

Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu: 3. serija - vol. XVI-XVII

Other document types / Ostale vrste dokumenata

Publication year / Godina izdavanja: **1984**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:300:655611>

<https://doi.org/https://doi.org/10.52064/vamz>

Rights / Prava: [Attribution-NonCommercial-NoDerivatives 4.0 International/Imenovanje-Nekomercijalno-Bez prerada 4.0 međunarodna](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-12-27**

Repository / Repozitorij:

[AMZdepo - Repository of the Archaeological Museum in Zagreb](#)

UDK 902

YU ISSN 0350—7165

VJESNIK

ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

3. SERIJA—, VOL. XVI-XVII

VAMZ 3. SERIJA VOL. XVI-XVII, str. 1-320 ZAGREB 1983-1984

ZAGREB
1983-1984

Dosadašnje serije *VJESNIKA*:

VIESTNIK NARODNOGA ZEMALJSKOG MUZEJA U ZAGREBU, I (1870), II (1876);
VIESTNIK HRVATSKOGA ARKEOLOGICKOGA DRUŽTVA, I—XIV (1879—1892);
VJESNIK HRVATSKOGA ARHEOLOŠKOGA DRUŽTVA, N.S., I—XXII/XXIII (1895-1941/1942);
VJESNIK ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU, 3. SERIJA (od god. 1958. dalje).

Izdavač:

ARHEOLOŠKI MUZEJ U ZAGREBU

Uredništvo:

Arheološki muzej u Zagrebu, Zrinski trg 19, 41001 Zagreb, poštanski pretinac 542

Glavni i odgovorni urednik:

ZDENKA DUKAT

Redakcijski odbor:

VALERIJA DAMEVSKI, RUŽICA DRECHSLER-BIŽIC, ZDENKA DUKAT, KATICA SIMONI

Izdavački savjet:

STRUČNI KOLEGIJ ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

Zamjenik glavnog urednika i tehnički urednik:

IVAN MIRNIK

Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu izlazi jednom godišnje.
IZDAVANJE ČASOPISA FINANCIRAJU: SAMOUPRAVNA INTERESNA ZAJEDNICA U KULTURNIM, OBRAZOVNIM, ZNANSTVENIM I UMJETNIČKO-ZABAVNIM DJELATNOSTIMA, ORGANIMA DRUŠTVENO-POLITIČKIH ZAJEDNICA, TE GRAFIČKOJ, IZDAVAČKOJ, NOVINSKOJ, RADIO-TELEVIZIJSKOJ I FILMSKOJ DJELATNOSTI SRH (SIZ VII), Zagreb, Opatička 10 i UDRUŽENA SAMOUPRAVNA INTERESNA ZAJEDNICA KULTURE GRADA ZAGREBA, Zagreb, Božidara Adžije 18.

DOMNIO RENDIĆ-MIOČEVIĆ

MVSAEVM ARCHAEOLOGICVM ZAGRABIENSE
GRATI ANIMI ERGO

3

Confederati

Akademski kipar Stane Dremelj: Duje Rendić-Miočević, plaketa, 1967,

SADRŽAJ

CONTENTS — INHALT — SOMMAIRE

Duje Rendić-Miočević — Biografija (B. V.-B.)	1
— Bibliografija (M. Š.-Š.)	4

IZVORNI ZNANSTVENI RADOVI

TIHOMILATEŽAK-GREGL

Neolitička i eneolitička antropomorfna plastika iz fundusa Arheološkog muzeja u Zagrebu	1 [^]
<i>Neolithische und dneolithische anthropomorfe Plastik aus dem Fundus des Archdologischen Museums in Zagreb.</i>	42

KSENIJA VINSKI-GASPARINI

Brončani kratki mač nađen u Indiji i njemu srodni primjerci u Hrvatskoj	49
<i>Ein bronzzeitliches Kurzschwert aus Indija und ihm verwandte Exemplare in Kroatien.</i>	61

DUBRAVKA BALEN-LETUNIC

Grob starijeg željeznog doba iz Sv. Petra Ludbreškog	69
<i>Ein Grab der Älteren Eisenzeit aus Sv. Petar Ludbreški.</i>	72

DORICA NEMETH-EHRLICH

Helenistički gutusi iz Arheološkog muzeja u Zagrebu	75
<i>Hellenistische Gutti aus der Sammlung des Archdologischen Museums in Zagreb.</i>	87

ZDENKA DUŠAT — IVAN MIRNIK

<i>Aureus</i> Kvinta Kornuficija	91
<i>The aureus of Quintus Cornujicius.</i>	93

MARCEL GORENC

Minerva iz Varaždinskih Toplica i njen majstor	95
<i>Varaždinske Toplice Minerva; The Statue and the Sculptor.</i>	106

MARIJAN KADI

Fotogrametrijska obrada kipa Minerve iz Varaždinskih Toplica (Stručni rad).	109

IVAN ŠARIĆ

Poklopac »japodskog« osuarija	111
<i>The Lid of the »Japodic« Ossuary.</i>	117

BRANKA VIKIĆ-BELANCIC

Sustavna istraživanja u Ludbregu od 1968—1979. god.	119
<i>Systematic Excavations at Ludbreg 1968—1979.</i>	165

MARINA ŠARIĆ-ŠEGVIČ	
Ponovo o rimskom grobu u Topuskom	167
<i>Nachtrag zum römischen Grab aus Topusko.</i>	173
ZORAN GREGL	
Rimski medicinski instrumenti iz Hrvatske II.	175
<i>Römische medizinische Instrumente aus Kroatien II.</i>	180
ZDENKOVINSKI	
Ponovno o karolinškim mačevima u Jugoslaviji	183
<i>Abermals zu karolingischen Schwertern in Jugoslawien.</i>	201
ŽELJKO DEMO	
Srednjovjekovni mačevi u Muzeju grada Koprivnice.	211
<i>Medieval Swords in the Muzej grada Koprivnice.</i>	238
IVAN MIRNIK	
Skupni nalazi novca iz Hrvatske. IV Skupni nalaz srebrnika 14-16. st. iz Tkalaca	241
<i>Münzenfunde aus Kroatien. IV Der Schatz von Silbermünzen des 14-16. Jahrhunderts aus Tkalci.</i>	287
ZORISLAV HORVAT	
Kapela sv. Tri Kralja u Tkalcima nad Krapinom	291
<i>Die Kapelle der Heiligen Drei Könige in Tkalci oberhalb Krapina</i> • •	296
<i>KRONIKA</i>	
ISKOPAVANJA	
Istraživanja u Kominu 1982. i 1983. g. (M. Gorenc, D. Nemeth-Ehrlich) . . .	299
Benkovac, istraživanja 1982/1983. god. (V. Damevski).	301
Cage (V. Damevski).	302
Istraživanja u Ščitarjevu 1982—83. god. (B. Vikić-Belančić).	303
Varaždinske Toplice (V. Damevski).	305
STALNI POSTAV	
U povodu novog stalnog postava ranosrednjovjekovne zbirke Arheološkog mu- zeja u Zagrebu (K. S.).	306
IZLOŽBE	
Tragovi rimskog carstva u Zelinskom prigorju (D. N.-E.).	309
Grčke vaze (V. D.).	309
PRIKAZI	
<i>Starohrvatska prosvjeta: Starohrvatska prosvjeta</i> , ser. III. sv. 11, Muzej hrvat- skih arheoloških spomenika, Split 1981; <i>Starohrvatska prosvjeta</i> , ser. III. sv. 12, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split 1982 (K. Simoni).	310
G. Werdnig. <i>Le oselle, monete-medaglie della Repubblica di Venezia</i> . Ed. Lint, Trieste 1983. (I. Mirnik).	319

Akademik *Duje Rendić-Miočević* rođen je u Splitu 29. 6. 1916. god., gdje je pohađao osnovnu školu i klasičnu gimnaziju i maturirao 1934. god. Studij klasične filologije i arheologije započeo je na Filozofskom fakultetu u Beogradu a nastavio i diplomirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Na Sveučilištu u Zagrebu postigao je, 1948. god., i doktorat filozofije odbranom disertacije »Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije«. Nakon dovršena habilitaciona postupka habilitirao je na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, 1949. god., i postigao zvanje naslovnog docenta.

Nakon diplomiranja kraće vrijeme je nastavnik u Splitu, a početkom 1941. god. postavljen je za kustosa-pripravnika Arheološkog muzeja u Splitu, u kojemu djeluje do kraja 1954. god. kao kustos, naučni suradnik pa v. d. direktora i direktor (od 1949. god.). Potkraj 1954. god. nakon izbora za izvanrednog profesora, na Katedri za klasičnu arheologiju, prelazi na Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu i postaje predstojnikom Arheološkog zavoda (kasnije Odsjeka za arheologiju). Kao izvanredni profesor, a od 1961. god. redovni profesor, predaje klasičnu i provincijalnu te ranokršćansku arheologiju kao i grčku i latinsku epigrafiju i numizmatiku. Osnivač je posebne znanstvene jedinice u okviru Filozofskog fakulteta — Arheološkog instituta, kojemu niz godina stoji na čelu, a također i zavodske stručne publikacije *Opuscula archaeologica*, kojoj je dulje vrijeme urednikom. Školske 1968/69. i 1969/70. god. bio je dekan Fakulteta, a u razdoblju 1980—1982. god. predsjednik fakultetskog Savjeta. Osnivač je i voditelj postdiplomskog studija arheologije Zagrebačkog sveučilišta, a bio je i predsjednik znanstveno-nastavnog vijeća postdiplomskih studija Zagrebačkog sveučilišta u Dubrovniku.

Uz redovnu funkciju nastavnika Filozofskog fakulteta vraća se još jednom muzejskom pozivu kao direktor Arheološkog muzeja u Zagrebu (1966—1979. god.) i kao voditelj njegova Numizmatičkog odjela. U to vrijeme urednik je muzejskog glasila *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, a svoju aktivnost razvija i na muzeološkom sektoru pa je za vrijeme dok je bio na čelu Muzeju, otvoreno ili suvremeno postavljeno nekoliko važnih zbirki (prehistorijska, egipatska, numizmatička).

Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti izabrala ga je 1966. god. za dopisnog (izvanrednog) člana, a 1977. god. za redovnog člana. Od 1981. god. je tajnik Akademijina Razreda za društvene znanosti i član Predsjedništva JAZU. Od 1973. god. je dopisni (vanjski) član Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine. Redovni je član Austrijskog arheološkog instituta i Talijanskog nacionalnog instituta za prehistoriju i protohistoriju te dopisni član Njemačkog arheološkog instituta. Za vrijeme svojih duljih boravaka, po pozivu, u Ateni i u

Princetonu (USA) bio je članom Francuske arheološke škole u Ateni, odnosno Znanstveno-istraživačkog instituta (The Institute for Advanced Study) u Princetonu. U nekoliko navrata, na poziv Njemačkog arheološkog instituta, odnosno RGK u Frankfurtu, boravio je u SR Njemačkoj održavajući i tu, kao i u već spomenutim zemljama, predavanja i iznoseći rezultate svojih istraživanja.

Jedan je od osnivača i njegov višegodišnji predsjednik Jugoslavensko-talijanskog međuakademijskog komiteta za proučavanje prethistorije i protohistorije Jadrana, član je Međunarodne međuakademijske komisije za proučavanje prethistorije i protohistorije Balkana, Međunarodnog komiteta za grčku i latinsku epigrafiju. Član je i jedan od osnivača Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti BiH, jedan je od osnivača Arheološkog društva Jugoslavije, u razdoblju 1965—1967. i njegov predsjednik, a od osnutka pa tijekom više godina predsjednik njegove Antičke sekcije. Predsjednik je Međuakademijskog odbora za antičke natpise u Jugoslaviji. Obavljao je ili još uvijek obavlja niz drugih funkcija u raznim znanstvenim, stručnim i društvenim tijelima, posebno arheološke, muzejske i zaštitne djelatnosti.

Razvijajući intenzivnu aktivnost u stručnoj publicistici uređivao je, uz već spomenute, i druge stručne časopise, tako *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, bio je urednikom za područje antike u časopisu *Archaeologia Jugoslavica*, a sada je glavni urednik Akademijina časopisa *Arheološki radovi i rasprave*. Uredio je, ili je bio član uže Redakcije, zbornike posvećene M. Abramiću, G. Novaku i A. Bencu. U *Enciklopediji Jugoslavije* urednik je struke Arheologija i Prethistorija u republičkoj Redakciji za SR Hrvatsku i u Centralnoj redakciji.

U toku svog dugogodišnjeg stručnog, nastavničkog i znanstvenog rada profesor Rendić-Miočević izveo je mnogobrojna arheološka istraživanja rukovodeći iskopavanjima u Budvi (helenističko-rimska nekropola), u Danilu kraj Šibenika (*Municipium Reditarum*, villa urbana, termalni kompleks s kontinuitetom rano-kršćanskog kulturnog objekta i kasnoantičkim i srednjovjekovnim grobljem itd.), u Saloni (rimski forum i forumske terme, kompleks republikanskih fortifikacija sjeverno od Porta Caesarea), na Murteru (rimski gospodarsko-ladanjski kompleks), u Skoplju (*Scupi*, rimsko kazalište) i dr. Povjeren mu je bio i stručni nadzor nad iskopavanjem antičkog teatra u Bitolju (*Heraclea Lyncestis*).

Znanstvena područja kojima se bavi idu u domenu naše provincijalne antike sa svom njezinom kompleksnom problematikom. Tako je među prvima kod nas posvetio pažnju sveobuhvatnim onomastičkim istraživanjima ilirskog područja te je u znanstvenim krugovima — domaćim i svjetskim — smatran istaknutim poznavocem te materije. Kao arheolog, filolog i epigrafičar svestrano sagledava ilirsku problematiku koristeći se izvorima, posebno arheološkom, epigrafskom i numizmatičkom građom, da bi osvijetlio ilirsku autohtonu kulturu, povijesne i društveno-političke prilike, a napose otpor svim oblicima romanizacije u sferi duhovne kulture.

Drugo njegovo znanstveno područje je grčka kolonizacija na istočnom jadranskom prostoru kao i odnos Ilira s grčkim svijetom prije i za vrijeme kolonizacije. Svojim višegodišnjim istraživanjima, osobito ilirskog (grčko-ilirskog) novca — kao povijesnog izvora prvoga reda — dao je niz znanstvenih priloga s rezultatima

koji upotpunjuju, a djelomice i posve mijenjaju, stara tradicionalna znanstvena gledišta o tim pitanjima. Posebna njegova znanstvena preokupacija je »romanizacija« jadranskog područja, prvenstveno na tlu provincije Dalmacije, gledana kroz razvoj urbanizma i graditeljstva, kroz oblike municipaliteta a osobito kroz duhovnu kulturu i umjetničko stvaralaštvo domaćeg, provincijalnog življa. Arheološka topografija antičkog doba spomenutog područja uklapa se također u kontekst njegovih grčko-ilirskih i ilirsko-rimskih povijesno-arheoloških istraživanja.

Ranokršćansko razdoblje u Iliriku (Dalmaciji), a osobito u njegovoj metropoli Saloni, s bogatstvom spomenika, posebno graditeljstva, daljnje je područje kojemu je akademik Rendić-Miočević posvećivao zasluženu znanstvenu pažnju davši do sada niz novih interpretacija i spoznaja, u prvom redu u vezi s tipologijom sakralnih građevina — bazilika, oratorija, krstioničkih kompleksa i dr.

U velikom broju znanstvenih radova obrađivao je probleme grčke i rimske (latinske) epigrafije i numizmatike, u kojima je tražio i nalazio autentične izvore za najraniju povijest naših krajeva. O svojim je rezultatima istraživanja, osim u brojnim publikacijama, upoznao domaću i internacionalnu stručnu javnost javnim predavanjima, a napose znanstvenim saopćenjima na kongresima i simpozijima u zemlji i inozemstvu.

Udio prof. Rendić-Miočevića, kao dugogodišnjeg sveučilišnog nastavnika, u izgradnji stručnih i znanstvenih kadrova vrlo je velik. Odgojio je generacije arheologa koji danas djeluju u gotovo svim našim socijalističkim republikama i pokrajinama, pa i u inozemstvu, na fakultetima, institutima, muzejima i drugim zavodima.

Cjelokupni znanstveni opus D. Rendić-Miočevića predstavlja značajan doprinos arheološkoj znanosti u Hrvatskoj i Jugoslaviji uopće, a također i njezinoj afirmaciji izvan granica naše zemlje. Za svoj istaknuti znanstveni, stručni, pedagoški i društveni rad dobio je više nagrada i priznanja, među kojima Republičku nagradu »Božidar Adžija« za znanstveni rad u oblasti društvenih znanosti (1971. god.) i nagradu Sabora SRH za životno djelo u oblasti društvenih znanosti (1982. god.). Odlikovan je Ordenom rada sa zlatnim vijencem (1965. god.) i Ordenom rada s crvenom zastavom (1978. god.).

Krajem šk. god. 1982/83. prof. D. Rendić-Miočević napustio je aktivnu službu na Sveučilištu. Kao emeritirani profesor nastavlja jednakim intenzitetom prije više od četiri desetljeća započetim istraživanjima koja je od samoga početka usmjereno otkrivanju i afirmiranju novih vrijednosti povijesne i kulturne baštine Antike u našim krajevima.

B. V.-B.

BIBLIOGRAFIJA DUJE RENDIĆ-MIOČEVIĆA

1946.

- Nacionalne značajke starije ruske kulture. *Slobodna Dalmacija* (Split), 279 od 1. II. 1946.
*Prijevod s ruskoga ulomka rasprave N. Drušinjina »Ruska kultura i njene nacionalne značajke«. *Propagandist* (Moskva), 13. VII 1945.
- Rezultati i problemi obnove Dioklecijanove palače u Splitu. *Vjesnik* (Zagreb), 448 od 7. X. 1946.

1947.

- Naučno ispitivanje dalmatinskih spomenika. *Slobodna Dalmacija* (Split), 704 od 1. V. 1947.
* Sa C. Fiskovićem.
- Rezultata najnovijih iskapanja na Ptujskom gradu i njihovo značenje za slavensku arheologiju. *Slobodna Dalmacija* (Split), 828 od 24. X. 1947.

1948.

- Arheološki muzej u Splitu. *Književne novine* (Beograd), 44 od 14. XII. 1948.
- Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije. Posebni otisak iz *Vjesnika za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LII/193—1949, Split 1948, 1-67.

1949.

- Arheološki muzej u Splitu i najnovija arheološka otkrića u Dalmaciji. *Republika* (Beograd), 167 od 11. I. 1949.
- Prilog proučavanju naše ranosredovječne onomastike. *Starohrvatska prosvjeta*, III ser., sv. 1, Zagreb 1949, 9-21.

1950.

- Prilozi etnografiji i topografiji naše obale u staro doba. Jadastini. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LII/1935—1949, Split 1950, 19-34.
- Dva skupna nalaza rimskog carskog novca kod Dugopolja u Dalmaciji, 1. Nalaz rimskih sestercija na Kočinjem brdu; 2. Mali depozit »antoninijana« iz Dugopolja. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LII/1935—1949, Split 239-278.
Ilirska onomastika na latinskim natpisima Dalmacije. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LII/1935-49, Prilog 3, Split 1950, 1-67.
*Objelodanjeno i kao poseban otisak, Split 1948, 1-67.
- Prilozi etnografiji i topografiji naše obale u staro doba (II). Pseudo-Skylakov Karap^aT)? 7oTaj6<; j južna granica Liburnije, *Historijski zbornik*, III/1-4, Zagreb 1950, 221-232.

1951.

- Arheološki muzej u Splitu 1821—1951. Spomenica povodom proslave 130. godišnjice osnivanja muzeja, Split 1951, 1-15,
*S M. Nikolancijem,

- Novi ilirski epigrafski spomenici iz Ridera (*Municipum Riditarum*), *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n.s., VI, Sarajevo 1951, 49-64.
- Onomastička pitanja sa teritorija ilirskih Dalmata. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n.s., VI, Sarajevo 1951, 3347.

1952.

- Iliri u natpisima grčkih kolonija u Dalmaciji. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LIII/1950—51, Split 1952, 25-57.
- Tri povijesna natpisa iz Dalmacije, 1. Grčki povijesni natpis iz Phara; 2. Augustov i Tiberijev posvetni natpis iz Salone; 3. Mletački natpis na Dioklecijanovoj palači u Splitu. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LIII/1950—1951, Split 1952, 167-180.
- Novi i neobjelodanjeni natpisi iz Dalmacije (*Inscriptiones Dalmaticae ineditae*). *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LII/1950—1951, Split 1952, 211-232.
- Druzov boravak u Dalmaciji u svjetlu novog viškog natpisa. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LIV, Split 1952, 41-50.
- Glinena statueta Minerve (Atene) iz Solina. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LIV, Split 1952, 147-152.

1953.

- Da li je spelaeum u Močićima služio samo mitrijačkom kultu? *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n.s., VIII, Sarajevo 1953, 271-276.
- K pitanju historiciteta nekih grčkih kovnica na našoj obali. Herakleja i Korakora Melaina. *Numizmatika*, V, Zagreb 1953, 3-9.
- Recueil des monuments épigraphiques illyriens en Yougoslavie. *Actes du IP Congrès international d'épigraphie grecque et latine*, Paris 1952, Paris 1953, 158-163.
- Ricordi aquileiesi nelle epigrafi di Salona. *Studi Aquileiesi offerti a G. Brusin*, Aquileia 1953, 67-81.
- Srebrne naušnice nepoznatih japodskih radionica u splitskom Arheološkom muzeju, *Arheološki vestnik*, IV/2, Ljubljana 1953, 211-223.
- Nekoliko zanimljivih nalaza iz starokršćanskog Solina. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LV, Split 1953, 199-204.
- Nova solinska turnjačnica sjeverno od Forumu. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LV, Split 1953, 205-212.
- Novi epigrafički prilozi ilirskoj onomastici sa teritorije Dalmata. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LV, Split 1953, 245-255.
- Neobjelodanjeni antički natpisi u Arheološkom muzeju u Splitu. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LV, Split 1953, 259-265.

1954.

- Da li je i na Braču bilo grčkih kolonija? *Brački zbornik*, 2, Split 1954, 90-94.
- Tragom jedne nepoznate lirike. *Mogućnosti*, 1, Split 1954, 136-442.
- Neue Funde in der altchristlichen Nekropole Manastirine in Salona. *Archaeologia Jugoslavica*, I, Beograd 1954, 53-70.

1955.

- Antikni reljef plesača iz Zaostroga u Dalmaciji. *Zbornik radova posvećen sedamdesetogodišnjici V. Tkalčića*, I, Zagreb 1955, 9-14.
- Ilirske pretstave Silvana na kulturnim slikama sa područja Dalmata. *Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu*, n.s.,X, Sarajevo 1955, 5-40.
- Iz antologije epigramskog pjesništva antičke Dalmacije. *Mogućnosti*, 2, Split 1955, **119-137**.
- Onomastičke studije sa teritorije Liburna. Prilozi ilirskoj onomastici. *Zbornik Instituta za historijske nauke u Zadru*, I, Zadar 1955, 125-144.

1956.

- Illyrica. Zum Problem der illyrischen onomastischen Formel in römischer Zeit. *Archaeologia Jugoslavica*, II, Beograd 1956, 39-51.
- Neue epigraphische Belege für den Namen Germanus im illyrischen Namensgut Dalmatiens. *Germania*, 34/3—4, Frankfurt a. M. 1956, 237-243.

1957.

- Quelques remarques sur les monnaies grecques de Dalmatie. *Actes du II Congrès International de numismatique*, II, Paris 1953, Paris 1957, 83-97.
*U knjizi je tiskano pogrešno ime i naslov rada: Rendie' MI0C6NIE', Quelques remarques sur les monnaies de Dalmatie.
- Nova kasnoantička stela iz Solina. *Antidoron Michaeli Abramić, II = Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LVI—LIX/II, Split 1954—1957, **156-162**.

1958.

- Epigrafika: Hrvatska. *Enciklopedija Jugoslavije*, 3, Zagreb 1958, 261—263.
- Grčko-rimski spomenici kod južnih Slavena: Hrvatska. *Enciklopedija Jugoslavije*, 3, Zagreb 1958, 605-609.

1959.

- Nuovi contributi di epigrafia agli studi sulla colonizzazione greca in Dalmazia. *Atti del III Congresso internazionale di epigrafia greca e latina*. Roma 1957, Roma 1959, 123-131.
- Oko datiranja srebrna zoomorfnog nakita iz goričke ostave. *Peristil*, II, Zagreb 1959, 29-38.
- La tombe illyro-romaine à la lumière des nouvelles fouilles et découvertes en Yougoslavie. *Atti del VII Congresso internazionale di archeologia classica*, III, Roma-Napoli 1958, Roma 1959, 143-151.
- *Cohors VI Voluntariorum (Nota epigraphica)*. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXI, Split 1959, 156-158.
- Zlatni nakit iz helenističko-ilirske nekropole u Budvi. *Opuscula archaeologica*, IV, Zagreb 1959, 5-47.
- Neke primjedbe na današnji sistem naučne eksploatacije arheoloških terena i organizacije zaštitno-arheološke službe kod nas (s posebnim osvrtom na situaciju u SR Hrvatskoj). *Zbornik zaštite spomenika kulture*, X, Beograd 1959, 277-284.

1960.

- Budva i Gorica. Dve etape helenističkog importa na istočnom Jadranu. *Stariinar SANU, XII/1*, Beograd 1960, 84-85.
*Skrraćena verzija predavanja održanog na simpoziju »Grci i Iliri« u Beogradu 1959.
- Iliri. *Enciklopedija Jugoslavije*, 4, Zagreb 1960, 328-334.
- Ilirske onomastičke studije (I). Porodična i rodovska imena u onomastici balkanskih Ilira, *liva antika*, X/1—2, Skopje 1960, 163-171.
- Nekoliko monumentalnih nadgrobnih stela s portretima iz sjeverne Dalmacije (Prilog tipologiji ilirsko-rimskog sepulkralnog spomenika na području Liburnije). *Diadora*, 1/1959, Zadar 1960, 107-131.
- Hrvati, II. Historija, Predslavensko doba. *Enciklopedija Jugoslavije*, 4, Zagreb 1960, 38-40.

1962.

- Ejnar Dviggve (1887—1961). *Zbornik zaštite spomenika kulture*, XIII, Beograd 1962, 215-218.
- Hrvatska, Antičko razdoblje. *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 2, Zagreb 1962, 580-585.
- I Greci in Adriatico. *Studi Romagnoli*, XIII, Faenza 1962, 39-56.
- Iliri. *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 2, Zagreb 1962, 663-664.
- Julije Cezar. *Enciklopedija Jugoslavije*, 5, Zagreb 1962, 156.
- »Princeps municipi Riditarum« (Uz novi epigrafski nalaz u Danilu). *Arheološki radovi i rasprave JAZU*, II, Zagreb 1962, 315-334.

1963.

- L'Adriatico e la colonizzazione greca. *Preistoria dell'Emilia e Romagna*, Bologna 1963, 109-116.
- Mihovil Abramić (1884—1962). *Ljetopis JAZU*, knj. 69, Zagreb 1963, 211-215.
- Onomastique illyrienne de la Dalmatie ancienne. *Atti e memorie del VII Congresso internazionale di scienze onomastiche*, Firenze 1963, 273-277.
- Monumenten uit de oudheid in Joegoslavie (nar aanleiding van recente onderzoekingen). *Tjeenk Willink's Gymnasium Agenda*, 1963/64, Zwolle 1963, 150-165.

1964.

- Ballaios et Pharos. Contribution à la typologie et à l'iconographie des monnaies gréco-illyriennes. *Archaeologia Iugoslavica*, V, Beograd 1964, 83-92.
- La photographie aérienne. Une nouvelle étape dans les recherches sur l'urbanisme grec en Dalmatie. *Colloque international d'archéologie aérienne*, Paris 1963, Paris 1964, 187-190.
- *P. Cornelius Dolabella, legatus pro praetore provinciae Dalmatiae, procursul provinciae Africae Proconsularis.* (Problèmes de chronologie). *Akte des IV internationalen Kongresses für griechische und lateinische Epigraphik*, Wien 1962, Wien 1964, 338-347.

1965.

- Ilirske onomastičke studije (II). Imena *Firmus, Valens, Maximus* u procesu romanizacije ilirskog onomastika. *Živa antika*, XIII-XIV, Skopje 1965, 101-110.
- Mozaik. *Enciklopedija Jugoslavije*, 6, Zagreb 1965, 169-170.
- Narona. *Enciklopedija Jugoslavije*, 6, Zagreb 1965, 256-257.
- Numizmatika: Uvod, Hrvatska. *Enciklopedija Jugoslavije*, 6, Zagreb 1965, 318, 320-322.
- Panonija. *Enciklopedija Jugoslavije*, 6, Zagreb 1965, 422-423.
- Poreč: Historija (antika). *Enciklopedija Jugoslavije*, 6, Zagreb 1965, 564.
- Pula (arheologija, antička povijest). *Enciklopedija Jugoslavije*, 6, Zagreb 1965, 647.
- Zur Frage der Datierung des Psephisma aus Lumbarda (Syll³. 141). *Archaeologia Jugoslavica*, VI, Beograd 1965, 77-80.

1966.

- Solin. *Enciklopedija likovnih umjetnosti*, 4, Zagreb 1966, 253-254.
- Prvi dani Šibenika. Tragom najstarijih naselja kulture šibenskog područja. *Telegram* (Zagreb), god. VII, 312 od 22. IV. 1966.
- Svetkovine antičke drame — Teatro greco di Siracusa. *Telegram* (Zagreb), god. VII, 325 od 22. VII. 1966.

1967.

- Dva antička signirana reljefa iz radionice majstora Maksimina. *Arheološki radovi i rasprave JAZU*, IV-V, Zagreb 1967, 339-356.
- Ilirski vladari u svjetlu epigrafskih i numizmatičkih izvora, *Historijski zbornik*, XIX-XX, Zagreb 1966-67, 295-310.
- Prilog emisijama srebrna novca ilirskog kralja Bale ja. Uz dva neobjavljena primjerka. *Numizmatičke vijesti*, XIV/25, Zagreb 1967, 1-6.
- Prolegomena ilirskoj numografiji. *Godišnjak Naučnog društva BiH*, III, Centar za balkanološka ispitivanja, 1/1965, Sarajevo 1967, 77-93.
- Problemi romanizacije Ilira s osobitim obzirom na kultove i onomastiku. Simpozijum o Ilirima u antičko doba, *Posebna izdanja ANUBiH*, V, Centar za balkanološka ispitivanja, 2, Sarajevo 1967, 139-156.
- *Diskusija je tiskana u istom zborniku, str. 208.

1968.

- Još o »medaljONU ilirskog plemena Jasa«. *Numizmatičke vijesti*, XV/26, Zagreb 1968, 31-37.
- Novi Dolabelin »terminacijski« natpis iz okolice Jablanca. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser., sv. III, Zagreb 1968, 63-73.
- Solin (Salona i Srednjovjekovni Solin). *Enciklopedija Jugoslavije*, 7, Zagreb 1968, 427-429.
- *Riditae*. *Enciklopedija Jugoslavije*, 7, Zagreb 1968, 70.

1969.

- O povojima mumije s etruskim pismom u Arheološkom muzeju u Zagrebu. *The Etruscan Riddle*. *Revija V*, Beograd 1969, 35.
*Na više svjetskih jezika.
- i— Neki problemi tipologije i kronologije novca ilirskog kralja Gencija (I dio), *Numizmatičke vijesti*, XVI/27, Zagreb 1969, 1-7.

1970.

- „'lovio? T6 ývo<; 'lAXopt6<,” i novci grčko-ilirskih kovnica na Jadranu. *Adriatica praehistorica et antiqua, Miscellanea Gregorio Novak dicata*, Zagreb 1970, 347-376.
- Nekoliko novih ulomaka grčkog natpisa iz Lumbarde. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser., sv. IV, Zagreb 1970, 31-44.
- Koreferat u raspravi tematskog skupa »La Magna Grecia nel mondo ellenistico«. *Atti del Nono Convegno di studi sulla Magna Grecia*, Taranto 1969, Napoli 1970, 265-268.

1971.

- Ilirske onomističke studije (III). *Onomasticon Reditinum. Iiva antika (posvećena M. Petruševskom)*, XXI/1. Skopje 1971, 159-174.
- Neki problemi kronologije i tipologije novca ilirskog kralja Gencija (II dio), *Numizmatičke vijesti*, XVII/28, Zagreb 1971, 1-10.
- Stari Grad (na Hvaru), (starija povijest i arheologija). *Enciklopedija Jugoslavije*, 8, Zagreb 1971, 132.
- Trogir: Historija (antičko i ranosrednjovjekovno doba). *Enciklopedija Jugoslavije*, 8, Zagreb 1971, 371-372.
- Vis: Historija (antika). *Enciklopedija Jugoslavije*, 8, Zagreb 1971, 502-503.

1972.

- Tipologia dei battisteri salonitani. *Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina*, XIX, Ravenna 1972, Faenza 1972, 267-279.
- Battisteri in ambienti rurali nell'Adriatico orientale. *Corsi di cultura sull'arte ravennate e bizantina*, Ravenna 1972, XIX, Faenza 1972, 281-295.
- Le Municipium Reditarum en Dalmatie — Son patrimoine épigraphique et l'onomastique illyrienne. *Studia Albanica*, 2, Tirana 1972, 229-234.

1973.

- Ilirski vladarski novci u Arheološkom muzeju u Zagrebu, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser., sv. VI-VII, Zagreb 1972-73, 253-265.
- Isejska naseobina u Lombardi (Korčula) u svjetlu novih istraživanja. *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku*, LXVIII (1966), Split 1973, 133-141.
- Uz nalaz doskora nepoznata labeatskog novca. Prilog ikonografiji ilirskog »plemenskog« novca. *Numizmatičke vijesti*, XX/31, Zagreb 1973, 9-21.

1974.

- *Dissertationes Reditinae* — Uz jedan neobjavljeni natpis iz Danila. *Arheološki radovi i rasprave JAZU*, VI, Zagreb 1974, 321-342.
- Novootkriveni Domicijanov natpis o fulfinskom vodovodu. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser., sv. VIII Zagreb 1974, 42-55.

1975.

- Salona d'après les sources antiques et question des Grecs salonitains. *Disputationes Salonitanae*, 1/1970, Split 1975, 23-30.
- Lika i japodska antroponimijska tradicija. Lika, *Izdanja Hrvatskoga arheološkog društva* 1, Split 1975, 97-106.
- Jedan novi legionarski spomenik iz Varaždinskih Toplica (*Legio XII gemina Martia victrix Severiana*). *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*. 3. ser., sv. IX, Zagreb 1975, 37-47.
- *Salonitana christiana*. O solinskom baptisterijalnom kompleksu — *catechumeneum* ili *consignatorium*? *Zbornik Narodnog muzeja (posvećen Đ. Manozisiju)*, VIII, Beograd 1975, 255-264.
- Koreferat u raspravi tematskog skupa »Introduzione alle Antichità Adriatiche«. *Atti del I Convegno di studi sulle antichità Adriatiche*, Chieti-Francavilla al Mare 1971, Chieti-Pisa 1975, 166-168, 192-193.

1976.

- L'atelier monétaire de Rhizon et ses 'émissions, *Kovanje i kovnice antičkog i srednjovekovnog novca*. Beograd 1976, 35-46.
- O jednom tipu »ilirskog« nadgrobnog spomenika. *Godišnjak ANUBiH*, XIII, *Centar za balkanološka ispitivanja*, 11, Sarajevo 1976, 285-305.
- Intervention sur des sujets de numismatique. / *Colloque des 'études illyriennes*, Tirana 1972, *Iliria*, IV, 1, Tirana 1976, 425-446.
- Greci i Iliri na istočnom Jadranu u svjetlu numizmatičkih izvora. Jadranska obala u protohistoriji. *Centar za povijesne znanosti Sveučilišta u Zagrebu, Arheološki institut*, Zagreb, 1976, 185-197.
- Antička baština u kulturi jugoslavenskih naroda. *Zbornik Zagrebačke slavističke škole*, III, Zagreb 1976, 291-301.

1977.

- Rider — *Municipium Reditarum*. Essai de reconstitution historique d'un habitat illyro-dalmate. *Actes du Colloque international Thèmes de recherches sur les villes antiques d'occident*, Strassbourg 1971, Paris 1977, 133-145.
- O imenu Vergilijeva rodnog mjesta, *liva antika (posvećena V. Gortanu)* XVII, Skopje 1977, 151-159.
- Salona — Prilog valorizaciji njezinog spomeničkog nasljeđa. *Čovjek i prostor*, XXIV/2S8, ožujak 1977, Zagreb 1977, 19-21.
- Antička Salona (*Salonae*) — povijesno-urbanistički i spomenički fenomen (SOS za baštinu). *Arhitektura*, XXX/160-161, Zagreb 1977, 54-69.

— Alcune caratteristiche dell'onomastica istriana. »Noviji rezultati u proučavanju povijesti i kulture Istre«, *Materijali*, I, *Prilozi za povijest i kulturu Istre*, Pula 1977, 71–74.

*Talijanski prijevod skraćene verzije referata sa znanstvenog skupa Povijesnog društva Istre održanog u Puli 1977.

1978.

— Encore le décret athénien IG I², 72. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. ser., sv. X-XI, Zagreb 1977-78, 133-142.

— O stanju istraživanja antičkog doba u Hrvatskoj. *Godišnjak ANUBiH*, XVI, *Centar za balkanološka ispitivanja*, 14, Sarajevo 1978, 173-178.

— Per una nuova interpretazione dell'epigrafe sepolcrale del vescovo e »confessor« parentino Mauro. *Atti del IX Congresso internazionale di archeologia cristiana*, II, Roma 1975, Roma 1978, 441-449.

— Quelques aspects de la continuité des agglomérations fortifiées illyriennes pré-antiques à l'époque romaine. Utvrđena ilirska naselja, *Posebna izdanja ANUBiH*, XXIV, *Centar za balkanološka ispitivanja*, 6, Sarajevo 1975, 47-58.

— Vladimir Milojević (1918–1978). *Ljetopis JAZU*, knj. 82 (1978), Zagreb 1978, 417-419.

1979

— L'onomastique illyrienne des tablettes cirées daces. *Actes du VII Congrès International d'épigraphie grecque et latine*, București—Pariš 1979, 456–457.

*Tiskana skraćena verzija predavanja održanog u Konstanci 1977.

— O pitanju prekova u emisijama grčko-ilirskih kovnica na Jadranu. *Numizmatičke vijesti*, XXII/33, Zagreb 1979, 3-12.

— Josip Brunšmid. *Corolla memoriae Iosepho Brunšmid dicata*, *Izdanja Hrvatskog arheološkog društva*, 4, Vinkovci 1979, 23-30.

— *Salonitana christiana (II)*: »*Basilica Occidentalis*« u tipologiji ranokršćanske arhitekture Ilirika. *Zbornik Narodnog muzeja (posvećen M. Ljubinković)*, IX-X, Beograd 1979, 87-96.

1980.

— O knidskoj kolonizaciji otoka Korčule. *Diadora*, 9, Zadar 1980, 229-250.

— Iz ranije salonitanske graditeljske tradicije. *Materijali, tehnike i strukture predantičkog i antičkog graditeljstva na istočnom jadranskom prostoru*, Zagreb 1980, 91-99.

— Documenti della provincia Dalmatia. (*Nova et vetera historico-archaeologica*). *La parola del passato, Rivista di studi antički*, CXC, Napoli, 1980, 15–27.

— *Salonitana christiana (III)*: O salonitanskim primjerima »crkve bez krova« (*basilica discoperta*). Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji (*Fiskovićev zbornik*), I, 21, Split 1980, 69-84.

— Uz jedan novi izvor o kultu ilirskog Medaura. *Gunjačin zbornik*, Zagreb 1980, 51-58.

— Neki ikonografski i onomastički aspekti Silvanove »panonsko-iliričke« kultne zajednice. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu (posvećen Z. Vinskom)*, 3. ser., sv. XII-XIII, Zagreb 1979-80, 105-123.

- Akvedukt, *Enciklopedija Jugoslavije*, 2. izd., 1, Zagreb 1980, 67-69.
*S M. Šeperom.
- Antika, u »Jugoslavija«, uvodni dio. *Enciklopedija Jugoslavije*, 2. izd., 1, Zagreb 1980, 164-165.
- Antika: Hrvatska, SR. *Enciklopedija Jugoslavije*, 2. izd., 1, Zagreb 1980, 171-175.
- Arheologija, u »Jugoslavija«, uvodni dio. *Enciklopedija Jugoslavije*, 2. izd. 1, Zagreb 1980, 224-225.
- Arheologija: Hrvatska, SR. *Enciklopedija Jugoslavije*, 2. izd., 1, Zagreb 1989, 227-230.
*S M. Šeperom.
- Arheološka nalazišta, u »Jugoslavija«, uvodni dio. *Enciklopedija Jugoslavije*, 2. izd., 1, Zagreb 1980, 236.
- Balkanski poluotok: *Grci* (povijesni pregled s aspekta naših krajeva). *Enciklopedija Jugoslavije*, 2. izd., 1, Zagreb 1980, 452-453.

1981.

- La più recente documentazione sulla provincia romana Dalmatia. *Cultura e Scuola*, n. 78, aprile-giugno 1981, Roma 1981, 97-100.
- O tipologiji novca »kralja Monunija« i pitanju njegova identiteta. *Godišnjak ANUBiH (posvećen A. Bencu)*, XIX, Centar za balkanološka ispitivanja, 17, Sarajevo 1981, 97-123.
- Scupi — Istraživanja rimskog teatra 1959—61 godine. *Antički teatar na tlu Jugoslavije*, Novi Sad 1981, 45-51.
- Teatar u Saloni s osobitim obzirom na neke njegove kompozicijske i tehničke karakteristike. *Antički teatar na tlu Jugoslavije*, Novi Sad 1981, 73-88.
- *Dacico-Illyrica*, Neki aspekti ilirske kolonizacije Dacije u svjetlu natpisa na ceratama iz Alburnusa. *Rad JAZU*, XX, Zagreb 1981, 21-37.
- Viktor Hoffiller (1877-1954), *Radovi Odsjeka za povijest umjetnosti*, 7, Zagreb 1981, 69-72.
- Iliri između barbarskog i helenskog svijeta. *Rad JAZU*, XX, Zagreb 1981, 1-19.
- Neke karakteristike histarske onomastike. *Histria historica* IV/2, Pula 1981, 67-76.
*Za isti članak vidi i: *Građa i rasprave*, X, AMI, Pula 1982.

1982.

- Branimir: Spomenici. *Enciklopedija Jugoslavije*, 2. izd., 2, Zagreb 1982, 400-401.
- Bulić, Frane. *Enciklopedija Jugoslavije*, 2. izd., 2, Zagreb 1982, 578-579.
*S G. Novakom.
- Brunšmid, Josip. *Enciklopedija Jugoslavije*, 2. izd., 2, Zagreb 1982, 523-524.
*S I. Carićem.
- Cavtat: Arheološka nalazišta. *Enciklopedija Jugoslavije*, 2. izd., 2, Zagreb 1982, 619-620.
*S I. Rogličem.

- Neke epigrafsko-onomastičke značajke epitafa kraljice Jelene (U povodu ti-
suće obljetnice natpisa). *Arheološki radovi i rasprave JAZU*, VIII-IX, Zagreb
1982, 219-231.
- O nekim zanemarenim komponentama kod »japodskih urni«. Uz problem nji-
hova datiranja. *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu (posvećen M. Gorencu)*,
3. ser., sv. XV, Zagreb 1982, 1-10.

1983.

- Prilog nekim neriješenim pitanjima ilirske numografije. *Numizmatičke vijesti*,
XXX/37, Zagreb 1983, 6-15.
- I Greci in Dalmazia e i loro rapporti col mondo illirico. »Forme di contatto e
processi di trasformazione nelle società antiche«. *Atti del convegno di Corto-
na, 1981, Collection de l'Ecole française de Rome, 67*, Pisa-Roma 1983, 187-198.
*Diskusija tiskana na str. 199-202.
- Salona »Quadrata«. Salonitanski *oppidum* (*Caes.*, *b. c.* III, 9) u svjetlu novih
istraživanja. *Zbornik za narodni život i običaje južnih Slavena (posvećen A.
Mohorovičiću)*, knj. 49, Zagreb 1983, 529-545.

1984.

- Umjetnost Ilira u antičko doba. Simpozijum Duhovna kultura Ilira, *Posebna
izdanja ANUBiH, LXVII, Centar za balkanološka ispitivanja*, 11, Sarajevo 1984,
65-80.
- Le città greche dell'Adriatico orientale e le genti illiriche. II Crinale d'Euro-
pa. L'area illirico-danubiana nei suoi rapporti con il mondo classico. Istituto
della enciclopedia italiana, *Biblioteca internazionale di cultura*, 13, Roma 1984,
33-49.
- I territori della provincia *Dalmatia* nel Tardo Antico. II Crinale d'Europa.
L'area illirico-danubiana nei suoi rapporti con il mondo classico. Istituto
della enciclopedia italiana, *Biblioteca internazionale di cultura*, 13, Roma
1984, 105-111.

* * *

Objavio je veći broj članaka o dalmatinskim gradovima — među njima i o antič-
koj Saloni — u *Enciclopedia Cattolica Italiana* (u koautorstvu), kao i niz manjih
jedinica u *Enciklopediji Jugoslavije* (1. i 2. izdanje), Pomorskoj enciklopediji i
Općoj enciklopediji Leksikografskog zavoda.

M.Š.Š.

TIHOMILA TEŽAK-GREGL

Arheološki zavod Filozofskog fakulteta — Zagreb

NEOLITIČKA I ENEOLITIČKA ANTROPOMORFNA PLASTIKA IZ FUNDUSA
ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

UDK903:730.023.4(497.1)"631/634"

Izvorni znanstveni rad

Arheološki muzej u Zagrebu čuva unutar svoje prethistorijske zbirke veliki broj keramičkih antropomorfnih figurica iz različitih razdoblja. Njihova analiza pokazala je da najveći dio pripada vinčanskoj kulturi, odnosno vremenu kasnog neolitika te početku eneolitika. Istodobna sopotska kultura, međutim poznaje svega nekoliko primjeraka takve plastike. Eneolitičke kulture poput badenske, lasinjske i vučedolske također ne obiluju ljudskim figurinama, ali ta kategorija nije ni potpuno zanemarena. Štoviše ima zanimljivih primjeraka, koji se ponekad koncepcijom ukrasa uklapaju u stilska obilježja keramičkog posuđa dotičnih kultura. Interpretacija antropomorfne plastike unutar pojedinih prethistorijskih kultura još uvijek, međutim ostaje u domeni nagađanja i pretpostavki, osobito kad je riječ o starijim nalazima, poput ovih iz zbirke AMZ, koji nemaju adekvatnu popratnu dokumentaciju.

U sklopu neolitičke i eneolitičke prethistorijske zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu nalazi se, pored najbrojnije i najuobičajenije keramičke produkcije — posuđa, — i vrlo velik broj različitih antropomorfnih figurica, poniklih u okvirima raznih kulturnih grupa. Sve su to stari nalazi djelomice poznati, jer ih je opširno obradio M. Šeper.¹ Međutim, taj je rad izašao samo kao poseban otisak jednog broja »Vjesnika« koji nikad nije u cijelosti tiskan, tako da je danas prilično nedostupan. Zatim, od tog se vremena (1944. g.) podosta toga izmijenilo u našoj arheološkoj znanosti, otkrivene su i ustanovljene brojne nove kulturne manifestacije neolitika i eneolitika, postavljeni su novi kronološki odnosi i, uopće toj se znanosti drukčije pristupa. Navedenu figuralnu plastiku možemo točnije opredijeliti i sagledati u okvirima kulturnih grupa kojima pripada prema današ-

¹ M. Šeper, Prapoviestne glinene figure, *Vjesnik Hrvatskoga arheološkoga društva* n.s. XXIV—XXV/1943—1944, Zagreb 1944.

njim saznanjima. Zbog svih spomenutih razloga smatramo opravdanim ponovo javnosti prezentirati tu keramičku kategoriju. Tim više što mnoga nova otkrića s analognim primjercima omogućuju potpuniju i pravilniju interpretaciju. U rad će biti uključene sve antropomorfne figurice izrađene u keramici, koje se čuvaju u zbirci AMZ, svrstane prema kulturnoj pripadnosti, a potom slijedi pregled različitih mišljenja o namjeni i svrsi takvih figura, te pokušaj da im se odredi značenje na ovom našem tlu. Teškoće stvara činjenica da su to sve stari nalazi bez dovoljno podataka o okolnostima nalaza, te time i bez dovoljno elemenata za što precizniju interpretaciju.

Razdoblje neolitika u zbirkama AMZ zastupaju starčevačka, vinčanska i sopotska kultura, od kojih samo vinčanska intenzivno njeguje figuralnu plastiku. Starčevačka kultura, doduše, poznaje antropomorfnu plastiku u obliku stupastih figura, ili statueta s konično proširenim donjim dijelom tijela i jako naglašenim grudima, te steatopigne valjkaste figure. Međutim, među nalazima starčevačke kulture na području današnje SR Hrvatske nema sačuvanih figura, osim dviju stupastih statueta iz Vinkovaca (lokalitet »bivša tržnica-hotel«).² Sopotska pak kultura općenito je siromašna idoloplastikom i veći dio njezinih primjeraka, od ukupno osam poznatih, može se protumačiti kao rezultat vinčanskog utjecaja.³ Ovamo treba uključiti i nekoliko antropomorfnih amuleta. Najbrojnija, najraznovrsnija i najbogatija figuralna plastika razvila se u krilu vinčanske kulture i to u svim razdobljima njezinog trajanja, od vrlo jednostavnih stiliziranih figura sa samo osnovnim naznakama ljudskog lika do reprezentativnih, brižno izrađenih, gotovo realističnih statueta sa zanimljivim detaljima. Dobar dio figuralne plastike iz završne faze vinčanske kulture predstavlja već eneolitičku produkciju. Od ostalih eneolitičkih nalaza idoloplastike u sjevernom području Jugoslavije valja spomenuti pojedinačne ili malobrojne primjerke u okvirima badenske i vučedolske, te nešto obilatije lasinjske kulture. Posebno začuđuje relativno siromaštvo navedenih proizvoda u vučedolskoj kulturi koja inače obiluje vrlo raznolikim keramičkim formama, a keramičku produkciju je razvila gotovo do savršenstva.

VINČANSKA KULTURA

Vinčanski kulturni kompleks izuzetno je bogat keramičkom plastikom, antropomorfnom i teriomorfnom, kako u svom klasičnom obliku, tako i u većini regionalnih varijanti. Ta pojava prati sve razvojne faze vinčanske kulture od faze Vinča-Tordoš I, odnosno A-stupanja, do već eneolitičkog razdoblja Vinča-Pločnik II faze, tj. D-stupnja. Po osobito velikom broju figuralne plastike posebno se ističu tri vinčanska lokaliteta: sama Vinča, Jablanica i Jakovo-Kormadin. O vinčanskoj

² S. Dimitrijević, *Praistorija Jugoslavenskih zemalja II, Neolit*, Sarajevo 1979., p. 235—260.

³ S. Dimitrijević, o.c., p. 263—304.

plastici mnogo se govorilo i pisalo,⁴ izvršene su brojne tipološke kategorizacije i diobe; stoga se u ovom radu nećemo time opširnije baviti već ćemo se isključivo osloniti na nalaze iz AMZ, te ih pokušati uklopiti i odrediti im mjesto u danas poznatoj slici vinčanske antropomorfne plastike. Većina njih potječe s lokaliteta Jakovo-Kormadin, naselja koje pripada završnim fazama vinčanske kulture, odnosno D-stupnju ili Vinča-Pločnik II fazi. Nadovezuju se pojedinačni nalazi iz Bapske, Gomolave, Ledinaca, Surčina, kao i nekoliko primjeraka navjerojatnije iz same Vince.

Bapska

Pokraj sela Bapska nalazi se utvrđeno prethistorijsko naselje na položaju Gradac, odakle su od 1901. g. pristizali u AMZ različiti prethistorijski predmeti, ponajviše zaslugom muzejskog povjerenika Mate Vohalskog koji je ponekad i sam kopao ili nadzirao vinogradarske radove na spomenutom brežuljku. G. 1939. i 1940. izveo je R. R. Schmidt dva manja probna iskopavanja i ustanovio da je riječ o višeslojnom prethistorijskom naselju s nekoliko horizonata stanovanja, pripadnosti više kultura.⁵ Konačno je S. Dimitrijević sondažnim iskopavanjem 1964. g. ustanovio da slojevi od 4,10 m do 1,95 m (horizont A-D) pripadaju sopotskoj kulturi, i to njezinim stupnjevima I-B i II, dok horizonti E-H od dubine 1,95 — Om pripadaju vinčanskoj kulturi, odnosno njezinoj završnoj fazi D-stupnju.⁶ Naime, vinčanska je kultura potkraj C-stupnja naglo počela gubiti teritorij rasprostiranja u svom matičnom području, te je došlo do njezinog snažnijeg prodora u podunavsku zonu Srijema, odnosno u područje sopotske kulture. Taj se prodor odlično uočava upravo u stratigrafiji Bapske. Dvije antropomorfne figurice u zagrebačkom muzeju (T 1:1,3) potječu još iz vremena manjih iskopavanja V. Hoffillera i muzejskog povjerenika M. Vohalskog 1911. g. Kako s tih iskopavanja nema danas nikakve dokumentacije, nemamo ni točnih podataka o okolnostima nalaza spomenutih figura. No najvjerojatnije je da su one površinski nalazi jer je lokalitet konstantno bio prekopavan i rigolan, a R. R. Schmidt spominje kako se na površini nalazilo ulomaka idola.⁷ Međutim, kako je stratigrafija Bapske danas sasvim jasna, lako možemo ustvrditi da spomenute dvije figure pripadaju jednom od vinčanskih horizonata. Tim više što se one svojim tipološkim karakteristikama vrlo dobro uklapaju u poznatu sliku idoloplastike Vinca D-stupnja. Mješoviti tip ljudskih figura plosnato-valjkastog oblika (gornji dio tijela je plosnat s raširenim ručnim batrljicama, a donji je valjkast bez izdvojenih nogu) javlja se u samoj Vinči u slojevima 4,5 m — 2,5 m, dakle upravo u vrijeme trajanja naselja u Bapskoj. Figurica sa

⁴ M. M. Vasić, *Preistoriska Vinca III*, Beograd 1936. — M. Garašanin, *Hronologija vinčanske grupe*, Ljubljana 1951. — J. Korošec, *Prehistorijska glinena plastika u Jugoslaviji. Arheološki radovi i rasprave I*, Zagreb 1959., p. 61—119. — Isti, *Prehistorijska glinena plastika u Jugoslaviji (II)*, *Arheološki radovi i rasprave II*, Zagreb 1962., p. 103—175. — D. Srejević, *Neolitska plastika*

centralnobalkanskog područja, Neolit centralnog Balkana, Beograd 1968., p. 177—241. s R. R. Schmidt, *Die Burg Vučedol*, Zagreb 1945, p. 121—125.

e s. Dimitrijević, *Das Neolithikum in Syrmien, Slawonien und Nordwestkroatien*, *Archaeologia Iugoslavica X*, Beograd 1969., P- 51.

⁷ Vidi bilješku 5.

sačuvanom glavom ima poligonalan oblik glave s tipičnim ptičjim licem, jednom od najvažnijih značajki figuralne plastike Vinca D-stupnja.

Gomolava

Prehistorijski teli Gomolava, smješten na lijevoj obali Save nedaleko od sela Hrtkovci u Srijemu, spominje se kao arheološko nalazište već od 1898. g. Tada muzejski povjerenik M. Vohalski počinje voditi brigu o njoj, skupljati površinske nalaze i nalaze iz profila strme obale, te pomalo i sam kopati. G. 1904. i potom 1908. izveo je iskopavanja uz instrukcije pa i povremeno sudjelovanje Josipa Brunšmida. Dvije ljudske figure (T 1:2,4) potječu upravo iz takve njihove zajedničke kampanje 1904. g. Prva sustavna iskopavanja Gomolave započeta su tek 1953. g. i trajala su do 1957. da bi se nakon osam godina ponovo nastavila 1965. g. i traju sve do danas.⁸ U stratigrafiji Gomolave već su 1965. g. ustanovljene dvije građevinske faze vinčanske kulture: rana građevinska faza s horizontom zemunica i prvih nadzemnih građevina — Gomolava Ia-b — koja u periodizaciji vinčanske kulture pripada stupnjevima B-2 i C, odnosno kasnoj Vinča-Tordoš II i početku Vinča-Pločnik I faze. Kasna građevinska faza — Gomolava Ib — odgovara vremenu Vinče D-I. Figurice iz zagrebačkog muzeja nemaju nikakve prateće podatke o okolnostima nalaza, ali na osnovi tipoloških obilježja, kao i danas poznate stratigrafske situacije samog lokaliteta, mogu se približno i kronološki vrednovati. Valjkasti donji dio, vjerojatno ženskog lika, s naglašenim glutejima (T 1:2) ima nekoliko paralela u samoj Vinči u slojevima 6 — 4,4 m. Svi su ti primjerci jednako, poput našeg, ukrašeni urezanom šahovnicom čija su neka polja ispunjena gustim ubodima ili urezima, a druga su prazna. Sam ukras je ispunjen bijelom inkrustacijom. Takav stil ukrašavanja urezanim vrpcama, ili poljima ispunjenim gustim, sitnim i pravilnim ubodima ili urezima karakterističan je uopće za keramiku C-stupnja vinčanske kulture. Tom istom stupnju pripadaju Vinčini slojevi 6,5 — 4 m, pa nema sumnje da i ulomak naše statuete s Gomolave ide u C-stupanj, tim više što su novija sustavna istraživanja Gomolave pokazala da se takve statuete nalaze u ranijem građevinskom horizontu, dok one iz kasnog pokazuju drukčija tipološka obilježja. Naglasimo još da M. Garašanin smatra kako šahovnica na spominjanim statuetama iz Vinče predstavlja zapravo odjeću.⁹ Druga statueta (T 1:4) pripada tipu stajaćih figura, valjkastog tijela, kružno proširenog podnožja, te poligonalno oblikovane glave. Na glavi se ističu nos i jako naglašene, vodoravno probušene jagodice. Potiljak je glave mnogo niži od čela, te tako zadnji dio glave ima uleknuce, na rubovima bušeno rupicama. Navedene značajke javljaju se na figurama iz slojeva 6 — 5 m u Vinči, da bi najupečatljivije bile u idućem⁵ — ⁴ m dubokom sloju, dakle u vremenu Vinča-Pločnik I, odnosno C-stupnju.

⁸ B. Brukner, Neolitski i ranoeneolitski sloj na Gomolavi, *Rad Vojvođanskih muzeja* 14, Novi Sad 1965., p. 137–175. — B. Brukner, Naselje vinčanske kulture na Go-

molavi, *Rad Vojvođanskih muzeja* 26, Novi Sad 1980., p. 5–57.

« M. Garašanin, *Hronologija vinčanske grupe*, Ljubljana 1951., p. 62.

Jakovo Kormadin

Pod ovim imenom već je dugo poznato vinčansko naselje smješteno na oniskom brežuljku Kormadinu, što leži na putu između sela Jakova i Surčina, ali administrativno pripada Jakovu. Ovo spominjemo zbog toga što se često neki nalazi navode kao lokalitet Surčin-Kormadin, a zapravo pripadaju istom lokalitetu. Vinčansko naselje na Kormadinu rezultat je prodora vinčanske kulture prema srijemskom podunavlju u njezinoj posljednjoj fazi. Lokalitet je poznat još od početka stoljeća jer je uglavnom bio pod vinogradima, pa je rigolanjem na površinu konstantno izbacivan prehistorijski materijal. Skupljao ga je muzejski povjerenik A. Poturičić, a i sam je povremeno iskopavao u razdoblju 1902-1906. g. Godine 1956-1958. poduzeo je na istom lokalitetu zaštitna iskopavanja Zemunski muzej i tako prikupio potpuniju dokumentaciju o samom naselju.¹⁰

Osobitost arheološkog materijala predstavlja vrlo obilna produkcija keramičkih figura, ljudskih i životinjskih, te raznovrsnih amuleta (ukupno oko 120 komada nalazi se u AMZ). Antropomorfna plastika zastupljena je većim brojem tipova, pa ćemo u ovom radu obraditi samo nekoliko primjeraka od svakog pojednog tipa. Najjednostavniji su ulomci ženskih likova, zapravo samo torza, plosnata, s kratkim šiljatim batrljcima umjesto ruku i plastično istaknutim grudima (T 1:5). Zanimljivo je da se u samoj Vinči takvi jednostavni, neukrašeni primjerci javljaju samo u najstarijim slojevima od 9,4 — 8,5 m, što znači u najstarijem periodu vinčanske kulture. Međutim, kormadinske primjere nikako ne možemo svrstati u te starije periode već s obzirom na činjenicu da je vinčanska kultura u te krajeve prodrla tek potkraj svoga trajanja, što uostalom pokazuje i sav ostali keramički materijal. Ipak takav će tip plosnatih ženskih statueta biti uobičajena pojava nekih eneolitičkih kultura, koje kasnije ispunjavaju taj prostor, npr. badenske i vučedolske. Vinca D-stupanj zapravo je već vrijeme eneolitika, te je logično da se već tu pojavljuju neka njegova obilježja.

Nešto je stariji tip figura predstavljen valjkastom statuetom s uskim šiljatim batrljcima i poligonalno oblikovanom glavom, sploštenom na tjemenu, te s naglašenim ličnim jagodicama (T 1 : 6). Na licu se ističu šiljati nos i očne šupljine s nadočnim lukovima. Figura je gotovo crne boje, sjajno polirana i bez ukrasa s izuzetkom jednog urezanog dvostrukog slova *V* ispod vrata na leđima. Karakteristično oblikovana glava i lice ovakvog tipa pojavljuje se u samoj Vinči u slojevima između 6 i 4 m dubine, dakle vremenu Vinča-Pločnik I, odnosno C-stupnju.

Najčešći tip statueta predstavljaju plosnate stilizirane figure s proširenom stajaćom plohom, zapravo već vrlo reduciran tip mješovitih plosnato-valjkastih figura. Bokovi su naglašeni i probušeni, ručni batrljci kratki konični ili zaobljeni, a tijelo ukrašeno različitim urezanim motivima, bilo sporadičnim, bilo takvim koji prekrivaju čitavu površinu (T 2:1, 2, 3, 5). Osobito su brojne figure kod kojih se urezani ukras nalazi samo na već vrlo skraćenom valjkastom donjem dijelu tijela, te djeluje poput kakve suknje ili pregače (T 2 : 7). Glava je uglavnom

¹⁰ D. Jovanović — J. Glišić, Eneolitsko naselje na Kormadinu kod Jakova, *Starinar* n.s. XI, Beograd 1960., p. 113—139,

oblikovana s ptičjim licem i kosim tjemnom, što ih već samo po sebi označava kao figure posljednje vinčanske faze. Ovamo ćemo pribrojiti i sličan tip potpuno valjkastih figura, jednako ukrašenih urezanim ornamentima (T 2 : 6). Jednostavne valjkaste figure, bez izražene steatopigije, samo s kratkim koničnim batrljcima, te ponekim urezanim ukrasom, traju i tijekom posljednje faze vinčanske kulture. Kod nekih se nalaze lagano ispupčene grudi, dok druge nemaju nikakvih spolnih obilježja. Obično je samo donji dio tijela ukrašen urezanim motivima (T 3 : 2) na isti način kao i kod netom opisanih mješovitih figura. Česta su pojava i urezani obični ili dvostruki V-motivi ispod vrata koji djeluju poput ogrlice, a ponekad poput izreza na gornjem dijelu odjeće. Slične figure u Vinči susrećemo nešto ispod 4 m, dakle na prijelazu Vinca C-stupnja u D-stupanj. Sve ovakve valjkaste figure iz Kormadina opremljene su glavom s ptičjim licem (ukoliko je glava uopće sačuvana). Zanimljiv je jedan primjerak kod kojeg se na bočnoj strani nalazi konična probušena ušica, dakle nije riječ o pojavi istaknutih bokova, vodoravno probušenih, već je očito u pitanju prava ušica za vješanje figurice (T 3 : 1). Između figura spomenutog tipa izdvojit ćemo još jednu koja nema samo uobičajene konične batrljke, već je naknadno na njih nalijepljen i donji dio ruku ispod lakta. Ona sačuvana savijena je na grudima (T 3 : 3).

U Kormadinu se pojavljuju i statuete čija shema u osnovi podsjeća na plosnati tip, ali im oblikovanje više vuče prema trodimenzionalnom, tako da su i batrljci i istaknuti bokovi zaobljeni i, po običaju, bušeni. Oko vrata je urezana ogrlica. Jedna od takvih figura nosi po tijelu urezane strelice, što je svakako u vezi s njezinom kulturnom namjenom, no o tome je već odavno raspravljao M. Šeper (T 2 : 8).¹¹

U širokom rasponu kormadinskih statueta susrećemo i kategoriju voluminozno oblikovanih steatopignih ženskih figura s izrazito naglašenim spolnim obilježjima. Dok im je gornji dio tijela gotovo realistički oblikovan, s izuzetkom ruku koje su i ovdje predočene samo nešto duljim koničnim batrljcima, donji dio je valjkast, bez izdvojenih nogu, izrazito odvojen od gornjeg dijela tijela i urezanim ukrasima. Osobito je lijep primjerak jedna (po dimenzijama najveća) figura, izrađena od fine sive keramike, dobro uglačana i polirana, kod koje je donji dio tijela ukrašen urezanim meandarskim motivima među kojima se uočava i urezani simbol spolnog organa (T 4 : 1,2).

Tip sjedećih figura predstaviti ćemo trima više ili manje fragmentiranim statueta, od kojih dvije sjede na nekoj stolici, a treća na zemlji. Od ove posljednje sačuvan je samo donji dio s nogama, čije su potkoljenice okrenute prema van i unatrag (T 5 : 1). Ukrašena je urezanim vrpcama, kratkim kosim crticama i točkicama, te degeneriranim spiralom, dakle jednim ukrasom tipično vinčanskog manira, karakterističnog za C-stupanj. Od figura što sjede na postolju zanimljiva je ona što sjedi na jednom lučno zasvođenom postolju i zapravo je gotovo srasla s njim; naime donji dio njezinog tijela pretapa se bez osobito naglašenog prijelaza u postolje, te se na njemu samo naziru noge u obliku kratkih koničnih batr-

¹¹ M. Šeper, Prilog poznavanju prethistorijskog čaranja, *Alma Mater Croatica*, god. V, br. 4, Zagreb.

ljaka (T 5 : 2). Na gornjem dijelu tijela uočljive su plastično istaknute grudi, te ruke savijene prema grudima, tako da desna pokriva desnu dojku. Ovdje je očito riječ o tipu već degeneriranih sjedećih figura iz posljednjeg vinčanskog perioda.

Na kraju ćemo navesti još nekoliko tipova keramičkih predmeta koji se često povezuju s antropomorfnom plastikom, a to zapravo i nisu. Tu u prvom redu mislimo na valjkaste figurice s trokutastom glavom i ptičjim licem, koničnim naprijed ispruženim batrljcima i koničnom grbom na leđima (T 1 : 8, 9). U Vinči se srodne figure javljaju u slojevima oko 7 m, pa sve do 4 m. Već je M. Vasić pretpostavio da je vjerojatnije riječ o životinjskim likovima nego o ljudskim. On u tim figurama prepoznaje karakteristike zeca ili jarca.¹² Osim takvih životinjskih likova, u Kormadinu su vrlo brojni i valjkasti predmeti s dva konična uzdignuta izdanka. Između njih se obično nalazi rupa u koju se moglo nešto umetati (po tumačenjima nekih arheologa to je bila glava) ili je ona služila za vješanje, te bi tako ti predmeti imali funkciju amuleta. Da li u njima doista možemo vidjeti krajnju stilizaciju ljudskog lika, teško je sigurno reći, kao što im je teško odrediti i pravu namjenu. Naime, na nekima od njih naziru se i neki dodatni elementi (npr. urezani ukrasi) koji bi mogli sugerirati da se radi o ljudskom liku, ali su drugi, nasuprot, toliko grubi i jednostavni da takve sugestije ne dozvoljavaju. Za drugu vrstu križolikih predmeta već pouzdanije možemo reći da zapravo pripadaju priboru za tkanje, odnosno da su služili kao kalemi za pređu, te nema smisla i u njima pod svaku cijenu tražiti stilizaciju ljudskog lika.

Nakon svega iznesenog ostaje nam zaključak da se keramička plastika Jakovo-Kormadina u globalu uklapa u poznatu sliku vinčanske kulture, bolje rečeno njezinog posljednjeg perioda. Razlika je međutim u tome što je u Vinči samoj i prvobitnom prostoru vinčanske kulture u to vrijeme nastupila izrazita dekadansa figuralne plastike, što u Kormadinu nije tako uočljivo. Naime, iako se taj lokalitet bez dvojbe datira u Vinča-D stupanj, kod plastike smo primijetili zadržavanje stnovitih elemenata ranijeg C-stupnja, odnosno plastike faze Vinča-Pločnik I. Degeneracija stila, tipična za kraj vinčanske kulture, prisutna je i kod nekih kormadinskih kategorija figuralne plastike, ali istovremeno traju još uvijek vrlo dobro i pomno oblikovane statuete. Tome u prilog govori i bogatstvo, te raznovrsnost zastupljenih tipova.

Ledinci

G. 1945. objavio je R. R. Schmidt jednu statuetu s tog lokaliteta s napomenom da je riječ o prehistorijskom naselju badenske i trakastokeramičke kulture.¹³ Figura je ženska s plastično naglašenim grudima (T 6 : 1). Noge i ruke su na žalost odlomljene, ali se čini da su noge bile savijene u sjedeći položaj, a ruke koso dignute uvis. Glava je trokutasta sa šiljatim nosom, te urezanim polukružnim očima i trepavicama kao osobitom zanimljivošću. Donji dio tijela ukrašen je urezanim linearnim ornamentima koji prikazuju odjeću, neku vrstu suknje. Neobičan je ure-

¹² M. M. Vasić, *Preistoriska Vinca III*, Beograd 1936., p. 135.

¹³ R. R. Schmidt, *Die Burg Vučedol*, Zagreb 1945., fig. 76/4.

zani ukras na licu i vratu u obliku rombova upisanih jedan u drugom, a na sredini podijeljenog dvjema vodoravnim crtama. Po Schmidtu, ove bi crte mogle označavati usta, dok za rombove drži da imaju kultno značenje.¹⁴ Motiv romba ponavlja se između nogu, ali tu vjerojatno simbolizira spolni organ. Ukras paralelnih gustih ureza podsjeća Schmidta na Biikk kulturu, no danas je izvjesno da je riječ o statueti vinčanske kulture. Ona je najreprezentativniji predstavnik figura tipa s ptičjim licem, kod kojih je izražena sklonost uglatom oblikovanju lica. Po svemu odgovara tipu statueta iz sloja 5 — 4 m u Vinči, dakle vremenu D-I stupnja. Zanimljivost ove statuete je u položaju ručnih batrljaka koji daje naslutiti adorantski stav, što inače nije česta pojava u vinčanskoj kulturi, pa ni u drugim našim prethistorijskim kulturama.¹⁵ Inače su Ledinci jedno od posljednjih uporišta vinčanske kulture u Srijemu koja su se zadržala na sjevernim obroncima Fruške gore.

Vinca

U zagrebačkom Arheološkom muzeju nalazi se i nekoliko statueta, odnosno njihovih ulomaka, vinčanske kulture koji potječu iz same Vince. One su pribavljene kupnjom od privatnih lica i provenijencija im nije baš sigurna, ali doista pokazuju obilježja tipična za statuete upravo iz Vince. Takva je glava figure s lijepo oblikovanim nosom, istaknutim jagodicama, te velikim, ukoso položenim očima segmentnog oblika (T 6:4). Oči i ostale crte lica izvedene su širokim urezanim potezima. Tjeme je udubljeno i probušeno rupicama. U Vinči se tako oblikovane glave susreću u slojevima između 6 i 5 m. Glavica iz zagrebačkog muzeja inače je vrlo fine izrade, smeđe-sive boje s tragovima crnog firnisa, što sve odgovara klasičnim vinčanskim statuetama, te možemo prihvatiti podatak da je nađena u Vinči 1904. g. kao vjerodostojan, pogotovo kad znamo da je unatoč sustavnim stručnim istraživanjima veliki dio materijala iz Vince ipak završio u rukama privatnih sakupljača i preprodavača. Od privatnika je kupljen i dio druge figurice koja potječe iz Srbije, najvjerojatnije iz Vince. Riječ je o glavi i vratu statuete s naglašeno odvojenim licem od vrata, urezanim segmentnim očima, ispupčenim plastično oblikovanim nosom, te urezanim predstavom kose koja pada i po vratu (T 7 : 1—3). Više analognih primjeraka poznajemo iz Vinčinih slojeva između 7 i 6 m, dakle iz vremena Vinča-Tordoš II faze. Za vinčanske primjerke Vasić je pretpostavio da imaju šljem na glavi, te da urezane paralelne crte predstavljaju perjanicu, a na vratu paragnatide, no nama se čini znatno uvjerljivijom pretpostavka o urezanoj kosi. Uostalom, većina Vasićevih pretpostavki bila je uvjetovana njegovom idejom o Vinči kao jonskoj koloniji.

Posebno je zanimljiva ljudska figura, sačuvana do ispod kukova, ali vjerojatno sjedeća, bez glave, no po svoj prilici s urezanim prikazom kose čiji su se tragovi sačuvali na vratu i do polovice leđa (T 6:2—3). Nju je objavio Vasić kao

¹⁴ O. c, p. 120.

¹⁵ Adorantske figure: M. M. Vasić, *Preistoriska Vinca III*, Beograd 1936., fig. 339;

F. Fiala—M. Hoernes, *Die neolithische Station von Butmir Theil II*, Sarajevo 1898., T. 111/13, 15.

raniji nalaz iz sloja 5,6 m.¹⁶ U Arheološki muzej u Zagrebu, prema podacima iz arhiva, stigla je 1920. g. kupnjom. Oblikovana je voluminozno, realistički i predstavlja jedinstven primjerak u vinčanskoj kulturi, iako odmah prepoznajemo odlike vinčanske figuralne plastike. Međutim, direktno analogan primjerak joj nismo uspjeli otkriti. Možda ova figura predstavlja ratnika. Naime, donji dio tijela odvojen je vodoravnom crtom od gornjeg, te na leđima i bokovima opremljen s tri okrugla plastična naljepka, što sve neodoljivo podsjeća na pojas s dugmetima. Linearni ukrasi ispod njega mogu predočavati, kako navodi Vasić, rese, tj. pteriges. Ovaj tip figure lako možemo povezati s prethodno opisanim tipom glave i vrata s kosom.

Razlaganje o vinčanskoj antropomorfnjoj plastici u Arheološkom muzeju u Zagrebu zaključit ćemo s dva ulomka, pristigla u muzej kupnjom, a podrijetlom vrlo vjerojatno iz same Vince. To je ženski torzo, jednostavan s lagano naznačenim grudima i kratkim koničnim, po običaju probušenim batrljicama, te urezanom dvostrukom ogrlicom oko vrata (T 7: 5). Drugi primjerak je polovica torza s urezanim prikazom odjeće i tri grivne oko ruke koja je polukružno savijena i oslođena o struk (T 7: 4). Potonjoj nalazimo analogije u Vinči, u sloju između 6 i 5 m.

SOPOTSKA KULTURA

Srednji i kasni neolitik hrvatskog međuriječja, od sremske granice na istoku pa do poteza Medvednica-Kalnik na zapadu, dobrim dijelom obilježava pojava sopotske kulture i njezine regionalne varijante brezo vi janskog tipa. Međutim, sa stajališta keramografije, ta vrlo simplificirana i gotovo bismo rekli siromašna kulturna manifestacija nije baš obilovala plastikom, pogotovo ne onom antropomorfno obilježja. Danas poznajemo svega osam antropomorfnih figura klasične sopotske kulture, uglavnom slabije izrade i vrlo stiliziranih.¹⁷ Većina njih potpuno odgovara najjednostavnijem tipu vinčanskih statueta iz slojeva 6,5 — 4,5 m, ali su lošije oblikovane i obrađene. Kronološki pripadaju pretežno kraju I-B i II. stupnju sopotske kulture, dakle razdoblju za koje je i inače signifikantan snažan vinčanski utjecaj. Zanimljivo je da jedina statueta koja se može izdvojiti kao samosvojan proizvod sopotske kulture (figurica iz Sopota¹⁸) pripada kasnoj fazi koju općenito karakterizira oslobađanje od vinčanskih utjecaja i formiranje osobnijeg i autohtonijeg stila. Jednako zanemarivanje antropomorfne plastike uočljivo je i kod regionalnih varijanti, brezovljanskog tipa u sjeverozapadnoj Hrvatskoj i Bicske tipa u zapadnoj Mađarskoj. U okvirima brezovljanskog tipa zasad u kategoriju ljudskih statueta možemo ubrojiti samo jedan ulomak, zapravo savijenu ruku koja ima naznačena i četiri prsta. Način kako je ruka povijena donekle podsjeća na moravsko-lendelsku plastiku III. i IV. stupnja¹⁹ U vezi s Bicske tipom spomenut ćemo

¹⁶ M. M. Vasić, *Preistoriska Vinca III*, Beograd 1936., fig. 280.

¹⁷ S. Dimitrijević, *Praistorija Jugoslavenskih zemalja II, Neolit*, Sarajevo 1979., p. 285—287.

¹⁸ S. Dimitrijević, *Sopotskolendelska kultura*, Zagreb 1968., T. XIV/7.

¹⁹ S. Dimitrijević, *Praistorija jugoslavenskih zemalja II, Neolit*, Sarajevo 1979., p. 340.

samo jednu negroidnu glavicu s lokaliteta Aba-Angyihegy, koja pokazuje nesumnjive karakteristike poznate butmirske antropomorfne plastike.²⁰

Antropomorfna obilježja susrećemo i na nekim od predmeta koje se uobičajilo nazivati amuletima jer su kroz čitavu svoju duljinu okomito probušeni, te se pretpostavlja da su se vješali na kakvu uzicu ili nit. Osobito velik broj takvih amuleta poznajemo iz naselja u Samatovcima, ali ih većina ipak ne pokazuje nikakve ljudske crte. To se prije svega odnosi na tip valjkastih predmeta s dva rogolika izdanka, kakve već u velikim količinama znamo iz Jakovo-Kormadina i čini nam se vrlo nategnutim u njima pod svaku cijenu tražiti ljudska obilježja. Međutim, valjkasti amulet, kružno proširen u središnjem dijelu, već mnogo uvjerljivije djeluje kao kakav ljudski lik u suknjici²¹, kao i trbušasti amulet sa cilindričnim vratom i dva uvis ispružena konična batrljka (T 8:1). Trbuh tog amuleta ukrašen je velikom urezano-ubadanom spiralom, motivom tipičnim za Vinca C stupanj, ali oblikom se ne uklapa u poznati i uobičajeni repertoar vinčanskih amuleta, pa ga možemo tretirati kao osebujnu sopotsku pojavu.

Sve u svemu, antropomorfna keramička plastika u okvirima sopotske kulture nije odigrala nikakvu važniju ulogu i spomenutih nekoliko primjeraka prije je rezultat slučajnog prodora iz susjednih, prvenstveno vinčanske kulture, zajedno s nekim drugim utjecajima, negoli potrebe sopotske populacije za takvim načinom izražavanja.

BADENSKA KULTURA

Badenska kultura, iako rasprostranjena na ogromnom području od južne Poljske na sjeveru pa sve do Save na jugu, nije imala osobitog afiniteta za figuralnu plastiku. Kako njezina keramika u raznim fazama razvoja pokazuje zanimljive promjene, tako se i kategorija keramičke plastike ograničuje samo na neka njezina razdoblja i regije. Na dosad poznatim badenskim lokalitetima u Slovačkoj i Mađarskoj pojavljuju se isključivo plosnati idoli bez glave, ženskog spola, s vidljivo označenim seksualnim obilježjima. Uglavnom su to vrlo stilizirani likovi sa snažno istaknutim bokovima, kratkim batrljcima umjesto ruku, a glava je obično odvojeno modelirana, te naknadno umetnuta u otvor među ramenima (stoga najčešće i nedostaje). Veći dio poznatih primjeraka ukrašen je ili jednostavnim nizovima urezanih crta ili vrpčama ispunjenim točkicama. U nekim su slučajevima ti ornamenti tako komponirani da bez sumnje predstavljaju odjeću (npr. primjerak iz Vučedola, Tápé-Malajdok, Branč, Šarovce)²², dok su kod drugih prilično neorganizirani i vjerojatno su imali neko drugo značenje.

Proučavajući nalaze antropomorfnih figura, V. Nemejcova-Pavukova je došla do zaključka da se takva plastika javlja jedino u starijoj klasičnoj fazi badenske

²⁰ J. Makkay, Die neolithischen Funde von Bicske, *Študijné zvesti* 17, Nitra 1969., p. 253—271, fig. 14.

²¹ R. Drechsler-Bižić, Samatovci — neo-itsko naselje kod Osijeka, *Zbornik Matice Srpske* 12, Novi Sad 1956., T. XIV/80.

²² Tápé-Malajdok: J. Banner, *Die Pécelér Kultur*, Budapest 1956., T. LVIII/12; Branč: B. Novotny, *Slovensko v mladšej dobe kamennej*, Bratislava 1958., T. LII/4; Šarovce: B. Novotny, o.c., T. LII/5.

kulture (po njezinoj podjeli badenske kulture), jer zasad nema ni jednog poznatog primjera koji bi se mogao smjestiti u Bolerez-fazu ili pak u mlađe badenske epohe.²³ Ona taj tip plosnatih ženskih idola dovodi u vezu sa sličnim bezglavim idolima u okviru Černavoda III kulture, doduše nešto manje masivnim i znatno rjeđe ukrašenim. Kako Černavoda III nikako ne traje dulje od Boleraz-faze badenske kulture, odnosno ne može se paralelizirati s post-Boleraz-epohom, V. Nemejcova-Pavukova smatra da je navedeni tip idola izraz jednog stranog, dotad nepoznatog kulta u Karpatskoj kotlini, a koji je u nju prodro s donjeg Dunava zajedno s još nekim elementima, dakako uz stanovit vremenski pomak. Upravo zato, po njoj, potkraj starije klasične faze nestaju idoli iz badenske kulture jer se u to vrijeme ona postupno oslobađa stranih, osobito jugoistočnih utjecaja. J. Banner poznaje iz Mađarske tri idola, jedan iz Tápé-Malajdok i dva iz Ozda.²⁴ Dva posljednja, međutim, ne pripadaju plosnatim nego valjkastim idolima, ali s plastično istaknutim grudima. Osim navedenih, Banner donosi još nekoliko ulomaka, ali misli da bi oni mogli pripadati antropomorfnim posudama prije nego statuetama.

Ulomak ženske figure iz Vučedola (T 7 : 6—7) otkriven je na osnovi starijeg badenskog građevinskog sloja i prema tome bi po S. Dimitrijeviću pripadao fonyodskom horizontu badenske kulture.²⁵ To bi značilo da je nešto stariji od slovačkih idola koji idu u stariju klasičnu fazu badenske kulture. Njoj odgovara Dimitrijevićev B-1 stupanj, odnosno rana klasična faza, dok je Fonyod-stupanj po toj podjeli pretklasična faza badenske kulture.

Što se tiče podrijetla badenske idoloplastike V. N. Pavukova, kako je već rečeno, drži da je ona strani utjecaj, preciznije jugoistočni elemenat, pristigao negdje iz područja donjeg Dunava. To bi za njezine slovačke primjerke svakako odgovaralo jer je uopće i pojava same badenske kulture u tim prostorima strana, odnosno pridošla, te nosi sobom nove elemente dotad nepoznate kasnim neolitičkim kulturama toga područja (npr. ukrašavanje keramike kaneliranjem). Vrijeme početka starije klasične faze, zapravo je vrijeme drugog vala prodora badenske populacije iz zapadnoanadolske oblasti koja putem pobire strane impulse (Sitagroi IV, Hagios Kosmas u Grčkoj, dolina Vardara i Morave). Sigurno je da je na tom svom putu prema sjeveru mogla pokupiti i običaj oblikovanja plosnatih violinskih figura. No kad govorimo o primjerku iz Vučedola, moramo na pameti imati jednu drugu, mnogo snažniju komponentu. To je vinčanska kultura iz čije osnove je i izrasla rana ili pretklasična faza badenske kulture. Naime, badenska kultura jest manifestacija nastala negdje u centralnobalkanskom području, a u formiranju njezine bolerasko-fonyodske faze najprepoznatljiviji su kasnovinčanski utjecaji, te u nešto manjoj mjeri sopotski i bubanjski. Način ukrašavanja ženskog poprsja iz Vučedola, izveden kombinacijom urezanih vrpca i punktiranja,

²³ V. Nemejcova-Pavukova, Beitrag zum Kennen der Postboleraz-Entwicklung der Badener Kultur, Slovenska Archeológia XXII/2, Bratislava 1974., p. 237—361.

²⁴ J. Banner, Die Pécelér Kultur, Budapest 1956., T. LVIII/12, T. LXVIII/1, 2.

²⁵ S. Dimitrijević, Praistorija jugoslovenskih zemalja III, Eneolit, Sarajevo 1979., p. 219.

neodoljivo podsjeća na kasnovinčanske statuete. Uopće izgleda da je takav način prikazivanja odjeće na antropomorfnom plastici specifikum neolitika centralno-balkanskog područja jer sličnu pojavu registriamo i na antropomorfnim figurama butmirske kulture.²⁶

LASINJSKA KULTURA

Antropomorfna plastika nije u lasinjskoj kulturi osobito često zastupljena keramička kategorija, štoviše još ne tako davno se smatralo da ona u njezinim okvirima uopće ne egzistira. Ipak je 1976. g. S. Dimitrijević uspio sakupiti deset statueta koje su se sa sigurnošću mogle opredijeliti kao lasinjske.²⁷ Danas se taj broj nešto povećao, što pokazuje da u budućnosti vjerojatno možemo računati i s novim nalazima. Na žalost svi danas poznati primjerci navedene plastike rezultat su slučajnih nalaza, izuzevši statueta iz Ptuja, koja je nađena prilikom sustavnih iskopavanja na Ptujskom gradu 1946/47. g.²⁸ Na nesreću, ni ona nema sigurnu stratigrafiju jer je u istom sloju, osim lasinjske, nađeno i brončanodobne keramike, a što je rezultat kasnijih prekopavanja tog lokaliteta, inače poznatog kao antičkog i srednjovjekovnog. Stoga i pripadnost spomenute figurice lasinjskoj kulturi zasad moramo uzeti s rezervom, tim više što s ostalih, prilično brojnih slovenskih lokaliteta lasinjske kulture ne poznamo nijedan primjerak plastike te vrste. Tipološki gledano ptujaska statueta bi se dala uklopiti u repertoar danas poznate lasinjske plastike, osobito one s Kiringrada, premda svojim nespretnim realizmom odudara od inače izrazito simplificirane i stilizirane lasinjske plastike. Sve ostale statuete potječu s nalazišta na kojima je lasinjska kultura zastupljena tek svojom III. fazom, tzv. baroknoklasičnom, pa se čini da lasinjska kultura ovu kategoriju razvija tek u svojoj posljednjoj fazi. Iz prilično velikog broja ljudskih figurica iz Kiringrada, tri se mogu izdvojiti kao lasinjske. Ostale su, iako se ne mogu sasvim precizno odrediti, nesumnjivo mlađe, odnosno brončano ili željeznodobne. Jednu od lasinjskih figura s podignutim rukama (T 8 : 6) možemo odrediti kao tip adoranta, što je rijetkost u cjelokupnoj našoj prehistorijskoj plastici. Ona je inače vrlo stilizirana s dosta neobično oblikovanom glavom. Da li četiri izbočine na njoj predstavljaju nos i uši, teško je reći — što bi, naime u tom slučaju, bila četvrta izbočina? Na figuri nema nikakvih naznaka spola. Kao što je već rečeno, adorantski tip figura rijetkost je u našoj plastici, samo izuzetno nalazimo ih u vinčanskoj i butmirskoj kulturi, a te su kulture inače najbogatije antropomorfnom plastikom.²⁹ Za kiringradskog adoranta S. Dimitrijević nalazi sličnosti s moravsko-lendelskim statueta, s obzirom na izduljeni vrat i plosnati

²⁶ W. Radimsky—M. Hoernes, Die neolitische Station von Butmir, Teil I, Wien 1859., Taf. 11/2 a-d.

²⁷ S. Dimitrijević, Idoloplastika u lasinjskoj kulturi, Godišnjak Centra za balkanološka ispitivanja Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine XIII, Sarajevo 1976., p. 59—83.

²⁸ J. Korošec, Neo- in eneolitski elementi na Ptujem gradu, Poročilo o raziskovanju neolita in eneolita v Sloveniji II, Ljubljana 1965., T. I/1.

²⁹ Vidi bilješku 15.

toraks, ali ih realizacija glave i donjeg dijela tijela bitno razlikuje.³⁰ Druga čitava figurica (T 8:4) identične je fature, slično oblikovane glave (no kod nje već možemo tvrditi da izbočine predstavljaju nos i uši, a ima naznačene i oči), udova jednako predstavljenih koničnim batrljcima, ali drukčije postavljenih. Noge su polukružno savijene — možda sugeriraju sjedeći položaj — a ostaci ruku pokazuju da su bile spuštene niz tijelo, možda također lagano savijene. S. Dimitrijević vidi u ovoj figurici, s obzirom na njezin stav, sličnosti s kasnovinčanskom koncepcijom sjedećih statueta.³¹ Treći primjerak zapravo je samo ulomak torza figurice s isto polukružno savijenim rukama prema dolje. Ni ova kao ni prethodne dvije nema spolnih oznaka (T 8 : 5).

Najveći broj antropomorfne plastike poznat je s lasinjskih lokaliteta Požeške kotline, i to 2 iz Ašikovaca (lokalitet Polje), 4 iz Novoselaca (Pašnjak i Šikara) i 4 najnovije iz Zaričca (Grabaračke livade).³² U AMZ se nalaze samo dvije figurice iz Ašikovaca (T 8 : 2, 3). Na žalost nijedan od spomenutih lokaliteta nije stručno iskopavan, već je lasinjski materijal izbačen na površinu dubokim oranjem ili reguliranjem rijeke Londže. Stoga ni kod ovih statueta nemamo sigurnih okolnosti nalaza, a pogotovo ne stratigrafskih pokazatelja. Možemo jedino reći da je riječ o naseljima, odnosno o naseobinskom materijalu. Između nabrojanih figura najupečatljiviji i najzastupljeniji je tip jednostavne plosnate statuete s pravokutno oblikovanom glavom, kratkim koničnim batrljcima i plastično naglašenim grudima (jedna iz Ašikovaca, dvije fragmentirane iz Novoselaca i dvije iz Zaričca)³³. Na glavi se ističe plastično izveden nos, linearno urezane oči, a kod ašikovačkog primjerka i usta. Dok se jedna iz Zaričca sasvim uklapa u tu shemu, druga je malo neobična jer su plastična izbočenja smještena malo prenisko, a da bi predstavljala grudi. Drugi tip figura bi predstavljale tzv. valjkaste statuete, dakle jedan vrlo pojednostavljen način modelacije ljudskog tijela, poznat još od starijeg neolitika. No dok je primjerak iz Novoselca prava valjkasta statueta sa samo lagano naznačenim grudima, nosom i očima,³⁴ drugi iz Zaričca ima već djelomice odvojenju glavu od tijela, ali je inače sasvim stiliziran³⁵, čak se ne naziru nikakvi dijelovi tijela — to doduše može biti i rezultat loše očuvanosti i izlizanosti. Četvrti fragmentirani primjerak iz Zaričca, zapravo samo glava i vrat, s tri konične izbočine na glavi neodoljivo podsjeća na vinčanske idole s ptičjim licem.³⁶ Vrlo pojednostavljen tip, odnosno jasnu težnju za potpunom stilizacijom, pokazuje i figura iz Novoselaca čiji su osnovni dijelovi tijela reducirani na veće i manje konične izdanke, tako da tvore obris križa.³⁷ Međutim, posebno je zanimljiva statueta iz Ašikovaca, pravokutno-pločastog oblika, ponešto uvučenih bočnih strana, bez izražene glave, ali s jasno i precizno označenim osnovnim obilježjima ženskog

³⁰ S. Dimitrijević, o.c, p. 68.

³¹ S. Dimitrijević, o.c, p. 61.

« D. Sokač-Štimac, Grabaračke livade-Zaričca, Arheološki pregled 18, Beograd 1976., T XVII/1.

³³ Ašikovci: S. Dimitrijević, o.c. T 1/2. Novoselci: S. Dimitrijević, o.c. T 1/5.6. Zaričca: D. Sokač-Štimac, o.c. T XVII/1,3.

³⁴ S. Dimitrijević, o.c, T I/1.

³⁵ jy. Sokač-Štimac, o.c. T XVII/2.

³⁶ D. Sokač-Štimac, o.c. T XVII/4.

³⁷ S. Dimitrijević, o.c. T 1/4.

spola — jako istaknute plastične grudi, kružna udubina kao pupak, te urezani trokut kao simbol vulve. (T. 8 : 3). Inače je cijela statueta vrlo pomno izrađena i dotjerana. U usporedbi s ostalim navedenim figurama, koje svojim jače ili manje stiliziranim oblicima izravno nastavljaju uobičajenu neolitičku modelaciju, potonja predstavlja bitnu novost, gdje se kompletna figura ne stilizira nego svodi samo na osnovne simbole.

Istom geografskom području pripada i fragmentirana figurica iz Hrnjevca (lokalitet Brdo), također tipa plosnatih statueti s koničnim batrljcima i plastično istaknutim grudima. Hrnjec-Brdo je inače poznati lokalitet Retz-Gajary kulture, odnosno njezinog Kevderc-Hrnjec tipa, koji također nije sustavno kopan, već je materijal stizao u muzej poklonima kutjevačkog baruna M. Turkovića. Uz spomenutu figuricu u muzej je stiglo ipak i nekoliko ulomaka lasinjske kulture; stoga smo je i odredili kao lasinjsku jer zasad u okvirima Retz-Gajary kulture uglavnom ne poznajemo antropomorfnu plastiku (izuzevši Bajč tip gdje je idoloplastika zastupljena jednostavnim figurama s naglašenim steatopigijama, posve u neolitičkoj maniri).

Na temelju petnaestak statueti u okvirima jedne kulture teško je stvarati konkretne zaključke o proizvodnji i značenju takve keramičke kategorije. Ipak na osnovi danas poznatih figurica možemo tvrditi da antropomorfna plastika ima svoje mjesto u lasinjskoj kulturi i to, kako se čini, u njezinoj posljednjoj — baroknoklasičnoj fazi, dakle u onoj fazi u kojoj je jedino uspjela stvoriti svoju pravu fizionomiju, izgraditi vlastiti osebujan i prepoznatljiv stil. Izvoditi neku tipologiju na temelju malog broja primjeraka također nije zahvalno, ali već možemo konstatirati da plosnate figurice s pravokutnom glavom tvore nesumnjivo lasinjski tip (ovamo pripada i simbolistička statueta iz Ašikovaca), dok na svim ostalim, uglavnom pojedinačnim primjercima uočavamo elemente karakteristične za neke prethodne ili suvremene kulturne pojave. Najveći broj statueti iz Požeške kotline, odnosno istočnog područja prostiranja lasinjske kulture, pokazuje da je u njezinim okvirima antropomorfna plastika zastupljena upravo u onim krajevima koji se geografski vežu uz teritorij prostiranja sopotske i vinčanske kulture, odnosno supstratnih kultura koje njeguju takvu plastiku. Neriješeno, međutim, ostaje pitanje — kako to da se ta plastika ne pojavljuje u ranijim fazama lasinjske kulture, koje inače imaju još mnoge supstratne elemente, nego dolazi do izražaja tek u posljednjoj fazi koja je najudaljenija od svojih supstratnih prethodnika.

VUČEDOLSKA KULTURA

Premda se u AMZ čuva velika količina materijala s najpoznatijih i najrepresentativnijih predratnih nalazišta vučedolske kulture u Slavoniji, s Vučedola i iz Sarvaša³⁸, broj antropomorfnih keramičkih figura ni izdaleka nije adekvatan tom mnoštvu. Potpuno sačuvanih figura niti nema. S Vučedola su poznata samo dva

³⁸ Materijal sa sustavnih iskopavanja R. Schmidta čuva se pretežno u Arheološkom muzeju u Zagrebu, a djelomice i u Muzeju Slavonije u Osijeku.

primjerka koja možemo uvrstiti u kategoriju antropomorfnih figura. Jedno je donji dio neke figure, zapravo vrlo realistički oblikovane noge, bogato ukrašene rovašenim i bijelo inkrustiranim motivima, tipičnim za ranoklasičnu fazu vučedolske kulture, odnosno njezin B-1 stupanj. Nasuprot takvom donjem dijelu figure čini se da je gornji dio bio oblikovan poput jednostavnog plosnatog lika koji izrasta iz donjeg dijela kao kakav naslon. R. R. Schmidt je uočio na zaravnjenom gornjem dijelu nogu jedan kosi, oko 1 cm duboki kanalić, pa je zamislio da se gornji dio pomoću štapića usađivao u taj donji. Taj način oblikovanja statueta podsjeća ga na tesalske dvodijelne idole⁴⁰. U bogato rovašenom ornamentu vidi Schmidt predstavu obuće, točnije rečeno čizama kakve su još u njegovo doba bile sastavni dio slavonske narodne nošnje.⁴¹ Stopalo obučeno u cipelu predstavlja i ulomak jedne druge figure, većih dimenzija sudeći po veličini stopala. No potonji je primjerak samo površinski nalaz za razliku od prethodnog koji je nađen u kući tipa megaron u drugom vučedolskom građevinskom sloju. Iz Sarvaša su sačuvana tri slična ulomka nogu antropomorfnih figura, zapravo stopala s vjerno predstavljenom obućom. Veličina stopala pokazuje da bi i u tom slučaju bila riječ o figurama većih dimenzija (25–30 cm). Međutim treba istaći da zasad ni sa kojeg vučedolskog nalazišta ne poznajemo takve, gotovo monumentalne figure. Iz Apatovca, lokaliteta slovenskog tipa kasne vučedolske kulture, nalazi se u AMZ ulomak, zapravo torzo ženske figure plosnatog tipa, vrlo simplificiran, s kratkim koničnim batrljcima umjesto ruku i plastično naglašenim grudima. Dakle ponovo tip antropomorfne figure kakav pratimo od najstarijih faza vinčanske kulture, odnosno srednjeg, neolitika, pa sve do u kasni eneolitik.

Novija iskopavanja vučedolskih lokaliteta donekle su proširila repertoar vučedolske idolooplastike.⁴² Čini se da ćemo je moći svrstati u dvije glavne varijante: grupu jednostavnih ženskih figura u plosnatoj izvedbi, neukrašenih (Apatovac) ili ukrašenih (Vinkovci) i grupu trodimenzionalno oblikovanih, masivnijih figura u neobičnom sjedećem položaju (Vučedol-Gradac, Vinkovci-Hotel).

ZAKLJUČAK

Većina u ovom radu obrađenih prehistorijskih statueta iz zbirke AMZ pripada kraju neolitika (dio vinčanske plastike, te sopotska) ili eneolitiku (pretežni dio vinčanske, badenska, lasinjska i vučedolska plastika). Naglasak je ipak na vinčanskoj plastici čime ponovo dolazi do izražaja teorija o centralnobalkanskom krugu neolitičkih kultura s posebnim smislom za oblikovanje figuralne plastike. Zapadne granice tog kruga, međutim dopiru samo do najistočnijih dijelova Slavonije. Sjeverozapadna Jugoslavija ili preciznije međuriječje Save, Drave i Dunava siromašno je takvom produkcijom, a identična se situacija nastavlja i kasnije u brončano doba. Tako spomenuto područje, i neolitičke kulture njemu svojstvene, ostaju iz-

³⁹ R. R. Schmidt, *Die Burg Vučedol*, Zagreb 1945., Taf. 52/1a-c.

oo R. R. Schmidt, o.c., p. 108.

⁴¹ R. R. Schmidt, o.c., p. 108.

⁴² T. Težak, *Vučedoler Kultgeräte aus Vinkovci*, *Archaeologija Jugoslavica* XVI, Beograd 1975., Abb. 1–5, 17–18.

van dva velika kompleksa keramičkih kultura bogatih antropomorfnom plastikom. Naime osim već spomenutog centralnobalkanskog s glavnim predstavnikom u vinčanskoj i butmirskoj kulturi, figuralna je plastika našla važno mjesto i u sklopu srednjoevropskih lendeških kultura (posebno u moravskoj slikanoj keramici).

O značenju antropomorfnih prehistorijskih figura teško je i nezahvalno donositi bilo kakve konkretne i definitivne zaključke prvenstveno stoga što one pripadaju sferi duhovnog života koji danas mi iz ovog našeg aspekta življenja i razmišljanja sigurno ne možemo obuhvatiti na isti način kao taj naš daleki neolitički predak. Interpretaciji nalaza te vrste može se prići na više načina. Detaljna analiza figure same po sebi bit će svrsishodna samo ukoliko ona nosi dovoljno zanimljivih i indikativnih elemenata, kao npr. figura iz Jakovo-Kormadina čije je tijelo »išarano« urezanim strelicama (T. 2: 8) i tumačenje M. Šepera o prehistorijskom čaranju.⁴³ Sigurniji način je razmatranje čitavog arheološkog sklopa u kojem je figura zatečena, ali taj je uglavnom neprimjenjiv na figure iz zbirke AMZ budući da potječu iz starih istraživanja bez dovoljno podataka o okolnostima nalaza. Doduše zahvaljujući kasnijem zaštitnom istraživanju preostalog dijela naselja u Jakovo-Kormadinu, znamo danas da su određeni objekti u njemu imali nesumnjiv kulturni karakter (bukranioni nad ulazom, ognjišta ukrašena spiralnim motivima i si.).⁴⁴ Prema tome možemo i dobar dio kormadinskih statueta vezati uz spomenuta svetišta, odnosno sa stanovitom sigurnošću govoriti o njihovom kulturnom karakteru.

Neki autori smatraju da u tumačenju značenja antropomorfne plastike mogu koristiti kasnije historijske činjenice vezane uz isti lokalitet,⁴⁵ no to je uglavnom slučaj kod onih prehistorijskih kultura gdje je na istom mjestu slijedio značajan lokalitet ranih civilizacija, poput Krete, ili nekih drugih grčkih nalazišta. Različiti antropološki ili etnološki pokazatelji također mogu pomoći, ali i njih treba uzimati sa stanovitom rezervom.

Jedno od najstarijih i najraširenijih tumačenja neolitičkih figura vezuje ih uz kult Velike Majke ili Božice-Zemlje. Vrlo je vjerojatno da su brojne figure s izraženim ženskim atributima proizašle upravo iz takvog kulta plodnosti — njegova je važnost nesumnjiva u zemljoradničkim asocijacijama kakve su većina neolitičkih kultura. Međutim ogroman broj statueta u nekim kulturama, njihova vrlo često gruba i minorna izrada, brojni razbijeni primjerci, njihovo pronalaženje u kontekstu koji je sve prije nego sakralan (npr. otpadne jame, nasipi, okoliš kuće i dr.) ne idu u prilog takvom tumačenju. Jednostavne, grube i najčešće asekualne figure mnogi su skloni poistovetiti sa dječjim igračkama, ili čak proizvodom dječjih ruku. Takve se figure mogu naći unutar naselja, ali i kao grobni prilog kakvom djetetu. U prilog toj tezi ide i činjenica da su izrađene od jeftinog materijala, odnosno nepročišćene gline, često i loše pečene, da su izrazito simplificirane, bez isticanja bilo kakvih detalja tijela, da su obično manjih dimenzija

⁴³ Vidi bilješku 11.

⁴⁴ Vidi bilješku 10.

⁴⁵ P. J. Ucko, *The Interpretation of Prehistoric Antropomorphic Figurines*, Journal

of the Royal Anthropological Institute 92, 1962.

što znači lako prenosive. Dalja tumačenja takvih figura spominju mogućnost njihove upotrebe kao sredstva za učenje ili uvođenje djece u određene rituale.⁴⁶

Shematizam, linearnost i apstrakcija statueta kasnog neolitika ukazuju na to da ne možemo govoriti o personifikaciji nekog točno određenog božanskog lika, već kako ispravno zaključuje D. Srejović, da su takve figure prvenstveno bile svojevrsni instrumenti pri izvođenju različitih magijskih ili vjerskih radnji.⁴⁷ U takvu bi se koncepciju uklopile i neke od spominjanih vinčanskih statueta, prije svega ona kormadinska sa strelicama, te ostale ukrašene raznovrsnim šarama koje ne možemo identificirati kao prikaz odjeće. Tu je vjerojatnija pretpostavka o tetoviranju.

Eneolitičke kulture sjeverozapadne Hrvatske, bazirane prvenstveno na stočarskoj ekonomiji, nemaju više potrebu za izražavanjem kulta plodnosti kroz ženske likove, već ga predočuju u obliku životinjskih figura, konsekrativnih rogova, kulturnih ukopa životinja i tome slično. S time je u vezi i relativno rijetka pojava antropomorfne plastike u badenskoj, lasinjskoj ili vučedolskoj kulturi, ali kako se njezin broj iz dana u dan povećava ne smijemo donositi prenagle i definitivne zaključke. Nova će istraživanja, temeljena na suvremenim metodama, zasigurno pružiti nove i pouzdanije podatke, a samim tim i bolju mogućnost interpretacije.

KATALOG

BAPSKA

1. Inv. br. 6437 Tabla 1 : 1
Valjkasta ljudska figurica, na dnu lagano proširena, sa nešto sploštenom glavom i ptičjim licem. Dva polukružna izdanka tvore uši, a dva konična ruke. Sva četiri su probušena. Donji dio figure ukrašen je iskrivljenim crtama, a jedna vodoravna predstavlja pojas. Oko vrata se nalazi urezani ukras u obliku slova V. Jedan ručni batrljak nedostaje. Keramika smeđe boje, firnisana. Dim. vis. = 7 cm.
Iskopavanje V. Hoffillera i M. Vohalskog 1911. g. na lokalitetu Gradac u Bapskoj.
Objava: R. R. Schmidt, *Die Burg Vučedol*, Textbild 72/11
2. Inv. br. 6438 Tabla 1 : 3
Ljudska figurica valjkastog oblika, na dnu lagano proširena, s dva konična batrljka umjesto ruku, koji su probušeni svaki s po dvije rupe. Glava je otkinuta. Donji dio figure na prednjoj je strani odvojen vodoravno urezanom

⁴⁶ Vidi prethodnu bilješku.

⁴⁷ D. Srejović, *Neolitska plastika centralnobalkanskog područja, Neolit centralnog Balkana*, Beograd 1968., p. 215–223.

crtom ispod koje se nalazi niz okomitih i jedna krivudava crta u sredini. Ispod vrata se nalazi urezani motiv dvostrukog slova V. Keramika sive boje, s tragovima crvene.

Dim. vis. = 3,5 cm

Iskopali V. Hoffiller i M. Vohalski 1911. g.

Neobjavljena.

GOMOLAVA

3. Inv. br. 16 928 Tabla 1 : 2
 Donji dio valjkaste ljudske figure s naglašenim glutejima. Ukrašen je urezanim šahovnicom na kojoj se izmjenjuju prazna polja i polja ispunjena kratkim urezima. Keramika crne boje, sjajno polirana, ukras bijelo inkrustiran. Dim. vis. = 5,7 cm
 Iskopao J. Brunšmid 1904. g.
 Objava: M. Šeper, Prapoviestne glinene figure, *Vjesnik Hrvatskog arheološkog društva* n. s. XXIV — XXV, Zagreb 1944., si. (dalje Šeper 1944)
4. Inv. br. 16 929 Tabla 1 : 4
 Ženska figura valjkastog tijela koje završava proširenom stajaćom plohom. Dva vodoravna pravokutna batrljka predstavljaju ruke (lijeva je odlomljena), probušene s po dvije pravilne rupe. Grudi su plastično naglašene, a duž leđa teče okomito udubljenje. Glava je shematizirana s jače istaknutim nosom i vodoravno probušenim jagodicama. Na tjemenu se nalaze dva okomita kanalića koji izlaze na zatiljku. Keramika sive boje.
 Dim. vis. = 10 cm.
 Iskopao J. Brunšmid 1904. g.
 Objava: Šeper 1944, si. 10

JAKOVO KORMADIN

5. Inv. br. 16 501 Tabla 1 : 5
 Torzo ženske figure s plastično istaknutim grudima. Dva konična batrljka predstavljaju ruke i okomito su probušeni. Glava je otkinuta. Keramika crvenkaste boje.
 Dim. vis. = 3,8 cm, šir. = 7 cm
 Iskopao J. Brunšmid u vinogradu M. Vukojevića 1905. g.
 Objava: Šeper 1944, si. 57
6. Inv. br. 16 496 Tabla 1 : 6
 Stilizirana ljudska figura valjkastog tijela, čiji je donji dio proširen u ovalnu stajaću plohu. Dva konična batrljka čine ruke (jedna je recentno odlomljena). Glava je poligonalna, na tjemenu plosnata s jako naglašenim jagodicama. Nos je šiljat, a naziru se i očne šupljine s nadočnim lukovima. Na leđima ispod vrata nalazi se urezani motiv dvostrukog slova V. Trbuh figure oštećen je jednim plosnatim odbitkom. Keramika crne boje, sjajno polirana.

Dim. vis. = 9,5 cm

Iskopao A. Poturičić 1905. g. u vinogradu M. Živkovića.

Objava: Šeper 1944., si. 11

7. Inv. br. 16 482

Tabla 1 : 7

Stilizirana figura sa životinjskom glavom. Tijelo je valjkasto, ruke u obliku dva konična batrljka ukrašena s po dvije urezane kose crte. Noge nisu izdvojene, samo se na dnu prednje strane nalaze dva okrugla plastična naljepka. Čini se da je dno prvobitno bilo skroz naokolo optočeno takvim naljepcima, jer su se sačuvala okrugle udubine. Keramika sivo-oker boje.

Dim. vis. = 6,5 cm, šir. = 5 cm

Iskopao J. Brunšmid 1905. u vinogradu M. Vukojevića

Objava: Šeper 1944., si. 22

8. Inv. br. 16 508

Tabla 1 : 8

Stilizirana figura sa životinjskom glavom. Tijelo je valjkasto, u donjem dijelu prošireno u kružnu stajaću plohu. Ruke su konični batrljci pruženi prema naprijed. Na leđima je velika konična grba, okomito probušena kanalićem koji ide sve do podnožja figure. Na glavi se ističe konična njuška i dva konična uha. Nedostaje lijeva ruka. Keramika sive boje.

Dim. vis. = 6,4 cm

Iskopao A. Poturičić 1905. g. u vinogradu J. Caprdže.

Objava: Šeper 1944., si. 40 a i b

9. Inv. br. 16 509

Tabla 1 : 9

Stilizirana figura sa životinjskom glavom. Tijelo je valjkasto, u donjem dijelu prošireno u kružnu stajaću plohu. Ruke su konični batrljci ispruženi prema naprijed. Na leđima je velika konična grba kroz koju prolazi okomiti kanalić sve do podnožja figure. Na glavi se ističe konična njuška i dva šiljata uha. Keramika sivo-oker boje.

Dim. vis. = 4,6 cm

Iskopao J. Brunšmid 1905. g. u vinogradu M. Vukojevića

Objava: Šeper 1944., si. 49

10. Inv. br. 16 478

Tabla 2 : 1—2

Stojeća ljudska figura u obliku valjkastog stupa s nešto proširenim podnožjem i dva kratka batrljka umjesto ruku. Glava je odlomljena. Čitava površina figure ukrašena je urezanim kosim ljestvičastim motivima. Keramika oker boje.

Dim. vis. = 7 cm, šir. = 6 cm

Iskopao A. Poturičić 1905. g. u vinogradu M. Živkovića.

Objava: Šeper 1944., si. 20

11. Inv. br. 16 481

Tabla 2 : 5

Stilizirana plosnata ženska figura s laganim izbočenjima sa strana koja predstavljaju ruke i bokove, dok noge nisu posebno izdvojene. Glava je oštećena, ali se nazire kljunato lice. Grudi su plastično naglašene. Čitavo je tijelo ukrašeno kosim i cik-cak urezanim crtama. Keramika svjetlo crvene boje.

Dim. vis. = 6 cm, šir. = 3 cm

Iskopao A. Poturičić 1905. g. u vinogradu M. Živkovića.

Objava: Šeper, 1944., si. 6

12. Inv. br. 16 492 Tabla 2 : 3
 Stilizirana plosnata ženska figura s jako istaknutim rukama i bokovima, dok donji dio završava kružnom stajaćom plohom. Bočna ispupčenja vodoravno su probušena. Glava s kljunatim licem također je probušena od tjemena do zatiljka. Čitavo je tijelo ukrašeno urezanim crtama koje se lome pod oštrim kutem. Grudi i pupak predstavljeni su bradavičastim izbočinama. Keramika sive boje.
 Dim. vis. = 10,9 cm, šir. = 7 cm
 Iskopao A. Poturičić 1905. g. u vinogradu M. Živkovića.
 Objava: Šeper, 1944., si. 9a i b
13. Inv. br. 16 493 Tabla 2 : 4
 Stilizirana plosnata ženska figura s naglašenim rukama i bokovima, dok donji dio završava kružnom stajaćom plohom. Ruke su vodoravno probušene. Duž leđa i prednje strane tijela teče sredinom urezana crta koja se u visini ramena razdvaja i prelazi preko oba ramena. Urezan je i simbol ženskog spolnog organa. Nedostaju glava, dio vrata i lijeva ruka. Siva keramika.
 Dim. vis. = 7,2 cm, šir. = 6,6 cm
 Iskopao A. Poturičić 1905. g. u vinogradu M. Živkovića.
 Objava: Šeper, 1944., si. 3
14. Inv. br. 16 498 Tabla 2 : 8
 Stilizirana ženska figura. Glava je četvrtasta s plosnatim tjemnom i dva duboka ureza na potiljku. Ruke i bokove čine šiljate, vodoravno probušene izbočine. Grudi su predstavljene s dva kružna naljepka, a i trbuh je lagano ispupčen. Oko vrata teku dvije urezane crte poput kakve ogrlice. U sredini prednje strane, te na leđnoj strani ramena, urezane su strelice. Leđa su ukrašena i zvjezdastim urezima. Keramika oker boje.
 Dim. vis. = 10 cm, šir. = 6,5 cm
 Objava: M. Šeper, Prilog poznavanju prehistorijskog čaranja, Alma mater Croatica, god. V, br. 4, Zagreb
15. Inv. br. 16 483 Tabla 2 : 6
 Stilizirana valjkasta ljudska figura s dva konična bočna izdanka koji predstavljaju ruke. Glava nedostaje. Sprijeda i straga teče ukras od dvije urezane okomite, paralelne crte koje se kod vrata šire u obliku slova V, a unutar njih je još jedan manji V-motiv. Keramika sive boje.
 Dim. vis. = 4,7 cm, šir. = 5,4 cm
 Objava: Šeper, 1944., si. 32
16. Inv. br. 16 485 Tabla 2 : 7
 Stilizirana valjkasta ženska figura s dva vodoravna batrljka umjesto ruku. Grudi su naznačene okruglim izbočinama. Lijeva ruka i lijeva polovica grudi su oštećeni. Donji dio tijela s prednje je strane ukrašen urezanim kvadratom ispunjenim kosim crtama. Keramika sivo-okker boje.
 Dim. vis. = 5,5 cm, promjer = 2 cm

- Iskopao A. Poturičić 1905. g. u vinogradu M. Živkovića.
Objava: Šeper, 1944., si. 7
17. Inv. br. 16 487 Tabla 3 : 1
Stilizirana valjkasta figura s kljunatim licem. Lijeva ruka u obliku šiljatog batrljka, poprečno probušenog, desna nedostaje. Donji dio tijela vodoravnom je crtom odvojen od nogu koje nisu posebno izražene, samo se na njihovoj prednjoj strani nalaze tri kružna naljepka. Na desnoj bočnoj strani nalazi se jedna šiljata ušica. Čitavo je tijelo ukrašeno neorganiziranim urezanim crtama. Keramika crvenkasto-okor boje.
Dim. vis. = 5,5 cm, šir. = 3,4 cm
Nađena u vinogradu J. Caprdže 1906. g.
Objava: Šeper, 1944., si. 23
18. Inv. br. 16 500 Tabla 3 : 2
Stilizirana valjkasta figura s kljunatim licem i dva šiljata batrljka umjesto ruku. Dio tijela ispod ruku ukrašen je naizmjenično okomito urezanim crtama i okomito nanizanim ubodima, a oko pasa vodoravnim nizom uboda. Keramika okor boje.
Dim vis. = 6 cm, šir. = 5,5 cm
Iskopao A. Poturičić 1905. g. u vinogradu M. Živkovića.
Objava: Šeper, 1944., si. 16 a, b
19. Inv. br. 16 497 Tabla 3 : 3
Stilizirana valjkasta ljudska figura. Glava je oblikovana sa životinjskom njuškom i dva probušena uha. Lijeva ruka je savijena na grudima, dok je njezin donji dio posebno načinjen i naknadno nalijepljen. Desna ruka je prelomljena. Tijelo je ukrašeno kosim urezanim crtama, a svako rame s po jednim trokutom. Vrat i lice također nose urezane ornamente. Keramika okor boje.
Dim. vis. = 6 cm, šir. = 4,5 cm
Objava: Šeper, 1944., si. 18
20. Inv. br. 16 499 Tabla 3 : 4
Stilizirana plosnata ženska figura s ovalnom stajaćom plohom. Bokovi su naglašeni kao jaka izbočenja. Ruke predstavljaju zdepasti, kratki batrljci, probušeni s po dvije vodoravne rupe. Nazire se mjesto gdje su bile nalijepljene grudice, ali su otpale. Ispod vrata se nazire dio koso šrafiranog urezanog trokuta, kao i jedan veći V-motiv. Glava nedostaje. Keramika sive boje, dobro glačana.
Dim. vis. = 14 cm
Našao A. Poturičić 1904. g. na Caprdžinoj zemlji.
Objava: Šeper, 1944., si. 14
21. Bez inv. br. Tabla 3 : 5
Stilizirana ženska figura s valjkastim donjim dijelom tijela, odlomljene glave i djelomično ruku. Bokovi su naglašeni većim izbočinama, a grudice i pupak kružnim ispupčenjima. Donji dio tijela krasi urezani kvadrati. Od vrata prema dolje teku dvije urezane linije koje se oko pupka udaljavaju jedna od druge. Keramika sive boje, dobro glačana.

Dim. vis. = 9,7 cm

Iskopao A. Poturičić 1902. g. u Hauckovom vinogradu.

Objava: Seper 1944., si. 2

22. Bez inv. br. Tabla 4 : 1—2
 Steatopigna ženska figura s jako naglašenim bokovima. Donji dio tijela valjkastog je oblika bez posebno izraženih nogu. Ukrašen je urezanim meandarskim motivima, a na prednjoj je strani urezan spolni trokut. Gornji dio tijela trodimenzionalno je oblikovan s izbočenim trbuhom i grudima, te dugačkim vodoravnim ručnim batrljcima. Urezane crte oko vrata tvore ogrlicu. Glava nedostaje. Keramika sive boje, fino uglačana.
 Dim. vis. = 12,8 cm
 Iskopao A. Poturičić 1902. g. na Kreculjevu posjedu.
 Objava: Šeper, 1944., si. 1a, b
23. Inv. br. 16 476 Tabla 5 : 1
 Donji dio sjedeće, vjerojatno ženske figure. Potkoljenice su joj okrenute prema van i unatrag. Cijeli ulomak ornamentiran je okomitim urezanim paralelnim crtama, pojasevima s urezanim trokutima, crticama ili ubadanim točkicama, te degeneriranom spiralom. Keramika sive boje.
 Dim. vis. = 3,4 cm, šir. = 6,5 cm
 Iskopao A. Poturičić 1902. g. na Kreculjevu posjedu.
 Objava: Seper, 1944., si. 54 a, b
24. Inv. br. 16 494 Tabla 5 : 2
 Oštećena stilizirana ženska figura koja sjedi na lučno zaobljenom sjedištu. Noge su joj samo naznačene kratkim koničnim batrljcima, dok su ruke i grudi oblikovane poput bradavičastih izbočina. Prsti ruke izvedeni su s tri dublja ureza. Ruke su savijene prema grudima i desna pokriva desnu dojku. Ispod vrata vidi se urezani V-motiv. Glava odlomljena. Keramika tamno sive boje.
 Dim. vis. = 8,9 cm, šir. sjedišta = 8,1 cm
 Objava Šeper: 1944., si. 52 a, b
25. Inv. br. 16 495 Tabla 5 : 3 - ^
 Stilizirana ženska figura koja sjedi na četvrtastoj stolici, s donje strane udubljenoj, a po bočnim je stranama ukrašena okruglim naljepcima i duborezno izvedenim kosim i okomitim crtama. Ženski lik ima posebno modelirane noge koje se spuštaju niz stolicu, te kratke i zdepaste ručne batrljke. Čini se da su ruke prvobitno bile savijene na grudima, ali su sada prelomljene i sačuvane samo u korijenu. Grudi su naglašene plastičnim bradavicama. Leđa su ukrašena kratkim okomitim i kosim urezima. Nedostaje glava i desna noga. Keramika oker do tamno sive boje.
 Dim. vis. = 8,5 cm
 Iskopao A. Poturičić 1905. g. u vinogradu M. Živkovića.
 Objava: Šeper, 1944., si. 51 a, b, c
26. Inv. br. 16 902
 Gornji dio ženske figure s ptičjim licem i konično istaknutim te probušenim jagodicama. Grudi su naglašene također koničnim izbočinama, a ruke pred-

stavljaju pravokutni batrljci s po dvije rupice (lijeva je odlomljena). Oko vrata se nalazi urezan dvostruki V-motiv, a na donjem dijelu lica i na vratu urezan je rombičan motiv koji se zapravo sastoji od dva koso šrafirana trokuta i jedne vodoravne vrpce između njih. Keramika crvenkaste boje.

Dim. vis. = 7,4 cm.

Iskopao A. Poturičić 1902. g. na Kreculjevu posjedu.

Objava: Šeper, 1944., si. 37

27. Inv. br. 16 903

Gotovo plosnata figura s kružno proširenom stajaćom plohom i ptičjim licem. Ruke su konični batrljci s dvije rupice (desna je odlomljena), a bokovi su polukružno istaknuti i također bušeni. Donji dio figure ispod bokova ukrašen je dvjema urezanim zonama: gornju čini niz urezanih sjedećih trokuta, a donju gusti niz okomitih crtica. Keramika oker-sive boje.

Dim. vis. = 9,1 cm

Iskopao A. Poturičić 1902. g. na Kreculjevu posjedu.

Objava: Šeper, 1944., si. 13

LEDINCI

28. Inv. br. 6396

Tabla 6 : 1

Stilizirana ženska figura s trokutasto oblikovanom glavom i ptičjim licem. Ruke i noge su prelomljene, pa se ne može sa sigurnošću reći da li je bila sjedeća. Grudi su plastično istaknute. Na glavi se pored šiljatog nosa ističu urezane oči i trepavice, te osam rupica na tjemenu. Lice i vrat ukrašeni su urezanim motivima rombova i trokuta. Donji dio tijela također nosi urezani ornament koji se sastoji od jedne vodoravne crte optočene nizom kratkih zarezova, a ispod nje nalaze se kose crte i rombovi. Keramika sive boje, fino polirana.

Dim. vis. = 15,5 cm.

Kupljena 1911. g. od Filipa Meistera, a potječe sa ciglane Krištofa Frauenhofferu u Ledincima.

Objava: Šeper, 1944., si. 4 a, b

VINCA

29. Inv. br. 6652

Tabla 6 : 4

Fino izrađena glava ljudske figure sa šiljatom bradom i istaknutim jagodicama, te dobro oblikovanim nosom. Široke rovašene crte naglašavaju nos i nadočne lukove, te koso teku preko obraza tako da ocrtavaju oči. Na čelu i jagodicama nalaze se četiri pravilne vodoravne rupice. Tjeme je konkavno i na zatiljku probušeno s četiri pravilne rupe. Keramika smeđe-sive boje s tragovima crnog firnisa.

Dim. vis = 6,2 cm

Kupljena 1913. g. od dr Sime Trojanovića koji je dao podatak da je nađena 29. 6. 1904. g. u Vinči.

Objava: Šeper, 1944., si. 81 a, b

30. Inv. br. 6768 Tabla 6 : 2—3
 Ljudska figura do ispod kukova, vjerojatno sjedeća. Glava nedostaje, ali je imala urezanu kosu koja se spušta preko ramena i po leđima gotovo do pása. Ruke su samo djelomično sačuvane, ukrašene svaka sa po tri urezana obruča. Donji dio tijela odijeljen je jednom vodoravnom crtom ispod koje se na stražnjoj strani nalaze urezane metope ispunjene paralelnim vodoravnim crtama, dok je prednja strana oštećena. Svi urezani motivi ispunjeni su bijelom inkrustacijom. Grudi su naznačene laganim ispupčenjima. Na sredini leđa pri dnu, te na oba boka nalazi se po jedan okrugli naljepak. Keramika svjetlije sive boje.
 Dim. vis. = 7 cm
 Kupljena 1920. g. od Taubera, a potječe iz Vince.
 Objava: M. M. Vasić, *Praistoriska Vinca III*, si. 280
31. Inv. br. 6769 Tabla 7 : 1—3
 Glava i vrat ljudske figure. Lice je plastično odvojeno od vrata, nos istaknut poput jačeg ispupčenja, lagano naglašeni nadočni torusi, oči polukružno urezane. Od tjemena pa po vratu urezana je kosa u obliku paralelnih crta. Keramika žute, mjestimično sive boje.
 Dim. vis. = 7,7 cm
 Kupljena 1920. g. od Taubera, s opaskom da potječe iz Srbije, vjerojatno iz Vince.
 Objava: Šeper, 1944., si. 77 a, b
32. Inv. br. gl. inv. 350 Tabla 7 : 4
 Polovica torza ljudske figure sa savijenom rukom i plastično naglašenim grudima. Ruka je ukrašena s tri rovašena obruča, a i na ostatku prstiju naziru se rovašene crte koje vjerojatno predstavljaju odjeću. Keramika sive boje s tragovima politure.
 Dim. vis. = 4,4 cm
 Kupljena 1955. g. od Vjekoslava Dukića, a on ju je kupio u Beogradu. Potječe najvjerojatnije iz Vince.
 Neobjavljena.
33. Inv. br. gl. inv. 350 Tabla 7 : 5
 Torzo ženske figure s kratkim koničnim batrljcima umjesto ruku (jedan oštećen), te dijelom vrata oko kojeg je dvjema urezanim crtama predstavljena ogrlica. Grudi su lagano ispupčene, a batrljci probušeni s po jednom vodoravnom rupom. Keramika sive boje.
 Dim. vis. = 5,5 cm.
 Kupljena 1955. g. od Vjekoslava Dukića, a on ju je kupio u Beogradu. Potječe najvjerojatnije iz Vince.
 Neobjavljena.

SAMATOVCI

34. Inv. br. 2703 Tabla 8 : 1
Shematizirana ljudska figura s koničnim, uvis podignutim rukama. Glava i vrat su oblikovani zajedno poput valjka. Trbuh je zaobljen i na njemu je urezana spirala ispunjena ubodima. Figura je vertikalno skroz probušena. Keramika svjetlo smeđe boje, dobro glačana.
Dim. vis. = 5,8 cm
Darovao 1901. g. grof Gustav Ehrenfelski, a potječe iz vinograda Samatovci-pusta.
Objava: R. Rechsler-Bižič, *Samatovci, neolitsko naselje kod Osijeka*, Zbornik Matice Srpske 12, Novi Sad 1956., si. 82

VUČEDOL

35. Inv. br. 8024 Tabla 7 : 6—7
Plosnati ženski torzo s plastično istaknutim grudima koje su naknadno nalijepljene. Vrpčasti urezani ornament, ispunjen točkicama označava rubove dekoltea i pojasa odjeće, a na leđima tvori neku vrstu naramenica. Keramika crne boje, sjajno polirana.
Dim. vis. = 6,2 cm; šir. = 4,5 cm
Nađena prigodom iskopavanja R. R. Schmidta na jugoistočnoj padini vučedolskog Gradca u sloju 9, dubina 3,4 m.
Objava: R. R. Schmidt, *Die Burg Vučedol*, Zagreb 1945., T 29/1
36. Inv. br. 8018
Noge jedne dvodijelne statuete, bogato ukrašene zonalno koncipiranim rovašenim motivima i bijelom inkrustacijom. Na gornjoj strani nalazi se zaravnjena, isto tako ukrašena ploha iz koje je na leđnoj strani izrastao nastavak statuete, vjerojatno plosnatog tipa. Keramika sivo-oker boje.
Dim. vis. = 7,8 cm
Nađena prigodom iskopavanja R. R. Schmidta u megaron-kući na vučedolskom Gradcu, na dubini 2 m.
Objava: R. R. Schmidt, 1945., T 52/1 a-c
37. Inv. br. 8022
Ulomak donjeg dijela noge od neke figure s prikazom čizme. Rovašene crte ispunjene bijelom inkrustacijom. Keramika tamno-sive boje.
Dim. dulj. = 5 cm, šir. = 2,8 cm
Površinski nalaz s Kukuruzišta na Vučedolu.
Objava: R. R. Schmidt, 1945., T 52/2

SARVAS

38. Inv. br. 7894
Donji dio noge i stopala, šupalj, po rubovima i kroz sredinu ukrašen rovašenim i inkrustiranim ubodima i zarezima koji imitiraju šavove. Na isti na-

čin je označena i peta. Preostala površina noge pokrivena je nepravilnim kosim i poprečnim crtama lagano urezanim. Keramika crvenkaste boje.

Dim. vis. = 7,3 cm, duljina = 6 cm

Iskopao R. R. Schmidt na Sarvašu 1942—1944. g. Dubina 3,10 m.

Neobjavljena

39. Inv. br. 7896

Model stopala u cipeli. Uz gornji rub teku tri rovašena obruča ispunjena bijelom inkrustacijom. Keramika sivo-okker boje.

Dim. vis. = 3,1 cm, duljina = 5 cm

Iskopao R. R. Schmidt na Sarvašu 1942—1944. g. Dubina 3,35 m.

Neobjavljena.

40. Inv. br. 7897

Model stopala u cipeli, oštećen na prstima. Uz gornji rub teku dva rovašena obruča ispunjena bijelom inkrustacijom. Keramika sive boje.

Dim. vis. = 3,4 cm

Iskopao R. R. Schmidt 1942—1944. g. na Sarvašu. Dubina 3,35 m.

Neobjavljena.

APATOVAC

41. Bez inv. br.

Minijaturno žensko poprsje s kratkim zaobljenim batrljcima i plastično istaknutim grudima. Keramika sive boje.

Dim. vis. = 1,8 cm

Potječe s vučedolskog lokaliteta Apatovac-Hum, a u muzej je donesen 1954. g. Objava: S. Dimitrijević, Prilog daljem upoznavanju Vučedolske kulture, *Opuscula archaeologica* I, Zgb. 1956., T XII/78

AS I KOVCI — Polje

42. Bez inv. br.

Tabla 8 : 2

Jednostavna plosnata statueta s lagano naznačenim grudima i kratkim batrljcima umjesto ruku. Glava je pravokutna s plastično izraženim nosom i užljebljenim očima i ustima. Keramika s dosta primjesa, oker boje, mjestimično sivo mrljasta.

Dim. vis. = 51 mm

Bez podataka o okolnostima nalaza.

Objava: S. Dimitrijević, *Idoloplastika u lasinjskoj kulturi*, Godišnjak centra za balkanološka ispitivanja XIII, Sarajevo 1976., T. 1/2

43. Bez inv. br.

Tabla 8 : 3

Pravokutna pločasta statueta s posebno naglašenim seksualnim simbolima (grudi, pupak, vulva). Keramika sive boje.

Dim. vis. = 80 mm, šir. = 50 mm

Bez podataka o okolnostima nalaza.

Objava: S. Dimitrijević, 1976., T. 1/3

HRNJEVAC — Brdo

44. Inv. br. 1622
Ulomak plosnate figure bez glave i donjeg dijela tijela, s plastično naznačenim grudima i dva vrlo kratka konična batrljka umjesto ruku. Keramika crvenkaste boje s mnogo krupnih primjesa kalcita.
Dim. vis. = 45 mm, šir. = 30 mm
Darovao M. Turković, vlastelin iz Kutjeva 1898. g.
Neobjavljena.

KIRINGRAD

45. Bez. inv. br. Tabla 8 : 6
Ljudska statueta s uzdignutim koničnim rukama i isto takvim koničnim nogama (od kojih je jedna odlomljena). Vrat figure izrazito je dugačak, dok je glava oblikovana s četiri izbočine za koje nije sasvim jasno što predstavljaju. Keramika oker-crvenkaste boje, tamno sive jezgre.
Dim. vis. = 90 mm
Kupljena od Đorđa Niševića 1938. g.
Objava: Šeper, 1944., si. 87 a, b
Dimitrijević, 1976., T. II/2
46. Inv. br. 15 268 Tabla 8 : 4
Ljudska statueta s koničnim zaobljenim nogama i odlomljenim rukama koje su vjerojatno također bile konične i spuštene prema dolje. Na glavi su pomoću tri izbočine oblikovani nos i uši, a oči su naznačene s dvije rupice. Keramika oker boje.
Dim. vis. = 60 mm
Bez podataka o nalazu.
Objava: Šeper, 1944., si. 86, a, b
Dimitrijević, 1976., T. II/3
47. Bez inv. br. Tabla 8 : 5
Ulomak ljudskog torza s rukama lučno savijenim prema dolje. Obje su ruke oštećene. Keramika sivo-okер boje.
Bez podataka o nalazu.
Objava: Dimitrijević, 1976., T. II/4
-

POPIS I SADRŽAJ TABLI
VERZEICHNIS UND INHALT DER TAFELN

Tabla 1	
Tafel 1	1 — kat. 1; 2 — kat. 3; 3 — kat. 2; 4 — kat. 4; 5 — kat. 5; 6 — kat. 6; 7 — kat. 7; 8 — kat. 8; 9 — kat. 9.
Tabla 2	
Tafel 2	1-2 — kat. 10; 3 — kat. 12; 4 — kat. 13; 5 — kat. 11; 6 — kat. 15; 7 — kat. 16; 8 — kat. 14.
Tabla 3	
Tafel 3	1 kat. — 17; 2 — kat. 18; 3 — kat. 19; 4 — kat. 20; 5 — kat. 21.
Tabla 4	
Tafel 4	1 — kat. 22.
Tabla 5	
Tafel 5	1 — kat. 23; 2 — kat. 24; 3-4 — kat. 25.
Tabla 6	
Tafel 6	1 kat. 28; 2-3 — kat. 30; 4 — kat. 29.
Tabla 7	
Tafel 7	1-3 — kat. 31; 4 — kat. 32; 5 — kat. 33; 6-7 — kat. 35.
Tabla 8	
Tafel 8	1 — kat. 34; 2 — kat. 42; 3 — kat. 43; 4 — kat. 46; 5 — kat. 47; 6 — kat. 45.

ZUSAMMENFASSUNG

NEOLITHISCHE UND ÄNEOLITHISCHE ANTHROPOMORPHE PLASTIK
AUS DEM FUNDUS DES ARCHÄOLOGISCHEN MUSEUMS IN ZAGREB

Im Rahmen der neolithischen und äneolithischen prähistorischen Sammlung des Archäologischen Museums in Zagreb befindet sich eine sehr große Anzahl verschiedenartiger keramischer Figurinen mit anthropomorphen Kennzeichen, die in verschiedenen Kulturgruppen ihren Ursprung haben. Obwohl es sich hauptsächlich um alte Funde handelt, die größtenteils schon publiziert sind,¹ macht der heutige Stand der archäologischen Wissenschaft eine neue Valorisierung und Interpretierung dieser Funde notwendig. Die Schwierigkeiten die sich dabei ergeben sind durch die Tatsache bedingt, daß für den größten Teil dieser alten Funde eine ungenügende Dokumentation über die Fundumstände vorliegt, und wir demnach keine genügenden Elemente für eine vollständige und präzise Interpretation besitzen. Die Bearbeitung der Funde basiert deshalb in erster Linie auf typologischer Grundlage, verbunden mit Vergleichen mit analogen Exemplaren aus anderen Lokalitäten gleichartiger Kulturen.

Der Zeitraum des Neolithikums ist in den Sammlungen des Zagreber Archäologischen Museums durch die Kulturen von Starčevo, Vinča und Sopot vertreten, von denen nur diejenige von Vinča sich intensiv mit der Anfertigung von figuraler Plastik befähigt. Die Starčevo-Kultur kennt zwar die anthropomorphe Plastik in

der Form von säulenartigen Figuren, oder von Statuetten mit konisch verbreiterem Unterkörper und stark betonten Briisten, sowie auch steatopygische zylindrische Figuren. Jedoch, unter den Funden der Starčevo-Kultur in der heutigen Sozialistischen Republik Kroatien haben sich keine Figuren erhalten, mit Ausnahme zweier säulenartiger Statuetten aus Vinkovci.² Die Sopot-Kultur ist arm an Idoloplastik und der größte Teil der 8 bekannten Exemplare kann als Resultat des Einflusses der Vinča-Kultur interpretiert werden.³ Die verschiedenartigste und reichhaltigste Figuralplastik hat sich im Rahmen der Vinča-Kultur entwickelt, und zwar in allen ihren Zeitperioden. Ein guter Teil der Plastik aus der Endphase der Vinča-Kultur gehört schon der äneolithischen Produktion an. Von den übrigen äneolithischen Funden von Figuralplastik im nördlichen Bereich von Jugoslawien müssen Einzelfunde oder in geringer Anzahl vorkommende Exemplare der Baden- und Vučedol-Kultur erwähnt werden, sowie etwas zahlreichere Funde der Lasiinja-Kultur.

DIE VINČA-KULTUR

Über die Plastik von Vinca ist viel geschrieben worden,⁴ so daß wir uns hier ausschließlich auf die Funde aus dem Zagreber Archäologischen Museum beschränken werden, um zu versuchen sie in das heute gut bekannte Bild der anthropomorphen Plastik von Vinca einzufügen. Die ältesten Exemplare stammen aus Gomolava (T. 1 : 2, 4) und können aufgrund typologischer Merkmale und Parallelen mit ähnlichen Figuren aus den eigentlichen Vinča-Schichten in die C-Stufe dieser Kultur eingegliedert werden. Besonders nahe Analogien aus den Vinča-Schichten 6 — 4,4 m hat der zylinderförmige Unterkörper einer wahrscheinlich weiblichen Statuette mit betonten Glutäen, der mit einem eingeritzten Schachbrettmuster geschmückt ist dessen einzelne Felder mit dichten Einstichen und Einschnitten ausgefüllt sind. Diese Art von Verzierung ist überhaupt für die gesamte keramische Produktion der C-Stufe der Vinča-Kultur spezifisch. Gegen Ende der erwähnten Stufe begann die Vinča-Kultur schnell in ihrem heimatlichen Gebiet an Territorium zu verlieren und es kam zu ihrem Vordringen in die Donauebene der Syrmischen Zone, beziehungsweise in das Gebiet der Sopot-Kultur. Dieses Vordringen kann am besten in der Stratigraphie der Lokalität Bapska beobachtet werden, von wo auch zwei Vinča-Statuetten stammen, aber leider nicht als Ergebnis systematischer Ausgrabungen (T. 1 : 1,3).⁷ Die typologischen Merkmale dieser Figuren und das heute infolge der Sondierungen von S. Dimi tri jević⁶ gesicherte stratigraphische Bild dieser Lokalität ermöglichen die Eingliederung dieser beiden Statuetten in die D-Stufe der Vinča-Kultur. Als Resultat des erwähnten Vordringens der Vinča-Kultur in die Syrmische Donauebene am Ende der C-Stufe entstand auch die Ansiedlung in Jakovo-Kormadin, wo eine große Anzahl von anthropomorpher keramischer Plastik gefunden wurde. Die Ansiedlung Kormadin bestand während der ganzen Dauer der D-Stufe der Vinča-Kultur, unterscheidet sich aber von Vinca selbst und einigen anderen Ansiedlungen dieser

Periode dadurch, dass bei ihren Statuetten die Dekadenz dieser keramischen Kategorie nicht so offensichtlich ist. Bei einigen Exemplaren sind sogar bestimmte Elemente der früheren C-Stufe noch stark vorhanden. Unter den 120 Figurinen des Archäologischen Museums in Zagreb befinden sich Typen einfacher, flacher Torsos mit plastisch betonten Brüsten (T. 1 : 5), die auch schon in der frühen Phase der Vinča-Kultur auftreten (Schichten 9, 4–8,5 m in Vinča), aber auch später in einigen ausgesprochen aneolithischen Kulturen (z. B. Baden und Vučedol). Die Exemplare von Kormadin sind jedenfalls schon das Ergebnis äneolithischen Gestaltungsstils. Am zahlreichsten sind flache, stilisierte Figuren mit verbreiteter Standfläche, eigentlich ein reduzierter Typ gemischter flach-zylindrischer Figuren. Die Hüften sind betont und durchlochert, und der Leib mit verschiedenartigen eingeschnittenen Motiven verziert die entweder sporadisch auftreten, oder die ganze Oberfläche bedecken (T. 2 : 1,2 3,5). Der Kopf der Figuren weist meistens ein Vogelgesicht mit schrägem Hinterkopf auf. Zu den schönsten Exemplaren gehören voluminös gebildete Figuren mit beinahe realistisch behandeltem Oberkörper und zylindrischem aber verziertem Unterkörper, manchmal mit ange deuteten Geschlechtsmerkmalen (T. 4 : 1–2). Das repräsentativste Exemplar einer Figur mit Vogelgesicht ist die Statuette aus Ledinci (T. 6:1). Sie entspricht vollkommen dem Typ der Statuetten aus der Schicht 5–4 m von Vinča, also der Zeit der D-I Stufe. Interessant ist die Haltung der Armstumpfe dieser Statuette, die eine Adorantenstellung vermuten laßt, was ansonsten in der Vinča-Kultur, aber auch in unseren anderen prahistorischen Kulturen keine häufige Erscheinung ist.¹⁵

DIE SOPOT-KULTUR

Wir kennen heute nur acht anthropomorphe Figuren der klassischen Sopot-Kultur. Sie sind im allgemeinen von schwächerer Ausführung und stark stilisiert.¹⁷ Die meisten entsprechen vollkommen dem einfachsten Typ der Vinča-Statuetten aus den Schichten 6,5 – 4,5 m, aber sie sind schlechter geformt und bearbeitet. Chronologisch gehören sie überwiegend dem Ende der I.–B und II. Stufe der Sopot-Kultur an, also einem Zeitraum für den auch sonst ein starker Vinča-Einfluß charakteristisch ist. Anthropomorphe Merkmale finden wir auch an einigen Gegenständen, die man gewöhnlich Amulette nennt, weil sie in der ganzen Höhe vertikal durchbohrt sind. Eine sehr große Anzahl solcher Amulette stammt aus der Ansiedlung in Samatovci, aber der Großteil weist doch keine menschlichen Züge auf. Das trifft in erster Linie auf den Typ zylindrischer Gegenstände mit zwei hornartigen Auswüchsen zu, bei denen es uns als ziemlich gewagt erscheint, um jeden Preis menschliche Merkmale zu suchen und wahrzunehmen. Jedoch das zylindrische Amulett, das im Mittelteil kreisförmig verbreitert ist, macht doch ziemlich überzeugend den Eindruck eines menschlichen Wesens in einem Rockchen²¹, ebenso wie auch das bauchige Amulett mit zylindrischem Hals und zwei konischen Armstümpfen (T. 8:1). Der Bauch dieses Amuletts ist mit einer aus

Einschnitten und Einstichen gebildeten Spirale verziert, ein Motiv das für die Vinča C-Stufe typisch ist. Sonst aber fügt sich dieses Amulett seiner Form nach nicht in das bekannte und übliche Repertoire der Amulette aus Vinča ein, so daß wir es als spezifische Erscheinung der Sopot-Kultur ansehen können.

DIE BADEN-KULTUR

Aufgrund ihrer Untersuchungen von Funden anthropomorpher Figuren der Baden-Kultur kommt V. Nemejcova-Pavukova zu dem Schluß, daß Plastiken dieser Art nur in der älteren, klassischen Phase der Baden-Kultur (nach ihrer Einteilung) auftreten.²³ Sie bringt diesen Typ flacher weiblicher Figuren in Verbindung mit ähnlichen kopflosen Idolen im Rahmen der Černavoda III. — Kultur, und ist der Meinung, daß dieser Typ von Idolen der Ausdruck eines fremden, bis dahin unbekanntes Kultes im Karpatenbecken ist, der aus dem Gebiet der unteren Donau in dieses Becken eingedrungen ist, in Verbindung mit noch einigen Elementen, und jedenfalls mit einer bestimmten zeitlichen Verschiebung. Das einzige Beispiel eines Idols der Baden-Kultur im Archäologischen Museum in Zagreb ist eine weibliche Biiste aus Vučedol (T. 7 : 6—7), die an der Basis der älteren badischen Bauschicht gefunden wurde. Nach S. Dimitrijević gehört sie dem Fonyod Horizont der Baden-Kultur an, was bedeuten würde, daß sie etwas älter als die slowakischen Idole von V. Nemejcova-Pavukova ist.²⁵ Bei der Untersuchung der Herkunft unseres Exemplars müssen wir in erster Linie die Komponente von Vinča in Betracht ziehen, auf deren Grundlage sich auch die frühe oder vorklassische Phase der Baden-Kultur entwickelt hat. Die Baden-Kultur ist nämlich eine Manifestation die im Gebiet des Zentralbalkans entstanden ist, und bei der Formierung ihrer Boleraz-Fonyod Phase treten Einflüsse der späten Vinča-Kultur am stärksten hervor, während Einflüsse von Sopot und Bubanj in geringerem Maße hervortreten. Die Verzierung der Biiste besteht aus einer Kombination eingeschnittener Bänder und Punktierungen, und erinnert sehr an die Statuetten der späten Vinča-Kultur.

DIE LASINJA-KULTUR

Die Lasinja-Kultur zeichnet sich ebenfalls nicht durch zahlreiche anthropomorphe Plastiken aus. Trotzdem können wir den im Jahre 1976 von S. Dimitrijević erforschten Statuetten heute einige neue hinzufügen.²⁷ Leider stammt keine von ihnen, außer der Statuette aus Ptuj,²⁸ aus systematischen Ausgrabungen. Sämtliche Exemplare aus Kroatien gehören der letzten III. Stufe der Lasinja-Kultur an, beziehungsweise ihrer barock-klassischen Phase. Aus Kirin-Grad kennen wir das seltene Exemplare einer Figur in Adorantenstellung (T. 8:6), was auch sonst eine Ausnahme innerhalb unserer prähistorischen Plastik darstellt, sogar bei der am zahlreichsten vertretenen Vinča- und Butmir Plastik.²⁹ Der größte Teil der La-

sinja Figurinen stammt von Lokalitäten im Becken von Požega (Ašikovci, Novoselci, Zarilec).³² Der bemerkenswerteste Typ unter ihnen sind einfache, flache Statuetten mit rechteckigen Köpfen, kurzen konischen Armstümpfen und plastisch betonten Brüsten.³³ Auf dem Kopf sticht die plastisch ausgeführte Nase hervor, sowie die linear eingeschnittenen Augen, und bei dem Exemplar aus Ašikovci auch der Mund (T. 8 : 2). Besonders interessant ist die Statuette aus Ašikovci (T. 8 : 3), von rechteckig-plattenartiger Form mit eingezogenen Seiten, ohne betontem Kopf aber mit stark ausgebildeten Symbolen des weiblichen Geschlechts. Im Verhältnis zu den anderen erwähnten Figuren, die mit ihren stärker oder schwächer stilisierten die übliche neolithische Modellierung fortsetzen, stellt diese Figur eine wichtige Neuerung dar indem nicht die Figur als Ganzes stilisiert wird, sondern nur auf ihre grundlegenden Symbole reduziert wird.

DIE VUCEDOL-KULTUR

Obzwar im Archäologischen Museum in Zagreb viel Material aus den bekanntesten vorkriegszeitlichen Fundorten der Vučedol-Kultur in Slawonien, Vučedol und Sarvaš,³⁸ aufbewahrt wird, entspricht die Anzahl von anthropomorphen keramischen Figuren nicht im entferntesten dieser Menge an Fundmaterial. Nur zwei Exemplare aus Vučedol können wir der erwähnten Kategorie zuschreiben. Eines ist der untere Teil einer Figur, eigentlich nur sehr realistisch geformte Füße, die mit eingekerbten und weiß inkrustierten Motiven verziert sind, was typisch für die frühklassische Phase der Vučedol-Kultur ist. Im reich gekerbten Ornament sieht R. R. Schmidt die Darstellung von Schuhwerk, genauer von Stiefeln, die noch zu seiner Zeit ein Bestandteil der slawonischen Volkstracht waren.⁴¹ Einen mit einem Stiefel bekleideten Fuß stellt auch das Fragment der anderen Figur dar. Es handelt sich um einen Oberflächenfund aus Vučedol, dem sich noch drei Fußfragmente aus Sarvaš anschließen. Die Größe der erwähnten Füße beweist, daß es sich in diesen Fällen um Figuren von größeren Dimensionen gehandelt haben muß (25—30 cm). Neuere Ausgrabungen an Vučedol Lokalitäten haben das Repertoire an Vučedoler Idoloplastik einigermaßen erweitert⁴², und es hat den Anschein daß man zwei Hauptvarianten wird unterscheiden können: die Gruppe einfacher, schematisierter weiblicher Figuren in flacher Ausführung, ohne Verzierung (Apatovac) oder verziert (Vinkovci), und die Gruppe dreidimensionaler, massiver weiblicher Figuren in merkwürdiger (sitzender?) Stellung. (Vučedol-Gradac, Vinkovci-Hotel).

Der größte Teil der in diesem Beitrag behandelten prähistorischen Figuren aus der Sammlung des Archäologischen Museums in Zagreb gehört dem Ende des Neolithikums an (ein kleinerer Teil der Vinča-Plastik und die Sopot-Plastik), oder dem Aneolithikum (der größte Teil der Vinča-, Baden-, Lasinja- und Vučedol-Plastik). Die Betonung liegt mehr auf der Vinča-Plastik, wodurch die Theorie von dem südöstlichen, beziehungsweise zentralbalkanischen neolithischen Kulturkreis

mit zahlreichen Figuralplastiken erneut bestätigt wird. Seine westlichen Grenzen reichen nur bis zu den östlichsten Gebieten Slawoniens. Der Nordwesten von Jugoslawien, beziehungsweise das Zwischenstromland von Save, Drau und Donau, ist arm an Plastik dieser Art, und dieselbe Situation findet man auch in der Bronzezeit. Auf diese Weise bleiben dieses Gebiet und seine spezifischen neolithischen Kulturen außerhalb der zwei großen, an anthropomorpher Plastik reichen, keramischen Komplexe. Außer in dem erwähnten zentralbalkanischen Gebiet, dessen Hauptvertreter die Vinča-Kultur ist, nahm die Figuralplastik auch im Verband der mitteleuropäischen Lengyelkulturen einen wichtigen Platz ein.

Das Bemühen zu einer konkreten und definitiven Antwort auf die Frage über die Bedeutung der prähistorischen anthropomorphen Figuren zu gelangen ist eine schwere und undankbare Aufgabe, denn sie gehören der geistigen Sphäre des Lebens an, die wir aus der Sicht unserer heutigen Lebens- und Betrachtungsweise nicht so begreifen können wie unser vorgeschichtlicher Urahn. Man kann Funde dieser Art auf verschiedene Weise interpretieren. Eine genaue Analyse der Figur selbst wird nur dann sinnvoll sein, wenn sie als solche genügend indikative und interessante Anhaltspunkte bietet (siehe z. B. die Erklärungen von M. Šeper zur Figur aus Kormadin mit eingeschnittenen Pfeilen)⁴³ Mehr Aussicht auf Erfolg verspricht die Erfassung des gesamten archaologischen Komplexes in dem die Figur gefunden wurde, was jedoch für die Figuren des Archäologischen Museums in Zagreb nicht in Frage kommt, da sie aus alten Ausgrabungen stammen oder Zufallsfunde sind, und wir demnach über keine Angaben über die Begleitumstände des Fundes verfügen. Nur dank der Schutzgrabungen der Nachkriegszeit an der Lokalität Jakovo-Kormadin wissen wir heute, daß bestimmte Objekte in dieser Siedlung zweifellos kultischen Charakter hatten (Bukranione, Feuerstellen mit Spiralornamenten, u. A.), so daß wir einen Teil der Statuetten aus Kormadin mit diesen Heiligtümern in Verbindung bringen können.⁴⁴

Die am meisten verbreitete Deutung dieser neolithischen Figuren bringt sie mit dem Kult der Großen Muttergöttin oder Erdgöttin in Verbindung. Es ist sehr wahrscheinlich, daß ein Großteil der Statuetten mit betonten weiblichen Attributen aus dem Fruchtbarkeitskult hervorgegangen ist — die Bedeutung dieses Kultes in landwirtschaftlichen Assoziationen, wie es die meisten neolithischen Kulturen waren, ist unbestritten. Jedoch, ein großer Teil von Statuetten in einigen dieser Kulturen entspricht dieser Interpretation nicht, weil sie oft von sehr grober und mindervertiger Ausführung sind, zahlreiche Exemplare zerbrochen sind und weiters aus Fundorten stammen, die alles eher als sakral sind (z. B. Abfallgruben, Erdwälle, die Umgebung von Häusern, u. s. w.)⁴⁵. Der Schematismus, sowie die Linearität und Abstraktion des späten Neolithikums weisen darauf hin, daß es sich nicht um die Personifikation eines genau definierten göttlichen Wesens handelt. D. Srejić ist der Meinung, daß man diese Figuren als spezifische Instrumente für verschiedene magische oder religiöse Zeremonien ansehen kann.⁴⁷

Die Aneolithischen Kulturen der nordwestlichen Gebiete Jugoslawiens basieren in erster Linie auf eine Oekonomie der Viehzucht und haben kein Bedürfnis mehr für den durch weibliche Figuren repräsentierten Fruchtbarkeitskult. Sie ersetzen sie durch Statuetten in Form von Tieren, durch konsekrierte Hörner, oder durch kultische Tierbestattung.

1

2

4

3

6

5

7

8

9

Tabla 2 T. TE2AK-GREGL: Neolitička i eneolitička plastika, VAMZ, 3. s., XVI-XVII (1983-1984)

1

2

2

3

4

5

Tabla 4 T. TE2AK-GREGL: Neolitička i eneolitička plastika, VAMZ, 3. s., XVI-XVII (1983-1984)

1

2

1

2

3

4

Tabla 6 T. TEŽAK-GREGL: Neolitička i eneolitička plastika, VAMZ, 3. s., XVI-XVII (1983-1984)

1

2

4

3

1

2

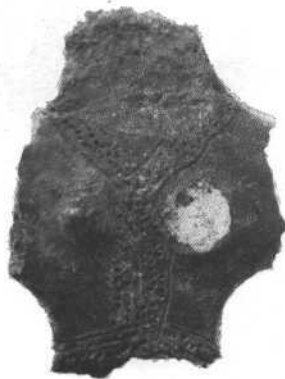
3

4

5

6

7

Tabla 8 T. TE2AK-GREGL: Neolitička i eneolitička plastika, VAMZ, 3. s., XVI-XVII (1983-1984)

1

2

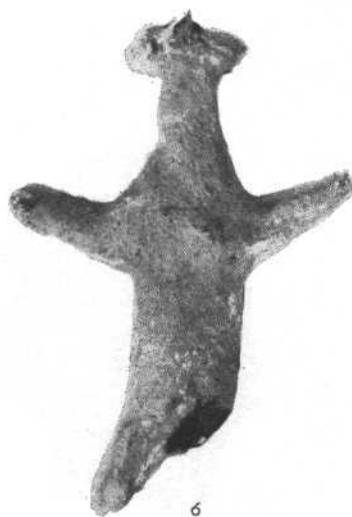
3

4

5

6

KSENIJA VINSKI-GASPARINI

BRONČANI KRATKI MAC NAĐEN U INDIJI
I NJEMU SRODNI PRIMJERC I U HRVATSKOJ

UDK 903:739.72.023.3.(497.11)"636/627"

Izvorni znanstveni rad

Objavljaju se četiri primjerka kratkih mačeva s trapezoidnom pločicom za pričvršćivanje drška srednjeg brončanog doba, uz njihovu tipološku i kronološku atribuciju s odgovarajućim paralelama na srednjoevropskom tlu. Nalazišta tih mačeva su u Srijemu, Slavoniji i na otoku Krku. Ovom prilikom autor, u sumarnom pregledu, navodi postojeći fundus dosad poznatih mačeva ranog i srednjeg brončanog doba u Jugoslaviji, s popratnim znanstvenim podacima.

Pojava mačeva potkraj ranog i početkom srednjeg brončanog doba svakako je rezultat procesa promjena, kako u fundusu materijalne kulture tog vremena, tako i u društveno-ekonomskim zbivanjima, što je iniciralo i izmjene u načinu ratovanja. Sječiva duža od onih na bodežima s pločicom za pričvršćivanje drška ili s punokovinskim drškom oblikuju oružje koje ima dvojaku namjenu, jer se njime može ujedno udarati i bosti, a to je do tada bilo podijeljeno na dvije vrste oružja: na bojnu sjekiru i na bodež. Vrijeme kada su ove osnovne promjene u naoružanju uslijedile ne može se linearno odrediti ili uopćiti, jer je taj proces ovisio o razvoju u pojedinim kulturnim oblastima¹. Dosad otkriveni primjerci najstarijih tipova mačeva u Jugoslaviji su prilično rijetki. Također je jasno uočljiva razlika u količini fundusa mačeva srednjeg brončanog doba prema onima (znatno mnogobrojnijim) kasnog brončanog doba na području Jugoslavije, što je uvjetovano u to vrijeme naglim usponom metalurške tehnike i pojavom metalurških centara, a time i izrade mačeva, naročito na širem prostoru jugoslavenskog Podunavlja. Pojedini primjerci mačeva s jugoslavenskog tla, naročito oni ranog i početka srednjeg brončanog doba (npr. tipovi Apa i Sauerbrunn), dosegli su vjerojatno područje gdje su otkriveni uglavnom trgovinom i razmjenom, dok se za ostale primjerke, uz import, može pretpostaviti i domaća izradba.

Prije nego što pristupimo interpretaciji kratkog mača iz Indije i njemu srodnih primjeraka u Hrvatskoj smatramo potrebnim, radi opće orijentacije, navesti

¹ F. Holste, Die bronzezeitlichen Vollgriffschwerter Bayerns, *Münchener Beiträge zur Vor- u. Frühgesch.* 4, 1953, p. 31.

u sumarnom pregledu postojeći fundus dosad objavljenih mačeva ranog i srednjeg brončanog doba s teritorija Jugoslavije, bez pretenzija na potpunost, to tim više, jer takav pregled još nije bio učinjen. Ograničit ćemo se na najnužnije tipološko-kronološke podatke.

Najstariji su primjerci — kratki mač s punokovinskom drškom tipa Apa iz Donje Doline (kod Bosanske Gradiške)², okvirno datiran u kasniji period ranog ibrončanog doba (Br A 2)³, i njemu srodan mač istog tipa iz ostave Vajska (Bačka)⁴. Kronološki nešto mlađi su ukrašeni mačevi sa zaobljenom pločicom za pričvršćivanje drška i s rapiroidnim sječivom tipa Sauerbrunn iz Lavrie (Slovenija)⁵ i iz Gospića (Lika)⁶ (Br B 1), jedini tog tipa dosad otkriveni u Jugoslaviji. Njima su bliska dva mača s drškom u obliku jezička, i to ukrašeni mač iz Doline na Savi (Slavonija)⁷ tipa Boiu-Keszthely, mlađe varijante, datiran u Br B 2

² Č. Truhelka, Prehistorička sojenica u koritu Save kod Donje Doline, *Glasnik Zem. muzeja* XIII, 1901, p. 242 sq., fig. 3. — Isti, *Der Pfahlbau von Donja Dolina*, *Wiss. Mitt. aus B. u. H.* IX, 1904, p. 68 sq., fig. 39. — R. Hachmann, *Die frühe Bronzezeit im westlichen Ostseegebiet u. ihre mittel- u. südosteuropäischen Beziehungen*, 1957, p. 91, 99, 226, tab. 60, 3. — Z. Vinski, O oružju ranoga brončanog doba u Jugoslaviji, *Vjesnik Arh. muzeja u Zagrebu* 3. ser. II, 1961, p. 17 sqq., tab. VIII, 1.

³ F. Holste, o.c., p. 10, n. 20. — B. Hänsel, *Beiträge zur Chronologie der mittleren Bronzezeit im Karpatenbecken*, 1968, p. 25 sqq., 173, datira mačeve tipa Apa u završetak svog stupnja III ranog brončanog doba srednjeg Podunavlja, slično kao i R. Hachmann u Br A 2 stupanj (cf. isti, o.c., p. 91 sqq.); E. Lomborg smatra da je ostava iz Hajdusamsona relativno kronološki nešto starija od ostave Apa, što se odnosi i na mačeve koje one sadrže, cf. E. Lomborg, *Donauländische Kulturbeziehungen u. die relative Chronologie der frühen nordischen Bronzezeit*, *Acta Archaeologica* XXX, 1959, p. 69 sqq. Mač iz Donje Doline on svrstava tipu Hajdusamson, cf. isti, o.c., p. 74.

⁴ Ostava nije objavljena, cf. N. Tasić, *Brončano doba*, u ediciji *Praistorija Vojvodine*, *Monumenta Archaeologica* 1, 1974, p. 253, n. 125, fig. VII. Na osnovi nejasno reproducirane fotografije mač nije moguće detaljnije analizirati, osim njegovog okvirnog opredjeljenja tipu Apa. N. Tasić navodi da je mač iz ostave Vajska srodan maču iz Donje Doline (cf. isti, o.c., p. 219), iako smatra da ostava sadrži i takve elemente koji bi se mogli pripisati Koszider horizontu ostava (cf. isti, o.c., p. 219, 247). Ostavu teritorijalno, kao i u smislu kulturne

prispadnosti, pripisuje prodoru grupe inkurstirane keramike južne Trandanubije u južnu Bačku, ali pretpostavlja da bi ona mogla pripadati i ranom horizontu kulture grobnih humaka (cf. isti, o.c., p. 219, 254, n. 125).

⁵ J. Dular, *Bronasti jezičastoročajni meči iz Slovenije*, *Varia Archaeologica* 1, 1974, p. 13 sq., tab. I, 1 (sa starijom lit.).

⁶ Mač je u lit. u više navrata navođen: F. Holste, o.c., p. 44, lista 2, karta 2 (tab. 17). — S. Foltiny, *Ein neuer Beitrag zur Frage der Handelsbeziehungen zwischen Siebenbürgen, dem Ostalpengebiet u. Nordostitalien während der mittleren Bronzezeit*, *Archaeologia Austriaca* 29, 1961, p. 95. — Isti, *Flange-hilted Cutting Swords of Bronze in Central Europe, Northeast Italy and Greece*, *American Journal of Archaeology* 68, 3, 1964, p. 284. — Isti, *Zu einigen mittelbronzezeitlichen Langdolchklängen aus Südostmitteleuropa u. Nordostoberitalien*, *Archaeologia Austriaca* 38, 1965, p. 24. — J. D. Cowen, *The Origins of the Flange-hilted Sword of Bronze in Continental Europe*, *Proceedings of the Prehistoric Society* 32, 1966, p. 262 sqq. — R. Drechler—Bižić, *Predslavske kulture u Lici, Lika u prošlosti i sadašnjosti*. Zbornik 5 Historijskog arhiva Karlovac, 1973, p. 132. — Isti, *Srednje brončano doba u Lici i Bosni, Praistorija jugoslavenskih zemalja IV, Brončano doba*, 1983, p. 252, tab. XXXIV, 3.

⁷ F. Holste, o.c., p. 44 sq., lista 2, karta 2 (tab. 17) s netočnom oznakom lokaliteta pod nazivom Donja Dolina umjesto Dolina. — K. Vinski-Gasparini, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, *Monografije I Fil. fak. Zadar*, 1973, p. 32, tab. 6, 13, s navedenom lit. u kojoj se spominje mač iz Doline. — Mač je prvi reproducirao J. D. Cowen, o.c., tab. XX, 3. — B. Hänsel, o.c., p. 175, lista 4, 13.

stupanj s mogućim trajanjem i u stupnju Br C, te neukrašeni mač iz Bele Crkve (Banat)⁸, donekle sličan tipu Boiu (poseban oblik), približno istovremen s prethodnim. Također s drškom u obliku jezička su primjerci s nalazišta Studenec-Ig (Slovenija)⁹, Buzija kod Bjelaja (Bosna)¹⁰ i Radaljska ada — korito rijeke Drine (Bosna)¹¹, koji svi tipološki predstavljaju vezu između mačeva tipa Boiu i onih tipa Sprockhoff Ia. Sva tri mača, na osnovi detalja oblika, sigurno nisu stariji od stupnja Br C, a primjerak iz Radaljske ade po svoj je prilici među njima najmlađi i vremenski pripada stupnju Br C 2 ili već prijelazu na početak kasnog brončanog doba (stupanj Br D). Nedavno objavljeni mačevi s drškom u obliku jezička iz Rumina i Trilja kod Sinja (Dalmacija) srodni su tipu Sacile, odnosno tipu Nitzing i njemu bliskim varijantama, nastalim na sjeverno jadranskom tlu po uzoru na starije mačeve tipa Teor, također iz grupe Boiu mačeva, a treba ih, čini se, pripisati vremenu već razvijenog i poodmaklog srednjeg brončanog doba (Br C 1 i C 2)¹². Postoji još jedna skupina mačeva srednjeg brončanog doba s jugoslavenskog tla s kratkim sječivom i drškom u obliku jezička koji su, zajedno s mačevima tipa Boiu, isto tako predstavljali kariku u lancu razvoja kasnijih mačeva jednako oblikovanog drška tipa Sprockhoff Ia, a to su mačevi poznati pod nazivljem: tip Joševa, odnosno tip Smolenice i tip Sombor. Mač iz Joševa (Srbija)¹³, otkriven u grobu na području rasprostiranja zapadnosrpskog faciesa vatinške kulture, datiran je u stupnjeve Br B 2-C I¹⁴. Približno istovremeni su i ostali primjerci iz Sombora (Bačka)¹⁵, Vrhniko (Slovenija)¹⁶ i Hajdukova (Bačka)¹⁷. Osebujan je nalaz egejskog mača-rapira u grobnoj cjelini iz Iglareva (Metohija), koji je na osnovi njegovog primarnog oblika opredijeljen tipu A (po G. Karou) s datiranjem u vrijeme mikenskih grobova u rovovima (komorama) (po srednjoevropskoj kronologiji rano brončanog doba), dok ga se na osnovi kasnije doradbe (do-

⁸ F. Milleker, *Vorgeschichte des Banats*, *Starinar* III ser. 15, 1940, p. 33, fig. 24. — B. Hänsel, o.c., p. 175, lista 4, 17, tab. 38, 12 (sa starijom lit.).

⁹ J. Dular, o.c., p. 15, tab. I, 4.

¹⁰ F. Fiala, *Prähistorische Bronzen aus Bosnien u. der Herzegowina*, *Wiss. Mitt. aus B. u. H.* 6, 1899, p. 143, fig. 10. — J. Dular, o.c., n. 37.

¹¹ C. Hörmann, *Ein Bronzeschwert aus der Drina*, *Wiss. Mitt. aus B. u. H.* 1, 1983, p. 317 sq., fig. 4. — Mačevi iz Studenca i Buzije su neukrašeni; onaj iz Studenca ima vrlo kratko sječivo, što nije obilježje mačeva tipa Boiu, sječivo primjerka iz Buzije svakako je duže.

¹² I. Marović, *Prilozi poznavanju brončanog doba u Dalmaciji*, *Vjesnik za arh. i histor. dakn.* LXXV, 1981, p. 7 sqq., 32 sq., fig. 9, 1; 15, 1. — V. Bianco Peroni, *Die Schwerter in Italien*, *Prähistorische Bronzefunde* IV, 1, 1970, p. 54 sq., tab. 16, 112–118; p. 46, tab. 14, 98–101. — P. Schauer, *Die Schwerter in Süddeutschland, Österreich*

und der Schweiz I, *Prähistorische Bronzefunde* IV, 2, 1971, p. 116 sqq., tab. 51, 350–353; 52, 354–358.

¹³ P. Reinecke, *Grabhiigelfund von Josch(wa in Serbien)*, *Mitt. d. Antrop. Gesell.* Wien 30, 1900, p. 50 sq., fig. 4. — D. Garašanin, *Katalog metala*, 1954, tab. 3, 2. — M. Garašanin, *Neolithicum u. Bronzezeit in Serbien u. Makedonien*, 39. *Ber. d. Röm.-Germ. Komm.*, 1958, p. 100, fig. 22. — B. Hänsel, o.c., p. 175, lista 6, 1, tab. 38, 7.

¹⁴ B. Hänsel, o.c., p. 40.

¹⁵ J. D. Cowen, o.c., p. 309, tab. 21, 6. — S. Gabrovec, *Bronzastodobni grob z Vrhniko*, *Arheološki vestnik* XVII, 1966, p. 443 sqq., tab. 1, 5. — B. Hänsel, o.c., p. 175, lista 6, 5, tab. 38, 19.

¹⁶ S. Gabrovec, o.c., p. 441, tab. I, 1–4. — J. D. Cowen, o.c., p. 262 (netočno Vrnika). — B. Hänsel, o.c., p. 175, lista 6, 3, mač iz Vrhniko donosi pod njemačkim nazivom Oberlaibach.

¹⁷ J. D. Cowen, o.c., p. 297, fig. 21, 5. — S. Gabrovec, o.c., p. 444, fig. 1, Ia.

datka drška) u sekundarnoj upotrebi opredijelilo tipu Di (po N. K. Sandarsovoj), s datiranjem ne kasnijim od kasnoheladskog perioda III A (po srednjoevropskoj kronologiji srednje brončanog doba)¹⁸. Također je egejskog podrijetla i primjerak mača-rapira s drškom u obliku jezička iz Tetova (Makedonija) tipa Ci (po N. K. Sandarsovoj), a i on je datiran u kasnoheladski period IIIA¹⁹. Oba su rapira nesumnjivo svjedočanstva dodira egejskog kulturnog kruga sa sadašnjim krajevima jugoistočne Jugoslavije. Rapiroidni mač iz Drnova (Slovenija) po obliku je u širem smislu sličan mačevima s drškom u obliku jezička tipa Sprockhoff Ib, a ovi su, pod utjecajem egejskog prostora, nastali na srednjoevropskom tlu u vrijeme stupnja Br C²⁰. U ovom sumarno navedenom popisu dosad poznatih mačeva srednjeg brončanog doba u Jugoslaviji ne smijemo izostaviti još jednu skupinu mačeva, i to s dugim profiliranim sječivom i kratkom trapezoidnom pločicom za pričvršćivanje drška, koji su u vrijeme podmaklog srednjeg brončanog doba ograničeni uglavnom na područje južne Karpatske kotline²¹. To su mačevi otkriveni u grobovima iz Sente (Bačka)²² i Vatina (Banat)²³, te primjerci iz Vršca (Banat)²⁴ i Plitvica (Lika)²⁵, što ih je B. Hänsel datirao u svoj stupanj III srednjeg brončanog doba srednjeg Podunavlja (Br B 2-C I)²⁶. Ulomak mača iz groba 3 nekropole u Ilandi (Banat)²⁷ najmlađi je u ovoj skupini i zadire vremenski već u početak kasnog brončanog doba. Toj skupini treba pribrojiti i mač iz brončane ostave Peklenica (Međimurje)²⁸. Njegova pločica za pričvršćivanje drška je oštećena, a na mjestu gdje je rupa za zakovice sačuvana jasno je uočljiv oblik pločice kratkog trapeza²⁹. Mač je po presjeku sječiva srodan primjerku iz Vršca. Ostava iz Peklenice je inače po sadržaju tipična za najstariji horizont ostava kasnog brončanog doba savsko-dravskog međuriječja (faza I, stupanj Br D). Pojavu navedenog mača u ostavi, uz mačeve s drškom u obliku jezička tipa Sprockhoff Ia i uz masivne igle s makovom glavicom, s plastičnim tordiranim ukrasom na zadeblja-

¹⁸ K. Kilian, Nordgrenze des ägäischen Kulturbereichs in mykenischer u. nachmykenischer Zeit, Jahresber. d. Inst. für Vorgesch. d. Univ. Frankfurt a M., 1976, p. 112 sqq., fig. 1 (objava mača). — N. K. Sandars, Later Aegean Bronze Swords, *American Journal of Archaeology* 67, 2, 1963, p. 123 sqq. — H. Müller-Karpe, *Handbuch der Vorgeschichte IV, Bronzezeit*, 1980, p. 152 sq., 804, tab. 258, B 1.

¹⁹ B. Dragojević Josifovska, Egejsko-mikenski meč od Arheološkog muzeja u Skopje, *Godišen Zbornik Fil. fak. Skopje* 17-18, 1966, p. 179 sqq., fig. 1, 2. — N. K. Sandars, o.c., p. 120, 125, 145. — H. Müller-Karpe, o.c., tab. 158, C.

²⁰ J. Dular, o.c., p. 14, tab. I, 3.

²¹ B. Hänsel, o.c., p. 46. — B. Hänsel u ovoj skupini navodi i mač iz Vukovara, navodno u Prehistorijskoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu, ali taj ondje ne postoji, cf. isti, o.c., p. 179, lista 18, 1.

²² A. Dudáš, *Bronzlelet Zentán, Archaeologiai firtesito* 18, 1898, p. 287, fig. 3. — B. Hänsel, o.c., p. 179, lista 18, 5, tab. 38, 1.

²³ B. Milleker, *A Vattinai őstelep*, 1905, tab. I, 1.

²⁴ F. Milleker, *Vorgeschichte des Banats, Starinar III ser.* 15, p. 26, tab. 18, 2

" B. Hänsel, o.c., p. 179, lista 18, 6. — R. Drechsler-Bižić, o.c., p. 252, tab. XXXVI, 4.

²⁶ B. Hänsel, o.c., p. 46, 179, lista 18.

²⁷ M. Marijanski, *Groblje urni kod Hande, Rad vojvođanskih muzeja* 6, 1957, p. 8, 15, tab. I, 4-8.

²⁸ K. Vinski-Gasparini, o.c., p. 53 sq., tab. 20, 2.

²⁹ Treba ispraviti atribuciju ovog mača iz ostave Peklenica navedenu prigodom objave ostave, jer njegova pločica ipak nije polukružno zaobljena već donekle oblika kratkog trapeza, cf. K. Vinski-Gasparini, o.c., p. 53.

nom vratu, možemo tumačiti kao zadržavanje starijih oblika u kompleksu nešto mlađeg materijala, što je česta pojava u ostavama kasnog brončanog doba.

Vratimo li se osnovnoj temi našeg razmatranja, valja upozoriti na još jednu skupinu ranih mačeva s izrazito trapezoidnom pločicom za pričvršćivanje drška i s kratkim izvijenim sječivom, unutar koje se mogu uočiti stanovite razlike u detaljima oblika i uže vremenske atribucije, ali svi oni sačinjavaju ipak jednu tipološki izdvojenu cjelinu, koja se jasno izdvaja od ostalih (prije navedenih) pretežno mlađih mačeva s drukčije oblikovanim sječivom i pločicom za pričvršćivanje drška. Rani, odnosno djelomice istovremeni su jedino — izuzmemo li još starije mačeve tipa Apa — mačevi sa zaobljenom pločicom i rapiroidnim kratkim sječivom tipa Sauerbrunn, iako ovi po svom podrijetlu i ornamentici nemaju genetske veze s navedenom skupinom. Dosad jedini u cijelosti objavljen kratki mač s trapezoidnom pločicom jest primjerak iz nekropole s tmulima na položaju Šume u Ročeviću (Podrinje, Bosna), otkriven u humku III, u skeletnom grobu 10, zajedno s iglom čija je glavica u obliku čavla³⁰. Mač je oštećen, a na osnovi reproducirane fotografije, na kojoj se ne razabiru detalji, teško je odrediti kojem je tipu kratkih trapezoidnih mačeva pripadao. M. Kosorić datira grob prema zatvo* renoj cjelini (igli), pa prema tome i mač u vrijeme stupnjeva Br B 2 — C. Grupi kratkih mačeva s trapezoidnom pločicom za pričvršćivanje drška pripadaju, osim netom spomenutog mača iz Ročevića, još četiri primjerka iz Jugoslavije, koji su u literaturi usput spominjani, ali dosad nisu nikad bili sustavno objavljeni i vrednovani. To su brončani mačevi kako slijede, a svi su slučajni nalazi i čuvaju se u Prethistorijskoj zbirci Arheološkog muzeja u Zagrebu:

1. **I n d i j a** kod Rume (Srijem, AP Vojvodina), inv. br. 4331 (tab. 1, 1).
Nađen u vinogradu Wilhelma Sutora, Glavna ul. kbr. 419, prigodom rigolovanja. Darovao W. Sutor 1902. g. Na trapezoidnoj pločici ravno odrezanog vrha sačuvane su 4 prstenaste (odnosno klobučaste) zakovice spojene s tankim klinom, a uočljiv je tričetvrtkružni trag od izreza donjeg dijela drška. Sječivo ima rombičan presjek i lagano izvijene rubove. Dužina mača = 30 cm.
2. **V u k o v a r** (Srijem, SR Hrvatska), inv. br. 10678 (tab. 1, 2).
Nađen u vinogradu Najpauer prigodom rigolovanja 1898. g. Na trapezoidnoj pločici ravno odrezanog vrha sačuvane su 4 štapićaste zakovice s raskucanim krajevima, a uočljiv je polukružni trag od izreza donjeg dijela drška. Sječivo ima široku središnju zadebljanu plohu i izrazito je istegnuto (izduženo) s oštećenim vrhom. Dužina mača = 36 cm.
3. **B i z o v a c** kod Osijeka (Slavonija, SR Hrvatska), inv. br. 6778 (tab. 1, 3).
Bez podataka o okolnostima nalaza. Kupljen od Oskara Friml-Antunovića iz Osijeka 1927. g. Na produženoj i pri vrhu zaobljenoj trapezoidnoj pločici sačuvane su 4 štapićaste zakovice raskucanih krajeva, s uočljivim tričetvrtkruž-

³⁰ M. Kosorić, Rezultati iskopavanja humki na nekropoli Šume u Ročeviću, *Starinar* n.s. XXXII, 1981 (1982), p. 43 sqq., tab. II, 2, 4. — Mač je reproduciran prije konzerviranja pa se na fotografiji ne razabire oblik presjeka sječiva ni tip jedine sačuvane za-

kovice. Pločica je, čini se, imala oblik kraćeg trapeza i prelazila je pod ostrim uglom u sječivo, slično kao na ovdje objavljenom primjerku iz Vukovara, s kojim je mač iz Ročevića vrlo srodan,

nim tragom od izreza donjeg dijela drška. Sječivo ima naglašeno središnje zadebljanje poput šireg rebra i izvijeno je s najvećom širinom na sredini dužine. Dužina mača = 25,5 cm.

4. Garica kod Vrbnika (otok Krk, Kvarner, SR Hrvatska) inv. br. 5641 (tab. 1, 4). Nađen vjerojatno u tumulusu, ali bez bližih podataka. Darovao Petar Brušić, pravnik, 1874. g. Na produženoj i pri vrhu zaobljenoj trapezoidnoj pločici sačuvane su 4 štapičaste zakovice raskucanih krajeva s uočljivim polukružnim tragom od izreza donjeg dijela drška. Sječivo ima široku središnju zadebljanu plohu presjeka sličnog leći i lagano izvijene rubove s najvećom širinom na sredini dužine. Dužina mača = 34,4 cm.

Sva četiri mača su slučajni nalazi za koje ne raspolažemo stručnim podacima o okolnostima pod kojima su otkriveni. Mač iz Garice reproducirao je Š. Ljubić, uz sumarni podatak da potječe navodno iz tumulusa³¹. Mač iz Indije F. Holste navodi samo u svom popisu, a uvrstio ga je i u kartu rasprostiranja trapezoidnih kratkih mačeva³². B. Hänsel navodi sva četiri mača (od kojih reproducira samo primjerak iz Bizovca) u tekstu, popisu (listama) i karti rasprostiranja³³.

Osnovni oblik ovih mačeva jest trapezoidna pri vrhu ravno odrezana ili povišena zaobljena pločica za pričvršćivanje drška, koja preko zaobljenih donjih uglova prelazi u blago izvijeno sječivo rombičnog presjeka, a rjeđe s blago zadebljanom središnjom plohom ili rebrom. Najveća širina je obično na sredini sječiva. Dužina sječiva, glede atribuiranja ovom tipu kratkog mača iznosi između cca 25–40 cm; primjerci kraći od 20 cm predstavljaju svakako bodeže³⁴. Na pločicu je sa brončanim zakovicama bio pričvršćen držak od organske materije, i to od drva, roga ili kosti, izrezan u jednom komadu. U rijetkim slučajevima sačuvao se okov od brončanog lima s vrha drška, kao npr. na maču s nalazišta Neckenmarkt u austrijskom Gradišću³⁵, po kojemu se može zaključiti da je držak od organske materije na ovim trapezoidnim mačevima bio ovalnog presjeka. Broj zakovica u pravilu je uvijek 4, a one se sastoje od tanjeg klina i prstenaste (klobučaste) glavice; na starijim primjercima su štapičaste zakovice s raskucanim krajevima rijetke, npr. citirani mač iz Neckenmarkta ima dvije gornje zakovice prstenaste, a dvije donje štapičaste. F. Holste smatra da je zamjena prstenastih zakovica štapičastim, kao i izvijenog sječiva onim istegnutim na kratkom trapezoidnom maču, uslijedila u vrlo kratkom vremenskom razmaku, odnosno da vre-

³¹ Š. Ljubić, Popis Arkeološkoga odjela Narodnog zemaljskog muzeja I, 1, 1889, p. 165, tab. XXXIII, 261.

³² F. Holste, o.c., p. 44, no. 42, karta 2 (tab. 17).

³³ B. Hänsel, o.c., p. 45, 178, lista 16, tab. 13, 25, karta 3. Opaska u korekturi: U međuvremenu je izašla iz tiska publikacija Praistorija jugoslavenskih zemalja, Bronzno doba, u kojoj sam navela i reproducirala mačeve iz Vukovara i Bizovca, cf. K. Vinski-Gasparini, Srednje brončano doba savsko-dravskog međurječja i bosanske Posavine,

Praistorija jugoslavenskih zemalja IV, Bronzno doba, 1983, p. 498, tab. LXXXI, 6, 7.

³⁴ F. Holste, o.c., p. 43.

³⁵ J. Hampel, A bronzkor emlékei Magvarhonban III, 1896, tab. 194, la, lb, lc, ld. — P. Schauer, o.c. p. 25, tab. 3, 27. — Mač se navodi i pod starijim imenom mjesta Neckersdorf, cf. B. Hänsel, o.c., p. 178, tab. 2, 23, odnosno pod mađarskim imenom mjesta Sopron-Nyék, cf. J. Hampel, ibidem, te E. Lomborg, o.c., p. 65 sq., fig. 5, ili samo Sopron, cf. F. Holste, o.c., p. 9, 44, no. 38, tab. 15, 2, 2a.

menska razlika između ove dvije pojave nije velika, što uostalom potvrđuju i zakovice mača iz Neckenmarkta.

Od sredine 19. stoljeća pojavljuju se opsežne studije o mačevima koje obuhvataju, uz ostale tipove, i mačeve s pločicom za pričvršćivanje drška, ali s težištem na fundusu pretežno sjeverne i donekle srednje Evrope, i to od L. Lindenschmita³⁶, preko O. Monteliusa³⁷, S. Miüllera³⁸, I. Undseta³⁹ do J. Nauea⁴⁰, čija je sustavno razrađena tipologija mačeva početkom 20. stoljeća predstavljala ključnu studiju za tu vrstu oružja. Koristeći dotadašnje rezultate, K. Schumacher⁴¹ je postavio tipološku podjelu posebice mačeva s pločicom za pričvršćivanje drška, a ovu se studiju i danas smatra polaznom točkom za obradu tog oblika mačeva, od kojih zasebnu grupu čine mačevi s trapezoidnom pločicom. Ostavimo li po strani kasnije značajne studije o drugim tipovima mačeva, npr. onu o mačevima s drškom u obliku jezička E. Sprockhoffa⁴², što obuhvata pretežno nordijski kulturni krug. i studiju J. D. Cowena⁴³ s težištem na području srednje Evrope, ili pak onu o mačevima s punokovinskim drškom H. Miüller-Karpea⁴⁴, najmjerodavniju studiju o kratkim mačevima s trapezoidnom pločicom dugujemo F. Holsteu⁴⁵, koji je, za razradu njihove relativne kronologije, koristio rezultate što ih je na fundusu sjeverne Njemačke, obrađujući mačeve sa zaobljenom pločicom i izvijenim sječivom tipa Sögel, postigao E. Sprockhoff⁴⁶ a na fundusu Austrije K. Willvonseder⁴⁷.

E. Sprockhoff je, na osnovi popratnih nalaza u zatvorenim cjelinama sjeverne Njemačke, datirao mačeve tipa Sögel na završetak I. i početak II. perioda po O. Monteliusu. Tipološke karakteristike popratnog materijala ovih mačeva uspoređuje F. Holste s popratnim nalazima kratkih mačeva s trapezoidnom pločicom južne Njemačke, osvrćući se i na primjerke u Češkoj i Mađarskoj, te dolazi do zaključka da svi oni pripadaju istom vremenskom periodu. To vrijedi i za kratke mačeve s trapezoidnom pločicom Austrije, a te je, iako se radi o pojedinačnim nalazima, K. Willvonseder datirao nešto kasnije u svoj period Br B 2 kulturne

³⁶ L. Lindenschmit, *Alterthümer unserer heidnischen Vorzeit I*, 1858, sv. 1, tab. 2; sv. 3, tab. 3.

³⁷ O. Montelius, *Sur les poignées des épées et des poignards en bronze*, *Congrès International d'anthropologie et d'archéologie préhistorique*, Stockholm 1874, p. 882 sqq.

³⁸ S. Miüller, *Die nordische Bronzezeit und deren Periodeneinteilung*, 1878.

³⁹ I. Undset, *fitudes sur l'âge de Bronze de la Hongrie*, 1880.

⁴⁰ J. Naue, *Die vorrömischen Schwerter aus Kupfer, Bronze und Eisen*, 1903.

⁴¹ K. Schumacher, *Stand und Aufgaben der bronzezeitlichen Forschung in Deutschland*, 10. Bericht d. Röm.-Germ. Komm., 1917, p. 7 sqq.

⁴² E. Sprockhoff, *Die germanischen Griffzungenschwerter*, Röm.-Germ. Forsch. 3, 1931.

⁴³ J. D. Cowen, *Eine Einführung in die Geschichte der bronzenen Griffzungenschwerter in Süddeutschland und den angrenzenden Gebieten*, 36. Bericht d. Röm.-Germ. Komm., 1955, p. 52 sqq. — *Isti, The Origins of the Flange-hilted Sword of bronze in Central Europe*, *Proceedings of the Prehistoric Society* 32, 1966, 262 sqq.

⁴⁴ H. Miüller-Karpe, *Die Vollgriffschwerter der Urnenfelderzeit aus Bayern*, 1961.

⁴⁵ F. Holste, o.c., p. 2 sqq., 43 sq., karta 2 (tab. 17).

⁴⁶ E. Sprockhoff, *Die ältesten Schwertformen Niedersachsens*, *Prähistorische Zeitschrift* 18, 1927, p. 123 sqq. — *Isti, Niedersachsens Bedeutung für die Bronzezeit Westeuropas*, 31. Bericht d. Röm.-Germ. Komm., 1941, II, p. 5 sqq.

⁴⁷ K. Willvonseder, *Die mittlere Bronzezeit in Österreich I, II*, 1937, p. 87 sq., 89 sq., 248 sq., 257, fig. 8.

grupe istočne Austrije, koju u starijoj fazi povezuje s kompleksom kulture grobnih humaka srednjeg Podunavlja. Trapezoidni mačevi su glede popratnog materijala — da spomenemo samo onaj najtipičniji — združeni najčešće s plosnatim sjekirama pojačanih rubova, sa srpastim iglama starijeg tipa i s iglama s bikoničnom glavicom zadebljanog vrata i ekscentrično probušenom rupom, dakle s oblicima karakterističnim za početak srednjeg brončanog doba. F. Holste kratke mačeve s trapezoidnom pločicom svrstava u svoj Lochham horizont kulture grobnih humaka južne Njemačke, što vremenski odgovara Reineckeovom stupnju Br B 1 i smatra ih tipičnom pojavom početnog perioda srednjeg brončanog doba sjeverozapadne i srednje Evrope, kao i srednjeg Podunavlja. Istom kompleksu i vremenu pripisuje F. Holste i mačeve tipa Au/Valsomagle, koji su u odnosu na držak tipološki vrlo srodni kratkim mačevima s trapezoidnom pločicom, samo što im držak ovalnog presjeka nije od organske materije, već punokovinski⁴⁸. Ovu sličnost ovalnog punokovinskog drška mačeva tipa Au/Valsomagle sa sačuvanim ovalnim brončanim pločicama (u dva slučaja) s vrha drška od organske materije na kratkim mačevima s trapezoidnom pločicom analizirao je E. Lomborg, dokazavši istovremenost oba tipa mača⁴⁹. Izvijeni oblik sječiva ranih trapezoidnih mačeva s druge pak strane upućuje na srodnost ovih mačeva s mačevima tipa Apa i tipova Sauerbrunn-Boiu-Keszthely. S obzirom na pojedine tipološke detalje u razlici među kratkim mačevima s trapezoidnom pločicom, npr. na prisustvo štapićastih zakovica umjesto prstenastih, te ovalnog produžetka gornje strane trapeza i istegnutog sječiva, F. Holste pretpostavlja, što je već spomenuto, da ovaj tip mača može imati stanovit vremenski raspon trajanja, koji, međutim, ne obuhvata duži period. Ovo mišljenje dijeli i E. Lomborg⁵⁰. Opravdanost takve hipoteze dokazao je u novije vrijeme P. Schauer obrađujući mačeve znatnog dijela srednje Evrope. On je kratke mačeve s trapezoidnom pločicom potanko svrstao u više tipova, a datirao ih je, kao i F. Holste, u Lochham horizont Bavar-ske, odnosno Regelsbrunn horizont Donje Austrije (Br B 1), ali neke tipove među njima također i u iduću Göggenhofen horizont srednjeg brončanog doba južne Njemačke (Br 2/ C I)⁵¹. B. Hansel je kratke mačeve s trapezoidnom pločicom također razvrstao u tri tipološke varijante, ali je njihovu pojavu i trajanje fiksirao u svoj stupanj II srednjeg brončanog doba srednjeg Podunavlja (Br B I)⁵².

Mač iz Indije (tab. 1, 1) predstavlja klasičan primjerak kratkog mača s trapezoidnom pločicom: ima blago izvijeno sječivo rombičnog presjeka, trapezoidnu pločicu za pričvršćivanje drška od organske materije (koji se nije sačuvao) sa 4 prstenaste zakovice i tričetvrtkružno naznačenim izrezom donjeg dijela drška; dužina mu je 30 cm. Njega je B. Hansel uvrstio u svoju drugu varijantu trapezoidnih mačeva Karpatske kotline, kojoj pripaja još i primjerak s nepoznatog

⁴⁸ F. Holste, o.c. p. 9 sqq.

« E. Lomborg, o.c., p. 65 sq. - E. Lomborg je mač iz Neckenmarkta, koji donosi pod starim nazivom Sopron-Nyék, pogrešno opredijelio tipu Au/Valsomagle, pri čemu ga je vjerojatno zavela sačuvana bron-

čana pločica s vrha drška i njezina srodnost s brončanim drškama mačeva tipa Au/Valsomagle.

⁵⁰ E. Lomborg, o.c., p. 76 sq.

⁵¹ P. Schauer, o.c., p. 8 sq.

⁵² B. Hänsel, o.c., p. 45 sq.

lokaliteta što se vodi pod nazivom »Mađarska«⁵³, a datira ih u svoj stupanj II srednjeg brončanog doba srednjeg Podunavlja. Detaljnu tipološku podjelu trapezoidnih mačeva razradio je P. Schauer. Mač iz Indije obilježen je svim značajkama tipa Sandharlanden (Bavarska) P. Schauerove klasifikacije, koji je ovom tipu pripisao niz kratkih mačeva s područja Bavarske, Švicarske i Austrije, što ih ovdje ne navodimo. Geografski najbliža paralela maču iz Indije je mač tipa Sandharlanden s lokaliteta St. Margarethen (Gradišće, Austrija), a srodan je i s već spomenutim mačem iz Neckenmarkta⁵⁴, također iz Gradišća. Primjerak iz »Mađarske« ima međutim drukčije obilježje prijelaza sječiva u pločicu i same pločice, pa ga se može prije usporediti s trapezoidnim mačevima tipa Statzendorf, iako među navedenim tipovima trapezoidnih mačeva nema veće vremenske razlike⁵⁵. Zatvorene cjeline u kojima su otkriveni mačevi tipa Sandharlanden, npr. grob iz St. Margarethena s materijalom tipičnim za početak srednjeg brončanog doba⁵⁶, kao i brončana ostava tipa Koszider s nalazišta Včelince u Slovačkoj⁵⁷, potvrđuju F. Holsteovo datiranje kratkih trapezoidnih mačeva u horizont Lochham (početak srednjeg brončanog doba), odnosno B. Hansela u stupanj II srednjeg brončanog doba), srednjeg Podunavlja⁵⁸. Mač iz Indije, koji se može samo tipološki vrednovati, pripada, prema iznesenim činjenicama, početku srednjeg brončanog doba, odnosno vremenu stupnja Br B 1 i jedini je njegove tipološke varijante u Jugoslaviji.

Slijedeći primjerak je mač iz Vukovara (tab. 1, 2). Taj je u osnovi također trapezoidan, ali se ipak u pojedinostima oblika razlikuje od onog iz Indije. Pločica mu je kratka trapezoidna s 4 štapičaste zakovice i polukružno naznačenim izrezom donjeg dijela drška, sječivo je šašoliko istegnuto sa širokim središnjim zadebljanjem; dužina mu je 36 cm. Nastojimo li naći paralele maču iz Vukovara, mora se prvenstveno uzeti u obzir šašoliki istegnuti oblik, kao i presjek njegovog sječiva. B. Hansel ga je uvrstio u svoju prvu varijantu trapezoidnih mačeva, zajedno s primjercima s nalazišta Neckersdorf (odnosno Neckenmarkt), Budapest-Zugló i Velemszentvid⁵⁹, koje je sve datirao u svoj stupanj II srednjeg brončanog doba srednjeg Podunavlja (Br B 1). Međutim, mač iz Neckenmarkta je zapravo usporediv s mačem iz Indije jer on ima izvijeno sječivo, baš kao i mač s nalazišta Budapest-Zugló. Iako za mač iz Vukovara ne možemo ukazati na neposredne analogije, on je vrlo blizak trapezoidnim mačevima tipa Gamprin, kako ih je imenovao P. Schauer⁶⁰. I ove trapezoidne mačeve on datira, na osnovi zatvorenih nalaza, naročito groba iz Gamprina (Br B 1) i primjerka iz tumulusa Traun-Alm-Eck (Gor-

⁵³ B. Hansel, o.c. p. 45, 178, lista 16. — J. Hampel, o.c. I, 1886, tab. 18, 7.

⁵⁴ P. Schauer, o.c. p. 24 sq., tab. 3, 25—27.

⁵⁵ P. Schauer o.c. p. 25 no. 26.

« P. Schauer' o.c.] p. 25 no. 26.

« M. Novotna, *Hortfunde vom sog. Koszider* aus dem Gebiet der Slowakei, *Musica VI*, 1966, p. 9 sqq.

⁵⁸ P. Schauer, o.c. p. 26. — B. Hänsel, o.c. p. 45.

⁵⁹ Cf. B. Hänsel, o.c. p. 45, tab. 2, 29, 33.

— B. Hänsel navodi, ali ne reproducira, nalaz mača s nalazišta Velemszentvid kao bližak vukovarskom; kako je njegova reprodukcija u nama nedostupnoj publikaciji (K. 'f J^ke ^ S f ^ " ^ f J J T M ^ 8 ^ Y e l e m S t V i d . 1 9 0 8 , p . 3 6 , t a b . 3 0 < 6 > n e m o " z e m o t a J Primjerak ocijeniti.

⁶⁰ P. Schauer, o.c. p. 38, tab. 10, 90, 92-93; 11, 95-99, 101; 12, 102-107.

nja Austrija)⁸¹, koji je najrodniji vukovarskom maču, u horizont Lochham južne Njemačke, ali s mogućim trajanjem i u idući horizont Göggenhofen (Br B 2/C I)⁶². Važno je istaknuti da mač iz Vukovara ima štapičaste zakovice, dok su zakovice na gotovo svim mačevima tipa Gamprin prstenaste, a i sječivo mu nije izvijeno kao na ranim primjercima, već istegnuto šašoliko. Imimo li na umu (prethodno izneseno) zapažanje F. Holstea da su za početnu fazu srednjeg brončanog doba karakteristične prstenaste zakovice i izvijena sječiva, a da se obično nakon njih javljaju štapičaste (u rijetkim slučajevima su one na istom maču ili bodežu združene) i istegnuta sječiva, moglo bi se zaključiti da je mač iz Vukovara nešto mlađi od mača iz Indije, tj. on bi vjerojatnije pripadao stupnju Br B 2 nego stupnju Br BI, iako je to samo pretpostavka, jer on je slučajna nalaz bez popratnog materijala. Međutim, u prilog nešto kasnijem datiranju govori i (prethodno spomenuti) mač iz Ročevića koji je — iako fotografija pri njegovoj objavi nije jasna, a i mač je oštećen (vidi bilj. 30) — izgleda ipak srodan s primjerkom iz Vukovara.

Preostaju još dva mača srodnog tipološkog obilježja, kraći iz Bizovca u Slavoniji (tab. 1, 3) i duži iz Garice na kvarnerskom otoku Krku (tab. 1, 4). Po obliku pločice, naročito po duktusu njezinih bočnih strana, oni su srodniji trapezoidnim mačevima, iako im je gornji dio trapeza nešto produžen i pri vrhu zaobljen, nego mačevima s polukružnom ili tričetvrtkružnom pločicom, kao što su to npr. oni tipa Sogel. Valja naglasiti da oba primjerka imaju štapičaste zakovice, ali su im sječiva izvijena, i to ne s rombičnim presjekom, poput mača iz Indije, već sa središnjim rebrom, odnosno zadebljanjem. B. Hansel mačeve iz Bizovca i Garice, od kojih reproducira samo bizovački, navodi kao tipične predstavnike njegove treće varijante kratkih trapezoidnih mačeva⁶³, a nju također vremenski opredjeljuje u svoj stupanj II srednjeg brončanog doba srednjeg Podunavlja. Obličje mačeva iz Bizovca i Garice je prilično rijetko, pa nije lako naći za njih odgovarajuće paralele. Donekle bi ih mogli usporediti s mačem s nalazišta Hlivištia u Slovačkoj⁶⁴, na koji je već ukazao B. Hansel, a također i s primjerkom s nalazišta Hotin u Češkoj⁶⁵. Obje navedene paralele imaju srodno oblikovanu pločicu; sječiva su im izvijena ali s rombičnim presjekom, po čemu se razlikuju od ovdje objavljenih primjeraka. Mač iz Hofina nema sačuvane zakovice i slučajna je nalaz. P. Novák ga je uvrstio u skupinu trapezoidnih mačeva ne razlučivši pojedine tipove, a skupinu je okvirno datirao od završetka starije do početka mlađe kulture grobnih humaka⁶⁶, što nam ne može poslužiti kao putokaz za datiranje ovdje objavljenih primjeraka. Kratki mač iz ostave Hlivištia pripisao je J. Vlado bodežima tipa

« P. Schauer, o.c. p. 38, 39, tab. 11, 96; 12 102 — K. Willvonseder nalaze s lokaliteta Traun-Alm-Eck vodi pod nazivom Wimbach, cf. K. Willvonseder, o.c. p. 414, tab. 42,

z

' - P. Schauer, o.c. fig. 1, p. 8. sq, 40.

« B. Hansel, o.c. p. 45, tab. 13, 25.

»* J. Hampel, o.c. I, 1886, tab. XVIII, 4. — B. Hansel, o.c. p. 174 (pod nazivom Hlvice).

⁶⁵ A. Beneš, K problémům mohylové kultury doby bronzové ve středních Čechách, Sborník Nar. mus. Praha XIII, 1-2, 1959, p. 39. 4, 3. - P. Novák, Děj Schwerter m der Tschechoslowakei, Prahistsche Bronze-**** TM, 4, 1974, p. 7 tab. 3, 23.

« P. Novák, o.c. - p. 6 s. ^

Hodejov (iako mu je dužina 28,4 cm), koje, po ostavi Hodejov Koszider tipa s područja rasprostiranja kulture Piliny, datira u mlađu fazu srednjeg brončanog doba⁶⁷. Međutim, ovo datiranje bodeža tipa Hodejov ne može se primijeniti na mač iz ostave Hlivištia, jer se oni po tipološkom obilježju međusobno razlikuju (bodeži tipa Hodejov npr. imaju pretežno 3 rupe za zakovice). Donekle usporediv s primjercima iz Bizovca i Garice je mač s lokaliteta Vorder-Hainbach (područje grada Beča)⁶⁸, koji P. Schauer smatra srodnim s mačevima tipa Gamprin⁶⁹ — a tom tipu pripada i mač iz Vukovara — ali i on je slučaj nalaz, pa ne pruža uporište za datiranje. Kako nedostaju neposredne paralele za mačeve iz Bizovca i Garice, mogu nam posredno poslužiti kao kronološki oslonac dva putokaza: njihovo izvrieno oblikovano sječivo i obilježje samog nalazišta Garica. Izvijena kratka sječiva se javljaju na starijim mačevima s trapezoidnom pločicom za pričvršćivanje drška; ona su genetski srodna sa sječivima mačeva tipa Haidusámson-Ana i tipova Sauerbrunn-Boiu, što govori u prilog njihovoj starijoj pojavi. Obilježje nalazišta Garica su tumuli, pa iako nemamo bližih podataka o okolnostima nalaza i karakteru tumula, s istog položaja potječe i obilježje triangularni bodež, datiran na završetak ranog brončanog doba (Br A 2)⁷⁰. Mišljenia smo, prema tome, da bi se mačeve s nalazišta Bizovac i Garica moglo datirati na početak srednjeg brončanog doba, odnosno u stupani Br B 1, iako, na osnovi štapićastih zakovica i presieka sječiva, ne bi smjeli isključiti mogućnost njihovog trajanja i u stupnju Br B 2.

Ovdje objavljeni kratki mačevi s trapezoidnom pločicom za pričvršćivanje drška, po položaju nalazišta na kojima su otkriveni, pripadaju arealu rasprostiranja različitih kulturnih grupa, premda je pojavu analognih mačeva moguće pratiti općenito u sievernoj, a naročito srednjoj Evropi u kulturnom krugu pretežno starije i s^ednje kulture grobnih humaka, kao i u Karpatskoj kotlini. Mačevi iz Indije i Vukovara otkriveni su na srijemskom tlu. na području rasprostiranja vatinke kulture i mogu se, s obzirom na njihovo datiranje, premda je vukovarski primjerak možda nešto mlađi, pripisati početnom vremenu njezine vatinke-vršačke faze (po N. Tasiću stupanj Br B I,⁷¹ po S. Dimitrijeviću također stupani Br B 1 — horizont Lovas-Hrtkovci⁷², a po M. Garašaninu pančevačko-omoljička faza, stupnjevi Br A 2-B I⁷³). Mač iz Bizovca u Slavoniji (kod Osijeka) potječe s područja rasprostiranja kulture inkrustirane keramike južne Transdanubije (grobovi Bijelo Brdo, Dalj-Bajer, Erdut, naselje Beli Manastir i dr.), koja je izvršila prodor iz Transdanubije i Baranje, preko Drave i Dunava, u istočnu

⁶⁷ J. Vladoar, Die Dolche in der Slowakei, Prahistorische Bronzefunde VI, 3, 1974, p. 47 sq., tab. 6, 129.

⁶⁸ K. WiUvonseder, o.c., p. 81, no. 6; p. 404, tab. 50, 1.

⁶⁹ P. Schauer, o.c., p. 39, tab. 12, 106.

⁷⁰ Z. Vinski, o.c., p. 14, tab. III, 2.

⁷¹ N. Tasić, o.c., p. 212.

⁷² S. Dimitrijević, Arheološka topografija i izbor arheoloških nalaza s vinkovačkog tla, Izdanja Hrv. arh. dr. 4, 1979, p. 142.

⁷³ M. Garašanin, Praistorija SR Srbije I, 1973, p. 328.

Slavoniju⁷⁴. Mač iz Garice na otoku Krku nađen je u tumulusu i može se vjerojatno pripisati kulturnoj grupi s obilježjem gradinskih naselja i pokapanjem pod humcima koja se već završetkom ranog brončanog doba formira u Istri i na sjeverno jadranskom pojasu⁷⁵.

⁷⁴ K. Vinski-Gasparini, o.c, p. 493 sqq.

skih zemalja IV, Bronzano doba, 1983, p. 114

⁷⁵ B. Čović, Regionalne grupe ranog brončanog doba: Istra, Praistorija jugoslaven-

WI-> 122 sqq.

OPIS TABLE
TAFELVERZEICHNIS

Tabla 1

Tafel 1

1, Indija; 2, Vukovar; 3, Bizovac; 4, Garica. Mj.=cca 1 : 2.

ZUSAMMENFASSUNG

EIN BRONZEZEITLICHES KURZSCHWERT AUS INDIJA
UND IHM VERWANDTE EXEMPLARE IN KROATIEN

Bevor die im Titel angeführten Waffen gedeutet werden, dürfte es angebracht sein den bestehenden Fundstoff der bislang veröffentlichten Bronzeschwerter der frühen und mittleren Bronzezeit Jugoslawiens in einem kurzen Überblick, ohne Anspruch auf Vollständigkeit, mitzuteilen, dies umso eher, weil anderswo keinerlei entsprechende Übersicht vorliegt. Vf. beschränkt sich dabei auf die notwendigsten typologisch-chronologischen Angaben.

Als die ältesten Exemplare gelten das kurze Vollgriffschwert vom Typ Apa von Donja Dolina (bei Bosanska Gradiška, Nordbosnien)², zeitlich verankert in der Spätperiode der frühen Bronzezeit (Bz A2)³, sowie das dem obigen verwandte Schwert ebendieses Typs aus dem unveröffentlichten Bronzedeponium von Vajska (Batschka)⁴. Zeitlich etwas jünger sind die einzigen in Jugoslawien bisher vorgefundenen verzierten Griffplattenschwerter, vom Typ Sauerbrunn (Bz BI) von Lavrica (Slowenien)⁵ und Gospić (Lika, Kroatien)⁶. Ihnen nahestehend sind wiederum 2 Griffzungenschwerter, u. zw. das verzierte Exemplar von Dolina an der Save (Slawonien)⁷, vom Typ Boiu-Keszthely, jüngere Variante, zugehörig der Stufe Bz B2, mit möglicher Dauer innerhalb der Stufe Bz C, als auch das nicht verzierte Exemplar von Bela Crkva (Banat)⁸, etwa ähnlich dem Typ Boiu (Sonderform), ungefähr zeitgleich dem vorangehenden. Ebenfalls Griffzungenschwerter sind diejenigen von den Fundorten Studenec-Ig (Slowenien)⁹, Buzija bei Bjelaj (Bosnien)¹⁰ und Radaljska ada-Flussbett der Drina (Bosnien)¹¹, die sämtlich eine typologische Verbindung zwischen Schwertern vom Typ Boiu und denen vom Typ Sprockhoff Ia veranschaulichen. Alle 3 Exemplare sind entsprechend ihren Formdetails bestimmt nicht älter von der Stufe Bz C; das jüngste ist jenes von Radaljska ada, es gehört etwa der Stufe Bz C2 an, oder bereits dem Übergang zur Stufe Bz D. Die unlangst veröffentlichten Griffzungenschwerter von den Fundorten Rumin und Trilj bei Sinj (Dalmatien) sind mit dem Typ Sacile, bzw. mit dem Typ Nitzing und den ihm nahestehenden Varianten verwandt, entstanden in nordadriatischen Gegenden, u. zw. nach dem Vorbild der älteren Schwerter vom Typ Teòr, gleichfalls aus der Typengruppe der Boiu Schwerter; zeitlich gehören sie der entwickelten und fortgeschrittenen mittleren Bronzezeit an (Bz C1 u. C2)¹². Ausserdem besteht innerhalb Jugoslawiens eine Gruppe mittelbronzezeitlicher Griffzungenschwerter mit kurzer Klinge die — simultan zu denjenigen vom Typ Boiu — auch ein Kettenglied in der Entwicklung späterer ebenso gebildeter Griffzungenschwerter vom Typ Sprockhoff Ia darstellen; es handelt sich um Exemplare bekannt unter dem Namen: Typ Joševa, bzw. Typ Smolenice und Typ Sombor. Das Schwert von Joševa (Serbien)¹³, ein Grabfund aus dem Bereich der westserbischen Fazies der Vatin-Kultur, gehört zeitlich zu den Stufen Bz B2—C1¹⁴. Ungefähr zeitgleich sind die übrigen Exemplare von den Fundorten Sombor (Batschka)¹⁵, Vrhnika (Slowenien)¹⁶ und Hajdukovo (Batschka)¹⁷ Eige-

nartig ist der Grabfund eines ägäischen Rapiers vom Fundort Iglarevo (Metohija), angehörig in seiner primären Form dem Typ A (nach G. Karo), aus der mykenischen Schachtgräberzeit, jedoch in sekundärer Form (wegen seiner Zutat) eigentlich der späthelladischen Periode III A¹⁸. Gleichfalls ägäischer Herkunft ist noch ein Rapier mit Griffzunge vom Fundort Tetovo (Makedonien) — Typ Ci nach N. K. Sanders — das auch in die späthelladische Periode III A datierbar ist¹⁹. Beide Rapiere sind zweifellos Zeugnisse von Kontakten des ägäischen Kulturkreises mit den südöstlichen Landschaften im jetzigen Jugoslawien. Das einem Rapier ähnliche Exemplar von Drnovo (Slowenien) ist, seiner Formbildung nach, im weiteren Sinn, etwa den Griffzungenschwertern vom Typ Sprockhoff Ib entsprechend, die sich z.Z. der Stufe Bz C auf mitteleuropäischem Boden unter ägäischer Beeinflussung entwickelt haben²⁰. In diesem summarischen Überblick der bisher bekannten mittelbronzezeitlichen Schwerter Jugoslawiens ist weiterhin eine Gruppe von Schwertern mit kurzer trapezförmiger Griffplatte und langer profilierter Klinge einzubeziehen, die sich in der vorgerückten mittleren Bronzezeit zu meist auf das Gebiet des südlichen Karpatenbeckens beschränkten²¹. Es sind das Grabfunde in Senta (Batschka)²² und Vatin (Banat)²³, sowie Einzelstücke von Vršac (Banat)²⁴ und Plitvice (Lika, Kroatien)²⁵, die B. Hänsel in seine Stufe MD III (Bz B2-C1) einbezogen hat²⁶. Das Schwerbruchstück des Brandgrabes 3 von Ilanda (Banat)²⁷ ist der jüngste Fund dieser Gruppe und gehört schon in die Anfänge der Stufe Bz D. Hierzu ist zusätzlich eines der Schwerter aus dem Bronzedept von Peklenica (Međimurje, Kroatien)²⁸ zu berücksichtigen, u. zw. als mittelbronzezeitliches, d.h. älteres Überbleibsel im Fundverband des erwähnten spätbronzezeitlichen Depots (Phase I, Bz D).

Nach dem obigen knapp zusammengefassten Überblick, wendet sich Vf. dem Hauptthema zu. In Verbindung damit sei eigens auf noch eine Gruppe von frühen Schwertern aufmerksam gemacht, u. zw. mit ausgeprägt trapezförmiger Griffplatte und kurzer geschweifter Klinge. Innerhalb dieser Gruppe sind gewisse Unterschiede, sowohl in den Einzelheiten der Form, als auch in der enger bestimmbaren zeitlichen Zuordnung ersichtlich, jedoch alles das bildet trotzdem eine typologisch gesonderte Ganzheit, die sich klar von den vorher angeführten überwiegend jüngeren Schwertern, mit andersartig geformter Griffplatte und Klinge, unterscheidet. Das bisher einzige, der ebenerwähnten Gruppe zugehörige, veröffentlichte Kurzsword mit trapezförmiger Griffplatte ist das Exemplar aus Grabhügeln vom Fundort Ročević, Flur Šume (Flusstal der Drina, Bosnien), Grabhügel III, Skelettgrab 10, grabverbunden mit einer Nagelkopfnadel³⁰. Das Schwert ist beschädigt, nach dem reproduzierten Photo, ohne ersichtlichen Details, ist es kaum beurteilbar welchem Typ trapezförmiger Kurzsworder es zuzuordnen wäre. M. Kosorić stellt Grab 10, nach der Nadel, in die Zeit der Stufe Bz B2-C. Der Gruppe von Kurzswordern mit trapezförmiger Griffplatte gehören — abgesehen vom eben erwähnten Exemplar von Ročević — weiterhin vier Exemplare aus Jugoslawien an, die in der Literatur nebstbei vorkommen, aber bisher niemals richtig veröffentlicht und ausgewertet wurden. Es handelt sich durchwegs um Einzel-funde von Bronzeswordern — ihr Verbleib ist die Urgeschichtliche Sammlung des Archäologischen Museums in Zagreb — die nun bekanntgegeben werden:

1. *Indija* bei Ruma (Syrmien, Vojvodina), Inv. Nr. 4331 (Taf. 1, 1), in Museum seit 1902. An der trapezförmigen Griffplatte sind 4 Ringnieten erhalten; der Heftausschnitt ist dreiviertelkreisförmig; die Klinge zieht mit sanftem Bogen ein, ist leicht geschweift, hat Mittelgrat, der Querschnitt ist rhombisch; Länge = 30 cm.
2. *Vukovar* (Svrmien, Kroatien), Inv. Nr. 10678 (Taf. 1, 2), im Museum seit 1898. An der trapezförmigen Griffplatte sind 4 Pflocknieten erhalten; der Heftausschnitt ist halbkreisförmig; die Klinge zieht mit sanftem Bogen ein, ist breit schilfblattförmig und gestreckt, mit verdickter Mittelfläche; Länge = 36 cm.
3. *Bizovac* bei Osijek (Slawonien, Kroatien). Inv. Nr. 6778 (Taf. 1, 3), im Museum seit 1927. Die trapezförmige Griffplatte ist am oberen Teil etwa's verlängert und abgerundet, mit 4 erhaltenen Pflocknieten; der Heftausschnitt ist dreiviertelkreisförmig; die Klinge zieht bogenartig ein, ist geschweift, mit verdickter Mittelrippe. Länge = 25,5 cm.
4. *Garica* bei Vrbnik (Adriainsel Krk, Ouarnerbucht, Kroatien), Inv. Nr. 5641 (Taf. 1, 4), im Museum seit 1874. Angeblich Grabhügelfund. Die trapezformige Griffplatte ist am oberen Teil etwas verlängert und abgerundet, mit 4 erhaltenen Pflocknieten; der Heftausschnitt ist halbkreisförmig; die Klinge zieht mit sanftem Bogen ein, ist leicht geschweift, mit verdickter Mittelfläche; Länge = 34,4 cm.

Alle vier vorgelegten Schwerter sind zufällige Einzelfunde, ohne Fachangaben der Fundumstände, nur das Exemplar von Garica hat Š. Ljubić seinerzeit abgebildet, mit der Angabe, dass es aus Grabhügeln herkommt³¹. Das Exemplar von Indija ist in der Verbreitungskarte trapezförmiger Kurzschwerter und in der zugehörigen Fundliste von F. Holste vermerkt³². B. Hansel fuhrt sämtliche vier Schwerter im Text, den Fundlisten und seinen Verbreitungskarten an, nur das Exemplar von Bizovac ist bei ihm abgebildet³³.

Charakteristische Eigentümlichkeit der vorgelegten Schwerter ist die trapezförmige Griffplatte, die an den unteren abgerundeten Ecken in die sanft geschweifte Klinge rhombischen Querschnitts, oder mit verdickter Mittelfläche, seltener mit verdickter Mittelrippe, übergeht. Die grösste Breite befindet sich insgemein an der Klängenmitte. Bezugnehmend auf die Zuordnung des einschlägigen Typs solcher Kurzschwerter beträgt die Klängenlänge etwa 24 bis 40 cm. Exemplare kürzer von 20 cm gelten allenfalls als Doche³⁴. An die trapezformige Platte hat man den Griff aus organischer Substanz (Holz, Horn, Knochen), aus einem Stück geschnitten, mit Bronzenieten befestigt. Seltenenfalls blieb die bronzene Knäufplatte erhalten, so z. B. am Schwert vom Fundort Deckenmarkt im Burgenland (Österreich)³⁵, wonach zu entnehmen ist, dass der Griff ovalen Querschnitt hatte. Die Zahl der Nieten beträgt immer 4, zumeist handelt es sich um Ringnieten. An älteren trapezförmigen Schwertern sind Pflocknieten selten; z. B. sind am erwähnten Exemplar von Neckenmarkt 2 obere Ringnieten und 2 untere Pflocknieten ersichtlich. F. Holste ist der Meinung dass der Ersatz von Ringnieten durch Pflocknieten, sowie der geschweiften durch gestreckte Klängen, in einem kurzen Zeitabschnitt erfolgte, bzw. der Zeitunterschied gering gewesen sein musste, wie man

dies iibrigens an den Nietbildungen des Neckenmarkter Exemplares beobachten kann.

In der Zusammenfassung nimmt Vf. davon Abstand die im kroatisch verfassten Text angegebene Literatur betreffs Bronzeschwerter (Anm. 3644) nochmals anzufiihren, bis auf jene Auswahl an Publikationen die fiir den jetzigen Forschungsstand bezugnehmend auf trapezförmige Griffplattenschwerter nicht umgangen werden diirfen. Diesbeziiglich ist zweifellos die Studie von F. Holste⁴⁵ grundlegend, worin die relative Chronologie derselben dargelegt wurde, mit Beriicksichtigung der Folgerungen E. Sprockhoffs⁴⁶ hinsichtlich Norddeutschlands (sog. Typ Sögel) und K. Willvonseders⁴⁷ beziiglich Osterreichs.

E. Sprockhoff datierte die Schwerter mit abgerundeter Griffplatte vom Typ Sögel an das Ende der Periode I und an den Anfang der Periode II, nach Montelius, mit Beriicksichtigung geschlossener Gräber Norddeutschlands. F. Holste vergleicht die typischen Merkmale der Begleitfunde dieser Schwerter mit denjenigen der Begleitfunde von trapezförmigen Kurzschnvertern Siiddeutschlands einschliesslich der Exemplare in Böhmen und Ungarn, um zur Erkenntnis zu gelangen, dass sämtliche demselben Zeitabschnitt angehören. Das gilt auch fiir solche Kurzschnverter in Osterreich (Einzelfunde), die K. Willvonseder etwas später datierte, d.h. in seine Periode Bz B2. Trapezförmige Kurzschnverter verbindet jedoch F. Holste mit seinem Lochham Horizont der Hügelgräberkultur Siiddeutschlands, der zeitlich der Stufe Bz BI entspricht und beurteilt diesen Waffentyp als ein Kennzeichen der beginnenden mittleren Bronzezeit Nordwest- und Mitteleuropas, einschliesslich des mittleren Donaauraums. Derselben Zeit rechnet F. Holste noch die Vollgriffschwerter vom Typ Au/Valsomagle an⁴⁸, deren Metallgriffe mit denen (organischer Substanz) an trapezförmigen Kurzschnvertern — wobei ovale bronzene Knaufplatten zweimal erhalten blieben — eng verwandt sind, wie das E. Lomborg korrelativ und chronologisch bezeugen konnte⁴⁹. Andererseits weisen die geschweiften Klingenformen der friihen trapezförmigen Kurzschnverter auf ihre Vervandtschaft mit Schnvertern vom Typ Apa, sowie mit den Schnvertern vom Typ Sauerbrunn und vom Typ Boiu hin. Mit Riicksicht auf manche typologischen Unterschiede in etlichen Einzelheiten an trapezförmigen Kurzschnvertern — z.B. Anwesenheit von Pflocknieten anstatt Ringnieten, ovale Verlängerung der Oberseite am Trapez, gestreckte Klingenform — setzt F. Holste voraus, wie schon erwähnt, dass dieser Schwerttyp eine gewisse Zeitspanne angedauert hat, die aber nicht lang sein diirfte. Der gleichen Meinung schliesst sich E. Lomborg an⁵⁰. Die Berechtigung eines solchen Standpunktes bewies neuerdings P. Schauer in seiner ausführlichen Bearbeitung von Schwertern eines namhaften Teils Mitteleuropas. Er staffelte trapezförmige Kurzschnverter in vielerlei Typen und datierte sie, entsprechend Holste, in den Lochham Horizont Bayerns, bzw. den Regelsbrunn Horizont Niederösterreichs (Bz BI); jedoch einige von seinen Typen auch in den folgenden Goggenhofen Horizont der mittleren Bronzezeit Siiddeutschlands (Bz B2/C1)⁵¹. B. Hansel gliederte trapezförmige Kurzschnverter in 3 typologische Varianten, deren Erscheinen und Dauer fixierte er innerhalb seiner Stufe MD II (Bz BI)⁵².

Das Schwert von Indija (Taf. 1, 1) stellt ein charakteristisches Exemplar eines trapezförmigen Kurzschwertes dar, vgl. hierzu die Beschreibung. B. Hänsel reihte es in seine zweite Variante trapezförmiger Schwerter des Karpatenbeckens ein, in die er auch ein Exemplar unbekanntes Fundortes aus »Ungarn« einbezieht, mit der zeitlichen Zuordnung in seine Stufe MD II⁵³. Eine typologisch detaillierte Einteilung trapezförmiger Schwerter wird P. Schauer verdankt. Das Schwert von Indija kennzeichnen alle Merkmale des Typs Sandharlanden (Bayern) der Schauerschen Klassifikation, wonach von diesem Typ eine Reihe Kurzs Schwerter aus Bayern, der Schweiz und Österreich bestehen, die Vf. hier nicht aufzählt. Die geographisch nahestehende Parallele zum Schwert von Indija ist dasjenige (Typ Sandharlanden) vom Fundort St. Margarethen im Burgenland (Österreich), übrigens verwandt mit dem vorhin angeführten Schwert aus dem burgenländischen Neckenmarkt⁵⁴. Jedoch das Exemplar aus »Ungarn« weist ein andersartiges »Gepänge des Obergangs der Klinge zur Griffplatte und der Griffplatte selbst auf, so dass man es eher mit den trapezförmigen Schwertern vom Typ Stanzendorf vergleichen sollte, obwohl zwischen den angegebenen Typen trapezförmiger Schwerter kein grösserer Zeitunterschied besteht⁵⁵. Geschlossene Ganzheiten, worin sich Schwerter vom Typ Sandharlanden befunden haben — z.B. das Grab von St. Margarethen, enthaltend typischen Fundstoff der beginnenden mittleren Bronzezeit⁵⁶, sowie das Bronzedept vom Koszider Typ vom Fundort Včelnice in der Slowakei⁵⁷ — bestätigen durchaus die Zeitstellung von trapezförmigen Kurzs Schwertern innerhalb des Horizonts Lochham nach F. Holste, bzw. der Stufe MD II nach B. Hänsel. Das Kurzsword von Indija, nur typologisch bewertbar, gehört, entsprechend den angeführten Gegebenheiten, dem Beginn der mittleren Bronzezeit, bzw. zeitlich der Stufe Bz BI, an. Es ist übrigens das einzige Exemplar seiner typologischen Variante in Jugoslawien.

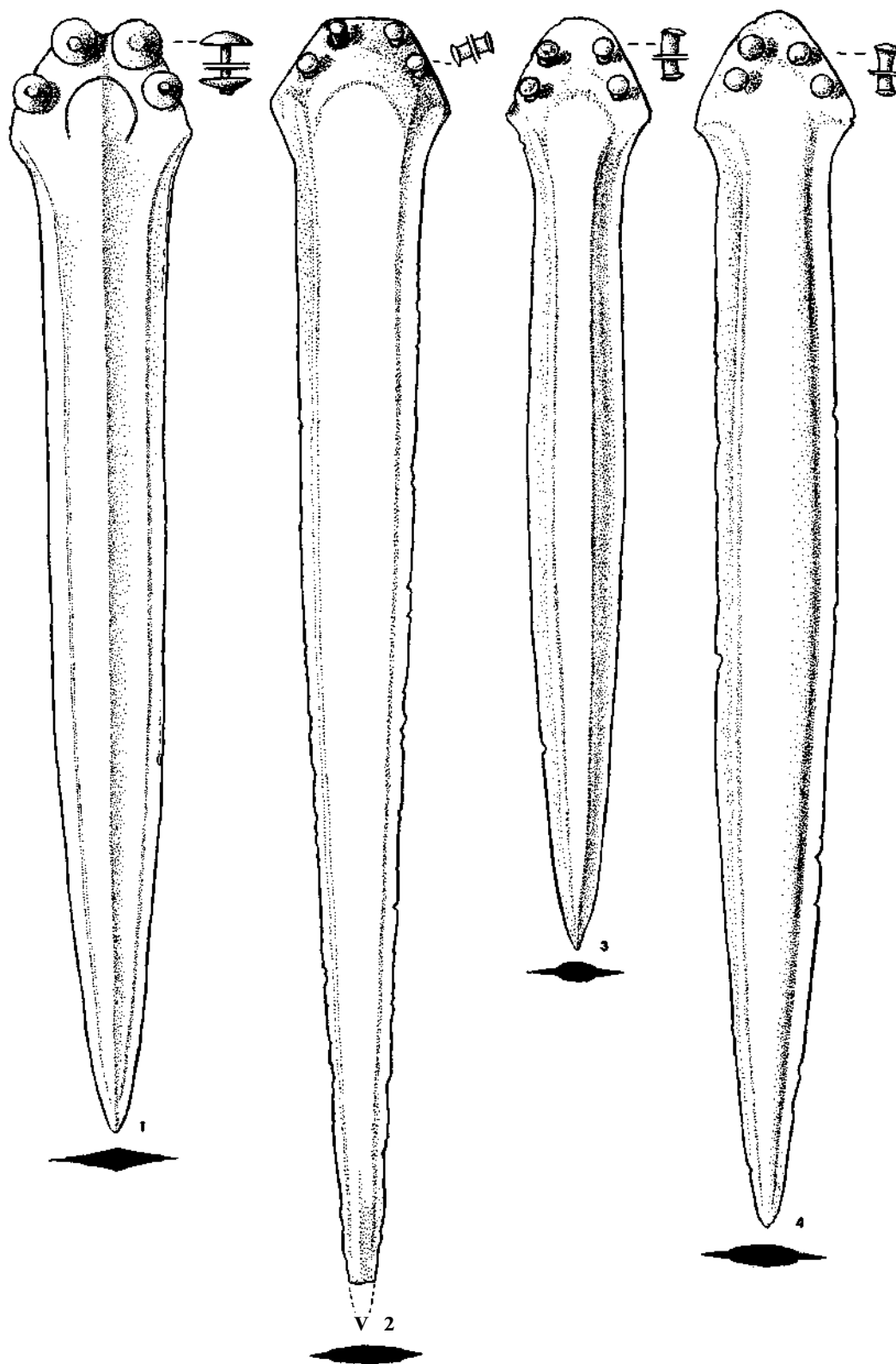
Nun folgt das Schwert von Vukovar (Taf. 1, 2), das seiner Grundform nach ebenfalls trapezförmig ist, obwohl es sich in etlicher Hinsicht vom Exemplar aus Indija unterscheidet. Seine trapezförmige Griffplatte ist kurz, die übrigen Einzelheiten sind in der zugehörigen Beschreibung nachzulesen. Versucht man Vergleiche zum Schwert von Vukovar aufzuspüren, muss man vor allem die schiffblattförmig-gestreckte Form und den Querschnitt seiner Klinge berücksichtigen. B. Hänsel reihte es in seine erste Variante trapezförmiger Schwerter ein, gemeinsam mit den Exemplaren von den Fundorten Neckenmarkt (bzw. einst Neckersdorf), Budapest-Zugló und Velemszentvid⁵⁹, die er sämtlich in seine Stufe MD II (Bz BI) beifügte. Allerdings ist das Schwert von Neckenmarkt, wie erwähnt, mit demjenigen von Indija, wegen seiner geschweiften Klinge, vergleichbar, wie noch das Exemplar von Budapest-Zugló. Zum Schwert von Vukovar kennt Vf. unmittelbaren Parallelen, bis auf die nahestehenden trapezförmigen Schwerter vom Typ Gamprin, nach der Namengebung von P. Schauer⁶⁰; entsprechend geschlossenen Ganzheiten, eigens dem Grab vom Gamprin (Bz BI) und dem Exemplar aus dem Grabhügel von Traun-Alm-Eck (Oberösterreich)⁶¹ — dieses ist demjenigen von Vukovar eng verwandt — ordnet P. Schauer den Typ Gamprin in den Lochham Horizont Süddeutschlands ein, aber mit möglicher Dauer in den folgenden Hori-

zont Göggenhofen (Bz B2/C1)⁶². Es sei eigens darauf verwiesen dass das Schwert von Vukovar Pflocknieten aufweist — zum Unterschied zu den Schwertern vom Typ Gamprin, iiberviegend mit Ringnieten — ausserdem ist seine Klinge schilfbblattförmig-gestreckt, also nicht geschweift wie an den friihen Exemplaren. Mit Riicksicht auf die Wahrnehmungen von F. Holste, wonach fiir den Beginn der mittleren Bronzezeit Ringnieten und geschweifte Klingen kennzeichnend sind, jedoch Pflocknieten (beide Niettypen vereint kommen nur in seltenen Fällen vor) später auftreten, wie gleichfalls gestreckte Klingen, solite man das Schwert von Vukovar als jiinger vom Schwert von Indija beurteilen; es ist anzunehmen dass es eher der Stufe Bz B2 als der Stufe BI angehört. Auf eine spätere Zeitstellung ist iibrigens das vorher angegebene Schwert von Ročević hin, das — zwar beschädigt und als ungenügend klares Photo veröffentlicht (vgl. Anm. 30) — wohl mit dem Exemplar von Vukovar verwandt sein diirfte.

Übrig bleiben obendrein zwei Schwerter typologisch eng verwandten Gepräges, das kiirzere von Bizovac in Slawonien (Taf. 1, 3) und das längere von der nordadriatischen Insel Krk (Taf. 1, 4). Entsprechend ihrer Griffplattenform, eigens nach dem Duktus ihres Seitenrandes, sind sie den trapezförmigen Schwertern eher nahestehend, als denjenigen mit halbkreis- und dreiviertelkreisförmigen Griffplatten, so z.B. jenen Exemplare vom Typ Sögel. Es muss betont werden dass beide hier diskutierten Schwerter Pflocknieten fiihren, aber ihre Klingen sind geschweift, u. zw. nicht mit rhombischem Querschnitt, wie am Schwert von Indija, sondern mit verdickter Mittelrippe, bzw. Mittelfläche. B. Hansel fiihrt die Exemplare von Bizovac und Garica (von denen er nur das von Bizovac reproduziert) als typische Repräsentanten seiner dritte Variante trapezförmiger Schwerter an⁶³, welche er gleichfalls seiner Stufe MD II zuordnet. Die Formbildung der Schwerter von Bizovac und Garica ist eigentlich ziemlich selten, somit ist es nicht leicht entsprechende datierbare Parallelen zu ermitteln. Einigermassen vergleichbar ist das Schwert vom Fundort Hlivištia in der Slowakei⁶⁴, worauf schon B. Hansel verwies, ausserdem noch das Exemplar vom Fundort Hofin in Böhmen⁶⁵. Beide Vergleichstücke haben verwandte Griffplatten, ihre Klingen sind geschweift, aber mit rhombischem Querschnitt, womit sie sich von den hier diskutierten Exemplaren unterscheiden. Am Einzelfund von Hofin blieben die Nieten nicht erhalten, P. Novák reihte ihn in die Gruppe trapezförmiger Schwerter ein, ohne typologischer Unterteilung, die betreffende Gruppe datierte er allgemein vom Ende der älteren bis zum Anfang der jiingeren Hügelgräberkultur⁶⁶; dies genügt nicht als Richtschnur fiir die hier veröffentlichten beiden Exemplare aus Kroatien. Das Kurzsword aus dem Bronzedeot von Hlivištia schrieb J. Vladár dem Dolchtyp Hodejov zu (obvohl dessen Länge 28,4 cm beträgt), das er, mit Berufung auf das Bronzedeot Hodejov vom Koszider Typ im Verbreitungsgebiet der Piliny-Kultur, zeitlich in die jtingere Phase der mittleren Bronzezeit stellt⁶⁷. Allerdings kann man diese Datierung der Dolche vom Typ Hodejov nicht auf das Schwert des Depots von Hlivištia anwenden, da sich beide Waffen untereinander unterscheiden (die Dolche vom Typ Hodejov weisen z. B. iiberviegend 3 Nietlöcher auf usw.)- Mit den Schwertern von Bizovac und Garica ist ausserdem dasje-

nige vom Fundort Vorder-Hainbach (im Stadtgebiet von Wien)⁶⁸ etwa vergleichbar, das P. Schauer als verwandt mit den Schwertern vom Typ Gamprin beurteilt⁶⁹ — also jenem Typ dem auch das Schwert von Vukovar wohl angehört; das Exemplar von Vorder-Hainbach ist ein Einzelfund und ergibt daher keinen sicheren Anhaltspunkt zur Datierung. Chronologische Wegweiser zu den hier vorgelegten beiden verwandten Schwertern kann man mittelbar auf Umwegen erlangen: einerseits ist es ihre geschweifte Klingenform, andererseits das Merkmal des Fundortes Garica selbst. Geschweifte Kurzklingen sind für ältere trapezförmige Schwerter kennzeichnend, ursprünglich verwandt mit den Klingen der Schwerter vom Typ Hajdusamson-Apa und denjenigen der Typen Sauerbrunn-Boiu; dies weist zweifellos auf das ältere Vorkommen solcher Kurzklingen hin. Die Merkmale des Fundortes Garica sind Grabhügel und obwohl keine näheren Angaben betreffs der Fundumstände, als auch über das Gebilde der Grabhügel verfügbar sind, so kommt von der gleichen Fundstelle ein veröffentlichter triangulärer Dolch her, datiert an das Ende der frühen Bronzezeit (Bz A2)⁷⁰. Vfl. ist daher der Meinung, dass die Zeitstellung der Schwerter von den Fundorten Bizovac und Garica der Beginn der mittleren Bronzezeit sein könnte, also die Stufe Bz BI, obwohl man, wegen der Pflocknieten und den Umrissen der Klingenquerschnitte, die Möglichkeit einer jüngeren Zeitsetzung, d. h. Bz B2, nicht ausschließen sollte.

Die hier veröffentlichten vier trapezförmigen Kurzschwerter gehören, entsprechend der Position des jeweiligen Fundortes ihres Befundes, den Verbreitungsgebieten verschiedener Kulturgruppen an. Es ist sonst allerdings möglich das Zumvorscheinkommen entsprechender analoger Waffentypen allgemein in Nord- und besonders in Mitteleuropa innerhalb des Kulturkreises überwiegend der älteren und mittleren Hügelgräberkultur, sowie des Karpatenbeckens, zu verfolgen. Die Exemplare von Indija und Vukovar, entdeckt auf syrmischem Boden, im Verbreitungsgebiet der Vatin-Kultur, kann man bezugnehmend auf deren Datierung (obwohl das Vukovarer Exemplar wohl etwas jünger zu sein scheint) dem Beginn ihrer Phase Vatin-Vršac zuordnen (nach N. Tasić Stufe Bz BI⁷¹, nach S. Dimitrijević ebenfalls Stufe Bz BI — Horizont Lovas-Hrtkovci⁷², nach M. Garašanin Phase Pančevo-Omoljica — Stufen Bz A2-B1⁷³). Das Exemplar von Bizovac (bei Osijek), in Slawonien, stammt aus dem Verbreitungsgebiet der Kultur inkrustierter Keramik Südtransdanubiens (Graber Bijelo Brdo, Dalj-Bajer, Erdut; Siedlung Beli Manastir usw.), die einen Durchbruch aus Transdanubien und der Baranja über die Flüsse Drau und Donau nach Ostslawonien vollstreckte⁷⁴. Das Exemplar von Garica, auf der nordadriatischen Insel Krk, entdeckt angeblich in einem Grabhügel, dürfte man wahrscheinlich einer Kulturgruppe mit Vallburg-Siedlungen und Bestattungen in Grabhügeln, anrechnen, welche sich schon seit Ende der frühen Bronzezeit auf der Halbinsel Istrien und im nordadriatischen Gebiet gebildet haben dürfte⁷⁵.

DUBRAVKA BALEN-LETUNIC

Arheološki muzej u Zagrebu

GROB STARIJEG ŽELJEZNOG DOBA IZ SV. PETRA LUDBREŠKOG

UDK 903.5(497.1)"638"

Izvorni znanstveni rad

Grob iz Sv. Petra Ludbreškog otkriven je još 1897. godine. Inventar groba nije u cijelosti sačuvan, osim dvije masivne nanogvice neznatno rastavljenih krajeva s krupnim polukružnim zadebljanjima, provijeslo i križne ataše kotlića, koje sadrže odlike kotlića grupe C po Merhartovoj tipološkoj podjeli posuda s križnim atašama. S obzirom na analogne primjerke kotlića i nanogvice, grob bi pripadao drugoj polovici 6. stoljeća, kao i glavnina materijala iz naselja istog lokaliteta, za sada neobjavljenog, čiji se kontinuitet naseljavanja može pratiti od 8. do 4. stoljeća prije n. e.

Veoma skromne i nedostatne podatke o nalazu groba u Sv. Petru Ludbreškom nalazimo u »Popisu« Š. Ljubića¹. Grob je nađen još 1897. godine u dvorištu Imbre Crikvenca, prilikom kopanja jame, na dubini od 2 m, a sadržavao je dijelove brončanog kotlića, odnosno provijeslo i dvije križne ataše, zatim dva masivna brončana punolijevana naroskana obruća (nanogvice) i ogrlicu koja nije ostala sačuvana. O načinu pokopa kao i o strukturi groba nemamo nikakvih podataka. Na žalost također ništa određenije ne možemo reći o materijalu i obliku zrna s ogrlice.

Opis nalaza:

Brončano polukružno glatko provijeslo, čiji krajevi završavaju u obliku kukice (T. 1 : 1) vis. 12 cm, šir. 15 cm.

Dvije brončane križne ataše dužih vertikalnih krakova, proširenih krajeva, na kojima su sačuvane tri veće raskovane zakovice (T. 1 : la, b), vis. 9,5 cm, šir. 6,2 cm.

¹ Š. Ljubić, Bukovac Veliki, Popis arheološkog odjela Nar. zem. muzeja u Zagrebu, I, 1, 1889, p. 58, T. VIII: 1-2.

Dva brončana punolijevana obruča (nanogvice), neznatno rastavljenih krajeva s krupnim polukružnim zadebljanjima između kojih su po tri urezane linije (T. 1 : 2-3), pr. 13,5 cm.²

U sklopu studije o brončanim posudama, okosnicu o porijeklu, razvoju i rasprostiranju kotlića s križnim atašama dao je G. v. Merhart, a na njih se osvrću i brojni autori u okviru analize materijala kako kasnog brončanog tako i starijeg željeznog doba ili pak u radovima posvećenim problematici prehistorijskih kovinskih posuda³. Merhart kotliće s križnim atašama dijeli na osnovu tipološko-kronoloških značajki u nekoliko grupa, koje se vremenski razlikuju, a u najmlađi tip, od nosno grupu C, svrstava kotliće poluloptastog oblika, zaobljenog ili sasvim neznatno naglašenog dna, sa po dva polukružna tordirana ili glatka provijesla i parom rastavljenih ili spojenih križnih ataša dužih vertikalnih krakova proširenih krajeva⁴. Fundus kotlića s lokaliteta u Sloveniji obrađuje F. Starè, gdje su kotlići grupe C ujedno i najbrojnije zastupljeni, nadopunivši tako Merhartovu kartu rasprostiranja posuda ovog tipa njemu tada poznatim i dostupnim primjercima⁵. Kotliće s nalazišta Istre, koji se također po svojim tipološkim značajkama; u većini slučajeva uklapaju u grupu C po Merhartu, navodi J. Mladin⁶. Oslonimo li se dakle na radove i tipološke karte citiranih autora, uočavamo da se za mlađi tip kotlića, grupu C, ishodišno područje može fiksirati u istočno i jugoistočno alpsko područje, za razliku od starijih tipova kotlića s križnim atašama, čije porijeklo treba tražiti na prostoru Karpatske kotline⁷. Zanimljiva je činjenica da se pojedini oblici brončanih posuda, npr. vedra tipa Kurd ili pak stariji tipovi kotlića s križnim atašama, gube s matičnog područja Karpatske kotline gdje su čest inventar za trajanja kulture polja sa žarama, da bi se njihova proizvodnja u halštatsko vrijeme obnovila na istočnoalpskom području, pa tako pojedini oblici, dakako modificirani, traju veoma dugo u neprekidnom slijedu.

Kotlić iz Sv. Petra Ludbreškog, s obzirom na oblik provijesla i križnih ataša, pripadao bi grupi C po Merhartovoj tipološkoj podjeli. Donji dio kotlića nije sačuvan, pa o njegovim tehničkim i dekorativnim detaljima ne možemo govoriti, iako na osnovu ataša, kako je navedeno, možemo zaključiti da je bio poluloptastog oblika. Upravo taj dio kotlića gotovo redovito nosi pečat individualnosti, što je uobičajena pojava kod lijevanih posuda naknadno dorađivanih raskucavanjem. Interesantno je također napomenuti da su krajevi provijesla kod kotlića ovog tipa najčešće formirani u obliku slova S ili stiliziranih ptičjih (pačjih)

² Kratice: vis. visina, šir. širina, pr. promjer.

³ G. v. Merhart, Studien über einige Gattungen von Bronzegefäßen, Festschrift d. Röm.-Germ. Zentralmuseums in Mainz II, 1952, p. 4 sqq. — H. Müller-Karpe, Zur Typologie und Verbreitung urnenfelderzeitlicher Kreuzattaschenessel, *Archaeologia Geographica* 3/4, 1952, p. 49 sq., Karte (karta) 2. — F. Starè, Prazgodovinske kovinske posode iz Slovenije, Zbornik Filozofske fakultete II, 1955, p. 111 sqq. — H. Hencken, Tar-

quinia, Villanovans and early etruscans, *Bulletin* 23, II, American School of Prehistoric Research, 1968, p. 509 sq., fig. 473. — J. Mladin, Brončane posude i šljemovi iz Istre, *Diadora* 7, 1974, p. 39 sq.

⁴ G. v. Merhart, o.c, 5 sq., p. 64 sq.

⁵ F. Starè, o.c, p. 111 sqq., p. 143 sq.

⁶ J. Mladin, o.c, p. 39 sqq., p. 71 sq.

⁷ G. v. Merhart, o.c, p. 12 sq., Karte (karta) 1. — H. Hencken, o.c, p. 49, Karte (karta) 2. — F. Starè, o.c, karta (Karte) 1. — J. Mladin, o.c, p. 37; karta (Karte) 1.

glavica, dok ludbreški primjerak završava jednostavnom kukicom, što je inače karakteristično za starije tipove ove vrste posuda, a što je vidljivo i na primjercima kotlića Merhartove grupe B 1, iz Škocijana (Slovenija) i Dubravice kod Požarevca (Srbija)⁸. Na temelju grobnih cjelina u kojima nalazimo prisustvo kotlića grupe C, može se zaključiti da su oni dugo u upotrebi, stoga ne predstavljaju materijal pogodan za precizno datiranje. Analizirajući popratnu građu objavljenih kotlića, bilo onih s rastavljenim ili spojenim križnim atašama dužih vertikalnih krakova proširenih krajeva, uočavamo da se javljaju združeni s materijalom Ha C i Ha D stupnja⁹. Premda je teško naći istovjetne primjerke kotlića, kako smo naveli radi naknadnog dorađivanja ove vrste posuda, najbliže analogije za ludbreški kotlić nalazimo na lokalitetima u Sloveniji i Istri, pa usporedimo li npr. detalje, odnosno ataše i provijesla, samo kotlića iz Stične, Magdalenske gore ili Nezakcija i Picuga, sličnosti su evidentne¹⁰. Kako smo napomenuli, grob je sadržavao i dvije punolijevane masivne nanogvice s krupnim polukružnim zadebljanjima. Nanogvice kao i narukvice ovog tipa također su vrlo brojne unutar materijala Ha D horizonta na lokalitetima u Sloveniji, ali za razliku od njih ludbreški primjerci znatno su grublje i masivnije izvedbe, premda u osnovi pripadaju istom modnom trendu. S obzirom na masivnost i rustičnost izvedbe, našim bi primjercima najbližije bile nanogvice iz Podzemelja, Vača i Volčjih njiv¹¹.

Kako smo naglasili, grob nije u cijelosti sačuvan i za sada pripada osamljenom nalazu, zbog neistraženosti nekropole ovog lokaliteta. Valja, međutim, istaći da je u Sv. Petru Ludbreškom sistematski istraženo veliko naselje, za sada neobjavljeno, s kontinuitetom življenja od 8. do 4. stoljeća prije n. e. Glavnina materijala s ovog naselja pripada upravo vremenskom periodu u koji smo uvrstili i nalaze iz ovog groba, tj. drugoj polovici 6. stoljeća prije n. e.

⁸ F. Starè, o.c, T. II: 4. — M. Kosorić, *Prastorijski bronzani kotao iz okoline Požarevca*, *Starinar* n. s. XV—XVI, 1964-65, p. 191 sq., fig. 14.

⁹ Kao primjer navodimo samo nekoliko grobnih cjelina Ha C i Ha D stupnja, u kojima se javljaju i kotlići grupe C: Hallstatt, grob 600 (K. Kromer, *Das Gräberfeld von Hallstatt*, *Association Internationale d'Archéologie Classique*, Monographie I, 1959, p. 132 sq., T. 112-113), Sv. Lovrenc (F. Starè, *Grob z bronastim kotličkom iz Sv. Lovrenca*, *Arheološki vestnik* VI, 2, 1955, p. 284 sqq., T. I), Magdalenska gora, tum. II, grob 13 (S. Gabrovec, *Halštatske čelade jugovzhodnoalpskega kroga*, *Arheološki vestnik*

XIII-XIV, 1962-63, p. 308, T. XIV-XVI), Dolenjske Toplice, tum. V, grob 17, 33 (B. Teržan, *Certoška fibula*, *Arheološki vestnik* XXVII, 1977, p. 401 sq., T. 29-31; T. 38).

¹⁰ S. Gabrovec, o.c, T. VII: 8; XV: 2. — F. Starè, *Prazgodovinske kovinske posode iz Slovenije*, *Zbornik Filozofske fakultete* II, 1955, T. XXVI: 2. — J. Mladin, o.c, T. XLV: 3-3a; LXIV: 6-7.

¹¹ J. Dular, *Podzemelj*, *Katalogi in monografije* 16, 1978, T. VII: 1-2. — F. Starè, *Vače*, *Arheološki katalogi Slovenije* 1, 1955, T. LXXIII: 1-2. — S. Gabrovec, *Ilirska gomila v Volčjih njivah*, *Arheološki vestnik* VII, 1956, T. XXIII:3.

POPIS I SADRŽAJ TABLE*
TAFELVERZEICHNISTabla 1
Tafel 1

1-3, Sv. Petar Ludbreški, oštećeni grob (beschädigtes Grab). — Mj. (M.) : 1 : 2.

* Crteže izradio V. Mažuranić, na čemu se najljepše zahvaljujem.

ZUSAMMENFASSUNG

EIN GRAB DER ALTEREN EISENZEIT AUS SV. PETAR LUDBREŠKI

Das Grab in Sv. Petar Ludbreški (Nordwestkroatien) wurde schon im Jahre 1897 entdeckt. Es enthielt Teile eines Bronzebeckens, beziehungsweise einen Griffbügel und zwei Kreuzattaschen mit vertikalen Armen und verbreiterten Endungen (T. 1 : 1-la, b), ferner zwei massive geknotete Fuftringe mit etwas auseinanderstehenden Enden (T. 1 : 2-3), und eine Halskette, die jedoch nicht erhalten ist. Über die Art der Bestattung und die Struktur des Grabes besitzen wir keine Angaben. Ebenso kann man leider auch über Material und Form der Perlen der Halskette nichts bestimmtes sagen.¹

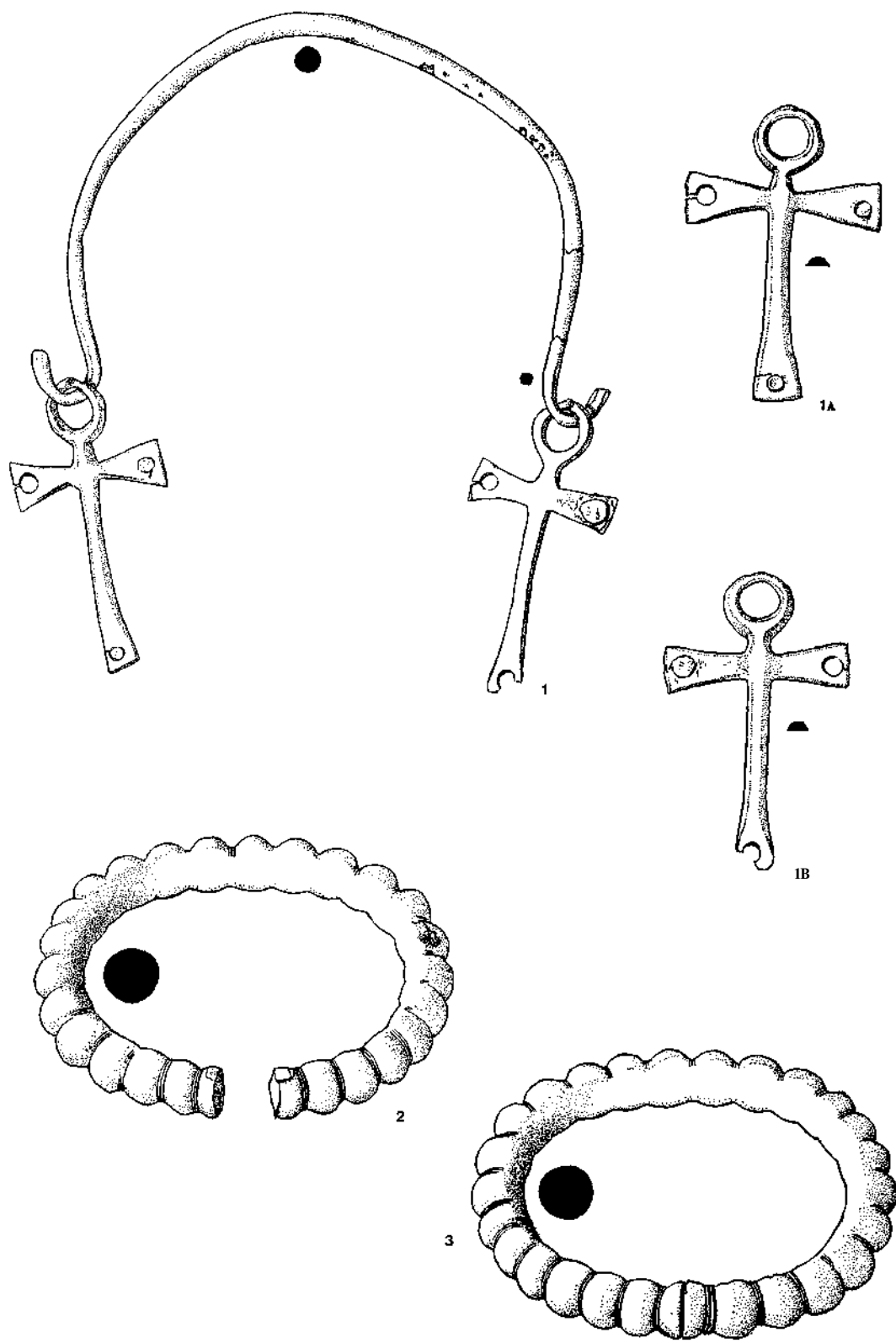
Im Rahmen des Studiums von Bronzegefäßen hat G. v. Merhart grundlegende Angaben über Herkunft, Entwicklung und Verbreitung von Becken mit Kreuzattaschen gegeben, und auch zahlreiche andere Autoren nahmen im Rahmen einer Analyse des Materials aus der älteren Eisenzeit darauf Bezug. Dazu gesellen sich noch Arbeiten, die der Problematik der vorgeschichtlichen Metallgefäße gewidmet sind.³ Merhart teilt die Becken mit Kreuzattaschen aufgrund ihrer typologisch-chronologischen Merkmale in einige Gruppen ein, die sich zeitlich voneinander unterscheiden. Zum jüngsten Typ, beziehungsweise zur Gruppe C, zählt er Becken mit Rundboden und zwei halbkreisförmigen, tordierten oder glatten Griffen, und einem Paar getrennter oder verbundener Kreuzattaschen mit verlängerten vertikalen Armen und verbreiterten Endungen.⁴

Den Bestand an Becken der Gruppe C aus Jugoslawien haben F. Starè (Slowenien) und J. Mladin (Istrien) bearbeitet, wobei sie Merharts Verbreitungskarte von Gefäßen dieses Typs ergänzten und vervollständigten.⁵ Wenn man von den Arbeiten und typologischen Karten der erwähnten Autoren ausgeht, so kann man feststellen, daß für die Gruppe C der Kreis des östlichen und südöstlichen Alpenraumes als Ursprungsgebiet fixiert werden kann, zum Unterschied vom älteren Beckentyp mit Kreuzattaschen, dessen Ursprung im Gebiet des Karpatenbeckens gesucht werden muß.⁷

Das Becken aus Sv. Petar Ludbreški gehört nach der Form des Griffbügels und der Kreuzattaschen zu der Gruppe C nach Merharts typologischer Einteilung. Der untere Teil des Beckens ist nicht erhalten, so daß man über seine technischen und dekorativen Merkmale nichts sagen kann, obzwar man aufgrund der Attaschen, wie schon erwähnt worden ist, darauf schließen kann, daß es sich um einen Rundboden gehandelt hat. Interessant ist auch die Tatsache, daß die Enden des Griffbügels beim Ludbreger Becken hakenförmig sind, was sonst für die älteren Typen von Kreuzattaschenbecken charakteristisch ist, während sie bei Becken der jüngeren Gruppe am häufigsten S- oder Vogelkopfform haben.⁸

Aufgrund von Grabfunden kann man darauf schließen, daß Becken der Gruppe C lange in Gebrauch waren, und daher für eine präzise Zeitbestimmung als Material nicht in Frage kommen. Sie treten in Vergesellschaftung mit Material der Ha C und Ha D Stufe auf.⁹ Die nächsten Analogien für das Ludbreger Becken finden wir in slowenischen Lokalitäten, und wenn man Details, beziehungsweise die Attaschen und Griffbügel von Becken aus Stična, Magdalenska Gora oder Nesactium und Picugi vergleicht so ist die Ähnlichkeit augenfällig.¹⁰ Wie schon erwähnt, enthielt das Grab auch zwei massive geknotete Fufiringe. Fufiringe und Armringe dieses Typs sind ebenfalls als Material des Ha D Horizontes an slowenischen Lokalitäten sehr zahlreich, aber die Ludbreger Exemplare sind zum Unterschied von ihnen von viel größerer und massiverer Ausarbeitung, wenn sie auch im Grunde demselben Modetrend angehören. Im Hinblick auf die massivere Ausarbeitung sind unseren Exemplaren Fufiringe aus Podzemelj, Vače und Volčje Njive am ähnlichsten.

Wie schon betont wurde, ist das Grab nicht zur Gänze erhalten und muß als vereinzelter Fund gelten, da die Nekropole dieser Lokalität noch nicht erforscht ist. Es muß jedoch hervorgehoben werden, daß in Sv. Petar Ludbreški eine große Ansiedlung zwar systematisch untersucht, aber noch nicht publiziert worden ist, deren Kontinuität vom 8. bis zum 4. Jahrhundert andauerte. Der Großteil des Materials aus dieser Ansiedlung gehört eben demjenigen Zeitabschnitt an, in der wir die Grabfunde datieren, d.h. in die zweite Hälfte des 6. Jahrhunderts vor Ch.

DORICA NEMETH-EHRLICH

Arheološki muzej u Zagrebu

HELENISTIČKI GUTUSI IZ ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

UDK 904:738.023.4(37)(497.13)

Izvorni znanstveni rad

U ovom su radu obrađeni helenistički crnofirnisani reljefni gutusi iz Nugent-ove zbirke vaza, koja se čuva u Arheološkom muzeju u Zagrebu. Njihova nalazišta su nepoznata, a po stilskim karakteristikama mogu se pripisati južnoitalskoj keramičkoj proizvodnji. Po obliku smo ih podijelili na tri tipa, a po načinu izrade i obradi reljefa pokušali odrediti apulske, odnosno campanske radionice. Mogu se datirati od kraja 4. do početka 2. st. p. n.e.

Posebno obilježje posuda koje nose ime guttus jest vrlo uski izljevnik kroz koji tekućina može izlaziti vrlo polagano i odmjerno. Ime guttus dolazi od riječi guttatim što znači izlivanje kap po kap.¹ U terminologiji rimske keramike i stakla ovim imenom nazivaju se posude različitih oblika, koje imaju uski izljevnik. Gutusi koji su u ovom radu obrađeni imaju okruglo spljošteno tijelo s prstenastom ručkom smještenom bočno u odnosu na izljevnik i stoje na višoj ili nižoj prstenastoj nozi.

U literaturi se posude takvog oblika ponekad nazivaju askosima², ali taj naziv nije opravdan jer je za askos karakteristična lučna trakasta ručka koja premošćuje tijelo posude, a i po gondolastom obliku tijela i kvaliteti izrade askos se znatno razlikuje od gutusa.³ Svojom postranom ručkom gutus predstavlja

¹ W. Hilgers, *Lateinische Gefäßnamen*, Düsseldorf, 1969, p. 58, 192, — Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie der classischen Altertumswissenschaft*, Stuttgart, 1912, p. 1953. — MM. CH. Daremberg-EDM. Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Paris, 1886, p. 1674. — R. Pagenstecher, *Die Calenische Reliefkeramik*, Jahrbuch des Kaiserlich Deutschen Archäologischen Instituts VIII, Berlin, 1909, p. 90 sqq.

² A. J. Evans, *Antiquarian researches in Illyricum*, *The Archaeologia*, XLVIII, 1883, p. 44, pl. II.

³ u. Rudiger, *Askoi in Unteritalien*, *Mitteilungen des deutschen Archäologischen Instituts, Römische Abteilung*, 73/74, Heidelberg: *ig¹/J*, p. 3.

specifičan južnoitalski oblik, koji se ne može vezati za antičke niti za rimske keramičke oblike, pa, po svemu sudeći, autohton je i vuče korijene od keramičkih formi ranijih stoljeća, dok korijeni oblika askosa leže u grčkoj keramičkoj proizvodnji.

Oblik i male dimenzije gutusa su svakako prilagođeni njegovoj namjeni. Uski otvor izljevka, osim što je omogućavao polagano izlivanje, sprečavao je također brzo kvarenje sadržaja. Upotrebljavani su za mirisna ulja i tekućine za pranje ruku u palestrama i termama, zatim za držanje jestivog ulja i za točenje vina. U sakralne svrhe služili su također za čuvanje žrtvenog ulja. Korišteni su i za punjenje svjetiljki i to onih otvorenog tipa. Smatra se da su služili i za hranjenje djece, ali u tu svrhu mogli su možda služiti samo gutusi s glatkim i jednostavnim izljevkom. Većina autora, međutim, nije sklona gutusu pripisati ovu namjenu.⁴ Za hranjenje djece korištene su posude nešto drukčijeg oblika (u literaturi se nazivaju baby feeder ili Saugflasche) kao, na primjer, posuda iz dječjeg groba u Demir-kapiji, koju autor ipak naziva gutusom.⁵

Pojava gutusa pada u vrijeme druge polovice 4. st.p.n.e., kada se umjetnost južne Italije razvija pod utjecajem grčkih i istočnih helenističkih centara. U 3. st.p.n.e. crnofirnisani reljefni gutusi su, uz šalice, najmasovnije izrađivani i upotrebljavani, naročito u Kanipaniji i Apuliji. U prvoj polovici 2. st. p.n.e. još uvijek se proizvode, uglavnom za potrebe Etrurije, koja je imala minimalnu vlastitu produkciju, a bila je jedan od glavnih potrošača te robe.

Prijelaz od slikane crno i crvenofiguralne keramike, koja je dostigla svoj cvat u 6. i 5. st. p.n.e., na keramiku ukrašenu reljefom išao je postupno. Već potkraj 5 st.p.n.e. javlja se na slikanim vazama reljefni ukras apliciran na posudu. Od druge polovice 4. st. p.n.e. reljef dobiva važnu ulogu jer je reljefna keramika služila kao nadomjestak za metalno posuđe. Taj prijelaz predstavlja raskid sa stoljetnom tradicijom oslikavanja, pa nije čudno što se baš u Aleksandriji, pod utjecajem jake domaće tradicije, vrlo rano javila reljefna keramika koja je imala utjecaj i na južnoitalsku. Isti prijelaz se može pratiti i na grčkoj keramici tako da u istočnom Sredozemlju imamo predstadije i paralele za donjoitalsku reljefnu keramiku. Reljefna dekoracija širi se također iz Aleksandrije i Grčke prema južnoj Rusiji i Maloj Aziji, pa južnoitalska crna reljefna keramika ima dosta zajedničkog s robom iz tih centara.⁶

Na gutusima se može također pratiti prijelaz od oslikavanja na reljefno ukrašavanje. Na ranijim primjercima iz 4. st. p.n.e. ujedinjene su tehnike slikanja i reljefa tako da je tijelo oslikano a u medaljonu je reljef na kojem su pojedini dijelovi potcrtani bojom, da bi napokon oslikavanje bilo potpuno izostavljeno.⁷ Umjesto toga trbuh je ukrašen plastičnim kanelurama, a cijela posuda prevučena crnim firnisom, kojem se dodavanjem olova nastojalo dati metalni sjaj. Donjoitalski lončari su reljefom, kanelurama i crnim firnisom nastojali imitirati

⁴ K. Schauenburg. Zu einem Guttus der Kieler Antikensammlung, *Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts, Römische Abteilung*. 80/2, 1973, p. 192. — W. Hilgers, o.c. p. 59.

⁵ D. Vučković-Todorović, *Antička Demir Kapija*, *Starinar n.s.* XII, 1961, p. 253.

• R. Pagenstecher, o.c. p. 6 sqq.

⁷ K. Schauenberg, o.c. T. 53:- — R. Pagenstecher, o.c. p. 120 sqq.

Slika 1

Slika 2

metalno posuđe. Izljevak i ručka posebno su rađeni i naknadno spajani sa posudom, čime se također slijedi princip izrade metalnog posuđa. Tijelo gutusa se formiralo tako da je na sredini ostavljen otvor s uskim rubom s unutarnje strane koji je služio za držanje medaljona posebno izrađenog iz kalupa.⁸ Ovaj princip izrade medaljona bio je pogodan za masovnu proizvodnju reljefa. Nema više pojedinačne umjetničke izrade, te se iste maske ili glave mogu naći na gutusima kao i na drugim vrstama posuda, npr. na reljefnim šalicama koje su izrađivane u istim radionicama.

Zbog velike potražnje i masovne potrošnje crne reljefne keramike djelovao je potkraj 4. i u 3. st. p.n.e. niz keramičkih centara u kojima se izrađivala samo ova vrsta keramike. U proizvodnji apulskih centara (Ruvo, Canosa, Lecce, Tarent i Bari) i campanskih središta (Cales, Calvi, Capua, Teano) gutus je imao značajno mjesto.⁹ Ne može se točno odrediti razlika između proizvoda ovih centara, ali se ipak mogu navesti neke osnovne razlike koje su uočene između apulskih i campanskih gutusa. U Apuliji je nađen velik broj gutusa među kojima su rijetki campanski primjerci, pa se pretpostavlja da su apulske radionice uglavnom pokrivale svoje potrebe. Eksport također nije bio velik; dokazan je samo za Modenu i provinciju Vicenzu. Na medaljonima apulskih gutusa su pretežno izrađivane maske i glave. Firnis je gust i deblje nanesen na posudu, a česta je i srebrna prevlaka za postizanje metalnog sjaja. Forma je masivnija, noga viša a vrat dugačak. Kao karakteristiku za apulski proizvod može se donekle uzeti i traka na nozi, bez firnisa, koja se javlja gotovo redovito i na gnatia-vazama. Campanski gutusi nađeni u velikom broju u Etruriji i na Siciliji govore o znatnoj proizvodnji za eksport. U pravilu imaju crni firnis visokog sjaja i odlične kvalitete koji pokriva čitavu posudu. Noga je niska a izljevak kratak i elegantno zavinut. Kanelure su dublje i pažljivo oblikovane.

Od campanskih keramičkih centara vrlo je značajan Cales premda predstavlja manji dio keramičke proizvodnje. Jedino su caleski majstori u vrijeme cvata proizvodnje (druga polovica 3. st.p.n.e.) signirali posude, stavljali pečat sa svojim imenom i mjestom proizvodnje, čime su htjeli istaknut i porijeklo i kvalitetu proizvoda.¹⁰ Poznat je samo jedan signirani gutus i to s imenom Attilius, pa izgleda da se gutuse u principu nije signiralo.¹¹ Može se pretpostaviti s priličnom sigurnošću da su izrađivani u istim radionicama od istih majstora kao i šalice koje su signirane. Sa 57 natpisa na šalicama dobiveno je 14 imena umjetnika. Najznačajnije su radionice Gabinius (iz koje su poznati majstori triju generacija a djelovali su od 250-160 god. p.n.e), Canoleusa (koji je imao keramičke pogone i izvan Calesa a proizvodio je uglavnom za Etruriju), te Attiliusa, iz koje su poznata dva majstora čiji je djelokrug ograničen na okolicu Calesa. Kod gutusa koji se mogu grupirati oko caleskih signiranih šalica, po sličnosti reljefa na dnu šalica i po sličnosti izrade, možemo govoriti o caleskom stilu, bez obzira

⁸ R. Pagenstecher, o.c, p. 126 sqq.

⁹ R. Pagenstecher, o.c, p. 136 sq.

¹⁰ R. Pagenstecher, o.c, p. 152 sq.

¹¹ R. Pagenstecher, o.c, p. 105, katalog 231b.

na mjesto nalaza i izrade. Najljepši reljefi sa scenama jahača u borbi, amazonki i grifona ukrašavaju desetak gutusa koji potječu iz Nole, pa se može pretpostaviti i postojanje nolanske radionice u jugoistočnom dijelu Campanije.¹²

U zbirci Nugent Arheološkog muzeja u Zagrebu (koja je nabavljena 1894. god. a sadrži oko tisuću i petsto crno i crvenofiguralnih vaza) nalaze se i 23 crno-firnisana gutusa, kod kojih nema ornamentalnog ukrasa, nego se pogled s rubova posude odvodi prema centru gdje se nalazi medaljon s reljefom. Prema obliku možemo razlikovati tri osnovna tipa:

- Tip I — Okruglo spljošteno tijelo na nozi. Cjevolik izljevak prema vrhu proširen s izvrnutim rubom. Prstenasta ručka bočno položena u odnosu na izljevak. Na gornjoj plohi medaljon s reljefnim ukrasom.
Varijanta A — niža noga i vrat manje ili više koso položen.
Varijanta B — izrazito visoka noga i vrat sasvim okomit.
- Tip II — Okruglo spljošteno tijelo na niskom postolju. Vrlo kratak izljevak. Prstenasta ručka bočno položena u odnosu na izljevak. Na gornjoj plohi je medaljon s reljefom.
- Tip III — Tijelo zvonolikog oblika sa širokim stajaćim prstenom, vrlo kratak izljevak. Prstenasta ručka bočno položena u odnosu na izljevak. Na gornjoj plohi medaljon.

Osnovna razlika između prvog i drugog tipa je u dužini i obliku izljevka, dok se treći tip razlikuje od prva dva po obliku tijela. Unutar tipova također postoje razlike u oblikovanju. Najveći broj naših gutusa pripada prvom tipu kod kojega se mogu pratiti i apulske i campanske značajke u obliku i ukrasu. Visina profilirane noge varira od izrazito visoke do sasvim niske. Tijelo je više ili manje spljošteno, a izljevak kratak i fino izvijen ili dugačak i ravan, okomito ili koso položen, s profiliranim, nekad visećim rubom. Kod gutusa ovog tipa površina trbuha je raščlanjena užim ili širim, plićim ili dubljim kanelurama ili su one naznačene samo urezima. Kvaliteta i boja firnisa također varira od crnog sjajnog do sivo-crnog i smeđe-sivog bez naročito sjaja, mjestimice providnog. Boja gline pretežno je crvenkasta, a kod pojedinih žućkasta ili žućkasto-crvenkasta. Iz ove grupe bi po masivnoj formi (visoka noga, dugi ravni vrat), plitkim kanelurama, nefirnisanoj traci na nozi i reljefnim glavama u medaljonu mogli izdvojiti gutuse kat. br. 1, 2, 5, 8, 9, 15 kao apulske, dok niža noga, fino zavnut kraći izljevak, pažljivo modelirane dublje kanelure i u medaljonu scene u plitkom reljefu vrlo fine izrade karakteriziraju gutuse campanske proizvodnje, što je vidljivo na primjercima kat. br. 4, 6, 12 i 14. Ostalim gutusima iz ove grupe ne može se odrediti provenijencija.

Na medaljonima čija je površina definirana veličinom i oblikom prikazani su motivi iz grčke mitologije. Najveći broj vezan je za Dionisov kult, što je vjerojatno bilo u vezi s njihovom namjenom. Pojavljuju se mitološki likovi — glave u visokom i plitkom reljefu: Dionis, satir, Menada, Zeus, Meduza i mitološke scene u plitkom reljefu: amazonmahija, smrt Penteusa, Nereida na hipokampu, scena iz Orestije, vinogradarska scena te prikaz grifona. Reljefi su međusobno

¹² R. Pagenstecher, o.c, p. 137.

vrlo različiti po stilskim karakteristikama i po načinu i finoći obrade. Oni pokazuju neujednačenost u tretmanu detalja i raspon od realističkog prikaza do shematizacije.

Pažnje je vrijedan prikaz bradatog Dionisa u visokom reljefu s gutusa (kat. br. 5, T. 4:1), koji je po tehnici izrade vrlo sličan radovima u metalu, naročito po obradi kovrčave kose i brade oblikovanih u pramenovima, pa možemo čak pretpostaviti da je kalup izrađen direktno od metalnog predloška. Usporedimo li glavu Dionisa sa srebrnom pločom iz berlinskog muzeja, sličnost tehnike je evidentna.¹³ Tanak sloj crnog sjajnog firmisa ističe sve detalje plastično modeliranog lica, kose i brade. Glava dominira na glatkoj i praznoj pozadini što je uobičajeno u helenizmu. Vrlo slične glave Dionisa poznate su s gutusa iz Berlina i Hamburga.¹⁴ Izražajna glava Zeusa (kat. br. 2. T. 4 : 2) u jednakom je odnosu prema pozadini kao i Dionisova, ali su lice, kosa i brada riješeni na skulptorski način, u u većim plohama. Glave satira Dionisovih pratilaca prikazane su na četiri gutusa (kat. br. 1, T. 1 : 11, T. 5 : 3; kat. br. 10. T. 5 : 4; kat. br. 9, T. 5 : 2; kat. br. 8, T. 5 : 1). Na sva četiri primjerka prikazana je glava bradatog satira bujne brade i kose iz koje vire kozje uši (tipične za helenističke satire). Lica su im gruba, gotovo groteskna, a način obrade kose i brade varira od toreutske preciznosti do manje ili više izraženog shematizma. Prikazi glave satira su vrlo česti na medaljonima gutusa.¹⁵ Na gutusu (kat. br. 7, T. 4 : 3) čiji medaljon nosi glavu Meduze s karakteristično širokim licem koje uokviruje uredno složena kosa, glava ispunjava cijeli medaljon, a prevučena je sjajnim crnim firmisom. Našoj meduzi su slične dvije s gutusa iz Barija koji su pripisani stilu Cales-a.¹⁰ Mitološke scene s naših gutusa rađene su u plitkom reljefu i pokazuju neosporan utjecaj grčke postklasične i helenističke umjetnosti.¹⁷ To su isječci prikaza kakve nalazimo na reljefnim frizovima koji su ukrašavali arhitekturu ili sarkofage. Na medaljonu gutusa (kat. br. 11, T. 4 : 1) sa scenom borbe koja je prilagođena kružnom obliku i riješena u jednom planu, tijelo konja je deformirano. O detaljima kao što su obrada lica ili odjeće nije se vodilo računa. Reljef je prekrit debljim slojem firmisa nepažljivo nanesenim, a uz rub su vidljivi otisci prsta, nastali prilikom pričvršćivanja medaljona na posudu. Unatoč nepažljivoj obradi može se prepoznati scena borbe amazonke i Grka u kojoj je uspješno izražena napetost pokreta, vidljiva najbolje u ispruženoj nozi i uzdignutoj ruci Grka. Scena amazonmahije je vrlo česta na keramičkim reljefima. Slična našoj nalazi se na gutusu iz Miinchena,¹⁸ a kao uzor su mogli poslužiti reljefi sa sarkofaga¹⁹ ili možda reljef sa mauzoleja u Halikarnasu (koji se pripisuje Skopasu) na kojem vidimo istu napetost pokreta. Scena u vrlo fino modeliranom plitkom reljefu, (kat. br. 12, T. 4 : 2) vezana je za Dionisov kult — smrt Penteu-

¹³ H. Winnefeld, *Hellenistische Silberreliefs in Antiquarium der Königlichen Museum*, Berlin, 1908, T. I.

¹⁴ R. Pagenstecher, o.c., p. 108, T. 23:252b, 252h.

¹⁵ R. Pagenstecher, o.c., p. 110.

¹⁶ R. Pagenstecher, o.c., p. 113, fig. 48, T. 25:18.

¹⁷ M. Bieber, *The sculpture of the Hellenistic age*, New York, 1955 cf. fig. 61.

¹⁸ R. Pagenstecher, o.c., p. 102, T. 22:210g.

¹⁹ M. Bieber, o.c., cf. fig. 252.

sa.²⁰ Penteus i pantera koja ga napada, u prvom planu, i Menada s kopljem, u drugom planu, prikazani su u pokretu koji pokazuje neklasičnu žestinu. Lica nisu izražena, dok tanak sloj sjajnog crnog firnisa ističe pokret i lijepo modelirana tijela. Po finoći izrade možemo ga datirati u vrijeme cvata proizvodnje (druga polovina 3. st. p.n.e.) i pripisati možda nolanskoj radionici. Gotovo identičan prikaz ove scene nalazimo na gutusima iz Gottigena i Heidelberga.²¹ Kod gutusa iz Göttingena možemo dapače pretpostaviti upotrebu istog pečata. Prikaz Nereide na hipokampu (kat. br. 13, T. 6:3) stješnjen je u okvir medaljona. Ova gotovo lirska scena Nereide čiji su ženski atributi izraženi samo na tijelu, jaše na hipokampu s repom svinutim u finoj zaobljenoj liniji. Reljef je rađen mekim linijama bez oštih kontura. Ispod hipokampa valovitim linijama naznačeni su morski valovi. Po finoći izrade i po praksitelovskoj ljupkosti možemo pretpostaviti da bi i ovaj gutus mogao pripadati nolanskoj proizvodnji i to iz vremena cvata reljefne keramike, što bi donekle odgovalo i prikazu Nereide na gutusu iz Heidelberga.²²

Drugom tipu iz naše zbirke pripadaju samo četiri gutusa, koji se međusobno razlikuju po obliku izljevka. Kod tri primjerka izljevak je modeliran u obliku više ili manje plastične stilizirane lavlje glave (kat. br. 19, si. 1,2; kat. br. 20, T. 2 : 3. kat. br. 22). S našeg područja poznata su tri takva gutusa nađena na Visu.²³ Kod četvrtog gutusa je izljevak gladak i zadebljan pri vrhu, (kat. br. 21, T. 1:3). Jedan gutus istog tipa sa sačuvanom glavom Meduze u medaljonu čuva se u zbirci Califano.²⁴ Unutar ovog tipa posebno se ističe gutus (kat. br. 19, si. 1, 2), jedini ovoga tipa na kojem je sačuvan medaljon s reljefom. Prikazana je negroidna glava u visokom reljefu s plastično modeliranim licem i izraženim karakterističnim crtama. Na ovom tipu s izljevkom u obliku lavlje glave često se na medaljonu javlja glava crnca.²⁵ Ono što naš primjerak izdvaja od ostalih do sada opisanih gutusa jest izuzetna kvaliteta izrade i firnisa, te otvor na dnu posude koji pomoću tubusa doseže gotovo do poklopca. Taj otvor je služio za punjenje posude tako da se ona uranjala u tekućinu.²⁶

Treći tip zastupljen je samo jednim primjerkom (kat. br. 23, T. 2: 1,2) koji također ima na dnu otvor, koji pomoću tubusa doseže gotovo do poklopca, ali se po zvonolikom obliku tijela razlikuje od svih primjeraka gutusa iz naše zbirke. Oblikom je sličan gutusima iz Kiela i Kopenhaga,²⁷ koji imaju isti sistem za punjenje, samo što umjesto medaljona s reljefom ima imitaciju poklopca s hvataljkom kakva se javlja npr. na gutusu iz Pariza.²⁸ Za razliku od gutusa iz Kiela i Kopenhaga, koji su djelomice oslikani pa stoga datirani u 4 st. pr.n.e. naš ima naslikane samo koncentrične kružnice na dnu oko otvora, trbuh još nije rasčla-

²⁰ W. H. Roscher, *Ausführliches Lexikon der Griechischen und Römischen Mythologie*, Leipzig, 1902-1909, p. 1926 sqq.

²¹ R. Pagenstecher, o.c., p. 92, fig. 45, T. 2, 192b.

- R. Pagenstecher, o.c., p. 101, 23:207b.

- P. Lisičar, *Cenni sula ceramica antica*, *Archaeologia Jugoslavica* XIV, 1973, p. 17, T. XV: 52a, T. XVI ; 52b-c

²⁴ R. Pagenstecher, o.c., p. 113, fig. 48.

²⁵ R. Pagenstecher, o.c., p. 112, T. 25:263c, 262b.

- Posude sa sličnim unutrašnjim sistemom služile su za vadenje.

²⁷ K. Schauenburg, o.c., T. 53:1, 2, 3; T. MU.

²⁸ K. Schauenburg, o.c., T. 55:1, 2.

njen kanelurama, a jedina reljefna dekoracija je izljevak u obliku stilizirane lavlje glave. Sve to upućuje da je ovaj gutus raniji od ostalih iz naše zbirke, vjerojatno s kraja 4. st.p.n.e ili početka 3. st.p.n.e.

Za gutuse obrađene u ovom radu ne posjedujemo podatke o mjestu nalaza. Iz analize oblika, načina izrade, te stilskih karakteristika reljefa gutusa iz naše zbirke može se zaključiti da su to radovi južnoitalskih radionica, apulskih ili campanskih, i da ih možemo pripisati stilu Cales-a. Predstavljaju jedan od tipičnih helenističkih proizvoda na kojem su vrlo sretno spojeni elementi različitog porijekla. Analizirajući ih i uspoređujući ih sa srodnim primjercima iz drugih zbirki, možemo također zaključiti da najstariji primjerak iz naše zbirke potječe s kraja 4. st. p.n.e dok bi nekolicina kvalitetno izrađenih gutusa mogli pripasti cvatu proizvodnje, odnosno drugoj polovici 3. st.p.n.e, a ostali primjerci pripadali bi vremenu 3-2. st.p.n.e.

KATALOG

1. Tip I, varijanta B, inv. 845 T. 1 : 1, T. 5 : 3
Noga profilirana, rub izljevka viseći i profiliran. Glina žuto-smeđa. Vidljivi su tragovi smeđeg firinsa. Rame ukrašeno s dvije urezane koncentrične kružnice. U dvostruko profiliranom medaljonu reljefna glava bradatog satira. Iz bujne, zmioljiko modelirane kose vire kozje uši. Brada je oblikovana na isti način. Vis. 226 mm, di. 146 mm, vis. izljevka 90 mm, noga: vis. 41 mm, prom. 80 mm. Apulia, 3. st. p. n. e.
2. Tip I, varijanta A, inv. 840 T. 1 : 2, T. 4 : 2
Noga profilirana, vrlo nizak izljevak s profiliranim rubom. Glina crvenkasta. Cijela posuda, osim trake na nozi, prevučena crnim sjajnim firnisom, mjestimice oštećenim. Trbuh ukrašen vertikalnim gustim kanelurama. Na medaljonu je reljefna glava Zeusa. Plastično modelirano lice uokvireno kosom i bradom. Vis. 96 mm, di. 90 mm, vis. izljevka 40 mm, noga: vis. 20 mm, prom. 53 mm. Apulia, 3. st. p. n. e.
3. Tip I, varijanta B, inv. 837 T. 3 : 1,2
Noga profilirana, tijelo izrazito spljošteno, rub izljevka viseći i profiliran. Glina crvenasta. Cijela posuda, osim trake na nozi, prevučena crnim sjajnim firnisom dobre kvalitete, mjestimice oštećenim. Trbuh ukrašen plitkim vertikalnim kanelurama. U trostruko profiliranom medaljonu prikaz grifona u plitkom reljefu, koji pokriva cijelu njegovu površinu. Vis. 111 mm, di. 108 mm, vis. izljevka 60 mm, noga: vis. 20 mm, prom. 60 mm. Campania (Nola?), 3. st. p. n. e.
4. Tip I, varijanta A, inv. 853 T. 3 : 3,4
Noga profilirana, izljevak s neprofiliranim rubom. Ručka nedostaje, glina crvena. Cijela posuda prevučena crnim sjajnim firnisom dobre kvalitete. Trbuh ukrašen širokim, plastično istaknutim vertikalnim kanelurama. U dvostruko profiliranom medaljonu, koji je malo utisnut, prikaz školjke u visokom reljefu. Vis. 83 mm, di. 98 mm, vis. izljevka 40 mm, noga: vis. 9 mm, prom. 55 mm. Campania, 3. st. p. n. e.

- 5. Tip I, varijanta A, inv. 839 T. 4 : 1
Noga profilirana, tijelo izrazito spljošteno, polovica izljevka nedostaje, glina crvenkasta. Cijela posuda, osim trake na nozi, prevučena crnim firnisom slabije kvalitete, mjestimice providnim. Trbuh ukrašen vrlo plitkim i gustim vertikalnim kanelurama. U dvostruko profiliranom i nešto uzdignutom medaljonu glava Dionisa u visokom reljefu, manja od medaljona. Vrlo fino modelirano lice uokvireno bujnom kosom i bradom, koja je oblikovana u valovite pramenove.
Sačuvana vis. 86 mm, di. 107 mm, noga: vis. 21 mm, prom. 75 mm.
Apulia, 3. st. p. n. e.
6. Tip I, varijanta A, inv. 838 T. 4 : 4
Noga profilirana, vrlo nizak izljevak s profiliranim rubom. Glina crvenkasta. Cijela posuda prevučena tankim slojem crnog sjajnog firnisa dobre kvalitete. Trbuh ukrašen plićim širim vertikalnim kanelurama. U dvostruko profiliranom medaljonu vinogradarska genre scena u plitkom reljefu. Prikazana je ženska sjedeća figura u profilu lijevo, obučena u dugu nabranu haljinu, oko nje vinova loza i tirsos.
Vis. 81 mm, di. 100 mm, vis. izljevka 31 mm, noga: vis. 11 mm, prom. 61 mm.
Campania, 3. st. p. n. e.
7. Tip I, varijanta A, inv. 850 a T. 4 : 3
Noga profilirana, tijelo izrazito spljošteno, rub izljevka viseći i profiliran. Glina crvenkasta. Cijela posuda, osim trake na nozi, prevučena crnim sjajnim firnisom dobre kvalitete. Trbuh ukrašen kosim plitkim kanelurama. U medaljonu glava Meduze. Široko lice uokviruje uredno složena kosa.
Vis. 90 mm, di. 92 mm, vis. izljevka 15 mm, noga: vis. 14 mm, prom. 50 mm.
Apulia?, 3. st. p. n. e.
8. Tip I, varijanta A, inv. 1165 T. 5 : 1
Noga profilirana, rub izljevka profiliran. Glina crvenkasta. Cijela posuda, osim trake na nozi, prevučena crnim firnisom bez naročito sjaja. Trbuh ukrašen plitkim vertikalnim kanelurama. U medaljonu, koji je nešto uzdignut, prikazana je glava satira u visokom reljefu s toreutski precizno izrađenom kosom i bradom u pramenovima.
Vis. 135 mm, di. 104 mm, vis. izljevka 60 mm, noga: vis. 25 mm, prom. 75 mm.
Apulia, 3 st. p. n. e.
9. Tip I, varijanta A, inv. 847 T. 5 : 2
Noga profilirana, tijelo izrazito spljošteno. Glina crvenkasta. Cijela posuda, osim trake na nozi, prevučena crnim firnisom dobre kvalitete, mjestimice oštećenim. Trbuh ukrašen vrlo plitkim, gustim, kosim kanelurama. U medaljonu glava bradatog satira s kozjim ušima. Kosa i brada zmijoliko modelirane.
Vis. 96 mm, di. 91 mm, vis. izljevka 45 mm, noga: vis. 25 mm, prom. 52 mm.
Apulia, 3. st. p. n. e.
10. Tip I, varijanta B, inv. 846 T. 5 : 4
Noga dvostruko profilirana, tijelo izrazito spljošteno, rub izljevka profiliran. Glina žućkasto-crvenkasta. Cijela posuda je prevučena crno-sivim firnisom. Trbuh ukrašen plitkim širokim kanelurama. U dvostruko profiliranom meda-

ljonu glava satira. Kosa i brada bez kovrča zrakasto se šire.

Vis. 87 mm, di. 102 mm, vis. izljevka 39 mm, noga: vis. 14 mm, prom. 56 mm. Campania?, 3. st. p.n.e.

11. Tip I, varijanta A, inv. 852 T. 6 : 1
 Noga profilirana, izljevak nedostaje. Glina žućkasta. Cijela posuda, osim trake na nozi, prevučena crnim firnisom metalnog sjaja dobre kvalitete. Trbuh ukrašen vertikalnim urezima. U medaljonu, koji je nešto uzdignut, u plitkom reljefu scena amazonomahije.
 Vis. 65 mm, di. 91 mm, noga: vis. 24 mm, prom. 49 mm.
 3. st. p. n.e.
12. Tip I, varijanta A, inv. 849 T. 6 : 2
 Noga profilirana, rub izljevka viseći i profiliran. Glina žućkasta. Cijela posuda, osim trake na nozi, prevučena crnim sjajnim firnisom dobre kvalitete. Trbuh ukrašen plitkim vertikalnim kanelurama. Medaljon s vrlo fino izrađenim plitkim reljefom koji prikazuje smrt Penteusa.
 Vis. 95 mm, di. 90 mm, vis. izljevka 47 mm, noga: vis. 16 mm, prom. 55 mm. Compania, (Nola?), 3. st.p.n.e.
13. Tip I, varijanta A, inv. 851 T. 6 : 3
 Noga profilirana, tijelo izrazito spljošteno, rub izljevka zadebljan, viseći i profiliran. Glina crvenkasta. Cijela posuda, osim trake na nozi, prevučena sivo-smeđim firnisom bez sjaja, slabije kvalitete, mjestimice providnim. Trbuh ukrašen plitkim kanelurama. U medaljonu prikaz Nereide na hipokampu u plitkom reljefu.
 Vis. 98 mm, di. 91 mm, vis. izljevka 42 mm, noga: vis. 26 mm, prom. 26 mm. Campania (Nola?), 3. st. p.n.e.
14. Tip I, varijanta B, inv. 841 T. 6 : 4
 Noga profilirana, tijelo izrazito spljošteno, rub izljevka profiliran. Glina žućkasta. Cijela posuda, osim trake na nozi, prevučena sjajnim crnim firnisom mjestimice providnim. Trbuh ukrašen dubljim, širim skošenim kanelurama. Na medaljonu scena iz Orestije. S lijeve strane muški lik ogrnut plaštem napada nagu ženu koja kleči, leđima okrenuta prema napadaču.
 Vis. 94 mm, di. 106 mm, vis. izljevka 45 mm. noga: vis. 11 mm, prom. 57 mm. Campania (Nola?), 3. st. p.n.e.
15. Tip I, varijanta A, inv. 844
 Noga profilirana, izljevak izrazito koso položen, rub profiliran. Glina crvenkasta. Firnis crn, vrlo fine kvalitete, srebrnim sjajem pokriva cijelu posudu, osim trake na nozi. Trbuh ukrašen kosim vrlo plitkim urezima. Medaljon s glavom Nereide? en face.
 Vis. 160 mm, di. 127 mm, vis. izljevka 73 mm, noga: vis. 29 mm, prom. 71 mm. Apulia, 3 st. p.n.e.
16. Tip I, varijanta A, inv. 850
 Noga profilirana, tijelo izrazito spljošteno, rub izljevka viseći i profiliran. Glina crvenkasta. Cijela posuda, osim trake na nozi, prevučena sjajnim firnisom dobre kvalitete mjestimice oštećenim. Trbuh ukrašen vrlo gustim plit-

kim kanelurama. U medaljonu glava mladog Dionisa, kojem kosa u valovitim pramenovima pada uz lice.

Vis. 87 mm, di. 92 mm, vis. izljevka 47 mm, noga: vis 12 mm, prom. 48 mm.
3 st. **p.n.e.**

17. Tip I, varijanta A, inv. 866

Noga profilirana, izljevak je slomljen pri dnu. Glina crvenkasta. Cijela posuda prevučena crno-sivim firnisom bez naročitog sjaja. Trbuh ukrašen širokim plitkim vertikalnim kanelurama. Medaljon s reljefom nedostaje.

Sač. vis. 53 mm, di. 85 mm, noga: vis 12 mm, prom. 51 mm.

18. Tip I, varijanta B, inv. 854

Noga profilirana, tijelo gondolasto zaobljeno, rub izljevka profiliran. Glina crvenkasta. Cijela posuda prevučena crnim sjajnim firnisom dobre kvalitete. Disk nisko uvučen sa centralnim otvorom, medaljon s reljefom nedostaje. Vis. 78 mm, di. 87 mm, vis. vrata 32 mm, noga: vis. 10 mm, prom. 48 mm.

19. Tip II, inv. 862

si. 1, 2

Postolje profilirano, izljevak modeliran reljefno u obliku lavlje glave. Glina žućkasta, cijela posuda, osim dna, prevučena crnim sjajnim firnisom vrlo fine kvalitete. Na dnu je otvor koji pomoću tubusa doseže gotovo do poklopca posude. Trbuh ukrašen plićim, gustim, vertikalnim kanelurama, koje su na ramenu omeđene koncentričnim kružnicama, preko kojih je urezan ukras malih jezičaca. U medaljonu negroidna glava u visokom reljefu. Plastično modelirano lice sa širokim nosom, debelim usnicama i kovrčavom kosom.

Vis. 65 mm, di. 106 mm, postolje: vis. 8 mm, prom. 68 mm.

Campania ?, 3. st. p.n.e.

20. Tip II, inv. 863

T. 2 : 3

Neprofilirano postolje, izljevak oblikovan reljefno u obliku stilizirane lavlje glave. Griva je samo naznačena urezima. Cijela posuda prevučena crnim firnisom srednjeg sjaja. Trbuh ukrašen dubokim, lijepo oblikovanim kanelurama. Medaljon nedostaje. Centralni otvor obrubljen plastičnim prstenom, a s unutrašnje strane uski rub za držanje medaljona.

Vis. 63 mm, di. 93 mm, postolje: vis. 5 mm, prom. 65 mm.

21. Tip II, inv. 864

T. 1 : 3

Postolje profilirano, uski izljevak zadebljan pri vrhu. Glina žućkasta. Cijela posuda prevučena crnim firnisom. Trbuh ukrašen dublim vertikalnim kanelurama. Medaljon nedostaje. Centralni otvor oblikovan isto kao kod broja 20. Vis. 60 mm, di. 97 mm, postolje: vis. 6 mm, prom. 65 mm.

22. Tip II, inv. 1166

Postolje profilirano, izljevak u obliku stilizirane lavlje glave. Glina crvenkasta. Trbuh ukrašen širim plićim kanelurama. Medaljon nedostaje. Centralni otvor isti kao kod prethodnog, a oko njega urezan ukras palmeta spojenih zaobljenom linijom.

Vis. 72 mm, di. 60 mm, postolje: vis. 12 mm, prom. 60 mm.

23. Tip III, inv. 865

T. 2 : 1, 2

Stajaci prsten profiliran, izljevak modeliran u obliku stilizirane lavlje glave. Griva naznačena nizom gustih koncentričnih ureza. Ručka trakasta i kaneli-

rana. Glina crvenkasta. Firnis bez posebnog sjaja. Na dnu je otvor koji pomoću tubusa doseže gotovo do poklopca, oko njega crnim firnisom nacrtane koncentrične kružnice. Na mjestu reljefa je hvataljka.

Vis. 83 mm, di. 86 mm, stajaći prsten: vis. 4 mm, prom. 72 mm.

4—3. st. p.n.e.

POPIS I SADRŽAJ TABLI
TAFELNVERZEICHNIS

Tabla 1

Tafel 1

1. Guttus kat. 1 inv. 845; 2, Guttus kat. 2 inv. 840; 3, Guttus kat. 21 inv. 864.

Tabla 2

Tafel 2

1-2, Guttus kat. 23 inv. 865; 3, Guttus kat. 20 inv. 863.

Tabla 3

Tafel 3

1-2, Guttus kat. 3 inv. 837; 34, Guttus kat. 4 inv. 853.

Tabla 4

Tafel 4

1, Guttus (medaljon-medaillon) kat. 5 inv. 839; 2, Guttus (medaljon-medaillon) kat. 2 inv. 840; 3, Guttus (medaljon-medaillon) kat. 7 inv. 850; 4, Guttus (medaljon-medaillon) kat. 6 inv. 838.

Tabla 5

Tafel 5

1, Guttus (medaljon-medaillon) kat. 8 inv. 1165; 2, Guttus (medaljon-medaillon) kat. 9 inv. 847; 3, Guttus (medaljon-medaillon) kat. 1 inv. 845; 4, Guttus (medaljon-medaillon) kat. 10 inv. 846.

Tabla 6

Tafel 6

1, Guttus (medaljon-medaillon) kat. 11 inv. 852; 2, Guttus (medaljon-medaillon) kat. 12 inv. 849; 3, Guttus (medaljon-medaillon) kat. 13 inv. 851; 4, Guttus (medaljon-medaillon)

SLIKE U TEKSTU
ABBILDUNGEN

Slika 1

Abbildung 1

Guttus kat. 19 inv. 862

Slika 2

Abbildung 2

Guttus (medaljon- medaillon) kat. 19 inv. 862

ZUSAMMENFASSUNG

HELLENISTISCHE *GUTTI* AUS DER SAMMLUNG DES ARCHAOLOGISCHEN MUSEUMS IN ZAGREB

Das besondere Kennzeichen der »Guttus« genannten Gefäße ist der sehr enge Ausguß durch den die Flüssigkeit nur sehr langsam und tropfenweise ausfließen kann. Der Name Guttus kommt von dem lateinischen Wort guttatim, das »Tropfen für Tropfen ausrinnen« bedeutet.¹ In der Terminologie der römischen Keramik und des Glases werden mit diesem Namen Gefäße von verschiedener Form benannt die einen engen Ausguß haben. Die in der vorliegenden Abhandlung behandelten hellenistischen Gutti haben einen gedrückten, kugelförmigen Gefäßkörper mit ringförmigem Henkel der seitlich zum Ausguß angebracht ist, und sie stehen auf höherem oder niedrigerem ringförmigen Fuß. Sie wurden in Palästen und Thermen zur Aufbewahrung von duftenden Ölen oder zum Handwaschen, aber auch für die Aufbewahrung von Speiseöl und zum Ausschütten von Wein gebraucht. Im sakralen Bereich wurden sie für die Aufbewahrung von Opferöl benutzt. Außerdem gebrauchte man sie zum Füllen von Lampen des offenen Typs.

In der Sammlung Nugent des Archäologischen Museums in Zagreb, die im Jahre 1894 erworben wurde, und an die tausendfünfhundert schwarz- und schwarzrotfigurige Vasen enthält, befinden sich auch 23 schwarz gefirnifte Gutti ohne ornamentale Verzierungen, denn man wollte den Blick von den Rändern der Gefäße auf die Mitte lenken, wo sich ein Reliefmedaillon befand. Der Bauch ist mit plastischen Kanneluren verziert, und das ganze Gefäß ist mit schwarzem Firnis überzogen, dem man durch Beigabe von Blei einen metallenen Glanz zu geben trachtete. Eine Bemalung des Gefäßkörpers und Unterstreichung des Reliefs mit Farbe, wie das bei den Gutti aus dem 4. Jahrhundert v. Ch. üblich war, kommen nicht vor. Augenscheinlich befolgte man bei der Anfertigung der Gutti das Prinzip der Metalltechnik, indem der Ausguß, der Henkel und das Medaillon gesondert angefertigt wurden und dann mit dem Gefäß verbunden wurden, so daß man an den Rändern der Medaillons öfter Fingerabdrücke findet, die bei der Zusammenfügung entstanden sind.⁸ Dieses Anfertigungsprinzip der Medaillons war für die Massenproduktion der Reliefs günstig. Es gab keine künstlerische Einzelanfertigung mehr und dieselben Masken, Köpfe oder Darstellungen können an mehreren Gutti sowie auch anderen mit Reliefs geschmückten Gefäßarten gefunden werden. Es ist bekannt, daß in der Produktion apulischer Zentren, wie: Ruvo, Canosa, Lecce, Tarent und Bari, sowie auch der campanischen Zentren: Cales, Calvi, Capua und Teano der Guttus einen bevorzugten Platz einnahm.⁹ Von den campanischen keramischen Zentren ist Cales sehr bedeutend, obwohl es nur einen kleineren Teil der keramischen Industrie repräsentiert. Nur die Meister aus Cales haben zur Blütezeit der Produktion, in der zweiten Hälfte des 3. Jahrhunderts, ihre Gefäße signiert indem sie einen Stempel mit ihrem Namen und dem Herstellungsort anbrachten, womit sie die Herkunft und Qualität des Produktes unterstreichen wollten,¹⁰ Nur ein signierter Guttus ist bekannt, und zwar mit dem Namen Attilius,¹¹

Bei den Gutti, die um die aus Cales stammenden signierten Schalen gruppiert werden können, und zwar wegen der Ähnlichkeit der Reliefs am Schalenboden und der ganzen Ausführung, kann man von einem Calesischen Stil sprechen ohne Rücksicht auf den Fundort oder den Ort der Entstehung. Mit den schönsten Reliefs mit Szenen von kämpfenden Reitern, Amazonen und Griffonen sind an die zehn Gutti geschmückt, die aus Nola stammen, so daß auch das Bestehen einer Werkstatt in Nola, im südöstlichen Teil Campaniens, vermutet werden kann.

Aufgrund ihrer Form können wir die Gutti aus unserer Sammlung in drei grundlegende Typen einteilen:

Typ I. — Runder, gedrückter Gefäßkörper auf einem Fuß. Röhrenförmiger, oben verbreiteter Ausguß mit umgestülptem Rand. Ringförmiger Henkel, der seitlich zum Ausguß angebracht ist. Auf der oberen Fläche Medaillon mit Reliefdarstellung.

Variante A — niedrigerer Fuß und mehr oder minder schräg gestellter Hals.

Variante B — ausgesprochen hoher Fuß und ganz vertikaler Hals.

Typ II. — Runder, gedrückter Gefäßkörper auf niedrigem Fuß. Sehr kurzer Ausguß. Ringförmiger Henkel seitlich zum Ausguß angebracht. Auf der oberen Fläche Medaillon mit Reliefdarstellung.

Typ III. — Glockenförmiger Gefäßkörper mit breitem stehenden Ringfuß und sehr kurzem Ausguß. Ringförmiger Henkel, der seitlich zum Ausguß angebracht ist. Auf der oberen Fläche Medaillon.

Der grundlegende Unterschied zwischen dem ersten und dem zweiten Typ liegt in der Länge und Form des Ausgusses, während sich der dritte Typ von den beiden vorhergehenden durch die Form des Gefäßkörpers unterscheidet. Innerhalb der einzelnen Typen kommen ebenfalls Unterschiede in der Form vor. Die größte Anzahl der Gutti gehört dem Typ I. an, bei dem man apulische und campanische Merkmale in Form und Verzierung beobachten kann. Die Höhe des profilierten Fußes variiert von hoch bis ganz niedrig. Der Gefäßkörper ist mehr oder minder gedückt, und der Ausguß kurz und schön gebogen, oder aber lang und gerade, vertikal oder schräg gestellt, mit profiliertem, manchmal überhängendem Rand. Bei Gutti dieses Typs ist die Oberfläche des Gefäßkörpers mit schmälere oder breitere, flache oder tiefere Kanneluren verziert. Die Letzteren können aber auch nur durch Einschnitte markiert sein. Die Qualität und Farbe des Firnisses variiert ebenfalls von glänzendem Schwarz bis zu einem grau-schwarz und Braun-Grau ohne nennenswerten Glanz, das stellenweise durchsichtig ist. Die Farbe des Tons ist hauptsächlich rötlich, und bei einigen gelblich oder gelblich-rot. Aus dieser Gruppe könnte man wegen der massiven Form (hoher Fuß, langer gerader Hals), der seichten Kanneluren, dem ungefirnissten Band am Fuß und den Reliefköpfen in den Medaillons die Gutti Kat. Nr. 1, 2, 5, 8, 9 und 15 als apulische ausscheiden, während ein niedrigerer Fuß, ein fein geschwungener kürzerer Ausguß, sorgfältig modellierte tiefere Kanneluren und Medaillonszenen in flachem Relief von sehr feiner Ausführung für Gutti der campanischen Produktion charakteristisch sind, wie man an den Exemplaren Kat. Nr. 4, 6, 12 und 14 sehen kann. Bei den übrigen Gutti aus dieser Gruppe kann die Herkunft nicht bestimmt werden.

Auf den Medaillons, deren Fläche durch Größe und Form definiert ist, sind Motive aus der griechischen Mythologie dargestellt. Der größte Teil ist an den Dionysoskult gebunden, was wahrscheinlich mit der Anwendung des Guttus in Verbindung stand. Es treten mythologische Figuren und Köpfe in Hoch- und Flachrelief auf: Dionysos, Satyr, Mänade, Zeus, Meduse und mythologische Szenen in flachem Relief: Amazonomachie, Tod des Pentheus, Nereide am Hypoerampus Szene aus der Orestie, Weingartenszene und Darstellung eines Griffons. Die Reliefs unterscheiden sich wesentlich durch ihre stilistischen Merkmale und durch die Art und Feinheit der Ausführung. Sie zeigen Ungleichmäßigkeiten in der Detailbehandlung und in dem weit gespannten Bogen von der realistischen Darstellung bis zur Schematisierung.

Dem zweiten Typ gehören in unserer Sammlung nur vier Guttus an, die sich untereinander durch die Form des Ausgusses unterscheiden. Bei drei Exemplaren ist er als ein mehr oder minder plastisch stilisierter Löwenkopf geformt, und beim vierten ist er glatt und nach oben zu verdickt. Innerhalb dieses Typs sticht der Guttus Kat. Nr. 19, Abb. 1, 2 besonders hervor, bei dem als einzigen das Medaillon erhalten ist. Darauf sieht man einen negroiden Kopf in Hochrelief mit plastisch modelliertem Gesicht, und ausgeprägten charakteristischen Gesichtszügen. Das was ihn von den anderen, früher beschriebenen Guttus unterscheidet, ist die hohe Qualität der Ausführung und des Firnisses, sowie die Öffnung am Boden des Gefäßes, die vermittels eines Tubus bis fast zum Deckel heraufreicht. Diese Öffnung diente zum Anfüllen des Gefäßes das zu diesem Zweck in die Flüssigkeit eingetaucht wurde.

Der dritte Typ ist durch nur einen Guttus vertreten, der sich durch die glockenförmige Bildung des Gefäßkörpers von allen bisher beschriebenen Guttus unserer Sammlung unterscheidet. Er hat ebenfalls eine Öffnung im Boden die mit dem Tubus fast bis zum Deckel reicht. Um die Öffnung sind konzentrische Kreise gemalt. Der Gefäßkörper ist schmucklos und die einzige Reliefdekoration ist der Ausguss in Form eines stilisierten Löwenkopfes. Alles das weist darauf hin, daß dieser Guttus jünger ist als die übrigen, vielleicht vom Ende des 4. oder Anfang des 3. Jahrhunderts v. Ch.

Wir verfügen für die in dieser Abhandlung behandelten Guttus über keinerlei Angaben in Bezug des Fundortes, und auch nicht über grundlegende Angaben der Fundumstände. Aus der Analyse der Form, der Art der Ausführung und den stilistischen Merkmalen der Reliefs der Guttus aus unserer Sammlung kann man schließen, daß es sich um Werke sizilischer Werkstätten handelt, und zwar apulischer oder campanischer, und daß wir sie dem Calabrischen Stil zuordnen können. Sie repräsentieren ein typisch hellenistisches Produkt, bei dem sich Elemente verschiedener Herkunft sehr geschickt verbinden. Anhand ihrer Analyse und durch Vergleiche mit verwandten Exemplaren in anderen Sammlungen kann man auch darauf schließen, daß das älteste Exemplar aus unserer Sammlung vom Ende des 4. Jahrhunderts v. Ch. stammt, während einige qualitativ ausgeführte Guttus der Blütezeit der Produktion zugeschrieben werden können, beziehungsweise der zweiten Hälfte des 3. Jahrhunderts v. Ch., und die übrigen Exemplare könnten der Zeit vom 3. bis 2. Jahrhundert v. Ch. angehören.

1

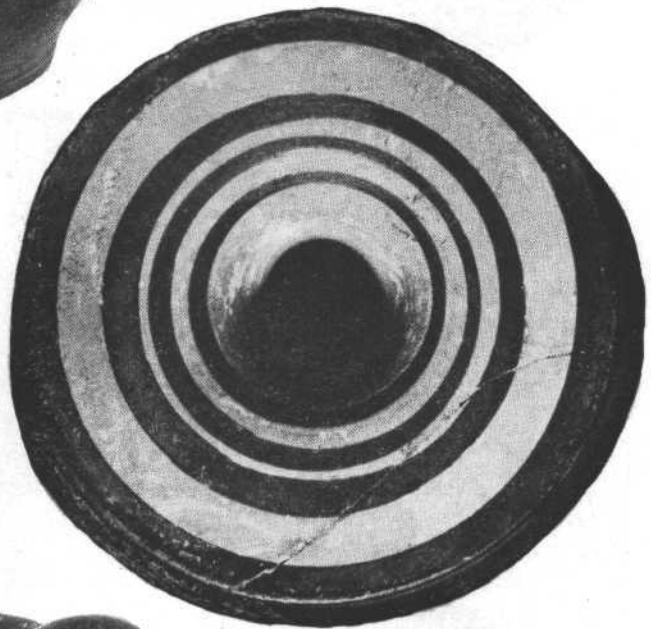
2

3

1

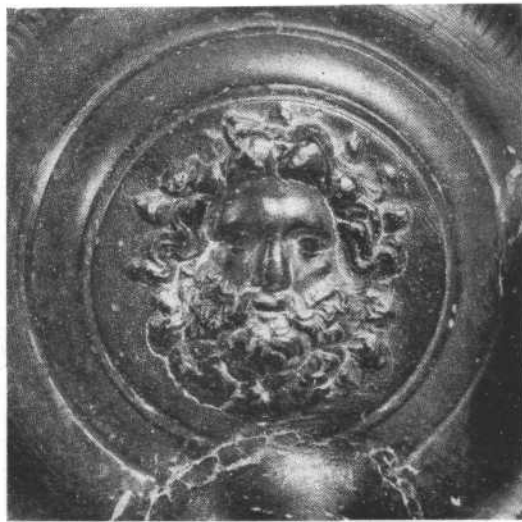

2

3

1

2

3

4

1

2

3

4

1

2

3

4

ZDENKA DUKAT — IVAN MIRNIK

Arheološki muzej u Zagrebu

AUREUS KVINTA KONFUCIJA

UDK 904:737.122.1(37)

Izvorni znanstveni rad

Autori objavljuju jedinstveni primjerak Kvinta Kornuficija s poprsjem Afrike na licu, nađen prije godine 1927. u okolici Siska. Zlatnik je kovan godine 42. p.n.e u Africi.

Godine 1927. u sastav zagrebačke numizmatičke zbirke uvršten je jedinstveni i na svijetu do danas jedini poznati primjerak zlatnog novca Kvinta Kornuficija s poprsjem personifikacije Afrike na licu. Nađen je sredinom dvadesetih godina ovog stoljeća na nekoj njivi u okolici Siska, nalazišta i prebogatog starim novcem. Seljak koji je iskopao *aureus* ubrzo je svoj nalaz prodao Mariji Vukelić, vlasnici izlatarske radnje u Sisku. Vijest o značajnom primjerku novca doprla je do Viktora Hoffillera, upravitelja Arheološkog muzeja u Zagrebu, te je on bez oklijevanja otputovao u Sisak i otkupio zlatnik za cijenu od 7000 dinara, svotu na brzu ruku skupljenu iz vlastitog džepa i ušteđevine svoje supruge. Tek kasnije, nakon dužih administrativnih procedura s ministarstvima u Beogradu, novac je povraćen. Marija Vukelić bila je upoznata s pravom vrijednosti zlatnika, ali je ipak pristala na cijenu koju je muzej mogao ponuditi. Riječ je o slijedećem novcu:

Lice: poprsje Afrike desno; u nabranoj odjeći, sa slonovskom kožom; otraga dva usporedna koplja. Uokolo biserna kružnica.

Naličje: Q.CORN VFICI AVGVR.IMP; Q. Cornuficius, u augurskoj odjeći, zastrte glave, stoji nalijevo; u desnici drži *lituus*; desno Juno Sospita stupa nalijevo, u dugačkoj haljini, s kozjom kožom preko glave, u sandalama; naoružana kopljem i štitom; na lijevom ramenu joj sjedi gavran; desnicom ovjenčava Kvinta Kornuficija lovorovim vijencem. Biserna kružnica.

(zlato, promjer 20,5 mm, težina 8,11 g; ♂←; Arheološki muzej u Zagrebu, inventarska knjiga rimskog republikanskog novca, br. 1397; vrlo dobro sačuvan primjerak, s tragom udarca na čelu i slijepoočnici Afrike na licu, te štitu Junone Sospite na naličju).

Prvi je opisani zlatnik objavio V. Hoffiller¹, kao prilog u spomenici posvećenoj Ferdi Šišiću, i smjestio ga u povijesni okvir. Nešto kasnije predstavlja ga znanstvenoj javnosti i poznati numizmatičar M. v. Bahrfeldt², a posljednji je pisao o zagrebačkom unikat u uvrstio ga u svoj katalog novca rimske republike M. Crawford³, no kako nije imao na raspolaganju odljevak u sadri, reproducirao je sličan primjerak u srebru, vlasništvo Britanskog muzeja u Londonu.

Quintus Cornuficius, sin Kvinta Kornuficija, igrao je dosta zapaženu ulogu u političkom i vojnom životu rimske države polovicom prvog stoljeća prije naše ere⁴. Novac koji je kovao, vezan je, bez sumnje, s njegovim boravkom u Africi kao namjesnika s prokonzularnim imperijem. Na novcu se ne spominju ni Cezar, ni trijumviri, ni Pompej, što znači da je kovao u svoje ime s naglaskom na samu Afriku (lice novca) i na sebe kao augura, te na svoje lanuvijsko podrijetlo (lik božice Junone Sospite, koje se glavno svetište nalazilo u Lanuviju⁵). Vrlo kratko vrijeme kovanja aurea i denara pada u godinu 42. p.n.e., prije bitke kod Utike, u kojoj Quintus Cornuficius gubi život. Jedan tip denara Kornuficija restauriran je za Trajana.

Novci Kvinta Kornuficija su zbog kratkog razdoblja izdavanja vrlo rijetki i s tek nekoliko primjeraka zastupljeni u svjetskim zbirkama. Od zlatnika je poznat tip s glavom Jupitera Amona na aversu,⁶ dok je revers kod svih tipova isti, te isti tip srebrnika⁷. Tu je i tip sa Cererom na licu⁸, te konačno i treći tip s poprjem Afrike na licu⁹. Od zlatnika s glavom Jupitera Amona postoje dva sačuvana primjerka izrađena istim kalupom, oba iz ostave davno nađene u Brescellu, jedan u Beču (inv. br. 4314), a drugi u Parizu (inv. br. 94). *Aureus* s glavom Cerere na prednjoj strani nije još do danas otkriven.

Među prvim numizmatičkim piscima koji su se osvrnuli na novac Kvinta Kornuficija bili su Baudelot de Dairvail¹⁰, T. Pembroke¹¹ kao i veliki J. Eckhel u dva svoja djela¹². Slijede T. E. Mionnet¹³, i A. Blanchet¹⁴. Kornuficijev je novac

¹ V. Hoffiller. Dva zlatna rimska novca iz Siska. Inhalt. Zwei römische Goldmünzen aus Siska. *Šišićev Zbornik. Mélanges ŠiSić*. Zagreb 1929, 620-621, sa slikom.

² M. v. Bahrfeldt. Römische Goldmünzen. *Blätter für Münzfreunde* (Halle/Saale), 4/1931, 614, 245, tab. 374, 5.

³ M. Crawford. *Roman Republican Coinage*. Cambridge 1974, 519, br. 509, 3.

⁴ *RE* 4, Stuttgart 1901, 1624-1630.

⁵ E. A. Sydenham. *The Coinage of the Roman Republic in the British Museum*, II. London 1910, 577.

⁶ H. A. Grueber. *Coins of the Roman Republic in the British Museum*, II. London 1910, 577.

⁷ H. A. Grueber, o.c. p. 578, 26.

⁸ H. A. Grueber, o.c. p. 578, 27.

⁹ H. A. Grueber, o.c. p. 578, 28.

¹⁰ Baudelot de Dairval. *Explication d'une médaille de la famille Cornuficia*. Paris 1717.

¹¹ Numismata antiqua in tres partes divisa, collegit olim et aeri incidi vivens curavit Thomas Pembrochia et montis Gomerici Comes III 1746, Tab. 9.

¹² J. Eckhel. *Catalogus Musei Caesarei Vindobonensis numorum veterum*, II. Vindobonae 1779, 33; *idem: Doctrina numorum veterum*, II, 5, Vindobonae 1795, 195-196.

¹³ T. E. Mionnet. *De la rareté et du prix des médailles romaines*, I. Paris 1827, 30.

¹⁴ A. Blanchet. *Les Monnaies Romaines*. Paris 1896, Tab. II, 8.

uvršten i u sveobuhvatne kataloge novca rimske republike E. Babelona¹⁵, H. A. Gruebera¹⁶ E. A. Sydenhama¹⁷ i M. Crawforda¹⁸, a opisao ga je i M. V. Bahrfeldt¹⁹.

¹³ E. Babelon. Description historique et chronologique des monnaies de la République romaine vulgairement appelées monnaies consulaires, I. Paris 1885, 433-435, 14.

¹⁶ H. A. Grueber, o.c. pp. 577-578, 26-28.

¹⁷ E. A. Sydenham o.c. is M. Crawford, o.c. pp. 100, 517, 604, 742; br 509, 14

¹⁹ M. v. Bahrfeldt, o.c.

OPIS TABLE
DESCRIPTION OF PLATE

^
TABLA 1
PLATE 1

Quintus Cornuficius, *aureus*, Crawford 509,3.

SUMMARY
THE *AUREUS* OF QUINTUS CORNUFICIUS

In 1927 the Archaeological Museum in Zagreb acquired the unique *aureus* struck by Q. Cornuficius in Africa in 42 B. C. The gold coin had been undug by a peasant somewhere in the vicinity of Sisak, the ancient Siscia, a site extremely rich in finds of old coins. Subsequently the coin was sold to Marija Vukelić, who owned a goldsmith's shop in Sisak. It was then purchased by V. Hoffiller, the director of the Archaeological Museum in Zagreb for the amount of 7000 dinars. Two years later V. Hoffiller published the *aureus* in an article written especially for the *Festschrift* dedicated to the Croatian historian F. Šišić. A few years later, in 1931, it was again published by M.v.Bahrfeldt. Both authors also gave reproductions of the coin in the scale 1:1. The latest author to have listed it was M. Crawford in his Roman Republican Coinage.

The obverse of the *aureus* shows the bust of Africa to the right, draped and wearing elephant's skin, while there are two parallel spears behind and a border of dots around. On the reverse there is the figure of Q. Cornuficius, standing to the left, wearing augur's clothes, with his head veiled and a *lituus* in his right hand. On his left there is Juno Sospita, in long dress, with goat's skin covering her head, wearing sandals. A raven is perching on her left shoulder, and she is holding a spear and a shield. With her right hand she is crowning Q. Cornuficius with a laurel-wreath. The legend is: Q.CORN VFICI AVGVR.IMP and there is a border of dots. Its diameter is 20,5 mm and its weight 8.11 g, and its catalogue number 1937. The specimen is in a very good condition, except for the traces of a blow on the forehead of Africa on the obverse and the shield on the reverse.

MARCEL GORENC

MINERVA IZ VARAŽDINSKIH TOPLICA I NJEZIN MAJSTOR

UDK 904:730.023.2 (497.13)

Izvorni znanstveni rad

U raspravi se govori o karatkerističnim kompoziciono-kiparskim, oblikovnim i psihološkim osobinama, kojima se statua Minerve iz Varaždinskih Toplica (Aquae Iasae) potvrđuje kao originalno umjetničko djelo s početka 2 st. n.e. Osim toga, upozorava da su u toj umjetnini izraženi elementi stvaralačke osobnosti, kojima Majstor Topličke Minerve individualno rješava sve stvaralačke zadatke.

Otkriće i sretne okolnosti nalaza mramornog kipa Minerve (natprirodne veličine s povisokim postoljem i velikim zavjetnim zapisom) u hramu božice, neposredno uz mjesto prvobitnog stajališta i nakon kasnoantičke devastacije Var. Toplica (Aquae Iasae), pružaju nam neobično rijetku priliku upoznavanja problematike ne samo jedne velike umjetnine nego i prohtjeva i mogućnosti određene kulturne sredine u punom poletu povijesnog stvaralačkog naleta.¹ Originalno osmišljen lik božice sa svim kiparskim karakteristikama (rasporedom na posebno izvedenom i dimenzioniranom postamentu, te komponiran za specifično razvedeni prostorni odnos širine portala, visine i dubine hrama) velika je likovna sinteza prvih desetljeća 2. st. n.e., koja je sa svim svojim konzekvencijama bila moguća samo u antičkim Toplicama. Radi svojeg višestrukog i natprosječnog značenja i neizmjenjenog obrednog i javnog trajanja tijekom nekoliko stoljeća, ovaj umjetnički spomenik je postao jedinstvenim povijesnim dokumentom stvaralačkog raspona cijelog noričko-panonskog područja. Prema tome, vrhunski likovni i umjetnički domet spomenutog kipa jest ostvareno oličenje mnogostranog sažetog nastojanja pojedinaca za zadovoljenje kulturnih potreba zajednice, koje su sudionici svjesno težili nesvakodnevnoj suvremenosti. Detronizacija Minerve i njezinog

¹ Arheološki pregled 9/1967, str. 102-105, t. XXXV; 10/1968, str. 119-121, t. XLII; 11/1969, str. 181-183, t. XLVII-XLVIII; Vjesnik AMZ 3. ser. sv. V, Zagreb, 1971, str. 15-46, t. X-XXV; sv. IX, 1975, str. 171-172, t. I; Arch,

Iugosl. XVI/1979, str. 32-50, 15 slika, 3 plana; Varaždinske Toplice-Aquae Iasae u antičko doba, Var. Topi. — Varaždin 1980, str. 1-39, 20 ilustracija, 3 plana.

kapitolinskog ambijenta, iako je djelo stranih vojnika cara Teodozija, izvedena je s toliko vidljivog okolišanja i uvjetovanosti, da nije nemoguće da (baš u ovom slučaju u kasnoantičkim Toplicama) imamo primjer još žive aktivnosti klasičnih antičko-paganskih i njima srodnih domorodačkih tradicija². — Međutim, ako se vratimo početku 2. st. n.e., postavljanje monumentalnog kipa Minerve u tek formiranoj arhitektonskoj kompoziciji Kapitolja predstavljalo je neobično složeni zadatak, koji su svi stvaralački sudionici morali dobro obaviti, jer je o kvalitetnom rješenju ovisio ne samo formalni sklad i oficijelna prezentacija nego i formiranje unutarnje idejne sinteze domorodačkih tradicija i tada u pokrajinama moderne i propagirane rimske carske religije i njezine relativne širokogrudnosti prema drugim vjerama i vjerovanjima.

Toplička Minerva Medica — Ljekarica morala je biti uvjerljiva i osobna svakodnevna veza između iznimnog svijeta svemogućih božanstava i pomoći željnih ljudi, pritiješnijih teretom najrazličitijih bolesti s njihovim neugodnim posljedicama i deformacijama. Prema tome, i njezina pojava i prostorna impostacija rezultat su određenog unutarnjeg sklada smirenosti i dohvatljive veličine, kojih je stilizacija bila toliko jednostavna da je dozvoljavala bezbrojne kombinacije životnih i obrednosimboličkih apstrakcija. — Opće tendencije duhovnih strujanja Rimskoga Carstva onoga vremena, kako su se javljale i mogle reflektirati u Toplicama, nosile su na sebi znak sveobuhvatnog prožimanja u kojem su nestale oštre granice između onih koji su davali inicijativu i onih koji su primljene poticaje dalje posve originalno razrađivali. — Plodno sjeme prve prave svjetske civilizacije euroazijskog-mediteranskog područja, koje je proključalo za vrijeme Aleksandra Makedonskog i njegovih helenističkih nasljednika, dalo je bogate plodove u rimskom carstvu i njegovim pokrajinama. Široki granični pojas Norika i obiju Panonija žustro i stvaralački reagira, ne samo ekonomskim i vojnim potencijalima već sudjeluje pri oblikovanju specifičnih formi svoje regionalne kulture i njezinih sjedinjenih tokova, koji utječu na rast i pad zajedničke matice. — Prema tome, nije nikakvo čudo što se za obredni centar antičkih Toplica ne koriste oblici uzajmljene arhitekture naselja, trgova i hramova, s konfekcijski opremljenim ukrasima i kopijama reprezentativnih kipova, nego traže i pronalaze likovna rješenja koja odgovaraju osobitosti kulturnog momenta i sredine.³ Kip božice, koji se je sačuvao unatoč svim povijesnim i vremenskim nedaćama, kada je bio postavljen, morao je posjedovati ne samo vidljive i uobičajene ikonografske atribute životne jedrine i simbole liječničkih pomagala nego je lako uočljivom stilizacijom detalja sugerirao povezanost i nedjeljivost oblikovne baštine i doživljaja stvarnosti u sadašnjosti. Zamišljeni i sintetizirani tematski cilj figuralne kompozicije sračunat je na preglednost svih elemenata i planova, koji se idealno upotpunjuju kao kontrastni pokazatelji klasične arhaike i idealiziranog realizma. Organska poveza-

² Prema svim zapažanjima kod otkrivanja, Minerva je na postolju (postamentu) dočekala uništenje hrama, a vjerojatno i Kapitolja. Ovom se slučaju priključuje i nalaz velikog žrtvenika od prirodne šupljikavog kamena, koji je i pored svoje krhkosti bio pažljivo ukopan u supstrukciju istoč-

nog hodnika — spojnice između kompleksa foruma i kupališta.

³ Antika, Mala historija umetnosti, Jugoslavija, Beograd 1967, naročito str. VIII-X, i Spomenici umetnosti Jugoslavije, Beograd 1969.

nost ovih izražajnih mogućnosti stvarala je, a i danas stvara, sugestivnu iluziju simultanog preoblikovanja, koje je moralo pojačati dojam iskonskog kontinuiteta životnog aktualiteta i neuobičajene pojavnosti spomenutog kipa. Čini se da je maštovito zamišljen i složen lik Minerve dulje vrijeme utjecao i na preoblikovanje cjelokupnog unutrašnjeg prostora njezinog hrama, kao i na pregradnju i ritmičku artikulaciju njegove srednje prilazne fasade. Obredni je prostor morao primiti i skladno zaokruživati heroiziranu ali i svim ljudskim karakteristikama i vizualnim dimenzijama naglašenim kompoziciju, koje je prisutnost u hramu davala neprekidnu prostornu i emocionalnu koncentraciju. Dijalog kontemplacije morao se je osigurati u izdvojenoj prostoriji koja je osiguravala upravo toliku izolaciju, kolika je bila potrebna da posjetitelj, prešavši prag suženoga ulaznog portala, osjeti izmjenjeni prostorni i životno-misaoni ritam, u čijem je središtu kip božice. Radi toga je, vjerojatno naknadno, povišena unutrašnjost hrama, a pregradnjom ulaza potcrtana njegova aktivnija povezanost s obredima vezanim za štovanje božice. Tako je u ovom slučaju radi specifičnih oblika i sažimanja rituala izvršena promjena arhitekture, od prvobitnog hrama niše-trijema sa široko otvorenim ulazom na prednjoj fasadi do zatvorene čele. Ipak je neobično interesantno da je još puna dva stoljeća toplički Kapitolij, kompozicijom sukcesivnog niza bivših slobodnih hramova-trijemova, iako pregrađivan, i uz razumljivu promjenu obreda sačuvao vidljive tragove domorodačkih tradicija, koje su živjele usporedno s preuzetim ili novostvorenim elementima kulture i umjetnosti općeg repertuara Rimskoga Carstva⁴. To se osobito jasno vidi u nastavku razmatranja daljnje problematike vezane za obred i kiparsku kompoziciju Minerve.

Pristup i posjet božici (s posebnim ophodom u specifičnom ambijentu njezinog hrama) bio je pažljivo organiziran. Pojediniosti tog složenoga sistema scenske režije mogu se još pratiti, ne samo pretpostavljenim situacijama nego i na konkretno sačuvanim i vidljivim detaljima. Nakon već spomenutog programiranog usmjeravanja i sužavanja ulaznog prolaza hrama, posjetitelj je morao osjetiti koncentriranu prostornost interijera u kojem je na logički najistaknutijem mjestu stajao povisoki i vitki postament. Njegova su oba vijenca (podnožja i gornjeg ruba vrha) stimulirali doživljaj okomitog rasta njegovog sploštenog pravokutnog debla. Relativno tanka ploča stajanja i podnožja kiparske kompozicije pratila je konturu stranice postamenta pri njegovom vrhu, s manjim suženjem opsega i blagim zaobljenjem svih četiriju uglova. — Donja površina-strana podnožja kipa nije vodoravna, već se od naprijed prema pozadini ukošeno spušta. Ova i danas dobro uočljiva kosina bila je statički osigurana umetnutom širokom olovnom papučicom- klinom, kojega se negativ vidi urezan kao utor u obliku sploštenog slova V na najgornjoj plohi mramornog postamenta. — Sve ne bi bilo potrebno, da se nije uznastojalo na određenim kosinama i kutovima otklona od horizontale, jer se je tim prividnim odstupanjem od statičke ravnoteže naglašavao i

⁴ Osobitost oblikovanja kapitolija od bivših slobodno stojećih svetišta u Varaždinskim Toplicama prikazana je detaljnije u

radu »Etapе noričko-panonske umjetnosti u arhitekturi i kiparstvu antičkih Varaždinskih Toplica.

pojačao dojam stremljenja i laganog propinjanja u smjeru prostorne vertikale. Navedenim geometrijskim eksperimentom i njegovom primjenom nije bio zaključen pokušaj da se racionalno-matematičkom metodom poveća dojam ekspresivnosti cjelokupne konture Minervina kipa, bez obzira na likovni i umjetnički domet njezinih detalja. — Prikrivena računica i stvaralačka igra s dinamičkom statikom organskih dijelova cijele kompozicije uspješno je nastavljena isticanjem prirodno oblikovanih dijelova korpusa i udova, rastom, padom i lomovima nabora odjeće, zatim položajem i stavom glave i obiju ruku božice, te vidljivim dijelom simboličke zmijolike nemani o njezinom boku i podnožju. Sve to zajedno kiparski modificirano, predstavlja divinizirano žensko tijelo, koje se odmjereno kreće, propinje i lebdi (T. 1).

Prema položaju u prostoru, veličinom i živopisnim sadržajem naglašena kiparska kompozicija Minerve i tlocrtom i nacrtom predstavlja također neobično složenu likovnu strukturu, koja daje središnji i najistaknutiji naglasak (svojem) obredno-hramskom prostoru. Ona je istovremeno povezana i izdvojena od uobičajene stilske i grupne kapitolinske sheme. — Neprimjetno od (već spomenute) ukošene pločaste baze ističe se tlocrtna sploštena kontura razvučene petokrake zvijezde ili cjetnog vijenca, koji se u blagom ritmu pokreće od desne prema lijevoj strani. Istovremeno se polagano uzdiže i raste vitka stožasto-piramidalna figura mladolike božice sa strmo ukošenim i međusobno suprotstavljenim stranama i isječcima nabora haljina, te vidljivom ili naznačenom plastikom tijela. Glavu otmjenog držanja kruni pripijeni šljem s perjanicom koja povijena preko tjemena pada na leđa i djelomice pokriva valovite uvojke frizure. Zalakćena i uzdignuta desna ruka, koja je držala koplje, vrlo aktivno sudjeluje u rasporedu otvorenih i zatvorenih perifernih masa, u odnosu na glavu, struk i desni bok. S prednje strane, s vrškova oba ramena oivičene egide, ukrašene valovito i kružno savijenim zmijama, padaju dvije nevidljive dijagonale koje se sijeku ispod podbratka Meduze na prsima, te obje na suprotnim stranama oživljavaju prostorni isječak povijene desne noge u pokretu nalijevo, i njemu suprotstavljeni i danas dosta deformirani, ali plastičnom razvedenošću nesumnjivo odgovarajući detalj zmijolike nemani sa štitom na leđima, s lijeve strane. Krivine i dubine nemani i štita ne razbijaju samo eventualnu monotoniju okomica uz lijevi rub figure, nego zajedno s oštećenom i u prostoru malo pokrenutom rukom koja drži štit potenciraju osjećaj prostornosti i privlače gledaoca — posjetitelja da opiše krug oko božice i ponovno doživi stvarni misterij njezine ovozemaljske senzualnosti i konkretnosti, te sugestivni dojam mogućnosti lebđenja (T. 2). Zaobljeno uzdignuta velika kružna površina gornje strane štita, s ekspresivno razvučenom konturom omanje ponovljene glave Meduze u središtu, živo kontrastira nemiru oblina i okomicama projekcije prednjega plana, te skreće pogled i usmjerava daljnji uzgon gibanja u pravcu zatvaranja kruga kiparske trodimenzionalnosti i uvjerljivosti stražnjega plana kompozicije. Suženi i okomito splošteni rub štita svojim paralelnim kretanjem u prostoru povezuje sva tri plana, oživljava funkciju cijele lijeve ruke i unosi svojevrzni i neočekivani naglasak stilizacije korpusa, bogato razvedene draperije i kompozicijske arhitektonike. Temeljna pretpostavka o prikazanju božice u blagom kretanju i lebđenju, s dotadašnjim iskustvom i reprezentativnom

obrednom funkcionalnošću i ograničenjima, nije mogla biti potvrđena bolje nego cjelovitom i raznolikom jednostavnošću organske višedjelne kompozicije. U njoj je realno doživljena stvarnost, umjetničkom i likovnom kombinatorikom dovedena do tadanjih granica mogućega, ali bez kompromitirajućeg ustupka vulgarizacije konvencionalnosti. — Zaključujući dosadašnju analizu kipa Topličke Minerve, ne smijemo zaboraviti da je jedinstvenost njezinog povijesnog dojma i položaja u relacijama noričko-panonske regije u njezinoj cjelovitosti, kojom je bila okrenuta publici (obožavateljima, naručiocima), pa i samim stvaraocima. Jer iako je publici prvenstveno bila okrenuta otvorenosti senzualističkog i obrednog optimizma, za umjetnika-stvaraoca bila je složeni zadatak očovječenja simbola, koji neće biti samo formalno i ikonografski sličan drugim konvencionalnim božanstvima, nego će predstavljati posebni slučaj oživotvorenja i konkretizacije ideje za čije ostvarenje umjetnik otkriva posebnu klimu osjećajnosti i originalna sredstva likovne realizacije. — Na stražnjem planu Minerve nema posebnog isticanja tematske osobnosti i konvencionalne »fasade«, ali organska tjelesnost i daljnji ritam rasta govori lapidarnim jezikom o ženskoj pratjelesnosti, koju ne sakrivaju, nego otkrivaju slojevi tkanina odjeće u jednostavnoj kombinaciji dugih zrakasto ili pupoljasto vezanih i obrubljenih nabora te nazubljenih visećih rubova pojedinih odjevnih ogrtača. Kroz svih pet nejednolikih i anatomijom uvjetovanih zona draperije s leđne strane Minerve nema niti jedne paralele ni neslomljene vertikale, iako se čovjek ne može oteti dojmu da je kod oblikovanja ovoga dijela bila u nekoj formi prisutna misao ili likovna asocijacija fragmenata debela stupovlja sa stiliziranim kapitelima i kanelirama (T. 3).

Gotovo tri puna stoljeća, na poviškom i vitkom postamentu, lebdeći u laganom ritmu dobro tempiranog okomitog propnja i otjelovljenja rafinirane ženstvenosti, Minerva je smireno i superiorno dočekivala svoje poštovaoce i hodočasnike. — Nakon katastrofe potkraj 4. st. n. e., gubitka oficijelne aureole božanstva i kaznom neznanja i zaborava tijekom desetak stoljeća, te njezino ponovno otkriće u autentičnoj sredini kasno antičkih toplica predstavlja ne samo sretni slučaj arheologije nego i obavezu umjetničkog vrednovanja i ocjenu rada nepoznatog kipara. U dijalogu koji se tim povodom nameće, trebalo bi razriješiti ili bar načeti temeljna pitanja umjetničkog stvaralaštva i povijesti umjetnosti, ne samo antike nego i sadašnjosti u našim relacijama. Samim novim pristupom ovoj opsežnoj problematici pruža se potreba i mogućnost oslobađanja od naslijeđenih predrasuda o provincijalnom zaostajanju, ovisnosti ili neoriginalitetu, koji kao organski produkt proizvodi skućena životna sredina. Dokazana relativnost pojma i sadržaja provincijalizma, uz nesputanu potrebu i želju talenta da se stvaralački izrazi i likovno-umjetnički konkretizira, ostavlja slobodu inspiraciji i individualnim etičkim principima, kao pratnji, a ne ciljevima i svrsi umjetnosti.

Iz dosadašnjeg razmatranja vidi se da je prostorna pozicija Minerve, s obzirom na karakter cjelokupnog kompleksa Kapitolija i njezinog hrama, bila detaljno studirana i programirana. Na taj način su stvoreni posebni efekti i situacije iza čijeg ostvarenja moramo zamisliti stvaralačku osobu majstora određenih karakteristika, nadarenosti i temperamenta. Ako je on postojao, s pravom se možemo pi-

tati da li se njegova funkcija iscrpla duhovitim manipuliranjem u prostoru s kipom božice i zaključnim odlikama njezinog prostorno tematskog angažiranja, ili je dijelio brigu i odgovornost, pa i uspjeh s kiparom te, konačno, da li se putem svih različitih manifestacija ne ispoljava sveobuhvatna volja, snaga i senzibilitet univerzalnog umjetnika. — Za neka postavljena pitanja već smo našli odgovor u pretpostavci zajedničkog rada i suradnje više specijaliziranih stručnjaka, ali nam je u svim kombinacijama bio nezamjenjiv udio kipara sa zamišljenim detaljima projekta kiparske kompozicije, koja je obavezivala druge inženjerske ili građevinske zadatke. Prema svemu već govorenom i konkretnom situacijom potvrđenom, majstor Topličke Minerve, mnogostranim osobnim kiparskim radom i aktivnošću, nametnuo se je uobičajenom povijesnom anonimitetu antičkog vremena i noričko-panonske regije. Oslobođajući rezultate njegova rada fikcije apstraktnog i više-manje simboličkog bezličnog zajedništva prosječnosti, moramo se odlučiti da njegovo izvedeno i sačuvano djelo, Minervu, — koristimo kao iscrpni radni, likovnumjetnički i biografski dokument. Ovaj pokušaj interpretacije, prema drugim sličnim stvaralačkim ličnostima, olakšan je time što je Toplička Minerva složenošću zadatka, postignutim rješenjima, likovnim kvalitetama i sačuvanošću rijetko cjelovito djelo s tolikom očevidnošću, koja nas oslobađa suviše povijesnumjetničke formalne kombinatorike i opisnosti. Zauzvrat, pretpostavljamo da će Majstor Topličke Minerve i njegov opus našim doprinosom, daljnjim nalazima i rezultatima istraživanja u budućnosti, biti još bolje osvjetljeni i vrednovani, pa će i nepotpuna početna iskustva i ciljevi korisno poslužiti kao građa i poticaj za novu sintezu.

Bez obzira na posvemašnji nedostatak podataka o životu majstora Minerve, mišljenja smo da njezin toplički kip ipak sadrži neke konkretne informacije važne za biografiju individualnog likovnog stvaraoca. — Tlocrtno i prostorno dinamična i razvedena kompozicija sa suprotstavljenim planovima, kao što su: uzdignuta desna ruka, pokrenuta desna noga, blago povijena i spuštena lijeva ruka, frontalno poprsje zmijolike nemani i prostorno-kružni segment štita na njezinim leđima), isklesana je od jednoga ovećeg bloka pohorskog mramora. To nas podržava u uvjerenju da je projekt-skica sadržavala sve bitne kompozicijske detalje, odnosno da je projekt bio od majstora-kipara koji je suvereno vladao kompozicijom i poznao strukturu pohorskog krupnozrnatog i nehomogenog mramora. — U detaljnoj izvedbi neobično je duhovito korišten osebujni kameni materijal koji se lomi ukošenim osovinama kristalnih snopova, ostavljajući majstoru izbor ritmiziranja zatupljenih bridova ili većih i manjih uglačanih površina koje upijaju ili prosijavaju svjetlo, slično alabasteru, sa širokim registrom karakterizacije inkarnata, tkanina raznih vrsta, aplikacija od kože i metala, te slično. — Već prvim neposrednim kontaktom s originalom Minerve ili njezinim dobrim dokumentarnim fotografijama, očevidna je sloboda i odmjerenost kojom se služi kipar, ne upadajući u pogrešku korištenja suvišnog sjaja materijala niti preobilja kiparskih detalja i oblika. Navedene odlike tehničke svojevrsnosti mekanog pohorskog materijala-mramora i njihovo umješno korištenje ličnom tehnologijom također mogu popuniti sliku rukotvorca, koji s osobnim predilekcijama pristupa

projektiranju narudžbe i izvedbi profesionalnog zadatka. — Radi cjelokupnog sagledavanja delikatnosti ocjenjivanja razlike umjetnika stvaraoca od visokospecijaliziranoga virtuozna, kipara reproduktivca, napominjemo da se namjerno nismo odlučili. Prikupili smo svu moguću »objektivnu« argumentaciju, kojoj smo bez predomišljanja suprotstavili stvarnost analitičkih sinteza i pokazatelja reprezentativnog kipa koji je mogao izraditi samo jedan od dvije vrste spomenutih autora. — Bogatstvo života i neiscrpivost protivrječnih kombinacija stvarnosti nadigrale su shematiziranu spekulativnu maštu profesionalno skučenih i deformiranih esteta i povjesničara umjetnosti, vizionara pragmatičara »in abstracto«. Neposredna kiparska i umjetnička stvarnost Minerve kao djela čovjeka, koji je živio u dobru i zlu svoga vremena, razbila je sve jednostrane ili crno-bijele iluzije metafizičkog izolacionizma, hermetizma navodnog antičkog *l'art pour l'art* i njegove groteske obrtničkog pompierizma. Nema u njoj niti osrednjosti nedoučenih epigona ni izgubljenog mentaliteta iskorijenjenog provincijalizma, koji se guši u banalnoj klimi rimskodobnog i našeg mentaliteta, rasprodaje potrošačkog društva zapadne ili istočne varijante.

Pred nama stoji veliko kiparsko djelo umjetnika, koje neobičnom iskrenošću otvorenosti i originalitetom govori o težini napora i dometu svoga stvaraoca. Uspješnoj se kompoziciji (likovnoj) i dosljednoj primjeni superiornog statuarnog postupka možemo jednostavno diviti. U pogledu idejno-emocionalnih motiva, poučeni problematičnim iskustvom i pretpostavkama komparativnog proučavanja nadahnuća, moramo izvesti načistać sadržaje i stanja koja su uvjetovala da je ova oficijelno-komercijalna narudžba izvedena reprezentativnim a opet toliko ličnim i slobodnim stilom, kao da je ispovijed osjećajnog i uzbuđenog pojedinca, opterećenog svim bitnim dilemama antičkoga vremena. — U zatvorenom krugu odnosa čovjeka i božanstva, individualnog i općenitog, Majstor Topličke Minerve imao je hrabrosti da posegne za likom koji je formiran stoljećima, te da mu u vidu obavezne ekspresije javnog lječilišnog božanstva utisne duboki pečat svoje ličnosti i vremena u kojemu je živio. Bez straha i nipodaštavanja možemo utvrditi da ikonografsko-tematski Toplička Minerva nalikuje na sve poznate tipove ove božice od 6. st. pr. n. e., ali da nije kopija niti slobodna replika ni jedne.⁵ To je svakako pohvalno za informiranost, samostalnost u izboru i stvaralačkoj kombinatorici motiva, koji (po našem mišljenju) s potpunim pravom postaje uvjetnim simbolom i imenom baš po njoj određenoga majstora. Svi poznati uzori, predlošci i reprodukcije poslužili su Majstoru Topličke Minerve da stvori originalnu očovječenu i (u) njegovom vremenu moguću viziju žene-božice, koja je još nekoliko stoljeća odolijevala nasrtajima idejnih i formalnih deformacija.

Ako su sve prethodno navedene činjenice, pretpostavke i argumenti otkrivali i obrazlagali stvaralačku i umjetničku ličnost Majstora Topličke Minerve i njezina kipa kao originalno ostvarenje, onda daljnja i detaljna analiza likovnoumjetničkih karakteristika i njihovo individualno usklađivanje, u ovom konkretnom slučaju, moraju otkriti međusobnu povezanost i značenje kiparskih rezultata kao

⁵ Utvrđeni kompozicijski uzorci i ikonografski motivi ustuknuli su pred svježinom

i neposrednošću doživljaja mlade žene, njezinom osebnosti i ritmom pokreta.

izraza složene jednokratne osobnosti. Nova saznanja poslužiti će ne samo upotpunjavanju predmetno-opisnih detalja nego i spoznaji kompliciranih transmisija misli i osjećaja, koje prima umjetnik i prema svojem temperamentu likovno preoblikuje. U borbi za pročišćavanje i ostvarenje *izraza* kao negativni čimbenici mogu se javiti naručioc i s konvencionalnim željama tradicionalne izvjesnosti i prepoznatljivosti motiva uz pomodno vezivanje za određeni način stilizacije. Majstor Minerve sigurno nije bio slobodan od ovih i sličnih obaveza, pogotovo ako se sjetimo važnije činjenice da je njegov zadatak podrazumijevao svojevršno sažimanje ideja i simbolike člana oficijelne kapitolske trijade i ženskog božanstva iz kruga domorodačkih tradicija⁶. Predloženo i izvedeno rješenje je originalno, kako kompozicijskom kombinatorikom, tako i korištenjem obrednih i simboličkih motiva, a sve povezano odmjerenim ali slobodnim ritmom cjelovite stvaralačke ličnosti. Već spomenuti sugestivni propanj i efekt lebđenja nije tako čest u cjelokupnoj antičkoj plastici, kao ni njegova kružno pokrenuta projekcija u prostoru. Uvučeno, a pokretom naglašeno, stopalo desne noge korelativ je ne samo kretanja vlastitog koljena i bedra nego sada manjkajućeg dugoga drška koplja, također na desnoj strani (vidi T. 4 i 5). Ova vertikala koplja ritmički izazivlje, preko loma oblika i nabora desne noge, središnju okomicu izduženih nabora koji od visine trbuha padaju asimetrično prema koljenu i bedru lijeve noge, časovito zaustavljene i ponovno optočene okomitim rubnim naborima. Zmijolika glava nemani bila je proračunato ukliještena okomicama nabora lijeve strane Minerve i štita, koji je božica držeći lijevom rukom (opet jedva zamjetljivim pokretom), energično položila na povijena leđa s lijeve strane časovito mirujuće noge (Vidi T. 1). Na sačuvanom i vidljivom dijelu desne ruke rasporedom i napetošću mišića i nabora na ramenu sa sigurnošću se može pretpostaviti da je cijela ruka s kopljem djelovala neobično aktivno, kako s obzirom na obris kompozicije, tako i na korpus i glavu božice. — Već je s pravom nekoliko puta pohvalno istaknuto da je Majstor Topličke Minerve s posebnom pažnjom povezo dinamičku kompozicijsku i stilističku izražajnost svih figuralnih elemenata s dubokim osjećajem organskog postojanja, rastom i međusobnim živahnim odnosima. Za ostvarenje tih svojih vitalnih pretpostavki on je jednako odgovorno aktivirao i angažirao živi model s njegovim kompliciranim kostimom i draperijom i drugim pripadajućim ikonografskim ili stilskim potrebštinama. Upravo njemu svojstvenom umjetničkom i stvaralačkom profinjenošću i odlučnošću uspjelo je bogatu optičku scenu sažeti u pregledni vizualni doživljaj. Bogata kiparska i čovjeku bliska invencija, iz sitnih, a ne sitničavih detalja, niže iznenađenja i promjene koje se odlikuju svježinom i sugestivnom uvjerljivošću. Izdiferencirani mnogostruki nabori ne sakrivaju, nego tijekom i specifičnim lomovima i prijevojima ističu plastiku tijela vitkih nogu, malo naglašenih bokova i opet vitkog poprsja s uskim ramenima (vidi T. 1). Svim spletovim nabora, bez obzira na posebne zadatke isticanja plasticiteta, zajednička karakteristika jest suzdržani i plitki reljef koji ne omogućuje samo lagano nabi-

⁶ Toplička Minerva je domorodačkom tradicijom posvećena zaštitnica, koja je preuzela funkciju člana kapitolske trijade ali

je zadržala posebnost posvećenog prostora i obreda,

ranje i brazdanje, nego koristi posebne karakteristike površinske obrade iskričavog pohorskog mramora i njegove pogodnosti isticanja raznovrsnosti tkanina i ostalih apliciranih materijala (vidi T. 4). Radi toga razgolićeni dijelovi ruku i nogu dišu, a zaodjenuti korpus probija naslage tkanine koja je naročito zgusnuta od bokova do pojasa, kako bi se na poprsju i kvalitetom materijala, a ne samo glavom Meduze, istakao metalni zaslon egide. Njezini kruti zmijoliki ukrasi i rubovi s blago grotesknim smiješkom Meduze u središnjem čvorištu čine časku iz čijeg procijepa proviruje blagi otklon poprsja s delikatno modeliranim i nešto pomaknutim ključnim kostima (T. 6 i 7). Vitki izvijeni vrat također je modeliran po živom modelu, plitkim prstenastim naborima, koji sežu do podbratka, naznačen je otklon vrata prema glavi i poprsju.

Premda je oblikovanje glave u monumentalno-reprezentativnom kiparstvu antike bio i ostao motivom spoticanja i najglasovitijih kipara i umjetnika, Majstor loplčke Minerve ga je rješavao integralno sa svim ostalim zadacima i dijelovima njezine kompozicije, kao što je već uvodno na više mjesta spomenuto. Prema tome, i ona je bila podvrgnuta režimu jedinstvene organske stilizacije uz korištenje Ditnin spoznaja određenosti glave živoga modeia i obaveznih akcidentanija. JSao i KOd drugin eiemenata pojavne i likovne stvarnosti, njezina je uloga ona poseono naglašena povezivanjem zaKljučne konture i plastiKe svojevrsne Krune i zajeu-nicKog volumena povezane prednje i stražnje strane (vidi *i. I*). JLaKo je uočljivo da je oval lica lagano oKrenut od glavne linije poprsja, aii imKiiadiio oštećenje orade, ustiju i nosa sprečava nas da neposredno doživimo KOHKO su ti maii ot-kioni Din važni za deriniranje i valorizaciju same glave i posebnog aKcentunianja Kipa Minerve. Ovdje se može odmah naglasiti da je aKtivni udio glave prvenstveno u njezinoj individualnoj funkciji izraženoj portretnim karakteristikama, a ne snematskom povezanošću s poprsjem i cijelom siluetom. Dok naKnadna ostećenja nehotice sugeriraju dojam zaobljenog ovala s glatkim stranama lica, pažljivo promatranje potvrđuje da je umjetnik oblikovao izduženi oval pravilno nesimetričnih strana lagano oblo zatalasale površine s jače istaknutim ličnim kostima, interesantno da čelo i simetrala, očito brončanoga šljema također nisu u ravnini čela božice, što zajedno s već spomenutim odstupanjima od linije poprsja, vrata i čela Minerve pokazuje neobično pažljivo primijenjeni sistem varijacija planova kojim se više težilo stvaranju punoće dojma i oživljavanja cijele kompozicije negoli njezinoga detalja-glave (T. 8). To, međutim, nije sprečavalo umjetnika da na površini od nekoliko desetaka centimetara razigra igru kontrasta i bogate razvedenosti planova pramenova valovite kose, rubova i zaglađenih površina šljema, okomitih dijelova perjanice, kao i njezinog duljeg povijenog dijela. Prolazeći na krivinu začelja, perjanica pada i djelomice pokriva dugački struk kose, koja vidljivim otklonom predstavlja jaki reljefno-plastički naglasak različit od opće linije leđa, a usporedan s obodom štita slijeva i složenom okomicom simetrale stražnje strane kipa. Na taj način produženi volumen glave sa šljemom i perjanicom izvanredno je aktivan i raspoređuje odnose masa kaskadastih pojaseva označenih vodoravnim rubovima i jednim zaobljeno-polukružnim prevjesom na visini buti-

na. Ovaj jajoliko latičasti segment djeluje iznenađujuće potencirano kao prijevojnica mekih okomica nabora u njihovom stremljenju od podnožja do glave i obratno (Vidi T. 3).

Prema svemu do sad uočenom i navedenom, zaključne primjedbe o Topličkoj Minervi i njezinom Majstoru ne bi smjeli svesti na opće ili jednostrane estetske konstatacije. Svi stvarni podaci zorno govore da je u kipu Minerve sažeto veliko iskustvo prožimanja rimske civilizacije poč. 2. st. n.e. i zrelih plodova domorodačkih noričko-panoniskih tradicija.⁷ Sve je to Majstor Topličke Minerve sretno i stvaralački objedinio i likovnoumjetnički oživotvorio. Božica posjeduje sve tematsko-ikonografske prerogative predstavnika oficijelnog kulta, ali je njezino ostvarenje snažni izraz i ekspresija aktualiziranih domaćih navika i vjervovanja, kojima je Majstor otkrio pravi smisao i vrijednost. Koristeći sva stečena i naslijeđena iskustva on je samosvojnim načinom i tehnikom obrade kiparskog materijala stvorio cjelovito i originalno likovno i umjetničko djelo. — Bez obzira na otvorena i neriješena pitanja religioziteta tadanjeg vremena, ili baš zbog dilema između čovjeka i nesagledivog svijeta koji ga je okruživao neizvjesnošću, briga za održanje zdravlja u već tada poznatim toplicama Aquae Iasae imala je uz magiju i provjereni balneoterapeutski smisao. Uz jasijske nimfe zaštitnice termalne i ljekovite vode, novim tadanjim prilikama se je priključila i Minerva Medica — Ljekarica (vidi T. 1). U dotada neslućenom tempu i sumnjama svakidašnjice, ova je božica, poznata po odlučnosti i pokretnosti (uz dobre osobine još živih domaćih magijskih bića), mogla obećavati optimizam i ekspeditivnost uz stimulatívno korištenje nepobitno ljekovite termalne vode. Koliko god je ova skicirana situacija pojednostavljivanjem okrnjena, sadrži, po našem mišljenju, bitne pretpostavke za društveno i osobno angažiranje kipara, kao što smo to i ranije sažeto iznijeli. Stvaralac nije mogao zatajiti sebe ni zadatak, a otkriveni i povoljno integrirani kip Minerve danas narječitije govori o aktualnosti, stvaralačkim problemima i umjetničkom dometu Majstora Topličke Minerve.

Put koji je on izabrao za izvedbu i oblikovanje kipa božice nije bio lagan niti osiguran korištenjem prokušanih kompromisnih tuđih uspješnih uzora i uzoraka. Korisni asocijativni materijal tradicionalnih ideja, kompozicijskih i oblikovnih rješenja svjesno je primijenjen samo kao poticaj traženja i otkrivanja novih izvornih rezultata i pretpostavki za lična ostvarenja. Umjetnička uvjerljivost i likovna ljepota postupno se formiraju u trajnom procesu alternacije stvarnosti i apstrakcije, spoznaje i emocionalnosti. Radi toga se situacijska pojavnost kipa u trodimenzionalnom prostoru hrama ne određuje mehaničkim odnosom veličina, nego njihovim fizikalno-matematičkim korelacijama plasticiteta i reljefa, te posebno vitko oblikovanim postamentom. Statuama prisutnost božice i obredno-simbolička realnost prožeti su privlačnom uvjerljivošću diskretne monumen-

⁷ Kako se radi o prožimanju starog i novog, odlike Minerve kao umjetnine upozoravaju na mnogolikost noričko-panonske

kulturne sredine, i potrebu njezinog svestranog vrednovanja,

talizacije individualizirane žene određenih karakteristika i tipske osobitosti noričko-panonske regije. Suprotno ustaljenom statičkom tretmanu božanstva, Toplička Minerva je komponirana u pokretu koji zrači i oko sebe, prisiljavajući gledaoca da je korakom i pogledom obiđe u punom krugu. Na taj način se doživljava (njoj jedinstveno svojstven) osjetljiv fenomen vizualnog sažimanja i ostvarivanja, slijetanja i uzlijetanja. Na povisokom postolju vibrira, a ne stoji, figura čovjekolikoga božanstva puna jednostavne ženstvenosti, koja zahvaljujući bogatoj stvaralačkoj mašti stvaraoca i invenciji kipara-umjetnika skladno sinhronizira protivuriječna stanja, momenta kretanja i mirovanja. Klasična predodžba božanske ukrućenosti pomoću koturna uzmakla je pred humaniziranom i mnogolikom podatnošću stvarnosti, koju čovjek svojom upornošću i vizionarnošću može stvaralački preoblikovati. Superiornost i odrješita mjera ukusa dokazuje majstrovstvo, koje i na ovoj kritičnoj granici ostvarljivosti prividno nemogućega nije porsnulo u neuvjerljivost i deformaciju. Majstor Topličke Minerve, dosljedan sebi i težnji neprekidnog otkrivanja iznenađujućih mogućnosti oblikovanja i realnosti umjetničkog izraza, sigurno je zakoračio putem slobode i likovnog univerzalizma. Upravo njegov rad i djelo potvrdili su nepromijenjenu aktualnost njegovih nastojanja, a antičke Toplice obogatili kulturno-umjetničkim sadržajima koji su značenjem prešli lokalne i regionalne okvire.

SADRŽAJ TABLI
DESCRIPTION OF PLATES

Tabla 1

Plate 1

Kompozicija Minerve s vidljivim izvornim ukošenjem postolja.
Composition of Minerva with visible original slant of pedestal.

Tabla 2

Plate 2

Pogled sprijeda i djelomični desni profil.
Front view with partial right profile.

Tabla 3

Plate 3

Stražnja strana s djelomičnim desnim i lijevim profilom.
Back view with partial right and left profiles.

Tabla 4

Plate 4

Prednji dio trupa s naborima tkanina.
Front part of body with folds of dress.

Tabla 5

Plate 5

Desna noga miruje prema pozadini, a u snažnom pokretu djeluje cjelokupnost kipa.
The right foot is at rest towards the back, but suggests vigorous movement which has an effect on the complete statue.

Tabla 6

Plate 6

Medaljon Meduze između izreza haljetka na poprsju i zmijolikog čvora uzice.
The medallion of Medusa between the cut of the dress on the bust and the snake-like knot on the string.

Tabla 7

Plate 7

Draperija i aplikacije ističu blagu ustalosalost puti i tijela.

The draperies and appliqué stress the gentle ripple of the skin and body.

Tabla 8

Plate 8

Glava u pokretu mijenja izražajnost i kiparske osobine.

The apparently moving head changes the expressivity and sculptural characteristics.

SUMMARY

VARAŽDINSKE TOPLICE MINERVA THE STATUE AND THE SCULPTOR

The happy discovery of a larger-than-lifesize marble statue of Minerva, just near where it had originally stood until the late-classical devastation of Varaždinske Toplice (*Aquae lasae*), offers an unusually rare opportunity to study the problem not only of a great work of art, but also the demands and possibilities of a culture in the full surge of creativity. The figure of the goddess, with a rather high pedestal and a long votive inscription, is presented in a highly original manner. Her positioning on her separately made and dimensioned pedestal, her figure carved with the spacial relationships, width of portal and height and depth of temple borne fully in mind, is one of the great art achievements of the first decades of the 2nd century ... Such an achievement, with all that it implies, was possible only in classical Toplice.

The dethroning of Minerva and her Capitoline environment, although the work of foreign soldiers under the Emperor Theodosius, was obviously carried out with so much restraint, that it may be an example of the interaction of classical pagan and related local traditions, still alive in late-classical Toplice.

The extensive border region of Noricum and both the Pannonias reacted violently and creatively, not only with economic and military potential, but also in the formation of a specific regional culture which influenced the growth and decline of the common mainstream. When it was erected, the statue of the goddess, preserved in spite of all the misfortunes of time and history, must have had all the usual iconographic attributes symbolizing the joy of life and also medical aids. But the easily recognized stylization of detail must also have suggested that the formative heritage of the past, and the experience of present reality, are indivisible.

The approach to the goddess was carefully organized. Immediately in front of the temple was a specially laid out circle. Visits would seem to have been elaborately stage-managed. The complexities of the approach can be reconstructed partly through conjectured stages and partly because certain visible details have

been preserved. The visitor had first to pass through the temple's narrow entrance passage, after which the spaceousness of the interior, in which the tall, slender pedestal surmounted by the statue occupied the most prominent position, must have made a deep impression. This experiment in applied geometry did not end the rational- almost mathematical, effort to increase the total impression of Minerva's statue. This was accentuated by the fine artistry of detail. The sculptor achieved a dynamic and creative interaction between the various parts of the composition. He stressed the naturally shaped body and limbs, the swell of the fall and the folds of the clothing, the position and posture of the head, the rounded arms, the visible parts of the snake-like monster at her hips and feet. All these together represent a divine female body that give the impression of movement and elevation.

From the rear Minerva has no special thematic characteristics of conventional »facade«. But in the rhythm of the carving there is a strongly felt presence of the layered clothing, a woman, revealed rather than hidden by the layered clothing, a serrated hanging fringes of cloaks. In all the five different and anatomically conditioned areas of drapery on the back of the statue nothing is parallel or in unbroken verticals and yet the beholder cannot rid himself of the impression that when the sculptor was carving this part, he had in mind, or had the association, of the fragment of the shaft of a column with a stylized capital and fluting.

From what has already been said, it can be seen that the position of Minerva, with regard to the whole complex of the Capitolium and its temple, was studied and programmed in much detail. This were created special effects and a situation behind whose realization stands the creative personality of a master with special characteristics, talent and temperament.

There are very few details about the life of the sculptor of this Minerva, but we nevertheless believe that this statue contains some information important for his biography. The composition, highly developed and dynamic in space and ground-plan, with contrasting planes such as: raised right arm, the right foot which is stepping out, the slightly bent and lowered left arm, the frontal bust of the snake-like monster and the spatial-rounded segment of the shield on her back, are all carved out of one large block of Pohorje marble. This supports our conviction that the sketch for the statue contained all the essential details of the composition, i. e. that the project was made by a master-sculptor who had great knowledge of composition and of the structure of the Pohorje large-grain and inhomogeneous marble. The finished work shows an unusually clever use of that specific type of stone, which breaks down the slanting axes of its crystalline pattern, leaving the master a choice between the rhythm of rounded edges, or larger and smaller polished areas which are translucent or absorb the light, like alabaster. He had the possibility of presenting fabrics of various kinds, including leather and metal applique etc.

We are confronted with a great sculptural work by a fine artist. The statue is the achievement of a master of unusual sincerity, openness and originality. The

sculptor of the Toplice Minerva had the courage to carve a figure whose image was a centuries long creation. He shows the public deity of a health cult with all the proscribed attributes, yet nevertheless impresses upon its the deep mark of his own personality and of the time he lived in. We can say without fear or reserve that iconographically and thematically the Toplice Minerva is similar to all the known representations of this goddess from the 6th century B. C. onwards. „But she is neither a copy nor a free replica of any of them.

Both plan and execution are original in composition and in use of ritual and symbolic motives. All of them are united with a measured but free rhythm by a completely creative personality. The already mentioned suggestion of elevation and movement is not met very often in the sculpture of the classical period, nor is the circular spacial projection.

The master of the Toplice Minerva paid special attention to linking the dynamic composition and stylistic expression of all the figural elements with a deep feeling for organic existence, growth and lively inter-relationships.

The carving of the head in monumental-representative sculpture of the classical period was always a stumbling block even for the most celebrated sculptors and artists, but the Master of the Toplice Minerva solved this problem integrally with all the other parts of the composition, as has already been mentioned in several places in the introduction. Thus the head too shows a unique organic stylization, using essential knowledge about the determination of the head of the live model and the obligatory accidentalia.

The statuesque presence of the goddess, with all ritual and symbolic elements is nevertheless suffused with the embodiment of an individualized woman bearing certain characteristics and typical features of the Noricum-Pannonia region. Contrary to the usual static treatment of deities, she is shown in movement and radiates a force which compels the beholder to walk round her and look at her from all sides. Thus she is experienced as a unique and sensitive phenomenon.

Tabla 2 M. GORENC: Minerva iz Varaždinskih Toplica, VAMZ, 3. s., XVI-XVII (1983—1984)

Tabla 4 M. GORENC: Minerva iz Varazdinskih Toplica, VAMZ, 3. s., XVI-XVII (1983—1984)

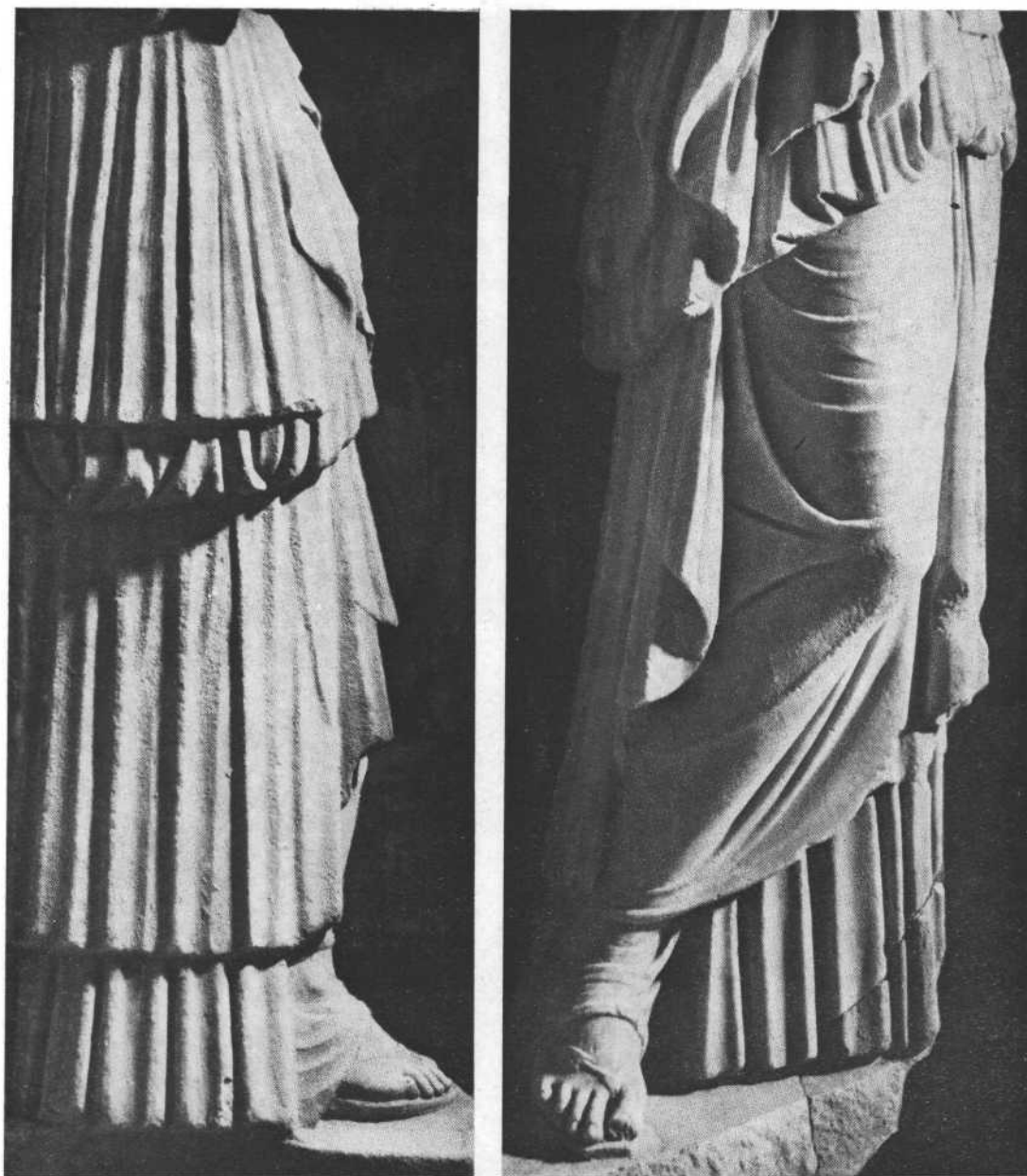

Tabla 6 M. GORENC: Minerva iz Varaždinskih Toplica, *VAMZ*, 3. s., XVI-XVII (1983—1984)

Tabla 8 M. GORENC: Minerva iz Varaždinskih Toplica, VAMZ, 3. s., XVI-XVII (1983—1984)

MARIJAN KADI

Zavod pa katastar i geodetske poslove grada Zagreba

**FOTOGRAMETRIJSKA OBRADA KIPA MINERVE IZ VARAŽDINSKIH
TOPLICA**

UDK 904:730.023.2(497.13):778.38

Stručni rad

Radovi terestičke fotogrametrije odnose se na izradu dokumentacije arhitektonskih i kulturnohistorijskih objekata kao i historijskih urbanih cjelina.

U kontaktu sa Arheološkim muzejem u Zagrebu i razgovora oko postojeće dokumentacije kipa Minerve uočeno je da dosadašnja foto-dokumentacija ne daje sve potrebne elemente za kvalitetnu analizu oblika i proporcija same skulpture. Odlučeno je da se kip Minerve obradi terestičko-fotogrametrijskom metodom koja za razliku od fotografske interpretacije daje izuzetnu točnost detalja, a u kombinaciji sa slojnim prikazom ističe bogatu plastičnost same skulpture.

Zavod za katastar i geodetske poslove grada Zagreba opremljen je fotogrametrijskom opremom za obradu aero i terestičkih snimaka. U sastavu opreme posjeduje terestičko fotogrametrijsku Kameru WILD P-31 sa žarišnim daljinama $f = 4,5$ i $f = 10$ cm.

Fotogrametrijska priprema i snimanje.

U dvorištu Arheološkog muzeja postavljeno je stabilno drveno postolje koje je horizontirano i na njega je postavljen kip.

Dogovoreno je da se kip prikaže u 8 pogleda. Snimanje je izvršeno s fiksnog snimališta, a rotacijom kipa oko vertikalne osi ostvareni su željeni pogledi.

Elementi snimanja odabrani su tako da se zadovolji točnost kartiranja u mjerilu 1 : 5. Kontrola mjerila postignuta je pomoću dviju nivelmanskih letava postavljenih na postolje u vertikalni i horizontalni položaj.

Snimanje je izvršeno stereokamerom WILD C-40, a dobiveni fotogrametrijski snimci podvrgnuti su izmjeri na stereoinstrumentu WILD A-10.

Za plastični prikaz odabrana je ekvidistancija slojnica 1 cm.

Dobiveni podaci fotogrametrijske obrade

Originalno kiparsko i umjetničko rješenje majstora Minerve istaknuto u radnji¹ prof. M. Gorenca vidljivo je i potvrđeno na dobivenim nacrtima:

- a) pločasta baza kipa nagnuta je uzdužno i poprečno od horizonta
- b) na nacrtima se ne može vidjeti niti jedna horizontalna ni vertikalna linija
- c) plastičnost kipa dobivena slojnim prikazom ističe temeljnu pretpostavku o prikazivanju božice u blagom kretanju.

Uz izlaganje priložena su 4 osnovna pogleda.

¹ Minerva iz Varaždinskih Toplica i njezin majstor. *VAMZ*, 3. s., XVI-XVII, 95-108.

SADRŽAJ TABLI TAFELNVERZEICHNIS

Tabla 1
Tafel 1
Prednja strana
Vorderseite
Tabla 2
Tafel 2
Desni profil
Rechtes Profil
Tabla 3
Tafel 3
Stražnja strana
Hinterseite
Tabla 4
Tafel 4
Lijevi profil
Linkes Profil

Tabla 2 M. KADI: Fotogrametrijska obrada Minerve, VAMZ, 3. s., XVI-XVII (1983—1984)

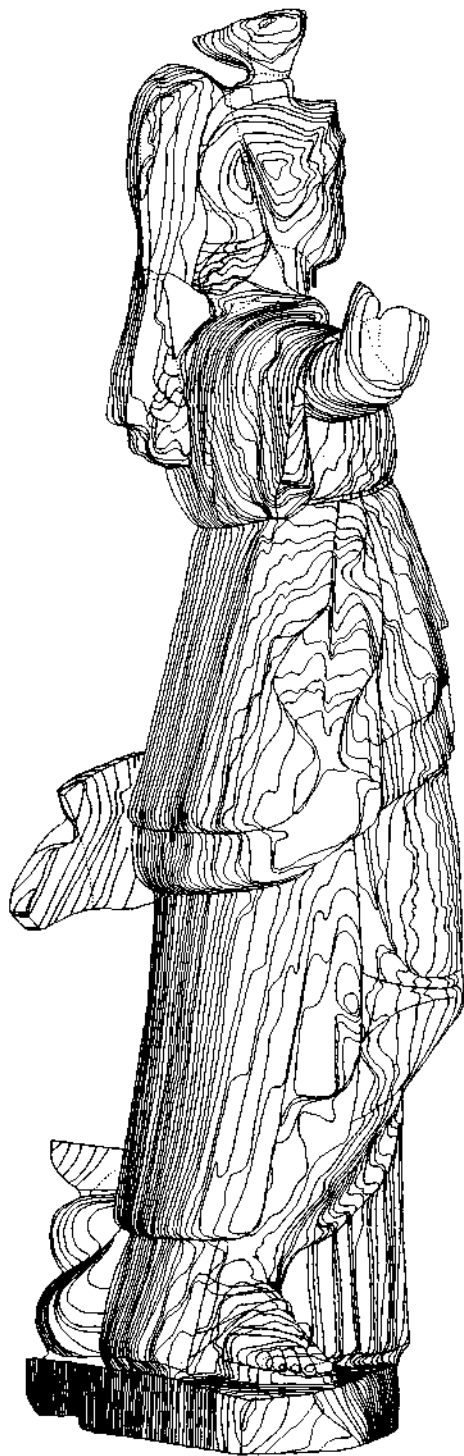
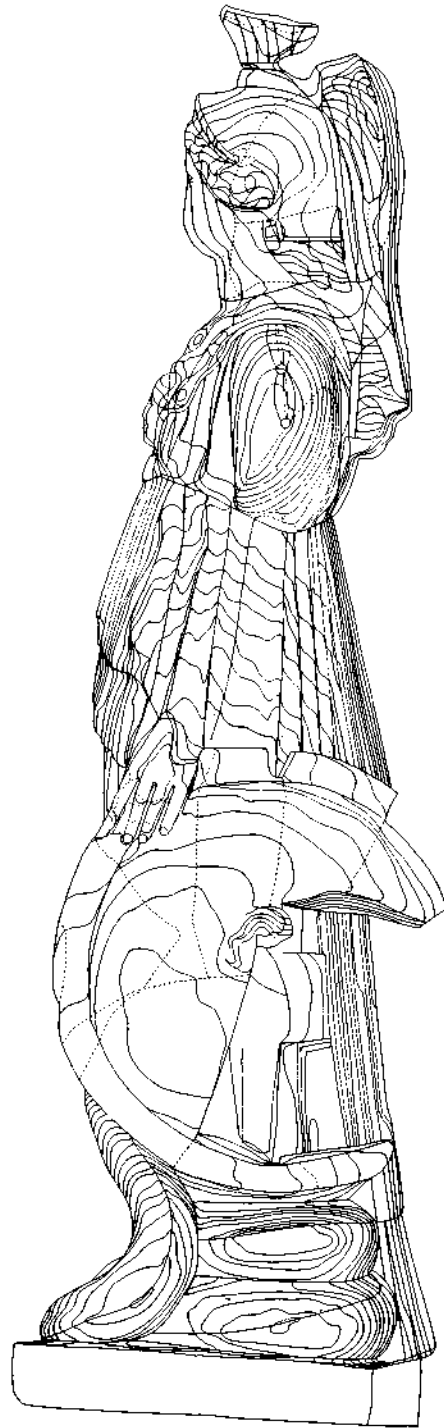

Tabla 4 M. KADI: Fotogrametrijska obrada Minerve, VAMZ, 3. s., XVI-XVII (1983—1984)

IVAN ŠARIĆ

Regionalni zavod za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu

POKLOPAC »JAPODSKOG« OSUARIJA

UDK 904:726:823(497.13)

Izvorni znanstveni rad

Na temelju nalaza kamenog poklopca u obliku krova na dvije vode s posebno učinjenim utorom za nalijeganje poklopca na tzv. »japodske urne«, razlikuju se poklopci tih spomenika od onih koji su nalijegali na sanduke osuarija u obliku kvadra. Pretpostavlja se istovremena proizvodnja oba tipa poklopca, odnosno sanduka.

Kada sam prije nekoliko godina identificirao prve primjerke tzv. »japodskih urni« u Lici, izgledalo je tada dosta neobično da se ti značajni spomenici naše protoantičke i antičke baštine otkrivaju izvan Pounja.¹ Pokazalo se međutim, da se učestalost »japodskih urni« u Pounju, na temelju koje bi se između ostalog mogle iznijeti i pretpostavke o posebno nastalim spomenicima unutar neke uže japodske društvene zajednice, može smatrati pojavom nastalom na temelju više ili manje sretnih okolnosti po kojima su se ti spomenici u većoj mjeri sačuvali u tom a ne u nekom drugom dijelu japodske teritorije, konkretno na području Like.

Imajući vjerojatno i to u vidu, nedavno je D. Rendić-Miočević predložio nešto slobodniji i po njegovu mišljenju stvarnosti bliži naziv — osuariji s japodskog područja². Novi naziv poklopca »japodskog« osuarija u Lici sve više ukazuje na činjenicu da u tom centralnom klasičnom japodskom području treba s pravom i dalje očekivati takve nalaze.

¹ Činjenica je da se do identifikacije tzv. »japodskih urni« u Lici (vidi moj rad *Japodske urne u Lici*, VAMZ, 3. ser., IX, 1959; usporedi također moj rad *Kamene urne u Lici*, »Lika«, znans. skup, Otočac, Split 1975) ta vrsta spomenika našla isključivo na području Pounja, na lokalitetima uz ri-

jeku Unu u okolici Bihaća (vidi kartu lokaliteta u radu, B. Raunig, *Japodski kameni sepulkralni i sakralni spomenici*, »Lika«, sp. mj., 46. str,

² Usp. D. Rendić-Miočević, *O nekim zanemarenim komponentama kod »japodskih urni«*, VAMZ, 3. ser., XV, Zgb 1982, str. 2.

U okviru kulturno-povijesnog i umjetničkog značenja naše antičke baštine posebnost se »japodskih« osuarija ogleda u njihovim značajnim arhitektonskim i simbolično-dekorativnim elementima, što su se ustrajnošću japodske duhovne kulture i umjetnosti održali i ponovno učvrstili unutar rimske sepulkralne umjetnosti, odražavajući na najbolji način njene provincijalne komponente. Neki se elementi njihovog likovno-dekorativnog sadržaja, zbog svojih stilsko-ikonografskih značajki, s dosta uvjerljivosti povezuju s arhaisko-grčkom i alpsko-venetskom umjetnošću kao i s (u novije vrijeme) likovnošću daunijskih stela³. Za razliku od tih likovno-dekorativnih elemenata, posebnog crteža i sadržaja, arhitektonska forma »japodskog« osuarija ne nalazi za sada sličnosti u ranijoj kamenarskoj tradiciji. Mislimo pritom ponajprije na njegov kameni sanduk, odnosno na kamene konzolne istake smještene s prednje strane sanduka koje ga i čine toliko atipičnim. Premda su i one, kako je to na temelju do sada poznatih primjeraka sanduka »japodskog« osuarija ustanovljeno, pretrpjele stanovite promjene i modifikacije⁴, ipak se zahvaljujući njima ustrajno i jasno održava prepoznatljivost obrasca čak i kod onih osuarija koji su u velikoj mjeri bili već na putu da se pretvore u rimsku varijantu tog spomenika. Upravo su ti oblikovni elementi, doduše ponešto preinaceni ali prepoznatljivi, sudeći po izgledu jednog sarkofaga nađenog u Lici, bili preneseni i na taj novi tip sepulkralnog spomenika, pa se time svijest Japoda o vlastitom duhovnom nasljeđu održala i u kasnijim stoljećima Rimskog Carstva⁵.

Unatoč tom posebnom obliku sanduka arhitektonski oblik i izgled »japodskog osuarija time nije iscrpljen. Razmatrajući nedavno neka pitanja glede osuarije s japodskog područja konstatirao je Rendić-Miočević da su se svi osuariji »morali sastojati od sanduka za ostatke spaljenih pokojnika i njihova pokrova, bez obzira kakvu su formu (pokrovi — op. a.) imali...«⁶. U vezi s tim postavlja se opravdano pitanje kakav je oblik poklopca mogao imati sanduk osuarija »japodskog« tipa.

Čitav niz do sada poznatih poklopaca na području Japudije kvadratičnog su tlocrta. Izvedeni su u obliku krova na dvije vode. Svi su nađeni bez pripadajućeg sanduka. Usprkos tome mora se između poklopaca i sanduka nađenih na tom području, kako je to već ranije bilo uočeno, pretpostaviti određena uzajamnost⁷. Na području Like nije do sada nađen ni jedan kameni pokrov koji tipološki ne bi pripadao poklopcima u obliku krova na dvije vode⁸. Ta činjenica, kao uostalom i učestalost tih poklopaca na području Pounja, ima sama po sebi određeno značenje. Razlike među ličkim poklopcima, ma koliko bile formalne u općem izgledu poklopca, jasno su naglašene utorom. Spominjem kao primjer jedan poklopac u

³ Fenomenom kulturno-povijesnog i umjetničkog značenja tzv. »japodskih urni« bavili su se uglavnom domaći autori, razmatrajući unutar tog fenomena i probleme utjecaja i veza s prepoznatljivim i uvjerljivim analogijama šire protoantičke, antičke a i ranije spomeničke baštine. Usporedi D. Sergejevski, *Japodske urne*, G.Z.M. u Sarajevu, N.S. 4 — 5, 1945—1950, str. 72; također radove autora: R. Vasić, *Hronološka podjela japodskih urni*, »Živa antika«, XVII, 1967, D. Rendić-Miočević, sp.dj., str. 7.

⁴ Usp. R. Vasić, sp. dj., str. 230; B. Ravnig, *Japodski kameni sepulkralni i sakralni spomenici*, »Starinar«, N. S., knjiga XXIII, Beograd 1972, str. 45, vidi pod istim naslovom u »Lika«, sp. dj., str. 53—54.

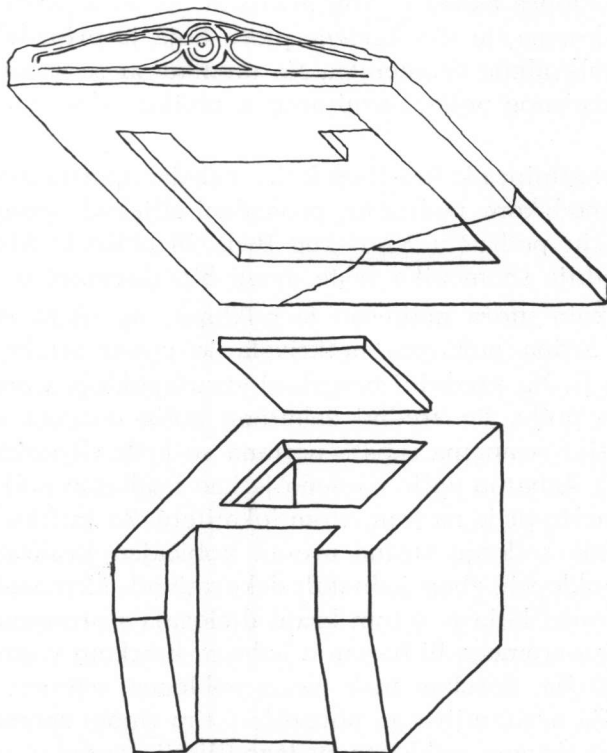
⁵ Usp. N. Cambi, *Antički sarkofazi iz Like*, »Lika«, str. 75, si. 1.

⁶ Usp. Rendić-Miočević, VAMZ, sp. dj., str. 7.

⁷ Usp. Rendić-Miočević, sp. dj., str. 6; također usp: Šarić, »Lika«, sp. dj., str. 60.

⁸ Usp. Šarić, »Lika«, sp. mj., str. 60.

obliku krova na dvije vode, uočen u Vrepcu, čiji okruglo formirani utor za nalijeganje poklopca jasno govori o cilindričnom obliku sanduka⁹.

Crtež 1

Novootkriveni kameni poklopac osuarija u Lici ima oblik krova na dvije vode. Kvadratnog je tlocrta. Premda djelomice oštećen sačuvao je s donje strane poseban utor za nalijeganje poklopca koji ga bez sumnje povezuje sa sandukom osuarija »japodskog« tipa¹⁰. Nađen je, na žalost, bez pripadajućeg sanduka u okviru manjih sondažnih istraživanja u Konjskom Brdu nedaleko od Perušića. Otkriven je u sondi iskolčenoj u predjelu zvanom Tisni Klanac a smještenoj pokraj ceste

⁹ Usp. Šarić, »Lika«, sp. mj., str. 62, katalog br. 7/b, slika 15.

¹⁰ To je drugi primjerak poklopca takvog tipa nađenog u Lici. Prvog smo već ranije identificirali na temelju crteža koji donosi Brunšmid (vidi: J. Brunšmid, *Predmeti halštatskog doba iz grobova u Vraniča Glavici u Širokoj Kuli*, VHAD, N.S. sv. V, 1901, str. 71, sl. 33) u »Lika«, sp. dj., str. 59, katalog br. 6/d, sl. 3. Taj se poklopac, na žalost, nije sačuvao. Donosimo dimenzije na-

šeg poklopca: širina 112 cm, dužina 112 cm, širina utora 75,5 cm, duljina utora s vanjske strane 74 cm, širina dijela utora kojim je nalijegao na konzolne istake 16 cm, duljina 11 cm. Duljina utora između konzola 43,5 cm. Visina zabatnog polja u osi sljemena 36 cm, visina na krajevima zabatnog polja 12 cm. Poklopac je izrađen od domaćeg tvrdog kamena vapnenca. Zbog pucanja kamena spomenik je u cijelosti dosta oštećen.

koja vodi od Perušića za Čanak. Zatečen je izvrnut, po svojoj prilici u jednom već sekundarnom položaju, zajedno s drugom poluobrađenom kamenom građom koja je vjerojatno trebala poslužiti podlozi cestovnog naboja. (Tabla 1, sl. 1; Tabla 2, sl. 1). Osim ovog poklopca nađen je tom prilikom još jedan mali ulomak poklopca s ostacima »kosog krova«, te dio kamene ploče koja je pripadala prednjoj strani nekog antičnog sepulkralnog spomenika, Na ulomku su se sačuvali ostaci dekoracije i profilacije natpisnog polja, formiranog u obliku *tabulae ansatae*¹¹. (Tabla 2, sl. 2).

Usprkos tim nesretnim okolnostima koje, izgleda, uporno prate dosadašnje nalaze osuarija na japodskom području, pronađeni dijelovi spomenika i poklopac nesumnjivo pripadaju području Konjskog Brda ili obližnje Široke Kule, odakle su za potrebe izgradnje spomenika ceste mogli biti dovučeni u Tisni Klanac.¹²

Posebnim oblikom utora nalijegao je poklopac na osam rubnih bridova japodskog osuarija. Širina poklopca natkrivala je poput strehe vertikalne plohe sanduka (vidi crtež 1). Na prednjoj pročelnoj strani poklopca urezanom je linijom obrubljeno zabatno polje. Po sredini zabatnog polja urezana je okrugla rozeta. Od rozete prema užim stranama zabata ucrtana su krila elipsoidnog oblika (Tabla 1, sl. 2; vidi crtež 1). Zabatno polje riješeno je kao i zabatno polje jednog kamenog poklopca nađenog nešto prije na tom istom lokalitetu. Za razliku od našeg primjerka, taj poklopac ima s donje strane urezan uobičajen kvadratni utor¹³. Unatoč toj razlici oba se poklopca, zbog jednakih dekorativnih elemenata, mogu pripisati nekoj lokalnoj radionici koja je u tom kraju djelovala s prepoznatljivom proizvodnjom, proizvođači istovremeno ili barem u jednom kratkom vremenskom razdoblju različite tipove osuarija. Poseban utor našeg poklopca, učinjen u obliku sanduka »japodskog« osuarija nesumnjivo ga povezuje s tim tipom spomenika, dok je kvadratno učinjen utor drugog poklopca prilagodljiviji sanduku »čisto« kvadratnog oblika. Premda bi se ta razlika u obliku utora mogla činiti u prvi mah bezsadržajnom jer bi i kvadratni oblik utora mogao dovoljno dobro zatvarati i sanduk osuarija »japodskog« tipa, očito je da upravo forma utora ovdje razlikuje poklopce — dakle i jedan tip sanduka od drugog.

Iako se do sada nađeni poklopci s ličkog područja, kao što je to u većini slučajeva vrijedi i za slične sanduke s ostalog japodskog teritorija, ne mogu pripisati ni jednom do sada poznatom kamenom sanduku nađenom u Lici, ne mijenja se u biti podatak da su »japodski« osuariji bili pokriveni poklopcem u obliku krova na dvije vode s posebno učinjenim utorom za nalijeganje poklopca. Vjerujemo da je japodsko stanovništvo, zbog posebnih razloga prihvatilo upravo obrazac poklopca u obliku krova na dvije vode, koji, po mome mišljenju, leže u postanku »japodskog« osuarija i toku prilagođavanja rimskim sepulkralnim spomenicima. Možda je tip poklopca u obliku krova na dvije vode na odgovarajući način zbližavao dvije slične predodžbe o smislu i izgledu groba i zagrobnog života. Ovim ne

¹¹ Dimenzije: najveća visina 35,5 cm, najveća širina 44 cm. Debljina ploče 9 cm.

¹² Na području Široke Kule pronađeno je više primjeraka kamenih osuarija, vidi

naš rad u »Lika«, sp. dj., str. 66, katalog br. 6, slika 12, 13.

¹³ Usp. Šarić, »Lika«. sp. mj., str. 60, katalog br. 5, sl. 5 i 11.

kanim tvrditi da poklopac, za razliku od ostalih elemenata »japodskog« osuarija, nije pretrpio stanovite preobrazbe; međutim, njih smo ipak skloni u većoj mjeri pripisati njegovim dekorativno-figuralnim elementima a manje obliku u koji se ubraja i posebno učinjen utor. Oblik se, uz posebnu tehniku crteža, najdulje održao; to vrlo slikovito posvjedočuju i oblici sanduka s uraštenim konzolnim istacima. Takav poklopac u obliku krova na dvije vode ne samo da približava stvarnosti simbolični smisao čitavog osuarija kao kuće mrtvih koja oblikom podsjeća na kuću živih, već nam se i s obzirom na podneblje u kojem su ti spomenici *sub divo* stajali takav oblik poklopca čini primjenivijim. Kosina »krova« štitila je bez sumnje prikladnije sanduk i bočne stranice sanduka, ukrašene simboličnim crtežima, nego što bi to činio poklopac u obliku ravne ili oblo svođene ploče.

Tako sagledan poklopac »japodskog« osuarija otvara neka nova pitanja glede nekih već otprije poznatih elemenata prisutnih na »japodskim« osuarijima. Postavlja se pitanje kojoj su svrsi služili utori prostora u koje su se polagali spaljeni ostaci pokojnika¹⁴. Koljenasto izvedeni i smješteni uz gornje rubove otvora, sigurno su nosili neku vrstu pokrova kojim su se ti prostori zatvarali. Uz pretpostavku da je i tu zadaću preuzimao poklopac čitavog sanduka, trebalo bi i sa njegove donje strane očekivati pune istake kojima bi poklopci nalijegali na koljenasto izveden utor. Vjerujem da bi to umnogome otežavalo izradu poklopca osuarija, pogotovo u slučajevima gdje postoji više udubljenja za polaganje ostataka spaljenih pokojnika¹⁵. Mislim da su ti prostori bili pokriveni ravnim kamenim pločama, dimenzijama prilagođenim otvorima i visinama utora (vidi crtež 1). Umetanjem ploča u unutrašnje utore izravnala se ujedno i gornja ploha sanduka na koju je veliki poklopac osuarija nalijegao. Možda su takvu ulogu imale ravne kamene ploče koje se spominju prilikom nalaza nekih primjeraka »japodskih« osuarija¹⁶.

Više primjeraka do sada poznatih osuarija »japodskog« tipa imaju s prednje strane sanduka, utjecajem rimskih sepulkralnih običaja, »ugrađeno« natpisno polje oblika steloidnog titulusa, dakle polja koje se završavalo ucrtanom ili isklesanom trokutastom formom zabata¹⁷.

Zamislimo li izgled osuarija kao cjelinu sanduka i poklopca, tada se prikaz zabata, kod onih primjeraka sanduka koji na takav način imaju riješeno natpisno polje, neizbježno ponavlja. Razmatrajući neke zanemarene komponente kod »japodskih urni« tu je činjenicu već prije uočio Rendić-Miočević, pretpostavljajući tim povodom i druge moguće oblike poklopca osuarija s japodskog područja¹⁸. Ne suzujući prostor i za daljnje objašnjive pretpostavke i druga opravdana mišljenja o izgledu poklopca kamenog osuarija, treba imati u vidu da do sada na području Japudije nisu nađeni poklopci koji bi oblikom i veličinom pružali mogućnost uspostavljanja određenih korelacija s postojećim kamenim sanducima, za razliku od poznatih poklopca u obliku krova na dvije vode koji to nesumnjivo omogućuju. Zatečeni

¹⁴ Usp. Sergejevski, sp. dj., slika 1 i 6; također usp., Šarić, VAMZ, sp. mj., tabla I

¹⁵ Usp. Sergejevski, sp. dj., sl. 1.

¹⁶ Usp. Sergejevski, sp. dj., str. 51. i 57.

¹⁷ Usp. Sergejevski, sp. dj., Tabla VII, sl. 2, Tabla X, Tabla XII, slika 1.; također usp.

Šarić, VAMZ, sp. dj., Tabla IV; I. Čremošnik, *Rimski spomenici iz okoline Bihaća*, GZMS, 1957, tabla I, sl. 1, tabla II, sl. 4.

¹⁸ Usp. Rendić-Miočević, VAMZ, sp. dj., str. 6. 4

oblici poklopca i sanduka također imaju svoju prošlost i etape razvoja koje se za sada, ne mogu definirati. Međutim, »ugrađivanje« steloidnog titulusa u prednju plohu »japodskog« osuarija između dva konzolna istaka predstavlja, u odnosu na razvoj tog tipa spomenika, naknadni i novi element, koji jasno odražava postupnu ali sigurnu afirmaciju rimskih sepulkralnih običaja. Ma koliko da su ti novi elementi bili u prvi mah strani domaćem stanovništvu, prihvaćeni su bez sumnje u procesu određene identifikacije. Kao što je, vjerujemo, isticanje epitafa moglo biti prihvaćeno njegovim poistovjećivanjem sa smislom likovnog prikaza nekad urezanog u takve plohe, tako je i zabatni završetak natpisanog polja u okviru svojevrsnog sinkretizma mogao biti poistovjećen s ulaznim vratima kuće u kojoj boravi pokojnik, kuće koju cjelina »japodskog« osuarija s poklopcem u obliku krova na dvije vode nesumnjivo simbolično odražava (*domus aeterna*). Zbog toga vjerujem da je klesar, klešuci nadgrobnu stelu Kvinta Valerija Valerijana i ucrtavajući dva zabata, jednog iznad drugog, želio također isti simbolični smisao što bolje približiti stvarnosti, imajući pritom u vidu i rješenja koja su mu u tom smislu pružali dostupni kameni osuariji¹⁹.

¹⁹ Usp. I. Čremošnik, sp. dj., str. 168, sl. 9.

OPIS TABLI
DESCRIPTION OF PLATES

Tabla 1

Plate 1

Slika 1 — Donja strana poklopca »japodskog« osuarija s karakterističnim utorom

Figure 1 — The lower surface of the lid of the »Japodic« ossuary with the typical groove

Slika 2 — Detalj zabatnog polja s urezanim ukrasom

Figure 2 — Detail of the gable with cut in decoration

Tabla 2

Plate 2

Slika 1 — Donja strana poklopca »japodskog« osuarija s karakterističnim utorom

Figure 1 — The lower surface of the lid of the »Japodic« ossuary with the typical groove

Slika 2 — Ulomak spomenika s ostacima dekoracije natpisnog polja

Figure 2 — Fragment of a monument with remains of a *tabula ansata*

CRTEŽ U TEKSTU
ILLUSTRATION IN TEXT

Crtež 1

Crtež poklopca i pokušaj rekonstrukcije načina pokrivanja sanduka »japodskog« osuarija

Figure 1

Drawing of the lid and the attempted reconstruction of the manner in which the »Japodic« ossuary was covered

SUMMARY
THE LID OF THE »JAPODIC« OSSUARY

The special features of the »Japodic« ossuaries, as seen within the framework of the cultural, historic and artistic importance of our Classical heritage, are reflected in their architectural, symbolic and decorative elements. They survived owing to the persistence of Japodic spiritual culture and art and they took firmly roots within Roman sepulchral art thus representing their provincial components at their best.

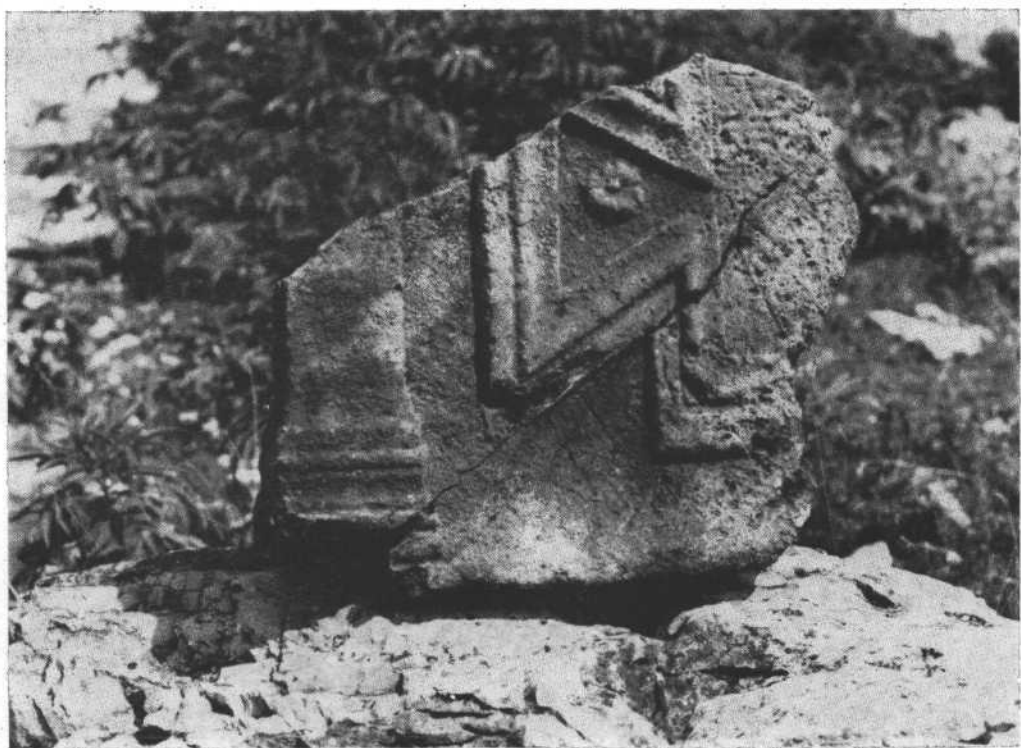
Unlike the figural and decorative elements of such monuments, the specific architectural form of the stone chest has no parallel within the older stone-cutting tradition at this stage. In spite of its unusual shape, the architectural form and pattern of the »Japodic« ossuary is far from being fully researched. It has been maintained (Rendić-Miočević, Šarić) that such particular memorials were covered by roof-shaped lids of which a considerable number have been found on the Japodic territory. The recent discovery of a roof-shaped stone lid with typical grooves on the lower surface to fit the urn affirms this presumption as the grooves of such lids differ from others. The »Japodic« ossuary was therefore provided with a roof-shaped lid and the groove below was executed to fit the upper surface of the typical chest.

Further analysis of the grooves framing the container for the incinerated remnants of the deceased proves that the »Japodic« ossuaries were first sealed with an inner flat stone slab before being covered by the lid.

1

2

BRANKA VIKIĆ-BELANČIĆ

SUSTAVNA ISTRAŽIVANJA U LUDBREGU OD 1968—1979. GOD.*

UDK 902.2/3 (947.13)

Izvorni znanstveni rad

Obradeni su rezultati prvih sustavnih istraživanja u Ludbregu od 1968—1979. god., koja su pokazala da se radi o urbaniziranom i utvrđenom naselju na itinererskom putu od Poetovija prema Mursi. Nastalo je već u 1. st. n. e. ali je jači zamah u izgradnji započeo tek u prvim dec. 2. st. kad je radi svog položaja u dravskoj dolini i na rječnom prijelazu bilo opasano bedemima.

Nalazi javne i stambene arhitekture 1—4. st., mada dosta fragmentarne, pokazuju da je antički Ludbreg bio vrlo gusto naseljen, a bogati popratni arheološki materijal svjedoči o višem standardu života i društveno-ekonomskog razvoja. U ranom razdoblju Velike seobe naroda naselje je prestalo funkcionirati.

Stari nalazi i novi rezultati istraživanja potkrijepuju pretpostavku da je na mjestu današnjeg Ludbrega bila itinerarska postaja Iovia-Botivo.

Nakon višegodišnjih anketiranja i rekognosciranja¹ na području Ludbrega i šire okolice, započeta su 1968. godine sustavna sondiranja i iskopavanja na njegovu užem arealu². Naime, zapaženo je, da se u sadašnjem rasteru naselja ističe

* Ovaj rad prvotno mnogo opsežniji i bogatije ilustriran morao je biti smanjen zbog ograničenih mogućnosti tiskanja.

¹ Ekipe Arheološkog muzeja u Zagrebu (M. Gorenc, B. Vikić i V. Damevski) u suradnji s Gradskim muzejom u Varaždinu (Ž. Tomičić) i uz svesrdnu pomoć nastavnice iz Ludbrega M. Winter u nekoliko je navrata (1965-1967) obilazila uže i šire područje Ludbrega anketirajući i ubicirajući, te je sakupila vrlo mnogo starih i novijih podataka o arheološkim nalazima. Ovom prili-

kom zahvaljujemo se Mariji Winter, dobrom poznavaoicu Ludbreškog kraja i njegove povijesti, na dugogodišnjoj suradnji i pomoći.

² Sistematskim sondiranjem rukovodili su M. Gorenc i B. Vikić, a arhitektonsku i tehničku dokumentaciju izradili su A. Faber (do 1973), I. Šarić i B. Vikić (1975-1979). Sondiranja su financirana od strane Općine Ludbreg, a sufinancirali su RSIZ za znanstveni rad i Arheološki muzej u Zagrebu.

pačetvorinasti tlocrt njegove južne jezgre, koji gledan s visine tj. s tornja crkve i na katastarskoj karti, podsjeća na raster rimskog logora, odnosno grada. Ovaj južni kompleks omeđuje crkva sa župnim dvorom, južni dio Trga žrtava fašizma, Preradovićeve ulice, zakretište rijeke Bednje do mosta, te ulice A. Blažića, Kalnička i VI. Nazora sve do župnog dvora.

Prilikom obrade okućnica, vrtova i povrtnjaka, već se od sredine 19. st. naovamo, nailazilo na ostatke rimskih zidova, arhitektonskih elemenata, na građevni grup i različiti arheološki materijal — kamene spomenike, keramiku, staklene i metalne predmete, novac i dr.³ U njegovu istočnom i jugoistočnom dijelu, u Preradovićevoj ul. i Ul. A. Blažića, otkriveni su u podrumima i dvorištima obitelji Sova, Grabušnik i Petrović, veliki i vrlo masivni zidovi⁴, koji su vjerojatno ostaci perimetralnog zida što je zatvarao istočnu liniju rimskog naselja prema Bednji. Isto je tako zapažen u podrumu hotela »Putnik« vrlo čvrsti i dobro sačuvani antički zid.

Radi svega navedenog pristupilo se sustavnom ispitivanju ovog južnog dijela Ludbrega, a zbog konkretne situacije na terenu, koji je pretežno u privatnom posjedu, nije se moglo iskopavati na većim površinama, izuzev u jednom slučaju, nego samo planski sondirati. Na taj način dobiveno je vrlo mnogo dijelova arhitekture i nasebinskih elemenata kao i mnoštvo popratnog arheološkog materijala, a posebno važnih znanstvenih podataka o ovom dosad posve neistraženom rimskom naselju, za kojeg se pretpostavlja da je Iovia-Botivo iz antičkih itinerara i literature⁵.

Planska sondiranja odvijala su se 1968, 1969, 1971, 1973, 1976 i 1978, a 1973 bila su paralelno vođena i sistematska istraživanja antičkih terma. Na zahtjev Općine Ludbreg izvršena su zaštitna i kontrolna sondiranja izvan južne jezgre naselja 1975. i 1979. god.«

TOK I KARAKTER ISTRAŽIVANJA

Sondiranje u 1968. god.

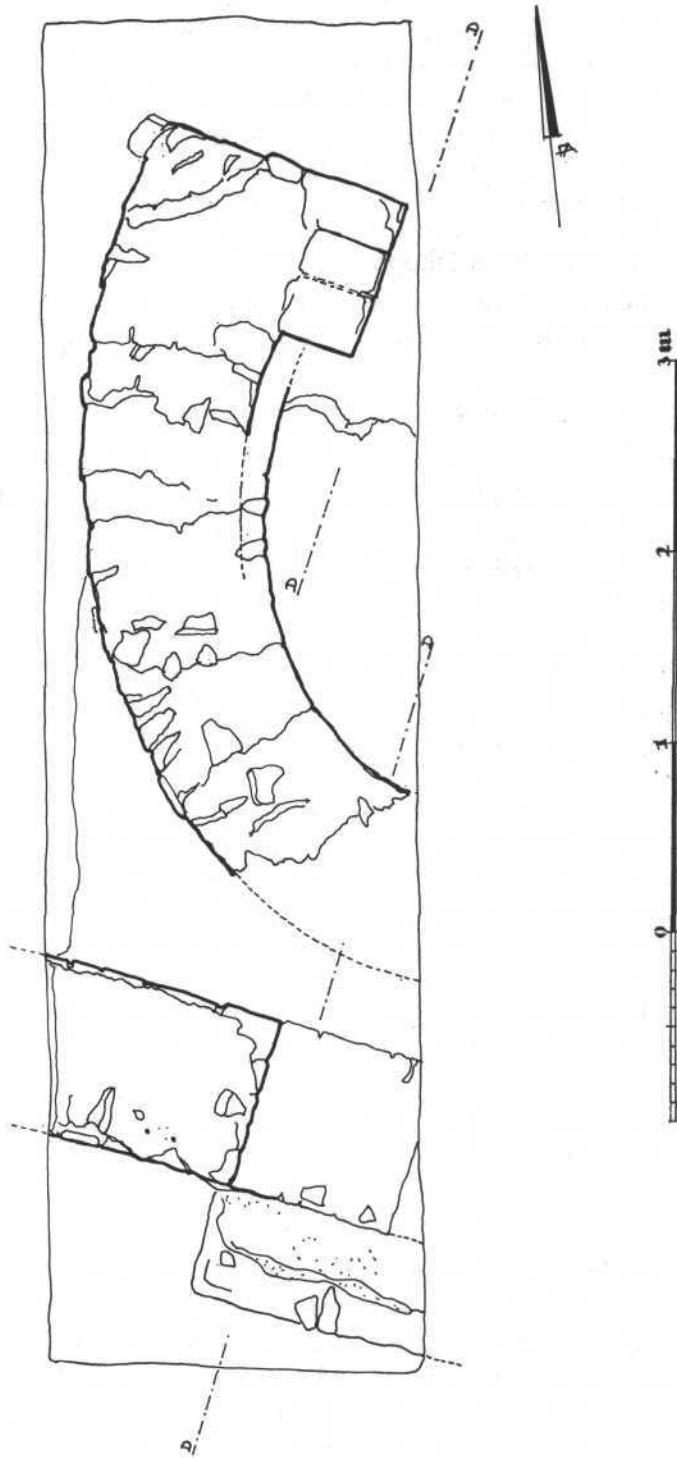
Prve istražne sonde locirane su u odnosu na već spomenuti perimetralni zid otkriven 1966. god., i to u stražnjem vrtu kuće br. 4 u Preradovićevoj ulici (vlasnik D. Bobnarić).

³ M. Fulir iz Varaždina također je topografski istraživao ovo područje i registrirao je sve starije nalaze od sred. 19. st. naovamo u svom radu »Topografska istraživanja rimskih cesta na varaždinskom i međimurskom području (1960-1967), karta 2 (1-14), Rasprave SAZU, VI, Ljubljana 1969.

⁴ Ž. Tomičić je, nakon rekognosciranja, 1966. god. izvršio probno sondiranje u jugoistočnom dijelu Ludbrega, a rezultate objelodanio u Arheološkom pregledu 8, Beograd 1966., p. 117-119.

⁵ It. Ant. 129,5 (Iovia); It. Hier. 561,3 (civitas Iovia), Tab. Peut. (Botivo), Geogr. Rav. 215,17 (Botivo). A. Graf, Übersicht der antiken Geographie von Pannonien, Diss. Pann. I, 5, 1936, karta Pannonia Romana p. 63.

⁶ Preliminarne terenske izvještaje o istraživanjima dali M. Gorenc i B. Vikić, zajedno ili posebno u Arheološkim pregledima br.: 10 (1968), 11 (1969), 13 (1971), 15 (1973), 17 (1975), 18 (1976), 20 (1978) i 21 (1979).

Slika 1.

Sonda 1/68 (smjer istok-zapad, vel. 4 m X 2 m)

Već u drugom otkopanom sloju, pored recentnog materijala, otkriveni su ulomci rimskih opeka, a slojevi od 0,40—1 m bili su ispunjeni velikom količinom antičkog građevnog gruha s mnogo fragmenata tegula, seskvipedalne opeke, tubula i žljebnjaka, te kvadratičnih hipokaustičnih opeka, grumenova vezivne žbuke, kamenova i većeg broja ulomaka keramike, pretežno sive i grublje domaće. Na 1,20 m, u (zapadnom dijelu sonde uočen je deblji sloj paljevine u kojem je bilo ulomaka glatke sigilate. Na dubini od 1,40 m ušlo se u sloj pjeskovite ilovače bez ikakvog priloga, a na 1,60 m prestalo se s iskopom u sondi.

Situacija u sondi signalizira prisustvo ili blizinu jednog građevnog objekta, bogatije opremljenog (dijelovi hipokausta) koji je jako oštećen.

Sonda 2/68 (smjer sjever-jug, vel. 6 m X 2 m).

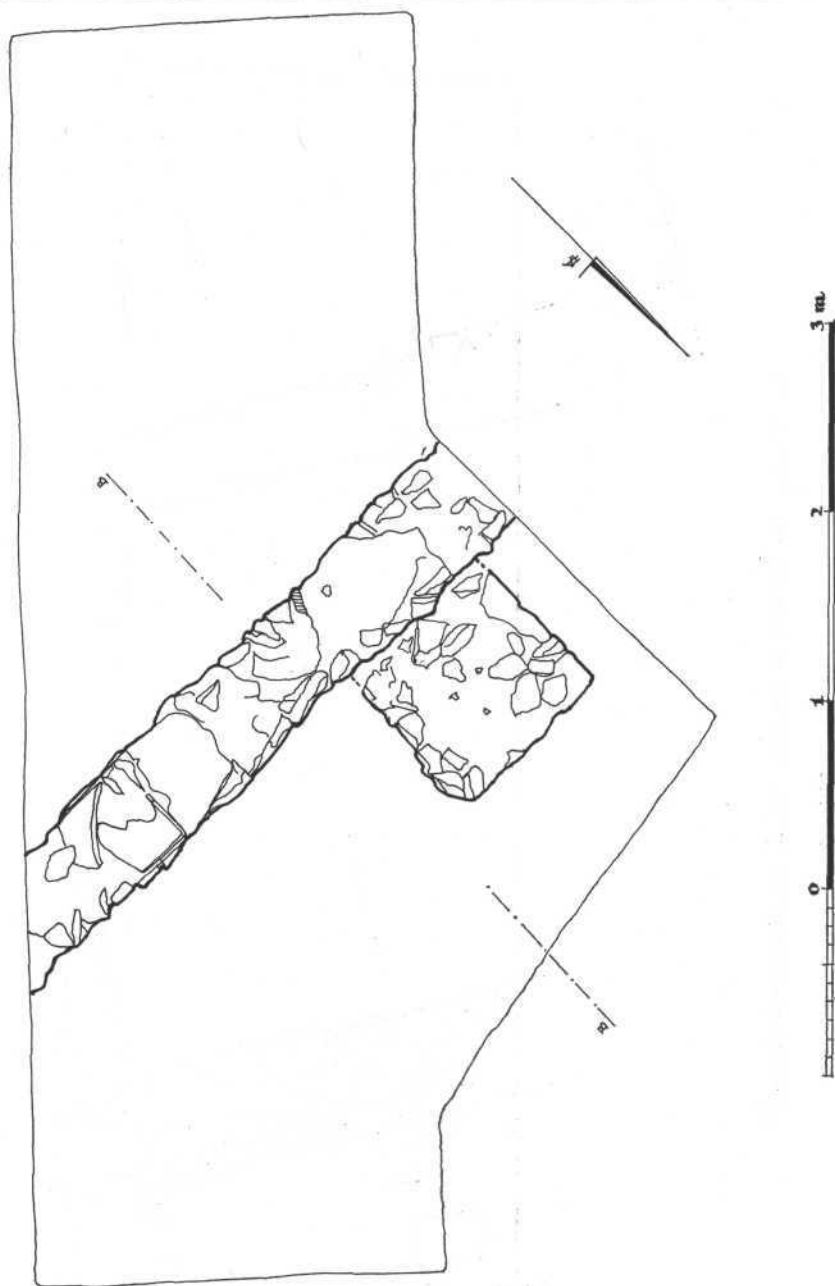
U trećem otkopnom sloju oslobođen je u jugozapadnom dijelu sonde masivni antički zid, smjera istok-zapad, dužine 1 m, a na dub. od 0,80 m, u sjevernom dijelu sonde, drugi zid, odnosno ugao neke građevine. Zidovi su građeni od duguljastih kamenova s proredima opeka, a vezivna žbuka je dosta krupnog agregata. Visina im je 0,70 m. Južno ležeći zid ima široki prag (raspon 1,10 m; šir. 0,97 m) i stepenicu dužine 1,20 m koja je građena od kamena i opeke. Sa sjeverne strane praga sačuvan je na dub. od 1 m solidan pod tarac, ružičaste boje radi primjese većih čestica drobljene opeke. Na 1,50 m otkriven je još jedan pod, bijelo žbukan, kvalitetnije fature. Objekt kojem pripada prag ima smjer pružanja istok-zapad, izvan linije sonde (si. 1).

U dubljim slojevima oslobođen je dio velike apsida (raspon 3,80 m) od koje je sačuvana sjeverozapadna peta šir. 1,40 m. Donji rub luka apsida leži na dub. od 2 m. Apsida je građena od pločastih kamenova na redove, a peta je izvedena u seskvipedalnoj opeki (T. 1:1). Vezivna žbuka je guste fature i sitnog agregata. Struktura i tekstura apsida je puno kvalitetnija od one gornjih zidova, te se radi o rimskoj arhitekturi starijeg i mlađeg horizonta, različitog položaja i namjene. Nalazi keramike također potvrđuju dvije faze gradnje na tom području, jednu raniju (fragment sigilate) i jednu kasnoantičku (svjetlija i tamnija siva keramika kasnocarskog obilježja).

Kako pravac oba gornja zida ide prema zapadu, nastojalo se pratiti njihovo pružanje iskopom dviju sondi u dvorištu hotela »Putnik« (3/68 i 5/68).

Sonda 3/68 (smjer istok-zapad, vel. 6 m X 2 m).

Iskolčena je u istočnom dijelu srednjeg pojasa dvorišta. Nakon slojeva recentnog nasipa s nešto ulomaka rimske keramike, na 1,20 m došlo se do masivnog rimskog zida, smjera sjeverozapad-jugoistok, koji je sačuvan u dužini od 2,60 m. Širok je 0,60 m, a visina 0,60 m. Građen je od poluobrađenih kamenova pješčenjaka, donekle slaganih na redove i poravnanih pločastim kamenovima. Sa sjeverne strane nalazi se pilastar, šir. 1 m, oštećen u gornjim partijama (T. 1 : 2 i si. 2). Prilikom čišćenja pilastra otkrivena je fragmentirana narukvica od zelenkaste staklene paste,

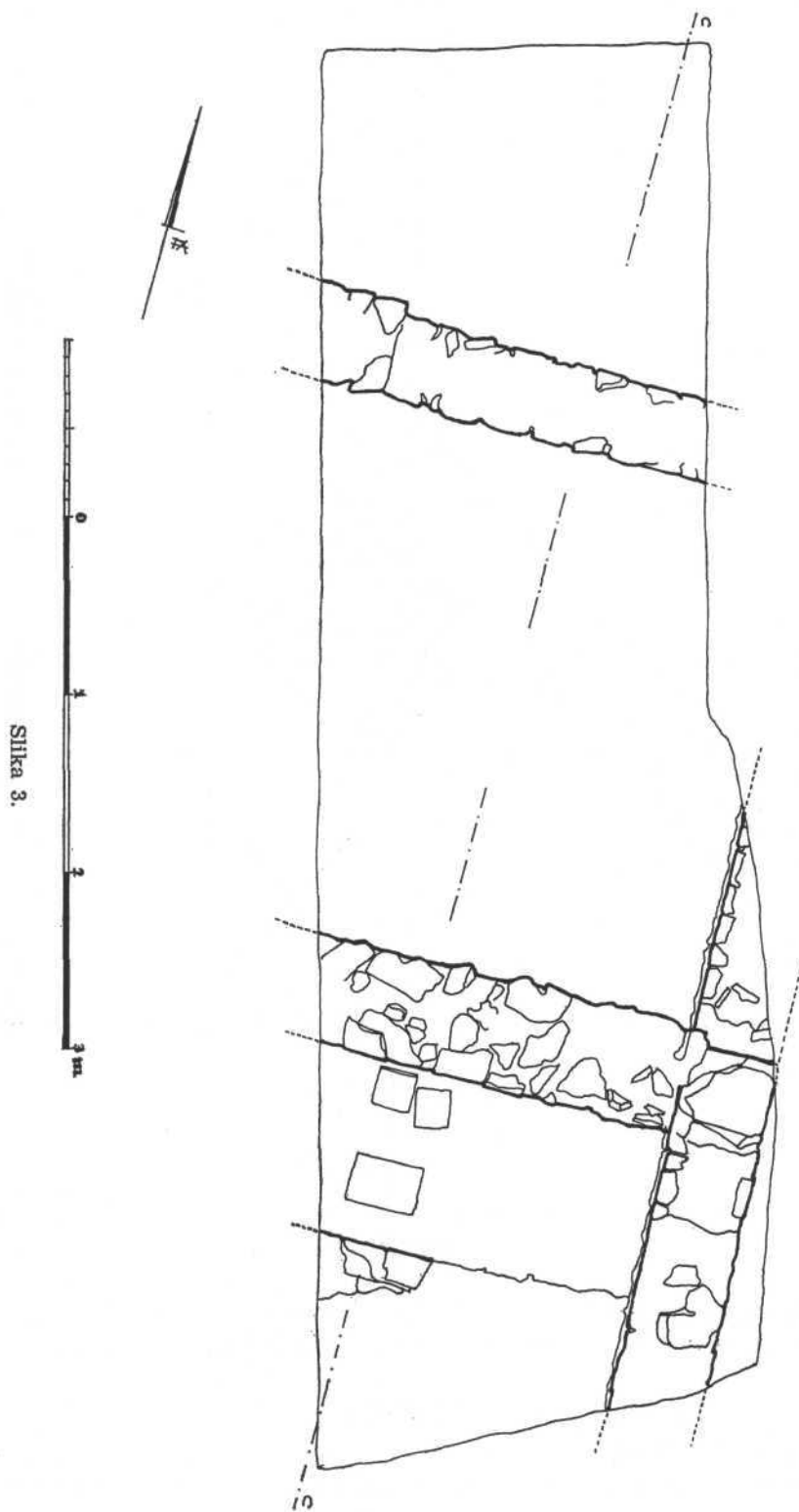

Slika 2.

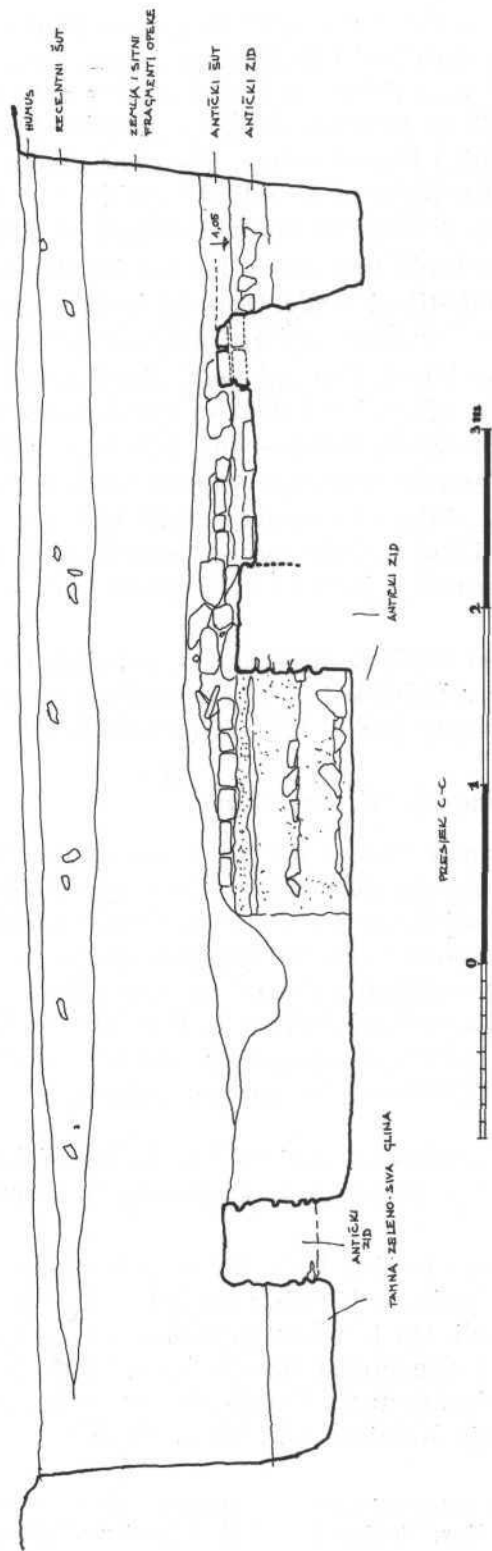
dio veće posude grube fature, te nekoliko ulomaka sivih posuda. Na 1,80 m prestalo se s iskopom jer je žućkasta pjeskovita ilovača bila posve sterilna.

Sonda 5/68 (smjer sjever-jug, vel. 6mX2m).

Locirana je 5 m istočnije od sonde 3/68, te su joj slojevi do dub. od 1,10 m bili vrlo sličnog karaktera, U toku rada produžena je prema jugu za 2 m.

Slika 3.

Slika 4.

Na **1,10 m** pojavila su se dva paralelna zida, pravca istok-zapad s malim otklonom, koji su oslobođeni u dužini od 1,80. Razmak među njima je 3 m. Sjeverni zid je širok 0,60 m, južni 0,75 m, a visina im je 0,65 m. Oba zida su različito građena. Južno ležeći je kvalitetniji, te je zidan od većih poluobrađenih kamenova, među kojima je manji lomljenjak i krupni obluci, a vezivna žbuka sadrži sitni pijesak uz nešto manjih kamenčića. Sjeverni je zid od manjih poluobrađenih kamenova, koso položenih, a bjelkasta žbuka ima mješani agregat srednje veličine.

Južni zid na istočnom kraju ima sraz s još jednim zidom, koji nakon dužine od 1,25 m nestaje u istočnoj stijeni sonde. Ovaj zid je dublje temeljen od dva prethodna, solidnije je građen, ima finu vanjsku žbuku, te je nešto stariji (si. 3 i 4).

U slojevima oko zidova bilo je dosta ulomaka sive keramike s profilima kasnocarskog razdoblja, a među njima i nekoliko sa smeđastozelenom olovnom glazurom, te veći broj željeznih čavala, jedna spona, nož i dio potkove.

Ostaci zidova u obje sonde pripadaju jednom velikom javnom objektu koji je imao dvije faze gradnje. Zid s pilastrom iz sonde 3/68, ako se spoji s odgovarajućim zidom u sondi 5/68 i kad se doda razmak između sondi od 5 m, iznosi preko **10 m** dužine. Vjerojatno se radi o jednoj javnoj zgradi koja je mogla biti horreum (žitnica).

Iste godine, na temelju nekih ranijih indicija, pokušalo se ući u trag zapadnog bedemskog sistema, pa je u Kalničkoj ul.⁷, koja predstavlja najzapadniji dio stare jezgre naselja, iskolčena sonda 4/68, u najjužnijem dijelu dvorišta kuće br. 7.

Sonda 4/68 (smjer istok-zapad, vel. 6mX2m).

TJ istočnom dijelu sonde već se na 10 cm ispod površine zemlje došlo do gornjeg ruba masivnog rimskog zida, smjera sjever-jug, koji je išao cijelom širinom sonde od 2 m i nastavljalno se u oba smjera izvan njezinih stijena. Građen je od većih duguljastih kamenova i manjih kubičnih, pretežno u gornjem dijelu, te je za njega djelomice upotrebljen materijal starijih zidova, jer je na pojedinim blokovima sačuvana starija vezivna žbuka vrlo fine fature. Inače je vezivna žbuka ovog zida obilovala krupnijim agregatom. Na dva mjesta zid je poravnat debljim slojem sivkastobijele žbuke (svaki 5 cm debeo). Visina mu je 0,80 m (T. 5:4).

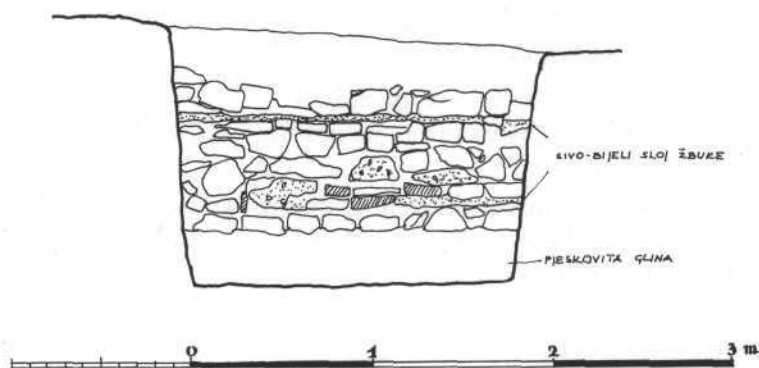
Po svojoj strukturi i masivnosti ovaj zid ima bedemski karakter, a po popratnom materijalu u slojevima pripadao je kasnocarskom zapadnom obrambenom pojasu (si. 5).

U vrijeme rada ekipe, vlasnica kuće Katarina Kos obrađivala je povrtnjak s prednje (južne) strane kuće, te je naišla na jedan zid smjera sjever-jug, slične strukture kao i zid u sondi. On je tekao paralelno s novootkrivenim bedemskim zidom na razmaku od cca 6 m prema zapadu, pa se može pretpostaviti da je zapadni bedemski sistem bio dvostruk. Kasnije će ova pretpostavka biti potvrđena novim nalazom na križanju Kalničke ul. i Ul. A. Blažića.

⁷ M. Fulir navodi da su u Kalničkoj ulici od br. 17 (vlasnici Panić, Kos, Vadjun i

Molnar) otkriveni temelji zidova, oveće cigle i kosti. o.c. karta 2, toč. 3.

U toku daljnjih radova u sondi 4, otkriveno je u slojevima do 1,60 m dosta građevnog materijala i veći broj ulomaka kasnocarske sive i ocaklene keramike (od lonaca, tanjura, grubljih posuda za hranu), te od traonika sa smeđom i zelenom olovnom glazurom. Na dub. od 1,60 m—1,80m nađeno je nekoliko fragmentata crveno i smeđe obojanih posuda, mramoriziranih, te grafitiranih i glačanih, koje pripadaju proizvodnji 2. i 3. st. carstva. Na 1,90 m prestalo se s iskopom u sondi jer su slojevi žučkaste pjeskovite ilovače bili sterilni.

Slika 5.

Sonda 6/68 (smjer sjever-jug, vel. 6 mX2 m).

Locirana je u stražnjem dijelu dvorišta kuće br. 10 u Ul. A. Blažića (vlasnik I. Havaić)⁸, na visokoj obali Bednje, a jugoistočno od sonde 4/68. Njezina sjeverna polovica po nivou je mnogo viša od južnog njezinog dijela.

Slojevi do 1,20 m dubine sadržavali su nasip u kojem je pored recentnog bilo i rimskog materijala (ulomci opeke raznih vrsta, keramike i zidnih slikarija crvene i narančaste boje s uskim crvenim trakama). Sav ovaj antički materijal došao je vjerojatno s nekog drugog mjesta prilikom nasipavanja i niveliranja bednjanske obale. U toku daljnjih radova u ovoj sondi sve se više gubio recentni materijal a prevladavao antički građevni gruh od manjih kamenova, ulomaka opeke, grumenova vezivne žbuke i s pokojim fragmentom sive i crvene keramike. Na 2,40 m došlo se do masivnog zida pravca sjeveroistok-jugozapad koji je oslobođen po cijeloj širini sonde od 2 m, ali je prelazio njezine granice. Zid je bio vrlo masivan i kompaktan po građi, te se teško mogla odrediti njegova tekstura. Kako nije u tom dijelu dvorišta bilo prostora za proširenje sonde, iskolčena je kontrolna sonda 6/68 tri metra **južnije**.

⁸ Isti autor spominje slučajne nalaze u Ul. A. Blažića 10. i to: velike cigle, novac,

ulomke sigilate s ukrasom, sive, crne i grublje domaće keramike. Karta 2, toč. 2-

Sonda 8/68 (smjer istok-zapad, vel. 6 mX2 m).

S obzirom da je u tom dijelu jako snižen teren, već na dub. od 25 cm došlo do vrlo masivnog zida, širine 3,60 m, koji je građen od velikih nepravilnih pritesanih blokova i pločastih kamenova, te od većih i manjih komada lomljenog i poluobrađenog kamena, okomito i koso zabodenih u debele slojeve vezivne žbuke bjelkastožučkaste boje s krupnijim riječnim agregatom i česticama opeke (si. 6). U slojevima do 0,60 m dubine našlo se nešto ulomaka keramike sive i crvene boje, nejednako pečene, nekoliko jako korodiranih komada željeza, te fragmente staklene posudice i staklene narukvice.

Spajanjem sonde 6/68 i 8/68 dobivena je dužina zida od 11 m.

Ovdje se svakako radi o bedemskom zidu koji je zbog blizine rijeke Bednje bio osobito solidno građen, a vjerojatno je u tom najjužnijem dijelu postojala i obrambena kula (T. 4:1).

Radi ispitivanja odnosa novootkrivenog jugozapadnog poteza bedema prema unutrašnjem prostoru antičkog naselja, iskolčena je sonda 7/68 u prednjem dijelu istog dvorišta u Ul. A. Blažića 10.

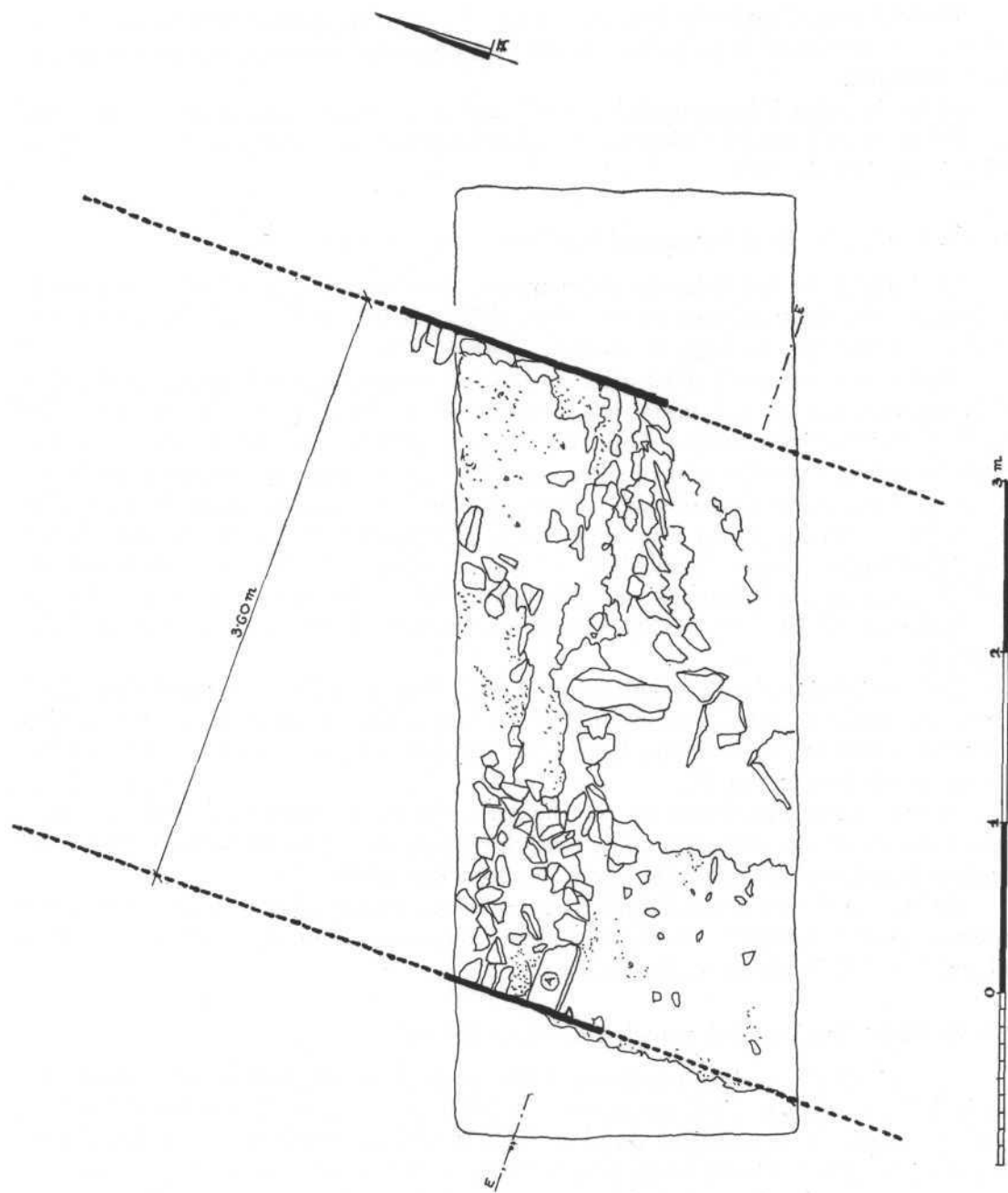
Sonda 7/68 (smjer sjeverozapad-jugoistok, vel. 6 mX2 m).

Slojevi od 0,20 — 0,60 m sadržavali su mnogo ulomaka rimske opeke i keramike izmješane s recentnim materijalom. Keramika je pretežno siva, svjetlija i tamnija, no ima i dosta primjeraka od grubljih lonaca i zdjela s metličastim ukrasom i razgrnutim rubovima, karakterističnim za kasnocarsko razdoblje. U srednjem dijelu sonde, na dub. od 0,60 m dolazi se do opločenja od seskvipedalnih opeka koje je sačuvano na površini od cca 2 m², a na 0,80 m dub. njegove podloge od nepravilno lomljenih opeka, na rasponu od 2,50 mX 1,50 m. Prilikom čišćenja ove podloge nađeno je 5 jako patiniranih kasnocarskih novčića i tri manja ulomka mramora. U blizini opločenja, otkriven je na 1 m dubine žid kanala, koji dijagonalno presjeca sondu u smjeru sjeverozapad-jugoistok i nastavlja se izvan njezinih granica. Uz ovaj kanal, pokriven seskvipedalnom opekom, nalazi se masivni zid neke zgrade, šir. 0,80 m, dužine 2,10 m, kojeg sjeverno lice leži u stijeni sonde. Zid je građen od većih i srednjih poluobrađenih kamenova, vezanih žučkastobijelom žbukom srednje velikog agregata (T. 3:3—4).

U sjevernom dijelu sonde kontrolirani su slojevi do 1,80 m dubine, koji sadrže pored sitnog građevnog gruha i dosta ulomaka sive i crne keramike, nejednako pečena (najviše dna i drške posuda), te ulomke dolija, traonika i vrčeva, koji svi pripadaju kasnoantičkoj keramičkoj produkciji.

Čini se da se ovdje radi o dijelu jednog stambenog objekta iz kasnocarskog razdoblja, koji je mogao imati dvije faze gradnje (dva nivoa popođenja).

Inicijalna istraživanja u 1968. godini dala su mnogo tragova i ostataka arhitekture iz rimskog carskog vremena, te su ukazala na gustu naseljenost najuže gradske jezgre, na raznolikost sadržaja i fortifikacijski karakter naselje, kao i na kontinuitet života i građevinske djelatnosti na tlu antičkog Ludbrega tijekom nekoliko stoljeća.

Slika 6.

Sondiranja u 1969. god.

Istraživanja u 1969. god. imala su za cilj daljnje ispitivanje najužeg antičkog areala, odnosno otkrivanje novih elemenata javnog i stambenog dijela naselja kao i njegovog bedemskog sistema.

Planski izbor i smještaj istražnih sondi bio je otežan zbog imovinsko-pravnih odnosa, nepodesnosti terena (suvremena izgradnja) ili pak radi zasađenih površina kulturama.

Kako je južni i jugozapadni potez bedema bio dosta pouzdano utvrđen, nastojalo se pratiti daljnje njegovo prostiranje u dvorištu susjedne kuće u Ul. A. Blažića 12 (sonda **IO**).⁹

Sonda 10/69 (smjer sjeverozapad-jugoistok, vel. 8 m X 2 m).

Locirana je za nekoliko desetaka metara istočno od sonde 7/68 te je trebala pokazati situaciju u odnosu na stambeni objekt u toj sondi, a ujedno pratiti nastavak otkrivenog bedema u sondama 6/68 i 8/68.

Slojevi u ovoj sondi sadržavali su debele naslage građe od urušenog rimskog zida (kamen, opeke svih vrsta, grumenovi vezivne žbuke krupnijeg agregata, komadi glatke vanjske žbuke) koji su smjerom padanja pokazivali da se radi o jednom većem devastiranom objektu, koji je ležao sa zapadne strane arhitekture u sondi 7/68. Osim destruiranih zidova, nađeno je i mnogo ulomaka keramike od dolija i vrčeva, te dio kamenog žrvnja i fragmenti staklenih posuda. Nakon što je uklonjen urušeni materijal, ušlo se na dub. od 1,80 m u sivkastosmeđi sloj ilovače, masne i kompaktne, u kojem je bilo nešto ulomaka opeke, dok je u slijedećem sloju (2 m—2,20 m) nađeno nekoliko fragmenata keramike bolje fature.

Kulturni sloj nastavlja se u dubinu, te na 2,65 m dolazilo se do prosloja paljevine (20 cm debljine) s usitnjenom bijelom žbukom i ulomcima keramike, crveno obojene i grafitirane, ranocarskog karaktera. Na 3,20 m ušlo se u sloj posve sterilne žučkaste pjeskovite ilovače.

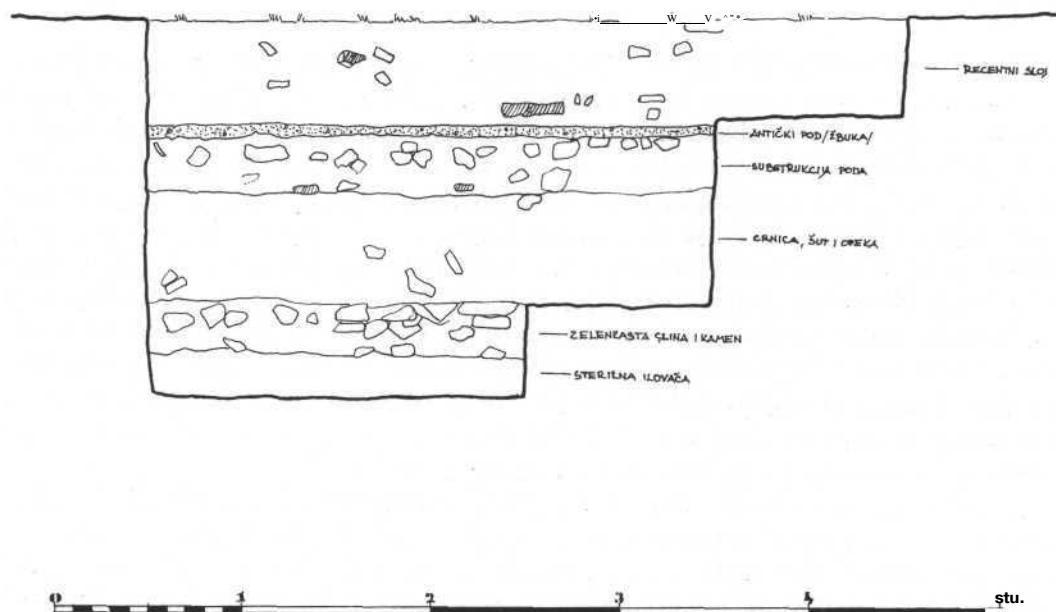
U ovoj sondi otkrivena su tri rimska kulturna horizonta — rani, srednji i kasnocarski. Ona je pokazala da je ovaj dio naselja bio jako devastiran. Očekivani nastavak bedemskog zida nije ovom sondom bio obuhvaćen.

Sa ciljem da se prati daljnje pružanje bedemskog zida iz sonde 4/68 dalje prema sjeveru, iskolčena je sonda 12/69 u najsjevernijem dijelu dvorišta u Kalničkoj br. 7 (vlasništvo I. Panića).

Sonda 12/69 (smjer istok-zapad, vel. 4 m X 1,50 m).

U ovoj sondi na dub. od 55 cm došlo se do jako debelog rimskog žbuknog poda koji je pokrivaio cijeli prostor sonde i išao preko njezinih granica. U istočnoj polovici sonde on je probijen da bi se ispitala njegova struktura i sadržaj slojeva ispod njega. Žbukani sloj poda ima debljinu 8 cm i sadrži mnogo vapna i pijeska bez agregata opeke. Na površini je glačan i svjetlosmeđe boje. Supstrukcija mu se sastojati od sloja pločastog i lomljenog kamena, ulomaka opeke i fragmenata keramike, svijetlo i tamnije sive boje, kasnocarskog karaktera. Debljina podloge iznosi 35 cm (si. 7). Ispod nivoa poda nalazio se je antički humozni sloj (1 m—1,20 m)

⁹ Prilikom kopanja podruma u dvorištu Ul. A. Blažića kbr. 12. 1933. god. otkrivene su velike rimske cigle (vlasništvo obitelji Petković). M. Fulir, karta 2, toč. 2.

Slika 7.

koji je prekrivao starije urušenje od kamena i opeke izmiješano s ulomcima mramorne breče i keramike, karakteristične za srednjocarsko razdoblje. Na 2 m dub., uz istočnu stijenu sonde došlo se do masivnog temelja za koji se ne može sa sigurnošću utvrditi funkcija, jer se sondu nije moglo proširiti u istočnom smjeru zbog velikog stabla. Ipak se može pretpostaviti da se radi o dijelu ranocarskog bedemskog zida.

Situacija u sondi 12/69 dala je dosta novih podataka, jer je debelo žbukani pod grube strukture vjerojatno pripadao kasnoantičkom fortifikacijskom objektu u nastavku bedema iz sonde 4/68, a masivni temelj ispod njega bedemu koji mu je prethodio.

U vezi s nalazima javne arhitekture u dvorištu hotela »Putnik« (sonde 3 i 5/68) i u Preradovićevoj ul. 4 (sonde 1 i 2/68), locirane su sonde 11 i 13 u stražnjem voćnjaku i povrtnjaku Z. Somodžija, koji leže između obje lokacije (Ul. Preradovićeva 24).

Sonda 11/69 (smjer sjever-jug, vel. 6 mX2 m), kasnije produžena prema sjeveru za 1 m.

Ova sonda sadržavala je do 1,20 m dubine antički građevni grup izmješšan s recentnim, te ulomke rimske kermike i stakla. Na dub. od 0,60 m, otkrivena su u sjevernom dijelu sonde dva rimska zida koja čine ugao prostorije i od kojih je zid smjera istok-zapad oslobođen u dužini od 2 m. Solidno je građen od duguljastih većih blokova pješčenjaka, šir. mu je 0,75 m, a vis. 0,80 m, te ima proširenje poput sokla (20 cm). Vrlo je kvalitetno fugiran. Zid smjera sjever-jug jače je oštećen te su vidljiva samo dva najdonja reda kamena. Na dub. od 1,30 m došlo se do bijelo žbuknog poda prostorije, koji zajedno s podlogom ima debljinu 40 cm. Podloga poda sadržava naboj ilovače, pločasti kamen, nešto ulomaka opeka raznih vrsta kao i fragmente amfora, sivog kućnog posuđa i veći broj oblutaka. Daljnjim skidanjem slojeva oslobođen je temelj zida pravca istok-zapad, pa ukupno s temeljem ovaj zid ima vis. od 1,80 m. Građen je mjestimice u tehnici »opus spicatum«, a oko njega je bilo dosta tragova gorenja.

U južnom dijelu sonde slojevi su imali slični karakter, a žbukani pod je sačuvan samo u malim ostrvcima. Slojevi od 2—2,20 m još uvijek su sadržavali po koji ulomak rimske opeke i usitnjene žbuke, životinjske kosti te veliki ulomak dna jedne crvene posude i glatke sigilate ranocarskog obilježja. Na 2,40 m ušlo se u slojeve žučkaste pjeskovite ilovače bez ikakvih priloga.

Nalaz iz sonde 11/69 pokazuje da otkriveni ugao pripada jednom većem objektu koji se protezao u smjeru sjeveroistok-jugozapad i to između arhitektonskog kompleksa u dvorištu hotela »Putnik« i onog u Preradovićevoj br. 4. Situacija u sondi pokazuje dva rimska kulturna horizonta, raniji i kasnoantički.

Da bi se bolje ispitao odnos spomenutih lokacija, iskolčena je sonda 13/69 u istočnom dijelu istog povrtnjaka, na udaljenosti od kojih 30 m od sonde 11.

Sonda 13/69 (smjer sjever-jug, vel. 6 mX2 m, kasnije proširena do veličine 9 mX5 m).

Slojevi do dubine od 1 m obilovali su rimskim građevnim grupom u kojem je bilo mnoštvo ulomaka seskvipedalne i hipokaustične opeke, tegula i žljebnjaka, te nešto fragmenata od sivih stijenki posuda. Na 0,30 m dub. došlo se do oštećenog žbuknog poda, deb. 10 cm, koji je sadržavao mnogo čestica drobljene opeke, a na 0,60 m dub. do drugog poda slične frakture (rimski tarac) koji je s podlogom imao deb. od 0,40 m. U južnom dijelu sonde, na dub. od 0,50 m pojavilo se tjeme i krakovi apsidalnog objekta — bazena, a na 0,90 m njegov parapet. Bazen ima raspon od 4,5 X 3,5 m, parapet je dug 3,20 m, šir. 0,70 m, vis. 1 m a šir. sokla 0,10 m (T. 2:3). Građen je od duguljastih kamenova, slaganih na dosta pravilne redove, a u gornjem dijelu nalazi se dva reda opeka. Vezan je gustom žbukom i pažljivo

fugiran. Unutar bazena također je na dub. 0,50 m sačuvan oveći komad poda s krupnim česticama opeke. U smjeru sjevera od bazena 1 se odvaja još jedan luk koji pripada drugom apsidalnom bazenu (2), koji tada nije mogao biti ispitan (T. 2:2). Množina ulomaka tubula i kvadratičnih hipokaustičnih opeka pokazala je da je bazen 1 pripadao kaldariju rimskog kupališta. U dubljim slojevima, ispod nivoa poda u bazenu, otkriveno je nekoliko ulomaka crveno obojenih tanjura, glatke sigilate, sivog latenoidnog lonca, glačanog, te od trakastih drška vrča, koji na sebi nose karakteristike keramičke produkcije 2 st.

Kako se radilo o većem arhitektonskom kompleksu termalnog karaktera, odlučeno je, uz pristanak vlasnika parcele, da se slijedeće godine nastavi s radovima na proširenju iskopa terma, što je realizirano tek u 1971. god. jer za istraživanja u 1970. god. nisu bila osigurana financijska sredstva.

Rezultati istraživanja u 1969. god. otvorili su niz novih problema i pružili mnogo novih podataka i saznanja, ali na neke pretpostavke i pitanja nisu dala konkretne odgovore. Svakako su ponovno potvrdila neobično gustu izgradnju u središnjem dijelu južne jezgre Ludbrega, gdje su se nalazili veći kompleksi antičke arhitekture oficijelnog karaktera, relativno dobro sačuvane.

Sistemska istraživanja u 1971. god.

Iskop rimskih terma, koji je nakon iskopavanja 1969. god. ostao otvoren, proširen je u svim smjerovima (blokovi I—IV) tako da je nastao prostor veličine 15 mX 13,20 mX 7 mX 5,5 m.

U novoiskolčenim dijelovima situacija slojeva bila je vrlo slična ranijoj, tj. do dub. od 0,50 m nalazio se je građevni gruh s dosta ulomaka sive, svjetlije i tamnije kasnocarske keramike, a na dub. od 0,60 m došlo se do debelog poda-taraca, sačuvanog u većim ostrvcima. Ispod poda nađeno je mnogo tragova paljevine kao što je bio slučaj s bazenom 1. Slojevi do 1,20 m obilovali su ulomcima kasnoantičke keramike, među kojima se isticao pehar sa zelenom olovnom glazurom i pojavama gustih ureza. U sjevernoj polovici novog iskopa otkriven je jedan objekt građen od opeke, koji je sjeo na rimsku arhitekturu. Format opeke i nalaz novca Marije Terezije iz 1762 god. odredili su pripadnost građevine, koja je u toku daljnjeg rada demontirana. Nakon skidanja objekta oslobođen je bazen 2 i njegov parapet kao i spoj između oba bazena. Pokazalo se da je prilikom gradnje u 18. st. bazen 2 bio uništen gotovo do temelja, te su od gornjeg njegovog zida ostala samo dva reda kamena (cjelokupna visina 0,85 m). Njegov luk je nešto plići, a tjeme nešto šire nego kod bazena 1. Dimenzije su: 4mX3,30m. Parapet leži u nastavku parapeta bazena 1, pa zajedno imaju dužinu od 8m, šir. od 0,70 m, a visinu od 0,35 m. (T. 2 : 1) U sadržaju bazena i oko njega bilo je puno urušene građe, paljevine, nekoliko ulomaka keramike bolje fature s profilima karakterističnim za 2. st. n. e. (od dolija, crveno obojanih tanjura uvijena ruba, od grafitirane posude i trakasta drška amfore), te narukvica od zelenkaste staklene paste, nožić, veći čavao i dva patinirana novca 2. i 3. st. Ispod samog temelja bazena otkriven je srebrni novac carice Lučile, izvanredno dobro sačuvan (T.7 : 1—2).

Prilikom radova sjeverno od bazena 2 uočen je bataljak od trećeg bazena, odnosno njegova parapeta u dužini od 1 m. Daljnjim ispitivanjem konstatirano

je da je bazen 3 potpuno uklonjen, ali je dio parapeta iskorišten tako da je na njega dograđen prema zapadu jedan trijem, zasad oslobođen u dužini od 2,40 m. Širok je svega 1,40 m, te je njegov prostor opločen seskvipedalnom opekom, položenom u smjeru istok-zapad. Sačuvana su samo dva niza na površini od 1,20 m X 90 cm, koji leže malo ukoso. Ovo opločenje leži na nivou 1,50 m. Iznad njega, kako pokazuje zapadni profil trijema, nalazio se je prvotno pod-tarac debljine 12 cm.

Za vrijeme radova sa zapadne strane oba bazena oslobođena su dva zida, koja od parapeta idu prema zapadu, i to jedan u nastavku linije sjevernog luka bazena 1, a drugi od sjevernog luka bazena 2. Oni zatvaraju dva prostora od kojih južni ima širinu od 3,20 m, a sjeverni 3,80 m, dok su zasad oslobođeni u dužini od 1,60 m (si. 8).

U tom dijelu iskopa slojevi od 1,80 m—2,20 m sadržavali su mnogo tragova paljevine, životinjskih kostiju, fragmenata sive i crvene keramike (od stijenki posuda), zatim nekoliko komada jako korodiranih željeznih predmeta. Na prostoru gdje je prvotno stajao bazen 3, našlo se je jako mnogo građevnog gruha i ulomaka tubula, fragmenata sivoplavkastih posuda, dva ulomka glatke sigilate, željezni nožić, vrh strelice, veći klin, nekoliko čavala i željezni lanac. Na 2,30 m, na cijelom iskopu ušlo se u sloj žučkaste pijeskovite iovače bez priloga, pa se na 2,50 m prestalo s radovima na ovom lokalitetu.

Analizom svih otkrivenih dijelova kupališta u vrtu Somodži¹⁰, moglo se pratiti tri faze izgradnje na tom prostoru i to:

I. faza koja je prethodila izgradnji kupališta, a koja je potvrđena samo ostacima urušen ja, paljevinom i ulomcima ranocarske keramike;

II. faza kad je izgrađeno kupalište s kompozicijom od tri bazena. Prema novcu carice Lučile i nalazima keramike, ona pripada drugoj pol. 2. st. i trajala je tokom 3. st. (keramika, dva nivoa podova u bazenima).

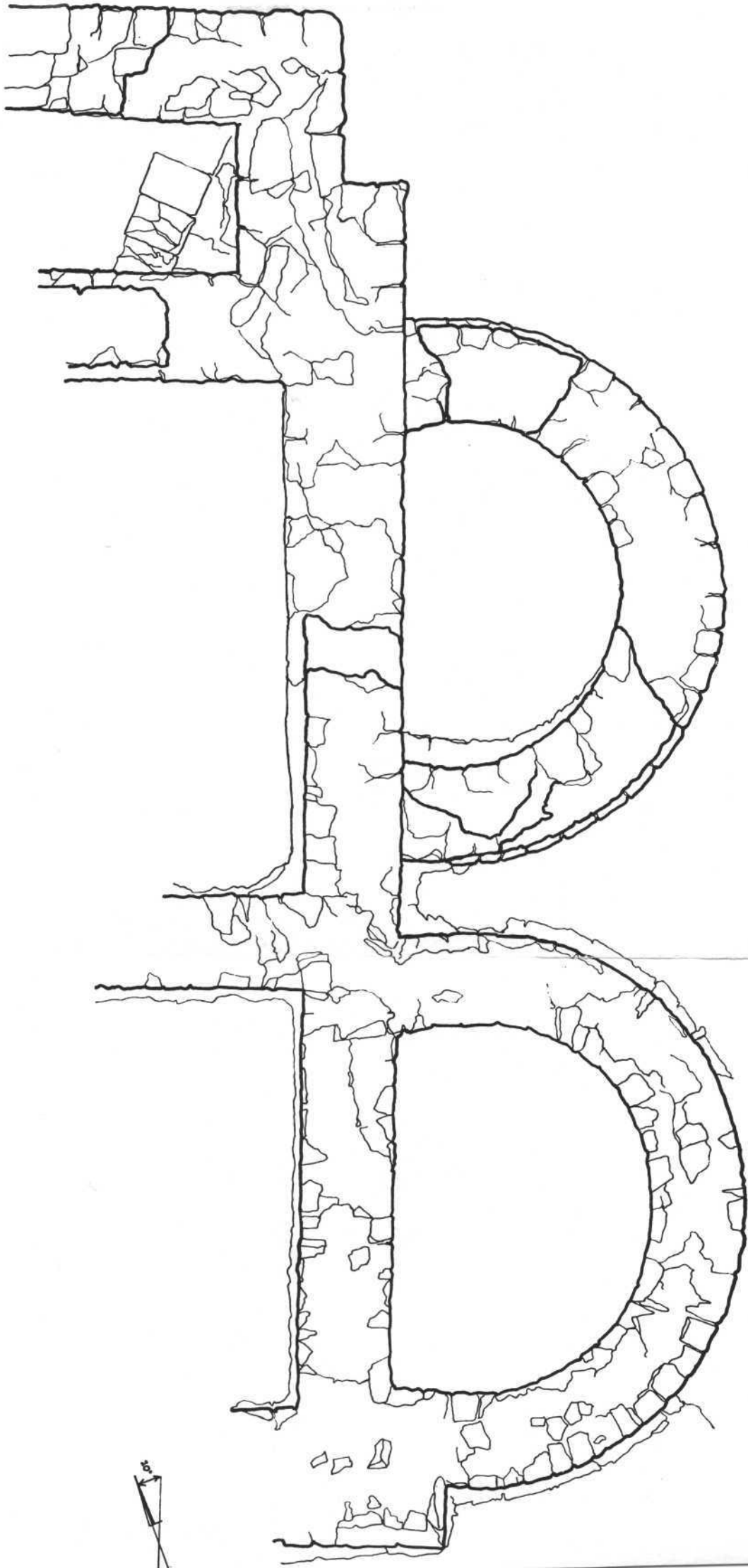
III. faza koju predstavlja nova prostorna dispozicija u sjevernom dijelu kupališta, kad je bio uklonjen bazen 3, a dograđen sjeverni trijem. Sitni arheološki materijal ukazuje da su promjene nastale u 4. st. jer su profili keramike karakteristični za kasnoantičku proizvodnju.

Zasad se iskopavanja na tom lokalitetu nisu mogla nastaviti jer je vlasnik uvjetovao daljnje radove otkupom zemljišta, što se dosad nije moglo realizirati. Ipak postoje indicije da su terme bile srazmjerno velike. Naime, zid smjera istok-zapad iz sonde 11/69 (zapadni dio parcele Z. Somodži) ima istu liniju, strukturu i teksturu sa sjevernim zidom pretprostora bazena 2, s kojim je činio cjelinu, pa ako se odmjeri udaljenost između njih, ona iznosi oko 30 m. Otvoreni dio kupališta je konzerviran (T.2:4).

Za vrijeme istraživanja na kompleksu rimskog kupališta, izvođeni su radovi na javnoj kanalizaciji na križanju Kalničke ul. i Ulice A. Blažića, pa je tom pri-

¹⁰ B. Vikić — M. Gorenc, Prilog istraživanju antiknih naselja i putova u Sjevernoj Hrvatskoj, Zagreb 1969; B. Vikić-Belančić, Tipovi naselja u sjeverozapadnoj Hrvatskoj, (u svijetu novijih istraživanja), Antički gra-

dovi i naselja u južnoj Panoniji i graničnim područjima, Materijali XIII, Beograd 1977. p. 42 isti članak u Izdanju HAD-a sv. II, Zagreb 1978, p. 173.

9 a 8.

likom ispred kuće I. Molnara otkriven masivni bedemski zid pravca sjever-jug, koji je ležao u istoj liniji s bedemom otkrivenim u sondi 4/68 u Kalničkoj br. 7. Na udaljenosti od 6 m prema zapadu tekao je paralelan zid, također vrlo masivan, pa je na ovom mjestu jasno uočeno da je postojao dvostruki bedem. Time je naše poznavanje zapadnog bedemskog sistema znatno upotpunjeno.

Pretpostavljajući da je moglo doći do skretanja bedema u smjeru istok-zapad, iskolčena je kontrolna sonda 15/71 u stražnjem dijelu vrta I. Molnara, u blizini spomenutog križanja Kalničke i Ul. A. Blažića.

Sonda 15/69 (smjer istok-zapad, vel. 4mX2m).

Slojevi u ovoj sondi bili su posve ispreturani, a na stijenama moglo se dobro uočiti da je iščupan masivni bedemski zid i u režanj ubačen nasip (izmješšan rimski i recentni). Sitni arheološki materijal pokazuje kontinuitet života i izgradnje od ranocarskog do kasnocarskog razdoblja.

Sondiranja u 1973. god.

Arheološka istraživanja u toj godini odvijala su se u prostoru cinkture župne crkve jer se pretpostvilo da je crkva izgrađena na čvorištu rimskih bedemskih zidova, našto su ukazivali raniji podaci o nalazu masivnog zida ispred portala crkve.

Iskolčene su četiri sonde — u sjevernom, južnom, istočnom i zapadnom dijelu slobodnih površina cinkture (sonde 16, 17, 19 i 20).

Sonda 16/73 (smjer istok-zapad, vel. 3X2,5 m).

Locirana je između istočne apside crkve i kamenog trijema cinkture, te se u zapadnom njezinom dijelu već na 0,20 m došlo do masivnog rimskog zida, pravca istok-zapad, koji je na gornjoj površini bio pokrit pločastim kamenovima i ulomcima opeke, povezanih žućkastom vezivnom žbukom krupnog agregata. U toku daljnjeg rada utvrđeno je da je zid širok 1,35 m, da je nasilno prekinut te da je na njega sjela istočna apside crkve. Građen je od kamenih blokova i lomljenika, slaganih na redove, a na bokovima su sačuvane veće površine glatke vanjske žbuke, svjetlosmeđaste boje. Zid je oslobođen u dužini od 1,90 m, zatim nedostaje na rasponu od 0,55 m i opet se nastavlja prema istoku ispod trijema cinkture, a sačuvana visina iznosi 1,80 m. Prema dimenzijama i kvaliteti ovaj zid ima bedemski karakter (T. 5:1—2).

Slojevi u sondi su bili ispreturani jer je u dva navrata probijen rimski horizont, prvi put radi ukopa srednjovjekovnih grobova, a drugi put 1972. god. prilikom polaganja munjovoda. U toku tih proboja stradao je djelomice i rimski bedem, koji je, prema nalazu novca u sondi i ulomcima sive i grube keramike kasnoantičkog obilježja, izgrađen u 4. st. Njegov zapadni nastavak, prema izjavi župnika, nađen je ispred samog portala crkve prilikom zemljanih radova u zapadnom dijelu cinkture.

Radi se o sjevernom potezu bedema iznad kojeg je kasnije izgrađena srednjovjekovna crkva s grobljem.

Sonda 17/73 (smjer sjever-jug, vel. 3 mX2 m).

Smještena je u sjevernom dijelu cinkture, te je sve do dub. od 1,40 m pokazivala stanje ispreturanosti slojeva u kojima je bilo vrlo mnogo dislociranih ljudskih kostiju, željeznih čavala od drvenih lijesova ali i dosta ulomaka rimske opeke i sive keramike. Na dub. od 1,20 m nađen je novac cara Konstancija II i jedna ranosrednjovjekovna naušnica-sljepoočničarka s nastavkom u obliku slova S. U sjeverozapadnom dijelu sonde, na dub. od 1,60 m došlo se do rimskog žbuknog poda, koji je sačuvan na površini od 60X60 cm, a koji po svojoj kvaliteti jako podsjeća na debeli pod u sondi 12/69. Ispod nivoa ovog poda nađeno je nešto manjih fragmenata keramike fine fature i izrade, među kojima je bilo i glatke sigilate. Na 2 m dub. ležali su ulomci velikog traonika s vrlo gustim i sitnim česticama kremenata na unutarnjoj površini, koji pripada proizvodnji prva dva stoljeća carstva.

Iako je srednjovjekovnim ukopom i zemljanim radovima rimski horizont u sjevernom dijelu cinkture dosta stradao, a rimska arhitektura gotovo posve uništena, ipak veće količine građevnog gruha signaliziraju njezino prisustvo. Da li se radi o objektu vezanom za fortifikacioni sistem teško je zasad pouzdano utvrditi, no zbog karaktera poda (debeo i grube fature) i blizine poteza zapadnog i sjevernog bedema, može se ta veza pretpostaviti.

Sonda 19/73 (smjer istok-zapad, vel. 3 mX2 m).

Položena je u zapadnom dijelu cinkture, nešto južnije od glavnog portala crkve, te su u njoj kao i u sondi 17/73 slojevi jako ispreturani. Do dub. od 1,60 m sadržavali su dislocirane ljudske kosti i lubanje, čavle drvenih lijesova, dva novca 19. st., te ulomke rimske opeke i keramike (sive i crvene) i jedan jako korodirani novac, vjerojatno kasnoantički. Otkriven je i manji kameni ulomak srednjovjekovnog natpisa. U zapadnom dijelu sonde, na dub. od 1,20 m došlo se do jako oštećenog rimskog zida, pravca sjever-jug, građenog od manjih kamenova i opeke. Na 1,70 m dub. otkriven je skelet muškarca *in situ*, s glavom okrenutom prema istoku. Oko skeleta i ispod njega nađeno je dosta ulomaka crveno obojene keramike, fine fature i dio ranocarske glinene svjetiljke. Relativno dubokim ukopom ovog pokojnika (S naušnica i natpis) u ranom srednjem vijeku uništen je antički stratum, pa je tom prilikom stradao i rimski zid koji je tekao u istom smjeru kao zid otkriven u rovu za polaganje vodovoda na križanju Kalničke i Ul. A. Blažića (zap. bedem).

Iako je stratigrafija u ovoj sondi jako poremećena, prema karakteru nalaza jasno su uočena dva rimska horizonta — ranocarski i kasnocarski, kao i dva srednjovjekovna.

Sonda 20/73 (smjer sjever-jug, vel. 3 mX2 m).

Iskolčena je u južnom dijelu cinkture, te su joj prva dva sloja sadržavala navoz zemlje radi čega je teren nešto povišen. Niži slojevi su bili ispreturani slično kao u dvije prethodne sonde (ljudske kosti, čavli, ulomci recentne i rimske kera-

mike). Na 1,80 m dub. otkriven je muški skelet, pravilno orijentiran, koji je ležao na sloju rimskog urušenja od kamena i opeke i zbog čijeg je ukopa probijen rimski žbukani pod na dubini od 1,90 m (T. 6:1). Ovaj pod se mogao pratiti gotovo po cijeloj širini sonde. Imao je podlogu od naboja ilovače, premazanu slojem žbuke 15 cm debljine, zatim je slijedio sloj lomljenog kamena i oblutaka (40 cm debeo) i napokon najgornji žbukani sloj 10 cm debljine. U sloju ispod poda nađeno je nekoliko manjih ulomaka sigilate bolje i slabije kvalitete, a na dub. od 3,30 m prestalo se s iskopom sonde.

Situacija u ovoj sondi ponovno je potvrdila da je na prostoru cinkture crkve rimski kulturni sloj jače stradao ukopom ranosrednjovjekovnog groblja, a sekundarni ukop kasnijih grobova još više je poremetio stratigrafiju ovog dijela Ludbrega.

Sondiranje u cinkтури crkve jasno je pokazalo da je na tom prostoru postojao kontinuitet života od ranocarskog do kasnocarskog razdoblja, te da je iznad kasnoantičkog fortifikacijskog čvorišta izgrađena srednjovjekovna crkva, koja je prethodila današnjoj, i obavljano ukapanje pokojnika od ranosrednjeg vijeka nadalje.

U toku istraživačkih radova arheološka ekipa zamoljena je da sondažno ispita podrum dvorišne kuće Z. Somodžija u Preradovićevoj br. 24, jer je vlasnik mislio da je u njemu rimski zid. Ova neplanirana sonda 18/73 pokazala je da se radi o ostacima neke zgrade iz 18. st., jer je struktura i tekstura nađenog zida bila identična onoj kod objekta koji je otkriven iznad bazena 2 rimskog kupališta, a koji je datiran novcem iz 1762 god.

Zaštitna sondiranja 1975. god.

Istraživanja u 1975. god. bila su inicirana od strane Općine Ludbreg, te su imala kontrolni i zaštitni karakter. Naime, trebalo je ispitati veliku parcelu gdje se nalazila stara škola,¹¹ a gdje su trebali doći novi urbani sadržaji — banka i pošta.

Ovaj teren leži sjevernije od stare (južne) jezgre Ludbrega, odnosno između nje i kompleksa dvorca Bacana, gdje se sada nalazi Općina i njezine službe. Kako građevni materijal od školske zgrade, koja je bila samo napola srušena, nije evakuiran, moralo se sondirati na onim mjestima gdje je prostor bio donekle raskrčen. Tako se moglo iskolčiti samo četiri sonde (21—24) na različitim položajima prostora predviđenog za obje novogradnje.

Sonda 21/75 (smjer istok-zapad, vel. 4X2 m). Kasnije produžena prema zapadu za 2 m.

Postavljena je u južnom dijelu parcele, nedaleko od Doma kulture. Nakon debelog sloja recentnog građevnog materijala ušlo se na dub. od 0,60 m, u antički sloj s usitnjenim građevnim grupom, fragmentima tegula i ulomcima sive i crvene

¹¹ Prilikom kopanja temelja za staru školu 1899. god. i gradnje Doma Kulture, otkriveni su na istoj parceli ostaci zidova,

novac, keramika i staklo, Vidi M. Fulir, o.c. Karta 2, toč. 6.

Tasnocarske keramike. Na dub. od 0,85 m, u južnoj polovici sonde otkriven je rimski zid dužine 4 m, pa je radi njega i produžena sonda prema zapadu, tako da je oslobođen na rasponu od 5,70 m, nakon čega skreće pod pravim kutom prema jugu. Zid je širok 0,52 m, cisok 0,65 m, a ugao prostorije oslobođen je u dužini od 0,80 m. Zid je građen od poluobrađenih kamenova, slaganih donekle na redove, a vezivna žbuka ima veći agregat i obilato je upotrijebljena. U gornjim partijama zid je poravnan seskvipedalnom opekam, dok su u donjim dijelovima zapadnog kraja zida kamenovi složeni u tehnicu na riblju kost. Nalazi keramike u slojevima oko zida su pretežno sive i crnosive boje s profilima karakterističnim za kasnocarsko razdoblje (T. 3:5).

Na 1,70 m ušlo se u sloj zdravice, a na 1,90 m prestalo se s iskopom u sondi.

Po svom karakteru i dimenzijama otkriveni zid i ugao prostorije pripada jednom stambenom ili radioničkom objektu, koji se nalazio izvan sjevernog gradskog bedema, odnosno u suburbiumu Iovije.

Sonda 22/75 (smjer sjever-jug, vel. 4mX2m).

Locirana je nešto sjevernije od sonde 21/75, te su do 0,60 m dubine slojevi imali vrlo slični sadržaj kao u prethodnoj sondi. U nižim slojevima do 1,60 m javljao se izmješani recentni i rimski građevni materijal i ulomci keramike. Na toj dubini u južnom profilu sonde uočeno je koritasto dno jedne jame sa slojem paljevine i pepela (debljine 10–15 cm), te crnom masnom zemljom u kojoj je bilo dosta ulomaka svjetlije sive i sivocrne kasnocarske keramike, ulomaka žljebnjaka i tegula, te sitniji kamen. Na 1,80 m ušlo se u posve sterilni sloj žute ilovače, a na 2m se prestalo s iskopom u sondi.

Sonda 23/75 (smjer istok-zapad, vel. 4mX2m).

Iskolčena je u sjevernom dijelu parcele, te su joj do 1 m dub. slojevi bih posve ispreturani i recentnog karaktera. Na toj dubini u sjevernoj polovici sonde došlo se do gornjeg ruba jednog velikog zida, građenog od opeke, dužine 4 m, a širine 0,80 m. Najveća sačuvana visina iznosi 0,65 m. Format opeke i njezina faktura (29cmX14cm) odgovaraju opekama 18. st. Skidanjem slojeva u prostoru između ovog zida i južne stijene iskopa, konstatirano je da na nivou donjeg ruba zida počinje deo sloj paljene ilovače i paljevine, u kojima se nalaze ostaci od izgorjelih kolaca i kolja, a vidljivi su i njihovi otisci u ilovači. Zapečena masa seže do dub. od 3 m, pa se u nižim slojevima vide pored otisaka kolaca i ulomci rimske opeke, sekundarno upotrijebljene za pojačanje. Osim toga, našlo se i dosta velikih ulomaka srednjovjekovnih lonaca (15–16 st.) razgrnutog i trakastog ruba i grublje fakture. Na 2,50 m otkriven je cijeli lonac sa znakom X na dnu, dok je na jednom fragmentu dna vidljiv pečat u obliku petokrake zvijezde.

Radi se o srednjovjekovnom bedemu ili bastionu koji se prema keramici može datirati u 15. ili 16. st., iznad kojeg je u 18. st. podignut neki objekt građen od opeka.

Sonda 24/75 (smjer sjever-jug, vel. 4 mX2 m).

Iskolčena je u najsjevernijem dijelu parcele stare škole i to u zelenom pojasu, te je od zgrade Općine udaljena 35 m.

Nakon debljeg sloja nasipa i šljunka (50 cm) slijede do 1,50 m dubine slojevi s recentnim građevnim materijalom, a zatim slojevi crne zemlje s dosta tragova paljevine. Na 2 m dub., u srednjem dijelu sonde došlo se do dna jedne jame okruglo-ovalnog oblika, promjera 1,70 m, u kojoj je bilo nešto kamena, ulomaka rimskih žljebnjaka, tegula i tubula, te sive i crvene keramike i manjih oblutaka. Oko jame se nalazila žuta ilovača bez priloga. Na 2,20 m prestalo se s iskopom u sondi.

Ova jama služila je za otpadni materijal, a po keramici je pripadala kasno-antičkom razdoblju.

Istraživanja na položaju stare škole pokazala su da je i taj prostor u rimsko vrijeme bio naseljen, te da je predstavljao dio suburbiuma antičkog Ludbrega. Objekt otkriven u sondi 21/75 vjerojatno je stambenog karaktera ali je mogao biti i privredno-obrtničkog jer su radionički pogoni zbog opasnosti od požara bili uvijek smješteni izvan gradskih bedema.

Sonde 22 i 24 su ukazale gdje se nalazio sjeverni rub gradskog areala, koji je obilovao slojevima naplavina, našto upućuje i naziv za taj dio naselja u Katastru — »Lokve«.

Situacija u sondi 23/75 baca novo svjetlo na srednjovjekovne sadržaje u tom dijelu Ludbrega, jer se tu nalazio bedem i srednjovjekovni bastion koji je bio građen jednim dijelom od rimske opeke, vjerojatno nađene na licu mjesta i sekundarno iskorištene za njegovo učvršćenje.

Sondiranja 1976. god.

Istraživanja u 1976. god. imala su za cilj daljnje praćenje poteza rimskih bedema otkrivenih u Kalničkoj ul. i u Ul. A. Blažića te u cinkтури crkve, kao i ispitivanje odnosa ranijeg i kasnocarskog bedemskog sistema.

Iskolčeno je 6 sondi (25—31) na raznim položajima, a sve u relaciji s ranije otkrivenim segmentima bedema.

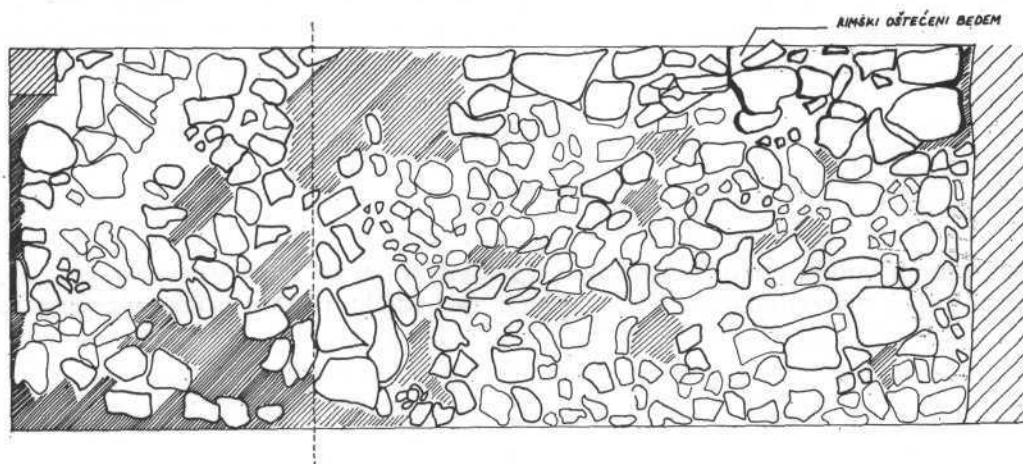
Sonda 25/76 (smjer sjever-jug, vel. 6 mX2 m).

Locirana je u sjeverozapadnom dijelu dvorišta kuće br. 27 na Trgu žrtava fašizma (obitelj Weinrebe) i to u liniji sonde 16/73 iz istočne cinkture crkve, da bi se pratilo pružanje sjevernog bedema dalje prema istoku.

Gornji slojevi u sondi bili su jako ispreturani, pa je recentni i rimski materijal posve izmiješan. Tek na 1,40 m dub., u srednjem i južnom dijelu sonde ušlo se u intaktni antički sloj u kojem je bilo vrlo mnogo lomljenjaka i ulomaka opeke što je signaliziralo uništenu arhitekturu. Bilo je i dosta fragmenata sive i crvene keramike kasnocarskog obilježja. Na 1,60 m došlo se na gotovo cijeloj površini sonde do opločenja od kamena (ulomaka rimske opeke i oblutaka vrlo gusto složenih) ispod kojeg je bilo još jedno takovo opločenje, samo slabije kvalitete.

U sjeverozapadnom dijelu sonde otkriven je nastavak sjevernog bedema, dosta oštećen, ali mu širina i pravac točno odgovaraju bedemu na koji je sjela istočna apsida crkve (si. 9). Može ga se pratiti cijelom širinom sonde od 2 m i nestaje u istočnoj njezinoj stijeni. Nalazi ulomaka keramike potpuno odgovaraju onima iz sonde 16/73 koji su također iz kasnocarskog razdoblja.

Ovom sondom potvrđen je i praćen sjeverni bedem u pravcu istoka.

Slika 9.

Sonda 26/76 (smjer sjever-jug, vel. 3 m X 2,50 m).

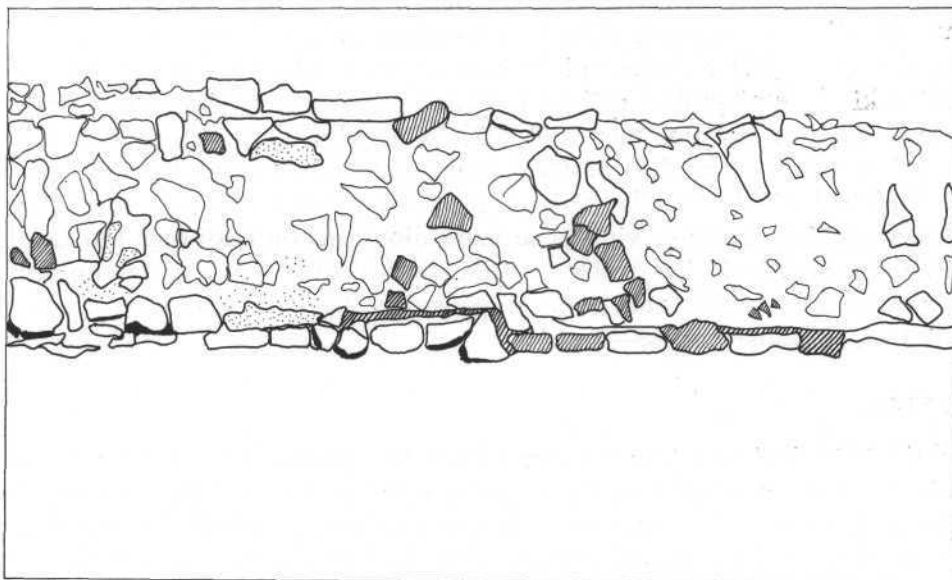
Iskolčena je u podrumskom prostoru dogradnje kuće u Kalničkoj br. 7 (vlasnica K. Kos) jer je prilikom iskopa temelja za ovu dogradnju nađeno vrlo mnogo antičke kamene građe.

Već na 0,20 m dub. pojavilo se tjeme masivnog zida od lomljenog kamena s poravnanjem opeke. Zid je oslobođen u dužini od 2 m, a imao je širinu od 1,10 m, te je nasilno prekinut prilikom podizanja zidova podrumске prostorije (T.5:3). Na dub. od 0,50 m sa zapadne strane zida došlo se do bijelo žbukanoг poda, koji je direktno položen na sloj tvrde nabijene ilovače. Zid se razlikuje po strukturi i teksturi od bedema iz sonde 4/68 u istom dvorištu, pa je radi toga odlučeno da se situacija ispita s još jednom sondom u srednjem njegovom dijelu (sonda 27).

Sonda 27/76 (smjer istok-zapad, vel. 5 m X 2 m).

Nakon sloja recentnog nasipa, na dub. od 25 cm došlo se do gornjeg ruba masivnog rimskog zida koji se pružao cijelom dužinom sonde od 5 m i nastavljao se u oba smjera izvan linije sonde. Širina mu je 1,30 m, a visina 1 m. Vrlo je kvalitetno izveden s dva lica, te u gornjim partijama ima pritesane i plosnate kamenove i poravnanje od opeka, a u donjim lomljeni kamen i seskvipedalnu opeku položenu po užoj strani. Vezivna žbuka je žućkaste boje i srednje velikog agregata (T. 5:5 i si. 10).

Slojevi u sondi obilovali su rimskim građevnim grupom, ali sitnih arheoloških priloga bilo je relativno malo. Tek u sloju od 1,40–1,60 m otkriveno je nekoliko ulomaka svjetlije i tamnije sive keramike bolje fature i grube domaće. U srednjem dijelu sonde u tom sloju nađeno je ognjište građeno od kamena i opeke, s dosta tragova paljevine.

Slika 10.

Otkriveni zid kao i zid u sondi 4/68 i zidovi iz kanalizacionog rova na križanju Kalničke i Ul. A. Blažića imaju sličan karakter, pa su svi zajedno pripadali zapadnom bedemskom sistemu.

Sonde 28/76 i 29/76 (smjer sjeverozapad-jugoistok, i obrnuto, vel. 6m X 2m).

Locirane su u južnom dijelu dvorišta kuće u Ul. A. Blažića 12 (vlasništvo poduzeća »Hrast«).

Obje sonde su do dub. od 1,20 m sadržavale antički nasip, te dosta ulomaka keramike, pretežno od lonaca, tanjura, dolija i amfora sive i crvene boje. Daljnji slojevi (1,20–1,70) obilovali su u sondi 29/76 građom od uništenih rimskih zidova, dok u sondi 28/76 nije bilo više nikakvih nalaza.

Iako obje sonde nisu dale arhitektonske ostatke, ipak su ukazale na izgradnju u ovom dijelu Ludbrega. Vjerojatno se radilo o skromnijim stambenim objektima jer u urušenju nije bilo nikakve bogatije opreme (hipokaustičnih opeka ili slikarija), a i keramički prilozi su bili obični, za potrebe kućanstva,

Sonda 30/76 (smjer sjever-jug, vel. 4mX2m).

Iskolčena je u najjužnijem dijelu parcele Milicijske stanice u Preradovićevoj br. 2.

Nakon dva sloja s recentnim materijalom, treći otkopni sloj sadržavao je ulomke sive kasnocarske keramike, a slijedeći, rimski građevni gruh od kamena, ulomaka opeke i grumena vezivne žbuke. Dublji slojevi (od 0,80 m—1,60m) obilovali su materijalom urušenog zida, te ulomcima svijetle i tamnije sive keramike kasnoantičkog obilježja. U sjeveroistočnom dijelu sonde, na dub. od 1,60 m otkriven je ženski skeletni grob s prilogom žičane narukvice s tri zavoja i dvije male perle od zelenkaste staklene paste (T. 6:2). Njegovim ukopom probijen je rimski horizont i uništena arhitektura. Ovaj grob vjerojatno pripada vremenu seobe naroda kad je Iovia i stradala. Naime, grob leži nekoliko metara jugoistočno od kompleksa termi po čemu se vidi da je javni dio antičkog Ludbrega bio tada izvan funkcije i stoga poslužio kao mjesto za ukop pokojnika, dok je u ranom srednjem vijeku pokapanje mrtvih obavljano u prostoru današnje cinkture crkve (grob u sondi 17/75 s naušnicom 8—9 st.).

Sonda 31/76

Sonda 31/76 locirana je u podrumu kuće M. Sovana u Ul. A. Blažića 19, gdje je ranije, prilikom kopanja temelja za kuću, otkriven masivni zid¹². Ovom sondom produbljen je iskop zida, a on sam je detaljno očišćen i ispitan. Utvrđeno je da se radi o neobično solidnom bedemskom zidu koji je građen od velikih i srednje velikih poluobrađenih kamenova lomljenjaka, vezanih s vrlo mnogo guste bjelkaste vezivne žbuke. Po fakturi i teksturi sličan je masivnom bedemu u sondi 6/68 i 8/68 (A. Blažića br. 10), jedino mu je vezivna žbuka gušća i sitnijeg agregata (T. 4 : 2 i si. 11 a, b).

Ovaj zid pripada istočnom potezu bedemskog sistema, vjerojatno iz prva dva stoljeća carstva.

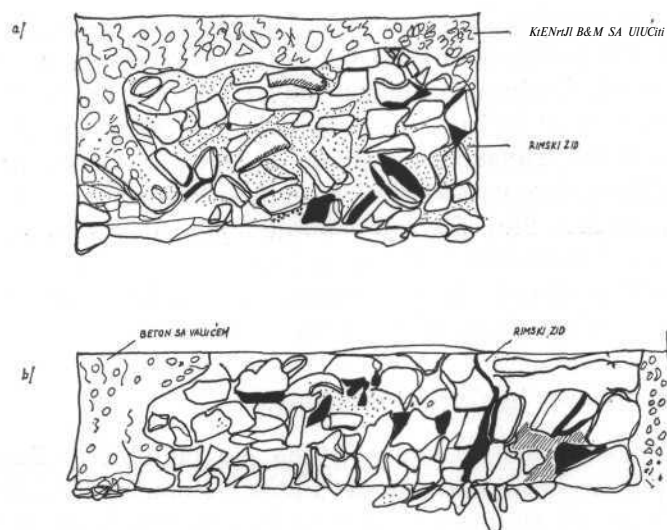
Istraživanja u 1976. god. dala su niz novih podataka za proučavanje fortifikacijskog sistema antičke Iovije i to u pogledu veličine, načina gradnje, pravca pružanja kao i za odnos ranijeg i kasnijeg bedema koji je štitio uži areal grada.

Sondiranje 1978. god.

Sistemska sondažna i topografska istraživanja u 1978. god. odvijala su se na području između sjeverne strane Ul. A. Blažića i Trga žrtava fašizma, te u

¹² Zid je uočen prilikom rekognosiranja 1965. god. te je upravo on bio putokaz kod izbora lokacije za sondiranje u 1966. god. (vidi Ž. Tomičić, *Arheološki pregled* 8, 1966). U istom dvorištu (A. Blažića br. 19) otkriven je 1859. god. nadgrobni spomenik s napisom, kojeg je zabilježio hrvatski književnik A. Niemčić i pročitao na slijedeći način: »Valerianvs centurio legiae hic loco

Iovia dicto«. Župnik, Bockaj također ga spominje. Osim toga je nađena stražnja noga konjaničke statue od bronce. Nedaleko tog posjeda u samom koritu Bednje, ležao je žrtvenik posvećen Silvanu na kojem se javlja ponovno Iovia. J. Brunšmid, *Antikni bronsani predmeti*, u *Hrv. narodnom muzeju u Zagrebu*, *VAD XIII*, 1913-1914, Zagreb, 1914, br. 226. M. Fulir, o.c. karta 2, 1.

Slika 11.

istočnom dijelu Preradovićeve ul. gdje se pretpostavljalo otkriće stambenog dijela naselja i daljnji potez ranocarskog bedema (Sonde 32—38).

Sonda 32/78 i 33/78 (obje smjer istok-zapad, vel. 6mX2m).

Iskolčene su u stražnjem dijelu povrtnjaka kuće u Preradovićevoj br. 10 (vlasnica Št. Mađarić), relativno blizu jedna drugoj.

U obje sonde otkriveno je vrlo mnogo antičkog građevnog materijala od devastiranih zidova (kamen, tegule, žljebnjaci, seskvipedalna opeka, grumeni vezivne žbuke i dr.). Kamen je pretežno poluobrađen i lomljen, srednje veličine, što signalizira skromniju stambenu arhitekturu. Nađeno je i dosta ulomaka kasnocarske keramike, glatkih i grubljih stijenki, sive i crvenkaste boje. Na dub. od 1 m, u sondi 32/78 došlo se do oštećenog groba u kojem je skelet položen na isti način kao u sondi 30/76 u dvorištu Milicijske stanice. Prilikom njegova ukopa razorena rimska arhitektura još više je dislocirana (T. 6 : 3—4).

Sonda 34/78 (smjer sjever-jug, vel. 6mX2m).

Postavljena je u stražnjem dijelu vrta kuće u Ul. A. Blažića br. 17 (vlasnik I. Uratarić), koja sa sjeverne strane graniči s povrtnjakom obitelji Mađarić.

Nakon 0,60 m debelog sloja navežene zemlje s recentnom ciglom ušlo se u humozni sloj u kojem je bilo ulomaka rimske keramike i opeke. Keramika je pretežno kasnocarskog obilježja, ali je bilo i nekoliko fragmenata ranosrednjovjekovne, te lukovičasta fibula (bez igle i jedne lukovice) iz 4. st. Na dub. od 0,70 m otkriven je na rasponu od 2 X 2 m bijelo žbukani pod, debljine 8 cm, a na dub. od 1,20 m crveni naboj jednog poda ispod kojeg je bilo dosta ulomaka rimske opeke, paljevine i keramike, karakteristične za kasnije razdoblje carstva

(ulomci posude s utisnutim kružićima i olovnom glazurom, od tri traonika, od sivih posuda bridastih profila i dr.). Niži slojevi do 1,60 m još uvijek su sadržavali rimski građevni grup i ulomke obične kućne keramike. Od 1,70—m—1,90 m boja zemlje se mijenja, te je izmiješana sa žutom pjeskovitom ilovačom u kojoj ima vrlo malo građevnog rimskog materijala, ali zato dosta fragmenata keramike, karakteristične za 2. st. carstva (od glatkih sigilata tanjura, tzv. imitacija sigilale i crveno obojane posude). Sloj do 2 m ispunjen je s dosta tragova paljevine, a zatim se javlja žuta ilovača bez ikakvog priloga.

Stanje u sondi pokazuje jaču devastaciju antičke arhitekture, vjerojatno stambene, ali i kontinuitet života od 2—4. st.

Sonda 35/78 (smjer sjever-jug, vel. 4 m X 2 m).

Locirana je jugozapadno od sonde 34 na parceli obitelji Zimmerman u Ul. A. Blažića 15. Sonda je kasnije proširena prema istoku za 2 X 1,50 m.

I u ovoj sondi gornji slojevi su naveženi i učvršćeni recentnom ciglom u debljini od 0,60 m. Nakon toga ušlo se u antički horizont, te se na dub. od 0,70 m, u sjevernom dijelu sonde, došlo do crveno žbuknog poda s krupnijim česticama opeke, koji je sačuvan na površini od cca 1 m². Ispod nivoa poda ušlo se u sloj smeđe zemlje s dosta antičkog građevnog gruha. U istočnom proširenju sonde, na 1 m dub. otkriven je rimski zid, smjera sjever-jug, građen od pločastog kamena i opeke, koji je nasilno prekinut i oštećen. Sačuvan je u dužini od 1,60 m, a širina je 0,40 m. Ispod donjeg ruba njegova temelja nađeni su na dub. od 1,30 m blokovi od opločenja, u dva nivoa, te bijelo žbukani pod koji jasno pokazuju da je ovdje postojala i jedna starija, odnosno ranija građevna faza, temeljito destruirana, o čemu svjedoče i jaki tragovi paljevine (T. 3:6).

Ova sonda signalizira nasilno rušenje rimske, vjerojatno stambene arhitekture (relativno uski zid), ali pokazuje i kontinuitet izgradnje u tom dijelu Ludbrega tijekom nekoliko stoljeća.

Područje oivičeno sondama 32, 33, 34 i 35 predstavlja dio gusto naseljenog antičkog areala koji je doživio jaku devastaciju u kasnom antičkom razdoblju, a koje je u doba migracionih kretanja poslužilo za ukop pokojnika (5—6. st.n.e.).

Planirano sondiranje na parcelama u sjeverozapadnom dijelu Ul. A. Blažića. sve do cinkture župne crkve, nije se moglo ostvariti jer su vrtovi bili pod gustim kulturama. Umjesto toga nastavljeno je praćenje zapadnog bedemskog pojasa, otkrivenog u sondama Kalničke br. 7 (4/68, 12/69, 26/76 i 27/76) iskopom sonde 36/78, koja je locirana u zapadnom dijelu dvorišta kuće br. 4 u Ul. A. Blažića (vlasnica A. Vađon).

Sonda 36/78 (smjer sjever-jug, vel. 4 m X 2 m, kasnije proširena u smjeru zapada za 1,30 m²).

Nakon sloja navežene zemlje (40 cm debljine) i šljunka (60 cm) na 1 m dubine došlo se do debelog rimskog žbuknog poda koji se protezao gotovo cijelom dužinom i širinom sonde (deb. 12 cm). Rađen je u tehnici taraca s krupnim česticama opeke, te je mjestimice bio jače raspucan. Na sjevernom rubu, gdje je

bio znatnije oštećen, ispitana je situacija ispod njega, pa je konstatirano da se pod njim nalazi sistem zidića i kanalića građenih od opeke (hipokaustički uređaj (T. 3:1—2). Ovom sondom i njezinim zapadnim proširenjem nije se došlo do perimetralnih zidova prostorije, a situacija u dvorištu nije dozvoljavala daljnje proširenje sonde.

U sadržaju slojeva bilo je dosta ulomaka oslikanih zidnih žbuka crvene i oker boje, te nešto fragmenata kasnocarske sive i sivocrne keramike. Svi ovi nalazi pokazuju da se radi o luksuznije opremljenoj stambenoj zgradi, a ne o nekom fortifikacijskom objektu kojeg se ovdje očekivalo. Interesantno je da je ona sagrađena blizu zapadnog bedema.

Sa stajališta topografsko-urbanističkog, na potezu od Kalničke ul. br. 7 pa do Ul. A. Blažića br. 10, nalazio se je kompleks stambene arhitekture, koji je s juga i zapada bio zaštićen utvrđenim zidovima.

U vezi s ranijim istraživanjima u cinkтури župne crkve (1974. god.), te na temelju starijih podataka da se na okućnici župnog dvora, prilikom obrade voćnjaka, nailazilo na rimske zidove,¹³ odlučeno je da se ispita to područje s dvije sonde (37 i 38).

Sonda 37/78 (smjer sjever-jug, vel. 6mX2m).

Locirana je u neposrednoj blizini župne zgrade s njezine zapadne strane. Raspored i karakter slojeva pokazuje osobitost u odnosu na dosadašnju stratigrafiju u sondama. Ispod tankog sloja recentnog nasipa, odmah se ušlo u gusti i nabijeni sloj rimskog građevnog urušenja od kamena lomljenjaka, opeke i grumenave vezivne žbuke, što je signaliziralo uništenu antičku arhitekturu. Samo u jugoistočnom dijelu sonde moglo se na dub. od 0,50 m izolirati vrlo "razlabavljeni rimski zid, odnosno ugao jedne prostorije, građen od kamena i opeke na pravilne redove. Dio temelja bio je ukopan u lesno-laporastu podlogu koja se bojom i kvalitetom razlikovala od svih dosad utvrđenih slojeva na kojima je temeljena antička arhitektura u Ludbregu. Daljnjim radovima pokazalo se da je u sjevernom dijelu sonde, na istoj dubini, ostao sačuvan rimski zid pravca sjever-jug koji se rušio prema zapadu, a njegovo urušenje je ležalo na opločenju od rimske opeke. Prema karakteru zidova i popratnog keramičkog materijala radi se o ostacima kasnoantičke arhitekture, vjerojatno privrednog ili stambenog karaktera, u zapadnom dijelu suburbiuma Iovije.

U toku daljnjeg rada u toj sondi, na dub. od 1 m ušlo se u prehistorijski stratum. Konstatirano je da lesno-laporasta masa sadrži podnicu jedne prehistorijske nastambe sa sedam pačetrovinastih rupa od kolaca nosača krovne konstrukcije. U istočnom dijelu podnice, koja ima ljevkastu konturu i koja je bila ispunjena paljevinom, nađena je crna glačana plitica, na više mjesta raspucana, koja pripada halštatskom razdoblju.

¹³ Na okućnici Župnog dvora, u, vrtu i voćnjaku, od davnine su otkrivani arheološki predmeti. Tako se spominje nalaz zlatnog novca cara Maksimijana, temeljni zidovi,

rimske cigle i dr. Obavijest A. Niemčića, župnika Bočkaja i M. Fulira, karta 2, toč. 5.

U sjevernom dijelu sonde, u lesnu podlogu ukopan je jarak u kojem se pored paljevine i pepela našlo i nešto sitnih ulomaka rimske keramike, bolje fature. Ovaj jarak svakako je stariji od ostataka arhitekture iz gornjeg kasnoantičkog stratuma.

Iako je prehistorijska nastamba prelazila okvire sonde, nije se moglo pratiti njezino daljnje širenje.

Sonda 38/78 (smjer istok-zapad, vel. 6 mX2 m).

Locirana je 20 m sjevernije od prethodne sonde, te je na dub. od 1,60 m pokazala jaku ispreturanost slojeva, bez arheoloških nalaza. U zapadnom dijelu sonde ušlo se na 1,80 m dub. u plavkasti ilovasti sloj, posve sterilan, pa se prestalo s iskopom u sondi.

Istraživanja na okućnici Župnog dvora dala su vrlo značajne podatke za najstariju povijest Ludbrega, jer dotad nije bio poznat niti jedan prehistorijski lokalitet ili pojedinačni nalaz. Konstatirano je da se u rano historijskom razdoblju ovdje pružala lesna kosa u kojoj su prehistorijski stanovnici oblikovali svoje nastambe. U rimsko carsko doba ona je još uvijek bila vidljiva, pa je u njezinom boku (prema sjeveru) bio ukopan obrambeni jarak, odnosno šanac. Ovaj položaj u kasnocarsko vrijeme nije bio više interesantan za obrambene svrhe, pa je preko njegovih jaraka i prehistorijskih ostataka izgrađen sjeverozapadni suburbium Iovije. Time je u kasnoj antici gradski areal proširen i preko linije sjevernog bedemskog sistema.

Zaštitna istraživanja 1979. god.

Već je u uvodnom dijelu napomenuto da sondiranja u 1979. god. nisu bila rezultat zacrtanog programa, nego su na zahtjev Općine Ludbreg obavljena na parcelama koje su otkupljene od privatnika za potrebe izgradnje velikog stambenog bloka i to: na okućnicama kuća br. 10, 12 i 13 na Trgu žrtava fašizma.¹⁴

Sonda 39/79 (smjer istok-zapad, vel. 6 mX2 m).

Ova sonda smještena je u srednjem dijelu južne polovice velike parcele obitelji Bogadi (kbr. 10).

Nakon gornjih slojeva s recentnim nasipom i opločenjem od nove i rimske opeke, ušlo se na 0,90 m dub. u rimski horizont. Na toj dubini, u sredini sonde otkriven je rimski zid smjera sjeverozapad-jugoistok, dug 2 m, šir. 0,50 m, a vis. 0,15 m, koji se nastavljao izvan granice sonde u oba smjera. Sa zapadne strane zida, uz sjeverno i južnu stijenu sonde, sačuvani su dijelovi jedne podnice od debljeg sloja oblutaka i šljunka na koji je postavljen bijelo žbukani sloj s malo čestica drobljene opeke. S istočne strane rimskog temeljnog zida otkriveno je dno neke jame nepravilnog ovalnog oblika koja ide jednim dijelom ispod temelja,

¹⁴ M. Fulir je registrirao sa zapadne strane Trga žrtava fašizma temeljne zidove, ciglu novac i keramiku (karta 2, toč. 4).

pa je prema tome vremenski starija. U ispuni jame i oko nje bilo je dosta dislociranog građevnog materijala i ulomaka rimskih opeka, te keramike bolje kvalitete i tanjih stijenki (2—3. st.).

S obje strane rimskog temeljnog zida nađeno je dosta sive kasnocarske keramike. Čini se da se radi o jednom stambenom objektu iz kasnoantičke faze suburbiuma Iovije.

Sonda 42/79 (smjer sjever-jug, vel. 4 mX2 m).

Locirana je na istoj parceli ali u njezinu sjeverozapadnom dijelu. Nakon nekoliko slojeva s recentnim nasipom ušlo se na dub. od 0,80 m u rimski horizont. Smeđa zemlja sadržavala je dosta ulomaka rimske opeke i keramike kansocarskog obilježja. Sloj od 1 m—1,20 m bio je sličnog karaktera, te se uz keramiku javljaju životinjske kosti i jedan jako korodirani rimski željezni ključ. U jugoistočnom dijelu sonde, na dub. od 1,40 m pojavio se lesni sloj u kojem se ocrtavala trolisna kontura jame, dok se na istoj dub. u sjeverozapadnom uglu sonde nalazila manja jama okružena s nekoliko rupa od drvenih kolaca. Nakon čišćenja veće jame, u koju je upalo nešto antičkog materijala, konstatirano je da se radi o trodjelnoj prehistorijskoj nastambi u tri nivoa koja je oštećena prokopom jame u rimsko doba, te je stoga bila ispunjena antičkim nasipom. Nalaz ove nastambe pokazuje da se prehistorijsko naselje širilo na većem prostoru zapadnog dijela Ludbrega jer je sonda 42/79 udaljena za stotinjak metara od sonde 37/78 u župnom voćnjaku.

Sonda 44/79 (smjer istok-zapad, vel. 6 mX2 m).

Ovo je treća sonda na istoj parceli samo iskolčena uz rub ulice, odnosno Trga žrtava fašizma.

Nakon slojeva recentnog nasipa, na 0,60 m dub. otkriven je u srednjem dijelu sonde rimski zid s temeljem od većih oblutaka, lomljenog kamena i ulomaka opeke, dužine 2 m, a debljine 40—50 cm. Od samog zida sačuvan je uz istočni rub oveći pritesani blok kamena, dok je ostalo kamenje dislocirano. U najistočnijem dijelu sonde ustanovljen je ostatak srednjovjekovnog rova s tragovima izgorjelih konstrukcija i ulomcima keramike 15. i 16. st., slično kao u sondi 24/76 koja leži u istoj liniji na terenu stare škole. Oba nalaza pripadaju srednjovjekovnom obrambenom sistemu Ludbrega.

Na parceli I. Koder (kbr. 12) također su iskolčene tri sonde (40, 41 i 43).

Sonda 40/79 (smjer istok-zapad, vel. 8 mX2 m).

Locirana je u sjevernom dijelu stražnjeg vrta, te je u prva dva sloja sadržavala vrlo rahlu zemlju za sadnice (misbet). Nakon toga slijedili su slojevi recentnog nasipa do dub. od 1,40 m. Na toj dubini nastavlja se rad u istočnoj polovici sonde, pa se pored recentnog materijala javljaju veći ulomci krovnih tegula, seskvipedalne opeke i kasnocarske sive keramike. Na 1,60 m ušlo se u sloj laporaste ilovače s tragovima paljevine, te je uz sjevernu stijenu sonde otkriven dio prehistorijske zemunice, okruglo-ovalnog oblika s pet rupa od drvenih kolaca,

promj. 6 cm (dubine 10 cm) i s ostacima istrunule drvene građe. Kako je i ova sonda u istoj liniji sa sondama 37/78 i 42/79, ponovno je potvrđeno da se ne radi o izoliranim prehistorijskim nastambama, nego o cijelom naseobinskom kompleksu koji se protezao od dvorišta Župnog ureda do parcele Bogadi, a vjerojatno i dalje u smjeru sjeverozapada.

Sonda 41/79 (smjer sjever-jug, vel. 4mX2m).

Položena je 4 m južnije od prethodne sonde, te su joj najgornji slojevi vrlo sličnog karaktera. Na 0,80 m dub. u jugozapadnom dijelu otkrivena je oveća jama s mnogo ulomaka rimske opeke i keramike kasnocarskog obilježja. Dno ove jame završava na dub. od 1,20 m. Niži slojevi su, kao i kod ostalih sondi na ovom području, sadržavali žutu pjeskovitu ilovaču, posve sterilnu, pa se na 1,70 prestalo s iskopom u sondi.

Sonda 43/79 (smjer istok-zapad, vel. 4mX2m).

Locirana je u srednjem dijelu dvorišta, te su do dub. od 1,50 m slojevi bili ispunjeni recentnim materijalom, a rad je bio otežan infiltracijom gnojnice koja je izmjenila boju i karakter zemlje. Na dub. od 1,50 m, u istočnom dijelu sonde otkriven je dio rimskog opločenja od seskvipedalne opeke od kojeg su samo dvije sačuvane *in situ*. U zapadnom dijelu sonde, na dub. od 1,75 m pojavio se bijelo žbukani pod, jače uništen tako da su vidljiva samo ostrvca u veličini od 1,50 m X 60 cm.; 70 cmX60 cm i 35 cmX20 cm. Na 2 m prestalo se s iskopom jer je počela prodirati septička voda.

Ova sonda signalizirala je unutarnji prostor nekog objekta koji je vjerojatno potpuno uništen jer su podovi posve stradali uslijed prekopavanja ovog dijela dvorišta.

Kako je kuća na Trgu žrtava fašizma br. 13 također bila predviđena za rušenje, iskolčena je sonda 4 u južnom dijelu njezina dvorišta, vrlo malog i stiještenog (vlasnik I. Burić).

Sonda 45/79 (smjer istok-zapad, vel. 4mX2m).

Slojevi do 0,80 m dubine sadržavali su nasip i opločenje od recentne opeke. Na 1,20 m dub., u jugozapadnom dijelu sonde otkriven je donji dio jedne oštećene jame, promjera 50–60 cm, u kojoj je bilo ulomaka opeke, sitnijih valutaka i kasnocarske sive keramike. Dno jame je završavalo na dub. od 1,60 m. Uz istočnu stijenu sonde uočen je sloj kamena i rastočene rimske žbuke ali se nije moglo sa sigurnošću utvrditi da li se radi o urušenju zida, ili o rastočenom podu s podlogom od lomljenog kamena. Na 1,80 m prestalo se s iskopom jer je žuta ilovača bila bez priloga.

Nekoliko godina ranije, na okućnici br. 9, na istom trgu, prilikom kopanja temelja za veliki stambeni blok, otkriven je rimski zid kasnoantičkog karaktera, koji je vjerojatno pripadao istom kompleksu arhitekture kao i ostaci u novootvorenim sondama (39–42).

Istraživanja u 1979. god. dala su samo fragmentarne podatke o antičkoj izgradnji u ovom središnjem dijelu Ludbrega. Ona su pokazala da se Iovija u kasnocarsko doba širila prema sjeveru izvan gradskih bedema. Osim toga, dobiveni su važni podaci za proučavanje kontinuiteta života i dispozicije naseobinskih i urbanih sadržaja od prethistorijskih vremena do visokog srednjeg vijeka.

STRATIGRAFSKA SITUACIJA

Prema dosadašnjim rezultatima arheoloških istraživanja u Ludbregu, stratigrafska situacija nije ujednačena, pa u pojedinim njegovim zonama pruža nešto drukčiju sliku. U južnom dijelu današnjeg naselja, gdje je otkrivena urbana jezgra antičke Iovije, ona se bez obzira na devastacije tijekom stoljeća, može pratiti u kontinuitetu od 1. do 5. st., a s prekidima i do kasnijeg srednjeg vijeka i novijih dana.

U sjeverozapadnom dijelu naselja javlja se po prvi put prethistorijski horizont, a neposredno iznad njega kasnoantički.

Sjeveroistočni dio Ludbrega zasad ima jasno izražen kasnoantički horizont s ostacima arhitekture, te srednjovjekovni s tragovima fortifikacijskog sistema.

U južnom, antičkom nekleusu sadašnjeg naselja otkrivena su tri rimska kulturna sloja, od kojih su dva jasnije izražena i to: jedan raniji (1. i 2. st.) i jedan kasnoantički s tim da između njih postoji bilo neprekinuti kontinuitet života i izgradnje ili pak stanovita vremenska cezura. Ova cezura obilježava zastoj u građevinskoj djelatnosti i predstavljena je ponegdje debljim ili tanjim slojem humusa između ranocarskog i kasnocarskog kulturnog sloja.

Naj kompletni ju sliku slijeda kulturnih slojeva od ranocarskog vremena do razdoblja seobe naroda pruža središnji dio južne jezgre, gdje su se nalazili javni objekti antičke Iovije.

Dok je kasnocarska i srednjocarska arhitektura gotovo u svim sondama predstavljena ostacima monumentalnih objekata, ranocarski horizont je dosta stradao i pretežno je markiran urušenim zidom, ostacima podova, paljevinom i sitnim arheološkim materijalom. Jedino u sondama 2/68, 5/68, 11/69, 12/69 i 13/69 nađeni su fragmenti starije arhitekture. Tako je u sondi 2/68 otkriven dio apside nekog javnog objekta solidno građenih temelja i finije žbuke s popratnim materijalom 1. st. i prve pol. 2. st. (sigilata, mramorirana keramika). U sondi 5/68 ispod nivoa kasnoantičke arhitekture javlja se stariji zid, dublje temeljen i puno kvalitetnije strukture i vezivne žbuke; u sondi 11/69 nađen je stariji temelj koji leži na dub. od 2,40 m, a iznad njega je zid posve druge kvalitete i strukture. Ovaj mlađi zid pripada kupališnom kompleksu. U sondi 12/68, na dub. od 2 m otkriven je dio masivnog temeljnog zida iznad kojeg je u kasnoantičko doba bio drugi objekt s vrlo debelim popođenjem u tehnici grubog taraca; u sondi 13/6 ispod nivoa bazena nađeni su ostaci paljevine i ulomci keramike karakteristični za proizvodnju 2. st.

Arheološki materijal iz dubljih slojeva gotovo u svim sondama može se pretežno datifati od kraja 1. st. do u drugu pol. 2. st.

Na temelju rezultata sondiranja mogla se postaviti slijedeća stratigrafska shema: ranocarski horizont leži na dub. od 1,60 m — 2,40 m, srednjocarski horizont od 1,20—1,60 m, a kasnocarski od 0,20 m—1,20 m.

Cjelokupna stratigrafska situacija pokazuje da je na tlu današnjeg Ludbrega postojao kontinuitet života od starijeg željeznog doba do u srednji vijek i nadalje, s tim da su se tokom vremena mijenjali uvjeti života, povijesno-društvene i ekonomske prilike, a time i urbani sadržaji i prostorna dispozicija naselja.

RASPORED URBANIH DIJELOVA I NJIHOV ODNOS

Tokom dugogodišnjih istraživanja utvrđeno je da je antički Ludbreg bio gusto naseljen i izgrađivan i da je već od kraja 1. st. i tokom 2. st. bio zaštićen bedemima sa sve četiri strane. Kasnije se naselje širilo prema sjeveru izvan gradskih zidina što potvrđuju nalazi stambene arhitekture s obje strane današnjeg Trga žrtava fašizma (suburbium).

Unutar gradskog rastera, koji podsjeća na klasični oblik rimskog kastruma, veličine oko 200 m X 170 m, sadržaji su bili raspoređeni tako da su u središnjem dijelu i blizu sjevernog bedema bili sagrađeni objekti javnog karaktera i namjene, a u južnom dijelu, do obale Bednje, nalazile su se kuće za stanovanje, koje su se pružale prema zapadu i istoku gotovo do gradskih bedema.

Arhitektura javnog karaktera, od koje su ispitani i oslobođeni tek pojedini manji ili veći dijelovi, bila je relativno dosta prostrana, što najbolje pokazuje kompleks terma u vrtu Z. Somodžija (Preradovićeve br. 24). Iako je rimsko kupalište oslobođeno tek u svom istočnom dijelu, imalo je preko 30 m veličinu, što je konstatirano kontrolnom sondom 11/69. Njegova orijentacija je bila xstok-zapad.

Velika apsida jednog starijeg objekta, koja leži nekoliko desetaka metara istočnije, vjerojatno je pripadala ranocarskom kupalištu koje je imalo monumentalan karakter, ali je kasnije pregrađeno, odnosno iznad njega je podignuta druga zgrada, zasad nepoznate namjene. Dok je ranocarska arhitektura orijentirana u smjeru sjever-jug, kasniji objekt ima orijentaciju istok-zapad kao i kupalište u vrtu Somodžija.

Dalje prema zapadu, u dvorištu hotela »Putnik« nađen je dio velike zgrade s pilastrom, za koju se može pretpostaviti da je bila horreum. Ispitana je u dužini od preko 10 cm, a ima orijentaciju istok-zapad, kao i ostala srednjocarska i kasnocarska oficijelna arhitektura u Ludbregu.

Lokacija dvorišta hotela »Putnik« predstavljala je u antičko doba, kao i danas, središnji punkt naselja, pa je kroz njega prolazila glavna prometnica sjever-jug (Cardo) od koje je vidljiv tek bataljak. Na tom prostoru može se očekivati i forum, koji zasad nije otkriven jer se zbog glavnog prolaznog puta i nasada drveća nije na tom prostoru moglo dalje iskopavati.

Sa sjeverne i južne strane Ul. A. Blažića, koja presjeca gotovo po sredini južnu jezgru Ludbrega u smjeru istok-zapad, otkriveni su ostaci stambene arhitekture koja je jako devastirana. Stoga se zasad ne može utvrditi tip kuća, njihovu veli-

činu i cjelokupni karakter, ali se može pretpostaviti da se radi o insulama. Najbolje je sačuvan dio stambenog objekta u dvorištu kuće br. 4, koji je ležao u blizini zapadnog bedema, a koji je bio dosta bogato opremljen (vrlo kvalitetan pod-tarac, hipokaustički uređaj i oslikani zidovi). I druga dva objekta pokazuju bolju kvalitetu izgradnje (kućni br. 10 i 12 na južnoj strani Ul. A. Blažića), odnosno pod od seskvipedalne opeke, hipokaust, oplatu od mramorne breče, kanalizaciju i dr. Situacija sa sjeverne strane Ul. A. Blažića mnogo je teža, jer su tragovi uništavanja još očitiji. Zidovi su razlabavljeni, istrгани ili do temelja srušeni, materijalni ostaci razbacani i usitnjeni (dislocirani kamen, rastočena žbuka, usitnjena opeka i dr.). To su ostaci stambenih zgrada u dvorištima kbr. 15,17 i u stražnjem vrtu kuće u Preradovićevoj 10 (sonde 34/78, 35/78, 32/78 i 33/78).

Izvan sjevernog bedemskog pojasa nalazio se je, kako je već spomenuto, suburbium, koji je zasad nedovoljno istražen. Fragmenti stambenih zgrada i privrednih objekata, otkrivenih u sondama 21/75, 37*78, 40/79, 43/79 i 44/79, pokazuju da se radi o skromnijoj arhitekturi iz kasnocarskog razdoblja. Koliko je ovo podgrađe bilo veliko ne može se zasad točno procijeniti, ali je sigurno da rimski grobovi, otkriveni u Ul. Lole Ribara br. 21 i 23, predstavljaju sjevernu granicu areala antičkog Ludbrega¹⁵.

KARAKTER ARHITEKTONSKIH OSTATAKA

Arhitektonski ostaci otkriveni u Ludbregu, bilo da se radi o javnim ili stambenim objektima, ukazuju na činjenicu da ludbreški kraj obiluje kamenom, jer je gotovo sva arhitektura građena od kamena, a vrlo se rijetko javlja tzv. miješani zid od kamena i opeke. Opeka je npr. upotrijebljena samo kod gradnje bazena 1 rimskog kupališta, za petu apside ranocarskog bazena u sondi 2/68, za pragove i podove, u konstrukciji zapadnog bedemskog zida u sondi 27/76 te mjestimice u konstrukciji kasnoantičke stambene arhitekture (poravnanje, krpanje ili podlaganje).

Analiza kamena je pokazala da se radi o domaćem žućkasto-bi jelom litavcu, koji je vađen u blizini Ludbrega u kamenolomu Kamenik (pučki Kamenjak). On se sastoji od vapnenca i pješčenjaka, a nalazi se i u stijenama bliže okolice Ludbrega (Slanje, Leskov Drenovac). Litavac je i građevni kamen Zagreba.¹⁶

Zidovi javnih objekata građeni su od poluobrađenih i pritesanih većih i srednje velikih kamenova i manjih blokova, koji su dosta pravilno slagani na redove, na oba lica, dok je ispunjena od lomljenaka povezanih s mnogo vezivne žbuke.

Vezivna žbuka starijih zidova je bjelkastosiva, guste fakture i sitnog agregata, a kod zidova kasnije arhitekture je žućkastobijela sa srednjim i većim agregatom (malim kamenčićima i šljunkom). Vanjska žbuka je relativno slabo sačuvana,

¹⁵ Prilozi iz oba groba koja su građena od opeke nalaze se u Gradskom muzeju u Varaždin: mač i čaša. M. Fulir, karta 2, 10.

¹⁶ Analizu kamena iz terma izvršio dipl. ing. Ivan Eleršek, geolog, koji je proučavao

i izrađivao geološku kartu ludbreškog kotara. Ovom prilikom mu se zahvaljujemo na analizi i drugim podacima.

obično je u dva ili tri sloja, svaki 1 cm debljine. Žućkastosmeđaste je boje i na površini glačana.

Za zidove stambene arhitekture, koja je pretežno kasnoantička, korišten je poluobrađeni i lomljeni kamen manjih dimenzija, a bjelkastožućkasta žbuka sadrži šljunčani agregat. Često se koriste u konstrukciji zida oveći obluci, što se najbolje moglo uočiti kod stambene arhitekture sjeverno od gradskih zidina.

U svim iskopima sonde nađeno je ostataka podova i opločenja i to na raznim nivoima. Kako su ta popođenja izvedena u različitim tehnikama, može ih se svrstati u nekoliko grupa.

a) Pod-tarac, rađen s mnogo vapna i krupnih komadića drobijene opeke na podlozi od lomljenog kamena i gline. Pod ima debljinu od cca 12 cm, a podloga je 40 cm. Svjetlosmeđaste je boje i na površini glačan.

b) Pod od vapna s mnogo primjese pijeska i šljunka, bez čestica opeke, s podlogom od pločastog i lomljenog kamena. Debljina poda 10 cm, a podloge 40 cm.

c) Pod, bijelo žbukani, mješanog agregata, na podlozi od oblutaka. Debljina poda 10 cm, podloge 30 cm.

d) Bijelo žbukani pod sitnijeg agregata (pretežno pijesak), vrlo tvrde fakture, podloga od pločastog kamena i ulomaka opeke, te sloja gline koja je poravnana tankim slojem bijele žbuke. Debljina poda 10 cm, a podloge 40 cm.

e) Crvenožbukani pod sa sitnijim česticama opeke i podlogom od manjih lomljenaca i gline. Debljina poda 8 cm, a podloge 30 cm.

f) Pod građen od seskvipedalne opeke i tegula (u dva nivoa), uloženi u debeli sloj bjelkaste žbuke. Debljina svakog sloja 6 cm.

g) Pod od lomljenog kamena, ulomaka opeke i oblutaka položen na naboj (od antičkog građevnog gruha. Debljina 35 cm.

h) Pod od kamenih ploča uloženi u deblji sloj bjelkaste žbuke, na podlozi od gline (dva nivoa). Debljina 40 cm.

Debeli pod-tarac (a) javlja se u istočnom dijelu rimskog kupališta na dub. od 0,30 m i 0,60 m, a u sondi 2/68 i 36/78 na dub. od 1 m. Pripada kasnoantičkoj fazi terma, kasnoantičkom objektu iznad ranocarske apside i kasnocarskom stambenom objektu u blizini zapadnog bedema.

— Debeli bijeli pod (b) otkriven je samo u sondi 12/69, gdje su nađeni ostaci zapadnog bedemskog sistema.

— Bijelo žbukani pod (c) javlja se u rimskom kupalištu na dub. od 1,30 m i u kontrolnoj sondi 11/69 na istoj dubini, te u sondi 35/78 stambenog dijela naselja. Pripada srednjoeuarskom razdoblju jer je ispod njega stratum s ranocarskim ostacima arhitekture, a iznad kasnoantički tarac.

— Bijeložbukani pod (d), otkriven u sondi 20/73 na dub. od 1,90 m, pripada građevnoj fazi 2 st., što potvrđuje popratni materijal i kasnoantički stratum koji leži iznad njega.

— Crvenožbukani pod (e) u sondi 5/68 leži na dub. od 1,40 m, na površini je paljen, a podloga je od lomljene opeke, sitnijeg kamena i ilovače. Debeo je 8—10 cm, a podloga je 25 cm debljine.

— Pod od seskvipedalne opeke i tegula (f), nađen je u sondi 7/68 na dub. od 0,80 m, te pripada kasnoantičkoj fazi stambenog objekta. Datiran je s pet kasno-

Slika 12.

carskih sestercija koji su se nalazili u konstrukciji poda. Sličan pod otkriven je i u sondi 43/79, samo na većoj dubini (1,50 m).

— Pod od lomljenca, ulomaka opeke i oblutaka (g) nalazio se je u sondi 25/76 na dub. od 1,60 m, te se čini da je vezan uz kasnoantički sjeverni bedem, odnosno da je pokrivao prostor između vanjskog i unutarnjeg poteza sjevernog bedema.

— Pod od kamenih ploča (h) javlja se u sondi 35/78 na dub. od 1,30 m. Kako se iznad njega nalazi kasnoantički zid, ovo opločenje mu je prethodilo.

BEDEMSKI SISTEM (vidi si. 12).

Prve podatke o postojanju bedemskih zidova pružila su anketiranja i rekonosciranja 1966. god. Tada su uočeni u podrumima kuća u Preradovićevoj ul. 12 i u Ul. A. Blažića 19 presječeni veliki i čvrsti zidovi, koji su zbog svoje masivnosti imali bedemski karakter. Za vrijeme obilaska direktor hotela »Putnik« upozorio je arheološku ekipu na veliki zid u podrumu hotela, te je nakon uviđaja konstatirano da se radi o dijelu bedema. Iste jeseni izvršio je prof. Ž. Tomičić sondiranje u dvorištu M. Sovana i Fr. Fučkara (A. Blažića br. 19 i Preradovićeve 14), koje je dalo pozitivne rezultate, jer se u dvije istražne sonde našlo masivne zidove koji su pripadali istočnom bedemskom potezu.

Svi ovi tragovi bili su putokaz za daljnje praćenje pravca bedema i određivanje njegova opsega i karaktera.

Tokom sistematskih sondiranja otkriveni su pojedini dijelovi gradskih bedema u Kalničkoj br. 7, u cinkturi crkve, u dvorištu kuće na Trgu žrtava fašizma br. 27, u Ul. A. Blažića 10, a detaljnije je očišćen, ispitan i snimljen već spomenuti zid u podrumu kuće M. Sovana. Osim toga, za vrijeme istraživanja, a prilikom komunalnih radova na kanalizaciji, otkriveni su ostaci bedemskih zidova na križanju Ul. A. Blažića i Kalničke ulice i u samoj Ul. A. Blažića pred voćarnom.

Unatoč nastojanju da se planski ispituju bedemi antičkog Ludbrega, veliki dio fortifikacijskog sistema ostao je neistražen zbog specifične situacije na terenu. Naime, zemljište je pretežno u privatnom vlasništvu, a tijekom posljednje tri godine prekinuta su istraživanja (1980—1982) zbog nedostatka financijskih sredstava Općine, koja je vrlo mnogo doprinijela da su ostalih osam kampanja uopće bile realizirane. Ipak, se, makar i u fragmentarnom obliku, moglo utvrditi da je naselje utvrđeno bedemima sa sve četiri strane, da su postojale dvije linije bedema — vanjska i unutarnja, te da je cijeli fortifikacijski sistem izgrađivan tijekom nekoliko stoljeća.

Sjeverni bedem

Sjeverni bedem ispitan je sondama na dva mjesta, a za tri lokacije postoje pouzdani podaci i nalazi.

U istočnoj cinkturi crkve otkriven je u sondi 16/73, te je išao ispod istočne apside u smjeru zapada, a ispod pločnika cinkture i susjedne zidane ograde prema zapadu, što je utvrđeno sondom 25/76 u dvorištu kuće obitelji Weinrebe (Trg

žrtava fašizma br. 27). Daljnji istočni potez mogao se pratiti u podrumu hotela »Putnik«, a još istočnije u prednjem vrtu kuće D. Bobnarić u Preradovićevoj br. 4. Kako je prema navodu i očevidu župnika, ispred portala crkve, prilikom zemljanih radova otkriven masivni zid, to se vjerojatno radi o njegovu zapadnom kraju. Ako bi se odmjerili otkriveni dijelovi i uračunali međuprostori, onda bi linija sjevernog bedema od portala crkve do Preradovićeve br. 4 iznosila cca 130 m.

Sjeverni bedem (na temelju analize iz sonde 16 i 25) građen je od većih pločastih blokova i poluobrađenih kamenova vezanih s mnogo bjelkaste žbuke krupnijeg agregata (pijesak i šljunak) širina mu je 1,35 m, a vis. 1,80 m. Prema keramičkom materijalu iz slojeva i kasnoantičkom novcu, pripada razdoblju 4. st. (T. 5:1—2). Međutim, u donjim partijama on je nešto drukčije, odnosno kompaktnije građen jer je lomljeni kamen uvaljan u obilnu masu žbuke koja je vrlo gusta zbog sitnijeg agregata. Stoga se čini da je kasnoantički bedem sjeo na ostatak bedema iz starijeg razdoblja.

U sondi 25/76, neposredno s južne strane bedema, nalazi se opločenje raspoređeno na 6 m, koje je načinjeno od kamena lomljenca, oblutaka i većih komada opeke. Ono je vjerojatno pokrivalo prostor između vanjskog i unutarnjeg poteza bedema, jer segment bedema u podrumu hotela »Putnik« leži nekoliko metara južnije od linije bedema u objema zapadnije ležećim sondama.

Zapadni bedem

Dijelovi zapadnog bedema otkriveni su u sondama 4/68, 12/69 i 37/76 i to sve u prostranom dvorištu u Kalničkoj br. 7, te na već spomenutom križanju Kalničke i Ul. A. Blažića i pred voćarnom u A. Blažićevoj ul.

Pravac mu je sjever-jug, šir. 1,10 m, a sačuvana vis. cca. 1 m. Građen je od pločastih duguljastih kamenova u donjem dijelu, a od manjih kubičnih blokova u gornjem i to slaganih na redove (T. 5:4). Bijela vezivna žbuka ima miješani agregat (pijesak, mali kamenčići i šljunak). Kako je na nekim blokovima otkrivena starija žbuka finije fature, za njegovu gradnju korišten je materijal nekog ranijeg javnog objekta ili bedema. Keramički nalazi oko bedema i ispod njega u sondi 4/68 pripadaju razdoblju 4. st.

U sondi 27/76 u srednjem dijelu dvorišta otkriven je sjeverniji dio bedema u dužini od 5 m, a širini od 1,30 m. Slično je građen, ali pored većeg lomljenog kamena uložena je mjestimice i seskvipedalna opeka po dužoj strani. Vezivna žbuka je vrlo slične fature kao kod bedema u sondi 4, a u najgornjem dijelu zida nalazi se poravnanje od opeke, slično kao kod sjevernog bedema u cinkтури crkve (T. 5:5).

Dalje prema sjeveru, u sondi 12/69, otkriveni debeli pod-tarac pripadao je također zapadnom kasnoantičkom fortifikacijskom sistemu, a vrlo veliki kamenovi nekog dislociranog masivnog zida na dub. od 1,50—2 m vjerojatno su pripadali bedemu iz ranijeg razdoblja carstva.

Masivni bedemski zid oslobođen u kanalizacionom vodu ispred voćarne leži u istoj liniji s bedemskim zidom u sondi 4/68, pa je zajedno s njim bio dio unu-

tarnjeg poteza zapadnog bedema, dok zid otkriven na križanju Kalničke ulice i ulice A. Blažića predstavlja segment vanjskog poteza zapadnog bedema. Kako je u produžetku prema sjeveru u Nazorovoj br. 2, prilikom kopanja temelja za kuću nađen također masivni zid, a iz crkvenih zapisa se doznaje da je prilikom zemljanih radova praćeno njegovo pružanje sve do crkve i župnog dvora, onda *hi* zasad zapadni bedem imao dužinu od cca 120 m.

Južni bedem

Južni bedem, otkriven u sondama 6/68 i 8/68 neobično je masivan i solidno građen, vjerojatno radi rijeke Bednje koja je opasivala antički Ludbreg s južne i jugoistočne strane, isto kao i danas. Oslobođen je u dužini od 11 m, a širina mu je 4,60 m. Građen je od velikih komada lomljenog kamena i od poluobrađenih srednje veličine, koji su uvaljani u obilnu masu bjelkaste vezivne žbuke srednjeg agregata.

Prema materijalu iz slojeva pripada razdoblju prva dva stoljeća carstva, no vjerojatno je funkcionirao i u slijedećim stoljećima. Kontrolne sonde 28/76 i 29/76 u najjužnijem dijelu dvorišta u Ul. A. Blažića 12, s kojima se htijelo pratiti daljnje pružanje južnog bedema, nisu dale željene rezultate; stoga će biti potrebna daljnja istraživanja u tom dijelu današnjeg naselja.

Istočni bedem

Nakon ranijeg sondažnog ispitivanja u Preradovićevoj br. 12 i u A. Blažića 19 (1966. god.), gdje su otkriveni dijelovi istočnog bedema, nije se moglo pratiti njegovo daljnje pružanje prema sjeveru, nego se sondom 31/76 samo produbio iskop bedema i detaljno očistilo i analiziralo njegove dijelove.

Istočni bedem je građen od velikih lomljenih i poluobrađenih kamenova, slično kao i ranocarski južni bedem, te mu je bjelkasta žbuka vrlo fine fakture zbog sitnijeg agregata. Širok je 3,20 m. Zasad je oslobođen i ispitan u dužini od 8 m.

Istraživanje bedemskog sistema antičkog Ludbrega dalo je tek fragmentarnu sliku u pogledu nastanka, trajanja i promjena koje su uslijedile u toku od nekoliko stoljeća njegova trajanja. Ne može se precizno odrediti vrijeme kad je započeta njegova izgradnja, ali se prema nalazima keramike može pretpostaviti da je prvi bedemski sistem podignut tek potkraj 1. st. ili u toku 2. st. n. e. Da li je odmah bio dvojni zid — vanjski i unutrašnji — teško je pouzdano odgovoriti jer su zasad nađeni tek manji potezi i jednog i drugog bedema samo •u zapadnom i sjevernom dijelu stare jezgre Ludbrega. Isto tako nije posve sigurno da li je svugdje kasnoantički bedem sjeo na stariji, kao što je slučaj u istočnoj cinkтури crkve (sonda 16/73), jer su se linije bedema mogle i pomicati. Ostalo je još mnogo toga za otkrivanje i povezivanje, pa će budući radovi vjerojatno dati kompletniju sliku nego što je imamo dosadašnjim istraživanjima. Time će mnoge pretpostavke biti potvrđene, ili opovrgnute i korigirane.

POP RATNI ARHEOLOŠKI MATERIJAL

U svim sondama nađeno je dosta arheoloških predmeta, a najviše keramike koja je znatno pripomogla kod vremenskog određivanja pojedinih kulturnih slojeva i objekata.

Materijal je pretežno fragmentiran, kao što je slučaj u svim antičkim naseljima u Panoniji, no prema rubovima i profilima dalo se vrlo dobro odrediti oblike posuda kojima su pripadali. Staklo je sačuvano u vrlo malim ulomcima, ali se isto tako mogla utvrditi forma posuda i pripadnost radionicama.

Brončanih predmeta je vrlo malo, pa se ističe samo lukjovičasta fibula iz 4. st., bez igle i jedne od bočnih lukovica (T. 12:7).

Željezni inventar je dosta raznolik ali jako korodiran i oštećen. Pored klinova i čavala raznih veličina, našlo se: ključ, vršak koplja, dva nožića, lanac i mnogo predmeta neodređene funkcije (T. 12:8–11). Novca je relativno malo, s obzirom da je u 45 sondi nađeno svega 8 komada novca, od kojih su samo dva dobro sačuvana.

Među keramikom zastupljeni su mnogobrojni oblici uobičajeni na rimskim lokalitetima južne Panonije; jedino nedostaje tronožna posuda. Preteže posude za potrebe kućanstva i to najviše kuhinjsko (80%), dok je manji broj finijeg stolnog posuđa, koje je uglavnom importirano. Od oblika se javljaju: tanjuri, plitice, zdjele, lonci, lončići, pehari, čaše, šalice, kadionice, traonici, mješaonice, posude za spremanje hrane i amfore (T. 8:1–3; T. 9:1–8; T. 10:1–8 i T. 11:1–27).

U pogledu fature i tehnika obrade keramika je također raznovrsna. Najviše je primjeraka crvenkaste, žućkaste i sive keramike u raznim nijansama, već prema stupnju pečenja (60%), te grublje domaće s primjesom kvarca. Od ostalih vrsta zastupljene su slijedeće: sigilate, tzv. imitacije sigilata, crveno firnisane i obojane, mramorirane, crno obojene, zelenkastosmeđasto glazirane, grafitirane, dimljene i glačane. Prema ukrasu javljaju se: barbotinska keramika, pečatna, nažljebljena, s urezanim i ugremenim ornamentom, facetirana i s grizastim nabačajem.

Ovaj materijal pokazuje veliku srodnost s keramikom iz antičkog Ptuja¹⁷, Petrijanca¹⁸ Jalžabeta¹⁹ i Var. Toplica²⁰, a ima dosta analogija i s primjercima iz Neviodonuma²¹, Andautonije²² i Siscije²³.

Ludbreška keramika se jednim dijelom može samo tipološki valorizirati, jer su slojevi u nekim sondama bili jače poremećeni ili probijeni srednjovjekovnim i novovjekovnim ukopima. Međutim, veći dio otkriven je u intaktnim stratumima

¹⁷ M. Abramić, *Führer durch Poetovio*, Wien 1925.; I. Mikl Curk, *K sliki naselbinske keramike rimskega Poetovija*, *Časopis za zgodovino in naselbinske keramike rimskega Poetovija*, *Časopis za zgodovino in narodopisje*, 1, 1965.; K. Šubic, *La necropole Romaine a Poetovio*, *Inventaria Archaeologica*, fasc. 14, 1972.

¹⁸ I. Šarić, *Antičko naselje u Petrijancu*, *Antički gradovi i naselja u južnoj Panoniji*

i graničnom području, *Materijali XIII*, *Varaždin* 1975. str. 49.

¹⁹ B. Vikić-Belančić, *Istraživanja u Jalžabetu kao prilog upoznavanju života u zaleđu dravskog limesa.*, *Vjesnik AMZ*, 3 ser. III, 1968

²⁰ B. Vikić-Belančić, *Prilog istraživanju nasebinskog kompleksa u Varaždinskim Toplicama*, *Vjesnik AMZ*, 3 ser. sv. VI-VII, *Zagreb* 1972-1973.

i situacijama (u podovima, ispod zidova, ispod bazena i dr.), pa je upravo ta keramika poslužila za vremensku determinaciju građevinskih faza pojedinih objekata i kompleksa arhitekture.

Ulomci staklenih posuda, kako je spomenuto, vrlo su mali ali različite kvalitete i tipova, pa se je kod stanovitog broja ulomaka mogla točno odrediti pripadnost određenoj posudi i radionici²⁴ T. 12:1-6).

Tako se javljaju: ulomci drški dva prizmatična vrča od plavkasto zelenog stakla (galski, 2. st.) i svjetlozelenog debljeg stakla (također iz 2. st.) zatim ulomci trbušaste bočice cilindričnog vrata od svjetlozelenog debljeg stakla (iz poranjske radionice 3. st.); ulomci visoke čaše (dio prstenastog dna i stijenke) od zelenkastog debljeg stakla, koja pripada proizvodnji 4. st.; ulomci polukuglaste čaše uvijenog ruba od zelenkastomaslinastog stakla s kapljama plavkaste boje (Porajnje) iz 4. st., te veće boce cilindričnog vrata s tri staklene niti, maslinasto zelene boje iz iste radionice (4. st.).

Od novca su, kako smo spomenuli, svega dva dobro sačuvana, dok su ostali jako korodirani i nečitljivi, ali su prema veličini i fakturi iz 4. st. (T. 7:1-4).

Luoila I

LUCILLAE AVG ANTONINI AVG F

Poprsje, nadesno

Denar

Coh. III, str. 215, 10; RIC, III, 274, 757.

Konstancije II (337-361. g. n. e.)

DN CONSTANTIVS P F A VG

Poprsje s dijademom, nadesno

Folis

RIC, VIII, 454, 82.

CONCORDIA, sjedeća, okrenuta ulijevo

FEL. TEMP REPARATIO, car probada kopljem konjanika s frigijskom kapom, sve u pokretu ulijevo. U polju između obje figure slovo »r«

Ispod linije podnožja CONSA ¥
(Constantinopolis)

²¹ S. Petru — P. Petru, Neviodunum (Drnovo pri Krškem), Katalogi in monografije 15, Ljubljana 1978.

²² V. Hoffiller, Predmeti iz rimskog groblja u Stenjevcu, *Vjesnik* (n.s.) VII 1903-1904. B. Vikić-Belančić, Obilježje i kronologija antike nekropole u Držičevoj ulici u Zagrebu, *Iz starog i novog Zagreba II*, 1960. — Neka obilježja ranocarske keramike u jugozapadnoj Panoniji, *Starinar XIII-XIV*, 1961-1962. — Etape urbanog razvitka Andautonije i antičko nasljeđe Zagreba, *Arheološka istraživanja u Zagrebu i njegovoj okolini*, Izdanje HAD-a, sv. 6, Zagreb, 1981; Z. Gregl, *La necropole Romaine a Zagreb* —

Stenjevec Inventaria archaeologica, fasc. 26, 1981.

²³ B. Vikić-Belančić, Neka obilježja ranocarske keramike... *Starinar XIII-XIV*, 1961-1962. — Keramika grublje fature u južnoj Panoniji s osobitim osvrtom na urne i lonce, *Arheološki Vestnik XXVI*, 1975, Ljubljana 1976, p. 41-42.

²⁴ Za analogije vidi: V. Damevski, Pregled tipova staklenog posuđa iz Italskih, galskih, mediteranskih i poranjskih radionica na području Hrvatske u doba rimskog carstva, *Arheološki Vestnik*, XXV, Ljubljana 1976; S. Petru, Antičko steklo iz Dolenjskih grobov, *Rasprave SAZU VI*, Ljubljana 1969.

ZAVRŠNA RAZMATRANJA

Osnivanje i relativno rana urbanizacija antičkog Ludbrega uvjetovani su vrlo pogodnom konfiguracijom tla, blazinom rijeke Bednje i dravske magistrale, te dosta gustom mrežom putova koji su bili u upotrebi od najstarijih vremena. Pogodnost ovog položaja uočila su već prethistorijska plemena Iasi, koja su na zapadnom lesnom rubu izgradila svoje nastambe i razvila prometne i obrtničke veze s metaloprerađivačkim centrom u Sv. Petru Ludbreškom²⁵ i s onima na tlu današnjeg Međimurja i Slovenije²⁶.

Dolaskom Rimljana i organizacijom Ilirika i kasnije Panonije, uočeni su ovi izvanredni prirodni uvjeti, pa se u blizini prethistorijskog naselja počela oblikovati antička nasebinska jezgra i to u meandru bednjanske doline koju su štitiili brežuljci kalničke i topličke gore. Ovdje su se stjecale prometnice sa zapada, sjevera, istoka i juga, koje su spajale dravsku i savsku magistralu, odnosno Podravinu s Posavinom i Hrvatskin zagorjem²⁷.

O životu i prometu u 1. st. Rimskog Carstva govore slučajno otkriveni grobovi s paljevinom i prilozima na položaju »Varoški vrti«, koji pripadaju zasad neispitanom jugozapadnoj nekropoli rimskodobnog Ludbrega.

Kada je počela sustavnija izgradnja ne može se precizno utvrditi ali prema rezultatima dosadašnjih istraživanja čini se, da je veći zamah zpočeo na prijelazu 1. i 2. st. n. e., odnosno u vrijeme careva Trajana i Hadrijana. Tada je Poetovio postao kolonijom, a na tlu Južne Panonije uslijedila je druga etapa snažnije urbanizacije. Ludbreg je radi svog povoljnog strateškog položaja i radi svoje otvorenosti bio opasan i učvršćen bedemima od kojih su zasad otkriveni samo dijelovi južnog i istočnog poteza (ranocarski bedemi u sondama 6/68, 8/68, 31/78). U srednjem dijelu prostora zaštićenog zidinama, odvijala se je gušća izgradnja javnih objekata i to: kupališta u stražnjem vrtu kuće u Preradovićevoj 4 (sonda 2/68) i starija faza kupališta u vrtu Z. Somodžija, koji leži zapadno od prve lokacije na udaljenosti od nekoliko desetaka metara (sonda 13/69). Nešto kasnije u jdrugoj pol. 2. st. razvio se je veliki termalni kompleks s tri bazena, koji je tek djelomično oslobođen i ispitan. O stambenoj izgradnji tog razdoblja zasad je malo poznato jer nije sačuvana niti jedna kuća za stanovanje osim što je u sondi 10/69 otkriveno urušenje krovne konstrukcije i hipokaustičnog uređaja, koje bi se moglo pripisati jednoj stambenoj zgradi jer nalazi keramike u slojevima (2. st.) su izrazito kućanskog karaktera.

O važnosti naselja i standardu života u prva dva stoljeća carstva, govore nam pored ostataka javnih objekata i bedema, mnogobrojni arheološki nalazi, stariji

²⁵ M. Šimek, Prethistorijsko naselje u Sv. Petru Ludbreškom (rezultati istraživanja u 1977. godini), Katalog izložbe, Varaždin 1978. — Sv. Petar Ludbreški — nalaz metalurške radionice, Podravski zbornik 79, p. 106-120.

²⁶ S. Gabrovac, Zur Hallstattzeit in Slowenen, Germania 44, 1766.

²⁷ A. Graf, o.c., Karta Pannonia Romana.; J. Klemenc, Archeologische Karte Jugoslawien, Blatt Zagreb, 1938.; J. Klemenc-B. Sarica - B. Ptuj, Beograd-Zagreb, 1936.; B. Vikić-M. Gorenc, Prilog istraživanju antičkog naselja i putova u Sjevernoj Hrvatskoj, Edicija Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, 1969, p. 4.; M. Fulir, o.c. Rasprave SAZU VI, 1969, p. 380.

i oni koji su otkriveni prilikom sistematskih sondiranja. Ovaj materijal pokazuje, da je antički Ludbreg razvio razgranate trgovačke veze s drugim naseljima i centrima ne samo na području Panonije i susjednih regija, nego i sa udaljenijim provincijama carstva. Tako se pored italske sigilate i barbotine, javljaju galske i rajncaberške, zatim glatke sigilate iz mediteranskih radionica, staklene posude iz Italije, Galije i Porajnja, metalni predmeti iz aleksandrijskih manufakturna i dr. Međutim, pored mnoštva inportiranih primjeraka ima i mnogo onih koji potječu iz južnapanonskih središta kao što su Poetovio, Neviudunum, Siscia i Mursa, ili pak iz obližnjih i lokalnih keramičkih pogona (Aquae Iasae, Jalžabet, Andautonia i dr.). Isto tako su i neki metalni predmeti i dijelovi, osobito od željeza i bronce, proizvodi domaćih kovača, lijevača i kovinotokara. To se posebno odnosi na rimska kola iz Poljanca kraj Ludbrega²⁸. Građena su od željeza, te su funkcionalni elementi (kotači, osovine, nasloni sjedišta, željezni klinovi, okovi i oplata) zasigurno izvedeni od domaćih majstora. Međutim, dekorativni dijelovi kola, kulnog karaktera (dionizijski i drugi mitološki likovi), potječu iz poznatih aleksandrijskih radionica, koje su u 2. st. vrlo mnogo izvezile ukrasne elemente za različite potrebe u sve provincije carstva.

Da li je u prvo vrijeme Ludbreg imao više vojni karakter, a tek kasnije civilni ne može se decidirano odgovoriti ali se prema dosadašnjim rezultatima istraživanja čini da je bio prije svega civilno naselje, koje je zbog svoje otvorenosti i izloženosti na rječnom prijelazu, moralo biti zaštićeno zidovima, odnosno bedemima.²⁹ Naime, dosad je nađen samo jedan nadgrobni spomenik s vojnim natpisom (vjerojatno iz 3. st.), a niti jedna cigla s pečatom koji bi pripadao nekoj vojnoj jedinici. Nema ni rane sigilate koja je karakteristična za naselja s vojnom posadom kao npr. u Emoni, Poetoviju, Sisciji i Sirmijumu, nego se javlja samo sigilata koja je došla putem trgovine, jer je južna Panonija bila unosno tržište za mnoge zapadne radioničke centre.

Tragovi gorenja i destrukcije u stratumu između ranocarskog i srednjocarskog horizonta u nekim sondama, svjedoče da je antički Ludbreg pretrpio stanovitu devastaciju u doba markomanskih ratova, kada su stradala i neka druga naselja u Panoniji (npr. tragovi uništavanja u Varaždinskim Toplicama i Šćitarjevu).

O životu u srednjocarskom razdoblju naselja nema zasad mnogo podataka ali je sigurno da kontinuitet življenja i razvoja nije prekinut. Naime, stratum 3 st. nije osobito naglašen i relativno je tanak (1,20—1,60 m). Nalazi keramike i stakla karakteristični su po svojoj jednoličnosti i uniformnosti u oblicima i tipovima, što je obilježje keramičkih i staklenih proizvoda i u drugim provincijama carstva.

Što se tiče arhitekture, neke obnove i adaptacije na javnim objektima mogu se pripisati ovom vremenu (npr. apsida najstarijeg kupališta u sondi 2/68, pre-

²⁸ M. Šeper, Rimska kola iz Poljanca kraj Ludbrega, *Arheološki radovi i rasprave* 2, 1962.

²⁹ Čini se da nije bilo potrebe da se u

relativnoj blizini flavijejskog logora u Ptuj, formira neki stalni logor, tim prije što su već početkom 1.st. postojali logori u Emoni i Sisciji.

građena je i uklopljena u neki drugi objekt zasad premalo ispitan da bi mu se mogla odrediti namjena).

Čini se, da je u to vrijeme antički Ludbreg zbog svog prirodno-strateškog položaja morao imati veću važnost, o čemu govori nalaz već spomenute stražnje noge konjaničke statue u nadprirodnoj veličini. Ona je otkrivena u blizini današnjeg mosta na Bednji ali je prvotno zasigurno ukrašavala jedan javni trg u središtu naselja. Po načinu obrade i po relativno jačoj stilizaciji ove noge, kompozicija kojoj je pripadala vjerojatno je nastala u doba dinastije Severa, kada je započela treća etapa urbanizacije u Panoniji.

U toku 4 st. dolazi do daljnje izgradnje javnih i stambenih objekata kao i do adaptacija ranijih. U tom razdoblju izmjenjena je orijentacija prilikom gradnje arhitekture, jer su stariji objekti bili usmjereni u pravcu sjever—jug, a svi kasniji postavljeni u os istok—zapad.

U kupališnom objektu javljaju se veće promjene u dispoziciji prostora i namjeni. Umjesto trećeg, odnosno sjevernog bazena koji je uklonjen, dograđen je uz sjevernu stranu kupališta trijem opločen seskvipedalnom opekom. Iako terme nisu do kraja istražene, analizom situacije na iskopu i materijala otkrivenog unutar arhitekture te u slojevima izvan nje, istraživači pretpostavljaju, da su bile prilagođene potrebama kršćanskog kulta³⁰. To dovode u vezu s povijesnom činjenicom, da je nakon 378. god. poglavar sjevernoitalske kršćanske zajednice Ambrosius, poslao biskupa Amantiusa u Ioviju na Dravi, što znači da je antički Ludbreg imao dosta veliku važnost kao urbani centar i sjedište biskupije.

U kasnocarsko vrijeme naselje se počelo širiti prema sjeveru izvan gradskih bedema, gdje je nastao suburbijum sa stambenim i privrednim objektima. Stambena arhitektura protegnula se i prema jugu i jugozapadu gotovo do samih bedema.

Svi otkriveni dijelovi kuća za stanovanje vrlo su fragmentarni ali relativno gusto raspoređeni, pa su vjerojatno neke od njih bile tipa insula.

U središnjem dijelu nastavljena je izgradnja oficijelnih objekata, pa je zapadno od kupališta u vrtu Z. Somodžija, podignuta iznad starijih ostataka neka oveća građevina s masivnim pilastrima, koja je po svoj prilici služila za spremanje žita (Horreum). S obzirom da su se u nemirna i nesigurna vremena 4 st. panonska naselja sve više morala oslanjati na vlastitu proizvodnju i opskrbu (npr. ladanjsko dobro u Jalžabetu), nije nimalo čudno da su se odgovorni ljudi u rimskom Ludbregu također brinuli za potrebe pučanstva.

Gradski bedemi su dalje izgrađivani i obnavljani o čemu svjedoče ostaci kasnoantičkih bedema u sjevernom i zapadnom dijelu naselja (sonde 4/68, 12/69, 16/73, 25/76 i 27/76).

Da li su borbe i povlačenje Teodizijeve vojske od Siscije do Poetovija³¹, gdje je 388. god. car slomio uzurpaciju protucara Maximusa, ostavili tragove razaranja u Ioviji ne može se sa sigurnošću utvrditi, jer su devastacije u burnom razdoblju 5 st. bile mnogo očitije.

³⁰ B. Vikić-Belančić, Elementi ranog kršćanstva u Sjevernoj Hrvatskoj, *Arheološki Vestnik XXIX*, Ljubljana 1978, p. 591-592.

³¹ J. Klemenc, Teodozijev pohod proti Maximusa iz Siscije do Poetovia *Zgodovinski časopis VI-VII*, Ljubljana 1952-1953.

Svakako je u toku 5. st. antički utvrđeni grad stradao i zapravo prestao funkcionirati. Naime, u neposrednoj blizini rimskog kupališta, u dvorištu Milicijske stanice i u Preradovićevoj Ul. br. 10, otkrivena su dva groba iz tog vremena (jedan s prilogom), koji pokazuju da je središnji dio utvrđenog antičkog Ludbrega morao biti u ruševinama kad je došljacima poslužio kao površina za sahranjivanje pokojnika.

Na kraju ostaje pitanje, da li je Ludbreg antička Iovia-Botivo, postaja na itinerarskoj cesti Poetovio—Mursa?

Prema svjedočanstvu hrvatskog književnika A. Niemčića iz 1859 god. ludbrežanin Kancijan gradeći kuću kod mosta na Bednji, otkrio je nadgrobni spomenik nekog centuriona Valerijanusa, na kojem se javlja ime Iovia, a u samoj Bednji, uz istočni rub njegova posjeda, otkriven je žrtvenik posvećen Silvanu, na kojem se također nazire napis Iovia. Ove navode potvrdio je i župnik Bockaj. Dok je prvi spomenik izgubljen, žrtvenik je pohranjen u Gradskom muzeju u Varaždinu.

Rezultati dosadašnjih sistematskih istraživanja pokazali su: da je antički Ludbreg bio veće urbanizirano naselje utvrđeno bedemima³² i da je kroz nekoliko stoljeća carstva doživljavao stalni razvoj i uspon. Stoga zasad, u ovom dijelu Podravine jedini dolazi u obzir da ga se identificira s Iovijom—Botivo antičkih itinerara — odnosno postajom na magistralnoj cesti Poetovio—Mursa koja je do u kasno razdoblje carstva odigrala važnu ulogu kao spojnica Italije s Istokom.

Daljnja iskopavanja proširit će i produbit stečene znanstvene spoznaje, te će još cjelovitije osvijetliti ulogu ovog naselja u odnosu na jugozapadnu Panoniju i ostala granična područja.

³² Potreba da se naselje utvrdi proizlazila je iz činjenice da je tzv. Dravski limes zbog podravske nizine bio uvijek izložen opasnosti od neprijatelja. Iz istog razloga je i ladanjska vila u Jalžabetu također bila utvrđena (vidi bilješku 19).

Širi areal antičkog Ludbrega iznosio je cca 1,800 m X 1,400 m. Pokazatelji su grobovi u Ul. Lole Ribara i grob u Ul. A. Blažića bb, te grobovi u »Varoškim vrtima«.

POPIS SLIKA U TEKSTU I SADRŽAJ TABLI LIST OF ILLUSTRATIONS IN THE TEXT AND CONTENTS OF PLATES

Slika 1

Fig. 1 Tlocrt sonde 2/68 s ostacima arhitekture javnog karaktera.

Fig. 1 Ground-plan of sounding 2/68 with remains of architecture of a public building

Slika 2

Masivni zid s pilastrom u sondi 3/68

Fig. 2

Massive wall with pilaster in sounding 3/68

Slika 3

Presjek sjever-jug kroz sondu 5/68

Fig. 3

North-south section through sounding 5/68

Slika 4

Arhitektonski ostaci javnog objekta u sondi i/68.

Fig. 4

Architectural remains of a public building in sounding 5/68

Slika 5

Pogled na teksturu bedema u sondi 4/68

Fig. 5

View of town-wall texture in sounding 4/68

Slika 6

Tlocrt sonde 8/68 s masivnim bedemom.

Fig. 6

Ground-plan of sounding 8/68 with massive town-wall

Slika 7

Južni profil sonde 12/69

Fig. 7

Southern profile of sounding 12/69

Slika 8

Tlocrt istočnog dijela rimskog kupališta.

Fig. 8

Ground-plan of eastern part of Roman baths

Slika 9

Rimsko opločenje i dio sjevernog bedema u sondi 25/76.

Fig. 9

Roman paving and part of the northern town-wall in sounding 25/76

Slika 10

Dio zapadnog bedema u sondi 27/76.

Fig. 10

Part of the western town-wall in sounding 27/76

Slika 11

Zapadni i sjeverni pogled istočnog bedema u sondi 31/76

Fig. 11

Western and northern view of the eastern town-wall in sounding 31/76

Slika 12

Plan Ludbrega sa unesenim sondama, rasporedom antičkih urbanih dijelova, te preliminarnom rekonstrukcijom gradskih bedema.

Fig. 12

Plan of Ludbreg showing soundings, distribution of antique urban areas and the preliminary reconstruction of town-walls

Tabla 1

1 Luk ranocarskog bazena u sondi 2/68 (Preradovićeve br. 4).

2 Masivni zid s pilastrom javnog objekta u sondi 3/68 (dvorište hotela »Putnik«).

Plate 1

1 Arch of early-Imperial pool in sounding 2/68 (Preradovićeve ulica 4)

2 Massive wall with pilaster, belonging to a public building, in sounding 3/68 (yard of Putnik Hotel)

Tabla 2

1 Istočni dio kupališnog kompleksa s dva bazena u vrtu:Z. Somodžija

2 Pogled na spoj bazena 1 i 2

3 Pogled na tehniku gradnje; bazena 1.

4 Kupališni kompleks nakon konzervacije.

Plate 2

1 Eastern part of the thermal complex with two pools, in the garden of Z. Somodžija

2 View of the connection between pools 1 and 2

3 View of building technique of pool 1

4 Thermal complex after conservation

Tabla 3

1-2 Pogled na stambeni objekt u sondi 36/78 s masivnim podom i hipokaustom. (Ul. A. Blažića 4).

3-4 Dio stambenog objekta u sondi 7/68 (Ul. A. Blažića 10).

5 Dio stambenog objekta u Suburbijumu naselja (dvorište stare škole).

6 Dislocirani stambeni objekt u sondi 35/78 (Ul. A. Blažića 15).

Plate 3

1-2 View of the house in sounding 36/78 with massive floor and hypocaust (Ul. A. Blažića 4)

3-4 Part of the house in sounding 7/68 (Ul. A. Blažića 10)

5 Part of the house in the city suburb (the courtyard of the old school)

6 Dislocated house in sounding 35/78 (Ul. A. Blažića 15)

Tabla 4

- 1 Masivni ranocarski bedem u sondi 8/68 (U. A. Blažića 10)
- 2 Presječeni bedem u podrumu kuće br. 19 u Ul. A. Blažića (sonda 31/76)

Plate 4

- 1 Massive early-Imperial town-wall in sounding 8/68 (ulica A. Blažića 10)
- 2 Section through the town-wall in the cellar of Ulica A. Blažića 19 (sounding 31/76)

Tabla 5

- 1-2 Kasnoantički bedem (sjeverni) u sondi 17/73 (cinktura crkve)
- 2 Bedemski zid u sondi 26/76 (podrum kuće u Kalničkoj br. 7)
- 4 Kasnoantički bedem (zapadni) u sondi 4/68 (Kalnička br. 7)
- 5 Masivni kasnoantički bedem u sondi 27/76 u istom dvorištu

Plate 5

- 1-2 Late-antique town-wall (northern) in sounding 16/73 (church cincture)
- 3 Town-wall in sounding 26/76 (the cellar of Kalnička ulica 7)
- 4 Late-antique town-wall (western) in sounding 4/68 (Kalnička ulica 7)
- 5 Massive late-antique town-wall in sounding 27/76 in the same courtyard

Tabla 6

- 1 Ranosrednjovjekovni ukop u rimski stratum u sondi 20/73 (cinktura crkve)
- 2 Ukop iz doba seobe naroda u sondi 30/76 (dvorište Milicije)
- 3-4 Ukop iz istog vremena u sondi 32/76 (Preradovićeve br. 10)

Plate 6

- 1 Early medieval grave into Roman stratum in sounding 20/73 (church cincture)
- 2 A grave from the age of the Great Migration in the sounding 30/76 (yard of Police Station)
- 3-4 A grave from the same period in the sounding 32/76 (Preradovićeve ulica 10)

Tabla 7

- 1-2 Avers i revers srebrnog novca carice Lučile.
- 3-4 Obverse and reverse of a coin of Constantius II

Plate 7

- 1-2 Obverse and reverse of a silver coin of Empress Lucilla
- 3-4 Obverse and reverse of a coin of Constantius

Tabla 8

Primjerci keramike iz iskopa rimskog kupališta.

Plate 8

Pottery from the Roman baths

Tabla 9

- 1-8 Izbor keramičkog materijala 1-2. st. iz iskopa rimskog kupališta

Plate 9

- 1-8 Selection of 1st-2nd century pottery from the Roman baths

Tabla 10

- 1-8 Izbor kasnoantičke keramike iz istog iskopa.
- 9-10 Dva ulomka zidnih slikarija iz sonde 36/78

Plate 10

- 1-8 Selection of late-antique pottery from the same site
- 9-10 Two fragments of murals from sounding 36/78

Tabla 11

Fragmenti i profili keramike: si. 1 (sonda 1/68); si. 2-3 (sonda 2/68); si. 4' (sonda 3/68); si. 5-7 (sonda 4/68); si. 8 (sonda 5/68); si. 9-14 (sonda 6/68); si. 15-17 (sonda 7/68); si. 18-19 (sonda 8/68); si. 20-21 (sonda 11/69); si. 22 (sonda 21/73); si. 23 (sonda 27/75); si. 24-25 (sonda 34/78); si. 26-27 (sonda 36/78).

Plate 11

Pottery fragments and profiles: ill. 1 (sounding 1/68); ill. 2-3 (sounding 2/68); ill. 4 (sounding 3/68); ill. 5-7 (sounding 4/68); ill. 8 (sounding 5/68); ill. 9-14 (sounding 6/68); ill. 15-17 (sounding 7/68); ill. 18-19 (sounding 8/68); ill. 20-21 (sounding 11/69); ill. 22 (sounding 21/73); ill. 23 (sounding 27/75); ill. 24-25 (sounding 34/78); ill. 26-27 (sounding 36/78).

Tabla 12

Fragmenti stakla: si. 1 (sonda 13/69); si. 2 (sonda 10/69); si. 3-t (sonda 6/68); si. 5-6 (sonda 11/69).

Fibula: si. 7 (sonda 34/78). 2. Jezni predmeti: si. 8-9 (iskop rimskog kupališta); si. 10-11 (sonda 5/68).

Plate 12

Glass fragments: ili. 1 (sounding 13/69); ili. 2 (sounding 10/69); ili. 3-1 (sounding 6/68); ili. 5-6 (sounding 11/69).

Fibula: ili. 7 - sounding 34/78; Iron objects: ili. 8-9 (Roman baths); ili. 10-11 (sounding 5/68).

SUMMARY

SYSTEMATIC EXCAVATIONS AT LUDBREG 1968—1979

The article presents the results of the first systematic archaeological research project in Ludbreg, carried out between 1968 and 1979. Earlier occasional finds in this site when gardens, orchards and yards were dug, indicated the existence of a settlement in the Roman imperial period, but its exact location and character were unknown. As almost all the land in the area is private, excavations could not be carried out on a large scale, except in the case of the Roman baths. All that was possible was the systematic sounding.

Earlier observations and enquiries have shown the existence of a rectangular street grid in the southern nucleus of Ludbreg, probably reminiscent of the grid of a Roman camp or city. Therefore that part of the town was selected in planning the distribution of the research soundings. The area is bounded by the church and the parish hall, the southern part of the Square of the Victims of the Fascism, Pre-radović Street, the bend of the river Bednja to the bridge, A. Blažić Street, Kalnik Street and Vladimir Nazor Street, up to the parish hall. Later, the Commune of Ludbreg, the main financier of the archaeological project, ordered the research of the area north of the southern complex where new buildings (the Bank and the Post) have to be erected. A suburb of the antique city was discovered on that site, as well as the remains of the medieval town.

In the first part of this article, the author gives a condensed survey of the research project, analyzing the contents and character of each of the 45 soundings, and the relationships between them. Most soundings were performed in the southern part of Ludbreg (38), and only seven in the north. During the work many traces and remains of architecture of a public and private character were found, parts of town walls and a large amount of archaeological material which was a great help in dating the architecture and determining the phases of development (pottery, glass, metal objects and coins).

In the second part the author discusses the stratigraphical situation which is not uniform, and thus gives a different picture in different areas of Ludbreg. In the southern part of the town, however, urban development can be followed continuously from the 1st century A.D. to the beginning of the 5th century, and with interruptions to the late Middle Ages, in spite of devastations during the centuries. In that area remains of three antique periods were discovered — Early-Imperial (1st-2nd century), Middle-Imperial (end of 2nd and 3rd century) and Late-Imperial (4th to the beginning of the 5th century). The early and late periods are the most marked, while the middle one has breaks in places, i.e. there are certain discontinuities in building activities (a thinner layer of humus).

The stratigraphical scheme is the following: the early period lies at a depth of 1.60—2.40 m., the middle at 1.20—1.60 m., and the late at 0.40 m. — 1.20 m.

In the northern part of Ludbreg remains of a pre-historic period were found for the first time (western area), as well as the remains of medieval fortification system (eastern area).

In the section concerning the Disposition of Urban Areas, the author analyses the character and the relationship of the Roman architecture and areas, the orientation of buildings and their position and role in the grid of the town streets. She finds that official buildings were built in the centre and near the northern town-wall, while the residential areas were on both sides of Ulica A. Blašića and towards the southern and south-western town-wall. In the last two centuries of the Roman Empire the city spread northwards outside the town walls, where a suburb was raised with modest residential and business structures.

The author then analyses the character, structure and texture of the architectural remains, regardless of whether they belong to public, residential buildings or town-walls, floors, pavements, canals and mortar. Stone was chiefly used for building and the bricks much less. The stone is Litavac, a local stone quarried in Kamnik Quarry in the neighbourhood of Ludbreg. Litavac was also used by for Roman buildings in Andautonia.

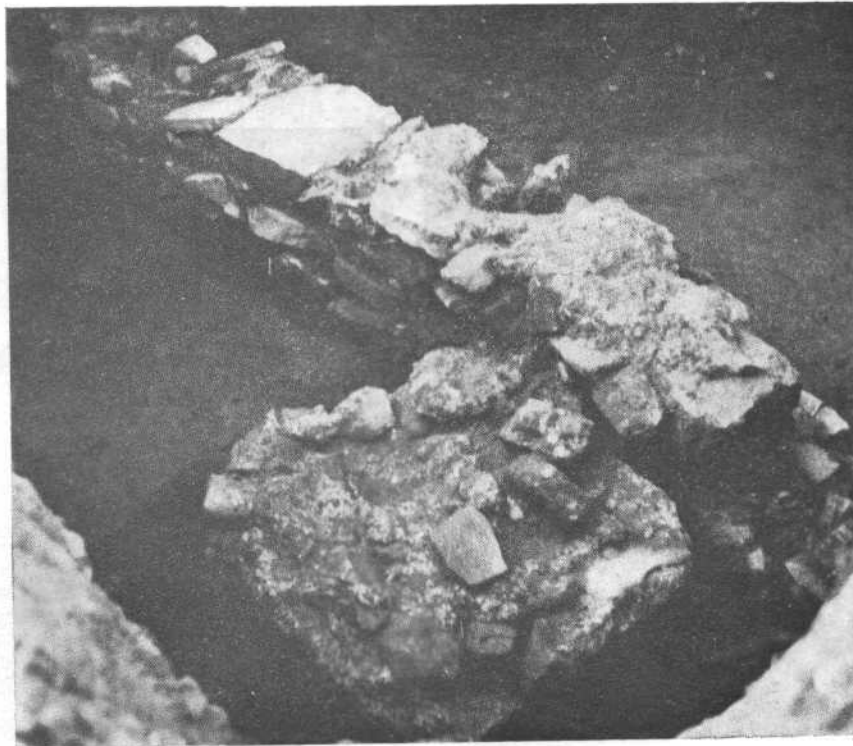
The remains of the fortificational system of Roman Ludbreg were found on several places. The researches showed two stretches of town-walls, the inner and outer wall, built between the end of the 1st century and the end of the 4th century. On the basis of excavation and of earlier data, the author has tried to reconstruct where the town walls ran. It seems that a city area of about 200 X 175 m. was bounded by the walls. Further research work will be needed to complete the study of the town-wall system and to link all its parts.

The last section presents a short survey of the archaeological material. The author could not publish detailed data about the large amounts of pottery and other finds because of the rise in printing costs, and limited space. However, systematic study of this material showed much of it to be very important for the dating of the building and their building phases, and also for following the cultural development of the city, its economic standard and commercial links with other regions of Pannonia and provinces of the Empire (the pottery is similar to that from Ptuj, Drnova, Varaždinske Toplice, Petrijanec, Jažabet, Sisak and Osijek).

In conclusion the author synthesizes all the results and tries to present the line of development of the settlement from the 1st century until its destruction in the barbarian invasion. She stated that Roman Ludbreg was primarily a civilian, urbanized settlement, which was fortified because of its exposed position on the main Drava road near the Drava Limes. She asks herself whether Ludbreg is in fact Roman Iovia-Botivo, a station on the route from Poetovia to Mursa. The mid-19th century discovery of a tomb monument and an altar dedicated to Sylvanus, with the name IOVIA, according to the testimony of the writer A. Niemčić and the parish priest Bockaj, and also recent systematic researches, make that supposition possible and convincing.

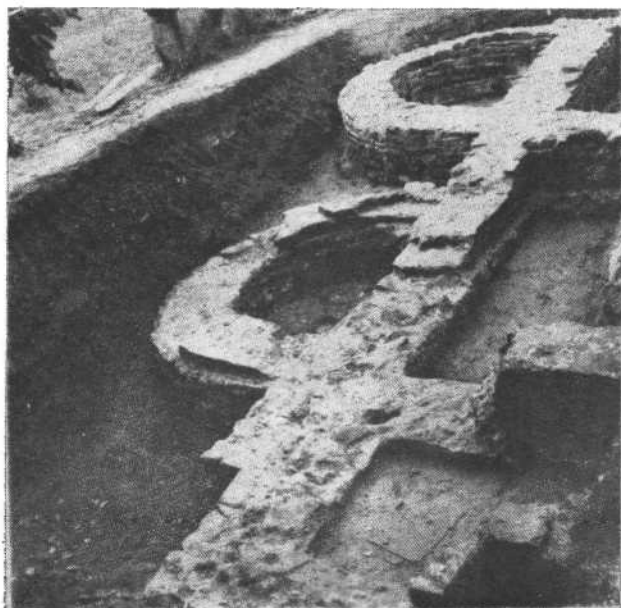

1

2

Tabla 2 B. VIKIĆ-BELANČIĆ: Istraživanja u Ludbregu, *VAMZ*, 3. s., XVI-XVII (1983-1984)

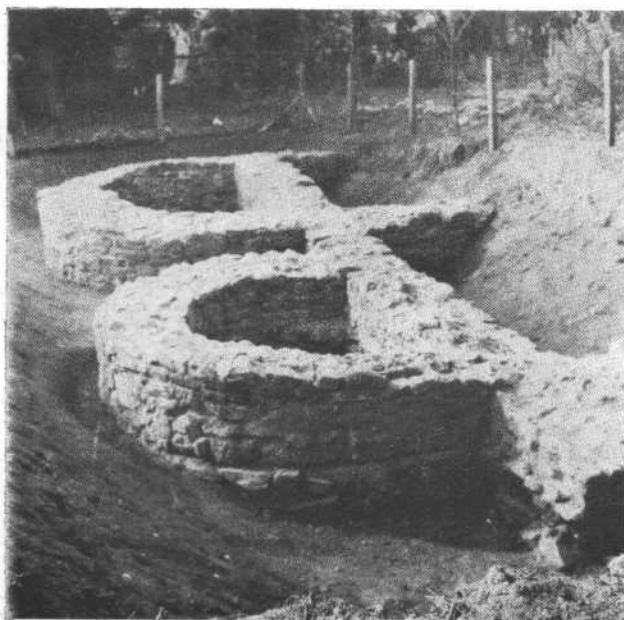
1

2

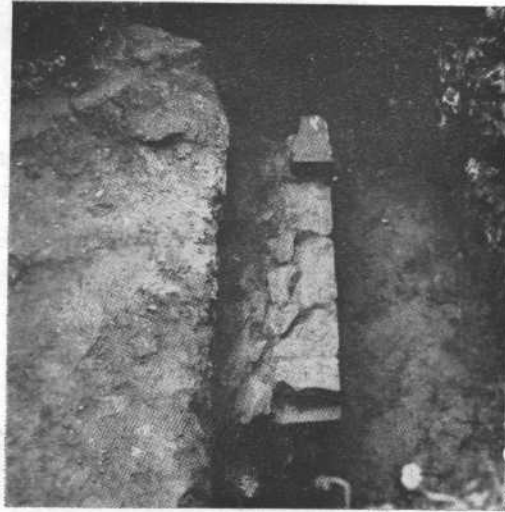
3

4

1

2

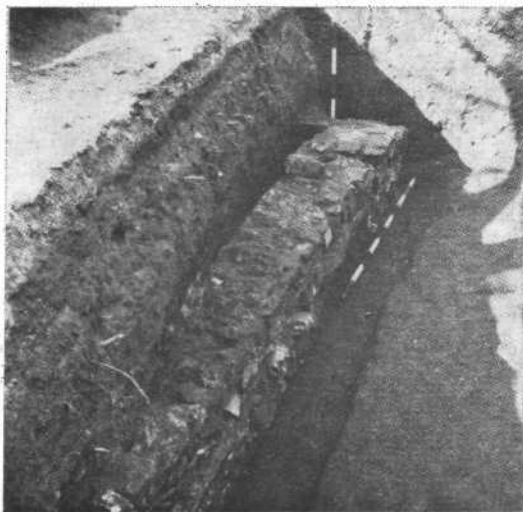

3

4

5

6

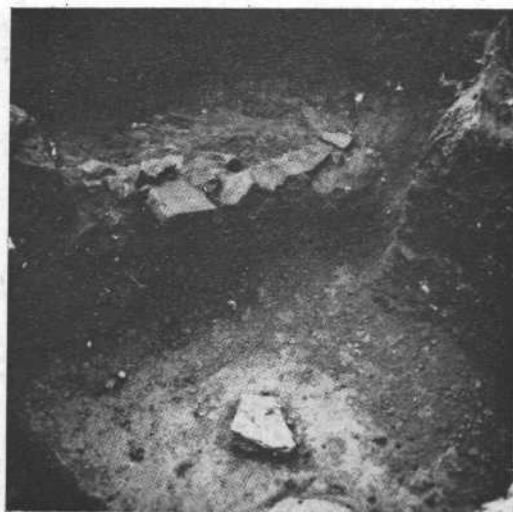
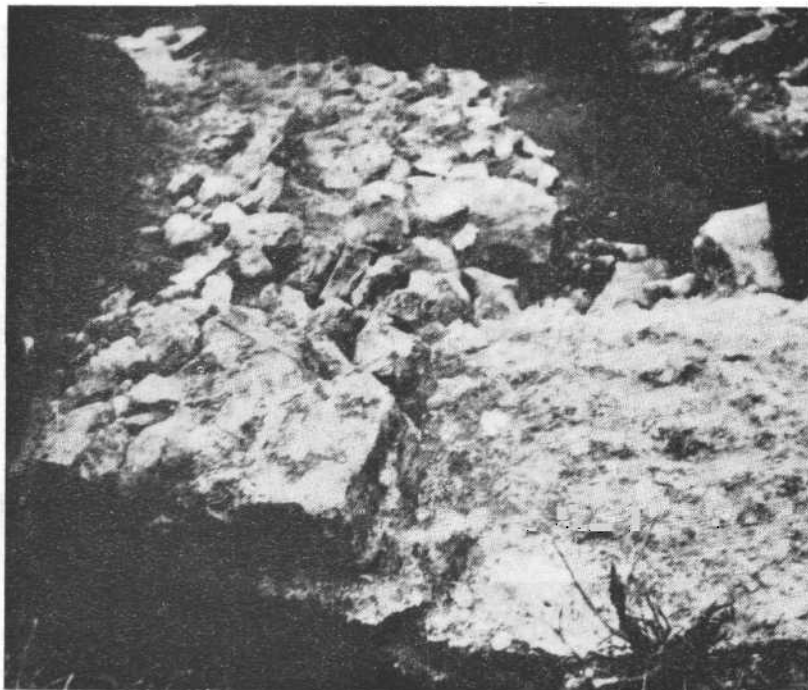

Tabla 4 B. VIKIĆ-BELANČIĆ: Istraživanja u Ludbregu, *VAMZ*, 3. s., XVI-XVII (1983-1984)

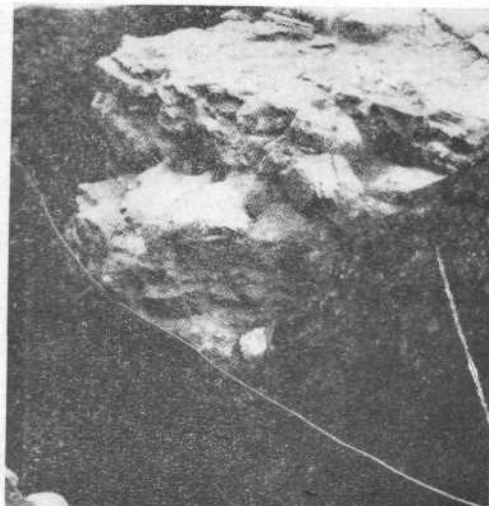
1

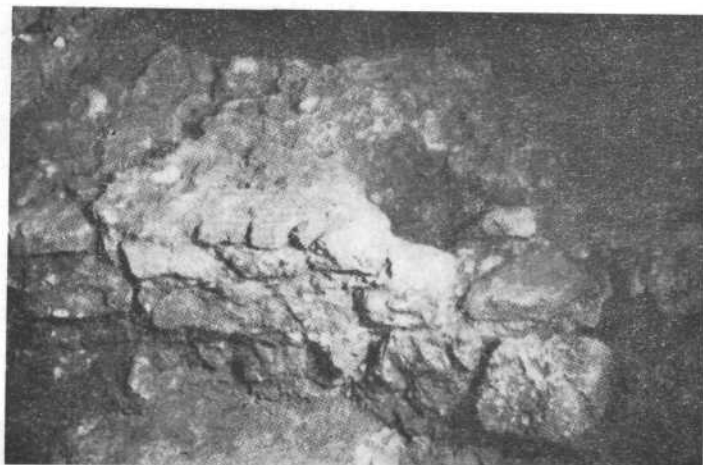
2

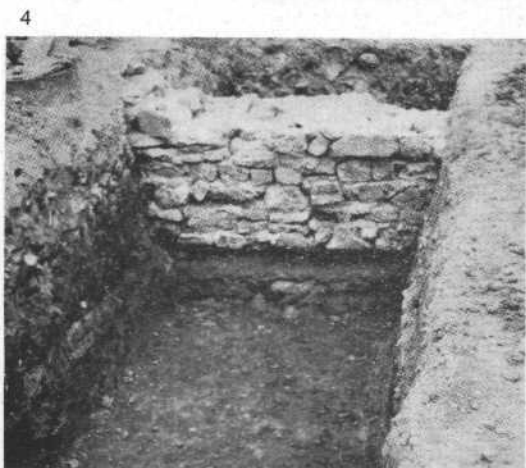
1

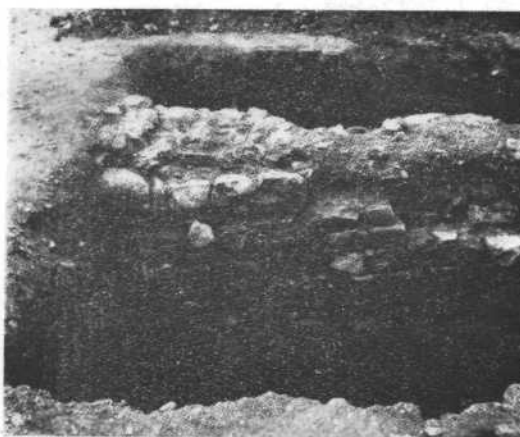
2

3

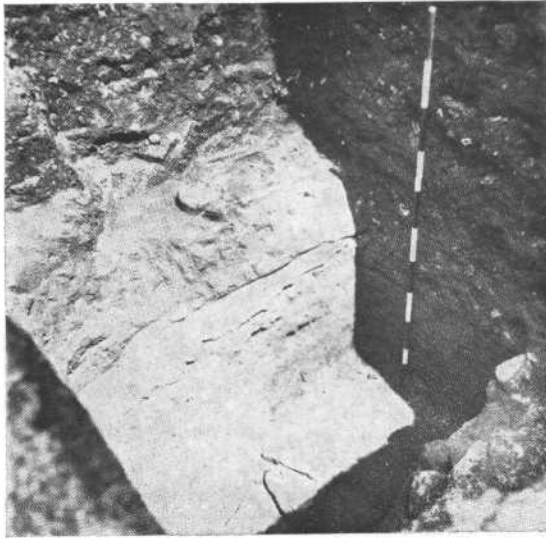

4

5

Tabla 6 B. VIKIĆ-BELANČIĆ: Istraživanja u Ludbregu, *VAMZ*, 3. s., XVI-XVII (1983-1984)

1

2

3

4

1

2

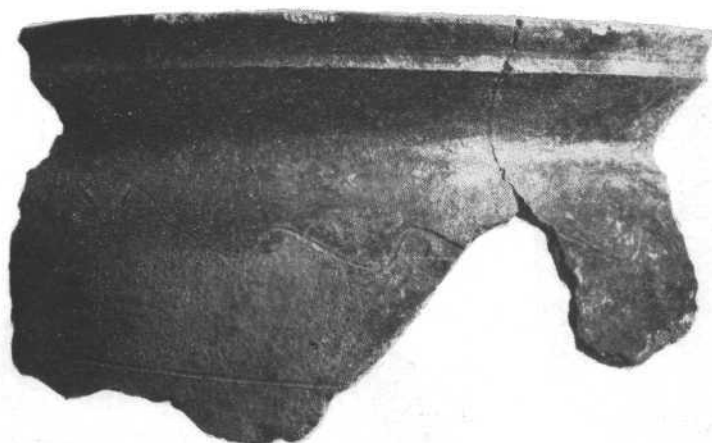

3

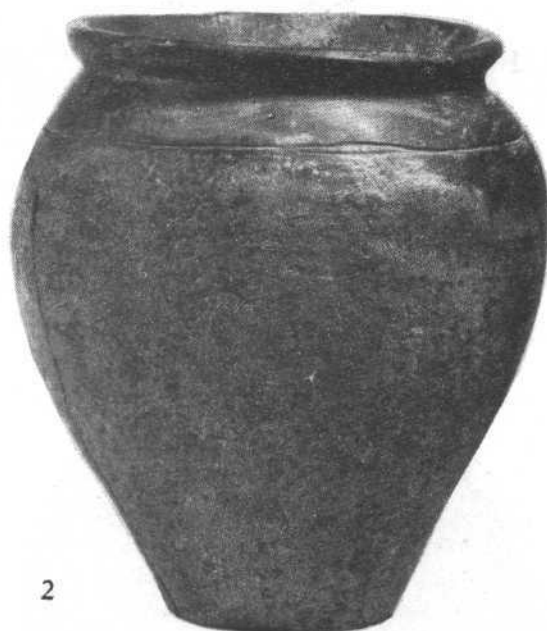

4

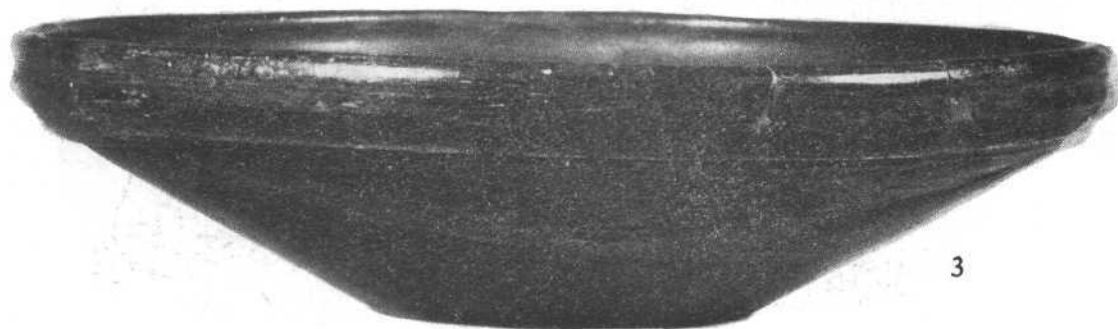
Tabla 8 B. VIKIĆ-BELANČIĆ: Istraživanja u Ludbregu, *VAMZ*, 3. s., XVI-XVII (1983-1984)

1

2

3

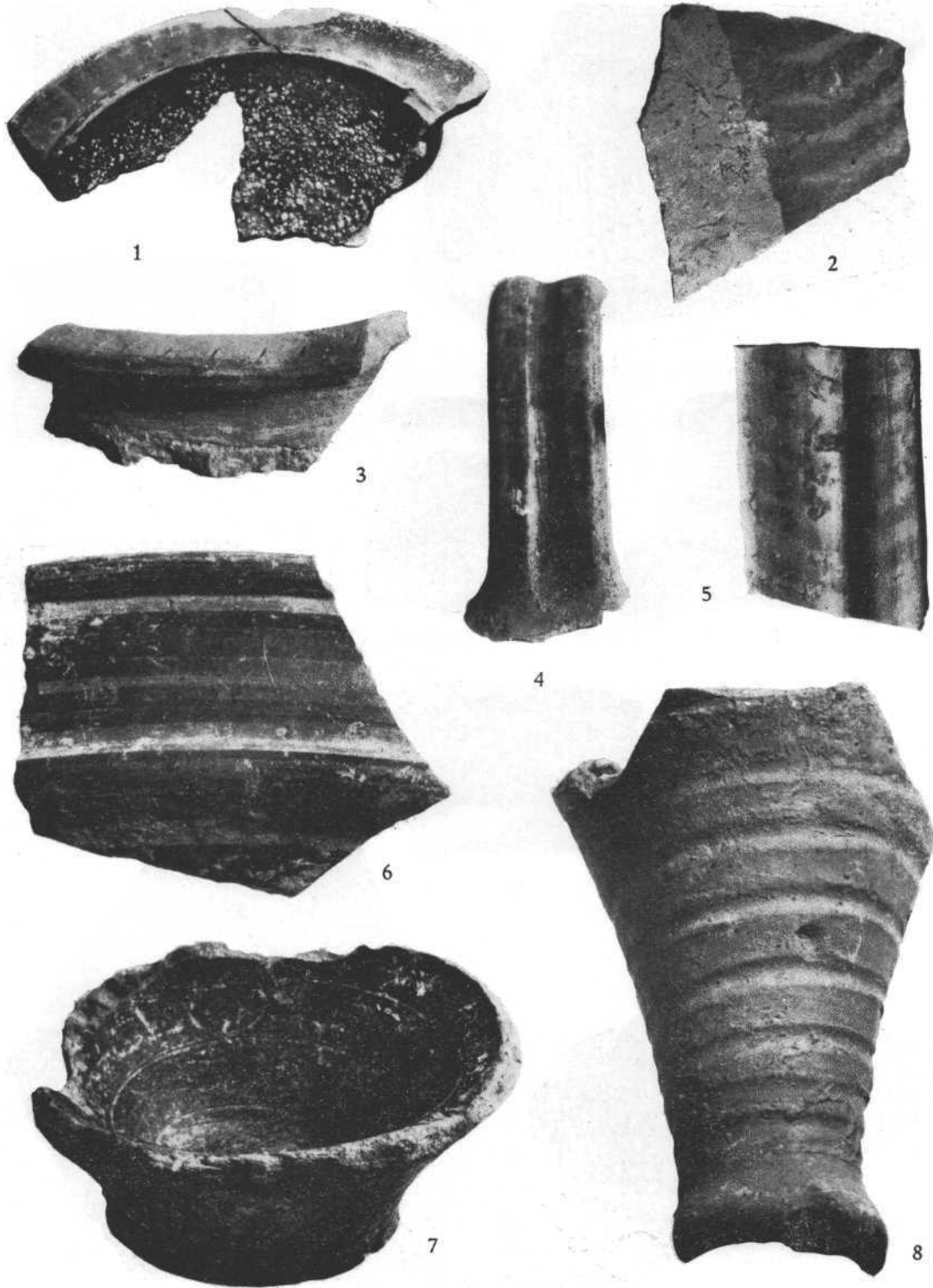
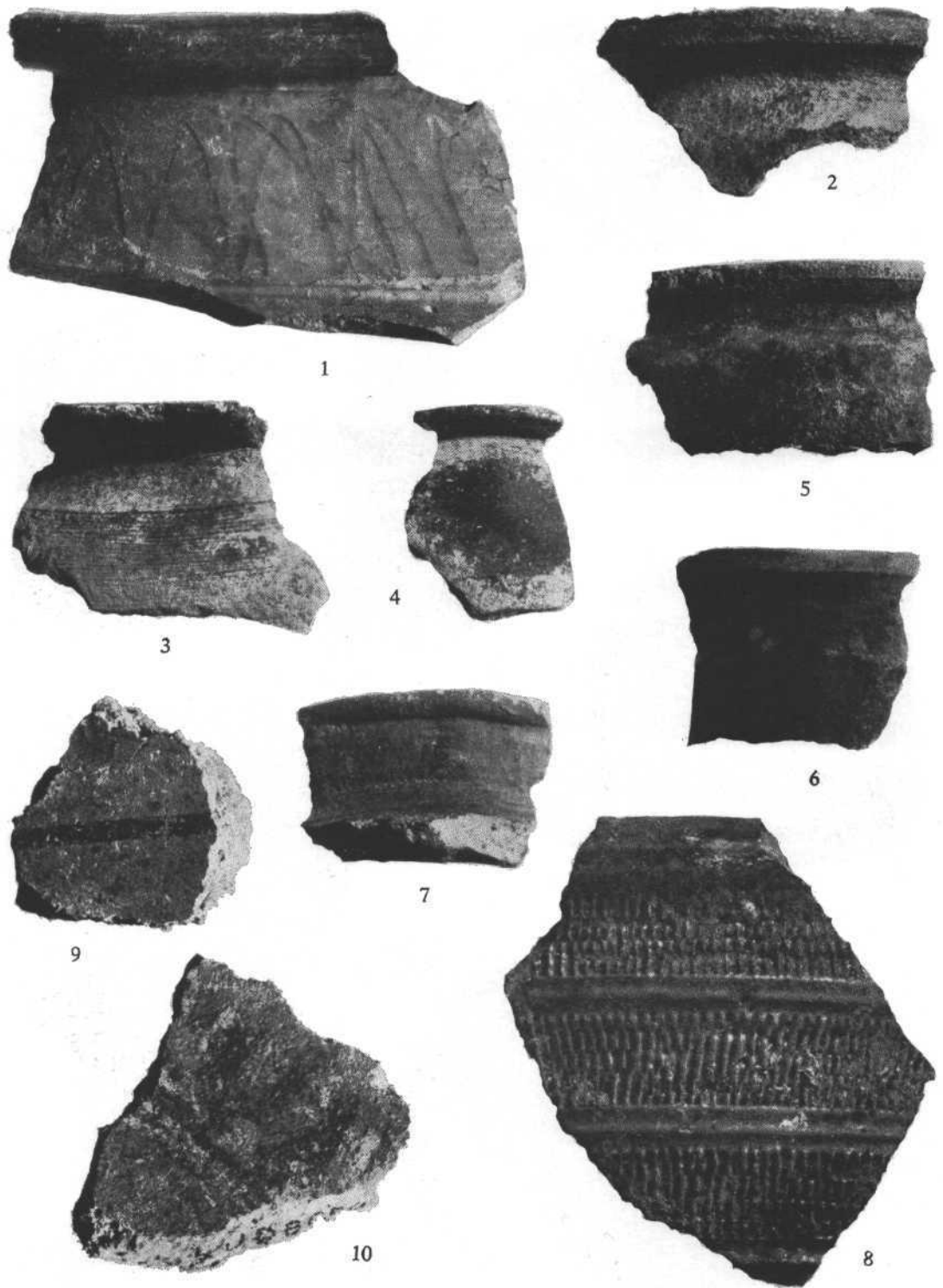

Tabla 10 B. VIKIĆ-BELANČIĆ: Istraživanja u Ludbregu, *VAMZ*, 3. s., XVI-XVII (1983-1984)

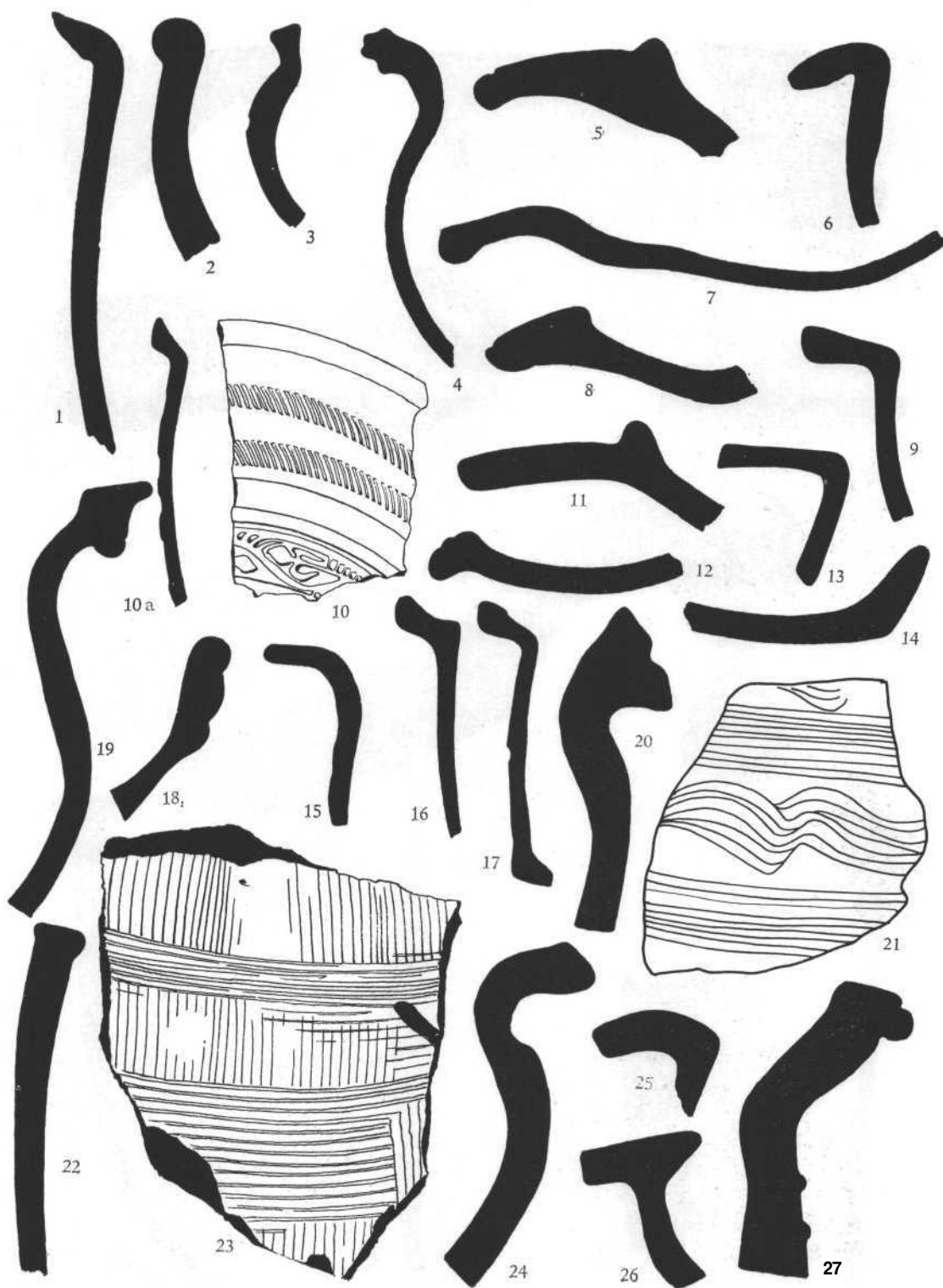

Tabla 12 B. VIKIĆ-BELANCIĆ: Istraživanja u Ludbregu, *VAMZ*, 3. s., XVI-XVII (1983-1984)

MARINA SARIC-SEGVIC

Arheološki zavod Filozofskog fakulteta u Zagrebu

PONOVO O RIMSKOM GROBU U TOPUSKOM

UDK 904:739.1(497.13)

Izvorni znanstveni rad

U ovom se radu objavljuju naknadno pronadene predmete iz rimskog ženskog groba u Topuskom. Bogati nalazi slučajno otkriveni već 1976. godine objavljeni su u ovoj publikaciji u radu istog autora pod naslovom RIMSKI GROB U TOPUSKOM (VAMZ 1979—80), te je ovo samo dopuna novoga materijala, pronadenog 1982. godine. Radi se o keramičkim priložima kakvi su bili pronadene i u prvom navratu — firma — svjetiljka, kadionica vrč s jednom ručkom — te o izuzetno lijepoj ogrlici izradenoj u kombiniranoj tehnici zlatne žice i crnih okruglih perli. U ogrlici se izmjenjuju elementi dvostruko stilizirane akantusove vitice i erne mat perle. Grob se datira potkraj 2. i početkom 3. stoljeća.

Cesto se dešava da se pri slučajnim arheološkim nalazima ne pronadu u prvom navratu svi predmeti jednog nalaza. Spletom okolnosti mnogi predmeti tako zaostaju zauvijek izgubljeni i nepoznati za znanost, a neki se i nakon više godina posve slučajno pojave. Desilo se to i s nalazom bogatog rimskog groba u Topuskom. Grob je otkriven već 1976. godine i tada prikupljeni nalazi bili su izuzetno bogati prilozi u ženskom grobu. Među nalazima posebno se ističu ukrasni predmeti od jantara: vreteno, školjka, dugmeta i kockica za igru, te dva lista vinove loze s naturalističkim prikazom erota — berača grožda, na jednom, i s motivom pernate divljači i ribe, na drugom listu.¹ Sličan reprezentativni materijal do sada nije bio pronaden na području naše zemlje.

¹ M. SARIC, Rimski grob u Topuskom, 3. serija — sv. XII-XIII, Zagreb 1979-80, 125-149, T. I-VII. Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu,

U proljeće 1982. godine doneseni su u zagrebački Arheološki muzej i drugi predmeti koji su pripadali istome grobu.² Većina tih predmeta samo dopunjuje raniji nalaz.

Glinena kadionica (Räucherschale) istoga je tipa kao i druge dvije, već ranije pronadene, i ukrašena je istim tzv. »Kerbband« ukrasom. Te posude, još neutvrđene namjene, veoma su često prilagane u grobove zajedno s predmetima za svakodnevnu upotrebu, te s onima, izrazito kultne, prvenstveno grobne simbolike. (Tabla 2, br. 3; katalog br. 2)³.

Glineni vrč s jednom ručkom pripada uobičajenom tipu kućnog posuda, bogato zastupljenog na području Panonije u carsko vrijeme. Vrč ima prstenasto izvučen obod, trakastu dršku i obli trbuh, a za razliku od već pronadenog vrča istoga tipa, potpuno je sačuvan. (Tabla 2, br. 2; katalog br. 1)

Treći glineni predmet, donesen ovom prilikom, također je predmet za svakodnevnu upotrebu. To je svjetiljka uljanica, kakvih je u prvom navratu u ovome grobu bilo pronadeno pet čitavih, a jedna u ulomcima. Poput svih tih svjetiljki, i ova pripada tzv. firma-svjetiljkama, s pečatom radioničkog majstora. Na žalost, svjetiljka je veoma izlizana, te je pečat, utisnut na donjem dijelu diska, jedva primjetljiv.

Svjetiljke iz groba u Topuskom nosile su pečat sjevernoitalskog majstora Fortisa. Jedva uočljivi tragovi pečata na ovoj svjetiljki možda se mogu dešifrirati imenom nekog drugog majstora, kojega se pečat također koristio u domaćim panonskim radionicama.⁴ Svjetiljka pripada Ivanyi tipu XVII, a s obzirom na mekšu strukturu i srednje dobru izradu, sigurno je i ova, poput onih prije nadenih, proizvod neke lokalne radionice (takve svjetiljke, izrađivane u domaćim lončarijama, B. Vikić svrstava u svoju grupu »d«). (Tabla 2, br. 1; katalog br. 3)

Svi ti keramički predmeti samo upotpunjuju već ionako bogate priloge iz ovoga groba. S obzirom na rasprostranjenost i vrijeme nastanka i trajanja ovih predmeta, može ih se okvirno datirati od 2. do 3. stoljeća.

Osim keramičkih predmeta, u ovom su izuzetno bogatom grobu nadeni i stakleni ungentariji, prilozi karakteristični za ženske grobove, kao i veoma lijepi, jedinstveni ukrasni predmeti od jantara. Upravo ti jantarni predmeti, atraktivni proizvodi rimskoga umjetničkog obrta, predstavljaju najznačajnije i najvrednije priloge ovoga groba.

Medutim, tek je u drugome navratu pronadena i zlatna ogrlica, koja je također pripadala nalazima iz ovoga groba. Naime, već su 1976. godine, prilikom otkriva-

² Nalaze je u Arheološki muzej donio I. Saric, arheolog u Regionalnom zavodu za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, nakon intervencije službenih organa u Topuskom. Zahvaljujemo mu na materijalu prepustenom za objavu.

³ Kako je ova kadionica (kao i ostali keramički materijal), istoga tipa kao i one već objavljene, upozoravamo na literaturu navedenu u spomenutom radu (bilj. 1). U katalogu koji je u stvari dopuna ranijega,

materijal je naveden i pod brojevima odgovarajućih predmeta u prvome radu, tako da oba kataloga predstavljaju jednu cjelinu.

⁴ Na žalost, svjetiljka je temeljito isprana, pa se tragovi pečata mogu samo naslutiti, a nikako prepoznati i dešifrirati prema predloženim imenima u B. VIKIĆ, *Antičke svjetiljke u Arheološkom muzeju u Zagrebu* (Katalozi), Zagreb 1976, XXXVI-XXXVII. Možda jedino dolazi u obzir sigla L. L. C?

jija groba, radnici spominjali i neko zlato koje je, navodno, torn prilikom bilo pronadeno. Kako arheološka istraživanja, posebice ovakve slučajne nalaze, veoma često obavlja misterija »zakopanog blaga«, nije bilo neobično pomisliti da su ljudi vidjeli ili željeli vidjeti zlato. No, zlatnih nalaza tada nije bilo, te smo pretpostavili da su upravo bogati jantarni prilozci potaknuli maštu radnika da povjeruju u »zakopano zlato«. Ali sumnja je urodjena arheologu i upravo ga ona potiče da uporno traži i dalje, makar i na osnovi najnevjerovatnijeg podatka. Tako se, nakon toliko godina, ipak potvrdio prvi podatak o nalazu zlata. Na taj je način, sretnim slučajem, nalaz iz ovoga groba, vjerujemo, u cijelosti sačuvan.

Najljepši predmet sigurno je skupocjena ogrlica, izradena u kombiniranoj tehnici zlatne žice i nanizanih crnih perli. Među zlatnim nakitom otkrivenim u našoj zemlji do sada nije pronaden sličan primjerak, što nije neobično, budući da se upravo u nakitu maštovitost majstora-umjetnika izražava u iznalaženju različitih i novih oblika, ovisno o ukusu naručioca i trenutnoj modi.

Iako je u našim arheološkim zbirkama pohranjeno raskošnijih antičkih ogrlica, ova iz groba u Topuskom plijeni upravo svojom jednostavnošću, kako izborom motiva (omiljenog u najstarijoj antici, od klasičnog perioda vrhunske grčke umjetnosti i umjetničkog obrta) — stilizirane dvostruke akantusove vitice, tako i efektним odabirom tamnih smolastih mat perli, kao suprotnosti sjajnom zlatu.

Urodjena čovjekova ljubav prema lijepome od davnine se ispoljava u njegovoj želji za ukrašavanjem, kako oružja i predmeta za svakodnevnu uporabu, tako i svoga tijela. Od najranijih vremena čovjek bira najrazličitije predmete i materijale za izradu ukrasa kojima se kiti. Razvoj nakita prate različite čovjekove pobude, ponajprije želja za kićenjem, a potom obredno-religijski čin izražen (kako u prehistoriji, tako i u antici) ukrašavanjem mnogobrojnih kulturnih statueta, ili pak ukrašavanjem pojedinaca, koji su, pritom, nakitu pridavali magično apotropejsko značenje. Međutim nakit je, u drugom smislu, kao predmet umjetničkog obrta imao i svoju stvarnu, utilitarnu vrijednost, kao nužni dio nošnje određenoga vremena, a često i kao staleška oznaka pojedinca koji ga je nosio.⁵ No svakako je najzanimljivija — u ovom našem slučaju — estetska vrijednost jednog ovakvog atraktivnog predmeta u bogatom rimskom grobu. U ovom slučaju možda možemo govoriti o onoj, toliko puta nedokučivoj i neodređenoj granici koja dijeli predmete umjetničkoga obrta od umjetnosti same.

U 2. tisućljeću pr. n. e. počinje se u izradi nakita upotrebljavati i zlato, podrijetlom prvenstveno iz rudnikâ na Istoku. Bogatstvo zlatonosnih maloazijskih rijeka i rudnika plemenitih kovina omogućilo je da upravo na tom području nastanu i neki od najljepših antičkih mitova, primjerice onaj o Argonautima i zlatnome runu, ili o Midi i Krezovom basnoslovnom bogatstvu. Arheološke potvrde sličnih priča također su brojne — spomenimo samo poznato »Prijamovo blago« i prvi zlatni novae lidijskih kovnica i perzijskih vladara. U područje mediteranskog bazena zlato dolazi posredstvom kolonizatorskog širenja Grka i trgovački

⁵ Pripadnici viteškog staleža u Rimu (*ordo equester*) nosili su zlatni prsten kao vidljivu stalešku oznaku, usp. J. GAGfi, Les

classes sociales dans l'Empire romain, Paris 1971, 107.

odnosa s Feničanima. Na taj je način i zlatni nakit postao svojevrsnom svojom svijetu poznatih naroda staroga svijeta.

Na italskome se tlu prve zlatarske radionice javljaju od 2. stoljeća pr. n. e.⁶ Međutim, najstariji nakit je sigurno iz mnogo ranijih perioda i podudara se s pojavom ukrašavanja, svojstvenom svim starim narodima i kulturama. Vjerojatno je da je u nastanku i razvoju toga nakita skupljeno sve dotadašnje iskustvo u obradi plemenitih kovina, naslijedeno od naroda s kojima su Rimljani dolazili u dodir. Na jugu su to utjecaji Velike Grčke, preko koje se Rimljani upoznaju s vrhunskim umjetničkim ostvarenjima klasične i helenističke tradicije, ne samo Helade već i nešto udaljenijeg Istoka. Na sjeveru se mijesaju utjecaji keltskog ukusa i rafinirane stilizacije, toliko različite od klasičnih predložaka.⁷ U središnjem dijelu italskog poluotoka Etruščani nameću svoj, pomalo »orijentalizirajući« stil, kao i neke nove tehnike u samoj obradi nakita.⁸

U razvoju rimskog nakita prisutni su dakle mnogobrojni utjecaji, koji se miješaju, dugo traju, postupno se nameću izborom motiva i tehnologijom obrade u materijalnu kulturu Rimljana. Teško je, prema tome, govoriti o originalnom rimskom nakitu, osobito onome od plemenitih kovina. U ovom bi se slučaju usudili opredijeliti za jedinu moguću »podjelu« rimskoga nakita, i to na rimski nakit republikanskog razdoblja, jednostavan i skroman, protivan svemu onome što republikanskom duhu predstavlja *luxuria*⁹, i rimski nakit carskog razdoblja, koji sve više postaje omiljenim ukrasom bogatih Rimljana, osobito nakon Pompejevih osvajanja na Istoku¹⁰, te širenja istočnjačkih kultova, raskošne mode i pomalo dekadentnih životnih nazora.

U takvom kontekstu treba promatrati i ogrlicu iz groba u Topuskom. Ogrlica predstavlja dio karakterističnog nakita Rimljanke (*ornamentum muliebre*), i najčešće je u obliku lanca s privjescima ili perlama ubačenim između zlatnih elemenata ili karičica, ili pak sastavljena od nanizanih perli od različitog materijala, ili samih zlatnih elemenata. U ovakvoj gruboj podjeli moguće su nebrojene mogućnosti, od najjednostavnijih primjeraka do raskošnih umjetničkih ostvarenja, pred kojim se pitamo gdje su granice mašte drevnih zlatara.

Zlatna ogrlica iz groba u Topuskom nesumnjivo pripada rimskom carskom razdoblju, kao i svi ostali predmeti nadeni zajedno s njom. Grob je datiran potkraj 2. i početkom 3. stoljeća, mahom prema materijalu koji sa sigurnošću pripada tome razdoblju.¹¹ No zlatni je nakit veoma teško precizno datirati, s obzirom na niz okolnosti koje prate njegov nastanak i razvoj.

Ogrlica pripada jednostavnijem tipu, a sastavljena je od elemenata dvostrukog stilizirane akantusove vitice — motiv koji se javlja ne samo na nakitu već

⁶ G. BECATTI, *Oreficerie antiche dalle minoiche alle barbariche*, Roma 1955, 113.

⁷ C. CARDUCCI, *Bijoux et orfèvrerie antique*, Fribourg 1963, XVI.

⁸ ISTI, nav. dj., XVII.

⁹ G. BECATTI, nav. dj., 113 i d., gdje se navode zakoni Rimskog prava kojima se priječilo širenje raskosi i isticanje bogat-

stva, tzv. *leges sumptuariae* (npr. najstarija *lex Oppia* iz 215. g. pr. n. e.).

¹⁰ *Plini n.h.*, XXXVII, 12.

n vidi Katalog u spomenutom radu (bilj. 1), osobito za predmete od jantara, koji se prema analogijama datiraju u kraj 2. stoljeća.

i na drugim predmetima, različito uklopljen i primijenjen od arhajskog perioda do kasnog carstva.¹² Perle, izradene od smole zemnog ili biljnog podrijetla, erne su boje, bez sjaja. Ta je boja umjetno dobivena paljenjem smole, vjerojatno da se postigne željeni učinak kontrasta između zlata i mat perli.¹³

Sve su ovo tipični, tradicionalni i općepoznati, često upotrebljavani oblici i motivi u izradi rimskoga nakita. Kao i ostali luksuzni materijal iz groba u Topuskom — jantarni predmeti i stakleni ungentarifi — i ova je ogrlica import u naše krajeve, izradena pod izrazitim utjecajem helenističkog nakita, u nekoj italjskoj zlatarskoj radionici (Akvileja?) carskoga razdoblja.

Kakva je sudbina dovela ovu bogatu Rimljanku u Topusko, ne znamo, ali nam prilozi u njenom grobu djelomice osvjetljavaju život jednog sloja rimskoga stanovništva i ponovo nas ostavljaju u čudenju otkrivanja ljepote i vještine antičkih umjetnika.

KATALOG

1. Vrč s jednom ručkom, od dobro pečene i pročišćene kvalitetne crvene gline (*lagoena*). Trbušastog je oblika s uskom okruglom stajaćom plohom. Srednje visok vrat završava prstenastim rubom oblog profila, bez izljeva. Ispod ruba spušta se trakasta drška na trbuh vrča.
Mjere: visina 15,5 cm, širina trbuha 9,5 cm, 0 dna 4,1 cm, 0 otvora 2,2 cm.
Datiranje: 1 — 3. st.
Tabla 2, br. 2. U KATALOGU uz prvu objavu groba (M. SARIĆ, Rimski grob u Topuskom, VAMZ 3. ser., XII—XIII, sv. Zagreb 1979—80, dalje KAT. I) isti je vrč pod br. 2.
2. Kadionica (*Räucherschale*) od dobro pečene kvalitetne žućkastosive gline. Vidljivi su tragovi gorenja. Rub posude je dvostruko profiliran i izvrnut, po obodu i u unutrašnjosti ukrašen okomitim urezima. Na trbuhu kadionice nalaze se tri ukrasne plastične vodoravne trake s kosim urezima (tzv. *Kerbband*). Ravna valjkasta noga prelazi u okruglu, široku stajaću plohu.
Posuda je lijepljena, a sačuvana je čitava.
Mjere: visina 12,5 cm, širina 23 cm, 0 stajaće plohe 8 cm.
Datiranje: 2 — 3. St.
Tabla 2, br. 3. KAT. I, br. 12 i 13.
3. Svjetiljka uljanica tipa XVII. Glina svijetložuta i dobro pročišćena. Faktura svjetiljke dobra, a obrisi mekani. Svjetiljka pripada jednostavnom tipu s otvo-

¹² Kao ilustraciju donosimo samo nekoliko primjera gdje je također upotrijebljen motiv akantusove vitice: brončana situla iz Kalamarije, iz kasnog 5. st. pr. n. e. i zlatna dijadema ukrašena spiralama u obliku stiliziranog akantusa iz Demetrijade, iz 4. st. pr. n. e., usp. *Treasures of ancient Macedonia* (katalog). Archaeological Museum of Thessalonike 1979, 47, kat. br. 332, odnosno 7, kat. br. 12; okov za pojas sa ženske no-

šnje, iz Magdalenske gore iz 1. do 2. stoljeća, usp. J. GARBSCH, *Die norisch-pannonische Frauentracht im 1. und 2. Jahrhundert*, München 1965, 92, si. 49.

¹³ Ovom prilikom zahvaljujemo prof. dr. Vjeri Babić (Zavod za mineralogiju i petrografiju Rudarskog fakulteta u Zagrebu) na pomoći pri određivanju materijala od kojeg su izradene perle.

rom (*infundibulum*) na disku i s kanalom. U kanalu nema rupice za zrak. Na ramenima svjetiljke tri su visoke izdužene plastične bradavice. Na donjem dijelu svjetiljke naziru se tragovi firme (LLC?), što se nalazila utisnuta unutar dviju jedva vidljivih izluzanih koncentričnih kružnica.

Svjetiljka je čitava sačuvana.

Mjere: dužina 9,5 cm, širina 5,5 cm, visina 2,5 cm.

Datiranje: 2. st. n. e.

Tabla 2, br. 1. KAT. I, br. 20, 22, 23 i 24.

4. Zlatna ogrlica s perlama od smole erne boje. Ogrlica se sastoji od 12 stiliziranih dekorativnih elemenata između kojih su bile nanizane perle. Elementi se sastoje od dvostruko simetričnih akantusovih vitica, izvedenih od tanke zlatne žice plosnatog profila. Medusobno su povezane tankom zlatnom žicom okruglog profila koja je prolazila kroz perlu. Na jednom dijelu ogrlice elementi su spojeni drukčije nego ostali, te se može pretpostaviti da je ogrlica bila duža, i tu prekinuta pa nanovo spajana. Na krajevima ogrlica završava jednostavnim alkom i kukicom (od nešto deblje zlatne žice) za zatvaranje. Od ukupno 11 okruglih perli (koliko ih je moglo biti na ovoj ogrlici) sačuvane su na zalost samo tri. Perle su izradene od smole, zemnog ili biljnog podrijetla (možda i pčelinji vosak?), vlaknaste strukture. Prvotno je smola bila prozirna, boje tamnog meda. Međutim, pod binokularnim povećalom na perlama su vidljivi tragovi zgušnjavanja, što znači da su perle gorjele i, prema tome, promijenile boju u gotovo crnu. Teško je reći da li su perle paljene za vrijeme same obrade i probijanja rupice ili kada su već bile gotove, kako bi se postigla tamna mat boja. Takva je obrada pridonijela veoma efektom kontrastu između sjajne zlatne žice i gotovo crnih mat perli nanizanih na tu žicu. Analiza zlata pokazuje da se radi o 22 karatnom zlatu.

Mjere: dužina sačuvanog dijela ogrlice 36,5 cm.

Datiranje: 2 — 3. St.

Tabla 1.

OPIS TABLI* TAFELNVERZEICHNIS

Tabla 1

Tafel 1

Zlatna ogrlica s perlama od erne smole
Goldene Halskette mit schwarzen Harzperlen

Tabla 2

Tafel 2

1. Glinena firma-svjetiljka
1. Firma-Lampe aus Ton
2. Glineni vrc s jednom ruckom
2. Irdener Krug mit einem Henkel
3. Glinena kãadionica
3. Irdene Raucherschale

* Crteže je izradio K. Rončević, tehnički suradnik Centra za povijesne znanosti u

Zagrebu, na čemu mu se srdačno zahvaljujemo.

ZUSAMMENFASSUNG

NACHTRAG ZUM ROMISCHEN GRAB AUS TOPUSKO

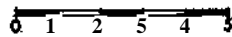
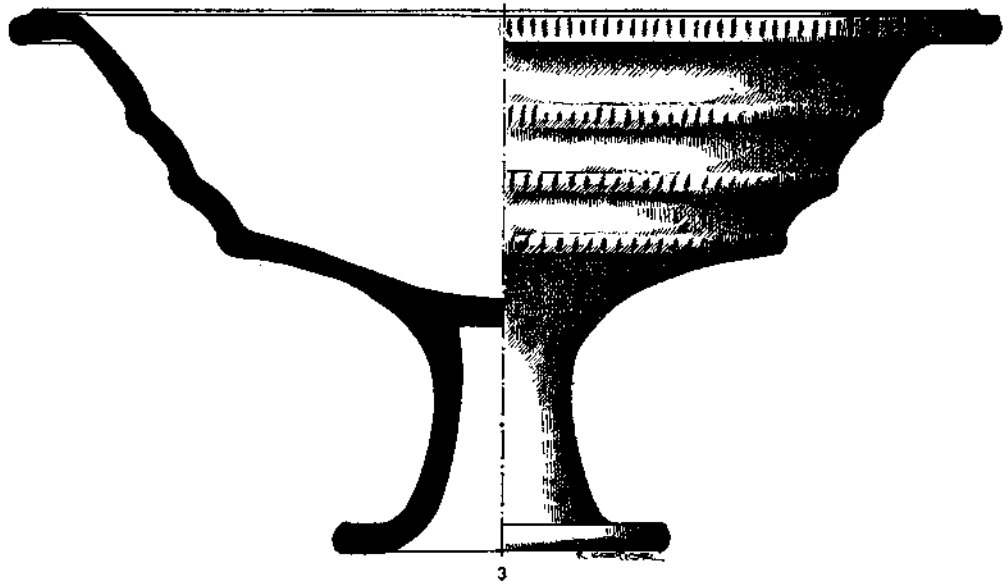
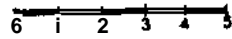
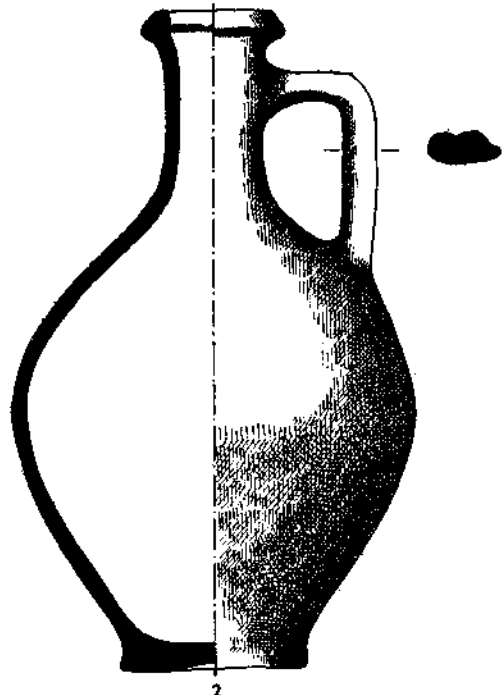
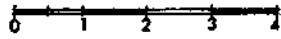
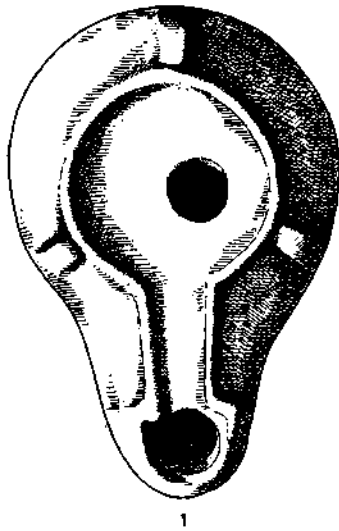
Es ist häufig der Fall, daß bei zufälligen archäologischen Funden nicht sämtliche Gegenstände eines Fundes entdeckt werden. Das war auch der Fall beim Fund eines reichen römischen Grabes in Topusko, das schon 1976 entdeckt wurde. Die damals gesammelten Funde waren außerordentlich reiche Beigaben eines Frauengrabes. Neben den üblichen keramischen Beigaben — Fragmente von s.g. Hauskeramik, zwei Arten von Krügen größerer Dimensionen, und einer Reihe von kleinen, fein gearbeiteten Krüglein, sowie Kultgefäßen, wie z.B. einer Räucherschale, wurden in dem Grab auch charakteristische Firmen-Lampen mit Bodentempeln von Meistern aus norditalischen Werkstätten gefunden. Gläserne Unguentaria gehören ebenfalls zu den charakteristischen Beigaben in Frauengräbern der Kaiserzeit. Am schönsten waren jedoch die Schmuckgegenstände aus Bernstein: eine Spindel, eine Muschel, Knöpfe, ein Spielwürfel und zwei Weinblätter mit naturalistischen Darstellungen eines Erosen-Traubenpflückers auf dem einen, und dem Motiv Geflügel und Fischen auf dem anderen Blatt. Alle diese Funde wurden vom obigen Autor unter dem Titel »Ein Römergrab in Topusko«, Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu, 3. serija-sv. XII-XIII, Zagreb 1979-80, 125—149, T. I-VII, veröffentlicht.

Im Frühjahr 1982 wurden jedoch noch andere Gegenstände in das Archäologische Museum in Zagreb gebracht, die demselben Grab angehörten. Es handelt sich um eine Räucherschale von demselben Typ wie die beiden schon früher entdeckten, einen Henkelkrug aus Ton von derselben Art wie diejenigen des ersten Fundes, um Firmen-Lampen des Ivanyi Typs XVII., und um eine sehr schöne Halskette in kombinierter Technik aus Golddraht und aufgereihten schwarzen Perlen. Diese Halskette ist ein Teil des charakteristischen weiblichen Schmuckes und gehört dem einfacheren Halskettentyp an, der aus Elementen der zweifachen stilisierten Akanthusranke mit interpolierten schwarzen, matten Perlen aus Harz zusammengesetzt ist. Das Motiv der Akanthusranke ist in alien Perioden der antiken Kunst bekannt und beliebt gewesen, und der Gebrauch von Perlen verschiedener Form uns aus verschiedenen Materialien ist eine Erscheinung so alt wie das Bedürfnis der Menschen sich zu schmücken. Die wertvolle Halskette aus dem Grab von Topusko ist bemerkenswert durch ihre Einfachheit, die Auswahl der Motive und dem effektvollen Kontrast der matten dunklen Perlen zum Glanz des Goldes.

Wie das übrige Luxusmaterial aus dem reichen Frauengrab, z.B. die Unguentaria und die Glasgegenstände, aber auch einige der keramischen Beigaben, so ist auch diese Halskette ein Import in unser Gebiet. Sie ist unter dem betonten Einfluß von hellenistischem Schmuck entstanden, und zwar in einer italischen Goldschmiedewerkstatt (Aquila ?) aus der Kaiserzeit. Wir datieren das Grab gegen Ende des 2. und Anfang des 3. Jahrhunderts.

Welches Schicksal diese wohlhabende Römerin nach Topusko verschlagen hat ist uns nicht bekannt, aber ihre Grabbeigaben erhellen teilweise die Lebensformen einer Schicht der römischen Bevölkerung und erregen unser Staunen über die Schönheit und VoUkommenheit, die diese alten Kiinstler-Handwerker zu schaffen imstande waren.

ZORAN GREGL

Arheološki muzej, Zagreb

RIMSKI MEDICINSKI INSTRUMENTI IZ HRVATSKE II
(Prilog poznavanju farmacije u provinciji Panoniji)

Rimska medicina i farmacija međusobno su usko povezane jer je poznato da su u tom razdoblju liječnici sami pripremali lijekove, a i pojedini instrumenti su korišteni na obadva područja (npr. sonde, spatule, žličice i dr.). U prošlom broju ovog časopisa započeli smo sustavnu obradu rimskih medicinskih instrumenata iz Hrvatske materijalom iz Siska, dok se u ovom članku obrađuju neki predmeti za koje smatramo da su bili rekviziti farmaceuta. To su: vaga iz Siska, tucala iz Varaždinskih Toplica i Hrtkovaca te pločice za razmazivanje masti iz Bakra i Erduta. Nedostatak podataka o okolnostima nalaženja ovih predmeta onemogućuje preciznije datiranje, no na osnovi oblika i analogija može se odrediti njihova funkcija što je i glavni cilj članka.

Medicinska znanost, kao jedan od predmeta istraživanja antičkog razdoblja na području današnje Jugoslavije, zauzima relativno skroman dio. Značajnije nalaze ove vrste s područja Hrvatske objelodanili smo u prošlom broju ovog časopisa¹ i tu su bili zastupljeni instrumenti tzv. »male kirurgije«. Svi potječu iz Siska i u depotu Arheološkog muzeja u Zagrebu ima ih preko šest stotina. Sonde, spatule, pincete, žličice i dr. predstavljaju samo dio materijala koje su stanovnici Rimskog imperija koristili ne samo kao liječnički instrumentarij već kao i farmaceutski ili toaletni pribor.

U Sisku je pronađen i natpis vojnog liječnika jedne pomoćne jedinice — Marka Mucija Hegetora.² Ovaj natpis dokaz je da su liječnici djelovali u Sisku; ogroman broj pronađenih instrumenata mogao bi ukazivati i na vrlo živu aktiv-

* Gregl Z., Rimski medicinski instrumenti iz Hrvatske I, *Vjesnik AMZ* 3/XV, 1982,

² CIL III, 10854. — *AJ* I, 567.

nost te vrste, a unikatni primjerak sonde s pečatom proizvođača (CARANTI) upućuje i na mogućnost proizvodnje ovakvih brončanih predmeta u Sisku.³ Iako postoji obilje raznovrsnih podataka o ovoj temi, teško ih je uobličiti u jednu čvrstu sliku. Razlog tome svakako leži u činjenici da je gotovo sav materijal dopreman u muzeje bez točnijih podataka o okolnostima nalaženja. Ravničarski, močvarni teren u blizini ušća Kupe u Savu vrlo je pogodan za meandriranje obiju rijeka, pa se tako dogodilo da je Kupa promijenila svoj tok i počela podrivati obalu na kojoj je u antičko doba bila smještena Siscia. Jaruzanja korita rijeke, provedena u razdoblju od 1892. do 1926. godine (a osobito 1909—1913. godine)⁴ omogućila su da na svjetlo dana dođe vrlo mnogo materijala, od kojeg je preko 30 tisuća komada deponirano u depotu Arheološkog muzeja u Zagrebu. Sveobuhvatni ju znanstvenu obradu tog bogatstva jako otežava činjenica da se Siscia nalazi unutar areala suvremenog naselja i da tu nikad nije provedeno niti jedno sustavno arheološko istraživanje.

Pogrešno bi bilo vezati liječničku i farmaceutsku djelatnost samo uz jedno središte kao što je Siscia. Tako npr. u Saloni je pronađena stela liječnika Flavija Ursilijana, dragocjena zbog toga što je na njoj prikazana pločica za razmazivanje masti,⁵ a to pak samo potvrđuje opće poznatu činjenicu da su antički liječnici ujedno bili i farmaceuti. Mnogobrojna lječilišta također su bila mjesta djelovanja liječnika što nam potvrđuje nalaz tri instrumenta⁶ i tucala iz Varaždinskih Toplica. iZa pločice iz Bakra, uvrštene u ovaj članak, možemo samo pretpostaviti da su pronađene prigodom iskopavanja velike ranocarske nekropole.⁷ Opis grobova nam nije sačuvan, no slična situacija utvrđena je na emonskim nekropolama gdje su pronađeni grobovi bogatijih žena s ovom vrstom priloga.⁸ Za tucalo iz Erduta i pločicu za razmazivanje masti iz Hrtkovaca ne raspoložemo nikakvim podacima o okolnostima nalaženja.

Kao što smo utvrdili da je stanje istraživanja rimske medicinske znanosti unatoč brojnim podacima u Hrvatskoj nezadovoljavajuće, može se reći da je identična situacija i u farmaciji. Postoje podaci da se ljekovito bilje s naše obale koristilo za spravljanje lijekova,⁹ u Ninu (Aenona) je pronađena kutijica s tri kom-

³ Gregl Z., Die Sonde mit »CARANTI« Inschrift aus Siscia, Arch. Korrespondenzblatt 13/2, 1983, 241-243.

⁴ Prema inventarskoj knjizi AMZ, inv. broj 4401—4478, 45B3-4564, 5496, 5894, 6338, 6339, 7287, 7294, 7310, 7347 i 7363.

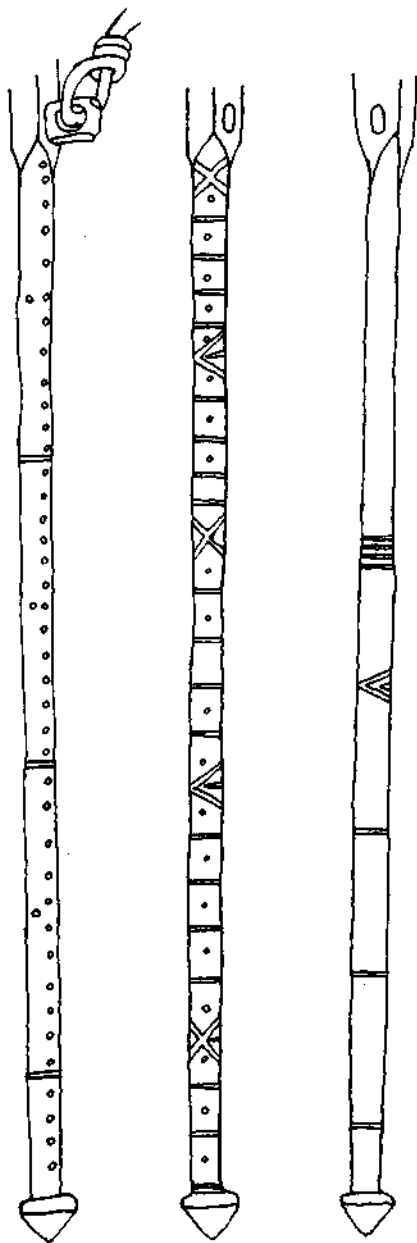
⁵ CIL III, 2123. — Gummerus HL, Der Arztstand im römischen Reiche nach den Inschriften I, Commentationes Humanarum Litterarum, III/6, Helsingfors 1932, 380. — Gabričević B., Prilog poznavanju antičke farmacije (Na temelju nekih predmeta splitskog Arheološkog muzeja), Farmaceutski glasnik 11, 1955, 359—362 sa bflj.

⁶ Hajduk S. — Luetić A., Povijest naselja i razvoj balneološko-medicinske djelatnosti u Varaždinskim Toplicama, 1981, 18.

⁷ Ljubić Š., Arheološka izkapanja u Bakru, Viestnik Hrv. arheološkoga društva III, 1981, 92—94. — Naknadnom analizom izvršenom u Minerološkopetrografskom muzeju u Zagrebu, utvrđeno je da se pločica prikazana na tabli 2:3 dulje vrijeme nalazila u moru, pa otpada gornja tvrdnja da potječe s nekropole.

⁸ Petru S., Emonske nekropole, KiM 7, 1972 (grobovi 648, 767, 836, 937 itd.).

⁹ Hovorka pl. Zderas O., Plinius i narodna medicina u Dalmaciji, Vjesnik Hrv. arheološkoga društva n. s. IV, 1900, 211-214. — Nikolanci M., Iris Illyrica HAD-a, sv. 5, 1980, 155—158.

§ a l.

pletno sačuvane tablete — na osnovi jedne od njih točno je utvrđen i njihov kemijski sastav.¹⁰ Svi ovi podaci ukazuju da su se na ovom području i pripremali lijekovi, pa nam to može poslužiti kao dokaz o dugoj tradiciji farmacije na našem području. Za proizvodnju ovog tipa bila su potrebna specifična pomagala, npr. žličice, tucala, pločice za razmazivanje, a čini nam se da tu možemo uvrstiti i ovu vagu pronađenu u Sisku (T. 1).

Vaga (kantar) je odlično sačuvana i na njoj nema nikakvih tragova oštećenja. U muzej je dopremljena bez ikakvih podataka o okolnostima nalaženja, tako da se može pretpostaviti da je i ona pronađena u Kupi prigodom jaružanja korita rijeke. Nedostatak ovih podataka otežava i pokušaj određivanja preciznije funkcije ovog predmeta, no svakako možemo pretpostaviti da je bila polivalentne namjene. Činjenica da je dopremljena zajedno s medicinskim instrumentima u muzej indicira njezino korištenje i u farmaciji. Načinjena je od bronce i kompletno je sačuvana. Ima tri kuke za vješanje kako je uobičajeno za ovaj tip mjernih instrumenata, a i tri skale za očitavanje. Za njezinu upotrebu bio je potreban samo jedan uteg,¹¹ a takvi su utezi bili često izrađivani u figuralnom obliku.¹² Princip rada bio je slijedeći: skraćivanjem poluge u pravilnom omjeru prema mjestu vješanja kod upotrebe istih utega stvarao se viši omjer. Upravo zbog toga postoje tri kuke koje u idealnom međusobnom omjeru (1:2:4) postižu to da kvadriraju mogućnost mjerenja. O preciznosti i dobroj mogućnosti mjerenja na ovaj način najbolje govori podatak da su ovakve vage još i danas u upotrebi. Ovakvi kantari su bili proizvađani u različitim veličinama — poznati su primjerci kod kojih dužina osovine iznosi gotovo 1 m.¹³ Kao materijal za izradu koristilo se željezo ili bronca.

Pločice za razmazivanje masti bile su višenamjenske; osim primarne funkcije po kojoj su i dobile ime služile su i kao poklopac metalnim kutijicama koje su sa sobom nosili liječnici i farmaceuti, a sadržavale su sirovine potrebne za spravljanje lijekova.¹⁴ Ponekad su ovakve kutijice sa strane imale i tuljac u kojem se držao komplet instrumenata.¹⁵ Kao predmeti koji su se relativno često upotrebljavali, za njihovu izradu nije korišten neki skupocjeni materijal već kamen kojeg ima u dovoljnim količinama, a zadovoljavajuće je kvalitete. Zato se vrlo rijetko, na osnovi vrste kamena, može pobliže locirati mjesto proizvodnje.¹⁶ Naše pločice izrađene su iz lapora, seladonitnog tufa i laporovitog vapnenca, a to je materijal čija nalazišta nisu rijetka u ovom dijelu Evrope.¹⁷

Tucalo iz Hrtkovaca ima oblik čizme i nemamo nikakvih podataka o okolnostima nalaženja. Analogni primjerci čuvaju se u Arheološkim muzejima u Zadru i

¹⁰ Grmek M. D.-Čmelik S., Kemijski sastav antikne pilule iz Nina, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* LIV, 1952, 127-136.

¹¹ Paret O., *Von römischen Schnellwaagen und Gewichten*, Saalburg Jahrbuch IX, 1939, 85.

¹² Petru P., *Das römische Biistengewicht der Schnellwaage aus Vranje bei Sevnica*, *Schild von Steier 15/16 (Festschrift Modrijan)*, 1978/1979, 171-178.

¹³ Paret O., sp. djelo, 73.

¹⁴ Gabričević B., sp. djelo, si. 3, 4,

¹⁵ Ciippers H., *Kranken und Gesundheitspflege in Trier und dem Trierer Land von der Antike bis zur Neuzeit*, 1981, 41.

¹⁶ Kiinzl E., *Medizinische Instrumente aus dem römischen Albertum im Städtischen Museum Worms*, »Der Wormsgau« 13, 1979/81, 53.

¹⁷ Sve analize napravio je mr. Jakov Radović iz Geološko-paleontološkog muzeja u Zagrebu, na čemu mu najsrdačnije zahvaljujem.

Splitu, a potječu iz Zadra¹⁸ i okolice Splita.¹⁹ Načinjena su od mramora. Tucalo iz Varaždinskih Toplica napravljeno je od istog materijala, a pronađeno je u toku sistematskih iskopavanja 1955. godine. Valjkastog je oblika, s jedne strane je zaobljeno dok je s druge koso odrezano. Korišteno je upravo s te strane za drobljenje ljekovitog bilja u tarionicima manjih dimenzija čija unutrašnja strana nije bila toliko hrapava kao kod tarionika za mljevenje žitarica.²⁰

KATALOG

1. Vaga (Sisak) T. 1:1, si. 1 a, b, c,
Osovina vage izrađena je od bronce i dužina joj iznosi 205 mm. Kvadratičnog je presjeka, promjera 6 mm. S tri strane urezane su skale za određivanje težine predmeta. Zadnji dio osovine je gladak i tu se nalaze tri ušice s kukicama. Na oba kraja osovine su konično zadebljane, a neposredno ispod zadnjeg je obješen dvostruki lanac s kukicama. Lanci su također od bronce i dužina im iznosi 192 mm. Jedna kukica za vješanje je brončana, a druga (najvjerojatnije kasnije postavljena) željezna.
2. Pločica za razmazivanje (Erdut) T. 2:1
Pravokutna pločica sa širom donjom plohom i koso položenim stranicama. Dimenzije: 110X75 mm, debljina 9 mm. Materijal: lapor.
3. Pločica za razmazivanje (Bakar) T. 2:2
Istog oblika kao i prethodna. Dimenzije: 103X68 mm; debljina 4 mm. Materijal: laporoviti vapnenac.
4. Pločica za razmazivanje (Bakar) T. 2:3
Istog oblika kao i prethodna. Dimenzije: 128X73 mm; debljina 4 mm. Materijal: seladonitni tuf.
5. Tucalo (Hrtkovci) T. 2:4
Tucalo u obliku čizme. Materijal: mramor. Dimenzije: duljina 69 mm; promjer stope 35 mm.
6. Tucalo (Varaždinske Toplice) T. 2:5
Inv. 10255. Iskopano 1955. godine. Materijal: mramor. Valjkastog oblika, sa jedne strane zaobljeno, sa druge koso odrezano. Dimenzije: dužina 92 mm; najveći promjer 35 mm.

¹⁸ Katalog, Muzeji i zbirke Zadra, 1954, 59.
» Tartalja H., Archeologicke nalezy z rimske fannJie v Chorvatsku, Farm. obzor XL, 1971, 312.

« • Nakon predaje ovog rukopisa (prosinac 1982.) izašao je iz tiska rad Ernsta Künzla

pod naslovom »Medizinische Instrumente aus Sepulkralfinden der römischen Kaiser-
»•• (B-ner - Tahrbuc^r^ u j c o ^ a
tor vrlo studiozno r e ko
-farmaceutsku problematiku ovog razdoblja
11 d " n j ť f n l - n , >
• >

SADRŽAJ TABLI
VERZEICHNIS DER TAFELN

Tabla 1
Tafel 1
1 — Sisak
Tabla 2
Tafel 2
1 — Erdut; 2 — Bakar; 3 — Bakar; 4 — Hrtkovci; 5 — Varaždinske Toplice

SLIKA U TEKSTU
TEXTABBILDUNG

SI. 1
Abb. 1
1 a, b, c — Sisak

ROMISCHE MEDIZINISCHE INSTRUMENTE AUS KROATIEN II.
(Ein Beitrag zur Kenntnis der Pharmazie in der Provinz Pannonia Superior)

Das Studium der römischen Heilkunde und Pharmazie in Kroatien befindet sich noch im Anfangsstadium. In Kroatien wurde noch kein einziges Grab eines Arztes gefunden, was das Studium dieses Spezialgebietes bedeutend erschwert, denn solche intakte Grabfunde sind für die Datierung des Materials meritorisch. Andererseits gibt es in den Museen eine große Anzahl von Gegenständen dieser Art, die wegen mangelnder Unterlagen über die Fundumstände nur typologisch erfasst werden können. In der vorigen Ausgabe dieser Zeitschrift haben wir mit der systematischen Bearbeitung der römischen medizinischen Instrumente aus Kroatien begonnen, und haben bei dieser Gelegenheit auch die Instrumente publiziert, die in Sisak gefunden wurden.¹ Der Form nach haben wir sie den Instrumenten zugeteilt, die in der s.g. »kleinen Chirurgie« Verwendung fanden. Es ist aber bekannt, daß sie auch auf anderen Gebieten verwendet wurden, z.B. in der Pharmazie, oder als Toilettengegenstände, u.A.

Antike Schriftsteller haben Angaben darüber hinterlassen, wie man die Heilpflanzen unserer Küste für die Herstellung von Arzneimitteln verwendete.⁹ In Nin (Aenona) wurde eine kleine Büchse mit drei vollkommen erhaltenen Tabletten gefunden — aufgrund einer von ihnen konnte die genaue chemische Zusammensetzung festgestellt werden.¹⁰ Mehrere solcher kleinen Büchsen sind erhalten — besonders aus Dalmatien. Alle diese Angaben weisen darauf hin, daß Arzneimittel hier hergestellt wurden, was als Beweis für eine lange pharmazeutische Tradition gelten kann. Für eine Produktion dieser Art waren verschiedene Gefäße von spezifischer Form notwendig, zu denen man, wie es scheint, auch Schnellwaage, Stößel und Salbenreibplatte zählen kann.

Die in diesem Beitrag behandelte Gruppe von Gegenständen gehört zu den pharmazeutischen Requisiten, es muß jedoch betont werden, daß es manchmal

sehr schwierig ist zwischen der medizinischen oder pharmazeutischen Herkunft eines Gegenstandes zu unterscheiden,²⁰ da es bekannt ist, daß in der Antike die Ärzte die Arzneimittel meistens selbst zubereiteten. So befindet sich z.B. im oberen Teil einer in Salona gefundenen Grabplatte des Arztes Flavius Ursilianus die Darstellung einer ärztlichen Sonde, und neben ihr ein Plättchen das zur Zubereitung von Arzneimitteln diente.⁵ Unsere Gegenstände stammen aus folgenden Lokalitäten im kontinentalen Teil Kroatiens: eine Schnellwaage aus Sisak, zwei Plättchen aus Bakar (Taf. 2:2, 3) und eines aus Erdut (Taf. 2:1), sowie Stöfiel aus Varaždinske Toplice (Taf. 2:5) und Hrtkovci (Taf. 2:4). Außer diesen Angaben über den Fundort verfügen wir über keinerlei nähere Angaben über die Umstände der Funde. Eine Ausnahme bildet der Stöfiel aus Varaždinske Toplice, der im Verlauf systematischer Ausgrabungsarbeiten im Jahr 1955 gefunden wurde. In Anbetracht der Bedeutung dieser Siedlung und ihres großen Heilbäderkomplexes Aquae Iasae ist es verwunderlich, daß im Verlauf dreijähriger Ausgrabungsarbeiten außer dem erwähnten Stöfiel nur noch drei medizinische Instrumente gefunden worden waren.⁶

Die Schnellwaage aus Sisak ist aus Bronze und vollständig erhalten (Taf. 1:1; Abb. 1). Sie hat drei Haken zum aufhängen, wie es bei diesem Typ von Meßgeräten üblich ist. Für ihren Gebrauch benötigte man nur ein Gewicht,^u und diese Gewichte waren sehr oft in der Form von Figuren angefertigt.¹² Das Anwendungsprinzip war folgendes: durch Verkürzung des Balkens im richtigen Verhältnis zur Wagschale wird beim Gebrauch desselben Gewichtes ein größerer Meßwert erreicht. Deshalb gibt es drei Haken, die in idealem Verhältnis zueinander stehen (1:2:4) und bewirken, daß die Möglichkeit des Wägens quadriert wird. Über die Präzision dieser Art des Wägens spricht am besten die Tatsache, daß solche Wagen noch heute im Gebrauch sind.

Die Stöfiel wurden zum Zerreiben von Heilpflanzen und anderen heilenden Substanzen in besonderen Reibschalen gebraucht, deren Innenseite nicht so rau war wie bei den Reibgefäßen für das Mahlen von Getreide.¹⁸ Die drei Plättchen für die Herstellung von Arzneimitteln sind von rechteckiger Form mit abgeschägten Kanten. Es wird angenommen, daß ihre Anwendung zweifach war: sie dienten als Deckel von Metallbüchsen in denen die Arzneimittel aufbewahrt wurden.¹⁴ In beiden Fällen ist klar, daß diese Gegenstände von Pharmazeuten gebraucht worden waren.

Obersetzung: D. Baričević

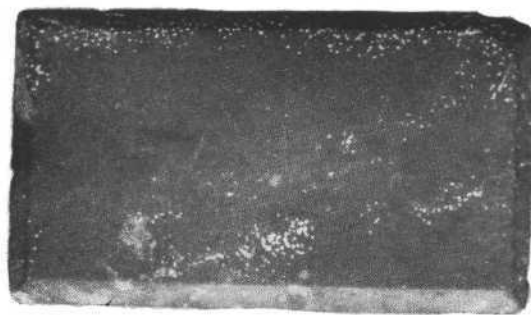
Tabla 2 Z. GREGL: Rimski medicinski instrumenti II, VAMZ, 3. s., XVI-XVII (1983-1984)

1

2

3

4

5

ZDENKO VINSKI

PONOVRNO O KAROLINŠKIM MAČEVIMA U JUGOSLAVIJI

UDK 739.72(497.1)"8"

Izvorni znanstveni rad

Osnovna je tema proučavanje karolinškog kulturnog utjecaja na Južne Slavene u ranom srednjem vijeku, a taj se utjecaj može zorno slijediti, s arheološkog gledišta, određivanjem importiranog oružja, odnosno mačeva, od oko 800. g. tijekom 9. st., ponajviše u dalmatinskoj Hrvatskoj. Pozivajući se uvodno na svoju raspravu, objavljenu 1981. g., autor u ovoj sažetoj studiji dopunjuje postignute rezultate istraživanja kronološkim vrednovanjem do sada poznatih slavenskih grobnih cjelina s mačevima u dalmatinskom zaleđu i u Podravini, objavljujući uz to i 2 nepoznata novija nalaza karolinških mačeva. Nakon kartiranja postojećeg fundusa mačeva karolinškog podrijetla na tlu Jugoslavije, autor se bavi problemom skupocjenih čeličnih sječiva s radioničkom signaturom ULF-BERHT (udomaćenog na srednjoj Rajni), jer je takva sječiva uspio evidentirati u 2 slučaja u Hrvatskoj. Nadalje autor kartiranjem ukazuje na rasprostiranje mačeva s navedenom signaturom širom Evrope, prema dostignućima u Zapadnoj Njemačkoj i u Sovjetskom Savezu.

Ponajprije valja upozoriti na našu raspravu »O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji¹, jer smo u njoj sustavno obradili i dokumentarnim crtežima reproducirali sve nam do tada dostupne karolinške mačeve s jugoslavenskog teritorija. Pozivamo se na tu raspravu, odnosno na ondje predočeno oružje, koje ćemo ovdje citatima navoditi, bez reprodukcija, i to prema odgovarajućim nalazištima. Koliko god je stanovita rekapitulacija neizostavna^{1*}; želimo ukazati na više nak-

¹ Z. Vinski, O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji. Starohrvatska prosvjeta III. ser. 11, 1981, 9—54, fig. a, tab. I—XVI.

^{1*} Za inozemstvo smo raspravu, citiranu u bilj. 1, pisali integralno na njemačkom jeziku (uz neznatne izmjene, objavljujući

još 1 novi nalaz mača iz Austrije), i to objavljenu pod naslovom »Zu karolingischen Schwertfunden aus Jugoslawien« Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums (Mamz > 30, 1983 < 465-501.

nadnih zapažanja, što ih smatramo uputnim saopćiti, priključivši u ekskursima još 2 do sada neobuhvaćena nalaza karolinških mačeva. Osim toga, usredotočit ćemo našu pažnju na kartiranje mačeva, dopunjeno kartama rasprostiranja. Vrednovanje sveukupnog fundusa iziskuje komplementarnu interpretaciju.

Zacijelo, nije igra slučaja da se karolinški kulturni utjecaj na Južne Slavene može arheološkom metodom najočitiije ustanoviti u Hrvatskoj, jer su Hrvati, zbog karolinškog vrhovništva, od oko i poslije 800. godine postupno poprimili kršćanstvo posredstvom franačkih misionara iz sjeverne Italije, tj. Furlanije, odnosno iz Akvileje; sjedište akvilejskog partijarha, kao i karolinškog markgrofa Furlanije, bilo je zapravo u Cedadu, sada Cividale del Friuli, tada nazvanom *Civitas Austriae*². Istovremeno s počecima kristijanizacije oko 800. godine — dakle u vrijeme sloma avarske prevlasti u srednjem Podunavlju, uzrokovanog ratovima Karla Velikog i njegovog furlanijskog markgrofa — počela se razvijati ranofeudalna hrvatska država, koja je povijesno nesumnjivo dokumentirana u 9. stoljeću kao kneževina u dalmatinskom zaleđu istočne obale Jadranskog mora³. Matično područje te kneževine je omeđeno rijekama Zrmanjom i Cetinom, isključivši istočnojadranski arhipelag i obalne gradove, osim gradića Nina. Arheološko-povijesnoumjetnički odraz ranofeudalne hrvatske države obilježen je tzv. dalmatinsko-hrvatskom kulturom⁴ ranoga srednjeg vijeka, s njezinim obiljem spomenika, kao što su predromaničke crkvene zgrade, kamena skulptura ukrašena pleterom itd., te groblja dijelom na redove; unutar potonjih je niz nalaza, ponajviše iz 9. stoljeća, očigledno karolinškog značenja. U tom su smislu simptomatske — osim nekoliko dragocjenih ranokarolinških dijelom sakralnih kovinskih izrađevina sitne umjetnosti⁵ — mnogobrojne ostruge i srazmjerno ograničeniji broj oružja karolinškog tipološkog obilježja. Prvenstveno nas zanima određeni izbor postojećeg oružja i, usput, ostruge kao jahaći rekviziti. Podsjećamo, zbog približne orijentacije, na našu svojevremeno objavljenu, donekle opću kartu rasprostiranja karakterističnih tipova nalaza karolinškog značaja u Jugoslaviji (si. 1), i to prema stanju do 1965. godine, kakvu smo prikazali na I međunarodnom kongresu za slavensku arheologiju u Varšavi⁶. Dan-danas ta karta nije više potpuna, jer se od tada do 1982. godine broj nalaza, dakako, povećao. Dopunili smo tu kartu barem nekolicinom novijih nalaza karolinških mačeva, unijevši u nju također desetak poslijekarolinških primjeraka, iako se na potonje ovdje ne obaziremo. Nadalje ukazujemo na našu novu kartu rasprostiranja karolinških mačeva, svrstanih po tipovima (podrazumijevajući i ranokarolinške primjerke) u Jugoslaviji (si. 2)⁷, a ta karta, kao i tekstu pridodan popis tog oružja, predstavlja osnovicu za naše dalje raspravljanje.

² 7 Vinski o.c. (n. 1) 9 n. 2 3

s Z. Vinski, o.c. (n. 1) 9 n. 1.

Hrvatski

narodowy kongres archeologii słowiańskiej (Warszawa 14—18. IX. 1965) 111, 1y/U, 135—15g j.

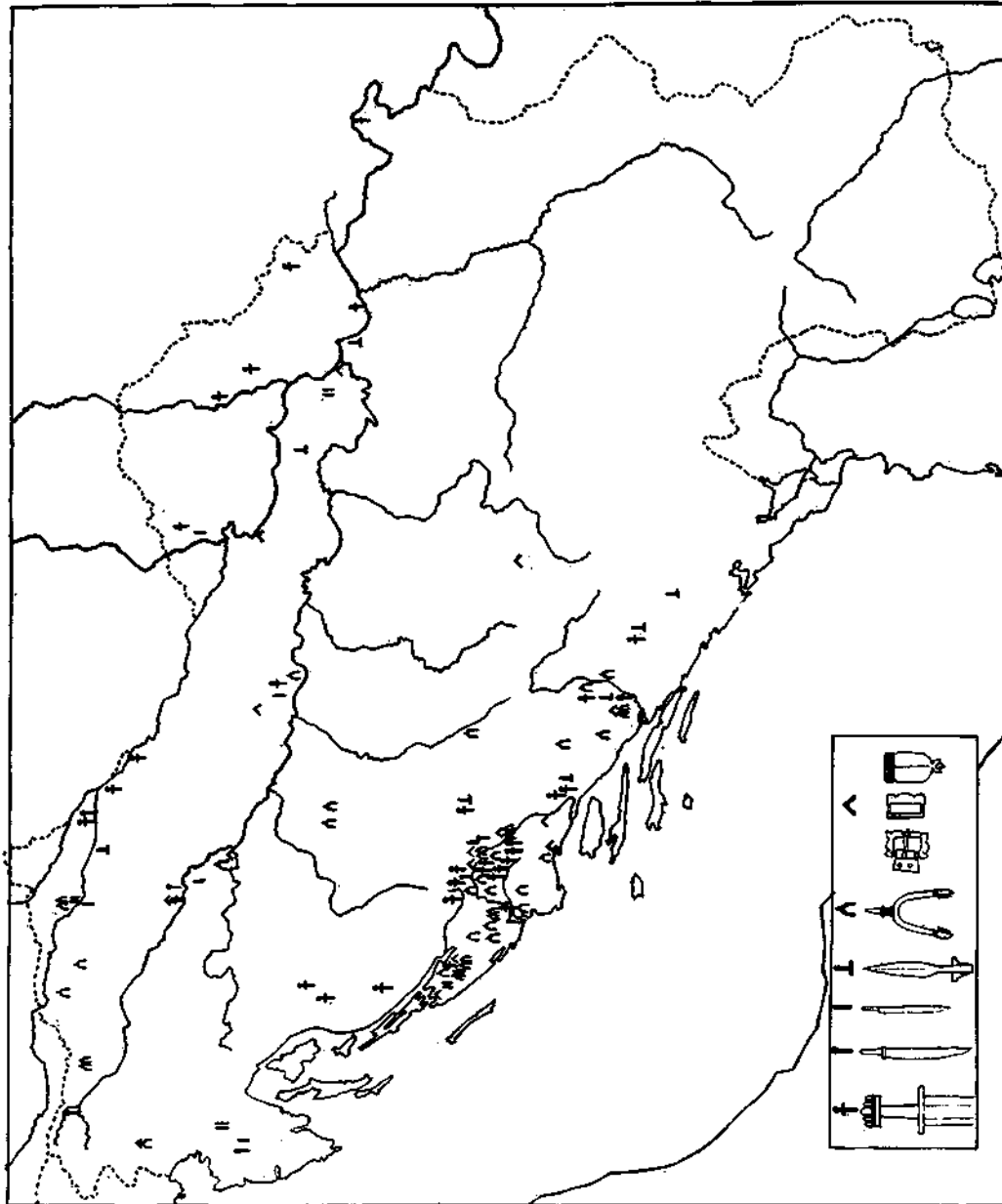
zur Ur- u. Frühgesch. Europas 1 (1966) 263

^{sc1-}

⁵ Izbor takvih ranokarolinških nalaza iz Jugoslavije s pripadnom lit. specificira Z. Vinski o.c. (n. 1) n. 6.

⁶ Z. Vinski, Oružje na području starohrvatske države do godine 1000. I. Migdzy-

J[^] — ^ jg ^ ^ ?) dopunjena s dva nalazišta mačeva, što ih priopćujemo na završetku teksta u ekskursima 1 i 2; za analognu kartu cr. isti (n. 1a) 468 sq fig j.

Komentiramo li smještaj nalazišta mačeva naznačenih na karti (si. 2), valja navesti ovo: Koncentracija adekvatnih nalazišta jasno je uočljiva na navedenom matičnom području hrvatske kneževine 9. stoljeća, ponešto još u njoj okolišnim krajevima, i to donekle istočno kod slavenskih Neretljana sadašnje Hercegovine, osim toga, približno u sjevernom smjeru u planinskoj, tj. ličkoj Hrvatskoj, i na južno-panonskom tlu u savsko-dravskom međuriječju, odakle nalazi potječu mjestimice iz ponegdje ušćuvanih slavenskih grobova⁸. Gotovo nikakva karolinška svjedočanstva ne postoje na srednjodalmatinskim velikim otocima (naseljenim uglavnom Neretljanima), ni u dalmatinskim obalnim gradovima, jer su oni (izuzevši gradić Nin) bili tada zavisni od Bizanta. U istočnim predjelima Jugoslavije, posebice u onim južno od Dunava, jedva ima tragova takvim nalazima, tj. taj je prostor bio izvan sfere karolinškog utjecaja. Pojedini mačevi nađeni u Bačkoj i u Banatu redom su kasniji, tj. poslijekarolinško-otonskog vremena (si. 1).

Vrlo česta pojava ostruga karolinškog tipološkog oblića (ukupno više od 100 nalaza) u grobovima domaćeg stanovništva, ponajviše na matičnom području (si. 1), dozvoljava opravdan zaključak o barem djelomičnom oponašanju karolinškog prototipa u lokalnim slavenskim radionicama dalmatinskih Hrvata⁹, što vrijedi prvenstveno za jednostavne željezne primjerke. U našem kontekstu došla bi do duše u obzir samo nekolicina nalaza pretežno importiranih ostruga, ukoliko su one povezane sa značajnim grobnim cjelinama s oružjem. Isto vrijedi mimogred za rijetke duže skramasakse i za nekoliko kopalja s krilcima¹⁰. Našu pozornost namjeravamo usredotočiti na željezni dvosječan dugi mač, odnosno na ranokarolinšku i karolinšku spatu, tj. njezino pojavljivanje u Jugoslaviji. Precizno tipološko opredjeljivanje ove karakteristične karolinške kategorije oružja provodimo pridržavajući se nomenklature Norvežanina Jana Petersena¹¹, uobičajene u evropskoj znatnosti. Pripominjemo da je spatu u ranofeudalnom karolinškom društvu imala, osim primarne funkcije oružja istaknutih ratnika, također stanovito obilježje digniteta.

Imamo li u vidu dosadašnje stanje istraživanja, iskazuju nam sada statistički podaci 20 nalazišta s ukupno 23 primjerka mačeva karolinške pripadnosti u Jugoslaviji¹² (si. 2, sravni popis mačeva). Svi su ti mačevi bili u funkciji, odnosno došli su u zemlju tijekom 9. stoljeća, pa ih valja datirati u 9. stoljeće, iako je goto-

⁸ Z. Vinski o.c. (n. 1) 10. — Sravni popis mačeva br.: 17, 19.

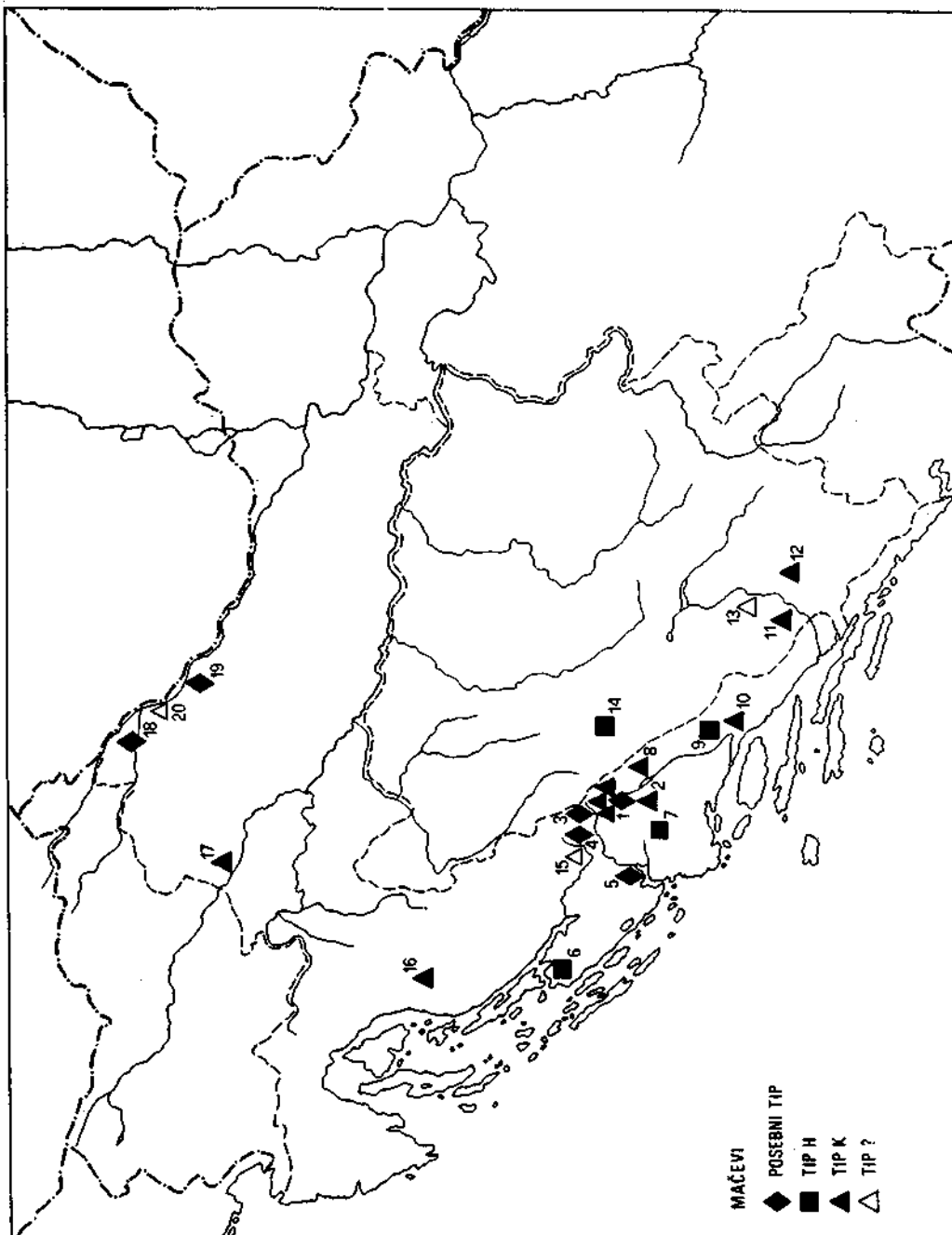
⁹ Poblize Z. Vinski, Novi ranokarolinški nalazi u Jugoslaviji. *Vjesnik Arh. muz. u Zagrebu* 3. ser. X—XI, 1977—78, 158—162. — Za inozemnu lit. o tom gledištu cf. isti o.c. (n. 1) n. 7.

i» Za izbor podataka i lit. cf. Z. Vinski o.c. (n. 1) n. 8, 9, 86—88, 101.

¹¹ J. Petersen, *De norske Vikingsverd etc. Videnskapselkapete Skrifter II. Hist.-filos. Klasse No. I (1919) passim.* — Izbor skiciranih tipova balčaka mačeva po Peterse-
novoj nomenklaturi reproducirao je Švedanin H. Arbman u svojoj knjizi *Schweden u. das Karolingische Reich (1937) 215 sqq.*

fig 39. — Cf. Z. Vinski, *Nešto o datiranju starohrvatskih arheoloških nalaza. Peristil I, 1954, 196 fig. 3.* — Potpuniji takav izbor predočio je M. Müller-Wille, *Zwei wikingerzeitliche Prachtschwerter aus der Umgebung von Haithabu, Offa 29, 1972, 97 fig. 36.*

¹² Još 1981. g. brojili smo ukupno 21 mač s 18 nalazišta cf. Z. Vinski o.c. (n.l.) 26, 37 sq. Sada se broj mačeva povećao za 2 primjerka s 2 nalazišta, sravni eksurse 1 i 2. — Iskonski je njihov broj bio nesumnjivo veći, ali se niz mačeva nije ušćuivao. U tom smislu spominjemo nekolicinu nalaza ostataka garnitura s remena za pričvršćivanje mačeva (bez ušćuivanih spatu) iz Hrvatske i iz Hercegovine, što ih poimence ne navodimo, za lit. cf. isti o.c. (n.l.) n. 10.

Slučaj 2.

vo manja polovica njih kovana već ranije, tj. u podmaklom 8. stoljeću. Izrazito mlađe nalaze spata — po jednu tipa W i tipa Z, te nekoliko njih tipa X po Peterse-
novoj nomenklaturi i dijelom kasnijih tipa a po nomenklaturi Nadolskog¹³ — nismo
ovdje uvrstili; oni su bilo kasno- i poslijekarolinškog bilo poslijekarolinško-otonskog
vremena s trajanjem ponekad čak do u 12. stoljeće. U 10. i u 11. stoljeću jedva se
još pojavljuju mačevi u grobovima dalmatinskih Hrvata, jamačno ne više karolin-
ški *proprie dictu*¹⁴. Ponovno ističemo da se u našem daljem kontekstu sveudilj
pozivamo na ono oružje (označeno na karti si. 2) što ga sadrži završno pridodan
popis mačeva svrstan po nalazištima, a taj smo popis — s navedenim užim dati-
ranjem evidentiranih grobova — započeli s najznačajnijim nalazištem za našu te-
nu, odnosno s Biskupijom-Crkvinom kod Knina.

O grobovima s mačevima, dokazanim u sklopu zatvorenih grobnih cjelina,
priopćavamo stanovite utvrđene činjenice. Pretežno su takvi, uglavnom objavljeni
grobovi, evidentirani u dalmatinsko-hrvatskim grobljima na redove, i to uz pri-
padajuću predromaničnu crkvu ili bez pokrajne crkve, ali se također naišlo na
pojedinačne grobove¹⁵. U dalmatinsko-hrvatskim i u neretljanskim grobovima sla-
venskih ratnika sahranjeni su mrtvaci, bilo u prostu zemljanu raku, bilo u raku
donekle rustikalno obloženu kamenjem, i to gdje u drvenom lijesu ili, čini se,
položeni na dasku, s orijentacijom mrtvacu približno prema istoku¹⁶. Grobni in-
ventar se sastojao, pored mača karolinškog obilježja s garniturom (iznimno bez
nje), od manje-više različitih priloga: češće ostruge karolinškog tipološkog obliča,
većinom s pripadnim garniturama, ponegdje koplja s krilcima, noževi, vrlo rijet-
ko na mjesto mača duži skramasaksi, jednom amblem (ostatak stijega), više puta
posude (za popudbinu) od gline, iznimice od stakla i od bakra, nadalje okovane
drvene vedrice, ponekad željezna kresiva itd. Grobni prilozima nesumnjivo objašnjivi
u smislu kultne tradicije poganskih običaja¹⁷, unatoč početnom procesu kristija-
nizacije vladajućeg sloja, obilježenom importom karolinškog oružja i ostruga. U
zatvorenim grobnim cjelinama evidentirano je ponajviše pojedinačno pokapanje
jednog mrtvacu, osim na suvremen način dokumentiranog rijetkog trojnog groba
br. 322 — muškarac, žena i dijete s bogatim prilozima — u opsežnom i ranom dal-
matinsko-hrvatskom groblju na redove na položaju Ždrijac kod Nina¹⁸ (popis ma-

¹³ Za tipove W, X, Z cf. J. Petersen o.c. (n. 11) 156 sq., 158 sq., 175 sq. — Za tip a cf. A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI. i XII. wieku etc.* (1954) 26 sqq.

¹⁴ Za podatke i lit. cf. Z. Vinski o.c. (n. 1) 10 n. 12.

¹⁵ Poblježe Z. Vinski o.c. (n. 1) 10. — Glavne podatke i lit. o objavi grobova sadrže odgovarajuće bilj. u našoj uvodno navedenoj raspravi (cf. n. 1).

¹⁶ Sравни lit.: Lj. Karaman, *Iskopine društva »Bihaća« u Mravincima i starohrvatska groblja*. *Rad Jugoslav. akad. zn. i umj.* 268, umj. raz. 4, 1940, 26. — D. Jelovina, *Starohrvatske nekropole etc.* (1976) 69 sqq. — J. Belošević, *Materijalna kultura Hrvata etc.* (1980) 72 sqq. 76 sqq.

¹⁷ J. Belošević o.c. (n. 16) služi se u svojem kontekstu mjestimice nazivom »poganski horizont« (npr. o.c. 73 sq. i drugdje), no taj naziv nije znanstveno upotrebljiv — antitetičan njemu bio bi posve neumjestan naziv »kršćanski horizont« kojeg se autor, dakako, kloni — sretnije izabran je komplementaran naziv »horizont 8. i početka 9. st.« (°-°- 72).

¹⁸ J. Belošević o.c. (n. 16) 26, 99 sq. tab. XXV, XXVI. — Cf. isti, *La nécropole paléocroate Nin-Ždrijac*. *Inv. Arch. etc. Jugoslavija fasc. 24, 1980, Y 237, 1-5.* — Za naše opaske o maču iz groba 322 i za obrazloženje našeg kritičkog osvrta na netočno datiranje groba 322 cf. Z. Vinski o.c. (n. 1) 16, 38-40 n. 18, 59, 97 tab. IV, 3.

čeva br. 6). Znanstveno su izuzetno značajna dva groba plemića u dugotrajnom dalmatinsko-hrvatskom groblju, dijelom na redove, s nalazišta Biskupija-Crkvina, tj. grob 1 i grob 6¹⁹ (popis mačeva br. Ib i lc): jedan i drugi grob sadrže skupocjene ranokarolinške spate — grob 1 još importirane ranokarolinške ostruge i jedinstvenu, možda italsku bakrenu pateru²⁰; nadalje su oba groba popraćena obolusima analognih bizantskih solidusa²¹, kovanih u poodmaklom 8. stoljeću (između 760. i 775. godine) u kovnici Sirakuza na Siciliji; međutim sahrana u grobovima 1 i 6 izvršena je približno istovremeno, zapravo poslije 800. godine, tj. početkom 9. stoljeća. Grob 8²² (popis mačeva br. ld) istog nalazišta nešto je kasniji, jer pripada, s karolinškom spatom (oštećena jabučica), prvoj polovici 9. stoljeća. Isto datiranje vrijedi za oštećene grobove s nalazišta Rudići i Podsused (p. m. 14. i 17). Spomenuti trojni grob 322 u groblju Nin-Ždrijac, s mačem ranog 9. stoljeća (popis mačeva br. 6), datiramo u poodmaklu prvu polovicu 9. stoljeća, svakako prije 850. godine²³. Grob ratnika dalmatinsko-hrvatskog nalazišta Koljane-Crkvina (popis mačeva br. 8) — s importiranom relativno mlađom karolinškom spatom i ostrugama proizvedenim po karolinškom uzoru najvjerojatnije u dalmatinskoj Hrvatskoj²⁴ — treba datirati oko 850. godine, tako i približno neretljanski grob s nalazišta Mostar-Vukodol (popis mačeva br. 13); taj sadrži rijedak nalaz ostataka amblema, krnji karolinški mač i rasparene vjerojatno iskonski ranokarolinške ostruge (bez garnitura)²⁵, koje su ondje oko rijeke Neretve, tj. na krajnjoj jugoistočnoj periferiji karolinške utjecaje sfere, bile po svoj prilici izuzetno dugo u upotrebi. U drugoj polovici 9. stoljeća dospio je u zemlju grob s dalmatinsko-hrvatskog nalazišta Žeževica Donja (kod Omiša); na žalost je oštećen, a obilježen je (zbog duže nakrsnice) relativno još mlađom, na balčaku srebrom tauširanom karolinškom spatom (popis mačeva br. 10) i kopljem s krilcima²⁶. Zadovoljit ćemo se navedenim izborom ranofeudalnih slavenskih grobova sa spatama u dalmatinskom zaleđu. Za preostale 13 većinom pojedinačno nađene spate, upućujemo na našu uvodno navedenu raspravu (sravni ovdje popis mačeva br.: la, 2—5, 7, 9, 11, 12, 15, 16, 18, 20).

¹⁹ Biskupija-Crkvina grob 1, poblize s lit. cf. Z. Vinski o.c. (n. 1) 20, 22 n. 81 tab. V, 1—20. — Biskupija-Crkvina grob 6, poblize s lit. cf. isti o.c. 20, 22 n. 82 tab. VI, 1—8.

²⁰ Z. Vinski o.c. (n. 1) tab. V, 10—17 (ostruge) 19 (patera).

²¹ Poblize V. Delonga, Bizantski novac u zbirci Muz. hrv. arh. spom. u Splitu. Starohrvatska prosvjeta III. ser. 11, 1981, 202—207, 211 (kat. no. 15), 212 (kat. no. 18) tab. IV, 15, V, 18. — Cf. Z. Vinski o.c. (n. 1) 22 n. 81, 82, 95, 96 tab. V, 9, VI, 7.

²² Cf. Z. Vinski o.c. (n. 1) 20 n. 83 tab. VI, 9—14.

²³ Cf. ovdje n. 18.

²⁴ Z. Vinski o.c. (n. 9) 161 n. 114. — Cf. isti o.c. (n. 1) 20 n. 85 tab. VII, 1—12.

²⁵ Za Mostar-Vukodol cf. Z. Vinski o.c. (n. 1) 24 n. 98, 99 tab. X, 1—5, — Dodatna na-

pomena: Mostarsko-vukodolski slučaj predstavlja jedinu grobnu cjelinu na tlu Jugoslavije, koja sadrži začudo najvjerojatnije ranokarolinški oblikovane rasparene ostruge (garniture se nisu ušćuvale) u grobnoj povezanosti s mlađim tj. karolinškim, čak krnjim mačem; takvoj vrlo rijetkoj kombinaciji nalaza suprostavljamo s jedne strane ranokarolinšku kombinaciju nalaza spate i para ostruga u grobu 1 iz Biskupije-Crkvine (ovdje n. 19), te s druge strane nesumnjivo nekoliko desetljeća kasniju karolinšku kombinaciju nalaza spate i para ostruga (potonje su lokalno, tj. slavensko radioničko oponašanje) u grobu s nalazišta Koljane-Crkvina (ovdje n. 24), cf. isti o.c. (n. 1) 24.

²⁶ Z. Vinski o.c. (n. 1) 20 n. 86 tab. VIII, 1 (mač) tab. XIII, 1 (koplje).

Glede željeznih mačeva, kojima se bavimo, valja statistički navesti ukratko ovo: Od sveukupno 23 do sada registrirana primjerka²⁷ (si. 2) njih nešto manje od polovice su s obzirom na svoje stanje sačuvanosti donekle ukrašeni, tj. na 11 primjeraka razabire se više ili manje ušćuvan ukras njihovih jabučica i nakrsnica; na pojedinim je nalazima tog oružja vidljivo plošno raskucano tauširanje (mjed, pozlaćena bronca, srebro), rijetko platirana mjed, osim toga često srebrna žica u režnjevima jabučica, jednom pletena mjedena žica itd. Na 12 primjeraka željeznih sječiva uočljivi su, kao oznaka kvaliteta, ostaci čeličnih prutića, tj. damasciranje zavarivanjem²⁸, dok su samo 2 sječiva od plemenitog čelika, odnosno obilježena su franačko-porajnskom radioničkom signaturom ULFBERHT²⁹. U jednom je slučaju takva signatura proizvedena tehnikom ecanja na sječivu ranokarolinške spate iz spominjanog groba 1 u Biskupiji-Crkvini³⁰ (popis mačeva br. 1b), a u drugom slučaju tehnikom damasciranja na sječivu karolinške spate pojedinačno nađene u (ličkom) Prozoru³¹ (kod Otočca, položaj Gornja Luka, popis mačeva br. 16), koja potječe vjerojatno iz uništenog groba negdje oko sredine 9. stoljeća (primjerice datiranje po dužini nakrsnice tog mača, evidentno duže od one prethodno navedenog ranokarolinškog primjerka). Netom spomenute 2 spate iz Hrvatske najjužniji su predstavnici skupocjenog oružja s takvom radioničkom signaturom u Evropi (si. 3). Primjerak skupocjene spate izuzetno važnog groba 1 iz Biskupije-Crkvine³² (popis mačeva 1b) je, po našem mišljenju, ranokarolinški, tj. proizveden je u srednjem Porajnju jamačno u kasnijem 8. stoljeću, osim toga smatramo da predstavlja najstariji ušćuvani i prema okolnostima nalaza u grobnjoj cjelini pouzdano datirani mač s ULFBERHT-sječivom na evropskom kontinentu³³. Već prije je rečeno da ta spata pripada dalmatinsko-hrvatskom, tj. slavenskom plemićkom gro-

" Cf. ovdje n. 12 i pripadni tekst.

a* Cf. Z. Vinski o.c. (n. 1) 20 n. 90a (s lit.). — Napomena: Damasciranje zavarivanjem složeno je kovačko umijeće kombinacije željeza s tankim prutićima od čelika

2» Poblize Z. Vinski o.c. (n. 1) 18, 20 n. 63, 91, 92 (s lit.). — Cf. isti, O primjeni rendgenskog snimanja pri istraživanju rano-srednjovjekovnih mačeva. *Vesnik Vojnog muzeja* 11—12, 1966, 74—78 n. 10—23 fig. 5, 6.

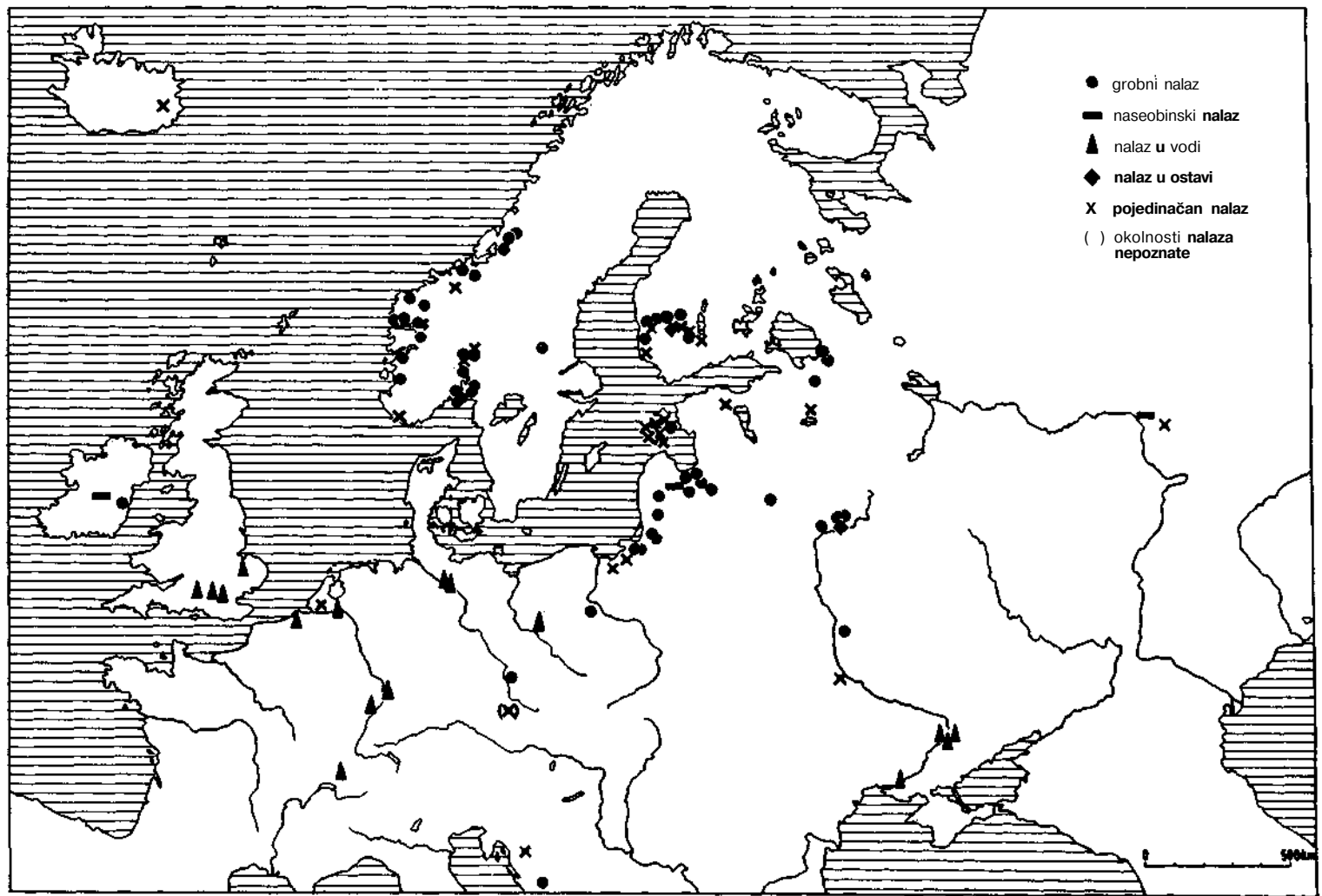
*» Cf. Z. Vinski o.c. (n. 1) 20 n. 81 tab. V, 1. — Isti o.c. (n. 29) 72 fig. 2—4 (rendgenski snimak, nekadašnji foto-snimak, sadašnji foto-snimak).

³¹ Poblize: I. Šarić, Novi nalazi starohrvatskog oružja u Lici. *Vjesnik Arh. muz. u Zagrebu* 3. ser. VI—VII, 1972—73, 229 sqq. n. 3 tab. I, 1, 2, III, 1. — Z. Vinski o.c. (n. 1) 20 n. 89 tab. IX, 2.

³² Cf. ovdje n. 30.

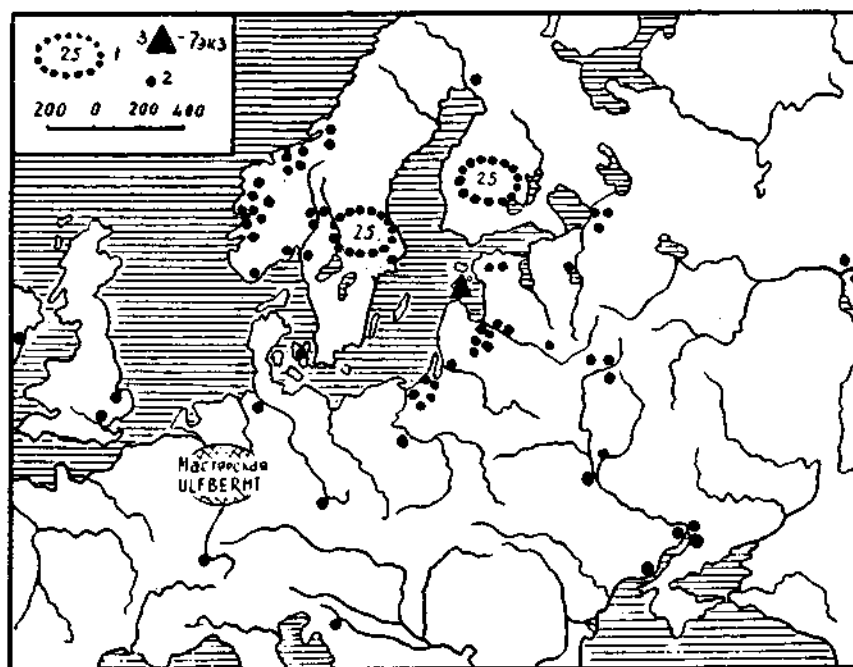
»» Cf. Z. Vinski o.c. (n. 6) 138, 150. — Cf. isti o.c. (n. 1) 18, 20. — O raštrkanom rasprostiranju pojavljivanja sječiva mačeva s radioničkom signaturom ULFBERHT, počevši od kasnog 8. st. i tijekom 9. do 11. st., te

njihovom kartiranju — cf. isti o.c. (n. 1) n. 91, 92 (s lit.) — moguće je stvoriti predodžbu prema ovdje reproduciranoj karti (si. 3); pozivamo se na odgovarajuću kartu, kakvu je objavio M. Müller-Wille, *Ein neues ULFBERHT-Schwert aus Hamburg etc.* *Offa* 27, 1970 fig. 4 (karta), dopunjenu (ovdje na si. 3) s 5 nalaza (2 iz Porajnja, 2 iz Norveške i 1 iz Hrvatske) cf. isti (1982) ovdje cit. n. 35. — Na karti (ovdje si. 3) razabire se koncentracija grobnih nalaza mačeva s ULFBERHT-sječivima ušćuvanih na sjeveru Evrope (Skandinavija, Baltik), kamo su ta sječiva dospjela, možda dijelom kao vikinški plijen, no pretežno trgovinom iz Porajnja, pogotovo u 10. st., cf. H. Jankuhn. *Ein Ulberht-Schwert aus der Elbe bei Hamburg.* *Festschrift G. Schwantes* (1951) 228 sq. — Adekvatnom namjerom provodilo se također kartiranje u Sovjetskom Savezu, i to po našem znanju posljednji A. K. Antein, *Damasskaja stal v stranah basseina Baltijskogo morja* (1973) 33 fig. 43 (karta ovdje si. 4); to kartiranje je korisno iako traži stanovite dopune i korekture (sравни ovdje si. 3 i si. 4).

Slika 3.

bu, koji datiramo prema povijesnim mogućnostima na početak 9. stoljeća, unatoč popratnom obolusu, odnosno bizantskom solidusu poodmaklog 8. stoljeća³⁴. Analogne pojave baš za taj specifičan slučaj ne postoje drugdje, tj. izvan hrvatske kneževine, premda je inače bez daljeg moguće ukazati na tipološke usporedbe s inozemnih evropskih nalazišta za gotovo sve nalaze spata u Jugoslaviji. Niz paralela evidentirali smo već u našoj uvodno citiranoj raspravi³⁵.

Slika 4.

Evropski je fundus spata 8. i 9. stoljeća prilično mnogobrojan, doduše s raštrkanih nalazišta, kako onaj ranokaroliških spata, proizvedenih u drugoj polovici 8. stoljeća većinom u srednjem Porajnju, tako onaj opsežniji karoliških spata kovanih tijekom 9. stoljeća ne samo u Porajnju već, čini se, na širem arealu. Moguće oponašanje izradbe oružja po porajnjским uzorima na drugim mjestima ostaje za sada otvoreno pitanje, izuzevši Skandinaviju. Taj se fundus spata može slijediti, prema literaturi³⁶, na kontinentu od zapada prema istoku, npr. od rijeke Loire i Seine preko Rajne do Odre (u Sovjetskom Savezu ne prije 10. stoljeća).

³⁴ Cf. ovdje n. 19, 20, 21 i pripadni tekst.

³⁵ Cf. Z. Vinski o.c. (n. 1) tab. XIV, 1-8, XV, 1-8, XVI, 1-3; ukupno 19 reproduciranih spata s inozemnih nalazišta, u odgovarajućim bilj. citirane su još dalje paralele. — Također dodatni podaci u do nedavno nama nedostupnoj lit.: H. Vierck, Ein westfälisches »Adelsgrab« des 8. Jahrhunderts etc Studien zur Sachsenforschung 2, 1980,

457 sqq. — I. Gabriel, Karolingische Reiter-sporen u. andere Funde aus dem Gräberfeld von Bendorf. Offa 38, 1981, 253, 257. — N. Müller-Wille, Zwei karolingische Schwerter aus Mittelnorwegen. Studien zur Sachsenforschung 3, 1982, 193-198 fig. 22, 2 (karta).

³⁶ Cf. Z. Vinski o.c. (n. 1) n. 27, 38-54, 63-70 (s lit.).

Grobovi s karolinškim oružjem, datirani u 9. stoljeće, evidentirani su s niza nalazišta na onim područjima gdje je kršćanstvo bilo u početnom stadiju, odnosno je retardirano prodiralo, kao u vikinšku Skandinaviju (9. i 10. stoljeće), pa mjestimice u srednjoj Evropi, npr. često u Velikoj Moravskoj (9. stoljeće)³⁷. Unutar karolinške države su mačevi na mahove nađeni u rijekama i jezerima pa su jedva još grobni nalazi, ako već, onda na pograničnom tlu, tako ponegdje u Nizozemskoj u Friziji, na donjosasko-tirinškom području i drugdje.

Kao suvremene likovne dokumente unutar karolinških državnih međa, treba spomenuti ikonografske izvore, tj. prikazivanje spata u čuvenom karolinškom sitnoslikarstvu na minijaturama 9. stoljeća, osobito za vremena cara Karla Čelavog (823—877)³⁸. U istom smislu navodimo rijedak likovni spomenik karolinškog fresko-slikarstva ranijeg 9. stoljeća, uščuvan u predromaničkoj crkvi Sv. Benedikta u gradiću Malles Venosta ili (južnotirolski) Mals, u alpskoj sjevernoj Italiji (pokrajina Alto Adige); prikazan je dostojanstvenik, tj. tamošnji zemaljski gospodar alpskog prijevoja, i to u franačkoj dvorskoj nošnji, koji drži u rukama kao svoj znamen digniteta zorno naslikanu karolinšku spatu ovijenu remenjem³⁹. Taj osobiti spomenik reproducirali smo crtežom u našoj uvodno citiranoj raspravi (ondje fig. a) i nismo ga ni sada htjeli prešutjeti.

Vraćamo se, nakon digresije o likovnim prikazima, opet arheološkim nalazima mačeva karolinškog vremena u Jugoslaviji. Prije smo istaknuli ukupan broj od 23 nalaza spata⁴⁰, karolinškog obilježja i vremena, izuzevši desetak kasnijih nalaza poslijekarolinških spata. Tipološki razvrstana 23 mača (si. 2, sravni popis mačeva) pružaju statističke podatke kako slijede: 6 su primjeraka označivi kao Petersenov tzv. poseban tip 1 (ukoliko su oni bliže odredivi), uključivši onaj bez jabučica (popis mačeva br. 5), jednoznačno su zatim 4 primjerka Petersenova tipa H i 10 primjeraka Petersenova tipa K, a 2 među njima su Petersenovog prijelaznog tipa K-O; nadalje nije moguće 3 na balčaku oštećena primjerka (sravni kartu si. 2) pobliže tipološki svrstati, iako pripadaju najvjerojatnije 9. stoljeću. Njih 10 primjeraka su ranokarolinški, odnosno kovani su u kasnijem 8. stoljeću, a preostalih 13 primjeraka proizvedeni su tijekom prvih desetljeća 9. stoljeća⁴¹. Nakon izvršene pomnive formalne analize, uključivši rendgensko snimanje većine mačeva, možemo sve to tvrditi s priličnom sigurnošću. Oslanjajući se na podatke iz našeg popisa mačeva, valja ustanoviti da su svega 7 primjeraka sačuvana u zatvorenim grobnim cjelinama⁴², a 3 su primjerka nađena u oštećenim, tj. krnjim

³⁷ Cf. Z. Vinski o.c. (n. 1) n. 53, 117, 119.

³⁸ Za podatke, lit. i izbor prikaza na minijaturama cf. Z. Vinski o.c. (n. 1) 18 n. 71—76 tab. XVI, 4—6.

³⁹ Karl der Grosse, *Werk und Wirkung* (izložbeni katalog Aachen) (1965) 479 no. 656 fig. 114. — W. Braunfels, *Die Welt der Karolinger u. ihre Kunst* (1968) 84, 366 tab. IV. — Cf. Z. Vinski o.c. (n. 1) 19 n. 76a fig. a. — Nedavno opširnije H. Vierck o.c. (n. 35) 466

—479 fig. 2, 1 fig. 3, 1 fig. 4, 2 tab. u boji uz p. 468.

⁴⁰ Cf. ovdje n. 12 i pripadni tekst.

⁴¹ Sravni našu statistiku iz 1981. g. — cf. Z. Vinski o.c. (n. 1) 26 — i ovdje eksurse 1 i 2.

⁴² U dalmatinskom zaleđu 6 grobnih cjelina (cf. ovdje n. 1—25 i pripadni tekst), te 1 grobna cjelina u Podravini (cf. ovdje n. 49 i pripadni tekst); sravni popis mačeva br.: 1b, 1c, 1d, 6, 8, 13, 19.

grobovima⁴³, dok preostalih 13 mačeva⁴⁴ valja dan-danas označiti kao pojedinačne nalaze (sravni popis mačeva), premda oni vjerojatno potječu znatnim dijelom iz uništenih grobova ili ponegdje možda s nekadašnjeg bojnog poprišta; nalazi mačeva u vodi su rijetki, npr. jedan do dva primjerka iz rijeke Drave⁴³. Pripominjemo da se na nekadašnjem opsežnom arealu rasprostiranja karolinške države naišlo u nizu slučajeva na nalaze mačeva u vodi, npr. u rijekama: Loire, Seine, Meuse (Maas), Schelde, Waal, pogotovo u Rajni itd.

Kronološko opredjeljivanje slavenskih plemićkih grobova s priloženim mačevima indicira nam determinantu užeg vremenskog raspona pokapanja, imajući na umu povijesne čimbenike; sveukupno na jugoslavenskom području iznosi taj raspon približno barem 6 desetljeća, tj. od nešto prije 800. godine sve do u drugu polovicu 9. stoljeća. Mačeve se importiralo zacijelo iz Porajnja smjerom preko alpskih prijevoja, i to najprije na podravsko tlo⁴⁶, tj. već prije 800. godine, a u dalmatinsko zaleđe oko i neposredno poslije 800. godine, te u slijedećim desetljećima 9. stoljeća. S obzirom na pojedinačne nalaze, za koje možemo koristiti samo tipološki kriterij, opravdano je pretpostaviti da su oni došli uglavnom u Podravinu, odnosno i u dalmatinsko zaleđe, istovremeno kao i odgovarajući primjerci iz ušćuvanih, jasno odredivih grobnih cjelina. Došli smo do zaključka da su svi nalazi mačeva u Jugoslaviji, o kojima raspravljamo, importirani zapravo iz karolinške države, čini se, pretežno iz srednjeg Porajnja⁴⁷. Vrijeme izradbe mačeva nesumnjivo je ranije od poprilično nešto kasnijeg vremena sahrane slavenskih vlasnika tih mačeva. Načelno valja vremenski razlikovati trenutak nastanka od trenutka stavljanja u grobove, što, naime, uključuje i interval upotrebe, posebice ako se radi o importiranom oružju; na takve se metodički bitne okolnosti u nas pokatkad zaboravljalo, tako npr. prilikom prve objave već spomenutog značajnog groba 322 s nalazišta Nin-Ždrijac⁴⁸ (popis mačeva br. 6).

Pažnje vrijedan je — osim grobova u dalmatinskom zaleđu — osebujan grob plemića s panonskog nalazišta Medvedička⁴⁹ (popis mačeva br. 19) u Podravini (kod Đurđevca), dakle podalje od tadašnjeg dosizanja hrvatske kneževine. Grob datiramo pred završetak 8. stoljeća i determiniramo ga kao najstariji ranosrednjovjekovni slavenski grob ratnika s mačem u Jugoslaviji⁵⁰. Provjereno je da se tu radi o pojedinačnoj pojavi zatvorene grobne cjeline. Franačka sahrana ovdje ne dolazi u obzir, jer su znatno ranije pokršteni Franci tada, tj. prije i oko 800. godine, već odavna bili napustili iskonski poganski običaj stavljanja priloga u grobove, dok obilježje baš takvih grobnih priloga isključuje avarsku etničku atribuciju, pa preostaje jedino moguće panonsko-slavensko etničko određivanje za grob u Medvedički. Njemu pripada skupocjena ranokarolinška spata druge polovice

⁴³ Sravni popis mačeva br.: 10, 14, 17.

⁴⁴ Sravni popis mačeva br.: 1a, 2—5, 7, 9, 11, 12, 15, 16, 18, 20.

⁴⁵ U popisu mačeva možda br. 18 i pouzdano br. 20 (sravni ekskurs 2).

⁴⁶ O podravskim nalazima mačeva raspravljamo nešto niže u tekstu, cf. ovdje n. 49—53 i pripadni tekst (također ekskurs 2).

⁴⁷ Za obrazloženje karolinškog importa mačeva cf. Z. Vinski o.c. (n. 1) 26, 32, 37.

⁴⁸ Cf. ovdje n. 18 i pripadni tekst.

⁴⁹ Poblize (s podacima o okolnostima nalaza) cf.: Z. Vinski o.c. (n. 9) 165 sqq., 177 sqq. «§ 4 tab. X, 1, 2, XI, XVI, 1a 1b, XVII, 1—3. — Isti o.c. (n. 1) 12, 32 n. 30, 31 tab. II, 1—4,

⁵⁰ Cf. Z. Vinski o.c. (n. 1) 33—

8. stoljeća, s tipično ranokarolinškim jezičcem remena za korice spate⁵¹; stigla je — kao i ranokarolinška spata sa susjednog međimurskog nalazišta Prelog-Cirkovljan⁵² (popis mačeva br. 18) — ondje na Dravu tijekom posljednjeg desetljeća 8. stoljeća. To se zacijelo desilo kao posljedica višekratnih ratnih pohoda vojske Karla Velikog, odnosno njegovog furlanijskog markgrofa, protiv Avara u Panoniji, u kojima su svakako sudjelovale i slavenske vojne jedinice, tada u savezu s Francima⁵³.

Nezavisno od zbivanja u Panoniji, navedenog u prethodnom pasusu, importiralo se u smjeru Jadranskog mora iz karolinške države mačeve, drugo oružje i ostruge, kao retroaktivan odraz početne kristijanizacije, vršene franačkim misionarstvom, i to u netom nastalu hrvatsku kneževinu, te ponešto u obližnje krajeve dalmatinskog zaleđa. Bili su to nesumnjivo darovi vladajućem sloju, no također tražena trgovačka roba, poželjna Hrvatima i susjednim Neretljanima. U Hrvata su karolinški nalazi oružja zapravo dopunsko svjedočanstvo prethodne i tadašnje misionarske djelatnosti, nakon 800. godine, za vladanja Karla Velikog (768—814)⁵⁴. Sličan se proces odvijao, uostalom, na evropskom sjeveru, u složenijim prilikama, jamačno ponešto kasnije za vladanja Karlovog sina i nasljednika Ljudevita Pobožnog (814—840)⁵⁵; međutim, skandinavski su Vikinzi približno prije prijelaza od 9. na 10. stoljeće, ako ne ranije, započeli svojom mnogobrojnom i tipološki raznolikom proizvodnjom mačeva⁵⁶. Za sada ne postoje indicije ili putokazi o ni približno takvom oružarskom stvaralaštvu u 10. i 11. stoljeću na području Jugoslavije, jer broj evidentiranih mačeva tada čak opada. S jugoslavenskog teritorija poznato nam je do sada ukupno samo oko desetak (objavljenih i neobjavljenih) željeznih dvosječnih mačeva tog vremena, a njih bi trebalo zasebno obraditi drugom prilikom.

Stigli smo na završetak našeg raspravljanja, pa zaključno navodimo pitanje otkle i kojom je smjernicom prema istočnoj obali Jadranskog mora, tj. njezinom zaleđu, pristizalo ranokarolinško i karolinško oružje, što smo ga, prvenstveno prema datiranju grobnih cjelina, ponovno interpretirali u sumarnom pregledu. U tom smislu navodimo slijedeće: Sva je prilika da je karolinški trgovački put vodio s lotarinško-luksemburško-porajnjskog areala, bogatog kvalitetnom željeznom ruda-

⁵¹ Poblize s paralelama cf. Z. Vinski o.c. (n. 9) 166—168, 178., 180 tab. X, 1, 2, XVII, la, lb.

⁵² Cf. Z. Vinski o.c. (n. 3) 12—15, 32 n. 36 tab. III, 1. — Naknadno je Muzej Međimurja (Čakovec) ustanovio da maločas citirani mač potječe, čini se, iz dijelom uništenog avarsko-slavenskog groblja 8. st. između mjesta Prelog i sela Cirkovljan.

⁵³ Spominju se npr. slavenski vojskovođa Vojnomir (Vonomir Slaven u karolinškim pisanim izvorima) i furlanijski markgrof Erih, poblize: F. Šišić, Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara etc. (1925) 301—304 n. 8—15. — N. Klaić, Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku (1971) 167—169 n. 8—12.—A Avenarius, Die Awaren in Europa (1974) 182

sq. — Cf. Z. Vinski o.c. (n. 9) 177 n. 193—194a.

⁵⁴ Za prikupljenu lit. o Karlu Velikom cf. Z. Vinski o.c. (n. 1) 9 n. 1, 2. — Uz nju sumarno M. Brandt, Srednjovjekovno doba povijesnog razvitka (1980) 225—237.

⁵⁵ O Ljudevitu Pobožnom cf. L. Halphen, Charlemagne et l'empire carolingien (1968) 195 sqq 477 (s daljom lit.). — Sumarno M. Brandt o.c. (n. 54) 237—242. — O trgovačkim kontaktima karolinške države cf.: T. J. Arne, La Suède et l' Orient (1914) 22. — A. Dopsch, Die Wirtschaftsentwicklung der Karolingerzeit II (1922) 186 sqq. — H. Arbm an o.c. (n. 11) 9 sqq., 13.

⁵⁶ Z. Vinski o.c. (n. 1) 16 n. 50, 124.

čom — unatoč nekolicini zabrana izvoza oružja Karla Velikog⁵⁷ — čini se preko gornjeg Dunava i prijevoja Alpa, te karolinške sjeverne Italije i Istre u dalmatinsko zaleđe. Arheološki je jasno dokaziv karolinški kulturni utjecaj na dalmatinsko zaleđe započeo oko i poslije 800. godine, a trajao je do nešto poslije 850. odnosno najkasnije do neposredno prije 878. godine, što uostalom potvrđuju povijesne činjenice, s obzirom na zavisnost hrvatske kneževine od karolinške prevlasti⁵⁸. Netom poslije toga postala je ranofeudalna hrvatska država samostalna, dakle ne prije kasnog 9. stoljeća⁵⁹.

EKSKURS 1

Tijekom jeseni 1981. godine saznali smo za jedan novi nalaz mača u Hrvatskoj. Podatke, skicu i foto-snimak tog nalaza dugujemo sušretljivosti konzervatora-arheologa I. Šarića (Zagreb). On je, kao predstavnik Regionalnog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu, rekognoscirao 1980. godine u planinskoj Hrvatskoj južni dio pokrajine Like, tj. kraj u općini Gračac (taj toponim valja razlikovati od istoimenog sela kod Skradina, do dalmatinske rijeke Krke, popis mačeva br. 5). Obilazio je, uz ostalo, gradinu Zvonigrad, smještenu strmo iznad desne obale rijeke Zrmanje (na južnim padinama izduženog planinskog masiva Velebita), tj. pogranične rijeke između sjevernodalmatinskog i južnoličkog područja. U bližjoj okolici Zvonigrada otkriven je, nešto prije 1980. godine, slučajno pri pošumljavanju terena (vršenom od Šumarije u Gračacu), željezni dvosjekli mač (si. 5, popis mačeva br. 15); njegova ukupna dužina iznosi 0,85 m, potpuno uščuvano sječivo, s plitkim uzdužnim žlijebom, vjerojatno je damascirano. Na žalost maču nedostaju nakrsnica i jabučica, odnosno on predstavlja krnji primjerak (bez balčaka), a čuva ga Šumarija u Gračacu. Sva je prilika da se tu radi o karolinškoj spati 9. stoljeća, iako njezino oštećeno stanje ne dopušta bliže tipološko opredjeljivanje; možda spata potječe iz uništenog groba ili s bojnog poprišta — u potonjem slučaju smije se spekulativno pretpostaviti da je vlasnik spate ondje ubijen, pa su tada u borbi nastala jaka oštećenja spate (si. 5). Nedovoljno istraženo nalazište Zvonigrad indicira stanovit naseobinski kontinuitet, na osnovi slučajnih kovinskih nalaza željeznog doba i ondje otkrivenog rimskog kamenog spomenika. Ta je gradina geostrateški vladala nad jedinim dostupnim putem ondje na krševitim obalama Zrmanje. Geografski smještaj visinske utvrde Zvonigrad, na gornjem toku Zrmanje, u našem je kontekstu utoliko značajan, jer to nalazište prostorno nešto zbližava dalmatinska nalazišta mačeva (si. 2) s pokrajinom Likom, tj. s nalazištem Prozor (bilj. 31, popis mačeva br. 16) u Gackom polju sjeverne Like⁶⁰.

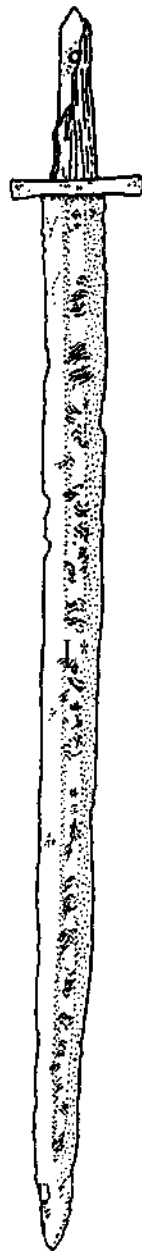
⁵⁷ Cf.: E. A. Gessler, *Die Trutzwaffen der Karolingerzeit* (1908) 153 sq. — H. Preidel, *Slawische Altertumskunde des östlichen Mitteleuropa im 9. u. 10. Jahrhundert* (1961) 36 sq. n. 65–74. — Dalju lit. navodi H. Jankuhn o.c. (n. 33) 228 n. 93.

ss Cf.: F. Šišić o.c. (n. 53) 355–363. — N. Klaić o.c. (n. 53) 191–248.

⁶⁰ » Cf.: F. Šišić o.c. (n. 53) 376 sqq. 384 sq. — N. Klaić o.c. (n. 53) 250–259. — eo cf. Z. Vinski o.c. (n. 1) 40 sq. — Sličan iako sažetiji njemački tekst sadrži naša rasprava (ovdje n. 1a) 487 sq.

Slika 5.

Slika 6.

EKSKURS 2

Valja upozoriti na još jedan mač iz Hrvatske, za koji smo naknadno saznali, a čuva ga Muzej grada Koprivnice. Podatke, skicu i foto-snimak dugujemo susretljivosti arheologa S. Sušanj-Kolar, bivšem kustosu imenovanog muzeja. Nalazište mača je mjesto Legrad, položaj Šoderica, na desnoj obali rijeke Drave. Željezni dvosjekli mač (si. 6, popis mačeva br. 20) je pojedinačan nalaz u dravskom šljunku, ondje odavno naplavljen, no nađen prije nekoliko godina. Ovaj je primjerak također krnj, nedostaje mu jabučica, pa ga nije moguće bliže tipološki opredijeliti. Na željeznoj osnovici drška uočljiva je rupa za zakovicu i dijelom ušćuvana drvena obloga, možda sekundarno pričvršćena, poput krnjeg mača u grobu Mostar-Vukodol (bilj. 25, popis mačeva br. 13). Željezna neukrašena prilično masivna nakrsnica (nedovoljno preparirana) je karolinški oblikovana; potpuno ušćuvano sječivo, bez uzdužnog žlijeba, doista je dugo (dužine 0,86 m) i nesumnjivo damascirano. Ova je karolinška spata (si. 6), po našem rasuđivanju, kovana u prvoj polovici 9. stoljeća. Njezino pojavljivanje na Dravi donekle je uvjetovano povijesnim čimbenicima, sličnim onima (navedenim prije u tekstu) za susjedne (si. 2) podravske (doduše nešto starije) nalaze zapravo ranokarolinških spata s nalazišta Prelog-Cirkovljan (bilj. 52, popis mačeva br. 18) i grobnog nalazišta Medvedička (bilj. 49–51, popis mačeva br. 19). Spata s nalazišta Legrad-Šoderica je zbog specifičnog stanja njezinog balčaka morala prilično dugotrajno biti u upotrebi prije nego je dospjela u Dravu. Sama po sebi ta je karolinška spata po tipologiji nakrsnice svakako mlađa od netom spomenutog ranokarolinškog oružja, pa je kasnije donesena u Podravinu, i to poprilično poslije sloma avarske vlasti, kada je jačala moć Karlovica nad Slavenima Panonije tijekom 9. stoljeća⁶¹.

POPIS KAROLINŠKIH MAČEVA U JUGOSLAVIJI

(isključeni su mačevi tipa W, tipa Z, tipa X i tipa a; brojevi u popisu mačeva odnose se na brojeve na karti si. 2)

1. Biskupija, položaj Crkvina, kod Knina, Hrvatska:
 - a) mač, poseban tip 1, ranokarolinški, razoren grob;
 - b) mač, tip K (ULFBERHT-sječivo), ranokarolinški, grob 1, zatvorena grobna cjelina (popraćena novcem), datirana na početak 9. st.;
 - c) mač, tip K, ranokarolinški, grob 6, zatvorena grobna cjelina (popraćena novcem), datirana na početak 9. st.;
 - d) mač, tip K, karolinški, pretpostavljivo grob 8, zatvorena grobna cjelina, datirana u prvu polovicu 9. st.;
 čuva Muzej hrv. arh. spom., Split.

⁶¹ Sličan iako sažetiji njemački tekst sa-
drži naša rasprava (ovdje n. la) 488 sq.

2. Orlić, kod Knina, Hrvatska: mač, tip K, karolinški, razoren grob; čuva Muzej hrv. arh. spom., Split.
3. Vrpolje, kod Knina, Hrvatska: mač, poseban tip (1?) ranokarolinški, grob?; čuva Muzej hrv. arh. spom., Split.
4. Plavno, kod Knina, Hrvatska: mač, ulomak, vjerojatno poseban tip, ranokarolinški, grob?; čuva Muzej hrv. arh. spom., Split.
5. Gračac, do rijeke Krke, kod Skradina, Hrvatska: mač, vjerojatno poseban tip (jabučica nije sačuvana), ranokarolinški, grob?; čuva Muzej hrv. arh. spom., Split.
6. Nin, položaj Ždrijac, kod Zadra, Hrvatska: mač, tip H, karolinški, grob 322, zatvorena grobna cjelina, datirana prije sredine 9. st.; čuva Arh. muzej, Zadar.
7. Gradac, položaj seosko groblje uz crkvu Sv. Petra, kod Drniša, Hrvatska: mač, tip H, vjerojatno ranokarolinški, razoren grob; čuva Muzej hrv. arh. spom., Split.
8. Kojane, položaj Crkvina, kod Vrlike, Hrvatska: mač, tip K-O, karolinški, grob, zatvorena grobna cjelina, datirana oko sredine 9. st.; čuva Muzej hrv. arh. spom., Split.
9. Katuni, kod Omiša, Hrvatska: mač, tip H, ranokarolinški, grob?; čuva Arh. muzej, Split.
10. Zeževica Donja, kod Omiša, Hrvatska: mač, tip K, karolinški, oštećen grob, datiran u drugu polovicu 9. st.; čuva Arh. muzej, Split.
11. Mogorjelo, kod Čapljine, Hercegovina: mač, tip K, karolinški, razoren grob; čuva Zem. muzej, Sarajevo.
12. Stolac, položaj Čairi, Hercegovina: mač, tip K, grob?; čuva Muzej Hercegovine, Mostar.
13. Mostar, položaj Vukodol, Hercegovina: mač, tip? (jabučica nije sačuvana), karolinški, grob, zatvorena grobna cjelina, datirana oko sredine 9. st.; čuva Muzej Hercegovine, Mostar.
14. Rudići, položaj Grebenice, kod Glamoča, Bosna: mač, tip H, karolinški, oštećen grob, datiran u prvu polovicu 9. st.; čuva Zem. muzej, Sarajevo.
15. Zvonigrad, nad Zrmanjom, kod Gračaca (južna Lika), Hrvatska: mač, tip? (jabučica i nakrsnica nisu sačuvane), karolinški, poprište bitke ili razoren grob?; čuva Šumarija, Gračac.
16. Prozor, položaj Gornja Luka, kod Otočca, Hrvatska: mač, tip K (ULF-BERHT-sječivo), karolinški, grob?; čuva Arh. muzej, Zagreb.
17. Podsused, položaj Susedgrad (do ruševina), kod Zagreba, Hrvatska: mač, tip K-O, karolinški, oštećen grob, datiran u prvu polovicu 9. st.; čuva Arh. muzej, Zagreb.
18. Prelog-Cirkovljan, Hrvatska: mač, poseban tip 1, prijelazan oblik k tipu K, ranokarolinški, iz rijeke Drave ili grob?; čuva Muzej Međimurja, Čakovec.
19. Medvedička, kod Đurđevca, Hrvatska: mač, poseban tip 1, prijelazan oblik k tipu H, ranokarolinški, grob, zatvorena grobna cjelina, datirana prije 800. g.; čuva Arh. muzej, Zagreb.
20. Legrad, položaj Soderica, kod Koprivnice, Hrvatska: mač, tip? (jabučica nije sačuvana), karolinški, iz rijeke Drave; čuva Muzej grada Koprivnice.

POPIS SLIKA
ABBILDUNGSNACHWEIS

- SI. 1
Karta rasprostiranja karolinških i poslijekarolinških nalaza u Jugoslaviji, opća orijentacija (vidi bilj. 6).
- Abb. 1
Allgemeine Verbreitungskarte karolingischer und postkarolingischer Funde in Jugoslawien (vgl. Anm. 6).
- SI. 2
Karta rasprostiranja karolinških mačeva, svrstanih po tipovima, u Jugoslaviji (vidi bilj. 7 i popis mačeva).
- Abb. 2
Verbreitungskarte typologisch eingeordneter karolingischer Schwerter in Jugoslawien (vgl. Anm. 7 und die Fundliste).
- SI. 3
Karta rasprostiranja ranosrednjovjekovnih mačeva, karolinškog i vikinško-varjaškog podrijetla, sa signaturama ULFBERHT na sječivima, širom Evrope, po M. MüllerAVilleu (vidi bilj. 33, 35).
- Abb. 3
Europäische Verbreitungskarte frühmittelalterlicher Schwerter karolingischer und wikingisch-warägischer Herkunft, mit ULFBERHT-Beschriftung an den Klängen, nach M. Müller-VVille (vgl. Anm. 33, 35).
- SI. 4
Karta rasprostiranja ranosrednjovjekovnih mačeva, sa signaturama ULFBERHT na sječivima, širom Evrope, po A. K. Anteinu (vidi bilj. 33).
- Abb. 4
Europäische Verbreitungskarte von Schwertern mit ULFBERHT-Beschriftung an den Klängen, nach A. K. Antein (vgl. Antn. 33).
- SI. 5
Zvonigrad, mač, mj. cea 1 : 5 (vidi ekskurs 1).
- Abb. 5
Zvonigrad, Schwert, M. etwal : 5 (vgl. Exkurs 1).
- SI. 6
Legrad-Šoderica, mač, mj. cea 1 : 6 (vidi ekskurs 2).
- Abb. 6
Legrad-Šoderica, Schwert, M. etwa 1 : 6 (vgl. Exkurs 2).

Zusammenfassung

ABERMALS ZU KAROLINGISCHEN SCHWERTERN IN JUGOSLAWIEN

Vorerst sei auf unsere kroatisch geschriebene Abhandlung¹ hingewiesen, die auch deutsch verfasst in Mainz erschienen ist^{1a}, worin sämtliche uns bis dahin zugänglichen karolingischen Schwerter vom Territorium Jugoslawiens systematisch bearbeitet und zeichnerisch vorgelegt wurden. Wir berufen uns darauf, bzw. auf die ebendort reproduzierten Waffen, die nach entsprechenden Fundorten zitiert hier nicht wiedergegeben werden sollen. Obzwar eine gewisse Rekapitulation unumgänglich ist, beabsichtigen wir etliche Feststellungen nun nachtraglich bekanntzugeben, zusätzlich mit 2 Exkursen betreffs 2 bislang ungenügend bekannter karolingischer Schwerter. Der Kartierung wird Aufmerksamkeit mittels vervollständigter Verbreitungskarten gezollt.

Es ist zweifellos nicht ein Spiel des Zufalls, dass sich der karolingische Kultureinfluss auf die Südslawen archäologisch am deutlichsten bei den Kroaten ermitteln lässt, die seit etwa um und nach 800, gemäss der karolingischen Vormachtstellung, von der fränkischen Mission Norditaliens (Friaul), bzw. von Aquileia aus, allmählich zum Christentum bekehrt wurden; der Sitz des Patriarchen, sowie des karolingischen Markgrafs von Friaul, war eigentlich Cividale del Friuli, damals benannt *Civitas Austriae*². Zeitgleich mit dem Christianisierungsprozess um 800, entstand das frühfeudale kroatische Fürstentum, historisch eindeutig belegbar für das 9. Jahrhundert, im dalmatinischen Binnenland der ostadriatischen Küste³. Das Kerngebiet dieses Fürstentums umgrenzen etwa die in die Adria mündenden Flüsse Zrmanja und Cetina, jedoch ohne dem ostadriatischen Archipelag und den Küstenstädten, ausgenommen das Städtchen Nin. Den archäologisch-kunsthistorischen Widerschein des frühfeudalen kroatischen Staates im frühen Mittelalter kennzeichnet die sog. dalmatinisch-kroatische Kultur⁴ mit ihrem reichen Denkmälervorrat, so eigens vorromanische Kirchenbauten, Flechtwerksteinskulptur usw., sowie Gräberfelder teils in Reihen; innerhalb letzterer ist ein karolingisch deutbarer Fundbestand, zumeist aus dem 9. Jahrhundert, überwiegend aus Gräbern, recht beachtlich. Symptomatisch sind diesbezüglich — abgesehen von einigen frühkarolingischen wertvollen zum Teil sakralen metallenen Kleinkunstgegenständen⁵ — vielzählige Sporen und eine relativ beschränkte Anzahl an Waffen karolingischer Formbildung. Hier beschäftigen wir uns mit einer bestimmten Waffenauswahl, aber nebenher mit Sporen als Reiterrequisiten. Seinerzeit veröffentlichten wir eine eher allgemeine Verbreitungskarte charakteristischer Funde karolingischer Ausprägtheit in Jugoslawien, als ungefähre Richtschnur, nach dem Stand bis 1965, die damals gelegentlich des I. Internationalen Kongresses für slawische Archäologie in Warszawa⁸ vorgelegt wurde. Heutzutage ist die betreffende Karte nicht mehr vollständig, da sich inzwischen die Fundzahl vermehrt hat. Wir vermerkten in dieser Karte nachträglich zumindest die Neufunde an karolingischen Schwertern, allerdings mit Einbeziehung etlicher postkarolingischer Exemplare, obwohl letztere hier nicht beachtet werden (Abb. 1). Ausserdem sei

auf unsere neue Verbreitungskarte typologisch eingeordneter karolingischer (einschliesslich frühkarolingischer) Schwerter Jugoslawiens hingewiesen⁷ (Abb. 2), sowie auf die dem Text beigelegte Fundliste der einschlägigen Waffen; beide sind grundlegend für unsere weiteren Ausführungen.

Der Kommentar zur räumlichen Lage der in der Verbreitungskarte (Abb. 2) angegebenen Fundorte ist kurzgefasst folgender: Der Schwerterfundstoff stammt überwiegend aus dem bereits erwähnten Kerngebiet des kroatischen Fürstentums, hin und wieder auch aus den ihm benachbarten kontinental-westbalkanischen Gegenden, einerseits mitunter östlich von den slavischen Narentanern der jetzigen Herzegowina, andererseits stellenweise weiter nördlich aus Gebirgskroatien und (vom südpannonischen Boden an den Flüssen Save und Drau.⁸ Beinahe keinerlei karolingische Zeugnisse gibt es auf den mitteldalmatinischen grossen Inseln (besiedelt überwiegend von Narentanern) und in den dalmatinischen Küstenstädten, die bekanntlich (abgesehen vom Städtchen Nin) Byzanz unterstanden. Im östlichen Bereich Jugoslawiens, eigens südlich der Donau, gibt es kaum noch Spuren von solchen Funden, weil sich derselbe Raum ausserhalb der karolingischen Einflusssphäre befand. Einzelfunde an Schwertern aus den donauländischen Provinzen Batschka und Banat sind durchwegs später, d. h. postkarolingisch-ottonisch (Abb. 1).

Die grosse Anzahl von Sporen karolingischer Form (mehr als 100 Funde) aus Gräbern zumeist im Kerngebiet (Abb. 1) lassen, bei einfachen eisernen Exemplaren, zumindest teilweise, auf Nachahmung des karolingischen Prototyps in lokalen slavischen Werkstätten der dalmatinischen Kroaten schliessen.⁹ In unserem Kontext sollen allerdings nur nebenher einige Funde eher importierter Sporen einbezogen werden, soweit sie mit signifikanten Waffengrabverbindungen zusammenhängen. Das gilt ebenfalls für die spärlichen langen Scramasaxe und für einige Flügel Lanzens¹⁰ Unsere Aufmerksamkeit widmen wir hauptsächlich dem eisernen zweischneidigen Langschwert, bzw. der frühkarolingischen und karolingischen Spatha und ihrem Vorkommen in Jugoslawien. Die genaue typologische Beurteilung dieser charakteristisch karolingischen Waffenkategorie erfolgt nach der in Europa üblichen Nomenklatur des Nonveggers Jan Petersen¹¹ Es sei beigelegt, dass die Spatha in der frühfeudalen karolingischen Gesellschaftsordnung, ausser der primären Waffenfunktion, gleichfalls gewissermassen als Würdesymbol Geltung hatte.

Nach dem jetzigen Stand der Forschung ergibt sich der fundstatistische Nachweis von 20 Fundorten mit insgesamt 23 Schwertern karolingischer Typenbestimmung in Jugoslawien¹² (Abb. 2), vgl. die Fundliste. Sämtliche der einschlägigen Schwerter benutzte man, bzw. sie kamen in die Erde im Laufe des 9. Jahrhunderts, d. h. sie gehören dem 9. Jahrhundert an, obzwar die kleinere Hälfte derselben bereits früher, also im vorgerückten 8. Jahrhundert geschmiedet worden sind. Nachdrücklich jüngere Schwertfunde — je ein Exemplar vom Typ W, desgleichen vom Typ Z, sowie einige Exemplare vom Typ X nach der Petersenschen Nomenklatur und teils noch spätere vom Typ a nach Nomenklatur von Nadolski¹³ — haben wir hier ausgeklammert; diese gehören eigentlich der spät- und postkarolingischen, bzw. der postkarolingisch-ottonischen Zeit an, mitunter

gibt es sie noch im 12. Jahrhundert. Im 10. und im 11. Jahrhundert kommen in den Gräbern der dalmatinischen Kroaten kaum noch Schwerter vor, offenbar nicht mehr karolingische *proprie dictu*.^{xi} Wir berufen uns weiterhin auf diejenigen Waffen die unsere Fundliste enthält, bzw. auf die Spathafunde (vermerkt in der Verbreitungskarte Abb. 2) nach jugoslavischen Fundorten gestaffelt — wobei die Zeitstellung der evidentierten Gräber in der Fundliste vermerkt wird — mit Voranstellung der wichtigsten Fundstätte im dalmatinischen Kroatien, d. h. Biskupija-Crkvina bei Knin.

Wir erwähnen einige Feststellungen zu den als Grabanzheiten geltenden schwertführenden Gräbern (die sämtlich veröffentlicht sind, vgl. die diesbezüglichen Anmerkungen in der hier Anm. 1 angeführten Abhandlung): Sie gehören überwiegend dalmatinisch-kroatischen Reihengräbern an, mit oder ohne nebenstehender vorromanischen Kirche, obwohl auch einzelne Gräber zu verzeichnen sind¹⁵ Diese slawischen Kriegergräber waren entweder einfache Erdbestattungen oder Gräber umrandet mit rustikaler Steinsetzung, u. zw. manchmal im Holzsarg oder scheinbar nur auf dem Totenbrett, die Toten waren ungefähr gegen Osten orientiert.¹⁶ Die Grabinventare enthielten, abgesehen von Schwertern karolingischer Formbildung, mit oder einzelfalls ohne Begleitgarnituren, verschiedene andere Beigaben: öfters Sporen karolingischer Form, zumeist mit Begleitgarnituren, hie und da Flügellanzes, Messer, sehr selten anstatt Spatha längere Scramasaxe, einmal den Emblem-Rest eines Lanzenschuhs, dann mehrmals etliche Gefässe bzw. Flüssigkeitsbehälter (Ton, ausnahmsweise Glas oder Kupfer), beschlagene Holzeimer, mitunter Feuerstahl usw. Die Grabbeigaben bezeugen zweifellos Tradition heidnischen Brauchtums,¹⁷ trotz dem beginnenden Christianisierungsprozess der Adelschicht, den Import an karolingischen Waffen und Sporen verdeutlicht. Die geschlossenen Kriegergräber sind durchwegs Einzelbestattungen bis auf das gut beobachtete seltene Familiengrab 322 — Mann, Frau und Kind mit reichen Beigaben — des grossen und frühen dalmatinisch-kroatischen Reihengräberfeldes von Nin-Ždrijac (Fundliste Nr. 6)¹⁸ Besondere Bedeutung haben nach wie vor zwei Adelsgräber im langdauernden zum Teil in Reihen angelegten dalmatinisch-kroatischen Gräberfeld von Biskupija-Crkvina, d. h. Grab 1 und Grab 6 (Fundliste Nr. 1b und 1c)¹⁹. Sie enthalten kostbare frühkarolingische Schwerter — Grab 1 noch an Importen ein frühkarolingisches Sporenpaar und die einmalige vermutlich italienische Kupferpaterra;²⁰ ausserdem begleiten beide Gräber Oboli von je analogen byzantinischen Solidi,²¹ geprägt im vorgerückten 8. Jahrhundert (zwischen 760 und 775) in Syrakus auf Sizilien, jedoch die Bestattungen in beiden Gräbern erfolgte etwa gleichzeitig nach 800, also am Beginn des 9. Jahrhunderts. Grab 8 (Fundliste Nr. 1d)²² von derselben Fundstätte, mit karolingischer Spatha (beschädigte Knaufrone), ist etwas jünger, wohl aus der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts. Eben solche Zeitstellung gilt offenbar für die gestorten Gräber von Rudići und Podused (Fundliste Nr. 14 und 17). Das erwähnte Familiengrab 322 im Gräberfeld von Nin-Ždrijac (Fundliste Nr. 6) mit karolingischer Spatha des frühen 9. Jahrhunderts, müsste man unseren Erachtens in die vorgerückte erste Hälfte, jedenfalls vor 850 datieren.²³ Das dalmatinisch-kroatische Kriegergrab von Koljane-Crkvina (Fundliste Nr. 8) — es enthält ein importiertes relativ jüngerer karolin-

gisches Schwert und ein Sporenpaar, das nach karolingischem Vorbild wahrscheinlich im dalmatinischen Kroatien erzeugt wurde²⁴ — sollte man zeitlich um 850 ansetzen, gleichfalls ungefähr noch das narentanische Grab vom Fundort Mostar-Vukodol (Fundliste Nr. 13); letzteres ist gekennzeichnet von einem seltenen Lanzenschuh-Emblemrest, einer beschädigten, knauflos beigelegten, karolingischen Spatha und zwei ähnlichen Sporen, wohl frühkarolingischer Form, die dort um den Narenta-Fluss, d. h. an der südöstlichen Randperipherie karolingischen Einflussbereiches, nicht mehr als Paarstücke und ohne Garnitur erhalten, wahrscheinlich besonders lange Zeit genutzt wurden.²⁵ Das gestörte Grab vom dalmatinisch-kroatischen Fundort Žeževica Donja (bei Omiš) enthält, neben einer Fliigel-lanze, eine relativ noch jüngere karolingische Spatha (langere Parierstange), mit silbertauschiertem Gefäß (Fundliste Nr. 10)²⁶ wonach dieses Grab etwa in die zweite Hälfte des 9. Jahrhunderts zu datieren ist. Wir begnügen uns mit der angegebenen Auswahl an spathaführenden Gräbern aus dem dalmatinischen Binnenland. Die übrigen 13 zumeist als Einzelfunde deutbaren Schwerter sind in unserer anfangs zitierten Abhandlung einzusehen (vgl. hier die Fundliste).

Zur Fundstatistik der erörterten Eisenschwerter vermerken wir kurz folgende Angaben: Von den bislang insgesamt 23 vorliegenden Exemplaren (Abb. 2)²⁷, weisen, hinsichtlich auf ihren Erhaltungszustand, 11 Exemplare an den Schwertgefäßen 'mancherlei Verzierungen auf. Sichtbar sind vorwiegend am Knauf und an der Parierstange einzelner Fundstücke flächig verhämmerte Metalltuschierung (Messing, vergoldete Bronze, Silber), selten Messingplattierung, oft noch gekerbter Silberdraht (einmal geflochtener Messingdraht) in den Furchen der Knaufhöcker usw. Von den eisernen Schwertklingen sind an 12 Exemplaren qualitativ bewertbare verschieden erhaltene Stahlreste von Schweissdamast aufzuspiiren²⁸, jedoch nur 2 Schwertklingen bestehen aus Edelstahl, bzw. sie weisen die fränkisch-rheinländische Schwertfegermark ULFBERHT auf²⁹. Diese Klingenschrift findet man einesfalls eingätzt in die Klinge der frühkarolingischen Spatha des erwähnten Grabes 1 von Biskupija-Crkvina bei Knin (Fundliste Nr. 1b)³⁰, anderenfalls eintuschiert an der Klinge der karolingischen Spatha vom Fundort Prozor-Gornja Luka bei Otočac (Fundliste Nr. 16)³¹; letztere ist ein Einzelfund wahrscheinlich aus einem vernichteten Grab etwa um 850 (Datierung entsprechend der Parierstangenlänge, zweifellos verschieden von der kürzeren Parierstange des vorerwähnten frühkarolingischen Exemplars). Diese beiden Exemplare aus Kroatien bezeugen das südlichste Vorkommen solcher wertvollen Schwerter mit der angegebenen Klingenschrift in Europa (Abb. 3). Die unseren Erachtens frühkarolingische kostbare Spatha des sehr wichtigen Grabes 1 von Biskupija-Crkvina (Fundliste Nr. 1b)³² dürfte wohl im späteren 8. Jahrhundert angefertigt worden sein, sie ist übrigens als das älteste erhaltene und zugleich den Fundumständen nach datierbare Schwert mit ULFBERHT-Klinge auf dem europäischen Kontinent zu beurteilen³³. Diese Spatha gehört, wie schon gesagt, einem dalmatinisch-kroatischen, also slawischen Adelsgrab an, das wir jedoch, im Hinblick auf die historischen Gegebenheiten, in das beginnende 9. Jahrhundert datieren, trotz dem begleitenden Obolus, bzw. byzantinischen Solidus des vorgerückten 8. Jahrhunderts³⁴. Entsprechungen hierzu gibt es anderswo, d. h. ausserhalb des kroatischen Fürstentums nicht, obwohl es

sonst durchaus möglich ist zu den meisten der vorhandenen Spathafunde aus Jugoslawien typologische Parallelen von diversen ausländischen Fundorten zu ermitteln. Eine Anzahl von vergleichbaren Exemplaren haben wir in unserer eingangs angegebenen Abhandlung evidenciert³⁵.

Der europäische Spathafundbestand des 8. und 9. Jahrhunderts ist vielzählig, allerdings von weitgestreuten Fundorten; dies gilt für frühkarolingische Schwerter hergestellt in der zweiten Hälfte des 8. Jahrhunderts im mittlrheinischen Gebiet, sowie für die umfangreichere Anzahl karolingischer Schwerter, angefertigt im Laufe des 9. Jahrhunderts nicht ausschliesslich nur im Rheinland, sondern möglicherweise auch weitflächiger. Etwaige Nachahmung von Waffen nach rheinländischen Vorbildern anderswo ist einstweilen eine offene Frage, abgesehen von Skandinavien. Entsprechend der Fachliteratur³⁶ kann man den erwähnten Spathafundbestand am Kontinent annähernd von West nach Ost, von der Loire und Seine über den Rhein bis an die Oder verfolgen (in der Sowjetunion nicht vor dem 10. Jahrhundert). Aus dem 9. und 10. Jahrhundert gibt es an verschiedenen Fundstellen waffenführende karolingisch beeinflusste Gräber, eigens in Gebieten mit beginnendem Christentum, verzögert in Skandinavien, sowie nicht selten in Mitteleuropa, z. B. oftmals in Grossmähren³⁷. Im Raum innerhalb des einstigen Karolingerreiches blieben Schwerter eher als Flussfunde und kaum noch als Grabfunde erhalten, wenn schon dann in Grenzgebieten, mitunter in den Niederlanden, in Friesland, in niedersächsisch-thüringischen Gegenden und so fort.

Als zeitgenössische Bilddokumente findet man manchmal Spathadarstellungen allerdings in ikonographischen Quellen, d. h. in der berühmten karolingischen Miniaturmalerei des 9. Jahrhunderts, so z. B. zur Lebenszeit Kaiser Karls des Kahlen (823—877)³⁸. Bislang einmalig ist jene monumentale Fresko-Wandmalerei, die ausnahmsweise einen weltlichen Würdenträger, bzw. den Landgrafen in fränkischer Hoftracht, mit realistisch genau abgebildeter riemenumwundener karolingischer Spatha darstellt, u. zw. in der vorromanischen St. Benedikt-Kirche im Städtchen von Malles Venosta (Mals) im alpenländischen Norditalien (Provinz Alto Adige bzw. Südtirol); der Landgraf herrschte wohl über den dortigen Alpenpass im frühen 9. Jahrhundert³⁹. Dieses besondere Denkmal, als Zeichnung abgebildet in unserer eingangs angeführten Abhandlung (darin Abb. a), wollen wir auch diesmal nicht verschweigen.

Nach der erfolgten Abweichung betreffs Bilddarstellungen, wenden wir uns wieder den einschlägigen Schwerterfunden Jugoslawiens zu. Wie schon vorher erwähnt, ergibt unsere Fundstatistik die Gesamtzahl von 23 Schwertern⁴⁰ aus der Karolingerzeit (Abb. 2, vgl. die Fundliste), abgesehen von etlichen jüngeren Funden postkarolingischer Schwerter. Von den 23 Schwertern sind, typologisch gestaffelt, 6 Exemplare als Petersens Sondertyp, wohl 1 (so weit beurteilbar) zu bezeichnen, dasjenige ohne erhaltenem Knauf (Fundliste Nr. 5) mitgerechnet, weiter sind eindeutig 4 Exemplare vom Petersens Typ H und 10 Exemplare vom Petersens Typ K, darunter 2 Exemplare vom Petersens Übergangstyp K-0 vorhanden; dazu sind 3 am Gefäss beschädigte Exemplare (vgl. Abb. 2) typenmässig nicht genau bestimmbar, obwohl sie wahrscheinlich dem 9. Jahrhundert angehören. Weiterhin sind 10 Exemplare (von der Gesamtzahl) frühkarolingisch, bzw. sie sind im späteren 8.,

Jahrhundert geschmiedet worden, die übrigen 13 Exemplare hat man in den ersten Jahrzehnten des 9. Jahrhunderts angefertigt⁴¹. Nach erfolgter Formenanalyse, einschliesslich Röntgenaufnahmen der meisten Schwertfunde, darf man dies mit ziemlicher Sicherheit behaupten. Bezugnehmend auf die Angaben aus der Fundliste gehören nur 7 Exemplare geschlossenen Gräbern⁴² und 3 Exemplare gestörten Gräbern⁴³ an; die übrigen 13 Exemplare⁴⁴ sind jetzt nur noch als Einzelfunde ansprechbar (vgl. die Fundliste), obwohl sie überwiegend aus zerstörten Gräbern oder teilweise vielleicht auch von einstigen Kampfplätzen herkommen dürften. Schwerter als Flussfunde sind recht selten, z. B. 1–2 Exemplare aus der Drau⁴⁵. Es sei erwähnt dass innerhalb des einstigen Verbreitungsgebietes des Karolingerreiches öfters Schwerter im Wasser vorgefunden wurden, z. B. in den Flüssen: Loire, Seine, Meuse (Maas), Schelde, Waal, besonders im Rhein usw.

Die chronologische Beurteilung der slawischen schwertführenden Adelsgräber, mit Berücksichtigung der historischen Möglichkeiten, ergibt auf dem heutigen Territorium Jugoslawiens die engere Bestimmung der Zeitspanne der betreffenden Grablegungen, die ungefähr zumindest 6 Jahrzehnte beträgt, d. h. von etwas vor 800 bis in die zweite Hälfte des 9. Jahrhunderts. Die Schwerter importierte man aus dem Rheinland, wohl über die Alpenpässe, vorerst in die Drauebene⁴⁶, d. h. schon vor 800, jedoch in das dalmatinische Binnenland unmittelbar nach 800 und in den folgenden Jahrzehnten des 9. Jahrhunderts. Im Hinblick auf die obigen Feststellungen betreffs Einzelfunde von Schwertern, die nur typologisch beurteilbar sind, gelangten diese vermutlich zur selben Zeit in die Drauebene und in das dalmatinische Binnenland, wie die ihnen entsprechenden Exemplare in erhaltenen aussagekräftigen Gräberverbänden. Bei sämtlichen Schwertern aus Jugoslawien, die wir erörtern, handelt es sich durchwegs um aus dem Karolingerreich, überwiegend wohl aus dem Mittelrheingebiet, importierte Waffen⁴⁷. Die Anfertigungszeit der Schwerter erfolgte allenfalls früher als die zweifellos spätere Nutzungs- und Begrabungszeit der slawischen Schwertinhaber. An solche methodisch bedeutsamen Umstände vergisst man manchmal hierzulande, so z. B. gelegentlich der erstmaligen Veröffentlichung des schon erwähnten wichtigen spathaführenden Grabes 322 von der Fundstätte Nin-Ždrijac (Fundliste Nr. 6)⁴⁸.

Sonderbeachtung verdient das ausserhalb des einstigen kroatischen Fürstentums in der Drauniederung, also in Pannonien entdeckte Adelsgrab vom Fundort Medvedička (Fundliste Nr. 10)⁴⁹ im heutigen Nordkroatien. Wir datieren dieses nachgeprüfte Einzelgrab an das Ende des 8. Jahrhunderts und bewerten es als das älteste slawische schwertführende Kriegergrab in Jugoslawien⁵⁰. Fränkische Bestattung kommt diesbezüglich nicht in Frage, weil die längst vorher getauften Franken damals, d. h. vor und um 800, keinerlei Beigabensitte mehr übten, die Merkmale der Grabfunde schliessen awarische Bestattung bestimmt aus, somit bleibt nur die pannonisch-slawische ethnische Zuweisung des Grabes von Medvedička einzig möglich. Dessen kostbare frühkarolingische Spatha der zweiten Hälfte des 8. Jahrhunderts, mit frühkarolingischer tierstilverzierter Riemenzunge des Spathascheidengurtes⁵¹, sowie die zeitgleiche frühkarolingische Spatha vom benachbarten drauländischen Fundort Prelog-Cirkovljan (Fundliste Nr. 18)⁵², gelangten dorthin an die Drau im letzten Jahrzehnt des 8. Jahrhunderts, als Folgeerscheinung

der mehrmaligen Kriegszüge der Heere Karls des Grossen, bzw. seines jeweiligen Markgrafs von Friaul, gegen die Awaren in Pannonien, woran zweifellos damals mit den Franken verbündete slawische Scharen auch teilgenommen haben⁵³.

Unabhängig von dem im vorigen Absatz erwähnten Geschehen in Pannonien, importierte man in der Richtung zum Adriatischen Meer aus dem Karolingerreich Schwerter, andere Waffen und Sporen — als retroaktiven Widerschein der von fränkischen Missionaren ausgeübten beginnenden Christianisierung — in das eben entstandene kroatische Fürstentum und mitunter in die ihm benachbarten Gegenden des dalmatinischen Binnenlandes. Zweifelsohne waren das Geschenke für die Adelschicht, aber gleichfalls von den Kroaten und den benachbarten Narentanern begehrte Handelsware. Bei den Kroaten sind entsprechende Waffenfunde eigentlich ein ergänzendes Zeugnis vorangehender und damaliger Missionstätigkeit, zur Regierungszeit Karls des Grossen (768–814) nach 800⁵⁴. Ein ungefähr ähnlicher Vorgang vollzog sich im europäischen Norden, allerdings unter komplexeren historischen Bedingungen, wohl um einige Jahrzehnte später, zur Regierungszeit Karls Nachfolgers und Sohns Ludwig des Frommen (814–840)⁵⁵. Die skandinavischen Wikinger haben bereits, wenn nicht früher, etwa vor dem Übergang vom 9. in das 10. Jahrhundert mit ihrer vielfachen und typologisch mannigfachen Waffenerzeugung von Schwertern begonnen⁵⁶. Einstweilen gibt es keinerlei Indizien oder etwaige Hinweise betreffs dazu vergleichbarer Waffenerzeugung im 10. und 11. Jahrhundert innerhalb Jugoslawiens, denn die Stückzahl der ermittelten Schwerter nimmt sogar ab. Aus dieser Zeit sind uns bislang insgesamt nur ungefähr 10 Exemplare von (veröffentlichten und unveröffentlichten) eisernen zweischneidigen Schwertern bekannt, die man gelegentlich eigens vorlegen sollte.

Wir sind an das Ende unserer Erörterungen gelangt. Abschliessend sei die Fragestellung angesprochen woher und aus welcher Richtung in das Binnenland der ostadriatischen Küste diejenigen frühkarolingischen und karolingischen Waffen importiert wurden, die wir, bezugnehmend auf die Zeitstellung der schwertführenden Grabanzheiten, nochmals einer kurzgefassten Analyse unterzogen haben. Der karolingische Handelsweg führte wohl vom an qualitätvollen Eisenerz reichen lothringisch-luxemburgisch-rheinländischen Gebiet aus — trotz wiederholter Waffenausfuhrverbote Karls des Grossen⁵⁷ — wahrscheinlich über die obere Donau und die Alpenpässe, das karolingische Norditalien und Istrien in das dalmatinische Binnenland. Der archäologisch eindeutig beweisbare karolingische Kultureinfluss begann ebendort, also seit nach 800 und dauerte bis etwas nach 850, bzw. spätestens bis kurz vor 878, wie das übrigens die historischen Gegebenheiten beglaubigen, bezugnehmend auf die Abhängigkeit des kroatischen Fürstentums von der karolingischen Vorherrschaft⁵⁸. Erst danach wurde der frühfeudale kroatische Staat unabhängig, somit nicht vor dem späten 9. Jahrhundert⁵⁹.

EXKURS 1

Im Herbst 1981 erhielten wir Nachricht über einen einschlägigen Neufund eines Schwertes aus Kroatien. Diesbezügliche Angaben nebst Skizze und Photo sind dem Bodendenkmalpfleger I. Šarić (Zagreb) zu verdanken. Das Regionale Denkmalamt in Zagreb beauftragte ihn 1980 die unwegsamen Gegenden Gebirgskroatiens, im Südteil der Provinz Lika zu erkunden (zuständiger Gemeindeort Gračac, nicht zu verwechseln mit dem Dorf Gračac, bei Skradin, unweit des Krka-Flusses in Dalmatien, Fundliste Nr. 5), wobei er u. a. die dortige Wallburg Zvonigrad, steil über dem rechten Ufer des Flusses Zrmanja (etwa am südlichen Endabhang des langgestreckten Velebit-Gebirges), rekognoszierte, also am Grenzfluss zwischen Norddalmatien und der südlichen Lika. Unmittelbar vor 1980 entdeckte man eben in der nächsten Umgebung der Wallburg Zvonigrad durch Zufall, bei Bewaldungsarbeiten der Forstbehörde aus Gračac, ein zweischneidiges Eisenschwert (Abb. 5, Fundliste Nr. 15); seine Gesamtlänge beträgt 0,85 m, die Klinge mit seichter Blutrinne blieb vollkommen erhalten und ist wahrscheinlich damasziert. Bedauerlicherweise mangeln Knauf und Parierstange, bzw. es handelt sich um ein arg beschädigtes Exemplar, dessen Verbleib ist dzt. die Försterei in Gračac. Höchstwahrscheinlich ist das eine karolingische Spatha des 9. Jahrhunderts, obwohl ihr beschädigter Erhaltungszustand keine nähere typologische Beurteilung zulässt; vielleicht kommt die Spatha aus einem vernichteten Grab oder von einem Kampfplatz her — letzterenfalls dürfte man spekulativ annehmen, dass der Spathabeniutzer hierorts umgekommen ist, wobei im Kampf die argen Spathabeschädigungen (Abb. 5) erfolgt sein könnten. Die nicht genügend untersuchte Fundstätte Zvonigrad weist gewisse Siedlungskontinuität auf, wie das eisenzeitliche metallene Streufunde und ein römisches Steindenkmal bezeugen. Diese Wallburg beherrscht geostrategisch den einzig ersteigbaren Zugangsweg dort an den zerklüfteten Ufern der Zrmanja. Die geographische Lage der Bergbefestigung Zvonigrad, am Oberlauf der Zrmanja, ist für unsere Darlegungen insofern von Bedeutung, weil ebendieser Fundort räumlich die dalmatinischen spathaführenden Fundorte (Abb. 2) an die Provinz Lika heranrückt, d. h. an den Fundort Prozor (Anm. 31, Fundliste Nr. 16) im Gacka-Feld, in der nördlichen Lika⁶⁰.

EXKURS 2

Es gibt noch ein Schwert aus Kroatien, worüber man uns nachträglich informierte, es wird im Stadtmuseum von Koprivnica (Nordkroatien) verwahrt. Angaben Zeichnung und Photo verdanken wir Frau S. Sušanj-Kolar, ehemals Kustos im erwähnten Museum. Der Fundort des Schwertes ist der am rechten Drauufer gelegene Ort Legrad, Flur Šoderica. Das zweischneidige Eisenschwert (Abb. 6, Fundliste Nr. 20) ist ein Einzelfund im Drau-Schotter, dort vermutlich langher angeschwemmt, jedoch vor einigen Jahren entdeckt. Dieses Exemplar ist gleichfalls beschädigt, sein Knauf fehlt, somit ist es typologisch nicht genau bestimmbar. An der Griffstange ist sowohl ein Nietloch als auch teilweise erhaltene Holzverkleidung

sichtbar, vielleicht sekundär angebracht, etwa wie bei der beschädigten Spatha im Grabe von Mostar-Vukodol (Anm. 25, Fundliste Nr. 13). Die eiserne unverzierte eher massive (nicht genügend preparierte) Parierstange weist karolingische Formbildung auf; die vollständig erhaltene, recht lange (0,86 m) Klinge, ohne Blutrinne, ist eindeutig damasziert. Diese karolingische Spatha (Abb. 6) wurde, unseren Erachtens, wohl in der ersten Hälfte des 9. Jahrhunderts angefertigt. Ihr Vorkommen an der Drau gehört in ähnliche historische Zusammenhänge wie sie vorher im Text für die benachbarten (Abb. 2) drauländischen, zwar etwas älteren, d. h. frühkarolingischen Spathafunde von Prelog-Cirkovljan (Anm. 52, Fundliste Nr. 18) und Medvedička (Anm. 49–51, Fundliste Nr. 19) angegeben wurden. Die karolingische Spatha vom Fundort Legrad-Šoderica war bezugnehmend auf den Sonderzustand ihres Gefäßes lang in Benutzung bevor sie in die Drau gelangte. Dieses Exemplar ist betreffs seiner Parierstangenform allenfalls jünger von den vorerwähnten frühkarolingischen Waffen und kam daher später in die Draubene, folglich nach der Niederwerfung der Awarenherrschaft, als der zunehmende karolingische Machteinfluss auf die Slaven Pannoniens im 9. Jahrhundert zur Geltung kam⁶¹.

FUNDLISTE KAROLINGISCHER SCHWERTER IN JUGOSLAWIEN

(ohne Schwerter vom Typ W, Typ Z, Typ X und Typ a; die Zahlen in der Fundliste beziehen sich auf die Zahlen auf der Karte Abb. 2)

1. Biskupija, Flur Crkvina, bei Knin, Kroatien:
 - a) Schwert, Sondertyp 1, frühkarolingisch, zerstörtes Grab;
 - b) Schwert, Typ K (ULFBERHT-Klinge), frühkarolingisch, Grab 1, geschlossenes Grabinventar (Münzbeigleitet), Grablegung Beginn des 9. Jh.;
 - c) Schwert, Typ K, frühkarolingisch, Grab 6, geschlossenes Grabinventar (Münzbeigleitet), Grablegung Beginn des 9. Jh.;
 - d) Schwert, Typ K, karolingisch, vermutlich Grab 8, geschlossenes Grabinventar, Grablegung erste Hälfte des 9. Jh.
Verbleib Museum kroat. arch. Denkmäler, Split.
2. Orlić, bei Knin, Kroatien: Schwert, Typ K, karolingisch, zerstörtes Grab; Verbleib Museum kroat. arch. Denkmäler, Split.
3. Vrpolje, bei Knin, Kroatien: Schwert, Sondertyp (1 ?), frühkarolingisch. Grab ?; Verbleib Museum kroat. arch. Denkmäler, Split.
4. Plavno, bei Knin, Kroatien: Schwert, Bruchstück, wahrscheinlich Sondertyp, frühkarolingisch, Grab?; Verbleib Museum kroat. arch. Denkmäler, Split.
5. Gračac, unweit dem Ufer der Krka, bei Skradin, Kroatien: Schwert, wahrscheinlich Sondertyp (Knauf nicht erhalten), wohl frühkarolingisch, Grab ?; Verbleib Museum kroat. arch. Denkmäler, Split.
6. Nin, Flur Ždrijac, bei Zadar, Kroatien: Schwert, Typ H, karolingisch, Grab 322, geschlossenes Grabinventar, Grablegung vor Mitte des 9. Jh.; Verbleib Arch. Museum, Zadar.

7. Gradac, Flur Dorf-Friedhof neben der Peterskirche, bei Drniš, Kroatien: Schwert Typ H, wahrscheinlich friihkarolingisch, zerstörtes Grab; Verbleib Museum kroat. arch. Denkmäler, Split.
8. Koljane, Flur Crkvina, bei Vrlika, Kroatien: Schwert, Typ K-O, karolingisch, Grab, geschlossenes Grabinventar, Grablegung Mitte des 9. Jh.; Verbleib Museum kroat. arch. Denkmäler, Split.
9. Katuni, bei Omiš, Kroatien: Schwert, Typ H, friihkarolingisch, Grab ?; Verbleib Arch. Museum, Split.
10. Žeževica Donja, bei Omiš, Kroatien: Schwert, Typ K, karolingisch, gestörtes Grab, Grablegung zweite Hälfte des 9. Jh.; Verbleib Arch. Museum, Split.
11. Mogorjelo, bei Čapljina, Herzegowina: Schwert, Typ K, karolingisch, zerstörtes Grab; Verbleib Landesmuseum, Sarajevo.
12. Stolac, Flur Ćairi, Herzegowina: Schwert, Typ K, Grab ?; Verbleib Museum der Herzegovina, Mostar.
13. Mostar, Flur Vukodol, Herzegovina: Schwert, Typ ? (Knauf nicht erhalten), karolingisch, Grab, geschlossenes Grabinventar, Grablegung etwa Mitte des 9. Jh.; Verbleib Museum der Herzegovina, Mostar.
14. Rudići, Flur Grebenice, bei Glamoč, Bosnien: Schwert, Typ H, karolingisch, gestörtes Grab, Grablegung etwa erste Hälfte des 9. Jh.; Verbleib Landesmuseum, Sarajevo.
15. Zvonigrad, Wallburg oberhalb des Flusses Zrmanja, bei Gračac (südliche Lika), Kroatien: Schwert, Typ ? (Knauf und Parierstange nicht erhalten), karolingisch, Kampfplatz oder zerstörtes Grab ?; Verbleib Försterei, Gračac.
16. Prozor, Flur Gornja Luka, bei Otočac, Kroatien: Schwert, Typ K (ULF-BERHT-Klinge), karolingisch, Grab ?; Verbleib Arch. Museum, Zagreb.
17. Podsused, Flur Burgruine Susedgrad, bei Zagreb, Kroatien: Schwert, Typ K-O, karolingisch, gestörtes Grab, Grablegung etwa erste Hälfte des 9. Jh.; Verbleib Arch. Museum, Zagreb.
18. Prelog-Cirkovljan, Kroatien: Schwert, Sondertyp 1, Übergangsform zum Typ K, friihkarolingisch, Flussfund aus der Drau oder Grab ?; Verbleib Museum, Čakovec.
19. Medvedička, bei Đurđevac, Kroatien: Schwert, Sondertyp 1, Übergangsform zum Typ H, friihkarolingisch, Grab, geschlossenes Grabinventar, Grablegung etwa vor 800; Verbleib Arch. Museum, Zagreb.
20. Legrad, Flur Šoderica, bei Koprivnica, Kroatien: Schwert, Typ ? (Knauf nicht erhalten), karolingisch, Flussfund aus der Drau; Verbleib Museum, Koprivnica.

ŽELJKO DEMO

Arheološki muzej, Zagreb

SREDNJOVJEKOVNI MAČEVI U MUZEJU GRADA KOPRIVNICE*

UDK 739.72(497.13)"10/15"
Izvorni znanstveni rad

U članku su analizirani srednjovjekovni mačevi i sablja (5 mačeva i 1 sablja) druge pol. 10. do druge pol. 15. st. prikupljeni za Muzej grada Koprivnice. Svi su oni pronađeni kao slučajni nalazi u šljunčarama (Šljunčara-Jagnjeđe i Šoderica) nedaleko Drave, a oko 10 km sjeverno od Koprivnice. Uz detaljan opis svakog primjerka posebna pažnja posvećena je tipološkoj analizi, kronološkim odrednicama nastanka i upotrebe oružja, te povijesnom kontekstu u kojem je oružje moglo biti izgubljeno i doći u zemlju. Pored mačeva iz zbirke Muzeja grada Koprivnice publicirani su kao komparativni materijal po jedan mač iz Gradskog muzeja u Karlovcu i Zavičajne zbirke u Ozlju (11. st., odnosno kasno 13. i poč. 14. st.).

Muzej grada Koprivnice (dalje: MGK) posjeduje relativno brojnu i vrlo vrijednu zbirku starog oružja prikupljenog poklonima ili otkupom prvenstveno na području u kojem vrši svoju muzejsku djelatnost — *koprivnička Podravina*. Vidno mjesto u ovoj (začudo manje poznatoj) zbirci starog oružja pripada mačevima čiji najstariji primjerci datiraju u brončano doba.¹ Na ovom mjestu posvetit ćemo

* Referat pod ovim naslovom održan je na simpoziju »*Oruđe i oružje srednjeg veka u Jugoslaviji*«, 26-28. travnja 1982. g. u Novom Sadu u organizaciji Srednjovjekovne sekcije SADJ i Arheološkog društva Vojvodine. Tekst referata poslan je organizatoru (SADJ) s popratnim pismom 31. 05. 1982. g. (R 723). Kako u međuvremenu tekst nije publiciran niti otkupljen, autor je bio prisiljen zatražiti njegov povrat. To je učinjeno u listopadu 1983. g. Na sastanku Stručnog kolegija Arh. muz. u Zagrebu navedeni naslov uvr-

šten je u 17. broj *Vjesnika Arh. muzeja u Zagrebu*. U odnosu na referat podnesen u Novom Sadu, tekst koji ovdje publiciramo dopunjen je s dva nepublicirana mača 11. i 13/14. st. iz muzejskih zbirki na području općine Karlovac.

¹ K. Vinski-Gasparini, *Kultura polja sa žarama u sjevernoj Hrvatskoj*, Monografije 1, Zadar 1973, 181, Tab. 26:1. — S. Kolar, PodZb 76, 1976, 104. — Z. Marković, PodZb 81, 1981, 200 f, Tab. 8:2.

pažnju jednom dijelu ove zbirke, zapravo samo srednjovjekovnim primjercima mačeva i sablji nastalim u rasponu od oko sredine 10. do sredine 15. stoljeća².

Kao nalazište spominje se u pet slučajeva (br. 2-6) Šoderica (bivša Šljunčara-Keter, danas već uglavnom rekreacioni centar), a samo jedanput (br. 1) nova Šljunčara-Jagnjeđe, nedaleko od sela Đelekovca. Oba lokaliteta (danas već zapravo spojena) udaljena su jedva 10 km (zračnom linijom) od Koprivnice i u pravcu sjevera. Na krajnjoj istočnoj periferiji Koprivnice, na Bjelovarskoj cesti kod cestovnog prijelaza preko pruge (položaj Zidani mosti) nedavno je iskopan mač, najvjerojatnije također srednjovjekovni.³ Pored ovih nalaza, s područja susjedne đurđevačke općine potječe nalaz ranokarolinškog mača iz Medvedičke (nedaleko od Đurđevca)⁴, a zatim i tri kasnosrednjovjekovna mača iz 14—15. st. nađena u Podravskim Sesvetama 1927. g.⁵ Pored ovih, poznat nam je još jedan nalaz kasnosrednjovjekovnog mača s lokaliteta Draganci kod Podravske Sesveta.⁶ (Si. 1)

1. Šljunčara-Jagnjeđe (Jegnjeđe, Jagnježđe, Jegeniš) — *MGK inv. br. 2097*. Muzeju grada Koprivnice mač je poklonio Martin Nemeč, zubar iz Koprivnice, u rujnu 1969. g. Mač je očišćen i konzerviran u Arheološkom muzeju u Zagrebu 1973. g.

Mač je dvosječan i s jednoručnim oštećenim rukohvatom. Oštećenjem je obuhvaćen gornji dio drške s jabučicom koja nedostaje. Na dršci su očuvani taci drvene obloge. Kratka nakrsnica je konkavnog oblika, zaobljenih kraćih strana i u presjeku romboidna. Sječivo pokazuje tragove damasciranja s elementima Herringbone ili Fischgrätenmuster. Sječivo s mjestimice vidljivim, plitkim ali širokim kanalom za krv lagano se sužuje prema vrhu. (Si. 2; T. 1:1).

2. Šoderica — *MGK inv. br. 532*. Poklon Gradskog narodnog odbora 1952. g. Dvosječni mač s jednoručnim rukohvatom. Prelomljen na sječivu. Polukružna

² Mačevi iz MGK već su u literaturi uzgredno spomenuti, ponekad prikazani shematiziranim crtežom i uz to različito datirani, v.: I. Brozović, Zbornik MGK, god. II, sv. 3 (6), 1967, 96. — Isti, *Grada za povijest Koprivnice*, Biblioteka »Podravske zbornice«, knj. 3, Koprivnica 1978, 11 ff. (si. na str. 13). — S. Kolar o.c. (n. 1), 110 ff. Mačevi iz zbirke oružja MGK prezentirani su u izložbenom prostoru »SOUR-a Podravke« u studenom 1980. g. prigodom izložbe »Oružje iz zbirke Muzeja grada Koprivnice« kao predmeti pod red. br.: 27, 46—50. O tome u popratnom katalogu, v.: Z. Marković, *Staro oružje*, Koprivnica 1980 (bez paginacije). U međuvremenu, mač s lokaliteta Šljunčara-Jagnjeđe publiciran je po prvi put kao nalaz Legrad-Soderica, v. ovdje n. 11.

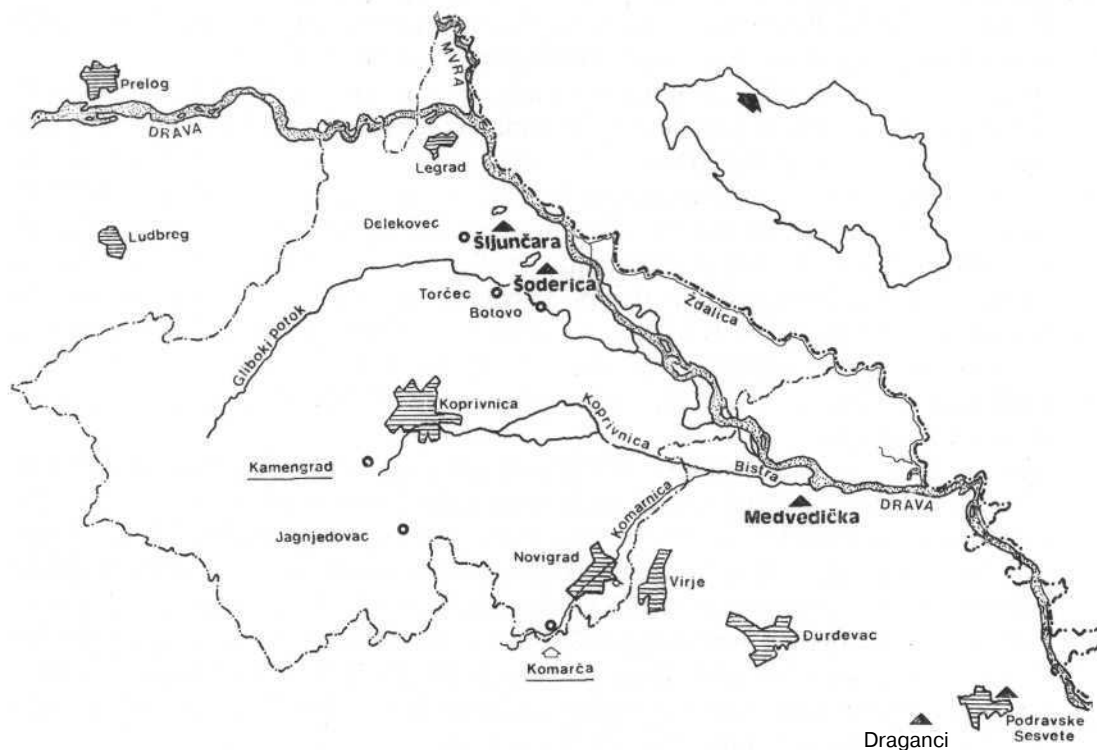
³ S ovog položaja potječu i nalazi arhitekture, opeke, srednjovjekovne keramike, kosti i napokon spomenutog mača. Opis mača dugujemo susretljivosti učenika Stjepana Gašparevića. — Ovi podaci rezultat su uspjele edukativne akcije MGK na rela-

ciji muzej-škola sprovedene na području Koprivnice i Đurđevca tokom 1979. g. O tome поближе, v.: Z. Marković, *VMKH XXIX*, 2, 1980, 45 ff.

⁴ Z. Vinski, *VAMZ X—XI, 1977—1978*, 165 ff., Tab. X—XI. — Isti, *SHP IP*, 1981, 12 f., 22, 38 Nr. 18, Tab. II: 1.

⁵ Mačeve čuva Povijesni muzej Hrvatske (Zagreb). — • M. Šercer, *Mačevi, bodeži, noževi*, Katalog muzejskih zbirki XIV, Zagreb 1976, 45 Nr. 13, 46 Nr. 17—18. Jednosječni mač br. 17 ima diskoidnu osmerokutnu fasetiranu jabučicu s udubljenjem u sredini koju autorica datira u 1380—1425. g. Druga dva primjerka oštećena su i bez sačuvanih jabučica (Nr. 17—18).

⁶ Mač se nalazi u privatnoj zbirci Željka Kovačića iz Podravske Sesveta. Zbirku su 15. 12. 1978. g. obišli i pregledali arheolozi Zorko Marković (MGK) i Željko Demo (tada nezaposlen). Mač je već 1979. g. spomenut u literaturi, v.: Z. Marković, *PodZb 79*, 1979, 154.

Slika 1

Nalazi srednjovjekovnih mačeva i sablji sredine i druge pol. 9. do 15. st. na području koprivničke i đurđevačke općine

Figure 1

Finds of medieval swords of the middle and 2nd half of the 9th to the 15th c. in the Koprivnica and Đurđevac regions

jabučica zaobljena je i proširena u svom donjem dijelu. Postavljena je na kratku dršku koja se prema nakrsnici koso širi. Ravna nakrsnica 22 cm duga četvrtastog je presjeka i na rubovima sužena u gotovo šiljati završetak. S obje strane sječiva vidljiv je širok kanal za otok krvi, tek neznatno uži od najveće širine nakrsnice. Od nakrsnice do 54 cm udaljenog preloma kanal za otok krvi neprestano se lagano sužuje. Na jednoj strani sječiva u kanalu za otok krvi, 6,5 cm ispod nakrsnice uočava se »trodijelno ukrasno polje« dugačko 10,5 cm u čijoj je sredini inkrustiran štakasti križ (crux patibulata) veličine 0,5 cm omeđen u gornjem i donjem dijelu s tri horizontalna reda inkrustiranih i gusto nanizanih točkica. Na drugoj strani sječiva 5 cm ispod nakrsnice registriremo trostruki tored inkrustiranih i gusto nanizanih točkica u ukrasnom polju veličine 13,5 cm. (SI. 2; T. 1 : 2).

3. **Šoderica** — *MGK inv. br. 3254*. Za muzej mač je 30. 09. 1981. g. kupljen od bagerista Zlatka Petkovića iz Botova. Mač je izvađen plovnom bagerom negdje oko sredine jugozapadnog dijela današnjeg kupališta Šoderice. Mač je dvosječni teški jednoiporučnjak prelomljen na sječivu. Jabučica je diskoidna s konusnim centralnim dijelom zakošenih stranica i naglašenim konusnim brušenim ispupčenjem. U donjem dijelu neznatno je oštećena. Široka drška mača koso se širi prema nakrsnici. U donjoj petini drške pojavljuje se jezičac kanala za otok krvi sa zaobljenim završetkom. Duga ravna nakrsnica ima zaobljen presjek s proširenim, poligonalno oblikovanim i zaobljenim krajevima. Široko sječivo s uskim kanalom za otok krvi lagano se sužuje prema mjestu preloma. U kanalu za otok krvi 17 cm ispod nakrsnice urezan je srcoliki ukras veličine 0,8 cm. (Si. 2; T. 1 : 3).
4. **Šoderica** — *MGK inv. br. 43*. Za muzej mač je 25. 02. 1952. g. nabavljen od Jazveca iz Drnja. Mač je dvosječan s dvoručnim rukohvatom. Na sječivu prelomljen. Masivna, te u gornjoj i donjoj dužoj strani spljoštena jabučica ima s obje strane okruglo ispupčenje s duboko urezanim motivom jednostavnog grčkog križa (*crux immissa*, *crux quadrata*). Tragovi inkrustacije nisu sačuvani. U gornjem dijelu jabučice ističe se zakovica za pričvršćivanje. Duga drška lagano se širi prema nakrsnici četvrtastog presjeka, proširenih i četvrtastih rubova. Široko sječivo i tanak kanal za otok krvi koso se sužuju prema mjestu preloma. U kanalu za otok krvi, 10 cm ispod nakrsnice tauširan je u mjedi izveden prikaz vuka u trku veličine 4,5 cm. (SI. 2; T. 2:1).
5. **Šoderica** — *MGK inv. br. 533*. Mač je 15. 02. 1952. g. nabavljen od Franje Turčina iz Drnja. Dvosječni mač s dvoručnim rukohvatom prelomljen na sječivu. Stanjena u gornjem i donjem dijelu dužih stranica a na bočnim stranama zaobljena jabučica ima s obje strane okruglo brušeno ispupčenje s plitko urezanim križem jednakih krajeva (*crux immissa*, *crux patibulata*). Tragovi inkrustacije nisu očuvani. Gornji i donji dio jabučice gledani sprijeda daju oblik pravokutnika zaobljenih kraćih strana. U gornjem dijelu jabučice ističe se okrugla zakovica za fiksiranje drške i jabučice. Dugačka drška koso se širi prema nakrsnici četvrtastog presjeka iz proširenih četvrtasto oblikovanih rubova. Nešto širi kanal za otok krvi dopire, vjerojatno, tek do trećine mača, jer završava 12 cm prije mjesta preloma na sječivu očuvanom u dužini od svega 66,5 cm, 8 cm ispod nakrsnice tauširan je u mjedi, s jedne strane sječiva prikaz jednorogog konja u trku veličine 6,5 cm, a s druge prikaz vuka također u trku veličine 3,5 cm. (Si. 2; T. 2 : 2).
6. **Šoderica** — *MGK inv. br. 42*. Sablja je izvađena iz Šoderice 1937. g. Za MGK nabavljena je 09. 08. 1947. g. od Milčice Grgurić iz Koprivnice, Sablja je jednosječna s jednoiporučnim rukohvatom. Sječivo je prelomljeno u donjoj trećini. Jabučica ima oblik četverokuta s blago konkavno spljošteno dužim i snažno konveksno ispupečnim kraćim stranama. U sredini jabučice, s obje strane, nalazi se okruglo, brušeno i slabo naglašeno ispupčenje. Duga, u presjeku trobridna drška lagano se širi prema nakrsnici. Nakrsnica ima

Lokaliteti Finds	Rukohvat Hilt											Sječivo Blade					dužina mača length of the sword	težina mača weight of the sword			
	Jabučica Pommel			Drška Grip				Nakrsnica Cross				Oštrica Blade				Kanal za krv Fuller					
	dužina length	visina height	širina width	dužina length	širina kod jabučice width at the pommel	širina kod nakrsnice width at the cross	debljina thickness	dužina length	visina u sredini height in the centre	visina na rubovima height at the ends	širina u sredini width in the centre	širina na rubovima width at the ends	dužina length	širina kod nakrsnice width at the cross	širina kod preloma width at the break	debljina thickness			dužina length	širina kod nakrsnice width at the cross	širina kod preloma width at the break
1. SLJUNCARA-JAGNJEDE MGK, inv. br. 2097	—	—	—	12	1,4 ¹	2,7 ¹	1,4 ¹ 0,7	9,9	0,9	1,4	2,1	0,3	87	4,2	2,9	0,5 0,45	81	2,2	0,9 ^a	99	935
2. SODERICA MGK, inv. br. 532	4,6	2,9	3,1	9,5	1,5	2,9	0,5	22	0,85	0,40	1,35	0,45	54	5	4	0,45	54	2	1,5	66,4	840
3. SODERICA MGK, inv. br. 3254	6,15	5,7	4,9 4,4	17,5	1,5	3	0,7 0,4	23	1,1	1,4	1,9	1,45	62	6	4,2	0,5 0,35	62	0,8	0,5	83	1745
4. SODERICA MGK, inv. br. 43	6,55	5,15	5,4	20	1,8	3,1	0,6 0,45	21	1	1,3	1,55	1,1	49	5,3	4	0,55 0,40	49	0,9	0,7	74	1510
5. SODERICA MGK, inv. br. 533	6,3	4,7	3,5	19,7	1,8	2,8	0,85 0,55	21	0,9	1,2	2	1,25	66,5	5,1	3,5	0,60 0,50	52	1,35	—	91,5	1675
6. SODERICA MGK, inv. br. 42	5,6	3,55	1,85	18	1,95	2,5	0,65 0,35	16	0,9	1,9	0,25	0,25	65	3,5	3,5	0,70 0,35	—	—	—	87	755
7. bez provenijencije GMK, inv. br. 72	8,4	3,4	4,6	10	1,5	3,1	0,50 0,50	1	1,1	0,85 0,80	1,20	0,95 0,90	68	5,0	3,45	0,45 0,35	68	1,5	1,1	81,4	1295
8. rijeke KUPA (između Ozlja i Trga) ZMO, bez broja	5,8	5,6	3,6	15,3	2,8	1,5	0,50 0,40	26	1	0,90	1,3	0,75 0,85	29,2	5,5	4,9	0,55 0,40	29	1,7	1,5	50,1	1162

¹ ostaci drvene drške — remains of a wooden grip

^a 5 cm od vrha oštrice — 5 cm from the end of the blade

Slika 2 — Metrološki podaci srednjovjekovnih mačeva iz Muzeja grada Koprivnice (MGK br. 1—6), Gradskog muzeja u Karlovcu (GMK br. 7) i Zavičajnog muzeja u Ozlju (ZMO br. 8)

Figure 2 — Metrological data for medieval swords from Muzej grada Koprivnica (Museum of the City of Koprivnica — MGK: Nr. 1—6), Gradski muzej Karlovac (City Museum of Karlovac — GMK: Nr. 7) and Zavičajni muzej Ozalj (Ozalj Museum — ZMO: Nr. 8)

oblik slova S kod drške u obliku nepravilne elipse četvrtastog presjeka. Nakrsnica se na rubovima širi u obliku slova S gdje je raskucana u fasetiranu lime-
nu traku debljine 0,3 cm. Lagano savijeno (u pravcu suprotnom od drške) u
presjeku trobrido sječivo sve do mjesta preloma zadržava jednaku širinu.
(SI. 2; T. 2 : 3).

Mač br. 1

(T. 1 : 1; T. 3 : 1)

Jedini dosad poznati nalaz ranosrednjovjekovnog mača iz Šljunčara-Jagnje-
de (br. 1) nesumnjivo je i najstariji primjerak srednjovjekovnog oružja kojim se
na ovom mjestu bavimo. Mač je, na žalost, oštećen (bez jabučice), ali s dostatno
drugih tipoloških elemenata na kojima možemo temeljiti izneseno mišljenje.⁷ Pri-
tome oblik sječiva, plitak i širok kanal za otok krvi i očuvani dijelovi drvene
oplate rukohvata ne daju dostatnih elemenata za precizniju terminološku diferen-
cijaciju. Isto se odnosi i na tragove damasciranja jednostavnog Herringbone ili
Fischgrätenmuster tipa Z-S (ili N-V) primjetljivog tek na pojedinim dijelovima
sječiva.⁸ Iako bi širina kanala za otok krvi mogla biti jedan od elemenata deter-
minacije, konkavni oblik nakrsnice znatno je najinteresantniji dio mača: stanjena
kod sječiva na 9 mm, na rubovima dostiže visinu od 14 mm, da bi napokon na
bočnim stranama poprimila jednostavnu zaobljenu formu. Analizirajući 109 ma-
čeva »Universitats Oldsaksamling« u Oslu izdvojio je M. Maure⁹ nakrsnice konkav-
nog oblika kao zasebnu varijantu N, koja u Ruttkayevoj shemi nakrsnica odgova-
ra tipu 3.¹⁰ U Maureovoj klasifikaciji jabučica nakrsnica tipa N pojavljuje se u
kombinaciji s jabučicama tipa Q¹¹ koja pak u Petersenovoj tipološkoj shemi od-

⁷ Bagerovanjem Šljunčare-Jagnjeđe iz vo-
de je izvađen mač i, navodno, s njim kalo-
tašti šljem te veći broj lorika. Činjenica je,
međutim, da mač i šljem neće biti istovre-
meni. Nalaze čuva MGK pod inv. br. 2098
(šljem) i 2099 (lorike): - Kao nalaze 10.
st, odnosno »normanski mac« iz 9. st., spo-
minje ih: S. Kolar, o.c. (n. 1), 111; - L.
Brozovic, *Grada za povijest Koprivnice*, Bi-
blioteka »Podravskog zbornika«, knj. 3; Ko-
privnica 1978, 11. - U najnovije vrijeme
šljemom se pozabavio Z. Vinski svrstavajući
ga u kategoriju šljemova Šeobe naroda, 1 to
u tzv. istočnu skupmu željeznih šljemova,
te bi »pokriven lamelama bio u poodmak-
lom 6 stoljeću vjerojatno u langobardskoj
ih možda ranooavarskoj upotrebi«. O svemu
tomu Poblize v. Z. Vinski SHP 12, 1982,
14 f., Tab XV: 1-1a (ovdje s nalazištem
Legrad-Sodenca).

⁸ U vrijeme kada je ovaj tekst nastao us-
pjeli smo mač pregledati jedino na bolnič-
kom rendgenu. U domaćoj literaturi prob-
lemima vezanim uz damasciranje jedini se
opširnije bavio Z. Vinski (VVM 11-12, 1966,
70 ff.), a nedavno uputio na značajniju li-
teraturu (SHP II³, 1981, 49 f., No 90a). Mi
bi ovdje podsjetili i na korisna tehnološko-

-terminološka opažanja i klasifikaciju C.
Böhne-H. Denheimer, BVB1 26,1, 1961, 107
ff.

» M. Maure, *ArbokO 1975/1976, 1977, 102*
Fig. 16 : 6, 109 Fig. 32

i. A. Ruttkay, *Waffen und Reiterausru-*

sung des 9. bis zur ersten Hälfte des 10.
Jahrhunderts in der Slowakei (U), SA XXIV,
2 1976 249 Abb 1

g. u M Maure > ^ (n > g) m F - 16 . 3 w

R 32 - v najnovije vrijeme mač iz šljun-
čare-Jagnjeđe pripočeo je stručnoj javnosti

z vinski u JRGZM 30 > 1983: 4 po sl / opre-
500 Nr 2L - Ondje mač nije buže
dijeljen u smislu Petersenoveu klasifikacije

ali je datiran ibližno u pol. 9. st.
i doveden u vezu s franačkim utjecajem na
prUike u Panoniji u vrijeme Karla Velikog
i Ljudevita Pobožnog (cea. 800-840. g.).

Ako u najem slučaju retardirani oblik sje-
čiva sa širokim kanalom za otok krvi uka-
zuju na ranokarolinške utjecaje pa s tim u
vezi aktualizira dataciju bližu prvoj pol. 9.
nakrsnica tzv. »konkavnog tipa« upuću-
je nas na vrijeme 50-100 godina kasnije.
Nadalje, povezivanje izgubljene jabučice s
jabučicama Petersenova tipa S svrstava mač
iz Šljunčare-Jagnjeđe u kategoriju kasnoka-

govaraju dobro poznatim mačevima tipa R i S, poglavito ovim potonjim, pa je za nakrsnice konkavnog tipa u stručnoj literaturi već ranije korištena oznaka S. Dakle, mačevima Petersenova tipa R i S pripada nakrsnica konkavnog tipa kao zasebna i signifikantna forma. Rijetki izuzeci poput npr. grobnih ili pojedinačnih nalaza iz Pokryziwnica u Poljskoj (tip a/S),¹² Pappilanmaki u Finskoj (tip X/S),¹³ Salispilsa kod Rige u SSSR (tip R/Z),¹⁴ Angelna u Schleswig-Holsteinu u sjevernoj Njemačkoj (tip O/S?),¹⁵ i dr. mogu poslužiti preciznijoj kronološkoj diferencijaciji mačeva tipa R i S spram istovremenog repertoara ranokarolinških mačeva s jedne, te tipološki raznorodnih formi kasnog i postkarolinškog razdoblja s druge strane.

Mačevi tipa S, kojima pripada i mač iz Šljunčare — Jagnjeđe, datirani su okvirno u 10. st.¹⁶ iako treba spomenuti i ona mišljenja koja pojedine grobne nalaze iz Islanda (Hafurbjarnarstaiir) i Mađarske (Beszterec-Gyulapatany, Szekesfehervar-Demkóhegy) datiraju već u kasno 9. st.¹⁷ U Mađarskoj su relativno brojni upravo nalazi mačeva tipa S vezani uz vrijeme stvaranja stajaće mađarske vojske kneza Gaze i kralja Stjepana I pa je pretpostavljeno trajanje ove tipološke varijante karolinškog mača još i postkarolinško vrijeme, tj. tokom druge pol. 10. i prvih godina 11. st.¹⁸ U Poljskoj su, međutim, mačevi tipa S datirani oko sredine 10. st.,¹⁹ a uglavnom jednako brojni nalazi iz SSSR-a u drugu pol. 10. do u prvu pol. 11. st.²⁰ Sigurno je ipak da težište proizvodnje mačeva tipa S odgovara kronološkom rasponu trajanja ukrasa tzv. »Jellingestila« datiranog nalazima novca u prvu pol. i prva desetljeća druge pol. 10. st.,²¹ pa je upotrebu mačeva tipa S moguće očekivati tijekom cijele druge pol. 10. st.

U najvećem broju mačevi tipa S registrarni su u Norveškoj, a zatim i u Danskoj, dok su u ostalim dijelovima Baltika (Finska, Švedska, SSSR) nešto rjeđi.²²

rolinških mačeva prisutnih u Mađarskoj u grobnim nalazima kasnog 10. st. Ovi su s pravom dovedeni u vezu s reorganizacijom mađarske vojske Gezinog vremena tj. u posljednju četvrtinu 10. st.

¹² L. Rauhut, *WiadArch* XXVI, 3, 1971, 306 Tab. III: a-c. — Mač je grobni nalaz (grob 10) s nekropole datirane u kasno 11. i prvu pol. 12. st. (o.c., 352 f.). Glavica mača pripada razvijenoj formi jabučica tipa a druge pol. 11. do u drugu pol. 12. st. (o.c., 353). Nakrsnica konkavnog tipa klasičan je primjerak ukrašen u duhu tzv. »Jellingestila« koji se kronološki, na osnovu nalaza datiranih novcem, stavlja u raspon od oko 900—970. g. — M. Müller-Wille, *Offa* 29, 1972, 94, 100 Abb. 38.

¹³ J. Leppaaho, *SMYA* 61, 1964, 12 f, Taf. 4: la-d. — Mač je identificiran kao tip X. Čini se ipak da je oblik njegove jabučice blizak jabučicama tipa N. Nakrsnica je izrazito kratka i najvjerojatnije jedan od rijetkih primjeraka tzv. konkavnog tipa.

¹⁴ A. Anteins, *ZfGesWK* 25, 1966, 144 Abb. 2: 2, 123 Nr. 17.

¹⁵ M. Müller-Wille, *Offa* 34, 1977, 43, 54 Abb. 11:4, 66 Nr. 23.

ie j ptersen, *De norske vikingersverd*, *Videnskapselkapets Skripter* 2, Hist.-filos. Kl. 1, Kristiania 1919, 146 ff.

n M. Müller-Wille, o.c. (n. 12), 94 — Treba ovdje napomenuti da su u grobu 33 iz Szekesfehervar-Demkóhegy utvrđeni nalazi dvodijelnih privjesaka bjelobrdskog kulturnog kruga koje u tamo prezentiranoj formi nećemo moći datirati prije kasnog 10. st.

K. Bakav, *DunántúliDolg* 1, 1965, 12 Nr. 50, 46 l. 16. — Isti, *ActaArchHung* XIX, 1—2, 1967, 166 Abb. 6: 2—4, 132 f. Nr. 50.

is K. Bakav, *ActaArchHung* XIX, 1—2, 1967, 165 ff.

19 v. Sarnovska, *ŚwiatMuzA* XXI, 1955, 322.

20 A. N. Kirpičnikov, *Drevnerusskoe oružje I*, *Arheologija SSSR* E 1—36, Moskva-Leningrad 1966, 76 f.

21 M. Müller-Wille, o.c. (n. 12), 98.

22 „c”, 102 ff. O nalazima iz Finske u najnovije vrijeme, v.: Pirko-Liisa Lehtosalonen-Hilandar, *Liustari II*, *The Artefacts*, *SMYA* 82:2, 1982, 13 ff. Za gornju granicu trajanja mačeva tipa S važan je nalaz iz groba 17 u Liustariju datiran u vrijeme oko 1000 godina (o.c., 15, Fig. 3).

Nalazi su ponovno brojniji u Poljskoj, Mađarskoj i Ukrajini²³ s kojima je u vezi i dosad jedini primjerak tipa S nađen u Rumunjskoj.²⁴ Primjerak iz Jugoslavije blizak nalazima iz Mađarske ulaza u geografsku sferu rjeđe zastupljenosti kamo pripadaju pojedinačni nalazi iz zapadne Evrope (Njemačka, Francuska, Engleska i Island).²⁵ U tom kontekstu mač iz Šljunčare-Jagnjeđe neće biti stariji od sredine 10. st. Štaviše, njegova jednostavna nakrsnica romboidnog presjeka gravitirat će drugoj pol. 10. st.

Mač br. 2

(T. 1:2; T. 2:2)

Mač br. 2 izvađen iz Šoderice, iako prelomljen na sječivu, očuvao je sva tri izuzetno važna elementa nužna za kronološku determinaciju: dugu i ravnu na krajevima stanjenu nakrsnicu, trapezoidnu relativno široku dršku i na njoj postavljenu polukružnu s donje strane zaobljenu jabučicu. U ovom posljednjem elementu prepoznajemo osnovna obilježja najbrojnije srednjovjekovne forme kojoj Petersenova klasifikacija daje oznaku X, pa se mačevi slično oblikovanih jabučica općenito opredjeljuju i nazivaju Petersenov tip X. Smatra se da genezu mačeva s ovako oblikovanom jabučicom treba tražiti u franačkom krugu²⁶ odakle su rašireni i u druga područja Evrope tokom 9. i 10. st. Ova se tvrdnja može odnositi jedino na one jabučice Petersenova tipa X koje imaju izgled prepolovljenog diska, pa se kao takve i mogu smatrati proizvodom nastalim u karolinško vrijeme. Međutim, treba odmah podsjetiti da u složenoj Petersenovoj shemi, upravo kod mačeva tipa X, više nego i kod jednog drugog tipa karolinških jabučica, uočavamo varijacije dostatne zasebne tipološke klasifikacije.²⁷ Stoga se u tipološkim klasifikacijama koje su težile pojednostavljivanju Petersenove tipološke sheme ili pak stvaranju regionalnih klasifikacija u osnovi oslonjenih na tipološki izbor jabučica jedne uže geografske sredine pokušalo dodatnim diferencijama ili čak retipologizacijom obuhvatiti raznorodna obilježja koja s vremenom, već potkraj 9. a posebice od sredine 10-12/13. st., mijenjaju osnovne karakteristike klasičnih, bolje rečeno karolinških jabučica Petersenovog starijeg tipa X. U nekim od ovih pokušaja uočavamo znatan u domaćoj literaturi nedovoljno istaknut doprinos. To se posebice odnosi na Wheelerovu klasifikaciju »vikiških mačeva«, prvenstveno s područja Britanije, gdje su jabučice s konveksnim često još i zadebljalim donjim dijelom izdvojene kao Wheelerov tip VIII,²⁸ pa su kao značajan tipološki element mačeva Oakeshottova tipa X-XII datirane u raspon od oko dva stoljeća i obuhvaćene nazivom Brazil-nut pommel i to kao njihova varijanta B (dalje: tip B),²⁹ a u njemačkoj literaturi prihvaćene kao Paranusformigenknauf.³⁰ Čini se ipak da jabučice klasičnog (rano-

²³ W. Sarnowska, o.c. (n. 19), 322. — K. Bakay, o.c. (n. 18), 164. — A. N. Kirpičnikov o.c. (n. 20), 76 ff. — M. Müller-Wille, o.c. (n. 12), 102 ff.

²⁴ M. Müller-Wille, o.c. (n. 12), 106 Nr. 63.

" M. Müller-Wille, o.c. (n. 12), 102 Nr. 1-3. — Isti, o.c. (n. 15), 54 Abb. 11:4-4.

²⁶ H. Arberman, *Schweden und das karolingische Reich*, Stockholm 1937, 228.

²⁷ Isp. npr. za našu temu interesantan mač: J. Petersen, o.c. (n. 16), 166 Fig. 129.

²⁸ M. Wheeler, *London and the Vikings*, London Museum Catalogue, London 1927, 30 ff.

²⁹ R. E. Oakeshott, *The Sword in the Age of Chivalry*, London 1981² (Revised edition), 93.

³⁰ H. Seitz, *Blankenwaffen I*, Bibliothek für Kunst- und Antiquitätenfreunde, Bd. IV, Braunschweig 1965, 132.

karolinškog ili starijeg) Petersenovog tipa X i Oakeshottovog tipa B predstavljaju dva u nedovoljnoj mjeri razdvojena, iako genetski međusobno povezana prototipa, koji svoju razvojnu liniju započinju, prvi barem u ranom 9. st., a drugi (isprva rjeđi) ako već ne potkraj 9. st., onda kao posve razvijena forma oko sredine 10. st.³¹ Iz Petersenovih jabučica tipa X razvijaju se kasnije forme jabučica kojima osnovu čini prepolovljeni oval, šiljat na vrhu, prepoznatljiv u Ruttkayevoj shemi kao tip X, a kod Oakeshotta izdvojen kao tzv. Tea-Cosy pommel ili jabučice varijante B_v ³² Ovamo pripadaju, u 11. st. datirani mačevi s jabučicama Oakeshottova tipa B_f iz londonskog Towera,³³ Povijesnog muzeja u Bernu³⁴ i Alatera kod Hamburga.³⁵ U 11. st. treba datirati i jabučice zaobljenog gornjeg dijela zastupljene npr. na mačevima iz Rajne kod Stein-Sackingena i Neuenburgersee kod Marina, a uvjetno još i primjerak iz Ratenburga u Švicarskoj.³⁶ Istog su obilježja i jabučice mačeva s nepoznatog nalazišta i iz Tyrvää u Finskoj.³⁷ U vezi s primjerkom iz Tyrvää je i jabučica mača iz Stade na sjeveru Njemačke čija je oštrica ukrašena invokacijom INOMINEDN i datirana u kasno 11. st.³⁸

³¹ Kao primjerak rane jabučice Oakeshottova tipa B treba spomenuti grobni nalaz iz Norveške datiran u vrijeme oko sredine 950. g. — R. E. Oakeshott, o.c. (n. 29), 27, 92 lježja Oakeshottova tipa B (konveksni donji dio jabučice) opažamo na maču s plosnatom jabučicom Petersenova tipa X nađen u grobu 61 na nekropoly Dolný Peter. Nekropola je okvirno datirana u drugu pol. ili pak drugoj trećini 10. st. — M. Dušek, *StZvestAúsav* 14, 1964, 209 ff., si. 6-7. — Ruttkay, *Waffen und Reiterausrüstung des 9. bis zur ersten Hälfte des 14. Jahrhunderts in der Slowakei (I)*, SA XXIII, 1, 1975, 139 f., 149 Abb. 6:1.

³² A. Ruttkay, o.c. (n. 10), 249 Abb. 1. — R. E. Oakeshott, o.c. (n. 29), 81 f., 94. — Ovdje treba ostaviti po strani jabučice u obliku kratkog ali širokog stožca koje se javljaju u kombinaciji sa sječivima iz 12. i 13. st. Ovamo pripada Ruttkayev tip X poznat s prikaza donatora na nauburškoj katedrali posvjedočen također u nalazu iz Kostolná-Zariečie u Slovačkoj. — A. Ruttkay, o.c. (n. 10), 257 Abb. 5:1. — Ruttkay, o.c. (n. 31), 148 f., 163 Abb. 12:3 — U isto vremensko razdoblje datirani su i nalazi iz Kijevske Rusi koje sovjetska literatura označava kao tip IV prema već poodavno tamo prihvaćenoj tipološko-kronološkoj shemi: A. N. Kirpičnikov, o.c. (n. 20), 50 si. 10. — Za tip IV posebno: o.c., 54, 84 Nr. 18-19. — Treba naglasiti da neke postavke Kirpičnikovljeve tipologije ne samo ovog tipa mača (IV) već općenito kronoloških atribucija zahtijevaju dosta opreza. Ovdje ukazujemo samo na primjerak mača br. 18 izvađen iz Dnjepra kod Kijeva koji s jedne strane sječiva nosi invokaciju IN NOMI[NE] DOMINI

urezan u kanal za otok krvi (o.c., Tab. XXVIII: 2; XXI: 2-3). Mač, iako prelomljenog sječiva pripada mačevima Oakeshottova tipa XI/XIa, koje uz već navedeni tekst invokacije treba datirati okvirno u vrijeme oko 1050. do oko 1150. g. — R. E. Oakeshott, o.c. (n. 29), 31 ff., 140 f.

³³ A. R. Dufty, *European Sword and Daggers in the Tower of London*, London 1974, 14 Nr. 1c. Pl. 1C. — Mač je ovdje datiran u vrijeme oko 1100. g. iako s ogralom da pripada periodu prvog križarskog rata.

³⁴ H. Seitz, o.c. (n. 30), 139, Fig. 81 (Links). — Seitz datira mač u rasponu od 1100-1200. g. — Za relevantnije mišljenje Oakeshotta, v.: R. E. Oakeshott, o.c. (n. 29), 94., Fig. 1.

» J. Schvietering, *ZWK* VII, 1915-1917, 107. — Mač pripada kasnim primjercima grupe ULFBERHT te je datiran u 11. st.

³⁵ Mačeve čuva Švicarski zemaljski muzej. — H. Schneider, *Waffen im Schweizerischen Landesmuseum, Grijwajjen I*, Ziirich 1980, 16 Nr. 6, 17 Nr. 8, 18 Nr. 10. — Jabučice gljivičastog oblika Seitz datira u vrijeme oko 1050-1200. g. — H. Seitz, o.c. (n. 30), 133, Abb. 77:1.

³⁶ J. Leppäaho, o.c. (n. 13), 14. f., Taf. 5:1 — 2.

³⁷ M. MüllerAVille, o.c. (n. 15), 57 Abb. 14:1. — Prema Oakeshottovu mišljenju jabučice tipa Tea-Cosy pommel ili Brazil-nut pommel (tip B_v , odnosno tip B), čine dvije regionalne grupe: prva bi bila tipološki oblik korišten u franačkoj Neustriji, a drugi rasprostranjen u centralnoj i istočnoj Evropi proizvod franačke Austrazije. Regionalna podjela gubi svoj smisao poč. 12. st. — R. E. Oakeshott, o.c. (n. 29), 82 f. 86.

Drugu grupu jabučica (ranije navedenu kao drugi prototip) karakterizira oštar ili zaobljen gornji dio i konkavni donji dio. Oakeshott ih je izdvojio kao jabučice tipa B (Brazil-nut pommel = Paranusformigenknauf), ali ih često, poglavito u njemačkoj, češkoj, švicarskoj i mađarskoj literaturi susrećemo pod nazivom Linsenformigenknauf (ova je pak identična jabučicama Oakeshottova tipa A). Poljska stručna literatura već je poodavno spomenuti lećasti oblik jabučica izdvojila kao zasebnu varijantu Petersenova tipa X isprva označenu samo kao Xa,³⁹ a zatim cjelovitije obrađene i diferencirane u zaseban i posve novi tip označen grčkim slovom »a«,⁴⁰ ponegdje u literaturi transkribiran kao tip »a«.⁴¹ Nadolski je uz to izdvojio tri podvarijante zasnovane na razlikama u oblikovanju vrha sječiva, čime je definiran jedan od osnovnih faktora kronološkog vrednovanja. Tako su starije oštrice tipa 04 lagano sužene i na vrhu gotovo zaobljene. Mlađe oštrice tipa a₂ i a₃ imaju suženo sječivo s oštro brušenom oštricom, pa su datirane u vrijeme od sredine 11. do u prvu pol. 12. st. U uskoj vezi s ovim promjenama bila bi i pojava masivnog lećastog (Linsenformigen) oblika jabučice (tip 04), koja postupno smanjuje voluminoznost kod mlađih mačeva, čime se uspostavlja Oakeshottova tipološka diferencijacija jabučica s jasno prepoznatljivim oblicima jabučica tipa A i B. Oni bi u datiranim nalazima iz Poljske pripadali vremenu od 11. i druge pol. 11. st. do u drugu pol. 12. st.⁴² Jabučice tipa B nesumnjivo su starije od jabučica tipa A pa su već i izdvojene u prototipu registriranom u Norveškoj a datiranim u vrijeme oko

³⁹ Cf.: A. Nadolski, *Studia nad uzbrojeniem polskim w X, XI i XII wviek*, ActaArchLodz, 3, 1954, 26 n. 18.

⁴⁰ o.c., 28 f.

⁴¹ Isp. npr.: M. Kliský, StZvestAústav 14, 1964, 110.

⁴² A. Nadolski, o.c. (n. 39), 28 f., 138, 248 ff., Tab. VII—XI. — Za paralelno trajanje Oakeshottovih jabučica tipa A i B signifikantan je od Nadolskog publiciran nalaz iz Rzeczkówa: o.c. (n. 39), 152 f. Nr. 57, 249 Tab. IX:2. — Kolegama Marinki Mužar i Laži Čučkoviću iz Gradskog muzeja u Karlovcu dugujemo svu zahvalnost na susretljivosti i spremnosti da nam mač stave na uvid i omoguće njegovu objavu.

Uz njih treba spomenuti i mač danas u posjedu Gradskog muzeja u Karlovcu bez pouzdanih podataka u provijenciji nalaza (po nekim navodima mač potječe iz Mrkonjić-Grada?; najvjerojatnije nalaz iz Kupe u okolici Karlovca): *inv. br. 12. (T. 5:1; 6:1—3) Mač je dvosječan s jednoručnim rukohvatom. Donji dio sječiva je odlomljen, Jabučica je masivna i lećastog oblika. Široka drška koso se širi prema ravnoj nakrsnici proširenoj na spoju sječiva i drške. Nakrsnica je četvrtastog presjeka. Kanal za otok krvi zauzima 1/3 širine sječiva i teče neprekinuto sve do mjesta preloma. S obje strane sječiva nalazi se plitko urezan ukras ili natpis*

bez tragova tauširanja: na jednoj strani ukrasno polje veličine 4,4 cm počinje 10,5 cm ispod nakrsnice i nosi nejasan grafički prikaz rozete i slova R (?); na drugoj strani ukrasno polje veličine 5,1 cm počinje 8,5 cm ispod nakrsnice i čini ga elemnt obrnutog slova B na rubovima s centralnim ukrasom u vidu nasuprot postavljenih uglatih zagrada (|).

Mač iz Gradskog muzeja u Karlovcu sa svojom dugom oštricom te relativno uskim i plitkim kanalom za otok krvi tipičan je predstavnik Oakeshottova tipa Xa, dok sječivo i masivna jabučica (Oakeshottov tip A) svrstavaju naš primjerak među mačeve tipa a po klasifikaciji Nadolskog. Lećaste jabučice tipa A. Oakeshott datira u kasno 10. do sredine 12. st., što bi odgovaralo Rutkayevom tipu IX datiranim u 11. i prvu pol. 12. st. U Kirpičnikovoj shemi približno srodan tip V (=5) datiran je u 12—13. st. Velika i masivna jabučica našeg mača ukazuje na primjerke tipa a, preciznije skupinu a₁ koju Nadolski datira u 11. st. Važno je naglasiti da mač iz Karlovca nema jezičac kanala za otok krvi produžen i na donji dio drške koji, kada se pojavljuje, biva primjereniji sječivima kasnijeg ili kasnog 11. st. Stoga se može tvrditi da mač iz Karlovca nije nastao u kasnom 11. st. već je, koristeći nakrsnicu Oakeshottova tipa I (duga 17 cm), proširenu na spoju sječiva i drške

sredine 10. st.⁴³ U drugoj pol. 10. ili poč. 11. st. nalazimo ih razvijene u svojim osnovnim elementima na maču iz Zuilena u Nizozemskoj.⁴⁴ Potkraj 10. st,⁴⁵ a znatno izrazitije već u ranom 11. st.,⁴⁶ izdvaja se zasebna grupa isprva masivnih lećastih jabučica (Linsenformigenknauf) kojima poznati mač iz Meuse (sjeverno od Grebenbichta) u Nizozemskoj predstavlja jedan od čeonih uzoraka.⁴⁷ Jabučice tipa A i B kojima Oakeshott nalazi završetak u periodu oko 1150. g.⁴⁸ u upotrebi su i potkraj 12. st.,⁴⁹ a s određenim reminiscencijama još i u 13. st.⁵⁰

Analogije jabučicama tipa B, kojima pripada i naš primjerak izvađen iz Šoderice, nalazimo širom Evrope, npr. u Finskoj (nepoznato nalazište, Tyrvää, grob 3 iz Halikko-Rikala, Padasjoki),⁵¹ sjevernoj Njemačkoj (Stralsund),⁵² Poljskoj Żohviniec, Namysłów, Krajnik Dolny, Rzeczków, Bydgoszcz, Zimna Woda),⁵³ Engleskoj (nepoznato nalazište),⁵⁴ Nizozemskoj (Zuilen),⁵⁵ Švicarskoj (dva primjerka s nepoznatog nalazišta, Neuenburgersee, Bodensee),⁵⁶ Italiji (nepoznato nalazište),⁵⁷ Mađarskoj (nepoznato nalazište),⁵⁸ i dr.

Sudeći po primjercima s natpisima grupe INGELRED i GICELIN, invocacijama IN NOMINE DOMINI i nešto kasnijem složenijim religioznim formulama vezanim prvenstveno uz sredinu i drugu pol. 12. st., kao posljedicu rekonvističkih shvaćanja koja su u Evropi isprva dovela do potiskivanja Arapa iz Španjolske, a istovremeno ili neposredno prije ovog do prvog (potkraj 12. st.) i drugog križarskog rata (sredinom 13. st.), stvoreni su dobri okviri za pouzdano datiranje jabučica tipa B (i A) u rasponu od druge pol. 10. st., ali prvenstveno od poč. 11. st. do oko sredine 12. st., s jasnim reminiscencijama ne samo potkraj 12. već i u prvoj pol. 13. st.

i masivnu lećastu jabučicu, najvjerojatnije nastao u prvoj pol. 11. st., svakako već u drugoj, a najkasnije u trećoj četvrtini 11. st., tj. u vremenu od cca 1025—1075. g. Stilizirani promatrano mač je izrađen kao proizvod ili pod utjecajem istočnih područja Njemačkog Carstva 11. st., dakle, služeći se starijom terminologijom, područja *Austrazije*. Nasuprot njemu, nalaz iz Šoderice (mač br. 2) treba pripisati posve drugim geografskim sferama utjecaja, tj. onim koje su se oblikovale i trajale u tzv. franačkoj *Neustriji*. — Vidi ovdje n. 38—41.

⁴³ R. E. Oakeshott, o.c. (n. 29), 27.

⁴⁴ J. Ypey, BerROB 10—11, 1960—1961, 383 ff., Afb. 18—22.

« R. E. Oakeshott, o.c. (n. 29), 93.

⁴⁶ Supra n. 42 i 53.

⁴⁷ Mač je djelomice sačuvan (bez nakrsnice i gotovo polovice sječiva). U gornjem dijelu sječiva s obje strane nalazi se natpis DNELIPERAME/AMALO, zapravo invocacije »de libera me a malo«. — J. Ypey, BerROB 14, 1964, 93 ff., Afb. 5—7.

⁴⁸ O.c. (n. 29), 93.

⁴⁹ A. Nadolski, o.c. (n. 39), 29.

— A. Ruttkay, o.c. (n. 10), 257 Abb. 5. — R. E. Oakeshott, o.c. (n. 29), 27., Fig. 72—53. — Jabučice tipa B svojim zadržalim i kon-

veksno oblikovanim donjim dijelom direktno su utjecale na očuvanje pojedinih karolinških formi (Petersenov tip X = Wheelrov tip IX = Oakeshottov tip C i D). Nalazimo ih i u 13. st. poput npr. Ruttkayevog tipa XIII (=Oakeshott tip E) ili XV (=Oakeshott tip N = Kirpičnikov tip III). U kontekstu reminiscencija na karolinške jabučice treba gledati i pojavu Ruttkayevog tipa XII (Petersenov tip T?) ili Oakeshottova tipa M (Petersenov tip K-L-O) krajem 12. st., a posebice na luksuznim primjercima mačeva iz prve pol. 13. st.

" J. Leppäaho, o.c. (n. 13), 14 f., Taf. 5 : 1—2; 50 f., Taf. 23 : 2a. — E. Kivikoski, *Eisenzeit Finnlands* 2, Helsinki 1951, 38 Nr. 1086. 52 p. Herfert, BDM 1977, 1978, 252 ff., Abb. 3.

53 A. Nadolski, o.c. (n. 39), 246 Taf. VI : 3—4; 245 Taf. V : 4; 249 Taf. IX : 2; 250 Taf. X : 1; 251 Taf. XI : 1.

⁵⁴ R. E. Oakeshott, o.c. (n. 29), Pl. 1C i 2C.

⁵⁵ Supra n. 44.

M H. Schneider, o.c. (n. 36), 18 Nr. 9, 19 Nr. 11, 20 Nr. 13—14.

" N. di Carpegna, *Le armi Odeschalchi*, Venezia 1976, 33 f. Nr. 187.

TM J. Kalmar, *Regi magvar fegyverek*, Budapest 1971, 60 si. 100d.

Izuzetno važnu komponentu determinacije predstavlja, istina oštećeno ali uglavnom koroziji izmaklo, dosta široko sječivo s također širokim ali plitkim kanalom za otok krvi u kojem se nalazi tauširan u mjedi prikaz štakastog križa između tri reda horizontalno nanizanih također tauširanih točkica. Svojim obilježjem sječivo mača br. 2 očito pokazuje elemente Oakeshottovih sječiva tipa X, iako bi zbog neznatno užeg kanala za krv u odnosu na širinu drške kod nakrsnice sječivo bilo srodno Oakeshottovu tipu Xa kojem pripada najveći broj mačeva grupe INGELRED i GICELIN. Na drški mača uočavamo konzervativizam koji se očituje u nedostatku jezičca za otok krvi. U nizu analogije koje bi mogli pronaći širom Evrope spominjemo prostorno najbliže primjerke mačeva grupe INGELRED nađene u Dunavu kod Erda u Mađarskoj datirane u li. st.,⁵⁹ odnosno za nas posebno zanimljiv mač izvađen iz Save kod Bosanske Gradiške datiran u 11-12. st. (danas u posjedu Povijesnog muzeja u Budimpešti).⁶⁰ Duga četvrtasta nakrsnica (22 cm) na maču iz Save kod Bosanske Gradiške izuzetno je slična nakrsnici na našem maču br. 2.⁶¹ Mačevi grupe INGELRED zajedno s mačevima grupe ULFBERH čine najbrojniju skupinu ranosrednjovjekovnih mačeva Evrope obilježenih natpisom. Registrirani su širom Evrope i datirani u rasponu od druge polovice 10-12/13 st.,⁶² što je u krajnjem datumu prihvatljivo, s obzirom na iznesene opaske o oblicima jabučica, jedino još kao vrijeme upotrebe ranije proizvedenih mačeva. Ovdje je važno uzeti u obzir i dva mača grupe INGELRED nađena u Slovačkoj (jedan bez podataka o nalazu, a drugi iz Myjava) koji oblikovanjem kanala za otok krvi, sječivom i drškom posve odgovaraju primjerku br. 2 iz Šoderice.⁶³

Duga četvrtasta nakrsnica osjetno stanjena na rubovima vezuje naš primjerak uz Oakeshottov tip 1 poznat već u grobnim nalazima iz Norveške u kasnom 10. st.⁶⁴ U tom kontekstu treba ponovno podsjetiti na nama kronološki i prostorno blizak primjerak grupe INGELRED izvađen iz Save kod Bosanske Gradiške koji ima nakrsnicu sličnu našoj i kraću tek za 1 cm. Među mačevima tipa *a*, (Linsenformigenknaufr) u Poljskoj datiranim u 11. st. naći ćemo dosta analogija primjerice kod mačeva iz Charlupia, Kwiatkowiec, Żalgcina, Rzeczokowa kao i kod mačeva tipa $\langle x \rangle$ iz Wielkopolske datiranog u sredinu 12. st.⁶⁵ Zadebljanje nakrsnice u predjelu sječiva nije na našem primjerku zasebno naglašeno, što našu nakrsnicu, tipološki gledano, zadržava u okvirima 11. st.

⁵⁹ J. Kalmár, *Archfirt* 88, 1, 1961, 115 si. 1-2.

•» J. Kalmár, *Archfirt* 86, 2, 1959, 189 *ft.*, si. 1.

⁶¹ Ruttkay ga pogrešno bilježi kao nalaz iz Mađarske. — A. Ruttkay, o.c. (n. 10), 282. — Kao nalaz iz Jugoslavije spominje ga J. Kalmár i na drugom mjestu: o.c. (n. 59), 115.

⁶² H. R. Davidson, *The Sword in Anglo-Saxon England*, Oxford 1962, Pl. 29. — A. Ruttkay, o.c. (n. 10), 282 f.

⁶³ Oba mača imaju jabučice Oakeshottova tipa A (= Ruttkay tip IX). — A. Ruttkay, o. c. (n. 31), 161 Abb. 10:2-3.

⁶⁴ R. E. Oakeshott, o.c. (n. 29), 113 — Ovakav oblik nakrsnice korišten je u različitim kombinacijama rukohvata i sječiva tijekom

nekoliko stoljeća. Pri tome treba istaknuti da ćemo oblik sa širokim završecima bez proširenja u području sječiva nalaziti na mačevima 11. st.

⁶⁵ A. Nadolski, o.c. (n. 39), 248 ff., Tab. VIII-XI. Odmah valja istaknuti da se ova opažanja odnose na dužinu nakrsnice, a rjeđe na primjerke suženih i šiljatih završetaka. Našoj nakrsnici bit će najbliža nakrsnica mača iz Rzeczokowa u Poljskoj (dužina, 24 cm) i Girda u Rumunjskoj (dužina 26 cm). Mač iz Girde, na žalost, bez sačuvane jabučice datiran je u drugu pol. 13. st. Međutim, unatoč nesačuvanoj jabučici mač iz Girde pokazuje karakteristike sječiva Oakeshottova tipa Xa/XI pa u kombinaciji s dugom nakrsnicom šiljatih završetaka pred-

Kompozicija ukrasa sačuvana na obje strane sječiva predstavlja dodatni posebno zanimljiv kronološki aspekt. Na jednoj strani ukras čini prikaz štakastog križa (*crux patibulata*) inkrustiran u mjedi a oivičen s gornje i donje strane horizontalnim troredom gusto poredanih točkica. Pojavu križa na sječivu ranosrednjovjekovnih mačeva ne treba nipošto smatrati osobitošću. Potrebno je prisjetiti se ponajprije sječiva grupe ULFBERHT koja redovno ispred prvog i posljednjeg (kadšto i pretposljednog) slova naziva radionice nose jednostavan križ jednakih krakova, tzv. »grčki križ« (*crux immissa* ili *crux quadrata*).⁶⁶ Rjeđa je pojava da sječiva grupe ULFBERHT kovana u rasponu od gotovo 300 godina⁸⁷ koriste neki drugi oblik križa. Stoga treba istaknuti dvojni natpis ULFBERHT, s jedne, i INGELRI, s druge strane sječiva, na maču iz Nene u Engleskoj gdje se ispred naziva majstora (radionice) nalazi prikaz »štakastog križa« (*crux patibulata*),⁶⁸ Među sječivima grupe ULFBERHT prikaz »štakastog križa« primjećujemo tek u rijetkim slučajevima poput npr. mača iz Aizkraule u Litvi (mač tipa X) i nepoznatog nalazišta u Estoniji (mač neodređenog tipa).⁶⁹ Mačevi grupe INGELRED rjeđe, ali zato znatno češće primjerci grupe GICELIN, a posebice oni s invokacijskim natp'som IN NOMINE DOMINI (datirani u rasponu od druge pol. 10. do u drugu pol. 12. st.;⁷⁰ ovi posljednje ponegdje samo u rasponu od oko 1050. do 1150. g.⁷¹) nose prikaz »štakastog križa«. Općenito su znatno rjeđi primjerci, na koje također valja ukazati, s tzv. »jeruzalemskim križem« ili »križem Sv. groba« i među njima važno sječivo grupe ULFBERHT iz Saaksmaki u Finskoj. Važno je također istaknuti da se prikaz »jeruzalemskog križa« nalazi ondje u mlađoj ukrasnoj kombinaciji druge strane sječiva grupe ULFBERHT na kojem umjesto toliko karakterističnog ukrasa u vidu cik-cak linija nalazimo ukras sačinjen od dvije nasuprot postavljene omege.⁷² Prikaz »jeruzalemskog križa«, jabučicu Oakeshotova tipa B i oštećenu,

stavljajući proizvod iz 11., st., poglavito iz druge pol. 11. st. Tome bi u prilog govorio i otisak kanala za krv na donjem dijelu drške. Stoga vrijeme upotrebe mača iz Girda u vrijeme dolaska Karla Roberta na hrvatsko-ugarski tron neće biti prihvatljivo. — A. Nadolski, o.c. (n. 39), 152 Nr. 57, 249, Tab. IX: 2. — R. Popa, *Sargetia IX*, 1972, 75 ff., Fig. 1.

⁶⁶ Isp. npr.: Miiller-Wille, *Offa* 27, 1970, 77 ff., Abb. 6—10.

⁶⁷ O.c., 82. — O ranosrednjovjekovnim mačevima s nazivom ULFBERHT vidi također: A. Ruttkay, o.c. (n. 10), 280 ff.

⁶⁸ Mač s jabučicom Petersenova tipa N izvađen je iz riječnog korita. — J. Ypey, o.c. (n. 44), 392 f., Afb. 30. — M. Müller-Wille, o.c. (n. 66), 77 Abb. 6:11.

⁶⁹ M. Miiller-Wille, o.c. (n. 66), 87 Abb. 10:57 i 64.

⁷⁰ P. Herfert, o.c. (n. 52), 254.

⁷¹ R. E. Oakeshott, o.c. (n. 29), 140 f.

⁷² Mač iz Sääksmäki u Finskoj datiran je u vrijeme oko 1050. g. — J. Leppäaho, o.c. (n. 13), 36 f., Taf. 16c. — M. Müller-Wille, o.c. (n. 66), 79 Abb. 8:78. — Spomenuti pri-

kaz »jeruzalemskog križa« pripada bez sumnje ranijim pojavama ovog oblika kršćanske simbolike, barem što se tiče njegova apliciranja na prazne i stoga za ukras prikladne površine ranosrednjovjekovnih mačeva, češći su u drugoj pol. 11. a posebice u 12. st., prikazi »jeruzalemskog križa« raskošnih, gotovo pozamenterijskih formi u kompozicijama sačinjenim od vegetabilnih ili geometrijskih elemenata ili jasno čitljivih invokacija i religioznih fraza. S istim karakteristikama održavaju se i traju u kasnom 12. i početkom 13. st. na mačevima grupe DIC i NED. O ovim posljednjim pobježe: R. VVegele, *ZWK III*, 1902—1905, 264 ff. — U. Schoknecht, *BDM* 1967, 1969, 283 ff. — Isti, *BDM* 1970, 1971, 284 ff. — Isti, *AusgrFu* 14, 1969, 216 f. — R. E. Oakeshott, o.c. (n. 29), 143. — Znak »omege« prepoznajemo i na jednom maču Petersenovog tipa E iz Ustja Rjaibežna u SSSR-u datiranom u 10. st., kao i na jednom sječivu grupe ULFBERHT, također Petersenova tipa E iz Gnezdova kod Smolenska u SSSR. — A. N. Kirpičnikov, o.c. (n. 20), 78 Nr. 43, Tab. XVIII: 3; 80 Nr. 45, Tab. XVI: 1,

ali zacijelo dugu i na rubovima šiljatu nakrsnicu nosi i drugi primjerak iz *Rzecz-kowa* datiran na kraj 11. st.⁷³ Među prikazima križa na srednjovjekovnim mačevima, posebice onim datiranim u prvu pol. 11. st., treba istaknuti mač iz *Žaležina* u Poljskoj koji na jabučici *Oakeshottova* tipa A nosi tauširani prikaz malteškog križa.⁷⁴ To je rijetka pojava kao i prikaz križa istog tipa na nakrsnici mača *Petersenova* tipa Z s lokaliteta *Vasilahti* u Finskoj (mač je datiran u prvu pol. 11. st.)⁷⁵ Malteški križ pridružen je paru »jeruzalemskih križeva« na sječivu mača iz *Riistiana* u Finskoj, zacijelo jednom od rijetkih primjeraka s diskoidnim tipom jabučice.⁷⁶

Napokon ne treba zanemariti i pojavu ukrasnog polja u koje je umetnut prikaz »štakastog križa«. Ovdje ga na osnovu njegovih sastavnih elemenata nazivamo »trodijelnim«. Naime, karakter »trodijelnog ukrasnog polja« na sječivu mača iz *Šljunčare-Jagnjeđe* očituje se prikazom »štakastog križa« oivičenog u gornjem i donjem dijelu s po tri reda horizontalno postavljenih i gusto nanizanih točkica, *Trored* horizontalno položenih, istina debljih linija, nikako nije nov. Na oštricama grupe *ULFBERHT* gotovo da se može označiti osnovnim ili barem uobičajenim elementom kompozicije čiji centralni dio pripada ukrasu izvedenom u vidu cik-cak linija,⁷⁷ ponekad uočljivom i na oštricama grupe *INGELRED*.⁷⁸ Trodijelno ukrasno polje stilistički prvenstveno vezano uz sječiva grupe *ULFBERHT*, sudeći po već znatno rjeđoj zastupljenosti na dijelom istovremenim, ali ipak mlađim sječivima grupe *INGELRED*, počinje izlaziti iz upotrebe tokom druge pol. 10. i u ranom 11. st., kako pokazuju mačevi *Petersenovih* tipova T, V i Z. Međutim, »trodijelno ukrasno polje« ostaje i dalje, ali s raznim varijacijama i inačicama, prisutno i na sječivima mačeva iz 11. i 12. st.⁷⁹ U kontekstu naših razmatranja treba podsjetiti i na »trodijelno ukrasno polje« sastavljeno od kružnih elemenata i jednostavnog grčkog križa registrirano već na mačevima datiranim u 9. i prvu pol. 10. st.⁸⁰ Za našu temu interesantan je i ukras na mačevima iz *Rajne* kod *Basela* u *Švicarskoj* gdje je ukrasno polje sačinjeno od 9 kružnica — po dvije raspoređene u horizon-

⁷³ H. Wiklak, *WiadArch* XXXII, 2, 1968, 168 si. 1.

⁷⁴ A. Nadolski, o.c. (n. 39), 249, Tab. IX: 1.

⁷⁵ J. Leppäaho, o.c. (n. 13), 78 f., Taf. 37b-d

⁷⁶ O.c., 60 f., Taf. 28: 2c. — Pojava malteškog križa ne bilježi se prije 11. st. — A. Ruttkay, o.c. (n. 10), 285. — Jabučice diskoidnog oblika javljaju se u kasnom 10. st., ali postaju omiljene i s mnogobrojnim varijacijama u razdoblju od 1150—1440. g.

⁷⁷ R. Wegeli, o.c. (n. 72), 182 Fig. 3. — M. W. Schmid, *ZWK* VIII, 1919—1920, 244 f. — J. Leppäaho, o.c. (n. 13), 40 ff., Taf. 18—21. — A. N. Kirpičnikov, o.c. (n. 20), Tab. XVI i XIX. — M. Müller-VVille, o.c. (n. 66), 77 ff., Abb. 6—9.

⁷⁸ Monostajice u SSSR, *K6kemäki-Sysmä* u Finskoj, *Krásna nad Hornadom* u Slovačkoj i dr. — A. N. Kirpičnikov, o.c. (n. 20), 78 Nr. 35, Tab. XVII; 1, — J. Leppäaho, o.c.

(n. 13), 38 f., Taf. 17: 1—2. — A. Ruttkay, o.c. (n. 31), 152 f., Abb. 8: 2—4. — Isti, o.c. (n. 109), 276 ff.

⁷⁹ Adekvatan izbor varijanti prikupljenih s mačeva iz Slovačke publicirao je A. Ruttkay, o.c. (n. 10), 279, Abb. 28: 3 i 29:2. — Za mač iz *Bojnica* datiran u 11. i 12. st.: Isti, o.c. (n. 31), 161 Abb. 10: 1.

⁸⁰ Npr.: *Detva* u Slovačkoj. Mač pripada *Ruttkayevom* tipu IV. — A. Ruttkay, o.c. (n. 21), 136 f., Abb. 3:1. — Isti, o.c. (n. 10), 248 f., 276. — Sječivo (oštećeno i bez nakrsnice) s ukrasom istog tipa s obje strane, danas u Povijesnom muzeju u Hamburgu (bez podatak o nalazištu), datirano je u 13. i 14. st. Sječivo, međutim, pripada *Oakeshottovu* tipu Xa, pa će trebati revidirati predloženu dataciju barem okvirno u 11. st. — M. Müller-VVille, o.c. (n. 15), 53, 57, 74 Nr. 92, Abb. 14: 7,

talnom i jedna u vertikalnom nizu — koje valja datirati u 11. st.⁸¹ Istih je tipoloških obilježja (sječivo i jabučica) i nama zanimljiv mač iz nekadašnje zbirke R. Forrera čiji gornji dio čine tri kruga postavljena na preokrenuto slovo V i prikaz »štakastog križa« ispod njih.⁸² U 12. st., pa i nadalje, »trodijelno ukrasno polje« neće gubiti na značaju, već će uglavnom biti upotpunjeno novim stilističkim obilježjima u kojima će prikaz križa u krugu biti posebno omiljen. Ponekad ćemo ga naći i udvostručenog.⁸³

Na osnovu svega iznesenog trebat će naš primjerak datirati okvirno u 11. st. uvažavajući pri tome obilježja kasnog 10. st. (jabučica, sječivo sa širokim kanalom pa otok krvi i drškom bez jezičca kanala za krv), elemente 11. st. (duga nakrsnica šiljatih završeta) kao i još prisutne reminiscencije ranijih razdoblja (trored horizontalnih linija sačinjen od gusto tauširanih točkica) kojima ćemo već od oko 1000. godine moći pridružiti prikaz, »štakastog križa« (crux patibulata). Svi će oni oko sredine 11. st. biti dobro poznati a u nekim elementima još uvijek prisutni (trored horizontalnih linija). U tom kontekstu razdoblje oko sredine 11. st. predstavljat će vrijeme nastanka i upotrebe našeg mača, koja bi s obzirom na karakter oružja mogla protegnuti do poč. 12. st.⁸⁴ Treba primijetiti da ukras mača ostavlja dojam rustičnosti pa se može pomisliti da je naknadno dodan u nekom za to prikladnom ili za vlasnika značajnom trenutku.

Mač br. 3

(T. 1:3; T. 4:1)

Mač br. 3 izvađen iz Šoderice predstavlja tipičan primjerak srednjovjekovnog teškog viteškog mača na koji se poglavito mora odnositi u izvorima često spominjan naziv »magna spata«. Jabučica našeg, zacijelo jednoiporučnjaka, pripada vrlo omiljenoj formi diska, pa ćemo u okvirima preciznih Oakesttovih tipoloških i kronoloških zaključaka (baziranih prvenstveno na srednjoevropskom fundusu mače-

⁸¹ Sječivo pripada Oakeshottovu tipu X s masivnom jabučicom tipa A. U revidiranim kronološkim koordinatama Oakeshottove tipologije mač iz Rajne kod Basela treba datirati u 11. st. — H. Schneider, o.c. (n. 36), 21 Nr. 15.

⁸² R. Forrer, ZWK III, 1902—1905, 123 Fig. 2.

⁸³ E. Schröter, AusgrFu 14,1, 1969, 42 Abb. 1, Taf. 8.

⁸⁴ O karolinškim mačevima tipa X u našoj literaturi malo je pisano. Uglavnom su pobrojani dosad registrirani nalazi (5 kom), ali je ukazano i na interesantne primjerke reproducirane na domaćoj kamenoj figuralnoj plastici. U našem slučaju oni su interesantniji upravo za mač br. 2 iz Šljunčare—Jagnjede. O mačevima tipa X ponajviše: Z. Vinski, VVM 2, 1955, 44 ff. (sa starijim literaturom). — Isti, *Oružje na području starohrvatske države*, Actes Ier Congrès inter. d'arch. slave III, Warszawa 14—18. IX. 1965, Warszawa 1970, 137, 140, 145, — Isti

VVM 11—12, 1966, 79 ff, si. 8—9. — Isti, VAMZ X—XI, 1977—1978, 170 n. 161, 174 n. 189—190. — Isti, SHP 11, 1981, 10. — Uz ovo isp.: K. Vinski-Gasparini-D. Ercegović, VAMZ I, 1958, 145 f. — I. Šarić, VAMZ VI—VII, 1972, 233 f. — Dok je naš članak čekao da bude objavljen u materijalima s novosadskog skupa da bi potom bio povučen i predan za tisak u Vjesniku Arh. muzeja u Zagrebu (ožujak, 1984. g.) tiskana je radnja Z. Vinskog u kojoj on razmatra poslijekarolinške mačeve 10. i 11. st. nađene u Jugoslaviji (SHP³ 13, 1983, 7 ff.). Kao mačeve tipa A i a nađene u Jugoslaviji autor navodi primjerke iz Zrenjanina i Sombora, te fragmente kao što su sječivo s Velebita i jabučica iz Biskupija-Crkvine (o.c., 13 f., T. IV: :1—2, T. V:1—2) datirajući ih okvirno u 11. st. (o.c., 27 f.). Njegovom popisu i karti raspoređivanja (o.c., 9, T. 1) mogli bi kao primjerke mačeva 11. st. pridodati već spomenute mačeve tipa A ili a nađene najvjerojatnije u Kupi kod Karlovca (v. ovdje n. 42)

va) naći dostatno relevantnih faktora za dataciju našeg mača.⁸⁵ Istina, valja odmah ukazati na još jedan raniji primjerak tipološko-kronološke sheme A. Bruhn-Hoffmeyer u kojoj mačeve s diskoidnom jabučicom nalazimo izdvojene u njezinoj III grupi.⁸⁶ u istočnoevropskim relacijama treba podsjetiti na tipološku shemu sastavljena na osnovu nalaza iz 12. i 13. st. u SSSR-u,⁸⁷ odnosno iz druge pol. 12. do u drugu pol. 14. st. u Slovačkoj.⁸⁸ U domaćoj literaturi ovim su se problemima nešto opširnije pozabavili D. Pribaković,⁸⁹ G. A. Škrivanić,⁹⁰ M. Birtašević,⁹¹; Đ. Petrović⁹² i M. Šercer.⁹³ Za našu temu tek bi djelomice mogli biti interesantni i prikazi mačeva na stećcima.⁹⁴

Diskoidna jabučica našeg mača ima štitasto u obliku krnjeg stošca oblikovano ispupčenje s centralnim diskom zakošenih stranica, te pripada Oakeshottovu tipu I- O^{va}J J^c moguće paralelizirati s Bruhn-Hoffmeyerovim tipovima IIIc, Ruttkayevim tipom XVI, odnosno Kirpičnikovim tipom VI, ponegdje s bitnim razlikama u dataciji ali redovno okvirno datiranih u drugu pol. 12. do u prvu pol. 14. st.⁹⁵ Prikupljen i publiciran materijal s područja Poljske daje znatan broj analognih primjeraka (Tupady, Leba, Policko, Rzeszów, okolica Kalisza I i II) datiranih u pravilu na kraj 13. i početak 14. st.⁹⁶ Među publiciranim mačevima iz Slovačke jabučice našeg mača posve će odgovarati (centralni disk zakošenih stranica) jabu-

i Savi kod Bosanske Gradiške (v. ovdje n. 60), te mač s jabučicom Oakeshottova tipa B izvađen iz Šoderice (naš mač br. 2).

⁸⁵ R. E. Oakeshott, o.c. (n. 29), 95 ff.

⁸⁶ A. Bruhn-Hoffmeyer dijeli mačeve s diskoidnom jabučicom u četiri podgrupe: jabučice s plosnatim (lila i b) i zadebljalim diskom (IIIc i d). U okvirima ove sheme za nas su interesantni primjerci tipa H1a-c čiji početak autorica stavlja u vrijeme oko 1175. g. — A. "Bruhn-Hoffmeyer, *Middelalderens tveaggede sveard*, Kopenhagen 1954, 43 f.

⁸⁷ A. N. Kirpičnikov, o.c. (n. 20), 50 si. 11. — Ovdje tipovi VI i VII.

⁸⁸ A. Ruttkay, o.c. (n. 10), 249 ff., Abb. 1. — Ovdje tipovi XVI—XX.

⁸⁹ D. Pribaković, VVM 1, 1954, 79 ff., Prilog I. — Isti, VVM 2, 1955, 57. Tab. I.

⁹⁰ G. A. Škrivanić, *Oružje u srednjovjekovnoj Srbiji, Bosni i Dubrovniku*, SAN pos. izd. CCXCIII, Odjel društ. nauka knj. 24, Beograd 1957, 42 ff.

⁹¹ M. Birtašević, VVM 13—14, 1968, 81 ff.

⁹² Đ. Petrović, *Dubrovačko oružje u XVI veku*, Vojni muzej, pos. izd., knj. 5, Beograd 1976, 19 ff., 210 f., si. 2—H.

⁹³ M. Šercer, o.c. (n. 5), 8 ff. — Ovdje izdvojeni tipovi jabučica kasnosrednjovjekovnih mačeva razvrstani su na osnovu primjerkara prikupljenih u Povijesnom muzeju Hrvatske. Mačevi potječu s područja sjeverne Hrvatske, Like, Dalmacije, Slavonije i Bosne. U priopćenoj shemi diskoidni tip jabučica (tip I) razvrstan je u četiri varijante (1a—1d).

⁹⁴ O stećcima i likovnim prikazima na njima postoji obilna literatura. Stoga ukazujemo samo za našu temu zanimljivije naslove: M. Wenzel, VVM 11—12, 1966, 90 ff., Tab. II—[^]I- Ista, *Ukrasni motivi na stećcima*, Sarajevo 1966, 223 ff., Tab. LVI—LXV. — Iz istih razloga nećemo navoditi pojedinačne nalaze ili primjerke publicirane u svrhu katalogizacije niti za mač br. 3 niti za dva kasnija primjerkara srednjovjekovnih mačeva, već ćemo se na iste navraćati jedino u okvirima interesantnijih tipoloških i stilističkih obilježja kao na srodan ili komparaciji pogodan materijal, pri tome imajući u vidu one primjerke koji prostorno koliko-toliko gravitiraju nalazima iz Muzeja grada Koprivnice.

⁹⁵ Ovakav tip jabučice javlja se u pojedinim grobnim nalazima u Finskoj datiranim već u 11. st. — E. Kivikoski, o.c. (n. 51), 39. — A. Ruttkay, o.c. (n. 10), 261. — R. E. Oakeshott, o.c. (n. 29), 96.

⁹⁶ M. Gtosek — A. Nadolski, *Mieczki średniowieczne z ziem polskich*, ActaArchLodz 19, 1970, ibidem. — Među njima i dva luksuzna primjerkara; jednoručnjak iz Kraków-Szczerbieca datiran u prvu pol. 13. st. (o.c. 39 Nr. 25, Tab. VIII. — A. Nadolski, ActaArchLodz 17, 1968, 105 ff., si. 1—3) i jednoiporučnjak iz Santoka u zapadnoj Poljskoj datiran u drugu pol. 13. st. (H. Seger, JbSchlesMus VI, 1912, 79 ff. — M. Gtosek — A. Nadolski, o.c. 49 Nr. 53, Tab. XVIII).

čiće jednoručnjaka iz okolice Trenčina i Ploština.⁹⁷ Slični primjerci iz Mađarske datirani su u drugu pol. 13. st.,⁹⁸ odnosno posve pretjerano u 14-15. st."

Nakrsnica našeg mača pripada Oakeshottovu tipu 2 koji se uvodi u upotrebu već u 11. st.¹⁰⁰ Krajevi nakrsnice ovog tipa, češće četvrtasti, na našem su primjerku oktogonalnog presjeka. Sječivo, međutim, pripada teškim i dugim mačevima s uskim kanalom za otok krvi, te zauzima nešto manje od pola dužine sječiva. Jezičac kanala za otok krvi uočljiv na 1/5 drške svrstava naš primjerak među mačeve Oakeshottova tipa XIIIa koji je, kao i njegova kraća jednoručna varijanta (tip XIII), potvrđen na brojnim reljefnim prikazima u rasponu od 1240-1350. g.¹⁰¹ Kao slični ili čak istovremeni primjerci mogu se ovamo pridodati mačevi s Šerceričinom jabučicom Ia nađeni u Dubcu, Savi kod Jasenovca, Kupi kod Siska, te Ribniku kod Ozlja, dok primjerak iz Gornjeg Muća u Dalmaciji ovom prilikom treba ostaviti po strani.¹⁰²

Osobitost našeg mača vidimo i u pojavi stiliziranog motiva srca smještenog u kanal za otok krvi i tauširanog samo s jedne strane sječiva 17 cm ispod nakrsnice. Takva pozicija ukrasnog znaka obično u nekoj od jednostavnih formi smatra se znakom kovača-mačara. U tom kontekstu jednostavan prikaz srca veoma je rijedak. Uobičajen je i u 14. st., a vjerojatno i najbrojniji, prikaz vuka u trku, zatim križa u krugu, »egipatskog križa«, križa na kugli, dvaju koncentričnih krugova, šesterokrake zvijezde, te nekog drugog više ili manje složenog znaka ili simbola, ponekad čak i grba. Stoga je još uvijek prihvatljiva i u ranijim kronološkim odrednicama citirana Boenheimova teza o srcolikom ukrasu kao prikazu grba kojem pojavu treba tražiti u 13. st.¹⁰³ Na maču iz Branaua, datiranom u sredinu 13. st. npr., prikaz srca nalazi se u štitolikom okviru približno na istoj udaljenosti od nakrsnice kao što je slučaj i s našim primjerkom,¹⁰⁴ dok na maču iz Husina predstavlja samo gornji dio ukrasa natpisnog polja, i to na samo jednoj strani sječiva.¹⁰⁵ Na

w A. Ruttkay, o.c. (n. 31), 169, Abb. 14 : 3, 6.

⁹⁸ F. Csillag, *Kardok történelmi emlékekben*, Budapest 1971, 33, 126 Nr. 23.

⁹⁹ J. Kalmár, o.c. (n. 58), 60 f, si. 10ld. — Mač je dvoručnjak Oakeshottova tipa XIII s dobrim analogijama u srednjoevropskom materijalu iz sredine i druge pol. 13. st.

¹⁰⁰ R. E. Oakeshott, o.c. (n. 29), 114 f.

¹⁰¹ O.c., 41 f. — Ovdje je potrebno podsjetiti da su u starijoj literaturi slični tipovi mačeva i jabučica datirani nešto kasnije, tj. u 14. i 15. st. Na ova i neka druga suvremena gledanja ukazao je nedavno A. Ruttkay pa ih stoga ne navodimo. — A. Ruttkay, o.c. (n. 10), 260 f.

¹⁰² M. Šercer, o.c. (n. 5), 41 f, Nr. 1-5, T. 1. — Uska jabučica Šerceričina tipa la registrirana je u kumanskom grobu iz Kunzentmárton-Jaksorérparta datiranom na kraj 13. st. Sudeći po dobrim odnosima Kumana i posljednjih Arpadovića, posebno hrvatsko-ugarskog kralja Ladislava IV Kumanca, mač koji u kanalu za otok krvi nosi

prikaz grba pripadao je nekom značajnijem dostojanstveniku klana Olás (=Ulaš) vjerno u službi ugarskom kralju. — O teritorijalnom rasporedu kumanskih klanova u ugarskom kraljevstvu 13. i 14. st., v.: A. Pálóczi-Horváth, *Archfirt* 101,2,1974,251 Fig. 3 — 0 uložni Kumana u mađarskoj povijesti potkraj 13. st. v.: V. Klaić, *Povijest Hrvata* 1, Zagreb 1972, 292 ff. — Za mač vidi: L. Selmeczi, *Szolnok megyei múzeumi évkönyv* 1973, Szolnok 1973, 106, si. 1.

¹⁰³ W. Boenheim, *ZWK* I, 1897-1899, 75. — A. Ruttkay, o.c. (n. 10), 286.

¹⁰⁴ Mač ima jabučicu Oakeshottova tipa D—R. E. Oakeshott, o.c. (n. 29), 90, Fig. 60.

¹⁰⁵ Mač je jednoručnjak Oakeshottova tipa XVIa s jabučicom tipa I koji Ruttkay datira u 13. st. A. Bruhn — Hoffmeyer stavlja ovaj tip mača, na osnovu zanimljivog ukrasa u kanalu za otok krvi, u vrijeme od oko 1250-1300. g. Oakeshott ga, međutim, datira nešto kasnije, tj. od samog kraja 13. do sredine 14. st. — A. Ruttkay, o.c. (n. 31), 165, Abb. 13 : 3. — Isti, o.c. (n. 10), 279, Abb.

maču nađenom u okolici Trenčina u Slovačkoj i datiranom u 13. st. sroliki ukras dopunjen je zakačkom u obliku slova T¹⁰⁶ ili je sroliki ornament postavljen na jedan likovno složeniji oblik križa kao što je slučaj s mačem nađenim na groblju sv. Jakova kod Basela u Švicarskoj.¹⁰⁷ Ovdje ne bi smjeli zaobići niti prikaz srca na jednoj strani sječiva dvoručnog mača izvađenog iz Dunava kod Višnjice a datiranog okvirno u 14. st.¹⁰⁸ i uz njega dva primjerka dvoručnjaka iz Mađarske datirana u 1340-1400. g.; jedan s prikazom srca nekoliko centimetara ispod nakrsnice (kao kod mača iz Višnjice) i drugi sa sitnim ugraviranim srcem i prikazom grba niže njega.¹⁰⁹

Mač br. 4 i 5

(T. 2 : 1-2; T. 4 : 2-3)

Preostala dva mača, br. 4 i 5, pripadaju prelaznim formama mačeva s oštricom za siječenje prema mačevima s oštricom za probadanje, kakvi dominiraju u naoružanju u kasnom 14. i tokom 15. st. Dobro vidljiv i dosta uzak kanal za otok krvi

29: : 6b. — A. Bruhn-Hoffmeyer, o.c. (n. 86), 16, Pl. XIVf. — R. E. Oakeshott, o.c. (n. 29), 63 ff.

¹⁰⁶ A. Ruttkay, o.c. (n. 31), 169 Abb. 14:3. — Isti, o.c. (n. 10), 279 Abb. 29 : 5a. — Mač je jednoručnjak Oakeshottova tipa XVIa s jabučicom tipa I. — Vidi također supra n. 102.

¹⁰⁷ Mač je datiran u drugu četvrtinu ili oko sredine 15. st. Čini se da pripada Oakeshottovu tipu XVIIIa, i to grupi s ovalnom jabučicom tipa J i nakrsnicom tipa 5. Ovaj primjerak daje značajan prilog kasnijem datiranju ovalnih jabučica s brušenim i naglašenim okruglim ispupčenjem. Kako mačeve tipa XVIIIa treba datirati ne ranije od kasnog 14. st., a poglavito ipak od prvih desetljeća 15. st., te će i mačeve tipa XVIa s ovalnim jabučicama prethodno opisanog oblika trebati produžiti trajanje i kasnije od prve pol. 14. st., kako to misli Oakeshott. — Za mač sa groblja sv. Jakova kod Basela: H. Schneider, o.c. (n. 36), 39 Nr. 48.

¹⁰⁸ M. Birtašević, o.c. (n. 91), 82, Tab. 1:1. — Ispod prikaza križa, koji autorica naziva »trouglo«, nalazi se tauširan prikaz jednorogog konja u trku, a na drugoj strani sječiva ornament križa jednakih krakova i prika vuka u trku. Fotografija, na žalost, prikazuje samo gornji dio mača kojem nakrsnica nije sačuvana. Radi se izgleda o maču tipa XVIa s okruglim jabučicom tipa J.

¹⁰⁹ G. Nagy, Archfirt XIV, 1894, 319 f, Tab. II: 3, 5. — Oba mača pripadaju sječivima tipa XVIa. Kao kronološki zanimljiv treba spomenuti dosad neobjavljen mač izvađen iz Kupe između Ozlja i Trga. Našla ga je Vida Mihalić vadeći pijesak 1976. g. Mač čuva Zavičajni muzej u Ozlju (T. 5:2; 7: 1-3).

Mač je dvosječni jednoiporučnjak prelomljen u gornjoj trećini sječiva. Jabučica je diskoidna s naglašenim konusnim brušenim stranicama. Široka drška mača koso se širi prema dugoj i gore zavijenoj nakrsnici (naknadno deformirana) četvrtastog presjeka. U donjem dijelu drške (kod nakrsnice) jedva je zamjetljiv tek 1 cm dugačak kanal za otok krvi. S obje strane mača u kanalu za otok krvi tauširan je u mjeđi (dijelomice sačuvan) prikaz dvaju različitih grbova: s jedne strane sječiva nalazimo štitasti grb ukrašen sa šest usporednih kosih linija, dok su iznad grba postavljena dva istostranična trokuta na koje se nastavlja motiv ribljih kosti (šest linija) s dugim križem na vrhu; s druge strane sječiva štitoliko oblikovani grb podijeljen je u nekoliko vidljivih polja na koji se nastavlja perjanica i povrh nje križ. S jedne strane mača ukrasno polje veličine 1,1 cm počinje 10,3 cm ispod nakrsnice, dok je s druge strane ukrasno polje veličine 6,2 cm smješteno 11,6 cm ispod nakrsnice.

Po karakteru sječiva i drške mač iz Ozlja pripada grupi koja sadržajno objedinjuje karakteristike mačeva tipa XIIIa i XVIa. Oni su datirani u drugu pol. 13. st. (Bruhn-Hoffmeyer, 16, Pl. XIVf), ali najvjerojatnije u kasno 13. i prvu pol. 14. st. (Oakeshott, 64). Zanimljiva je također i jabučica na maču iz Ozlja. Ona je naravno diskoidna s naglašenim konusnim brušenim stranicama kakve u svojim tipološkim shemama ne poznaju niti Oakeshott niti Ruttkay, a niti Kirpičnikov. Poznaje ih, međutim, M. Šercer (p. 10 ff.) kao jabučice njezinog tipa Ia. Ovamo ona ubraja mačeve iz Muca u Dalmaciji, te Ribnika kod Ozlja, Dubca na Savi, Kupe kod Siska i Save kod Jasenovca

zauzima oko ili nešto više od 1/3 ukupne dužine sječiva. Drška se obično doima ojačanom i nešto debljom nego je slučaj s mačevima grupe XIIIa s kojima mačevi br. 4 i 5 čine razvojnu liniju. U Oakeshottovoj tipologiji naša dva primjerka mogu se odrediti kao klasični primjerci tipa XVIa s ravnim, vrlo lagano zadebljanim četvrtastim nakrsnicama tipa 5.¹¹⁰ Jabučica ima ovalnu formu Oakeshottova tipa K (= Šercer tip Ib),¹¹¹ koja kod oba naša mača, u manjoj mjeri kod br. 4 a većoj kod br. 5, iskazuje razvijenije forme karakterizirane zaravnjivanjem gornje i donje plohe jabučice. Treba naglasiti da je ovaj oblik svojim izgledom srodan Oakeshottovim jabučicama tipa H₁ čiji, po važnosti drugi stilistički element, nalazimo sadržan u kratkim stožastim i brušenim stranicama (dakako ovalne osnove) s kojima jabučica našeg mača br. 5 pomiruje svoje još uvijek prisutne karakteristike jabučice tipa K.¹¹² Stoga bismo u jabučici mača br. 5 morali vidjeti prelaznu formu K-H₁, pripominjujući da se jabučice tipa U₁ datiraju u vrijeme oko 1350. g. nadalje, te su u upotrebi sve do prve četvrtine 15. st.¹¹³ Primjerci iz Povijesnog muzeja Hrvatske razvrstani su u dvije osnovne varijante: prvu, ili 2a, karakteriziranu širokim centralnim diskom¹¹⁴ i drugu, ili 2b, grupu obilježenu stanjenim centralnim diskom.¹¹⁵

Mačevi stilističkih ili tipoloških obilježja sličnih ili identičnih našim obično su datirani u 14. st., poglavito u njegovu drugu polovicu, a traju dalje još i u ranom 15. st.¹¹⁶ Oakeshott ih, međutim, datira na početak 14. st. uvažavajući pri tome isključivo oblik sječiva kao osnovni element determinacije.¹¹⁷ Poljska literatura

(p. 41 f.). Izvjesno je da su jabučice Šerceričina tipa Ia srodne Oakeshottovim jabučicama tipa I (ove u upotrebi od sredine 13. st.) pri čemu je tip Ia zacijelo neprimjeren srednjovjekovnom fundusu mačeva iz kasnog 13. i prve pol. 14. st. — Sudeći po nizu zakoženih inkrustiranih linija u štitolikom polju i prikazu križa povrh njega moglo bi se pomišljati na stiliziranu simboliku sadržanu na grobu Dionizija Okičkog i Stjepana Babonića. — Dozvolu da ovaj zanimljivi mač obradimo i publiciramo zahvaljujemo su-sretljivosti Martina Vajdića kustosa Zavičajne zbirke u Ozlju. Stoga mu i ovom zгодom upućujemo riječi iskrene zahvalnosti.

¹¹⁰ Kod nekih primjeraka kanal za otok krvi dopire gotovo do samog vrha oštrice. Isp. npr.: F. Csillag, o.c. (n. 98), 33, 126 Nr. 24, si. 24.

¹¹¹ Obje nakrsnice svojom dužinom ulaze u sferu ravnih četvrtastih nakrsnica tipa Ia. Njihova blaga zadebljanja na rubovima nemaju onu tako karakterističnu proširenost koja nakrsnicom tipa 5 daje izgled raširenih krila.

¹¹² R.E. Oakeshott, o.c. (n. 29), 96. — M. Šercer, o.c. (n. p), 10.

¹¹³ Đ. Petrović, o.c. (n. 92), 27.

¹¹⁴ R. E. Oakeshott, o.c. (n. 29), 102 f. — Mačevi tipa XVIII datirani u drugu pol. 14. i prvu četvrtinu 15. st. u pravilu nose jabučice tipa Hj.

¹¹⁵ Mač bez podataka o nalazu ima na obje strane sječiva nejasan pečat u obliku kružnice. — M. Šercer, o.c. (n. 5), 10 ff., 44 Nr. 11, T. 1 : 11.

¹¹⁶ Jedan primjerak potječe iz Mure kod Kotoribe u Međimurju, a drugi s planine Osječnice kod Kulen-Vakufa. — o.c. (n. 5), 10 f., 45 Nr. 12 i 14. — Pored ovih tipova M. Šercer izdava još dvije varijante ovalnih jabučica: tip 2c i 2d. Prvi bi mogli vezati uz Oakeshottovu formu G₁-G₂ (kod nas u ovalnom izdanju) koje autor stavlja u vrijeme poslije prve četvrtine 15. st. s aluzijama na njihovo talijansko porijeklo. — R. E. Oakeshott, o.c. (n. 29), 102. — Ovamo pripada i dvoručnjak, bez grebena po sredini jabučice (za razliku od jabučice mača iz Dubca, danas u Povijesnom muzeju Hrvatske) iz Lomnice u Moravskoj datiran svakako prerano u 12. i 13. st. i identificiran s Ruttikayevim tipom XIX. Mač je naprotiv primjerak iz 14. st. — Z. Merinsky, ARzohl XXXIII, 1, 1980, 37 ff., si. 1 : 1 — Šerceričina forma 2d mogla bi se, istina, interpretirati kao reducirani volumen Oakeshottova tipa K. Ovaj potonji s kronološkim determinantama u rasponu od 1290-1350. g. — R. E. Oakeshott, o.c. (n. 29), 96.

¹¹⁷ Zbir ranijih gledanja donosi H. Seitz, o.c. (n. 30), 136 f., Abb. 79G i I.

prihvatila je ovo mišljenje datirajući u drugu pol. 14. st. jedino primjerke s kruškolikom jabučicom tipa T.¹¹⁸ U prilog mogu ići već ranije spomenuti nalazi mačeva tipa XVIa iz okolice Trenčina u Slovačkoj i kumanskog groba iz Kunszentmarton-Jaksoréparta u Mađarskoj.¹¹⁹ Ovdje treba primijetiti da pojava forme XVIa u ranom 14. st. nalazi svoju potvrdu isključivo na sječivima jednoručnjaka. Naime, pri tome je posebna značajka sadržana u masivnosti jabučice. Pojavom masivnih i teških dvoručnjaka jabučice su iz posve razumljivih tehničkih razloga počele poprimiti ista obilježja. Time se koliko-toliko pridonosilo uravnoteženju omjera masivne i duge oštrice s jedne i produžene drške i jabučice s druge strane. Brižljivim balansiranjem osnovnih sastavnih elemenata mača sprečavalo se nekontrolirano rukovanjem oružjem u zamahu i istovremeno osiguravalo pouzdano rukovanje mačem u toku borbe. Naš mač br. 4 još uvijek nosi tešku i masivnu jabučicu, što nas upućuje i na masivnu formu, na žalost, prelomljenog sječiva (ukupna dužina ovakovih mačeva kretala se oko 130 cm). Sam mač je tek 2,90% lakši po gr/cm sačuvane dužine od mača br. 3, a 10,28% teži od mača br. 5. Naime, za spomenute primjerke mačeva odnos gr/cm sačuvane dužine mača daje sljedeće podatke:

	težina dužina		^ c m
	gr	cm	
Mač br. 3	1745	83	21,02
Mač br. 4	1510	74	20,41
Mač br. 5	1675	91,5	18,31

Oba naša mača na gornjem dijelu sječiva imaju prikaz vuka u trku. Kod mača br. 4 prikaz vuka tauširan u mjedi nalazi se samo na jednoj strani sječiva i to 10 cm ispod nakrsnice. Na maču br. 5 pored prikaza vuka na drugoj strani sječiva tauširan je jednorogi konj (većih dimenzija) također prikazan u trku. Ornament vuka na sječivu mača karakteristična je kovnička oznaka mačeva iz Passaua pouzdano potvrđena dekretom hercega Alberchta austrijskog 1340. g.¹²⁰

Pored prikaza vuka naša dva mača vezuje još jedan ukrasni element: u krugolikom ispupčenju jabučice urezan je ornament »grčkog križa«. Kod primjerka br. 4 on je veoma dubok i s obje strane jednako dobro vidljiv, dok je kod mača br. 5 plitko urezan i jedva zamjetljiv na samo jednoj strani jabučice. Tauširanje križa na jabučici registrirano je već u prvoj pol. 11. st.,¹²¹ a zatim sporadično i na reprezentativnim primjercima mačeva sredine i druge pol. 13. st.¹²² Od kraja 13. st. i u prvoj pol. 14. st. ornament križa na jabučici vezan je uz dekorativne plemićke mačeve¹²³ i tek se oko sredine i u drugoj pol. 14. st. učestalije javlja na jednostavnim dvoručnjacima ritterske konjice. Ovim potonjim s područja naše zemlje treba pri-

¹¹⁸ Ovo se mišljenje oslanja na rane prikaze mačeva za probadanje na likovnim ostvarenjima talijanskih majstora ranog i prve pol. 14. st. — R. E. Oakeshott, o.c. (n. 29), 64, Fig. 36-38, Pl. 28 : A-C i Pl. 29.

¹¹⁹ M. Gtosek — A. Nadolski, *Polska bron* Wrocław 1974, 57.

¹²⁰ A. Ruttkay, o.c. (n. 31), 135 Abb. 13 : 3. — L. Selmezi, o.c. (n. 102), 106, si. 1.

¹²¹ W. M. Schmid, ZWK III, 1902-1905, 312 ff. — Isti, ZWK VIII, 1918-1920, 317 ff. — U domaćoj literaturi o mačevima »vukovcima« s pripadajućom literaturom: M. Birtašević, VVM 13-14, 1968, 81 ff.

¹²² Supra n. 74 i 17.

¹²³ Supra n. 96.

dodati mač iz Dunava kod Višnjice,¹²⁴ a zatim još jedan posebno sličan našem br. 5, nađen u Mađarskoj.¹²⁵

Sablja br. 6
(T. 2:3; T. 4:4)

Posljednji šesti primjerak — sablja dugog dvoručnog rukohvata s nakrsnicom oblikovanom poput slova S — predstavlja rjeđu tipološku varijantu bojnog oružja 15. st. Štoviše, čini se da je razvoj i rasprostranjenost ove vrste oružja vezana uz hrvatsko-ugarski prostor kojem ovom objavom dodajemo još jedan primjerak. U mađarskim zbirka česće su prisutne pa je moguće uočiti tipološke razlike poglavito u oblikovanju i povijesnosti sječiva, a zatim i u zakošenosti i širini drške.¹²⁶ Uz to, važno je uočiti obilježja ranijih primjeraka sablji s ravnom nakrsnicom datiranih u 14. i 15. st.¹²⁷ Naime, zajedničko obilježje ovih ranih primjeraka sablji sadržano je u izjednačenoj širini sječiva i drške, te više ili manje naznačenom lučnom obliku oružja. Po sredini najčešće teče uski kanal za krv koji dopire do samog vrha oštrice. Rjeđi su pak i kraći primjerci s proširenim donjim dijelom sječiva (gotovo polovica). Kasnije sablje iz 15. st., kojima pripada i ova nađena na Šoderici, imaju tijelo više ili manje naglašenog valovitog izgleda i redovno duže drške. Oblik i elementi sječiva pokazuju barem tri osnovne varijante:

- a) sječivo s hrptom po sredini i proširenjem u donjoj trećini;
- b) sječivo s kanalom za otok krvi i proširenjem u donjoj trećini (varijanta a i b oslanjaju se na osobine sječiva mačeva iz 14. i 15. st. i to tipova XIII, XV i XVI);
- c) sječivo bez (ili s plitkim i kratkim) kanalom za otok krvi i bez proširenja u donjem dijelu.

Jabučice ovih sablji nose posve specifično obilježje. To su plosnate jabučice zaravnjenih dužih strana i lagano zaobljenih ili poligonalno oblikovanih kraćih strana. U sredini jabučice, s obje njene strane, nalazi se lagano izbočeno krugoliko ispupčenje, često još i konkavno udubljeno. U Oakeshottovoj tipološkoj shemi ne nalazimo takav tip jabučice, iako bi plošnost i krugoliko ispupčenje u sredini našli i kod jabučica tipa Z koje kao venecijanski proizvod ulaze u upotrebu poslije 1430. g.¹²⁸ p. Petrović, naprotiv, izvodi njihov razvoj iz jabučica isprva ovalnog oblika, zatim zaravnjenog na dužim stranama, zarezanih bridova i napokon plosnatih stranica, kao prototipa u dubrovačkim izvorima dobro znanih »slavonskih ili srpskih kordi« kod kojih se već poč. 15. st. počinje javljati nakrsnica u obliku slova S.¹²⁹

Osnovna obilježja *spadae schiavonae* sadržano je u nakrsnici oblikovanoj poput slova S (tip 12). Njihova učestalost u kombinaciji s jabučicama tipa Z, kao

¹²⁴ K^T M^G S^u k⁷ A^N do^{sk} A^o C^(n 96);
¹²⁵ J⁴ J¹ b¹ X^L T^R A^E P^{keshott} o^c
(n. 29), 115 Fig. 93, 133 Fig. 118. — Ovamo treba pribrojiti i jednostavan primjerak iz Berlina. — P. Post, ZWK VIII, 1918-1920., 247, Abb. 1c.

¹²⁶ Mač čuva muzej grada Beograda. — M. Birtašević, o.c. (n. 91), 87 Nr. 1, Tab. 1:1.
¹²⁷ G. Nagy, Archfirt XVIII, 1898, 225 Tab. I. — Za tri primjerka slična maču iz Višnjice: J. Schwietering, ZWK VIII, 1918-1920,

250 Abb. 2a, 253 Abb. 5 = a-b. — Ornament

križa u 14. st., a posebice oko 1400. g. nalazi svoje mjesto na krilato proširenim rubovima nakrsnica. — R. E. Oakeshott, o.c. (n. 9), Pl. 26: A-D, Pl. 27: A. — H. Seitz' o.c. (n. 30), 156 f., Abb. 95A.

»" G. Nagy, o.c. (n. 126), 227 ff., Tab. 1:1; II: 2, 4. — F. Csillag, o.c. (n. 98), 36 Nr. 34. — J. Kalmar, o.c. (n. 58), 72 si. 125.

¹²⁸ j. Kalmar, o.c. (n. 58), 71 si. 124.

¹²⁹ R. E. Oakeshott, o.c. (n. 29), 110.

i brojni primjerci prikupljeni u Veneciji¹³⁰ nedvojbeno upućuju na zaključak da baš u ovim primjercima treba prepoznati osnovno naoružanje koje su nosile ili kojim su se služile dalmatinske pomoćne čete u pratnji ili službi mletačkog dužda.¹³¹ S utjecajem Venecije na naoružanje ratnika u našim krajevima treba posve sigurno računati. Ako nije ostvaren preko Dubrovnika¹³² ili dalmatinskih gradova u posjedu Venecije, tada bi potkraj 14. i poč. 15. st. uloga utjecajnog hrvatsko-dalmatinskog bana Nikole Frankopana, a zatim u trećem desetljeću 15. st. dugotrajni boravak hrvatsko-ugarskog kralja Sigismunda u Italiji mogli biti od presudnog značaja za njihovo rapo širenje u naše krajeve. Na stećcima su ipak mačevi s nakrsnicom tipa 12 uglavnom vrlo rijetki (Papratnica-Popovo polje, Ledinac-Široki brijeg, Zakovo-Popovo polje)¹³³ i u jednom slučaju pouzdano datirani prije 1460. g. (Nisko u Dalmatinskoj zagori).¹³⁴ Treba također spomenuti nalaz iz Donjeg Brodca kod Bijeljine koji bi mogli datirati u vrijeme posije 1420. g.¹³⁵ Uz rjeđe primjerke publicirane na sjeveru ovamo bi ubrojili mačeve iz Save podno planine Motajnice (između Srpca i Bijelog brda) i Zagreb-Borongaja.¹³⁶ U Mađarskoj ih registriramo u znatno većem broju, datirane u 15. st., poglavito u njegovu drugu polovicu.¹³⁷ To je isto vrijeme u koje su obično datirani primjerci sablji s nakrsnicom u obliku slova S i s plosnatom jabučicom s krugolikim izbočenjettu u sredini.¹³⁸

Druga pol. 15. st. vrijeme je sve češćih sukoba hrvatsko-ugarske vojske s Turcima — tursko osvajanje Bosne (1436. g.), upadi u Liku i Posavinu (1469. g.) te 1474. g. i u Podravinu. Znatni sukobi s Turcima zabilježeni su i prije ovog vremena već pod hrvatsko-ugarskim kraljevima Vladislavom I i Ladislavom Postumom. Sukobi u kojima su hrvatsko-ugarske čete mogle dobro upoznati tursko naoružanje, vojnu taktiku i njihovu primjenu u borbi, zasigurno su već poč. 15. st. utjecali na popularizaciju, veću upotrebu i popularnost sablje i njeno uključivanje u naoružanje hrvatsko-ugarske vojske. Tim više što je u naoružanju ritterske konjice bila uglavnom posve stran element. Prihvaćene kao svojevrsna novina ali i nužnost hrvatsko-ugarska sablja na jednostavan način reproducira osnovne značajke glavnog oružja svog vremena — *dvosječnog najčešće dvoručnog teškog mača*. Stoga bi i za naš primjerak, zasad, morali kao vrijeme nastanka prihvatiti razdoblje oko sredine 15. st.

Nalazišta s kojih potječu opisani mačevi i sablja daju ovom oružju još jednu značajnu kulturno-historijsku dimenziju. Izvađeni iz Šljunčara (Šljunčara-Jagnjede i Šoderica) mogli bi se olako objasniti naplavinama starog toka Drave čije korito teče niti kilometare sjevernije. Na to bi mogao upućivati i naziv donjeg toka potoka Gliboki, koji na potezu od Sigetca do utoka u Dravu nosi naziv Stara Drava. Zanimljivije je za srednjovjekovno razdoblje ovog kraja podsjetiti na jedan mnogo

¹³⁰ D. Petrović, o.c. (n. 92), 26 f., 211, sl. 4A-d.

¹³¹ N. di Carpegna, o.c. (n. 57), 36 Nr. 204. 205.

«TH. C. Pitt, n. <r> xas i7n f r, D. Petrović, o.c. (n. 92), 26 f. — M. Šerčer, VVM 18, 1972, 9.

¹³² N. Bezic-Božanić *Majstori Dalmacije I*, Split 1978, 134 ff.

n i X M. Engel, VVM 17, 1966, 100 < Tab. f. XII

¹³³ O.c. (n. 100) Tab. IIIs.

¹³⁴ M. Engel, *Priprada* tipu XVIIIa s jabučicom rčić, GHDM (= GZM) LV, 1943, 87, si. 99.

¹³⁵ O.C. (n. 5), 47 Nr. 22-23.

¹³⁶ G. Nagy, o.c. (n. 126), 229 Tab. 11:1,

¹³⁷ F. Csillag, o.c. (n. 98), 33 Nr. 27. - J. Kalmar, ox. (n. 58), 61 si. 10lf-h.

značajniji rukavac koji se nedaleko od današnje Šljunčare odvaja od Drave s nje-
ne lijeve strane. Na ovom potezu Drava je još u 16. st. skretala i tekla znatno sj-
vernije, zapravo koritom današnje Ždalice¹³⁹ tako da se područje oko Šljunčare
pa tako i nedaleko Đelekovca, nalazilo u blizini jedne blage dravske okuke. Uz to,
srednjovjekovni nalazi iz Đelekovca i njegove bliže okolice ukazuju na znatnu na-
seljenost u ranom srednjem vijeku. Naime, u samom selu na seoskom prečacu
»Ščapovo« još su 1930. g. ustanovljeni nalazi ljudskih kostiju, a iskopavanjima
1975. g.¹⁴⁰ i 1979. g.¹⁴¹ registrirani su nalazi bjelobrdskeg kulturnog kruga i to ka-
snijeg razdoblja (12—13. st.). Na suprotnom dijelu Đelekovca, u Ul. Mirka Viriusa
iza kuć. br. 61. na položaju *Gornji Batijan (I)* prilikom rekognosciranja terena u
ljetu 1981. g. nađen je donji dio dvodijelnog privjeska bjelobrdske kulturne pri-
padnosti datiran u prvu. pol. 11. st.¹⁴² Udaljenost bjelobrdske nekropole *Đelekovec-
-Ščapovo* i najnovijeg nalaza s položaja *Gornji Batijan I* neće dovesti pod znak
pitanja tvrdnju da u Đelekovcu, zasad, za razdoblje od prve pol. 11. do prve pol.
13. st. raspoložemo lokacijama dviju zona bjelobrdskeg nalaza, ako ne i dviju bje-
lobrdskeg nekropola. Nadalje, kod Đelekovca na položaju *Gradim*, uz potok Seg-
vinu nalaze se tragovi opkopa s površinskim ostacima kasnosrednjovjekovne ke-
ramike,¹⁴³ a uz trasu ceste prema Torčecu lokalitet gradišnog tipa *Gradić* i obližnje
Crkvišće s nalazima opeke, šuta i ljudskih kostiju.¹⁴⁴ Ako je razmještaj spomenutih
lokaliteta barem približno vezan uz cestovni pravac koji je vodio prema Koprivni-
ci i srednjovjekovnom *Kamengradu* (Starigrad), tada je područje oko šljunčare i

¹³⁹ *Geografija SR Hrvatske*, knj. 2, Zagreb 1974, 130 f.

¹⁴⁰ M. Šmalcelj — S. Kolar, *ArhPregled* 17, 1975, 130 f. — S. Kolar, o.c. (n. 1), 111 f.

¹⁴¹ Rezultati istraživanja nisu objavljeni — Z. Marković, *MuzVjesnik* 4, Varaždin 1981, 35 f.

¹⁴² O nalazu "dvodijelnog privjeska bjelo-
brdske kulturne pripadnosti, kao i nalazi-
ma ove vrste nakita iz druge pol. 10. i prve
pol. 11. st. u Jugoslaviji, v.: Ž. Demo, *PodZb*
83, 1983, 271 ff. — Spomenuti popis moguće
je dopuniti s još dva iz literature poznata
nalaza, tipološki nejasna (neočišćeni ili u
lošem crtežu) ali zasigurno sekundarno upo-
trijebljena:

30. Niš-Glasija, opć. Niš, SR Srbija. —
Grobni nalaz (grob 27): 1 donji dio dvodi-
jelnog privjeska vjerojatno uvezi s ogrlicom
od staklenih perli i tri brončana dugmeta.
Narodni muzej, Niš, — S. Ercegović — Pav-
lović, *Starinar* XXVII, 1976 (1977), 90, 95,
T. VI: 6.

31. Demir Kapija — Prošek, opć. Titov Ve-
les, SR Makedonija. — Slučajni nalaz: 1 do-
nji dio dvodijelnog privjeska.
Arheološki muzej na Makedonija, Skoplje.
— B. Aleksova, *Prošek — Demir-Kapija, sla-
venska nekropola i slavenske nekropole u
Makedoniji*, Dissertationes I, Skoplje — Beo-
grad 1966, 57. T. XIX: 235.

Pored ovih nađenih na lokalitetima u juž-
noj Srbiji i Makedoniji spominju se kao na-
lazi s desne obale Dunava, ali svi odreda
nepublicirani iz Jalija kod Brestovika, Vi-
minacija kod Kostolca, Trajanovog mosta
kod Kostola, te Kurvingrada i Velike Vrbice
(S. Ercegović — Pavlović, o.c., 90 n. 52). Pu-
blicirani primjerci iz Niš — Glasije, Mati-
čane — Brega i Demir-Kapija — Prošeka
ukazuju na pravce kojima su se kretali kul-
turni utjecaji i odvijala razmjena dobara
među ranosrednjovjekovnim stanovništvom
Karpatske kotline i stanovništvom slaven-
skog Juga. Da su ove veze bile posebno ži-
ve svjedoče vremenski srodni nalazi iz is-
točne Mađarske, poglavito Potisja gdje će-
mo na više mjesta, a posebice na nekropoli
Szentés — Szent László, naći brojne potvrde
(M. Széll, *FolArch* II-IV, 1941, 231 ff.). —
Pored nalaza s položaja *Gornji Batijan I*
(kuć. br. 61), ha položaju *Gornji Batijan II*
(iza krć. br. 103) mještani spominju nalaze
kostiju i brončanih naušnica. Podatak pre-
nosimo prema »*Terenskom dnevniku s re-
kognisciranja arh. lokaliteta i zbirki i si. I*«
koji za potrebe MGK vodi kustos Z. Marko-
vić (str. 35—36).

¹⁴³ Ovdje također prethistorijski nalazi.
— Z. Marković, *MuzVjesnik* 3, Koprivnica
1980, 36.

¹⁴⁴ S. Kolar, o.c. (n. 1), 112.

obližnjig Đelekovca, predstavljalo mjesto riječnog prelaza »viae Colomani regis« prema njenom nastavku kod Zákánya u mađarskom Prekodravlju.¹⁴⁵ U trenuci- ma vojnih i političkih previranja ovladavanje riječnim prelazom takvog značaja moralo je ostaviti odraza i u srednjovjekovnim naseljima smještenim uz spomenu- ti cestovni pravac, ponajprije na ona najznačajnija kakva su bili srednjovjekovni Koprivnica i obližnji *Kamengrad* (Starigrad).¹⁴⁶

Mačevi izvađeni iz Šljunčara obuhvaćaju raspon od oko sredine i druge pol. 10. st. do, najkasnije, vremena prvih turskih provala u Po(dravinu i okolicu Ko- privnice 1474. g.¹⁴⁷ U tako širokom vremenskom rasponu dravski prelaz kod Đe- lekovca, Šljunčara-Jagnjeđe i Šoderica, kao dio »viae exercitualis« (»viae Colomani regis«) igrao je značajnu ulogu, iako ga izvori spominju tek uzgredno kada za crkvu sv. Petra obližnjem Peterancu dodaje podatak *circa portum*.¹⁴⁸ U vrijeme kada su nastala i korištena naša prva dva mača (br. 1 i 2) podravski krajevi u današnjem smislu riječi jedva d se igdje direktno spominju. Može se dakako pretpostaviti da su mađarski pohodi preko Drave i sukobi s hrvatskim knezom Tomislavom ostavili nekog traga u međurječju Save i Drave, pa tako i u sjevernom dijelu Podravine.¹⁴⁹ Sjevernu Podravinu su, vjerojatno, doticali i neki od kasnijih mađarskih prodora u srednju i zapadnu Evropu tokom četvrtog i petog desetljeća 10. st.¹⁶⁰ Na isti način mogu se u Podravini samo pretpostaviti odjeci prodora bavarskog hercega Henrika u Ugarsku sve do Raba 950. g., kao i nešto kasniji mađarski prodori na Balkan, a zatim u posve drukčijem političkim prilikama i eventualne reperkusije glede dolaska njemačkih misionara u Gezinu kneževinu 972. g. Šezdesetak godina

¹⁴³ L. Brozović, o.c. (n. 7), 13, 161 n. 11.

¹⁴⁶ O ubikaciji Starigrada (Kamengrada) i njegovoj prošlosti često isprepletenej s poviješću Koprivnice, v.: L. Brozović, o.c. (n. 11), 11 ff., 162 ff. — Kamengrad je razorio J. Hunady 1446. g. Pored »viae Colomani regis« nedaleko od Koprivnice prolazila je i antička magistrala Poetovione — Mursa, a u obližnjem Draganovcu otkriveni su ostaci antičkog naselja, najvjerojatnije antičke postaje Piretis (Peritur). — Ž. Demo, *ArhPregled* 23, 1982, 71 ff., T. XXXV: 1-2; XXXVI: -. — Kamengrad je smješten na sjevernim obroncima Bilo-gore 2 km (zrač- nom linijom) udaljen od Koprivnice. Svo- jim položajem dominira okolicom i pred- stavlja pogodan punkt za kontrolu dviju ob- ližnjih vojničkih cesta (»viae Colomani regis«, »viae exercitiales«): prve, koja vodi prema Križevcima i Zagrebu, a druge na pravcu prema Bjelovaru i Posavini. — N. Klaić, *Povijest Hrvata u razvijenom sred- njem vijeku*, Zagreb 1976, 262. — Z. Lovren- čević, *Rimske ceste i naselja u bilogorsko- •podravskoj regiji*, *ArhPregled* 21, 1980, 238 f. — Podno Kamengrada (Starigrada) nalazi se crkva Sv. Emerika, prvi put spomenu- ta 1659. g., nastala barem poč. 16. st. Reko- nosciranja terena 15. 05. 1982. g. arheolozi

Z. Marković i Ž. Demo locirali su poziciju s nalazima šuta i opeke (prema izvornim podacima crkva je bila građena od drveta). — R. Horvat, *Povijest slob. i kr. grada Ko- privnice*, Zagreb 1943, 95 ff. — O arheološ- kim istraživanjima na Kamengradu i pod- ručju oko crkve sv. Emerika, v.: Ž. Demo, *ArhPregled* 24, 1983 (u tisku). — Isti, *PodZb* 84, 1984 (u tisku).

¹⁴⁷ V. Klaić, *Povijest Hrvata* 4, Zagreb 1973, 118.

¹⁴⁸ Župa u Peterancu spominje se već 1334. g. kao »ecclesiae sancti Petri circa portum Drauae«. — F. Rački, *Starine JAZU* IV, 1872, 214. — D. Feletar, *Podravina (Prinos poznavanju gospodarskog razvoja sjeveroza- padne Hrvatske)*, Koprivnica 1973, 47 n. 160. — R. Horvat, *Hrvatska Podravina*, Zagreb 1933, 48.

¹⁴⁹ F. Šišić, *Povijest Hrvata u vrijeme na- rodnih vladara*, Zagreb 1925, 404 f. — N. Klaić, *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku*, Zagreb 1975, 277 f.

¹⁵⁰ F. Kos, *Gradivo za zgodovino Sloven- cev II*, Ljubljana 1906, 296 ff. Nr. 385, 387, 389; 309 Nr. 398. — B. Grabenauer, *Zgodovi- na slovenskega naroda II*, Ljubljana 1965, 116 f., 138. — N. Klaić, o.c. (n. 148), 314 f.

kasnije u vrijeme dinastičkih nemira na ugarskom dvoru potaknutih jačanjem tzv. »ugarske politike« njemačkih careva, posebice Konrada II (1024—1030. g.) i Henrika III (1039—1056. g.), tokom četvrtog i petog desetljeća povijesni podaci i dalje ništa ne kazuju. Ipak su, ustanak bavarskog hercega Adaleberta i podrška koju su mu u tome pružili Hrvati i Mađari 1035. g.,¹⁵¹ a i kasniji neuspjeli pohod njemačkog cara Henrika III na Ugarsku 1051. g., mogli barem posredno tangirati sjeverne dijelove Podravine. Hrvati su barem 1063. g. posredstvom bana Dmitra Zvonimira bili upleteni u političke prilike u Ugarskoj, pa je i ponovni njemački pohod u vrijeme Henrika IV, uperen protiv ugarskog kralja Bele I i njegova brata Geze,¹⁵² mogao ostaviti traga i u graničnim područjima ugarske kraljevine i slavonske banovine Dmitra Zvonimira ili su čak dijelovi Henrikove vojske istovremeno provalili i tom prilikom zaposjeli dio Zvonimirove banovine.¹⁵³ Naš ranogotički primjerak jednoiporučnog teškog mača (br. 3) nastao je u rasponu od 1260—1310. g. pri čemu razdoblje poslije 1300. g. možemo smatrati jedino još kasnijim vremenom upotrebe mača. Vjerojatnije je da je on dospio u zemlju u posljednjoj četvrtini 13. st., kada su zapadni dijelovi Slavonije zahvaćeni neprestanim sukobima Gisingovaca, Babonića i nasljednika Joakima Pektara u vrijeme hrvatsko-ugarskog kralja Ladislava IV Kumanca (1272—1290. g.).¹⁵⁴ Na ove sukobe izravno se nastavljaju, potkraj 13. st., borbe pristalica posljednjeg Arpadovca Andrije III Mlečanina (1290—1301. g.) s jedne i pristalica Anžvinca Karla Martela i kasnijeg hrvatsko-ugarskog kralja Karla Roberta s druge strane.¹⁵⁵ Preostala dva gotička mača (br. 4 i 5) čini se da su u zemlju dospjele u vrijeme pobune i smutnji u Hrvatskoj i Ugarskoj nastalih nakon ubistva Karla Dračkog i pokolja kod Gorjana 1386. g.¹⁵⁶ Štoviše, Sigismund je 1387. g. s vojskom prešao Dravu i kraće vrijeme proboravio u Koprivnici (vjerojatno i na kraljevskom posjedu u *Kamengradu*?) nastojeći iz ovog kraljevskog grada (Koprivnica to postiže 1356. g.) neposredno i iz blizine rukovoditi gušenjem pobune.¹⁵⁷ U vezi s ovim zbivanjima mogli b biti nalazi kasnosrednjovjekovnih mačeva iz Šoderice, Draganaca i Podravske Sesveta, svakako prije negoli s kasnijim, jednako poznatim, ali po obimu manjim sukobima nastalim nakon »Krvavog sabora« u Križevcima 1397. g.¹⁵⁸ Hrvatsko-ugarska sablja (br. 6) primjerak je oružja korištenog oko sredine 15. st. Vremenski okvir u kojem je sablja došla u zemlju čini razdoblje sukoba grofova Celjskih (Fridrika i Ulrika) i Ivana Hunjadija (Sibinjanina Janka) oko bamske časti i posjeda u Slavoniji 1446. g.¹⁵⁹ i prvih turskih provala u Podravinu i okolicu Koprivnice 1474. g.^{ia0}

¹⁵¹ B. Grafenauer, o.c. (n. 149), 155. — N. Klaić, o.c. (n. 148), 375, f.

¹⁵² N. Klaić, o.c. (n. 148), 377.

¹⁵³ F. Šišić, o.c. (n. 148), 527 f.

¹⁵⁴ V. Klaić, *Povijest Hrvata 1, Zagreb* 1972, 279, 287 ff. — N. Klaić, o.c. (n. 146), 340 f.

¹⁵⁵ N. Klaić, o.c. (n. 153), 301 ff.

¹⁵⁶ V. Klaić, *Povijest Hrvata 2, Zagreb* 1972, 254 f.

»« O.c., 260. — Za srednjovjekovne lokalitete u okolini Podravske Sesveta, v.: Z. Marković, o.c. (n. 6), 154.

¹⁵⁸ O.c., 397 ff.

¹⁵⁹ R- Horvat, o.c. (n. 146), s f. — L. Brozović, o.c. (n. 7), 16.

»» Supra n. 147.

POPIS KRATICA
LIST OF PERIODICAL ABBREVIATIONS

Skraćenice nazivlja časopisa kojih nema u navedenom popisu kratice koristim u bilješkama prema popisu iz časopisa *Acta Praehistorica et Archaeologica* 9/10, Berlin 1978/9, 167 ff. Za mađarsku literaturu koristim kratice prema časopisu *Mitteilungen der Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 7, Budapest 1977, 5 ff.

For abbreviations of journals which are not noted in the following list of periodical abbreviations this article uses the abbreviations listed in *Acta Praehistorica et Archaeologica* 9/10, Berlin 1978/9, 167 sqq. For Hungarian literature this article follows the usage of *Mitteilungen der Archäologischen Instituts der Ungarischen Akademie der Wissenschaften* 7, Budapest 1977, 5 sqq.

ActaArchLodz	<i>Acta Archaeologica Universitatis Lodziensis</i> , Lodž
ArhPregled	<i>Arheološki pregleed</i> , Beograd
DunántúliDog	<i>Dundntúli Dolgozatok</i> , Pécs
GHDM (=GZM)	<i>Glasnik Hrvatskog državnog muzeja</i> , Sarajevo 1943. (= <i>Glasnik Zemaljskog muzeja</i> , Sarajevo)
JbSchlesMus	<i>Jahrbuch des Schlessischen Museums für Kunstgewerbe und Altertümmer</i> , Breslau
MuzVjesnik	<i>Muzejski vjesnik</i> , Varaždin, Koprivnica
PodZb	<i>Podravski zbornik</i> , Koprivnica
SAN	Srpska akademija nauka, Beograd
Sargetia	<i>Sargetia</i> , Deva
SHP	<i>Starohrvatska prosvjeta</i> , Split
SMYA	<i>Suomen muinaismuistoyhdistyksen aikakauskirja. Finska Fornminnesföreningens Tidskrift</i> , Helsinki
Starine (JAZU)	<i>Starine (Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti)</i> , Zagreb
VAMZ	<i>Vjesnik Arheološkog muzeja</i> , Zagreb
VMKH	<i>Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske</i> , Zagreb
VVM	<i>Vesnik Vojnog muzeja</i> , Beograd
ZbornikMGK	<i>Zbornik Muzeja grada Koprivnice</i> , Koprivnica
ZfGesWK	<i>Zeitschrift der Gesellschaft für historische Waffen- und Kosttım-kunde</i> , Berlin 1959 ff.
ZWK	<i>Zeitschrift für historische Waffen- und Kosttım-kunde</i> , Berlin 1897—1922

OPIS TABLI
DESCRIPTION OF PLATES

Tabla 1

Plate 1

Mačevi iz Muzeja grada Koprivnice: br. 1-3 (str. 216—228).

The medieval Swords from the Museum of the City of Koprivnica: Nr. 1-3 (pp. 216—228)

Tabla 2

Plate 2

Mačevi iz Muzeja grada Koprivnice: br. 4-6 (str. 228—232).

The medieval Swords from the Museum of the City of Koprivnica: Nr. 4-6 (pp. 228-232).

Tabla 3

Plate 3

Mačevi iz Muzeja grada Koprivnice: br. 1-2 (str. 216—225).

The medieval Swords from the Museum of the City of Koprivnica: Nr. 1-2 (pp. 216—225).

Tabla 4

Plate 4

Mačevi iz Muzeja grada Koprivnice: br. 3-6 (str. 225—232).

The medieval Swords from the Museum of the City of Koprivnica: Nr. 3-6 (225—232).

Tabla 5

Plate 5

1 — Mač iz gradskog muzeja u Karlovcu (str. 220 n. 42).

The medieval Sword from the City Museum of Karlovac (pp. 220 n. 42).

2 — Mač iz Zavičajnog muzeja u Ozlju str. 228 n. 109.

The medieval Svword from Ozalj Museum (Sword drawn from the Kupa River between Ozalj and Trg in 1976 — pp 228 n. 109).

Tabla 6

Plate 6

Mač iz gradskog muzeja u Karlovcu (str. 220 n. 42).

The Svword from the City Museum of Karlovac (p. 220 n. 42).

Tabla 7

Plate 7

Mač iz Zavičajnog muzeju u Ozlju (str. 228 n. 109).

The medieval Svword from Ozalj Museum (Sword drawn from the River Kupa between Ozalj and Trg in 1976 — pp. 228 n. 109).

Crteži — *Dm*wings: T. 1—2, 5 — Josip Fluk-
si (Muzej grada Koprivnice).

Foto — *Photo*: T. 3—4, 6 — Željko Demo.
Prijevod — *Translation*: Barbara Smith

SUMMARY

MEDIEVAL SWORDS IN THE MUZEJ GRADA KOPRIVNICE*

This article concentrates on a part of the collection of ancient weapons gathered by the Muzej grada Koprivnice (further MGK). Detailed analyses were undertaken on five examples of medieval swords (nos. 1—5) and one sabre (no. 6) which span the period from the mid 10th C. to the 15th C. The objects were found in a gravel quarry in the immediate vicinity of the Drava, barely 10 km (map distance) north of Koprivnica. According to records, five examples (nos. 2—6) were found at Šoderica (formerly Šljunčara-Keter, today a lake recreation centre) and one example (no. 1) at the settlement of Šljunčara-Jagnjeđe, not far from the village of Đelekovac. Along with these finds, there are other published and unpublished cases of finds of early and later medieval swords in the Koprivnica and Đurđevac regions (see Figure 1), as well medieval settlements and roads around which the aforementioned finds would tend to cluster.

The sword discovered at Šljunčara—Jagnjeđe has a well preserved hilt with traces of a wooden grip, but the pommel has not been preserved (Fig. 2, Plate 1:1, 3:1). Despite this, it is evident that it represents a typical early medieval form with a shallow but wide fuller (channel for blood), a concave cross, and a damascened blade with a Herringbone or Fischgrätenmuster design of type W-N-W (or NW)⁸ noticeable on one section of the blade. The concave type cross is characteristic for swords of Petersen's type S (or R)⁹. This form of cross is very rare, particularly in combination with types of pommels other than S or R¹²⁻¹⁵. Our example fits into Petersen's type S group and can be dated to the middle of the 10th C.¹⁶⁻²¹ Type S swords have been found in the greatest numbers in Norway, followed by Denmark, while in the other parts of the Baltic (Finland, Sweden, USSR) they are rather rarer.²² Finds are again numerous in Poland, Hungary, and the Ukraine²³, and the single example of a type S sword found in Roumania to date would be related to this group. This example from Yugoslavia is very close to the finds from Hungary, and falls into the category of a rare find, such as those of western Europe, where there are single finds of this type sword from Germany, France, England and Iceland.²⁵

Sword no. 2, which has a preserved pommel, can be assigned to the younger series of Petersen's X type, Wheller's type VIII, and to Oakeshott's brasil-nut pom-

* This article was given as a paper at the symposium »Tools and Weapons of the Middle Ages in Yugoslavia«, held from the 26—28 of April 1982 in Novi Sad which was organized by the Savez arheoloških društava Jugoslavije (SADJ) i Arheološko društvo Vojvodine. The text of this paper was sent to the organizers (SADJ) with an accompanying letter on the 31st of May 1982 (R723) for the publication volume of the conference. In the meantime, seeing as how the article has neither been published nor any

honorary given, the author has exercised his right for the return of the text which was accomplished in October 1983. At a meeting of the professional staff of the Arheološki muzej of Zagreb the above title was accepted for number 17 of the Vjesnik arheološkog muzeja u Zagrebu (VAMZ). The article published here has been expanded from the paper given in Novi Sad with the addition of two unpublished swords of the 11th and 13/14th centuries from museum collections in the region of Karlovac,

mel type (Variant B) which have analogies throughout the whole of Europe (Finland, northern Germany, Poland, England, Norway, Switzerland, Italy and Hungary).⁵¹⁻⁵⁸ The blade shape is typical for Oakeshott's type Xa, while the long cross with narrow edges is placed in type 1, known on swords of the late 10th C. and popular on swords of the 11th C.⁶⁴⁻⁶⁵ The blade has decorative elements on both sides, but only on one side does it have a design in the central part in the shape of a cross (*crux patibulata*), which is a characteristic design element of the sword group GICELIN and of the swords with the invocation IN NOMINE DOMINI.⁷⁰ The cross is bounded on upper and lower sides with three lines of horizontally arranged thick series of dots, which are reminiscent of the wide horizontal groups of three lines (with a zig-zag decoration between them) on the swords of the ULF-BERHT group and one example of the INGELRED group.⁷⁷⁻⁷⁸ The element of a »three-part decorated field« is known in some other formats⁸¹⁻⁸², and together with other features places this sword in the framework of the 11th C, but mainly in the period of the mid-11th Century (Fig. 2, Plate 1:2, 3:2).

The third sword is a typical example of a medieval one-and-a-half handed heavy sword (Fig. 2, Plate 1 : 3, 4 : 1) of Oakeshott's type XIIIa, with a discoid pommel of type I and a cross of type 2, dating to the period from 1260—1310 AD.¹⁰¹ On one side of the sword, 17 cm below the cross, the image of a heart is engraved, which was a characteristic decoration of the 13th century.¹⁰³

The remaining two swords (nos. 4 and 5) are classified with Oakeshott's two-handed type XVIa, with oval pommels of type K, or more accurately K-H₁ and crosses of type 5.¹¹⁰⁻¹¹¹ In the upper part of the blade, both swords have the image of a running wolf, and on the pommels, decorations of simple greek crosses (*crux immissa, quadrata*) which are characteristic for noble or rich swords of the second half of the 13th C. and the first decades of the 14th C, while in the second half of the 14th C. they are still the favoured decoration, but instead for two handed swords of chivalric riders. The massive pommel and ratio of gram: cm (see p. 230) places example no. 4 rather earlier, but still in the period of the mid 14th Century (Fig. 2, Plate 2:1, 4: 1-2).

The sabre with an S- shaped cross (no. 6) is a typical example of the weapons used in the middle of the 15th C. (Fig. 2, Plate 2:3, 4:3). The hilt of his type of sabre, with it's characteristics length for a one-and-a-half-handed grip has, as a rule, a simple flat pommel, level on the longer side, and slightly circular or polygonally shaped shorter side with a circular boss with a concave dimple in the centre. In reference to the distribution of the known finds to date of this type of sabre, it should be classified as a typical weapon for the Croatian-Hungarian area.¹²⁶⁻¹²⁷ The shape and format of the blade distinguishes at least three particular variants of this type of sabre:

- a) a blade which widens in the lower third with a marked point at the beginning of greater width;
 - b) a blade which widens in the lower third with a fuller (channel for blood);
- These two variants contain elements characteristic for sword blades of the 14th and 15th Centuries, especially for types XIII, XV and XVI,

- c) a blade without a fuller (or with only a very short and shallow channel) and without any widening of the blade in the lower section.

In the immediate vicinity of the above discussed chance finds of medieval swords from Šljunčara-Jagnjeđe and Šoderica are other medieval sites such as Delekovac (Ščapovo, Gonji Batijan I and II, Gradun)^{140^3} and Torčec (Gradić, Crkvišće)⁴⁴ and probably a continuation of the military road (via exercitialis, via Colomani regis) which forks at Koprivnica and Kamengrad (Starigrad), one branch leading in the direction of Križevac and Zagreb, and the other across Jagjedovac to Bjelovar and further to the Posavina.¹⁴⁶

Footnote 42: page 220

In reference to swords nos. 2 and 3 from the Museum of the City of Koprivnica, we can now add two more interesting examples of swords from the 11th and the 13/14th centuries. The first example (without provenience) is in the collection of the City Museum of Karlovac (inv. no. 72: fig. 2 no. 7; plates 5:1 and 6) and the second sword, found in the Kupa River between Ozalj and the village Trg in 1976, is held by the Ozalj Museum (fig. 2 no. 8; plate 5:2).

The sword from the City Museum of Karlovac, with a long blade and a relatively narrow and shallow fuller, is typical for examples of Oakeshott's type Xa, while the blade type and massive pommel (Oakeshott type A) place this example among sword type »a« in the classification system of Nadolski. The Linsenformigen pommel of Oakeshott's type A is dated from the late 10th to the mid 12th centuries, which would agree with Ruttkay's type IX, dated to the 11th and first half of the 12th centuries. In the scheme of Kirpičnikov it is approximately related to type V (=5), dated to the 12/13th centuries. The sizeable and massive pommel of our sword places it within examples of type a, more precisely in group a_{if}, which Nadolski dates in the 11th century. It is important to note that the sword from Karlovac does not have a tongue-like extension of the fuller into the lower part of the tang of the hilt which, when it appears, is on examples of swords of the later 11th century. Thus it is possible to assert that the sword from Karlovac is not a pro-

duct of the late 11th c, rather that the use of a cross of Oakeshott's type 1 (17 cm long) which evidens at the junction of the hilt and blade, and the massive Linsenformigen pommel indicates a likely origin in the first half of the 11th century, certainly in the second quarter, and at the latest, in the third quarter of the 11th century, in other words in the period of ca. 1025—1075 AD.

Footnote 109: page 228

From the characteristics of the blade and hilt, the sword from Ozalj falls into a group which incorporates characteristics of swords of types XIIIa and XVIa. These swords are dated to the second half of the 13th century (Bruhn-Hoffmeyer 16: pl. XIV f.), but most likely are from the late 13th and first half of the 14th centuries (Oakeshott 64). The pommel on the sword from Ozalj is also interesting; it is discoid with emphasized polished conical sides and this shape is not at all noted in the typologies of Oakeshott, Ruttkay and Kirpičnikov. However, it is listed in the work of M. Šercer (p. 10 ff) as her pommel type Ia. She includes other examples of swords with this pommel from Muć in Dalmatia, Ribnike near Ozalj, Dubac on the Sava, the Kupa River near Sisak, and the Sava River at Jašenovac (p. 41 ff). Undoubtedly pommels of Šercer's type Ia are related to those of Oakeshott's type 1 (which were in use in the mid 13th a), but it is postulated here that type Ia is completely absent from the Central European fund of swords of the late 13th and early 14th centuries.

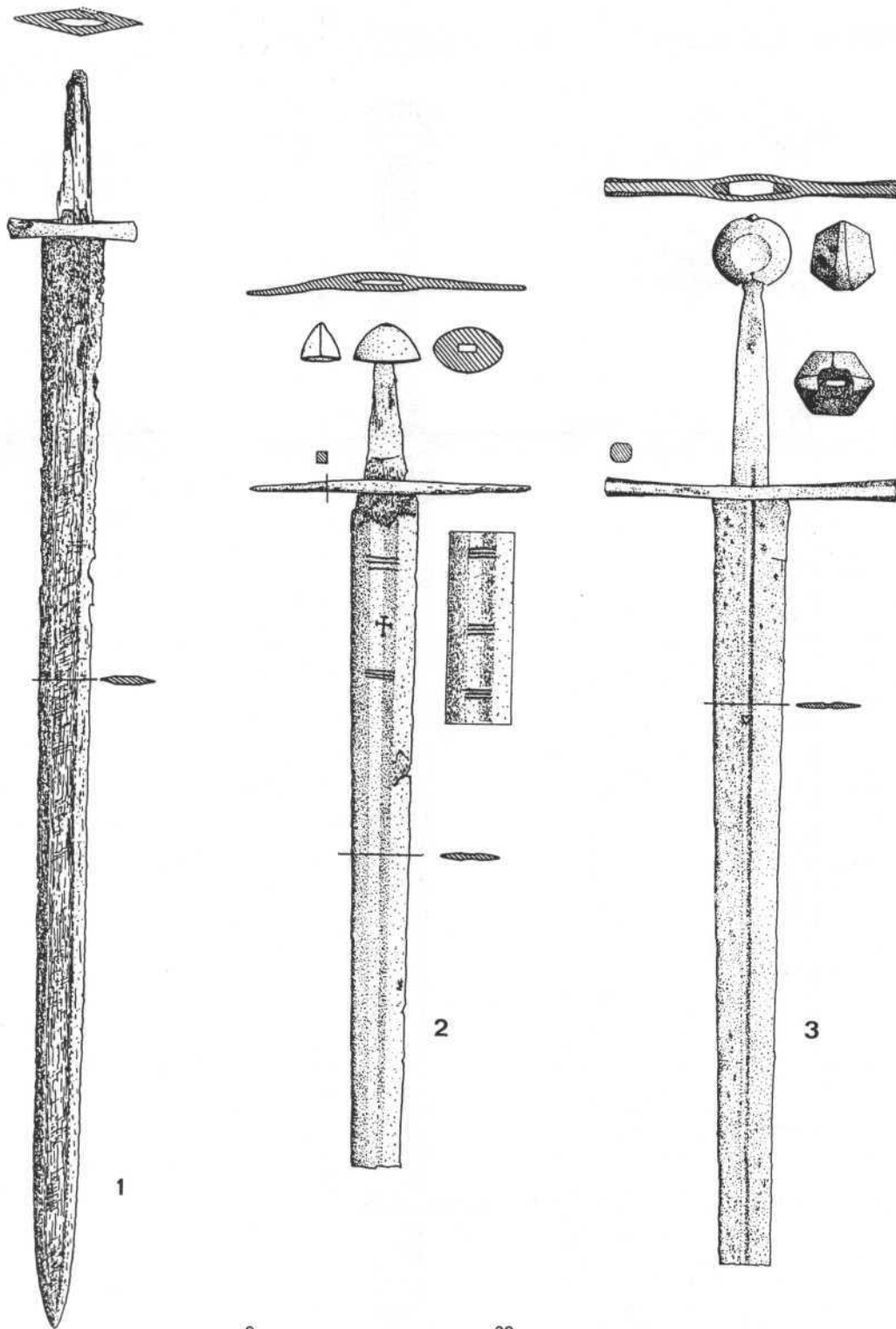
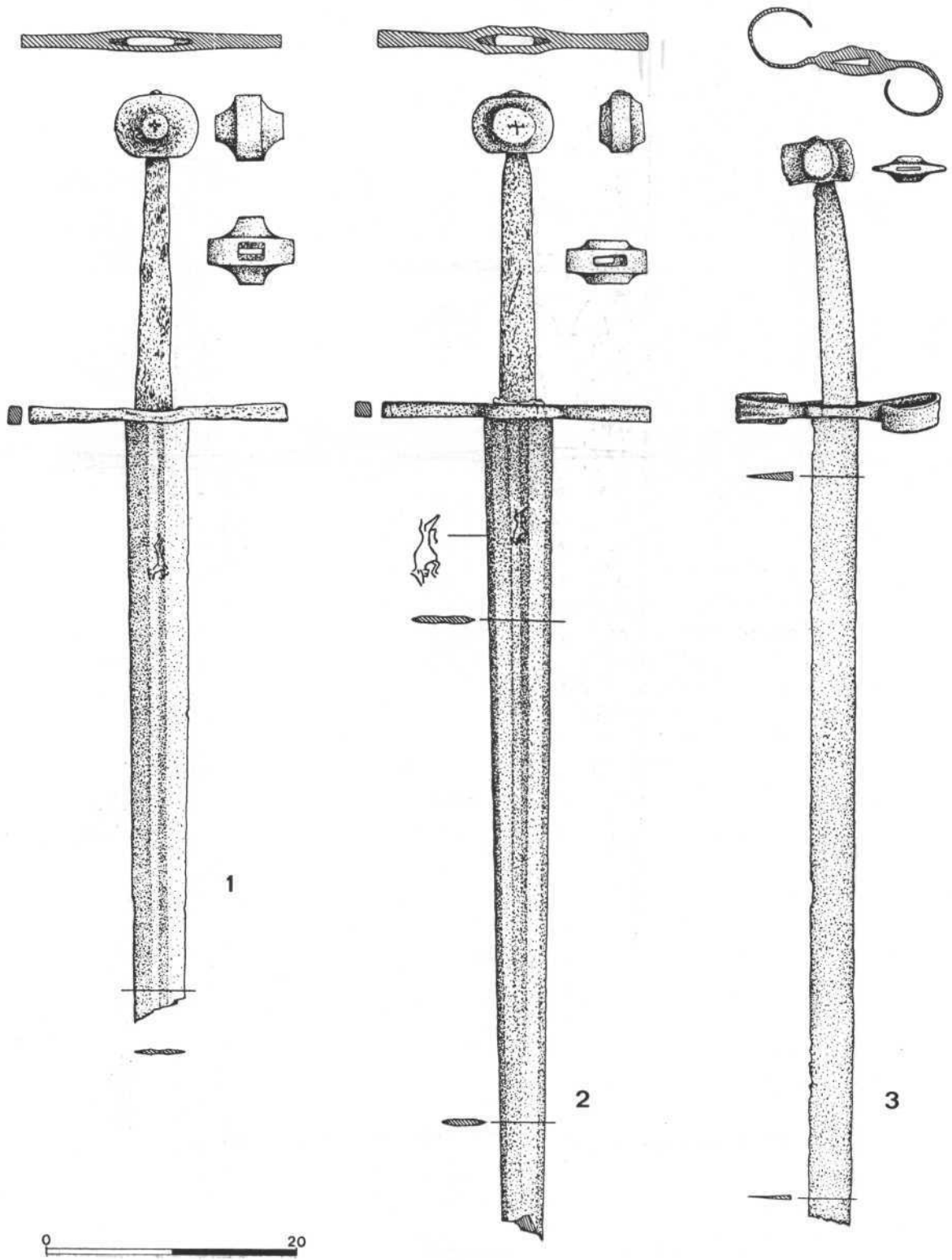

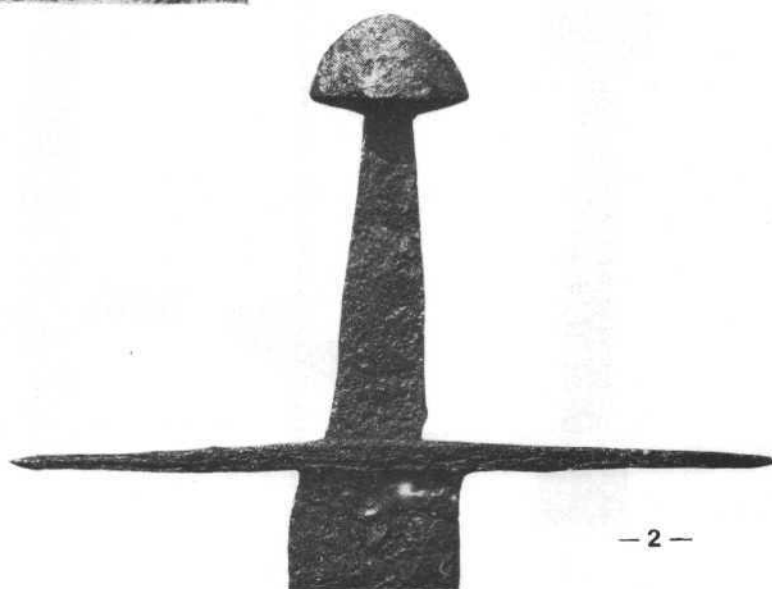
Tabla 2

Z. DEMO: Srednjovjekovni mačevi, *VAMZ*, 3. s., XVI-XVII (1983-1984)

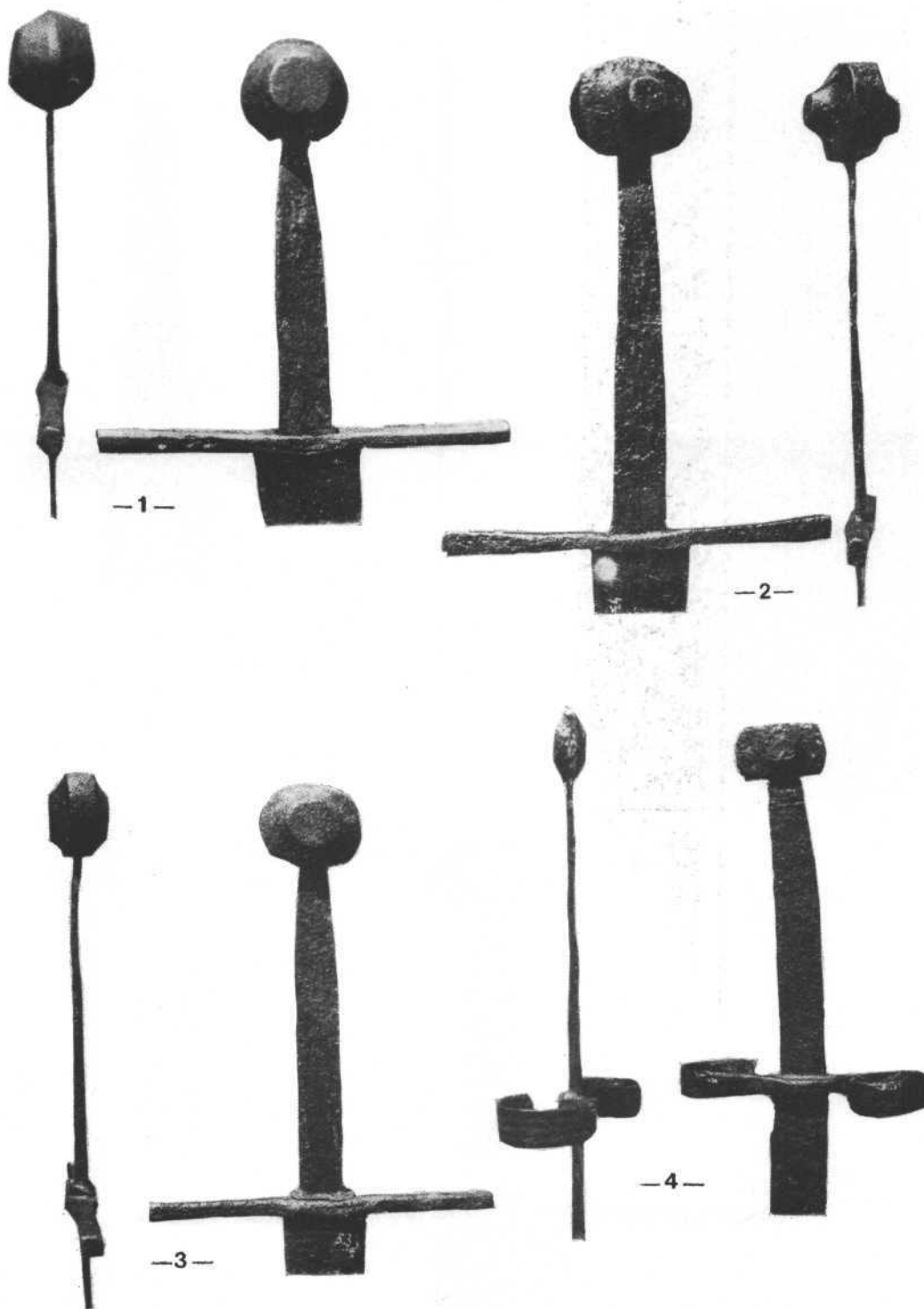

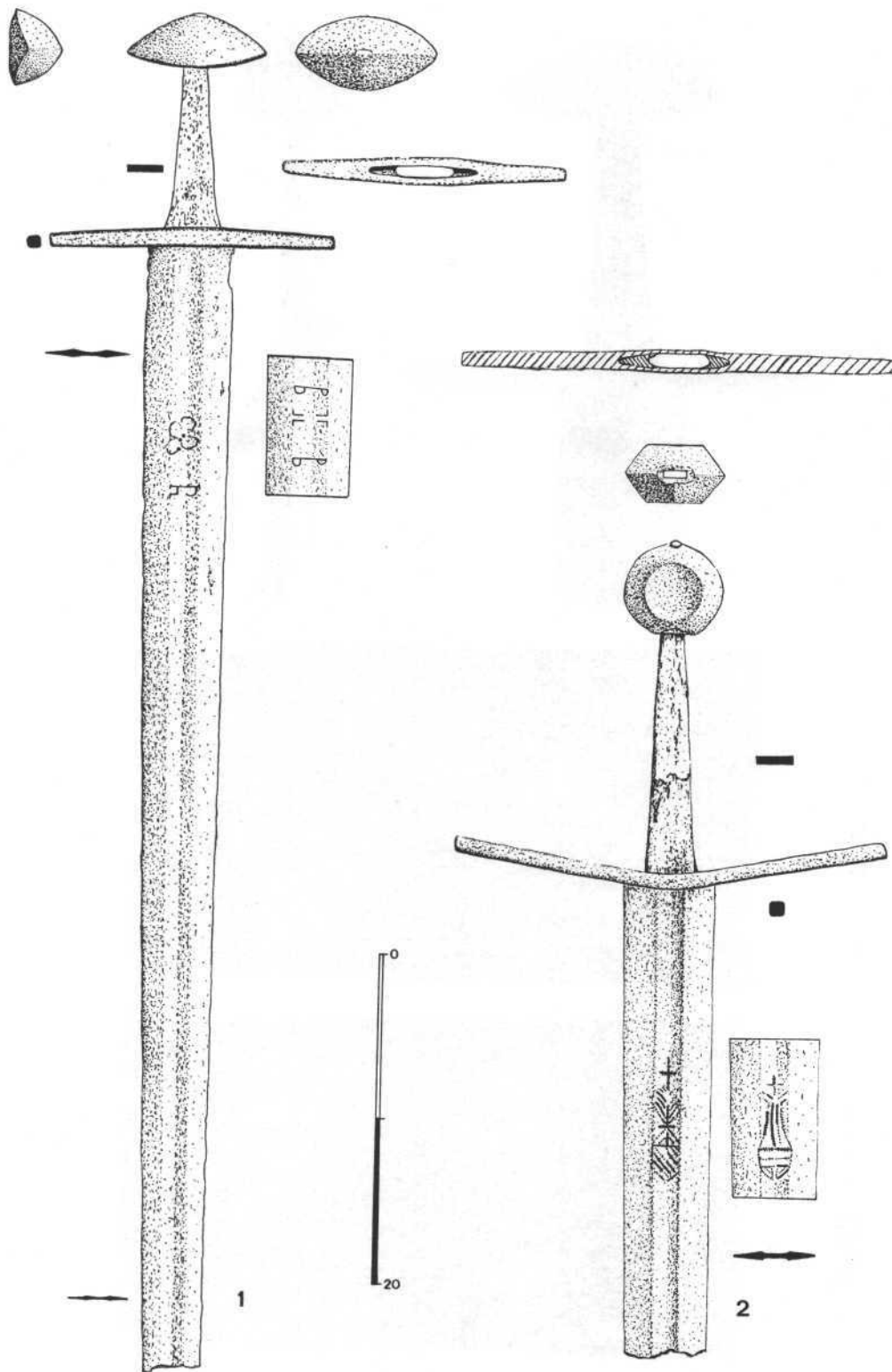
-1-

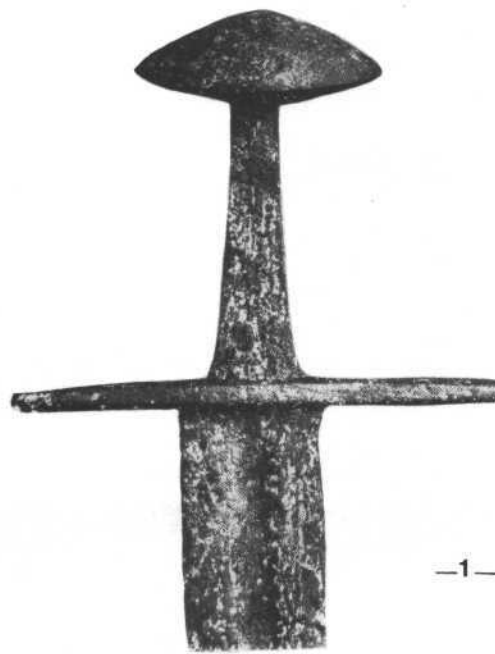

-2-

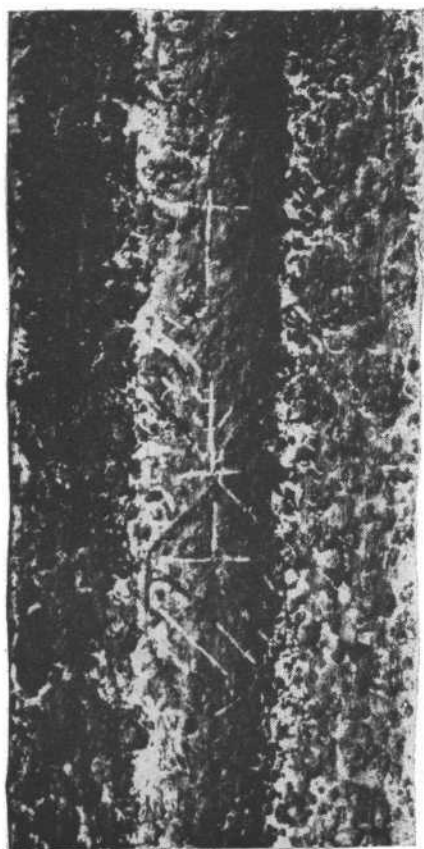
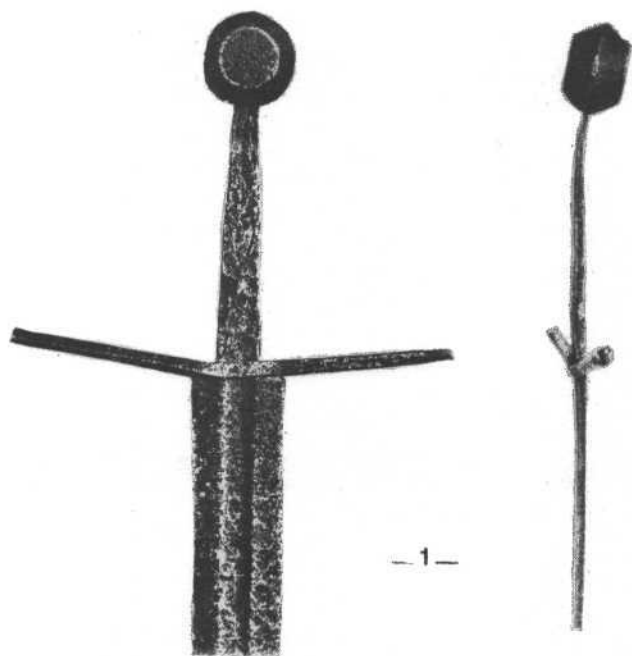
-1-

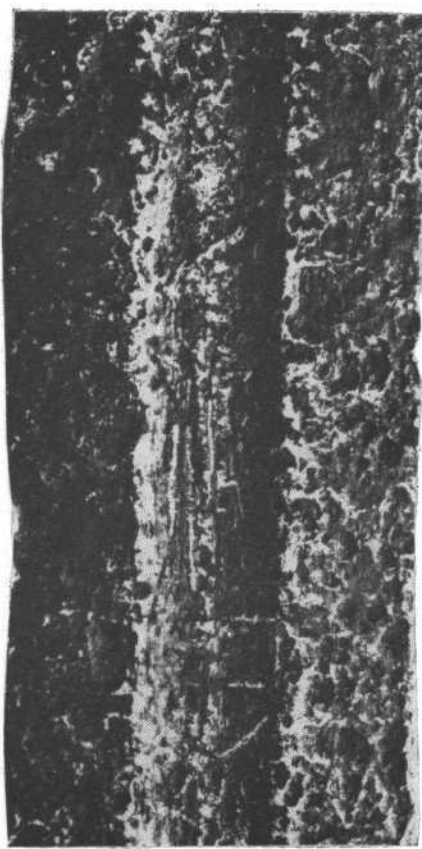
2

3

2

3

IVAN MIRNIK

Arheološki muzej u Zagrebu

SKUPNI NALAZI NOVCA IZ HRVATSKE

IV.

SKUPNI NALAZ SREBRNIKA 14-16. STOLJEĆA IZ TKALACA

UDK 737(497.13)"15"

Izvorni znanstveni rad

Godine 1980. otkriveno je blago u kapeli sv. Tri kralja u blizini Tkalaca nedaleko od Krapine. Novac se nalazio pohranjen u kositrenoj čuturi i željeznoj kutiji, a sve je bilo zazidano u svetištu kapele negdje nakon godine 1544, iz koje datira najmlađi primjerak novca. Sadržaj ostave je vrlo šarolik, no prevladavaju, barem po vrijednosti, njemački srebrnici iz prve polovice 16. st. U katalogu je opisano više od dvije tisuće komada najrazličitijeg novca.

U nedjelju, 28. rujna 1980. dva su radnika »Graditelj«, građevnog poduzeća iz Krapine, Šemsudin Ramić i Sead Ogrić, obojica iz Kraševa kod Tešnja, šetala šumarkom u blizini sela Tkalci, smještenog ponad same Krapine. Nedaleko od Tkalaca, a ponad znamenitog paleolitskog nalazišta Hušnjakovo, leže ruševine gotičke, kasnije barokizirane kapele sv. Tri kralja¹, u koju su obojica ušli i u dokonici počela istraživati pukotine u stijenama. Jedna pukotina u zidu samog svetišta, uz njegov zazidani jugoistočni prozor, osobito je privukla njihovu pažnju i kad su rukama odvalili nekoliko lomljenika i žbuke u rupi veličine oko 50 x 70 cm, pokazala se željezna ovalna kutija i kositrena čutura pravokutnog presjeka. Kako je čutura već otprije bila oštećena na dnu, iz nje su počeli ispadati srebrnici razne veličine, isto tako i iz željezne kasete koja se posve raspala, te su je nalaznici bacili u grmlje. Sve su ostalo predali Josipu Antoliću, dipl. inž., upravitelju poduzeća »Graditelj«, koji je opet zajedno s dipl. inž. Vjekoslavom Čavudžićem, također iz Krapine, ostavu predao Muzeju Krapine i okolice. Slijedećeg dana, 29. rujna, zaslužni je krapinski muzealac Antun Kozina osobno obišao nalazište i skupio još

¹ Vidi rad Z. Horvata u istom broju Vjesnika Arheološkog muzeja u Zagrebu, pp. 291–297.

nešto sitnija među ruševinama, no od željezne se kutije nije više mogao naći niti ulomak, osim šarke zatvorene svinutim čavlom. O nalazu je pisano u više navrata u dnevnom tisku² i stručnoj literaturi³.

Sav sačuvani materijal u tri je navrata predat Arheološkom muzeju u Zagrebu na laboratorijsku i znanstvenu obradu potkraj 1980. Posljednje pronađene primjere groša saskih izbornih knezova predali su Muzeju mr. dipl. inž. Ana i pok. mr. dipl. inž. Zeljko Töpfer, koji su s velikim zanimanjem pratili rad na ostavi. S obzirom da se radilo o nešto više od dvije tisuće na j razlici ti jeg novca, obrada je potrajala nešto duže. K tomu treba naglasiti i oskudnost specijalne numizmatičke biblioteke Arheološkog muzeja u Zagrebu u novijim i najnovijim djelima svjetske literature, osobito onima koja pokrivaju njemačku numizmatiku 15. i 16. st.⁴ Na taj način se veći dio primjeraka mogao odrediti prema vrlo staroj literaturi. Srebrnici su očišćeni jednostavnom elektrolitičkom redukcijom metodom, dok je čutura konzervirana parafinom.

Kositrena čutura (Tab. 6, A) spada među vrlo rijetke primjere takvog posuđa; veličina joj je 95 X 66 X 195 mm, pravokutnog je presjeka sa zaobljenim stranama. Dno je ravno i oštećeno još u staro vrijeme, pa je novac, osobito veći primjerci, ubacivan kroz taj otvor, jer su joj usta preuska. Začepljena je kositrenim čepom na vijak, koji opet na sredini imade još jednu rupu koja se također zatvarala užim čepom na vijak, no on nije sačuvan. Šire bočne strane čuture ukrašene su punciranim Andrijinim križem, a puncirane vitiče mogu se vidjeti i s gornje strane. Dok je služila svojoj prvotnoj funkciji, čutura se nosila na remenu koji se provlačio kroz četiri uske i dugačke pravokutne ušice smještene s bočnih strana, širine kao i čutura, no donje dvije nisu više sačuvane. Stanje sačuvanosti kositrene čuture je vrlo dobro, s obzirom na osjetljivost kositra i uvjete u kojima se nalazila, tj. dodira plemenitije (novac) i neplemenite kovine u vlažnim uvjetima, barem u posljednjih tridesetak godina, otkako je kapela bez krova. O željeznoj kutiji ne možemo ništa kazati, osim da je bila ovalna i posve izgrizena hrđom. Jedino je sačuvana prednja kopča zatvorena svijenim čavlom visine 56 mm (Tab. 6, B). Isto je tako vrlo teško ustvrditi kakav je novac bio u čuturi, a kakav u željeznoj kaseti — možda je čutura sadržavala veće srebrnike, a kutija slabiji novac iskovan od srebra i bakra, npr. gorički ili tirolski, a možda je bilo i obratno.

Premda se poslije otkrića smatralo da bi novac zbog nesigurnog vremena mogao biti skriven godine 1573, tek nakon čišćenja ustanovilo se da je blago zazidano u svetištu kapele sv. Tri kralja nekoliko desetljeća ranije, jer je najmlađi sačuvani primjerak jednostrani pfenig salzburškog nadbiskupa kneza Ernsta Bavorskog (1540—1554), prije biskupa u Passau (1516—1540), iz godine 1544 (katalog br. 1160). Tako bismo mogli smatrati da je ubrzo nakon te godine blago skriveno, jer su mlađi primjerci novca posve novi i ne pokazuju tragove opticaja. Većina novca

² A. Kozina. Arheološko otkriće u Tkalcima — srebrnjaci Gupčeva doba. *Krapinski vjesnik*, 15. X 1980, 10; I. Mirnik. Otkriće u Tkalcima. *Fokus*, 1981, 189, 85.

³ A. Horvat. O spomenicima kulture općine Krapina. *Po dragome kraju, Kaj*, 1/1982, 96; I. Mirnik, Ostava srebrnika iz

Tkalaca, Krapina, SR Hrvatska. *Arheološki pregled*, 22/1981, 170-174+ tab. XCVII.

⁴ *xLo&* određivanja nekih vrsta novaca u velikoj mi je mjeri pomogao Hofrat Dr B. Koch, Bundessammlung der Miinzen, Medaillen und Geldzeichen iz Beča, na čemu mu mu najsrdačnije zahvaljujem.

kovana je tijekom prve polovice 16. st., no imade i mnogo starijih komada. To su npr. pfenizi bavarskog kneza Friedricha I (1373—1393) (kat. br. 1446), heneberškog grofa Heinricha VIII (1340—1347) (kat. br. 1448—1491), kao i quattrini papinske Bologne iz vremena između druge polovice 14. i prve polovice 15. stoljeća (kat. br. 1392—1396). Nije rijedak ni novac 15. stoljeća, osobito njegove druge polovice.

Sadržaj trokraljskog blaga predstavlja pravu numizmatičku zbirku. Iako glavni dio ostave pripada njemačkim državama i državicama, kao i habsburškim nasljednim ili austrijskim zemljama, javljaju se i brojne druge države i gradovi. U kataloškom redosljedu nismo se držali tradicionalnog načina hijerarhijskog redanja:

Austrijske zemlje

Donja Austrija (Beč)

Ladislav Postum (1439—1457)	pfenig	1 primjerak
Friedrich III (1457—1493)	pfenig	7 primjeraka
Maksimilijan I (1493—1519)	pfenig	12 primjeraka
Ferdinand I (1521—1564)	funta	1 primjerak
	groši	4 primjerka
	pfenizi	14 primjeraka

Gornja Austrija (Linz)

Ferdinand I (1521—1564)	pfenizi	183 primjerka

Koruška (Klagenfurt)

Maksimilijan I (1493—1519)	1/2 batzen	2 primjerka
	pfenizi	9 primjeraka
Ferdinand I (1521—1564)	1/2 batzen	1 primjerak
	pfenizi	206 primjeraka

Kranjska

Ferdinand I (1521—1564)	1/2 kreuzer	1 primjerak

Štajerska (Graz)

Friedrich III (1457—1493)	kreuzer	1 primjerak
Maksimilijan I (1493—1519)	1/2 batzen	5 primjeraka
	pfenig	1 primjerak
Ferdinand I (1519—1564)	pfenig	104 primjerka

Šleska (Wroclaw-Breslau)

Ferdinand I (1521—1564)	pfenig	3 primjerka

Češka (Prag)

Wladislaw II (1471—1516)	groši	17 primjeraka
	pfenig	1 primjerak
Ferdinand I (1526—1564)	groši	4 primjerka

Gorica (Gorizia)

Leonhard (1454—1500)	1/2 denara	60 primjeraka
Maksimilijan I (1500—1519)	1/2 batzen	2 primjerka
	obol	1 primjerak
	quarto/vierer	99 primjeraka

Salzburg		
Leonhard (1495—1519)	groši	8 primjeraka
	kreuzer	32 primjerka
	pfenig	35 primjeraka
Matthäus (1519—1540)	batzen	3 primjerka
	groši	32 primjerka
	zweier	264 primjeraka
	pfenig	30 primjeraka
Ernst (1540—1554)	zweier	1 primjerak
	pfenig	18 primjeraka
Tirol		
Friedrich (1411—1439)	vierer	3 primjerka
Sigismund (1439—1490)	kreuzer	29 primjeraka
	vierer/quattrino	32 primjerka
Maksimilijan I (1490—1519)	kreuzer	10 primjeraka
Maksimilijan I (1490—1519)		
ili Ferdinand I (1521—1564)	vierer	117 primjeraka
Italija		
Aquileja		
Antonio II (1402—1411)	denari	6 primjeraka
Lodovico II (1412—1437)	denari/soldi	27 primjeraka
Bologna		
	quattrini	3 primjerka
Milano		
François (1515—1522)	trillina	1 primjerak
Mleci		
Andrea Gritti (1523—1529)	bezzo/1/2 solda	1 primjerak
	da 16/18 soldi	1 primjerak
	marcello	1 primjerak
Pietro Lando (1539—1545)	marcello	1 primjerak
Nizozemska		
Campen		
Maksimilijan I (1493—1519)	1/2 batzen	12 primjeraka
Karlo V (1519—1556)	1/2 batzen	10 primjeraka
Njemačka		
Augsburg		
Maksimilijan I (1493—1519)	1/2 schilling	1 primjerak
Karlo V (1519—1556)	schilling	4 primjerka
Bayern-MUnchen		
Albert IV (1465—1508)	1/2 batzen	29 primjeraka

Wilhelm IV i Ludwig X (1516—1545)	1/2 batzen	5 primjeraka
Bayern-Landshut		
Friedrich (1375—1393)	pfenig	1 primjerak
Heinrich IV (1393—1450)	pfenig	2 primjerka
Brandenburg-Ansbach-Bayreuth (Schwabach)		
Georg (1515—1543)	rollbatzen	3 primjerka
Brandenburg-Franken (Schwabach)		
Friedrich IV (1495—1515)	1/2 schilling	8 primjeraka
Constanz (grad)	rollbatzen	7 primjeraka
Constanz (biskupija)		
Maksimilijan I (1493—1519)/ Hugo (1496—1529)	rollbatzen	2 primjerka
Freiburg im Breisgau	vierer/pfenig	2 primjerka
Glatz		
Ulrich (—1534)	pfenig	1 primjerak
Görlitz	pfenig	1 primjerak
Henneberg		
Heinrich VIII (1340—1347)	pfenig	4 primjerka
Wilhelm V (1480—1559)	pfenig	4 primjerka
Isny		
Maksimilijan I (1493—1519)	rollbatzen	2 primjerka
Karlo V (1519—1556)	rollbatzen	5 primjeraka
Königstein		
Maksimilijan I (1493—1519)/ Eberhard IV (1481—1535)	široki groš	1 primjerak
Karlo V (1519—1556)/ Eberhard IV (1481—1535)	široki groš	4 primjerka
Leuchtenberg		
Karlo V (1519—1556)/ Georg III (1531—1555)	dvostruki groš	2 primjerka
Mansfeld		
Günther IV (—1484), Ernst II (—1530), Hoyer VI (—1540), Gebhard VII (—1558) i Albert VII (—1560)	široki groš	2 primjerka
Nördlingen		
Maksimilijan I (1493—1519)	široki groš	1 primjerak
	groš	1 primjerak
Karlo V (1519—1556)	široki groš	3 primjerka
	groš	1 primjerak

Niirnberg	1/2 schilling	4 primjerka
Oettingen		
Wolfgang I i Joachim (—1520)	batzen	6 primjeraka
Wolfgang (1474—1522), Martin (—1549), Ludvvig XIV (—1548), Carl Wolfgang (—1549), Ludvvig XV (—1557), Martin (—1549), Ludvvig XIV (1548)	batzen	1 primjerak
Passau		
Wilhelm (1500—1516)	rollbatzen	2 primjerka
	pfenig	3 primjerka
Ernst (1516—1540)	rollbatzen	1 primjerak
	1/2 gulden	1 primjerak
	batzen	2 primjerka
	zvveier	109 primjeraka
Pfalz (Amberg, Naburg)		
Friedrich II (1508—1556)	batzen	1 primjerak
Pfalz — Neuburg		
Otto Heinrich (1507—1559) i Philipp (1507—1548)	široki broš	9 primjeraka
Regensburg		
	široki groš/2 schilling	3 primjerka
	groš	3 primjerka
Karlo V (1519—1556)	1/4 talira/5 batzen	1 primjerak
Sachsen		
Friedrich III , Albrecht, Johann (1486—1500)	groši	15 primjeraka
Friedrich III Georg i Johann (1500—1507)	groši	29 primjeraka
Friedrich III, Johann i Georg (1508—1525)	groši	234 primjerka
Johann (1525—1532)	groši	1 primjerak
Johan i Georg (1525—1532)	groši	35 primjeraka
Georg (1500—1539)	groši	8 primjeraka
	pfennig	1 primjerak
Johann Friedrich i Georg (1534—1539)	groši	14 primjeraka
	pfennig	1 primjerak
Schvväbisch Hali		
Maksimilijan I (1493—1519)	batzen	1 primjerak

Ugarska

Matija I (1458—1490)

denari

5 primjeraka

sveukupno 2002 primjerka

Iz navedenog je razvidno da je u blagu sačuvana ne samo jedna vrlo velika galerija vladara, svjetovnih i duhovnih moćnika, te gradova, nego da su i vrlo brojne vrste novca. Razlikuju se ne samo po veličini, težini, čistoći kovine, već i po vrijednosti koju su u određeno vrijeme u određenom novčanom području imale pojedine vrste novca, pa čak i istog imena. Isti su nazivi u različitim zemljama korišteni za druge apoene novca. Kako smo vidjeli, tu je bilo i starih, od dugog optičaja već vrlo istrošenih primjeraka srebrnika. Bilo je tu: batzen (21 komad), 1/2 batzen (72 komada), 1/2 batzen i schilling (1 komad), bezzo ili 1/2 solda (1 komad), denar (5 komada), denar/soldo (33 komada), 1/denara (60 komada), funta (1 komad), groš (359 komada), dvostruki groš (1 komad), praški groš (21 komad), široki groš (20 komada), široki groš/2 schilling (3 komada), 1/2 guldena (1 komad), kreuzer (71 komad), 1/2 kreuzer (1 komad), marcello (2 komada), mezzanino (1 komad), obol (1 komad), pfennig (627 komada), quarto (99 komada), quattrino/vierer (155 komada), rollbatzen (32 komada), schilling (4 komada), 1/2 schilling (4 komada), »da 16-18 soldi« (1 komad), 1/4 talira (1 komad), trillina (1 komad), trostruki kreuzer, vierer/pfennig (4 komada), zehner (2 komada), zweier (388 komada).

Danas bi bilo vrlo teško izračunati vrijednost cjelokupne ostave, što njenom, nama zauvijek nepoznatom vlasniku, nije predstavljalo nikakvu poteškoću. Donekadna su i Britanci, a i pokoji rijetki stranac, vrlo hitro računali apoenima od 1/4, 1/2 penija, penijem, 3 penija, 6 penija, 1/2 krunom, pa sve do funte. Tako je na primjer batzen vrijedio 4 krajcare, a već godine 1498. bilo ih je četiri vrste. Neko su vrijeme vrijedili 16, da bi pali na 13, odnosno 12 pfeniga. Postojali su apoeni od pola i četvrt bacna, tj. od dva ili četiri pfeniga. Prvotna težina od 1,67 g pala je s vremenom na prosječnih 1,44 g⁵. Slična vrsta novca, rollbatzen⁸, spominje se Već od god. 1498, no ne uvijek kao pouzdana valuta, a u samoj ostavi imademo i nekoliko komada sa samog početka kovanja tog novca u Konstancu za biskupovanja Huga (1496—1529) (kat. br. 1482—1483). Denar je imao ime po rimskom *denarius* i bio je vrlo česta nominala u srednjem i novom vijeku⁷. Grošem se pak nazivao gotovo svaki novac koji je vrijedio kao pomnožena vrijednost denara⁸. Svi groši imali su kao uzor *groš tournois*, pa tako i praški groši, koji se kuju već oko god. 1300. i imaju težinu 3,7; kasnije 3,4 g⁹. Postoje i dvostruki groši i polugroši, kao i *grossi lati*, tj. široki groši, kakvi su se kovali u Saskoj¹⁰. Vrijednost im je često varirala. Gulden je isprva, u šesnaestom stoljeću, vrijedio 60 krajcara, a kasnije je uglavnom označavao kovanice od 2/3 talira¹¹. Jedan kreuzer,

⁵ F. v. Schrötter Wörterbuch der Münzkunde. Berlin-Leipzig 1930, 63, 251.

⁶ o. c. p. 571.

• >o. c. p. 126-131.

" o. c. p. 240.

9 o. c. p. 241, 529-530.

¹⁰ o. c. p. 84, 241.

" o. c. p. 245.

krajcara, vrijedila je 4 pfeniga. Ispočetka je težila 1,63 g., kasnije je obezvređivanjem novca padala na 1,25 g., 0,972, 0,921 pa rasla opet na 1,06 g¹².

Obol (ili njem. Scherf) bio je najobičniji sitniš¹³. Pfenig je doživio svoj pad od 12. i 13. st. i također postao sitniš, a na finoću srebra se uopće više nije pazilo.¹⁴ Ostava z kapele sv. Tri kralja brojčano najviše sadrži pfenige. Schilling, *solidus*, vrijedio je u različitim pokrajinama Svetog Rimskog Carstva, a i van njega, različito. Tako je npr. u Frankoniji vrijedio 6 pfeniga, odnosno 12 helera, a kasnije, oko god. 1457, imao je vrijednost od 8, a 1495. od 10 pfeniga. *Medius solidus*, tj. pola šilinga, prema tome imao je 4 pfeniga i prosječno težio 1,438 g. 1457, a god. 1495. pet pfeniga s težinom od 1,326 g¹⁵. Vierer, kao što samo ime kaže, vrijedio je 4 pfeniga¹⁶, zehner IO¹⁷, a zweier dva pfeniga¹⁸.

Talijanski novac zastupljen je u trokraljskom blagu, ali u vrlo malim količinama. Tu nailazimo na bezzo, mletački novac kovan od lošeg srebra ili billona, koji je dosta rijetko emitiran, sve do god. 1525. Njegova je vrijednost iznosila polovicu solda¹⁹. Marcello, nazvan po mletačkom duždu Nikoli Marcellu (1473—1474), predstavljao je liru od 10 soldi težine od oko 3,26 g. God. 1520. marcello vrijedi 12 soldi i teži 10,5 g., no god. 1550. prestaje se s njegovim izdavanjem²⁰. Vrijednost mezzanina iznosila je pola denara ili groša, a prosječna mu je težina bila oko 1,242 g²¹. Quattrino, i danas rabljen u svakodnevnom talijanskom govoru, vrijedio je po 4 pikola²². Soldo je uglavnom varirao između 1,25, 1,30, kasnije i oko 0,957 g²³. Trillina se emitirala u Milanu u relativno kratkom razdoblju, bila je od billona s težinom od oko 0,96 g., a u vrijeme skrivanja ostave sadržavala je svega 0,09% srebra²⁴.

Čini se da prvotni vlasnik trokraljskog blaga nije bio neki osobito imućan čovjek, no nije spadao ni među ogromnu većinu sirotinje, koja je vrlo rijetko imala novac u rukama. Blago ne predstavlja neku veliku vrijednost, ali prosuđivanjem cijena pojedinim proizvodima tog doba (ili pak svota kojim se plaćalo zemljište), može se stvoriti bar nekakva slika. Ilustracije radi spomenimo posjed Šmrčkovec u Zagrebačkoj županiji, koji je godine 1534. prodan za 1000 ugarskih zlatnika (*pro mille florenis hungaricalibus*)²⁵. Za 2000 florena bio je god. 1534. založen grad Gora, također u Zagrebačkoj županiji²⁶. Naše blago ne predstavlja ni skromniju svotu od 42 florena, koji su isplaćeni za posjede Visoka i Križevačkoj županiji god. 1545²⁷.

Nešto bolju sliku može nam dati i »*Limitatio rerum vendibilium per regnicolas regni Slauoniae facta 1528*«²⁸. Taj cjenik izradila je prema već prastarom, ali

¹² o. c. p. 324-325.

¹³ o. c. p. 594.

¹⁴ o. c. pp. 506-507.

¹⁵ o. c. pp. 597-600.

¹⁶ o. c. pp. 721-722.

¹⁷ o. c. p. 754.

¹⁸ o. c. p. 761.

¹⁹ o. c. p. 73.

²⁰ o. c. p. 8.

²¹ o. c. p. 389.

²² o. c. p. 543.

²³ o. c. p. 642.

²⁴ o. c. p. 685.

« I. Bojničić — Kninski. Kraljevske darovnice, odnoseće se na Hrvatsku. Iz kraljevskih registraturnih knjiga »*Libri regii*«. *Vjesnik Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, 7/1905, 207.

²⁵ o. c. p. 206.

²⁶ o. c. p. 264.

²⁷ F. Šišić. *Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae I — Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, 33/1912, 153-154.

neuspjelom receptu cara Dioklecijana, komisija u sastavu: Ivan Svetački, Pavao Kerečen, Stjepan Praškovec, Andrija Budor, Ivan Vukoslavić i zagrebački biskup sufragan²⁹. Ova je komisija odredila ne samo maksimalne cijene za određenu vrstu robe već je i zabranila opticaj turskih aspri. Prema toj *Limitatio* je npr. par cipela od kozje kože stajao 8, a sama kozja koža 10 denara. Kopun je trebao koštati 2 denara. Krava za klanje imala je maksimalnu cijenu od 1 zlatnika; vol također za klanje dva zlatnika, isto toliko i vol za oranje. Jednogodišnji bik je stajao 25 denara, trogodišnji 32, a tele ispod jedne godine 18 denara. Za pilića je trebalo platiti jedan denar, za odojka dva, a za jarića četiri denara. Dobra tovljena svinja stajala je čak jedan zlatnik. Cijene sira kretale su se između dva i četiri denara, ovisno o veličini. U vrijeme kad je ostava zazidana cijene su sigurno bile mnogo više, zbog stalnih ratova i neprestane turske opasnosti, ali smatramo da se s tim blagom u rukama moglo posve lagodno živjeti više godina.

Zanimljivo bi bilo pogledati i visinu poreza u prvoj polovici 16. st., barem onog kraljevskog. God. 1517. popisivali su se dimovi u Varaždinskoj županiji, u koju je spadala Krapina, za kraljevski porez od 50 denara, te je 40 dimova spadalo pod »*oppidum Krapina domini Marchionis*«, a 260 dimova pod »*provincia Krapina ac plebanorum et prebendariorum domini Marchionis*« — misli se na markgrofa Jurja Brandenburškog, drugog muža Beatrice Frankopanske, udove Ivaniša Korvina³⁰. Godine 1533. ubire se kraljevski porez od jedne forinte ubran na posjedima pristaša kralja Ferdinanda I u kraljevini Slavoniji, te tu možemo naći »*Crapyna comitis Wolfgang Fl. 100*«³¹ Nekoliko godina kasnije kraljevski je porez u *Castrum Krapyna cum pertinentiis domini comitis*« iznosio 94 forinte³².

Sastav skupnog nalaza novca iz Tkalaca pokazuje da je veliki njegov dio stigao u naše krajeve iz Njemačke, po svoj prilici u jednoj isplati, te se to blago ne bi u cijelosti moglo smatrati plodom dugogodišnje štednje i izdvajanjem boljeg novca iz opticaja, iako je tako djelomice sigurno bilo. Blago, također samo »djelomice, daje uvid u sliku vrsta novca u opticaju u Hrvatskoj i Slavoniji tog vremena, kad je novac bio vrlo šarolik, što je doživio vrhunac u drugoj polovici 17. st. Prirodno bi bilo da je austrijski, i ono malo ugarskog novca, ušlo u sastavna licu mjesta, tj. u Krapini. Sav je ostali novac, po svoj prilici, stigao u Krapinu, tj. u Tkalce starim trgovačkim putem koji je od Ptuja vodio preko Varaždina i Krapine u Zagreb³³. Kao važna točka na tom putu Krapina se osobito razvila za gospodovanja knezova Celjskih³⁴.

²⁹ o. c. p. 151.

³⁰ J. Adamček — I. Kampuš. Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću. Zagreb 1976, 107, 111.

³¹ o. c. p. 136.

³² o. c. p. 139.

" M. Mirković. Ekonomska historija Jugoslavije. Zagreb 1968, prilog 2.

* JJ. Klaić. Povijest Zagreba 1. Zagreb 1982, 138; N: Klaić. Zadnji knezi Celjski v deželah sv. krone. Celje 1982, 30, 44, 54, 69, 72, 85,

KATALOG

AUSTRIJA, DONJA (BEĆ)

Ladislav Postum (1439-1457)

1.*Pfenig bez godine, 1452-1457.

Av: grbovni štit s vodoravnom gredom; gore kruna; u trolistu; u uglovima mali trolisti; L — R
(AR, 15,5 mm, 0,37 g. Luschin-Ebengreuth, A. NZ, 2/1909, 186, no. 75.)

Friedrich III (1457-1493)

2.*Pfenig 1460; Hausgenossen — Teschler

Av: grbovni štit s križem; gore W, H l., T d.; u trolistu; u uglovima mali trolisti.

(AR, 15 mm, 0,57 g; Luschin-Ebengreuth, A., NZ, 2/1909, 186, no. (78))

3.* Pfenig

Av: tri grbovna štita: gore dvoglavi orao, dolje l. vodoravna greda, d. lav d.; u trolistu; u uglovima mali trolisti

(AR, 16 mm, 0,37 g)

4. Kao gore (AR, 16 mm, 0,51 g)

5. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,49 g)

6. SI. kao gore: gornji grb veći; dolje 0 (AR, 16,5 mm; 0,69 g)

7. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,47 g)

8.*Av: grbovno polje s vodoravnom gredom, gore kruna; F — T l. i d.; u trolistu, u uglovima kugla.

dom, gore kruna; F — T l. i d.; u (AR, 14,5 mm, 0,29 g)

Maksimilijan I (1493—1519)

9. Pfenig 1518

Av: grbovni štit s vodoravnom gredom, u kvadratu, gore: 1518

Rv: X, u uglovima krune (AR, 14 mm, 0,29 g)

10*. Kao gore (AR, 17 mm, 0,36)

11. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,34 g)

12. Pfenig 1519

Av: kao gore: gore: 1519

Rv: kao gore (AR, 14 mm, 0,39 g)

13. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,34 g)

14. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,36 g)

15. Kao gore (AR, 16 mm, 0,39 g)

16. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,27 g)

17. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,29 g)

18. Pfenig 151?; si. kao gore (AR, 15 mm, 0,33 g)

19. SI. kao gore (AR, 15 mm, 0,29 g)

20. Kao gore (AR, 15 mm, 0,30 g)

Ferdinand I (1521—1564)

21.* Funta, 12 kr. 1527.

Av: +FERDINAND • PRINC • ET • INFAN • HISP Poprsje Ferdinanda I. s dugom kosom i nadvojvodskom krunom u oklopu 1,

Rv: +ARCHIDVX • AVSTRIE • DVX BVRGVND; u polju raščlanjeni grbovni štit; gore: 1527.

(AR, 27 mm, 5,67 g; si. Marki. M. 1896, p. 8-9, no. 66)

22. Groš, 3 kr., 1534.

Av: +FERDINANDGROVNBOR Poprsje Ferdinanda I, s dužom kosom, okrunjeno, u oklopu d.

Rv: INF HAR CHID AVSTI5 34 Jednoglavi orao, raširenih krila, glava l.; s grbom s gredom (Bindenschild) na prsima; preko grčkog križa.

(AR, 21 mm, 2,25 g; Marki, M. 1896, p. 12, nos. 106-7)

23. Kao gore (AR, 21 mm, 2,40 g)

24.* Kao gore (AR, 21 mm, 2,30 g)

25. Kao gore (AR, 21,5 mm, 2,39 g)

26. Pfenig 1520.

Av: grbovni štit s vodoravnom gredom, trakom (Bindenschild), gore: 1520

Rv: X s krunom u uglovima (dio lanca reda Zlatnog runa) (AR, 16 mm, 0,34 g; Marki, M. 1896, 15, no. 149)

27. Kao gore (AR, 15 mm, 0,34 g)

28. Kao gore (AR, 16 mm, 0,30 g)

29. Pfenig 1521.

Av: kao gore; 1521

Rv: kao gore

(AR, 16 mm, 0,38 g; Marki, M. 1896, 16, no. 150)

30. Kao gore (AR, 15 mm, 0,38 g)

31. Pfenig 152?; kao gore (AR, 15 mm, 0,36 g)

32. Pfenig 1522

Av: grbovni štit s vodoravnom gredom (Bindenschild), u kvadratu; gore: 1522

(AR, 14 mm, 0,32 g; Marki, M. 1896, 16, no. 151)

33. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,29 g)

34. Kao gore (AR, 14 mm, 0,30 g)

35. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,45 g)

36. Kao gore (AR, 14 mm, 0,35 g)

37. Kao gore (AK, 15 mm, 0,34 g)

38. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,40 g)

39. Pfenig 1523.

Av: grbovni štit s vodoravnom gredom, trakom (Bindenschild), u kvadratu; gore: 1523

(AR, 15 mm, 0,39 g; Marki nema),

AUSTRIJA, GORNJA (LINZ)

Ferdinand I (1521—1564)

40.* Pfenig 1525

Av: u kvadratu dva grba, l. grbovni štit s vodoravnom gredom (Bin-

- denschild), d. grb Gornje Austrije; gore: 1525.; dolje: F
(AR, 15 mm, 0,30 g; Marki, nema)
41. Pfenig 1527.
Av: kao gore; 15Z7
(AR, 14 mm, 0,32 g); Marki, M. 1896, 56, no. 557)
42. Kao gore (AR, 15 mm, 0,32 g)
43. Kao gore (AR, 14 mm, 0,32 g)
44. Kao gore (AR, 14 mm, 0,34 g)
45. Kao gore (AR, 15 mm, 0,32 g)
46. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,30 g)
47. Kao gore (AR, 14 mm, 0,30 g)
48. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,32 g)
49. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,27 g)
50. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,27 g)
51. Kao gore (AR, 14 mm, 0,27 g)
52. Kao gore (AR, 12,5 mm, 0,27 g)
53. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,27 g)
54. Kao gore (AR, 13 mm, 0,33 g)
55. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,33 g)
56. Kao gore (AR, 14 mm, 0,29 g)
57. Kao gore (AR, 14 mm, 0,25 g)
58. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,27 g)
59. Kao gore (AR, 14 mm, 0,31 g)
60. Kao gore (AR, 15 mm, 0,31 g)
61. Kao gore (AR, 14 mm, 0,36 g)
62. Kao gore (AR, 13 mm, 0,27 g)
63. Pfenig 1528.
Av: kao gore; 15Z8
(AR, 14 mm, 0,33 g; Marki, M. 1896, 56, no. 557)
64. Kao gore (AR, 15 mm, 0,33 g)
65. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,33 g)
66. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,33 g)
67. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,27 g)
68. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,33 g)
69. Kao gore (AR, 13 mm, 0,33 g)
70. Kao gore (AR, 15 mm, 0,31 g)
71. Kao gore (AR, 14 mm, 0,27 g)
72. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,43 g)
73. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,43 g)
74. Kao gore (AR, 15 mm, 0,25 g)
75. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,27 g)
76. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,27 g)
77. Kao gore (AR, 15 mm, 0,34 g)
78. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,32 g)
79. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,32 g)
80. Kao gore (AR, 15 mm, 0,37 g)
81. Kao gore (AR, 15 mm, 0,37 g)
82. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,24 g)
83. Pfenig 1529.
Av: kao gore; 15Z9
(AR, 14 mm, 0,34 g; Marki, M. 1896, 56, no. 577)
84. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,29 g)
85. Pfenig 152? (AR, 15 mm, 0,32 g)
86. Kao gore (AR, 14 mm, 0,49 g)
87. Kao gore (AR, 14 mm, 0,49 g)
87. Pfenig 1530.
Av: kao gore; 1530
(AR, 14 mm, 0,26 g; Marki, M. 1896, 56, no. 557)
88. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,36 g)
89. Kao gore (AR, 14 mm, 0,41 g)
90. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,40 g)
91. Kao gore (AR, 14 mm, 0,41 g)
92. Kao gore (AR, 13 mm, 0,24 g)
93. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,42 g)
94. Kao gore (AR, 14 mm, 0,24 g)
95. Kao gore (AR, 15 mm, 0,36 g)
96. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,38 g)
97. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,34 g)
98. Kao gore (AR, 15 mm, 0,30 g)
99. Pfenig 1531
Av: kao gore; 1531
(AR, 16 mm, 0,30 g; Marki, M. 1896, 56, no. 557)
100. Kao gore (AR, 15 mm, 0,30 g)
101. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,35 g)
102. Kao gore (AR, 15 mm, 0,37 g)
103. Kao gore (AR, 15 mm, 0,39 g)
104. Kao gore (AR, 14 mm, 0,27 g)
105. Kao gore (AR, 14 mm, 0,27 g)
106. Kao gore (AR, 13 mm, 0,29 g)
107. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,24 g)
108. Kao gore (AR, 15 mm, 0,26 g)
109. Kao gore (AR, 14 mm, 0,31 g)
110. Pfenig 1532.
Av: kao gore; 153Z
(AR, 12,5 mm, 0,31 g; Marki, M. 1896, 56, no. 557)
111. Kao gore (AR, 14 mm, 0,33 g)
112. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,25 g)
113. Kao gore (AR, 15 mm, 0,29 g)
114. Kao gore (AR, 15 mm, 0,30 g)
115. Kao gore (AR, 14 mm, 0,20 g)
116. Kao gore (AR, 15 mm, 0,35 g)
117. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,42 g)
118. Kao gore (AR, 15 mm, 0,37 g)
119. Kao gore (AR, 13 mm, 0,27 g)
120. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,33 g)
121. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,29 g)
122. Kao gore (AR, 14 mm, 0,30 g)
123. Kao gore (AR, 14 mm, 0,32 g)
124. Kao gore (AR, 14 mm, 0,32 g)
125. Kao gore (AR, 15 mm, 0,36 g)
126. Kao gore (AR, 13 mm, 0,31 g)
127. Pfenig 1533.
Av: kao gore; 1533
(AR, 14 mm, 0,36 g)
128. Kao gore (AR, 15 mm, 0,36 g)
129. Kao gore (AR, 15 mm, 0,47 g)
130. Kao gore (AR, 15 mm, 0,39 g)
131. Kao gore (AR, 15 mm, 0,39 g)
132. Kao gore (AR, 15 mm, 0,34 g)
133. Kao gore (AR, 14 mm, 0,26 g)
134. Kao gore (AR, 14 mm, 0,26 g)
135. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,41 g)
136. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,33 g)
137. Kao gore (AR, 14 mm, 0,28 g)
138. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,31 g)
139. Kao gore (AR, 14 mm, 0,33 g)
140. Kao gore (AR, 12,5 mm, 0,28 g)
141. Kao gore (AR, 14 mm, 0,33 g)
142. Kao gore (AR, 15 mm, 0,33 g)
143. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,26 g)
144. Kao gore (AR, 14 mm, 0,36 g)
145. Pfenig 1534.
Av: kao gore; 1534
(AR, 14 mm, 0,26 g; Marki, M. 1896, 56, no. 557)
146. Kao gore (AR, 15 mm, 0,36 g)
147. Kao gore (AR, 16 mm, 0,43 g)

148. Kao gore (AR, 15 mm, 0,36 g)
 149. Kao gore (AR, 14 mm, 0,34 g)
 150. Kao gore (AR, 15 mm, 0,33 g)
 151. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,34 g)
 152. Kao gore (AR, 15 mm, 0,22 g)
 153. Kao gore (AR, 15 mm, 0,29 g)
 154. Kao gore (AR, 14 mm, 0,34 g)
 155. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,24 g)
 156. Kao gore (AR, 15 mm, 0,34 g)
 157. Kao gore (AR, 14 mm, 0,31 g)
 158. Kao gore (AR, 14 mm, 0,22 g)
 159. Kao gore (AR, 15 mm, 0,26 g)
 160. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,22 g)
 161. Kao gore (AR, 14 mm, 0,26 g)
 162. Kao gore (AR, 15 mm, 0,36 g)
 163. Kao gore (AR, 14 mm, 0,46 g)
 164. Kao gore (AR, 14 mm, 0,31 g)
 165. Pfenig 1535.
 Av: kao gore; 1535
 (AR, 15 mm, 0,28 g; Marki, M. 1896,
 56, no. 557)
 166. Kao gore (AR, 14 mm, 0,28 g)
 167. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,46 g)
 168. Kao gore (AR, 16 mm, 0,37 g)
 169. Kao gore (AR, 14 mm, 0,32 g)
 170. Kao gore (AR, 16 mm, 0,37 g)
 171. Kao gore (AR, 15 mm, 0,32 g)
 172. Kao gore (AR, 15 mm, 0,38 g)
 173. Kao gore (AR, 14 mm, 0,34 g)
 174. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,39 g)
 175. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,39 g)
 176. Kao gore (AR, 14 mm, 0,37 g)
 177. Kao gore (AR, 13 mm, 0,36 g)
 178. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,34 g)
 179. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,34 g)
 180. Kao gore (AR, 15 mm, 0,32 g)
 181. Kao gore (AR, 14 mm, 0,34 g)
 182. Kao gore (AR, 13 mm, 0,36 g)
 183. Kao gore (AR, 14 mm, 0,27 g)
 184. Kao gore (AR, 14 mm, 0,37 g)
 185. Kao gore (AR, 15 mm, 0,37 g)
 186. Kao gore (AR, 14 mm, 0,37 g)
 187. Kao gore (AR, 15 mm, 0,37 g)
 188. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,30 g)
 189. Kao gore (AR, 15 mm, 0,40 g)
 190. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,37 g)
 191. Kao gore (AR, 15 mm, 0,44 g)
 192. Kao gore (AR, 15 mm, 0,42 g)
 193. Pfenig 1536.
 Av: kao gore; 1536
 (AR, 15,5 mm, 0,46 g; Marki, M. 1896,
 56, no. 557)
 194. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,35 g)
 195. Pfenig 1537.
 Av: kao gore; 1537
 (AR, 15 mm, 0,44 g; Marki, M. 1896,
 56, no. 557)
 196. Kao gore (AR, 16 mm, 0,44 g)
 197. Kao gore (AR, 14 mm, 0,38 g)
 198. Kao gore (AR, 14 mm, 0,35 g)
 199. Kao gore (AR, 14 mm, 0,30 g)
 200. Kao gore (AR, 14 mm, 0,35 g)
 201. Kao gore (AR, 15 mm, 0,39 g)
 202. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,30 g)
 203. Kao gore (AR, 15 mm, 0,41 g)
 204. Kao gore (AR, 16 mm, 0,37 g)
 205. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,37 g)
 206. Pfenig 1538
 Av: kao gore; 1538
 (AR, 15 mm, 0,39 g; Marki, M. 1896,
 56, no. 557)
 207. Kao gore (AR, 14 mm, 0,32 g)
 208. Kao gore (AR, 15 mm, 0,51 g)
 209. Kao gore (AR, 15 mm, 0,33 g)
 210. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,43 g)
 211. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,46 g)
 212. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,49 g)
 213. Pfenig 1539.
 Av: kao gore; 1539
 (AR, 15 mm, 0,31 g; Marki, M. 1896,
 56, no. 557)
 214.* Kao gore (AR, 14 mm, 0,36 g)
 215. Kao gore (AR, 15 mm, 0,34 g)
 216. Kao gore (AR, 14 mm, 0,34 g)
 217. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,34 g)
 218. Pfenig 153? (AR, 14,5 mm, 0,43 g)
 219. Pfenig 15? (AR, 13 mm, 0,29 g)
 220. Kao gore (AR, 15 mm, 0,39 g)
 221. Kao gore (AR, 14 mm, 0,33 g)
 222. Kao gore (AR, 15 mm, 0,24 g)
- KORUŠKA (KLAGENFURT)**
 Maksimilijan I (1493—1519)
 223.* Pola bacna 1516.
 Av: (rozeta) MAXIMILIAN (obratno)
 VSDG'; u polju dva grba, l. vo-
 doravna greda (Bindenschild), d.
 grb s jednoglaviim orlom; gore:
 • 1516.
 Rv: (rozeta) ARCHIDVXKAR (rozeta);
 grb Koruške pod nadvojvodskom
 krunom.
 (AR, 22 mm, 1,75 g)
 224. Pfenig 1516.
 Av: grb Koruške u kosom kvadratu;
 gore: 1516.
 (AR, 16 mm, 0,34 g)
 225.* Pola bacna 1517.
 Av: (rozeta) MAXIMILIANVS • DEI •
 GRA; kao br. 223; •1517-
 Rv: (rozeta) ARCHIDVXCARINT (ro-
 zeta); kao br. 223.
 (AR, 22,5 mm, 0,71 g)
 226. Pfenig 1517.
 Av: kao br. 224; 1517
 (AR, 15 mm, 0,22 g)
 227. Kao gore (AR, 15 mm, 0,20 g)
 228. Kao gore (AR, 15 mm, 0,41 g)
 229. Kao gore (AR, 13 mm, 0,34 g)
 230. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,35 g)
 231. Kao gore (AR, 15 mm, 0,37 g)
 232.* Kao gore (AR, 16 mm, 0,26 g)
 233. Pfenig 151?; (AR, 15 mm, 0,38 g)
 Ferdinand I (1521—1564)
 234. Pola bacna 1523.
 Av: (rozeta) FERDINAND9'DG PRI-
 HISPA; zasčlanjeni grbovni štit;
 gore 1522
 Rv: (zvijezda) ARCHIDVXAVSTRIE-
 ETCAR; grb Koruške pod nad-
 vojvodskim šeširom; l. i d. po
 jedna ruža.
 (AR, 21,5 mm, 2,27 g; Marki, M. 1896,
 156, no. 1483)

235. Kao gore (AR, 21,5 mm, 2,07 g)
 236. Pfenig 1530.
 Av: grb Koroške u kosom kvadratu;
 gore 1530
 (AR, 14 mm, 0,43 g; Marki, M. 1896,
 157, no. 1494)
 237. Kao gore (AR, 14 mm, 0,43 g)
 238. Kao gore (AR, 14 mm, 0,39 g)
 239. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,26 g)
 240. Kao gore (AR, 13 mm, 0,38 g)
 241. Kao gore (AR, 14 mm, 0,43 g)
 242. Kao gore (AR, 13 mm, 0,34 g)
 243. Kao gore (AR, 14 mm, 0,43 g)
 244. Kao gore (AR, 14 mm, 0,29 g)
 245. Kao gore (AR, 14 mm, 0,39 g)
 246. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,28 g)
 247. Kao gore (AR, 14 mm, 0,39 g)
 248. Pfenig 1531.
 Av: kao gore; 1531
 (AR, 13,5 mm, 0,29 g; Marki, M. 1896,
 157, no. 1493)
 249. Kao gore (AR, 14 mm, 0,44 g)
 250. Kao gore (AR, 14 mm, 0,44 g)
 251. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,42 g)
 252. Kao gore (AR, 13 mm, 0,32 g)
 253. Kao gore (AR, 16 mm, 0,32 g)
 254. Kao gore (AR, 15 mm, 0,42 g)
 255. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,47 g)
 256. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,52 g)
 257. Kao gore (AR, 15 mm, 0,52 g)
 258. Kao gore (AR, 15 mm, 0,42 g)
 259. Kao gore (AR, 16 mm, 0,47 g)
 260. Pfenig 1532.
 Av: kao gore; 158Z
 (AR, 15,5 mm, 0,37 g; Marki, M. 1896,
 157, no. 1493)
 261. Kao gore (AR, 15 mm, 0,47 g)
 262. Kao gore (AR, 15 mm, 0,29 g)
 263. Kao gore (AR, 16 mm, 0,27 g)
 264* Kao gore (AR, 15 mm, 0,31 g)
 265. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,37 g)
 266. Kao gore (AR, 14 mm, 0,35 g)
 267. Kao gore (AR, 16 mm, 0,37 g)
 268. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,41 g)
 269. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,40 g)
 270. Kao gore (AR, 15 mm, 0,49 g)
 271. Kao gore (AR, 15 mm, 0,45 g)
 272. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,47 g)
 273. Kao gore (AR, 15 mm, 0,44 g)
 274. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,37 g)
 275. Kao gore (AR, 14 mm, 0,40 g)
 276. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,34 g)
 277. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,41 g)
 278. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,37 g)
 279. Pfenig 1533.
 Av: kao gore; 1533
 (AR, 15 mm, 0,42 g; Marki, M. 1896,
 157, no. 1493)
 280. Kao gore (AR, 14 mm, 0,34 g)
 281. Kao gore (AR, 15 mm, 0,37 g)
 282. Kao gore (AR, 14 mm, 0,37 g)
 283. Kao gore (AR, 14 mm, 0,32 g)
 284. Kao gore (AR, 14 mm, 0,37 g)
 285. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,42 g)
 286. Kao gore (AR, 15 mm, 0,39 g)
 287. Kao gore (AR, 15 mm, 0,43 g)
 288. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,45 g)
 289. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,51 g)
 290. Pfenig 1534.
 Av: kao gore; 1534
 (AR, 16 mm, 0,44 g; Marki, M. 1896,
 157, no. 1527)
 291. Kao gore (AR, 16 mm, 0,49 g)
 292. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,50 g)
 293. Kao gore (AR, 16 mm, 0,50 g)
 294. Kao gore (AR, 15 mm, 0,59 g)
 295. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,47 g)
 296. Kao gore (AR, 15 mm, 0,44 g)
 297. Kao gore (AR, 15 mm, 0,46 g)
 298. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,61 g)
 299. Kao gore (AR, 15 mm, 0,55 g)
 300. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,50 g)
 301. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,49 g)
 302. Kao gore (AR, 15 mm, 0,49 g)
 303. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,51 g)
 304. Kao gore (AR, 14 mm, 0,49 g)
 305. Kao gore (AR, 15 mm, 0,49 g)
 306. Kao gore (AR, 14 mm, 0,49 g)
 307. Kao gore (AR, 16 mm, 0,74 g)
 308. Kao gore (AR, 15 mm, 0,45 g)
 309. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,41 g)
 310. Kao gore (AR, 17 mm, 0,49 g)
 311. Kao gore (AR, 14 mm, 0,56 g)
 312. Pfenig 1535.
 Av: kao gore; 1535
 (AR, 15 mm, 0,44 g; Marki, M. 1896,
 157, no. 1527)
 313. Kao gore (AR, 15 mm, 0,51 g)
 314. Kao gore (AR, 15 mm, 0,51 g)
 315. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,45 g)
 316. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,39 g)
 317. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,51 g)
 318. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,54 g)
 319. Kao gore (AR, 15 mm, 0,49 g)
 320. Kao gore (AR, 16 mm, 0,51 g)
 321. Kao gore (AR, 15 mm, 0,53 g)
 322. Kao gore (AR, 16 mm, 0,47 g)
 323. Kao gore (AR, 15 mm, 0,46 g)
 324. Kao gore (AR, 15 mm, 0,46 g)
 325. Kao gore (AR, 16 mm, 0,57 g)
 326. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,44 g)
 327. Pfenig 1536.
 Av: kao gore; 1536
 (AR, 15,5 mm, 0,34 g; Marki, M. nema)
 328. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,54 g)
 329. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,51 g)
 330. Kao gore (AR, 15 mm, 0,49 g)
 331. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,57 g)
 332. Kao gore (AR, 15 mm, 0,44 g)
 333. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,49 g)
 334. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,53 g)
 335. Kao gore (AR, 16 mm, 0,41 g)
 336. Kao gore (AR, 14 mm, 0,54 g)
 337. Kao gore (AR, 15 mm, 0,52 g)
 338. Kao gore (AR, 15 mm, 0,49 g)
 339. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,62 g)
 340. Pfenig 1537.
 Av: kao gore; 1537
 (AR, 16 mm, 0,51 g; Marki, M. 1896,
 157, 1493)
 341. Kao gore (AR, 15 mm, 0,50 g)
 342. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,54 g)
 343. Kao gore (AR, 14 mm, 0,39 g)
 344. Kao gore (AR, 14 mm, 0,47 g)
 345. Kao gore (AR, 14 mm, 0,53 g)
 346. Kao gore (AR, 15 mm, 0,51 g)

347. Kao gore (AR, 15 mm, 0,47 g)
 348. Kao gore (AR, 14 mm, 0,49 g)
 349. Kao gore (AR, 13 mm, 0,51 g)
 350. Kao gore (AR, 15 mm, 0,51 g)
 351. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,71 g)
 352. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,47 g)
 353. Kao gore (AR, 15 mm, 0,36 g)
 354. Kao gore (AR, 14 mm, 0,46 g)
 355. Kao gore (AR, 14 mm, 0,51 g)
 356. Kao gore (AR, 15 mm, 0,44 g)
 357. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,51 g)
 358. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,59 g)
 359. Kao gore (AR, 15 mm, 0,57 g)
 360. Kao gore (AR, 14 mm, 0,41 g)
 361. Kao gore (AR, 14 mm, 0,41 g)
 362. Kao gore (AR, 15 mm, 0,45 g)
 363. Pfenig 1538.
 Av: kao gore; 1538
 (AR, 15 mm, 0,63 g; Marki nema)
 364. Kao gore (AR, 15 mm, 0,49 g)
 365. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,51 g)
 366. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,44 g)
 367. Kao gore (AR, 16 mm, 0,51 g)
 368. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,52 g)
 369. Pfenig 1539.
 Av: kao gore; 1539
 (AR, 14 mm, 0,46 g; Marki, M. 1896,
 157, 1493)
 370. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,49 g)
 371. Kao gore (AR, 14 mm, 0,46 g)
 372. Kao gore (AR, 16 mm, 0,47 g)
 373. Kao gore (AR, 15 mm, 0,49 g)
 374. Kao gore (AR, 14 mm, 0,44 g)
 375. Pfenig 153? (AR, 14,5 mm, 0,61 g)
 376. Kao gore (AR, 15 mm, 0,45 g)
 377. Kao gore (AR, 13 mm, 0,52 g)
 378. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,46 g)
 379. Kao gore (AR, 15 mm, 0,47 g)
 380. Kao gore (AR, 15 mm, 0,49 g)
 381. Kao gore (AR, 15 mm, 0,44 g)
 382. Kao gore (AR, 15 mm, 0,56 g)
 383. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,35 g)
 384. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,35 g)
 385. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,56 g)
 386. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,59 g)
 387. Kao gore (AR, 16 mm, 0,51 g)
 388. Kao gore (AR, 15 mm, 0,57 g)
 389. Kao gore (AR, 15 mm, 0,47 g)
 390. Kao gore (AR, 16 mm, 0,53 g)
 391. Kao gore (AR, 14 mm, 0,41 g)
 392. Kao gore (AR, 13 mm, 0,39 g)
 393. Kao gore (AR, 15 mm, 0,49 g)
 394. Kao gore (AR, 13 mm, 0,55 g)
 395. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,57 g)
 396. Pfenig 1540.
 Av: kao gore: 1540
 (AR, 17,5 mm, 0,51 g; Marki, M. 1896,
 157, no. 1493)
 397. Kao gore (AR, 14 mm, 0,45 g)
 398. Kao gore (AR, 16 mm, 0,47 g)
 399. Kao gore (AR, 15 mm, 0,51 g)
 400. Kao gore (AR, 14 mm, 0,53 g)
 401. Kao gore (AR, 14 mm, 0,61 g)
 402. Kao gore (AR, 15 mm, 0,54 g)
 403. Kao gore (AR, 15 mm, 0,46 g)
 404. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,52 g)
 405. Kao gore (AR, 15 mm, 0,40 g)
 406. Kao gore (AR, 14 mm, 0,49 g)
 407. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,51 g)
 408. Pfenig 1541.
 Av: kao gore; 1541
 (AR, 13 mm, 0,40 g; Marki nema)
 409. Kao gore (AR, 14 mm, 0,54 g)
 410. Kao gore (AR, 15 mm, 0,45 g)
 411. Kao gore (AR, 15 mm, 0,45 g)
 412. Kao gore (AR, 14 mm, 0,46 g)
 413. Kao gore (AR, 15 mm, 0,53 g)
 414. Pfenig 1542
 Av: kao gore; 1542
 (AR, 14 mm, 0,47 g; Marki, M. 1896, 157,
 no. 1494)
 415. Kao gore (AR, 14 mm, 0,41 g)
 416. Kao gore (AR, 15 mm, 0,49 g)
 417. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,45 g)
 418. Kao gore (AR, 16 mm, 0,61 g)
 419. Kao gore (AR, 16 mm, 0,54 g)
 420. Kao gore (AR, 15 mm, 0,44 g)
 421. Pfenig 1543
 Av: kao gore; 1543
 (AR, 15,5 mm, 0,49 g; Marki, M. nema)
 422. Kao gore (AR, 14 mm, 0,50 g)
 423. Kao gore (AR, 15 mm, 0,45 g)
 424. Pfenig 154? (AR, 14 mm, 0,42 g)
 425. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,60 g)
 426. Kao gore (AR, 15 mm, 0,52 g)
 427. Kao gore (AR, 14 mm, 0,52 g)
 428. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,52 g)
 429. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,45 g)
 430. Kao gore (AR, 14 mm, 0,49 g)
 431. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,51 g)
 432. Kao gore (AR, 14 mm, 0,49 g)
 433. Kao gore (AR, 13 mm, 0,37 g)
 434. Kao gore (AR, 15 mm, 0,51 g)
 435. Kao gore (AR, 15 mm, 0,49 g)
 436. Kao gore (AR, 14 mm, 0,49 g)
 437. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,61 g)
 438. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,44 g)
 439. Kao gore (AR, 16 mm, 0,44 g)
 440. Pfenig 1529.
 Av: okomito podijeljeni grbovni štit, 1.
 vodoravna gređa (Bindenschild), d.
 tri lava I; gore: 1529
 (AR, 15 mm, 0,40 g)
 441. Kao gore (AR, 15 mm, 0,54 g)
- KRANJSKA**
 Ferdinand I (1521—1564)
 422.* Pola krajcara 1531.
 Av: u trolistu dva grba, 1. s vodorav-
 nom gredom (Bindenschild), d.
 orao Kranjske; gore nadvojvodski
 šešir; gore 1531; u uglovima troli-
 sta vitice.
 (AR, 16 mm, 0,57 g; Marki, M. 1896, 195,
 no. 1853)
- ŠTAJERSKA (GRAZ)**
 Friedrich III (1457—1493)
 443.* Krajcara 1482.
 Av: FR' (zvijezda) III (zvijezda) IMP
 (dvoglavi orao s krunom).

- Rv: mon nov sTI (rozeta)8Z(rozeta); dva ukrštena grčka križa; na sredini grbovni štit s lavom l.
(AR, 18 mm, 0,42 g)
Maksimilijan I (1493—1519)
444.* 1/2 bacna 1511.
Av: ∴ ARCHIDVXAV- STRIEMDXI
∴ 3 Grb s vodoravnom gredom (Bindenschild) pod nadvojvodskim šešir-
om, u četverolistu. Dolje: mono-
gram BB
Rv: +STIRIAE·CARINTHTIROLIS-
Grbovi Štajerske, Koruške i Tiro-
la; između njih ruže.
(AR, 23 mm, 2,07 g)
445. Kao gore 1514.
Av: ARCHIDVXAV STRIE.MD.XIIIH;
kao gore
Rv: +STIRIE·CARINTH: ∴TIROLI.;
kao gore; između grbova vitice.
(AR, 22 mm, 2,25 g)
446. Kao gore 1515.
Av: ARCHIDVXAV STRIEMDXV-;
kao gore.
(AR, 22 mm, 1,97 g)
447. Kao gore.
Av: ARCHIDVXAV STRIEMDX- ;
kao gore
Rv: +STIRIE·CARINTHTIROLIS.;
kao gore; između grbova ruže.
(AR, 22 mm, 1,87 g)
448. Kao gore 1518.
Av: ARCHIDVXAVS TRIEMDXVIII. ;
kao gore.
Rv: +STIRIE(zvijezda)CARINTH(zvi-
jezda)TIROLIS(zvijezda); kao gore.
(AR, 23 mm, 1,87 g)
449. Pfenig 151?
Av: u kvadratu grbovni štitovi Austri-
je(l.) i Štajerske d.; gore: 151
(AR, 15 mm, 0,45 g)
Ferdinand I (1519—1564)
450. Pfenig 1520 (Beč)
Av: kao gore; gore: 15ZO, dolje: W
(AR, 16 mm, 0,59 g; Miller, V. 1920, 6)
451.* Kao gore (AR, 15 mm, 0,41 g)
452. Pfenig 1526. (Graz)
Av: kosi kvadrat, u njemu grbovni šti-
tovi Austrije l. (vodoravna greda -
- Bindenschild) i Štajerske d. (pan-
tera l.); gore: 15Z6; dolje: F
(AR, 13 mm, 0,45 g; Marki, M. 1896, 192,
si. 1829)
453. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,45 g)
454. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,53 g)
455. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,49 g)
456. Kao gore (AR, 14 mm, 0,41g)
457. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,53 g)
458. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,51 g)
459. Kao gore (AR, 15 mm, 0,44 g)
460. Kao gore (AR, 14 mm, 0,49 g)
461. Kao gore (AR, 14 mm, 0,44 g)
462. Kao gore (AR, 15 mm, 0,54 g)
463. Kao gore (AR, 15 mm, 0,46 g)
464. Pfenig 1527.
Av: kao gore; gore: 15Z7
(AR, 13,5 mm, 0,47 g; Marki, M. 1896,
192, 1830)
465. Kao gore (AR, 15 mm, 0,51 g)
466. Kao gore (AR, 15 mm, 0,46 g)
467. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,50 g)
468. Kao gore (AR, 14 mm, 0,46 g)
469. Kao gore (AR, 14 mm, 0,54 g)
470. Kao gore (AR, 14 mm, 0,41 g)
471. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,49 g)
472. Kao gore (AR, 14 mm, 0,48 g)
473. Pfenig 1528
Av: kao gore; gore: 15Z8
(AR, 14 mm, 0,51 g; Marki, M. 1896,192,
1831)
474. Kao gore (AR, 14 mm, 0,64 g)
475. Kao gore (AR, 14 mm, 0,48 g)
47b. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,51 g)
477. Kao gore (AR, 13 mm, 0,49 g)
478. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,45 g)
479. Kao gore (AR, 14 mm, 0,43 g)
480. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,49 g)
481. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,47 g)
482. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,44 g)
483. Pfenig 1529.
Av: kao gore; gore: 15Z9
(AR, 14 mm, 0,54 g; Marki, M. 1896,192,
1831)
484. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,53 g)
485. Kao gore (AR, 14 mm, 0,42 g)
486. Kao gore (AR, 15 mm, 0,55 g)
487. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,41 g)
488. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,45 g)
489. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,45 g)
490. Pfenig 152? (AR, 14 mm, 0,47 g)
491. Kao gore (AR, 14 mm, 0,49 g)
492. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,44 g)
493. Pfenig 1530.
Av: kao gore; gore: 1530
(AR, 14 mm, 0,61 g; Marki, M. 1896, 192,
1831)
494.* Kao gore (AR, 17 mm, 0,59 g)
495. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,58 g)
496. Kao gore (AR, 15 mm, 0,53 g)
497. Kao gore (AR, 15 mm, 0,51 g)
498. Kao gore (AR, 15 mm, 0,51 g)
499. Pfenig 1531.
Av: Kao gore; gore: 1531
(AR, 14 mm, 0,52; Marki, M. 1896, 192,
1831)
500. Kao gore (AR, 14 mm, 0,47 g)
501. Kao gore (AR, 15 mm, 0,49 g)
502. Kao gore (AR, 16 mm, 0,55 g)
503. Kao gore (AR, 16 mm, 0,48 g)
504. Kao gore (AR, 14 mm, 0,40 g)
505. Kao gore (AR, 15 mm, 0,41 g)
506. Pfenig 1532.
Av: kao gore; gore: 153Z
(AR, 14 mm, 0,51 g; Marki, M. 1896, 192,
1831)
507. Kao gore (AR, 13 mm, 0,46 g)
508. Kao gore (AR, 14 mm, 0,52 g)
509. Pfenig 1533.
Av: kao gore; gore: 1533
(AR, 14,5 mm, 0,47 g)
510. Kao gore (AR, 13 mm, 0,54 g)
511. Kao gore (AR, 13 mm, 0,55 g)
512. Kao gore (AR, 13 mm, 0,50 g)

513. Kao gore (AR, 14 mm, 0,51 g)
 514. Kao gore (AR, 15 mm, 0,58 g;
 51b. Pfenig 1534.
 Av: kao gore; gore: 1534
 (AR, 14 mm, 0,52 g; Marki, M. 1896, 192,
 1831)
 516. Kao gore (AR, 14 mm, 0,44 g)
 317. Kao gore (AR, 13 mm, 0,47 g)
 318. Kao gore (AR, 14 mm, 0,50 g;
 5iy. Kao gore (AR, 15 mm, 0,67 g)
 320. Pfenig 1535.
 Av: kao gore; gore: 1535
 (AR, 14 mm, 0,52 g; Marki, M. 1896, 192,
 1831)
 521. Kao gore (AR, 13 mm, 0,40 g)
 522. Kao gore (AR, 14 mm, 0,42 g)
 323. Kao gore (AR, 14 mm, 0,49 g)
 324. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,41 g)
 525. Kao gore (AR, 15 mm, 0,46 g)
 526. Kao gore (AR, 14 mm, 0,47 g)
 527. Pfenig 153b.
 Av: kao gore; gore: 1536
 (AR, 14 mm, 0,53 g; Marki, M. 1896, 192,
 1831)
 528. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,54 g)
 529. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,44 g)
 530. Pfenig 1537.
 Av: kao gore; gore: 1537
 (AR, 14 mm, 0,51 g; Marki, M. 1896, 192,
 1831)
 531. Kao gore (AR, 12,5 mm, 0,53 g)
 532. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,40 g)
 533. Kao gore (AR, 15 mm, 0,49 g)
 53*. Kao gore (AR, 14 mm, 0,51 g)
 535. Kao gore (AR, 14 mm, 0,42 g)
 536. Kao gore (AR, 14 mm, 0,49 g)
 537. Pfenig 1538.
 Av: kao gore; gore: 1538
 (AR, 14 mm, 0,46 g; Marki, M. 1896, 192,
 1831)
 538. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,55 g)
 539. Kao gore (AR, 15 mm, 0,51 g)
 540. Kao gore (AR, 14 mm, 0,53 g)
 541. Pfenig 1539.
 Av: kao gore; gore: 1539
 (AR, 13,5 mm, 0,43 g; Marki, M. 1896,
 192, 1529)
 542. Kao gore (AR, 16 mm, 0,51 g)
 543. Kao gore (AR, 14,0 mm, 0,53 g)
 544.* Kao gore (AR, 14 mm, 0,55 g)
 545. Kao gore (AR, 14 mm, 0,54 g)
 546. Pfenig 153? (AR, 15 mm, 0,75 g)
 547. Kao gore (AR, 13 mm, 0,49 g)
 548. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,47 g)
 549. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,39 g)
 550. Kao gore (AR, 14 mm, 0,55 g)
 551. Kao gore (AR, 14 mm, 0,50 g)
 552. Pfenig 1540.
 Av: kao gore; gore: 1540
 (AR, 15 mm, 0,51 g)
 553. Kao gore (AR, 15 mm, 0,60 g)

ŠLESKA (BRESLAU-WROCLAW)

Ferdinand I (1521—1564)
 554.* Pfenig 1541.

- Av: kosi kvadrat, u njemu grbovni štito-
 tovi Austrije 1. (vodoravna greda-
 -Bindenschild) i Sleske d. (jedno-
 glavi orao raširenih krila, glava na
 i.); gore: 1541; dolje: S
 (AR, 15,5 mm, 0,56 g; Marki, M. 1896
 nema)
 555. Kao gore (AR, 14 mm, 0,52 g)
 556. Kao gore (AR, 14 mm, 0,50 g)

ČEŠKA (PRAG)

Wladislaw II (1471—1516)

- 557.* Groš
 Av: unutrašnji natpis: VLADISLAV-
 SSECVDVS; vanjski natpis: + DEI
 GRATIA+REXBOEMIE; na sredi-
 ni kruna.
 Rv: GROSSI*PRAGENSES*Upoljulav
 se propinje na l.
 (AR, 28 mm, 2,81 g)
 558. Kao gore (AR, 26,3 mm, 2,44 g)
 559. SI. kao gore
 Av: +WLADISLAVSSECVDVS; (roze-
 ta)DE(IXGRATI)A+REXBOEMIE
 Rv: (rozeta)*GROSSI(rozeta)PRAGEN-
 SES*
 (AR, 28 mm, 2,83 g)
 560. Kao gore (AR, 28 mm, 2,55 g)
 561. Kao gore (AR, 27,5 mm, 2,82 g)
 562. Kao gore (AR, 28,5 mm, 2,87 g)
 563. Kao gore (AR, 28,5 mm, 2,92 g)
 564. Kao gore (AR, 28 mm, 2,76 g; probu-
 šen)
 565. Kao gore (AR, 28 mm, 2,60 g)
 566. Kao gore (AR, 29 mm, 2,93 g)
 567. Kao gore (AR, 29 mm, 2,84 g)
 568. Kao gore (AR, 27,5 mm, 2,68 g)
 569. Kao gore (AR, 28 mm, 3,0 g)
 570. Kao gore (AR, 27 mm, 2,66 g)
 571. Kao gore (AR, 27 mm, 2,96 g)
 572. SI. kao gore
 Rv: WLADISLAVSSECVDVS; + DEI
 + GRATIA+REX+BOEMIE
 Rv: +(Šesterokraka zvijezda)GROSSI
 PRAGENSES(Šesterokraka zvijez-
 da)
 (AR, 27 mm, 2,64 g)
 573. SI. kao gore
 Av: Kao gore
 Rv: : + : (šesterokraka zvijezda)GROS-
 SI(rozeta)PRAGENSES(šesterokra-
 ka zvijezda
 AR, 26 mm, 2,92 g)
 574. Jednostrani pfenig
 Av: WLADI[JOEMIE; lav na l.,
 (AR, 15 mm, 0,48 g)
 Ferdinand I (1526—1564)
 575.* Groš bez godine
 Av: unutarjni natpis: oFFERDINAND-
 VSPRIMVS; vanjski natpis: + DEI8
 GRATIA8REX8BOEMI; u polju
 kruna
 Rv: (dvije vitice)GROSSI(vitica)PRA-
 GENSES; u polju se lav propinje
 na l.

- (AR, 27 mm, 2,96 g; si. Marki, M. 1896, 111, br. 1040)
576. SI. kao gore
Av: oFERDINANDVSPRIMV ; + DEI-8GRATIA; REX8BOEMI
Rv: (pet listića) GROSSI (vitica) 8PRAGENSES8
(AR, 26 mm, 3,00 g; Marki, M. 1896 nema)
577. Groš 1541.
Av: (rozeta) FERDINANDVSPRI; X-DEI8GRATIA8REX8BOEMIE
Rv: XGROSSIXPRAGENSES (dvije zvijezdice jedna ispod druge) A (zvijezdica) 1541
(AR, 26,5 mm, 3,07 g; Marki, M. 1896 nema)
578. Groš, godina nečitka (AR, 26,5 mm, 2,97 g)

GORICA

Leonhard (1454—1500)

579. Poludinar
Av: (rozeta) oLEONhARDVS ; u polju grbovni štit s akvilejskim gredama i goričkim lavom.
Rv: (rozeta) COMESGORICI ; u polju grčki križ; u uglovima po jedna rozeta.
(AE, 15 mm, 0,58 g, Corpus Nummorum Italicorum VI, Roma 1922, 66, 26)
- 580.* Kao gore (AE, 15 mm, 0,58 g)
581. Kao gore (AE, 15 mm, 0,57 g)
582. Kao gore (AE, 15 mm, 0,58 g)
583. Kao gore (AE, 15 mm, 0,65 g)
584. Kao gore (AE, 15 mm, 0,52 g)
585. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,55 g)
586. Kao gore (AE, 15 mm, 0,45 g)
587. Kao gore (AE, 14 mm, 0,42 g)
588. Kao gore (AE, 15 mm, 0,57 g)
589. Kao gore (AE, 15 mm, 0,51 g)
590. Kao gore (AE, 15 mm, 0,51 g)
591. Kao gore (AE, 15 mm, 0,52 g)
592. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,42 g)
593. Kao gore (AE, 15 mm, 0,62 g)
594. Kao gore (AE, 15 mm, 0,55 g)
595. Kao gore (AE, 15 mm, 0,60 g)
596. Kao gore (AE, 15 mm, 0,52 g)
597. Kao gore (AE, 15 mm, 0,60 g; dvostruki kov)
598. Kao gore (AE, 15 mm, 0,49 g)
599. Kao gore (AE, 15 mm, 0,52 g)
600. Kao gore (AE, 15 mm, 0,47 g)
601. Kao gore (AE, 15 mm, 0,57 g)
602. Kao gore (AE, 15 mm, 0,52 g)
603. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,45 g)
604. Kao gore (AE, 15 mm, 0,50 g)
605. Kao gore (AE, 15 mm, 0,52 g)
606. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,52 g)
607. Kao gore (AE, 15 mm, 0,45 g)
608. Kao gore (AE, 15 mm, 0,50 g)
609. Kao gore
Av: +LIONhAKIIVIS
Rv: +COMES:GORICI
(AE, 14,5 mm, 2,97 g)
610. Av: kao br. 579
Rv: (rozeta) COMESGORICI
(AE, 15 mm, 0,54 g; CNI VI, 66,27)
611. Kao br. 579 (AE, 15 mm, 0,64 g)
612. Kao br. 610 (AE, 15 mm, 0,54 g)
613. Kao gore (AE, 15,5 mm, 0,49 g)
614. Kao gore (AE, 15 mm, 0,50 g)
615. Kao gore
Av: -fLEONhARDVS
Rv: +COMES:GORICI
(AE, 15 mm, 0,42 g; CNI VI, 66, 29)
616. Kao gore (AE, 15 mm, 0,52 g)
617. Av: kao br. 615
Rv: +COMES (rozeta) GORICI
(AE, 15 mm, 0,47 g; CNI nema)
618. Av: kao br. 579
Rv: kao br. 617
(AE, 15 mm, 0,47 g; CNI nema)
619. SI. kao br. 579 (AE, 15 mm, 0,50 g)
620. Kao gore
Av: kao br. 579
Rv: (rozeta) COMES:GORICI
(AE, 15 mm, 0,45 g; CNI VI, 66, 28)
621. SI. kao gore (AE, 15 mm, 0,52 g; CNI VI 66, 30)
622. Kao gore (AE, 15 mm, 0,50 g)
623. Av: kao br. 615
Rv: (rozeta) COMESSGORIC
(AE, 15 mm, 0,54 g; CNI nema)
624. 1/4 denara
Av: +LEONhARDVS ; u polju grbovni štit; sd. vodoravnim gredama Akvileje i goričkim lavom I.
Rv: +COMESGORICI ; Grbovni štit Koruške preko grčkog križa kojeg kraci prekidaju natpis
(AE, 15,5 mm, 0,49 g; CNI VI, 67, 32)
625. Kao gore (AE, 15 mm, 0,49 g)
626. Kao gore (AE, 15 mm, 0,47 g)
627. Kao gore (AE, 15 mm, 0,54 g)
628. Kao gore (AE, 15 mm, 0,45 g)
629. Kao gore (AE, 15 mm, 0,53 g)
630. Kao gore (AE, 15 mm, 0,47 g)
- 631.* Kao gore (AE, 15 mm, 0,62 g)
632. Kao gore (AE, 15 mm, 0,50 g)
633. Kao gore (AE, 15 mm, 0,55 g)
634. Kao gore (AE, 15 mm, 0,55 g)
635. SI. kao gore
Rv: natpis počinje gore d, a ne gore I.
(AE, 15 mm, 0,50 g; si. CNI VI, 67,32)
636. Kao gore (AE, 15 mm, 0,52 g)
637. SI. kao gore
Av: (rozeta) LEONhARDVS
Rv: kao br. 624.
(AE, 15,5 mm, 0,54 g; CNI nema)
638. Kao gore (AE, 15 mm, 0,47 g)

Maksimilijan I (1500—1519)

- 639.* 1/2 batzen
Av: (petokraka zvijezda) ARCHIDVX • CARINTHI (petokraka zvijezda); u polju okomito podijeljeni grbovni štit Koruške: I. tri leoparda I., d. vodoravna gređa (Bindenschild), okrunjen nadvojvodskom krunom.
Rv: (rozeta) COMITATVS - GORICIE • 1518 (?) u polju grbovni štit Gorice

- s lavom i vodoravnim gredama sa šljemom i plaštom.
(AR, 22 mm, 2,04 g; CNI VI, 68, 4)
640. Kao gore (AR, 22 mm, 2,36 g; CNI VI, 68,3)
- 641.* Obol 1504
Av: u kosom kvadratu dva grbovna štita, Austrije 1. i Gorice d.; gore 1504, dolje M
(AE/AR, 14,5 mm, 0,42 g; CNI nema)
- 642.* Cjuarto
Av: +ARCHIDVCIS ; u polju grb Austrije
Rv: +COMES (rozeta) GORICIE; u u polju grbovni štit Gorice s lavom i vodoravnim gredama
(AE/AR, 15,5 mm, 0,55 g; CNI nema)
643. Kao gore (AE, 15 mm, 0,55 g)
644. Kao gore (AE, 15 mm, 0,70 g)
645. Kao gore (AE, 15 mm, 0,60 g)
646. Kao gore
Rv: +COMES (rozeta) GORICIE •
(AE, 15 mm, 0,52 g; si. CNI VI, 70,17)
647. Kao gore
Rv: +COMES (rozeta) GORICIE8
(AE, 15 mm, 0,66 g; CNI nema)
648. Kao gore
Rv: +COMES GORICIE
(AE, 15 mm, 0,52 g; CNI nema)
649. Kao gore (AE, 14 mm, 0,54 g)
650. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,49 g)
651. Kao gore (AE, 15 mm, 0,48 g)
652. Kao gore
Rv: +COMES GORICI
(AE, 15 mm, 0,53 g, CNI nema)
653. Kao gore
Av: +ARCHIDVCI
Rv: +COMES (trolist) GORIC
(AE, 15 mm, 0,55 g; CNI VI, 70, 20)
654. Kao gore (AE, 15 mm, 0,55 g)
655. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,59 g)
656. Kao gore (AE, 15 mm, 0,44 g; dvostruki kov)
657. Kao gore (AE, 14,56 mm, 0,50 g)
658. Kao gore (AE, 15 mm, 0,50 g)
659. Kao gore
Av: +ARCHIDVCIS
Rv: +COMES (trolist) GORICI
(AE, 15 mm, 0,52 g; si. CNI VI, 652,, 11a)
660. Kao gore (AE, 15 mm, 0,65 g)
661. Kao gore (AE, 15 mm, 0,59 g)
662. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,57 g)
663. Kao gore (AE, 15 mm, 0,58 g)
664. Kao gore (AE, 14 mm, 0,62 g)
665. Kao gore (AE, 15 mm, 0,72 g)
666. Kao gore (AE, 15 mm, 0,64 g)
667. Kao gore (AE, 15 mm, 0,55 g)
668. Kao gore (AE, 16,5 mm, 0,47 g)
669. Kao gore
Rv: +COMES (trolist) GORICI
(AE, 15 mm, 0,64 g; si. CNI VI, 652, 11a)
670. Kao gore (AE, 15 mm, 0,55 g)
671. Kao gore
Rv: +COMES (trolist) GORICI
(AE, 14,5 mm, 0,56 g; CNI VI, 652, 11a)
672. Kao gore (AE, 15 mm, 0,54 g)
673. Kao gore
Av: +ARCHIDVCI-
Rv: +COMES (trolist) GORICIE
674. Kao gore (AE, 15 mm, 0,59 g)
(AE, 15 mm, 0,64 g; CNI nema)
675. Kao gore
Av: +ARCHIDVCIS
Rv: +COMES (trolist) GORICI:
(AE, 15 mm, 0,57 g; CNI nema;
676. Kao gore (AE, 15 mm, 0,52 g)
677. Kao gore
Rv: +COMES (trolist) GORICU
(AE, 14 mm, 0,55 g; CNI nema)
678. Kao br. 671 (AE, 15 mm, 0,55 g; dvostruki kov)
679. Kao gore
Rv: +COMES (trolist) GORICI:
(AE, 15,5 mm, 0,58 g; CNI nema)
680. Kao gore
Av: +ARCHIDVCI
Rv: +COMES (trolist) GORICIE
(AE, 14 mm, 0,54 g; CNI nema)
681. Kao gore
Av: +ARCHIDVCIS
Rv: +COMES (trolist) GORICIS
(AE, 14,5 mm, 0,58 g; si. CNI VI, 652, 21a)
682. Kao gore (AE/AR, 15 mm, 0,56 g)
683. Kao gore (AE, 15 mm, 0,57 g)
684. Kao gore (AE, 15 mm, 0,60 g)
685. Kao gore
Av: +ARCHIDVCIS
Rv: +COMES (trolist) GORICIE
(AE, 15 mm, 0,53 g; CNI nema)
686. Kao gore (AE, 15 mm, 0,47 g)
687. Kao gore (AE, 15 mm, 0,56 g)
688. Kao gore (AE, 14 mm, 0,56 g)
689. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,57 g)
690. Kao gore (AE, 15 mm, 0,52 g)
691. Kao gore (AE, 15 mm, 0,62 g)
692. Kao gore (AE, 14 mm, 0,50 g)
693. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,55 g)
694. Kao gore (AE, 15 mm, 0,63 g)
695. Kao gore (AE, 15 mm, 0,60 g)
696. Kao gore (AR/AE, 15 mm, 0,56 g)
697. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,58 g)
698. Kao gore (AE, 15 mm, 0,79 g)
699. Kao gore (AE, 15 mm, 0,52 g)
700. Kao gore (AE, 15 mm, 0,59 g)
701. Kao gore (AE, 15 mm, 0,52 g)
702. Kao gore (AE, 15 mm, 0,53 g)
703. Kao gore (AE, 15 mm, 0,59 g)
704. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,55 g)
705. Kao gore (AE, 15 mm, 0,56 g)
706. Kao gore (AE, 15 mm, 0,60 g)
707. Kao gore (AE, 14 mm, 0,53 g)
708. Kao gore (AE, 15 mm, 0,54 g)
709. Kao gore (AE, 15 mm, 0,52 g)
710. Kao gore (AE, 15 mm, 0,49 g)
711. Kao gore (AE, 14 mm, 0,55 g)
712. Kao gore (AE, 15 mm, 0,60 g)
713. Kao gore (AE, 14 mm, 0,56 g)
714. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,57 g)
715. Kao gore (AE, 15 mm, 0,55 g)
716. Kao gore (AE, 15 mm, 0,52 g)
717. Kao gore (AE, 15 mm, 0,62 g)

718. Kao gore (AE, 15 mm, 0,56 g)
 719. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,49 g)
 720. Kao gore (AE, 15 mm, 0,58 g)
 721. Kao gore (AE, 15 mm, 0,57 g)
 722. Kao gore (AE, 15 mm, 0,54 g)
 723. Kao gore (AE, 15 mm, 0,54 g)
 724. Kao gore
 Av: +ARCHIDVCIS-
 Rv: +COMES (trollist) GORICP
 (AE, 14,5 mm, 0,57 g; CNI nema)
725. Kao gore (AE, 15 mm, 0,53 g)
 726. Kao gore
 Av: +ARCHIDVCIS
 Rv: +COMES (trollist) GORICP
 (AE, 14,5 mm, 0,50 g)
727. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,62 g)
 728. Kao gore
 Av: +ARCHIDVCP
 Rv: kao br. 659
 (AE, 15 mm, 0,55 g)
729. Kao gore
 Av: +ARCHIDVCI
 Rv: +COMES (trollist) GORIOCP
 (AE, 14 mm, 0,58 g)
730. Kao gore
 Av: kao br. 724
 Rv: kao br. 685
 (AE, 14 mm, 0,50 g; CNI VI, 652 17b)
731. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,50 g)
 732. Kao br. 659 (AE, 15 mm, 0,53 g)
 733. Kao br. 659 (AE, 14,5 mm, 0,55 g)
 734. Kao br. 680 (AE, 15 mm, 0,59 g)
 735. Quarto, natpis djelomično nečitak (AE, 14,5 mm, 0,52 g)
736. Kao gore (AE, 15 mm, 0,57 g)
 737. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,52 g)
 738. Kao gore (AE, 15 mm, 0,47 g)
 739. Kao gore (AE, 14 mm, 0,57 g)
 740. Kao gore (AE, 15 mm, 0,51 g)
- SALZBURG**
 Leonhard v. Keutschach (1495—1519)
 741.* Groš. 1500
 Av: 0SANCTVS8RVDBERT8EPVS0 iz
 među dvije b.k.; polulik sv. Rud-
 berta u biskupskom ornatu, licem
 Rv: +LEONARD9ARCHIEPIoSALC iz-
 među dvije b.k.; dva grbovna štita,
 l. Salzburg, d. Keutschacha;
 gore 1500, dolje L
 (AR, 26 mm, 3,22 g)
742. Kao gore
 Av: oSANCT9RVDBERTVSoEPSO
 Rv: +LEONARD9ARCHIEPI8SALZ
 (AR, 25,5 mm, 3,12 g)
743. Kao gore
 Av: oSANCT9RVDBERTVSoEPVSo
 Rv: +LEONARD9ARCHIEPI8SAL
 (AR, 25,5 mm, 3,18 g)
744. Jednostrani pfenig 1500
 Av: u koso položenom kvadratu dva
 grbovna štita, l. Salzburg, d. Keut-
 schacha; gore 1500; dolje L
 (AR/AE, 15 mm, 0,37 g)
745. Kao gore (AE/AR, 14,5 mm, 0,32 g)
 746. Kao gore (AR/AE, 14 mm, 0,31 g)
 747. Kao gore (AE/AE, 15 mm, 0,39 g)
748. Kao gore (AR/AE, 15 mm, 0,48 g)
 749.* Kao gore (AR/AE, 16 mm, 0,37 g)
 750. Kao gore (AR/AE, 14,5 mm, 0,39 g)
 751. Kao gore (AR/AE, 15 mm, 0,43 g)
 752. Kao gore (AR/AE, 15 mm, 0,32 g)
 753. Pfenig 1505
 Av: kao gore; gore: 1505
 (AR/AE, 15 mm, 0,40 g)
754. Pfenig 1509
 Av: kao gore; gore: 1509
 (AR/AE, 15 mm, 0,34 g)
755. ?Kao gore (AR/AE, 15 mm, 0,41 g)
 756. Krajcara 1510
 Av: u trolistu dolje l. i d. grbovni štiti-
 tovi Salzburga i Keutschacha, go-
 re biskupska mitra; dolje: 1510
 (AR, 17 mm, 0,62 g)
- 757.* Kao gore (AR, 16 mm, 0,47 g)
 758. Kao gore (AR, 17 mm, 0,67 g)
 759. Pfenig 1510
 Av: kao br. 744; gore: 1510
 (AR/AE, 16 mm, 0,42 g)
760. Kao gore (AR/AE, 15 mm, 0,37 g)
 761. Kao gore (AR/AE, 16,5 mm, 0,37 g)
 762. Kao gore (AR/AE, 16 mm, 0,47 g)
 763. Kao gore (AR/AE, 15 mm, 0,37 g)
 764. Kao gore (AR/AE, 15 mm, 0,36 g)
 765. Kao gore (AR/AE, 14,5 mm, 0,26 g)
 766. Pfenig 1511
 Av: kao br. 754; gore: 1511
 (AR/AE, 14,5 mm, 0,35 g)
767. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,37 g)
 768. Groš 1512
 Av: SANCTVS8RVDBERT9EPSO ; kao
 br. 741
 Rv: +LEONARD9ARCHIEPISALZ;
 1512; kao br. 741
 (AR, 25,5 mm, 3,04 g)
769. Kao gore
 Av: .SANCT9RVDBERTV9EPS-
 Rv: +LEONARD9ARCHIEPI:SALZ
 (AR, 25,5 mm, 3,02 g)
770. Pfenig 1512
 Av: kao br 744; gore: 151Z
 (AR, 16 mm, 0,40 g)
771. Krajcara 1513
 Av: kao br. 756; dolje: 1513
 (AR, 18 mm, 0,70 g)
772. Groš 1514
 Av: oSANCTVSoRVDBERD9EPS;
 kao br. 741
 Rv: +LEONARD9ARCHIEPIoSALZB;
 kao br. 741
 (AR, 26 mm, 2,64 g)
773. Kao gore
 Av: SANCTVS:RVDBERD9EPSO
 Rv: +LEONARD9ARCHIEPIoSALZ;
 1514
 (AR, 26 mm, 2,99 g)
774. ?Kao gore
 Av: 0SANCTVS8RVDBERDVS8EPSO
 Rv: +LEONARD9ARCHIEPI8SALZE;
 1514?
 (AR, 26 mm, 2,94 g)
775. Jednostrana krajcara 1514
 Av: kao br. 756; gore: 15 1[4]
 (AR, 17 mm, 0,55 g)

776. Kao gore (AR, 1 mm, 0,69 g)
 777. Kao gore (AR, 18 mm, 0,57 g)
 778. SI. kao gore (AR, 18,5 mm, 0,74 g)
 779. SI. kao gore (AR, 17 mm, 0,60 g)
 780. Kao gore (AE, 17,5 mm, 0,76 g)
 781. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,55 g)
 782. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,77 g)
 783. Pfenig 1514
 Av: kao br. 744; gore: 1514
 (AR, 15,5 mm, 0,42 g)
 784. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,32 g)
 785. Krajcara 1515
 Av: kao br. 756; dolje: 1515
 (AR, 17,5 mm, 0,51 g)
 786. Kao gore (AR, 18,5 mm, 0,57 g)
 787. Kao gore (AR, 17,5 mm, 0,69 g)
 788. Kao gore (AR, 17 mm, 0,65 g)
 789. Kao gore (AR, 17,5 mm, 0,84 g)
 790. Kao gore (AR, 17,5 mm, 0,67 g)
 791. Pfenig 1515
 Av: kao t. . 740; gore: 1515
 (AR, 15 mm, 0,47 g)
 792. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,44 g)
 793. Kao gore (AR, 14 mm, 0,48)
 794. Pfenig 1516
 Av: kao br. 744; šore: 1516
 (AR, 15 mm, 0,49 g)
 795. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,52 g)
 796. Pfenig 1517
 Av: Kao br. 744; gore: 1517
 (AR, 14 mm, 0,31 g)
 797. Groš 1518
 Av: kao br. 741; SANCT9RVDBERTVS
 oFPSo
 Rv: +LEON'ARD9ARCHIEPIoSALZ;
 kao br. 741
 (AR, 16 mm, 3,07 g)
 798. Kraicara 151«
 Av: kao br. 756; dolje: 1518
 CAR, 17 mm, 0,77 g)
 709. Kao šore (AR, 17 mm, 0,70 g)
 800. Kao šore CAR, 17,5 mm, 0,60 g)
 801. Pfenis 1518
 Av: br. 744; gore: 1518
 (AR, 15 mm, 0,51 g)
 802. Groš 1519
 Av: 0SANCTORVDBERDVS8EPS0 ;
 kao br. 741
 Rv: +LFONARD9ARCHIEPoSAL ; kao
 br. 741
 CAR, 25 mm, 3,00 g)
 803. Kraicara 1519
 Av: kao br. 756; dolje: 1519
 CAR, 17 mm, 0,78 p)
 804. Kao šore CAR, 16,5 mm, 0,70 g)
 805. Kao gore CAR, 14,5 mm, 0,44 g)
 806. Jednostrani nfenig 1519
 Av: kao br. 744; gore: 1519
 CAR, 14 mm, 0,44 g)
 807. Kra'cara s nečitkom godinom; kao br.
 756
 CAR, 16,5 mm, 0,77 g)
 808. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,77 g)
 809. Kao gore (AR, 17 mm, 0,64 g)
 810. Kao gore (AR, 17,5 mm, 0,81 g)
 811. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,65 g)
 812. Kao gore (AR, 18 mm, 0,67 g)
 813. Kao gore (AR, 16 mm, 0,65 g)
 814. Kao gore (AR, 18 mm, 0,77 g)
 815. Jednostrani pfenig s nečitkom godi-
 nom; kao br. 744
 (AR, 14,5 mm, 0,50 g)
 816. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,49 g)
 817. Kao gore (AR, 13 mm, 0,44 g)
 Matthäus Lang von Vellenburg (1519—1540)
 818.* Groš 1519
 Av: 0SANCTVS0RVDBERTVS0EPI-
 SCOP ; polulik sv. Rudberta u bi-
 skupskom ornatu, licem.
 Rv: +MATHEVSoCARDoARCHIEPVS
 oSALZ između dvije b.k.; u polju
 dva grbovna štita, I. Salzburga, d.
 Wellenburga: gore: 1519, dolje: M
 (AR, 25,5 mm, 3,00 g)
 819. Batzen 1520
 Av: SANCTVS • RVDBERTVS • EPVS;
 kao šore
 Rv: +MATHEVS • CARD • ARCHIEPVS
 • SALZ; kao šore; gore kardinalski
 šešir, dolje: 15ZO
 (AR, 25 mm, 3,70 g)
 820.* Kao gore
 Av: 0SANCTVS0RVDBERTVS0EPV-
 So ; kao br. 819
 Rv: +MATHEVSoCARD-ARCHIEPVS-
 SAL; br. 819
 (AR, 25 mm, 3,07 g)
 821. Zweier 1520
 Av: trolist.dolie 1. srbovni štit Salzbur-
 sa. d. Wellenburs'a: šore kardinal-
 ski šešir, dolje: 15ZO
 CAR, 18 mm, 0,62 g)
 822. Kao gore (AR, 16 mm, 0,49 g)
 823. Kao šore (AR, 16 mm, 0,58 s)
 824. Kao gore CAR, 16 mm, 0,51 s)
 825. Kao šore (AR, 17 mm, 0,40 g)
 826. Pao gore (AR, 17 mm, 0,70 s)
 827. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,50 g)
 828. Kao gore (AR, 17 mm, 0,60 g)
 829. Kao šore CAR, 15,5 mm, 0,63 g)
 830. Jednostrani pfenis 1520
 Av: u koso noloženom kvadratu dva
 grbovna štita, I. Sfihbnpura. d. Wel-
 lenbursa: gore: 15ZO; dolje: M
 (AR, 15 mm, 0,44 g)
 831. Kao šore (AR, 14 mm, 0,35 g)
 832. Kao gore (AR, 14 mm, 0,35 g)
 833. Kao gore (AR, 13 mm, 0,28 g)
 834. Batzen 1521
 Av: SANCTVS • RVDBERTVS • EPVS ;
 kao br. 819
 Rv: +MATHEVS • CARD • AR'EPVS •
 SALZ ; kao br. 819; dolje: 15Z1
 (AR, 26 mm, 3,19 g)
 835. Kao gore
 Av: S ANCTVS • RVDBERTVS • EPS ;
 kao br. 819
 Rv: +MATHEVS • CARD'AREPVSSAL
 ; kao br. 819; dolje: 15Z1
 (AR, 25 mm, 3,00 g)
 836. Kao br. 834 (AR, 26 mm, 3,15 g)
 837. Kao gore
 Av: S ANCTVSRVDBERTVS EPS; kao
 br. 819

- Rv: kao br. 834
(AR, 26 mm, 3,20 g)
838. Kao gore
Av: SANCTVS • RVDBERTVS • EPVS •
; kao br. 819
Rv: +MATHEVS • CARD 'AR'EPVS •
SALZB ; kao br. 834
(AR, 25 mm, 3,00 g)
839. Kao gore
Av: kao br. 838
Rv: kao br. 834
(AR, 26 mm, 2,94 g)
840. Jednostrani Zweier 1521
Av: kao br. 821: dolje: 15Z1
(AR, 16,5 mm, 0,43 g)
841. Kao gore (AR, 17 mm, 0,44 g)
842. Kao gore (AR, 17 mm, 0,56 g)
843. Kao gore (AR, 15 mm, 0,47 g)
844. Kao gore (AR, 16 mm, 0,50 g)
845. Kao gore (AR, 18 mm, 0,44 g)
846. Jednostrani pfenig 1521
Av: kao br. 830 : gore: 15Z1
CAR, 16 mm. 0,31 g)
847. Kao gore (AR, 14 mm, 0,35 g)
848. Kao gore (AR, 15,5 mm. 0,34 g)
849. Kao gore (AR, 13 mm, 0,41 g)
850. Kao gore (AR, 14,5 mm. 0,45 g)
851. Jednostrani Zweier 1522
Av: br. 821: dolje: 15ZZ
CAR. 16 mm, 0,57 g)
852. Jednostrani nfenig 1522
Av: kao br. 830: gore: 15ZZ
CAR, 15 mm. 0,37 q)
843. Kao gore (AR, 14,5 mm. 0,34 g)
854. Kao gore (AR, 14 mm, 0,30 g)
855. Kao erare CAR 13.5 mm. 0,30 g)
856. Jednostrani 7weier 1523
Av: kao br. 821: dolje: 15Z3
CAR, 16,5 mm. 0 54 gi
857. Kao gore (AR. 16.5 mm. 0.56 g)
858. Kao gore (AR, 16 mm, 0,58 g)
859. Kao gore (AR, 17,5 mm, 0,57 g)
860. Jednostrani Zweier 1524
Av: kao br. 821: dolje: 15Z4
(AR, 17 mm, 0,57 g)
861. Kao gore (AR, 18 mm, 0,58 g)
862. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,53 g)
863. Zehner 1525
Av: • S • RVDBERTVS • EPVS • ; 1. sv.
Rudbert sjedi na prijestolju, d.
njim kleči nadbiskup.
Rv: +MATHEVS • CARD • AR'EPS •
SALZB; u polju dva grbovna štita,
1. Salzburg, d. Wellenburga, ispod
kardinalskog šešira, dolje: 15Z5
(AR, 29 mm, 5,39 g)
864. Jednostrani Zweier 1525
Av: kao br. 821; dolje: 15Z5
(AR, 17 mm, 0,54 g)
865. 3 krajcara 1526
Av: • S • RVDBERTVS • EPVS • ; polu-
lik sv. Rudberta 1.
Rv: +MATHEVS • CARD • AR'EPVS •
SALZ ; u polju grbovni štiti s grbo-
vima Salzburga i VWellenburga; go-
re: 15Z6
(AR, 22 mm, 2,0 g)
866. Kao gore (AR, 22 mm, 1,81 g)
867. Kao gore (AR, 22 mm, 2,50 g)
- 869.* Kao gore (AR, 21,5 mm, 2,74 g)
869. Kao gore (AR, 21,5 mm, 1,77 g)
870. Jednostrani Zweier 1526
Av: kao br. 821; dolje: 15Z6
(AR, 17 mm, 0,64 g)
871. 3 krajcare 1527
Av: kao br. 865
Rv: kao br. 865; gore: 15Z7
(AR, 21,5 mm, 1,70 g)
872. Kao gore (AR, 22 mm, 2,50 g)
873. Kao gore (AR, 22 mm, 1,79 g)
874. Kao gore (AR, 22,5 mm, 1,82 g)
875. Kao gore (AR, 23 mm, 1,70 g)
876. Kao gore (AR, 22 mm. 1,80 g)
877. Jednostrani Zweier 1527
Av: kao br. 821: dolje: 15Z7
(AR, 16,5 mm, 0,50 g)
878. Kao gore (AR, 17 mm, 0,54 g)
- 879.* Kao gore (AR. 17 mm. 0,54 g)
- 880.* Jednostrani pfenig 1527
Av: kao br. 830: gore: 15Z7
(AR, 13 mm, 0,35 g)
881. Jednostrani Zweier 1528
Av: kao br. 821: dolje: 15Z8
(AR, 17 mm. 0,59 g)
887. Kao gore (AR, 17 mm, 0,55 g)
883. Kao gore (AR, 18 mm. 0,54 g)
884. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,53 g)
885. Kao gore (AR, 17,5 mm. 0,56 g)
886. Jednostrani Ziveier 1529
Av: kao br. 821: dolje: 15Z9
CAR, 16,5 mm, 0,54 g)
887. Kao gore (AR, 17 mm, 0,66 g')
- 88R. Kao gore (AR, 17 mm, 0,64 g)
- 88Q. Kao gore (AR, 17 mm 0,53 gi
890. Kao gore (AR. 17 mm. 0,53 g)
891. Jednostrani pfenig 1529
Av kao broj 380: gore: 15Z9
(AR, 15,5 mm, 0,30 g)
892. Batzen 152?
Av: kao br. 764
Rv: 4-MATHFVS • CARD • AR'EPS •
SALZB ; kao br. 768; dolje: 15Z?
(AR, 25 mm, 2,74 g)
893. Jednostrani Ziveier 152?
Av: kao br. 821: dolje: 15Z?
CAR, 16 mm. 0,50 g)
894. Kao gore (AR, 15 mm, 0,74 g)
895. Kao gore (AR, 16 mm, 0,72 s)
896. Kao gore (AR. 17.5 mm, 0.55 g)
897. Kao gore (AR. 17.5 mm, 0.64 g)
898. Kao gore (AR, 17,5 mm. 0,60 g)
899. Kao gore (AR, 17 mm, 0,56 g)
900. Kao gore (AR, 16 mm, 0,59 g)
901. Kao gore (AR, 17,5 mm, 0,72 g)
902. Kao gore (AR, 18,5 mm, 0,60 g)
903. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,55 g)
904. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,65 g)
905. Kao gore (AR, 17 mm, 0,47 g)
906. Kao gore (AR, 17 mm, 0,50 g)
907. Jednostrani pfenig 152?
Av: kao br. 830; gore: 15Z?
(AR, 15 mm, 0,33 g)
908. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,44 g)
909. Kao gore (AR, 13 mm, 0,33 g)

910. Jednostrani Zweier 1530
Av: kao br. 821; dolje: 1530
(AR, 17,5 mm, 0,63 g)
911. Kao gore (AR, 15 mm, 0,56 g)
912. Kao gore (AR, 17 mm, 0,65 g)
913. Kao gore (AR, 17 mm, 0,59 g)
914. Kao gore (AR, 17,5 mm, 0,52 g)
915. Kao gore (AR, 17 mm, 0,50 g)
916. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,72 g)
917. Kao gore (AR, 17 mm, 0,60 g)
918. Kao gore (AR, 17,5 mm, 0,53 g)
919. Kao gore (AR, 16 mm, 0,45 g)
920. Kao gore (AR, 17 mm, 0,55 g)
921. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,55 g)
922. Jednostrani pfenig 1530
Av: kao br. 830; gore: 1530
(AR, 14 mm, 0,36 g)
- 923.* Zehner 1531;
Av: kao br. 863
Rv: kao br. 863; dolje: 1531
fAR, 28,5 mm, 5,52 g)
924. 3 krajcara 1531
Av: kao br. 865
Rv: kao br. 865; gore: 1530
(AR, 23 mm, 1,68 g)
- 925.* Kao gore (AR, 22,5 mm, 1,79 g)
926. Jednostrani Zweier 1531
Av: kao br. 821; dolje: 1531
n(AR, 17 mm, 0,40 g)
927. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,65 g)
928. Kao gore (AR, 16 mm, 0,62 g)
929. Kao gore (AR, 17 mm, 0,81 g)
930. Kao gore (AR, 17 mm, 0,63 g)
931. Kao gore (AR, 17 mm, 0,52 g)
932. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,64 g)
933. Kao gore (AR, 17 mm, 0,72 g)
934. 3 krajcara 1532
Av: kao br. 865
Rv: kao br. 865; gore: 153Z
fAR, 21,5 mm, 1,97 g)
935. Kao gore fAR, 22 mm, 1,83 g)
936. Kao gore fAR, 22 mm, 2,09 g)
937. Kao gore fAR, 21,5 mm, 1,77 g)
938. Kao gore (AR, 21,5 mm, 2,03 g)
939. Kao gore (AR, 22 mm, 1,87 g)
940. Jednostrani Zweier 1532
Av: kao br. 821; dolje: 153Z
(AR, 17 mm, 0,65 g)
941. Kao gore (AR, 17 mm, 0,50 g)
942. Kao gore (AR, 17 mm, 0,58 g)
943. Kao gore fAR, 17 mm, 0,58 g)
944. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,49 g)
946. Kao gore (AR, 17 mm, 0,55 g)
947. Jednostrani pfenig 1532
Av: kao br. 830; gore: 153Z
(AR, 15,5 mm, 0,32 g)
948. Kao gore (AR, 15 mm, 0,40 g)
949. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,29 g)
950. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,45 g)
951. 3 krajcara 1533
Av: kao br. 865
Rv: kao br. 865; gore: 1533
(AR, 21,5 mm, 1,92 g)
952. Kao gore (AR, 22 mm, 1,65 g)
953. Kao gore (AR, 22 mm, 1,52 g)
954. Kao gore (AR, 21 mm, 1,92 g)
955. Kao gore (AR, 22 mm, 1,82 g)
956. Kao gore (AR, 22 mm, 1,75 g)
957. Kao gore (AR, 21 mm, 1,89 g)
958. Kao gore (AR, 22 mm, 1,82 g)
959. Jednostrani Zveier 1533
Av: kao br. 821; dolje: 1533
(AR, 16,5 mm, 0,70 g)
960. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,68 g)
961. 3. 3 krajcara 1534 (1/2 Batzen)
Av: kao br. 865
Rv: kao br. 865; gore: 1534
(AR, 22 mm, 1,48 g)
962. Kao gore (AR, 22 mm, 2,04 g)
963. Kao gore (AR, 21,5 mm, 2,04 g)
964. Kao gore (AR, 21,5 mm, 1,92 g)
965. Jednostrani Zweier 1534
Av: kao br. 821; dolje: 1534
fAR, 16 mm, 0,55 g)
966. Kao gore (AR, 17 mm, 0,52 g)
967. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,50 g)
968. Kao gore (AR, 17,5 mm, 0,60 g)
969. Jednostrani pfenig 1534
Av: kao br. 830; gore: 1534
(AR, 15 mm, 0,42 g)
970. Jednostrani Zweier 1535
Av: kao br. 821; dolje: 1535
(AR, 16,5 mm, 0,57 g)
971. Kao gore (AR, 16 mm, 0,64 g)
972. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,65 g)
973. Kao gore (AR, 16 mm, 0,60 g)
974. Kao gore (AR, 16 mm, 0,55 g)
975. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,69 g)
976. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,67 g)
977. Kao gore (AR, 17 mm, 0,73 g)
978. Kao gore fAR, 17 mm, 0,76 g)
979. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,50 g)
980. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,52 g)
981. Kao gore fAR, 16 mm, 0,54 g)
982. Kao gore (AR, 15 mm, 0,54 g)
983. Kao gore fAR, 16 mm, 0,45 g)
984. Kao gore fAR, 15,5 mm, 0,71 g)
985. Kao gore (AR, 17 mm, 0,57 g)
986. Kao gore fAR, 16,5 mm, 0,58 g)
987. Kao gore fAR, 17 mm, 0,53 g)
988. Kao gore (AR, 16 mm, 0,63 g)
989. Jednostrani pfenig 1535
Av: kao br. 830; gore: 1535
fAR, 15 mm, 0,45 g)
990. Kao gore (AR, 16 mm, 0,43 g)
991. SI. kao gore fAR, 15 mm, 0,38 g)
992. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,40 g)
993. Jednostrani Zweier 1536
Av: kao br. 821; dolje: 36
fAR, 17 mm, 0,67 g)
994. Kao gore (AR, 17 mm, 0,54 g)
995. Kao gore fAR, 16 mm, 0,70 g)
996. Kao gore (AR, 16 mm, 0,67 g)
997. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,60 g)
998. Kao gore (AR, 16 mm, 0,66 g)
999. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,64 g)
1000. Kao gore fAR, 16 mm, 0,67 g)
1001. Kao gore (AR, 16 mm, 0,65 g)
1002. Kao gore fAR, 16 mm, 0,55 g)
1003. Kao gore (AR, 16 mm, 0,73 g)
1004. Kao gore (AR, 16 mm, 0,53 g)
1005. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,57 g)
1006. Kao gore (AR, 16 mm, 0,59 g)
1007. Kao gore (AR, 16 mm, 0,62 g)

1008. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,56 g)
 1009. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,57 g)
 1010. Kao gore (AR, 16 mm, 0,60 g)
 1011. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,64 g)
 1012. Kao gore (AR, 16 mm, 0,65 g)
 1013. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,57 g)
 1014. Jednostrani pfenig 1536
 Av.: kao br. 830; gore: 36
 (AR, 14 mm, 0,40 g)
 1015. Kao gore (AR, 14 mm, 0,44 g)
 1016. Jednostrani Zweier 1537
 Av.: kao br. 821; dolje: 37
 (AR, 16 mm, 0,60 g)
 1017. Kao gore (AR, 17 mm, 0,48 g)
 1018. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,61 g)
 1019. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,60 g)
 1020. Kao gore (AR, 15 mm, 0,58 g)
 1021. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,65 g)
 1022. Kao gore (AR, 16 mm, 0,64 g)
 1023. Kao gore (AR, 16 mm, 0,64 g)
 1024. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,64 g)
 1025. Kao gore (AR, 16 mm, 0,59 g)
 1026. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,54 g)
 1027. Kao gore (AR, 16 mm, 0,54 g)
 1028. Kao gore (AR, 16 mm, 0,64 g)
 1029. Kao gore (AR, 16 mm, 0,65 g)
 1030. Kao gore (AR, 16 mm, 0,63 g)
 1031. Kao gore (AR, 16 mm, 0,59 g)
 1032. Kao gore (AR, 16 mm, 0,56 g)
 1033. Kao gore (AR, 17 mm, 0,56 g)
 1034. Kao gore (AR, 16 mm, 0,58 g)
 1035. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,59 g)
 1036. Kao gore (AR, 16 mm, 0,78 g)
 1037. Jednostrani Zweier 1538
 Av.: kao br. 821; dolje: 38
 (AR, 17 mm, 0,54 g)
 1038. Kao gore (AR, 16 mm, 0,57 g)
 1039. Kao gore (AR, 17 mm, 0,56 g)
 1040. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,69 g)
 1041. Kao gore (AR, 16 mm, 0,62 g)
 1042. Kao gore (AR, 17 mm, 0,60 g)
 1043. Kao gore (AR, 16 mm, 0,61 g)
 1044. Kao gore (AR, 17 mm, 0,58 g)
 1045. Kao gore (AR, 16 mm, 0,52 g)
 1046. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,54 g)
 1047. Kao gore (AR, 16 mm, 0,62 g)
 1048. Kao gore (AR, 16 mm, 0,69 g)
 1049. Jednostrani Zweier 1539
 Av.: kao br. 821; dolje: 39
 (AR, 16 mm, 0,69 g)
 1050. Kao gore (AR, 16 mm, 0,52 g)
 1051. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,69 g)
 1057. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,54 g)
 1053. Kao gore (AR, 17 mm, 0,64 g)
 1054. Kao gore (AR, 16 mm, 1,61 g)
 1055. Kao gore (AR, 16 mm, 0,64 g)
 1056. Kao gore (AR, 16 mm, 0,77 g)
 1057. Kao gore (AR, 16 mm, 0,69 g)
 1058. Kao gore (AR, 16 mm, 0,54 g)
 1059. Jednostrani Zweier 153?
 Av.: kao br. 821; dolje: 3?
 (AR, 16,5 mm, 0,64 g)
 1060. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,59 g)
 1061. Kao gore (AR, 17 mm, 0,60 g)
 1062. Kao gore (AR, 16 mm, 0,58 g)
 1063. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,52 g)
 1064. Kao gore (AR, 17 mm, 0,47 g)
 1065. Kao gore (AR, 17 mm, 0,50 g)
 1066. Kao gore (AR, 17 mm, 0,65 g)
 1067. Kao gore (AR, 16 mm, 0,60 g)
 1068. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,57 g)
 1069. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,57 g)
 1070. Kao gore (AR, 17 mm, 0,65 g)
 1071. Kao gore (AR, 17 mm, 0,47 g)
 1072. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,51 g)
 1073. Kao gore (AR, 17 mm, 0,52 g)
 1074. Kao gore (AR, 17 mm, 0,56 g)
 1075. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,60 g)
 1076. Kao gore (AR, 17 mm, 0,55 g)
 1077. Kao gore (AR, 16 mm, 0,61 g)
 1078. Kao gore (AR, 17 mm, 0,59 g)
 1079. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,55 g)
 1080. Kao gore (AR, 17 mm, 0,50 g)
 1081. Kao gore (AR, 16 mm, 0,50 g)
 1082. Kao gore (AR, 17 mm, 0,54 g)
 1083. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,52 g)
 1084. Kao gore (AR, 16 mm, 0,60 g)
 1085. Kao gore (AR, 16 mm, 0,58 g)
 1086. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,58 g)
 1087. Kao gore (AR, 17,5 mm, 0,65 g)
 1088. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,64 g)
 1089. Kao gore (AR, 17,5 mm, 0,47 g)
 1090. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,59 g)
 1091. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,75 g)
 1092. Kao gore (AR, 16 mm, 0,52 g)
 1093. Kao gore (AR, 17 mm, 0,55 g)
 1094. Kao gore (AR, 17 mm, 0,67 g)
 1095. Kao gore (AR, 17 mm, 0,55 g)
 1096. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,57 g)
 1097. Kao gore (AR, 16 mm, 0,72 g)
 1098. Kao gore (AR, 16 mm, 0,53 g)
 1099. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,65 g)
 1100. Kao gore (AR, 16 mm, 0,48 g)
 1101. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,46 g)
 1102. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,65 g)
 1103. Kao gore (AR, 16 mm, 0,56 g)
 1104. Kao gore (AR, 16 mm, 0,65 g)
 1105. Kao gore (AR, 16 mm, 0,66 g)
 1106. Kao gore (AR, 17 mm, 0,73 g)
 1107. Kao gore (AR, 16 mm, 0,67 g)
 1108. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,52 g)
 1109. Kao gore (AR, 17 mm, 0,55 g)
 1110. Kao gore (AR, 16 mm, 0,54 g)
 1111. Kao gore (AR, 16 mm, 0,50 g)
 1112. Kao gore (AR, 17 mm, 0,54 g)
 1113. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,48 g)
 1114. Jednostrani Zweier 1540
 Av.: kao br. 821; dolje: 40
 (AR, 14 mm, 0,57 g)
 Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,62 g)
 1115. Kao gore (AR, 17 mm, 0,67 g)
 1116. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,57 g)
 1117. Kao gore (AR, 16 mm, 0,73 g)
 1118. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,63 g)
 1119. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,69 g)
 1120. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,69 g)
 1121. Kao gore (AR, 11 mm, 0,59 g)
 1122. Kao gore (AR, 11 mm, 0,59 g)
 1123. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,57 g)
 1124. Kao gore (AR, 16 mm, 0,67 g)
 1125. Jednostrani Zweier s nečitkom godi-
 nom
 (AR, 16 mm, 0,61 g)
 1126. Kao gore (AR, 17,5 mm, 0,46 g)
 1127. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,44 g)

1128. Kao gore (AR, 17 mm, 0,50 g)
 1129. Kao gore (AR, 16 mm, 0,54 g)
 1130. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,60 g)
 1131. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,59 g)
 1132. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,54 g)
 1133. Kao gore (AR, 17,5 mm, 0,69 g)
 1134. Kao gore (AR, 15 mm, 0,62 g)
 1135. Kao gore (AR, 16 mm, 0,70 g)
 1136. Kao gore (AR, 16 mm, 0,78 g)
 1137. Kao gore (AR, 18 mm, 0,65 g)
 1138. Kao gore (AR, 16 mm, 0,54 g)
 1139. Kao gore (AR, 17 mm, 0,58 g)
 1140. Kao gore (AR, 17 mm, 0,51 g)
 1141. Kao gore (AR, 16 mm, 0,64 g)
 1142. Kao gore (AR, 18 mm, 0,66 g)
 1143. Kao gore (AR, 17 mm, 0,73 g)
 1144. Kao gore (AR, 17 mm, 0,47 g)
 1145. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,48 g)
 1146. Kao gore (AR, 15 mm, 0,69 g)
 1147. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,63 g)
 1148. Kao gore (AR, 17,5 mm, 0,63 g)
 1149. Kao gore (AR, 17 mm, 0,62 g)
 1150. Kao gore (AR, 16 mm, 0,59 g)
 1151. Kao gore (AR, 17 mm, 0,45 g)
 Ernst von Baiern (1540—1554)
 Zweier 1540
 1152. Av: u trolistu s viticama u ualovima tri grbovna štita; gore Salzburga, I. Falačke, d. Bavarske; dolje: 1540 (AR, 16 mm, 0,65 g)
 1153. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,59 g)
 1154.* Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,59 g)
 1155. Jednostrani Zweier 1541
 Av: Kao br. 1152: dolje: 1541 CAR, 15,5 mm, 0,55 g)
 1156. Kao gore (AR, 17 mm, 0,67 g)
 1157. Kao gore (AR, 16 mm, 0,60 g)
 1158. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,62 g)
 1159. Kao gore (AR, 16 mm, 0,62 g)
 1160.* Jednostrani pfenig 1544
 Av: u koso položenom kvadratu dva grbovna štita. I. Salzburga, d. Bavarske; gore: 1544; dolje: E fAR, 13,5 mm, 0,37 g)
 1161. Zweier s nečitkom godinom CAR, 15,5 mm, 0,67 g)
 1162. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,63 g)
 1163. Kao gore (AR, 16 mm, 0,72 g)
 1164. Kao gore fAR, 15 mm, 0,63 g)
 1165. Kao gore (AR, 15 mm, 0,67 g)
 1166. Kao gore (AR, 16 mm, 0,57 g)
 1167. Kao gore (AR, 15 mm, 0,57 g)
 1168. Kao gore (AR, 15 mm, 0,69 g)
 1169. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,56 g)
 1170. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,70 g)
 (AR, 19 mm, 1,19 g; Corpus nummorum italicorum VI, Roma 1922, 132, 1)
 1172.* SI. kao gore
 Rv: +COMES rozeta) TIROL (AR, 19 mm, 1,15 g)
 1173. Kao gore (AR, 19 mm, 1,17 g)
 1174. Kao gore (AR, 19 mm, 0,96 g)
 1175. Kao gore (AR, 19 mm, 1,14 g)
 1176. Kao gore (AR, 19 mm, 1,19 g)
 1177. SI. kao gore
 Av: +SI GIS MVN DVS (karo)
 Rv: +COMES • (rozeta) • TIROL (kara); karo u gornjem l. odsječku između ukrštenih križeva. (AR, 18 mm, 0,74 g; si. CNI VI, 132, 5)
 1178. Kao gore (AR, 18,5 mm, 1,02 g)
 1179. Kao gore (AR, 17,0 mm, 0,76 g)
 1180. Kao gore (AR, 18,5 mm, 1,27 g)
 1181. Kao gore (AR, 18,5 mm, 0,95 g)
 1182. Kao gore (AR, 19 mm, 0,94 g)
 1183. Kao gore (AR, 18 mm, 1,15 g)
 1184. Kao gore (AR, 19 mm, 0,97 g)
 1185. Kao gore (AR, 18 mm, 1,13 g)
 1186. Kao gore (AR, 19 mm, 0,94 g)
 1187. Kao gore (AR, 18 mm, 1,06 g)
 1188. Kao gore (AR, 18 mm, 1,09 g)
 1189. SI. kao gore
 Av: +SI GIS MVN DV S; karo u gornjem l. odsječku između ukrštenih križeva.
 Rv: +COMES (rozeta) TIROL fAR, 18 mm, 1,02 s)
 1190. Kao gore (AR, 18,5 mm, 1,07 g)
 1191. Kao gore (AR, 18 mm, 1,02 g)
 1197. Kao gore (AR, 18,5 mm, 1,00 g)
 1193. SI. kao gore
 Av: kao br. 1189: u odsječku uglato s
 Rv: +COMES • (dvije vitice) • TIROL CAR, 18 mm, 1,07 g)
 1194. SI. kao gore
 Av: +SI GIS MVN DVS (uglato s); u odsječku uglato s
 Rv: +COMES • (rozeta) • TIROL (uglato s)
 CAR, 18 mm, 0,95 g)
 1195. Kao gore (AR, 19 mm, 1,13 g)
 1196. Kao gore (AR, 18 mm, 1,05 g)
 1197. Kao gore (AR, 19 mm, 0,92 g)
 1198. Kao gore (AR, 18,5 mm, 1,12 g)
 1199. Kao gore (AR, 19 mm, 1,02 g)
 1200. Vierer (auattrino)
 Av: +SJMISMVNDVS ; u polju grčki križ: u uglovima rozeta
 Rv: -COMES (rozeta) TIROL; u polju okrunjeni orao raširenih krila s glavom na I. (AE, 15 mm, 0,54 g)
 1201. Kao gore (AE, 15 mm, 0,44 g)
 1202. Kao gore (AE, 15 mm, 0,49 g)
 1203. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,56 g)
 1204. Kao gore (AE, 15 mm, 0,61 g)
 1205. Vierer
 Av: +SIGISMVNDVS ; u polju austrijski grb u šesterolistu.
 Rv: +COMES (rozeta) TIROL ; u polju orao kao br. 1200. (AE, 15 mm, 0,56 g; CNI VI, 134, 23)

TIROL

Sigismund (1439—1490)

1171. Kreuzer

Av: +SI GIS MUN DVS ; grčki križ koji prekida natpis; pod 45° manji križ

Rv: +COMES (šesterokraka zvijezda) TIROL između 2 b.k., u polju okrunjeni orao raširenih krila s glavom na I.

1206. Kao gore (AE, 15 mm, 0,57 g; CNI VI, 134, 23)
 1207. Kao gore (AE, 16 mm, 0,50 g; probušen)
 1208. Kao gore (AE, 15 mm, 0,53 g)
 1209. Kao gore (AE, 15 mm, 0,52 g)
 1210. Kao gore (AE, 15 mm, 0,52 g)
 1211. Kao gore (AE, 15 mm, 0,48 g)
 1212. SI. kao gore
 Av: 1. i d. od grba točka (AR, 15 mm, 0,45 g)
 1213. Kao gore (AE, 15 mm, 0,52 g)
 1214. Kao gore (AE, 15 mm, 0,50 g)
 1215. Kao gore (AE, 15 mm, 0,57 g)
 1216. Kao gore (AE, 15 mm, 0,57 g)
 1217. Kao gore (AE, 15 mm, 0,52 g)
 1218. SI. kao gore
 Av: kao br. 1212
 Rv: +COMES (petokraka zvijezda) TI-ROL
 (AE, 15 mm, 0,50 g)
 1219. Kao gore (AE, 15 mm, 0,52 g)
 1770. Kao gore (AE, 16 mm, 0,52 g)
 1221. Kao gore (AE, 15 mm, 0,55 g)
 1222. Kao gore (AE, 15 mm, 0,54 g)
 1223. Kao gore (AE, 15,5 mm, 0,50 g)
 1224. Kao gore (AE, 15 mm, 0,49 g)
 1225. Kao gore (AE, 15 mm, 0,55 g)
 1776. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,55 g)
 1227. Kao gore (AE, 15 mm, 0,53 g)
 1228. Kao gore (AE, 15 mm, 0,52 g)
 1770. Kao gore (AE, 15 mm, 0,51 g)
 1230. Vierer (cmattrino)
 Av: +STGTSMVNmVS; S preko križa
 Rv: +COMES • TTROL; kao br. 1200 (AE/AR, 15 mm, 0,60 g; CNI VI, 134, 23)
 1231. Kao gore (AR/AE, 15 mm, 0,50 g)
 Maksimilijan I (1490—1519)
 1231* Kreuzer
 Av: ARCHI DVX (trollist) ILLV TRISI; kao br. 1167
 Rv: 4-COMES (trollist) TIROL; kao br. 1167
 (AR, 17,5 mm, 1,04 g; Fiala. E. Colleotion F.mst Vr'n7. TU Windisch-Grätz I. Prag 1895, 170, 2645)
 1233. Kao gore (AR, 18 mm, 0,86 g)
 1234. Kao gore (AR, 18 mm, 0,90 g)
 1235. Kao gore (AR, 18,5 mm, 1,10 g)
 1236. Kao gore (AR, 18 mm, 1,04 g)
 1237. Kao gore (AR, 18,5 mm, 0,92 g)
 1238. Kao gore (AR, 18,5 mm, 0,91 g)
 1239. Kao gore (AR, 19 mm, 1,06 g)
 1240. Kao gore (AR, 18 mm, 0,95 g)
 Ferdinand I (1521—1564) ili Maksimilijan I (1490—1519)
 1241. Vierer
 Av: +ARCIDVCIS 9 u polju šesterolist; u njemu grb Austrije, sa svake strane točka.
 Rv: +COMES (rozeta) TIROL; u polju okrunjeni orao raširenih krila s glavom na 1.
 (AE, 15 mm, 0,53 g; Marki, M. 1896, 186, 1781)
 1242. SI. kao gore
 Rv: +COMES (trollist na 1. gore) TI-ROL; kao br. 1241
 (AE, 14,5 mm, 0,55 g)
 1243. Kao gore (AE, 14 mm, 0,44 g)
 1244. Kao gore (AE, 14 mm, 0,47 g)
 1245. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,55 g)
 1246. SI. kao gore
 Rv: +COMES (trollist na 1. dolje) TI-ROL
 (AE/AR, 14 mm, 0,50 g)
 1247. Kao gore (AE, 14 mm, 0,57 g)
 1248. Kao gore (AE, 15 mm, 0,47 g)
 1249. Kao gore (AE, 13,5 mm, 0,60 g)
 1250. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,57 g)
 1251. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,65 g)
 1252. Kao gore (AE, 14 mm, 0,52 g)
 1253. Kao gore (AE, 14 mm, 0,44 g)
 1254. Kao gore (AE, 14 mm, 0,62 g)
 1255. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,49 g)
 1256. Kao gore (AE, 14 mm, 0,50 g)
 1257. Kao gore (AE, 14 mm, 0,54 g)
 1258. Kao gore (AE, 14 mm, 0,52 g; probušen)
 1259. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,49 g)
 1260. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,62 g)
 1261. SI. kao gore
 Rv: +COMES (trollist na d. dolje) TI-ROL; kao br. 1241
 (AE, 14,5 mm, 0,55 g)
 1262. Kao gore (AE, 15 mm, 0,61 g)
 1263. Kao gore (AE, 14 mm, 0,54 g)
 1264. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,57 g)
 1265. Kao gore (AE, 15 mm, 0,46 g)
 1766. Kao gore (AF, 15 mm, 0,54 g)
 1767. Kao gore (AE/AR, 14 mm, 0,55 g)
 1768. Kao gore (AE, 15 mm, 0,47 g)
 1760. Kao gore (AF, 15 mm, 0,52 g)
 1270. Kao gore (AE, 15 mm, 0,43 g)
 1771. Kao gore (AE, 14 mm, 0,50 g)
 1772.* Kao gore (AE, 15 mm, 0,57 g)
 1273. Kao gore (AE, 15 mm, 0,62 g)
 1774. Kao gore (AF, 15 mm, 0,62 g)
 1775. Kao gore (AE, 15 mm, 0,55 g)
 1776. Kao gore (AE, 14 mm, 0,51 g)
 1277. Kao gore (AE, 14 mm, 0,57 g)
 1778. Kao gore (AE, 14 mm, 0,48 g)
 1779. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,52 g)
 1780. Kao gore (AF, 14 mm, 0,55 g)
 1781. Kao gore (AF, 14 mm, 0,49 g)
 1787. Kao gore (AF, 15 mm, 0,60 g)
 1783. Kao gore (AF/AR, 14 mm, 0,46 g)
 1784. Kao gore (AE, 14 mm, 0,62 g)
 1285. Kao gore (AE, 15 mm, 0,57 g)
 1786. Kao gore (AF, 14,5 mm, 0,50 g)
 1787. Kao gore (AF, 14 mm, 0,55 g)
 1788. Kao gore (AF, 14 mm, 0,44 g)
 1789. Kao gore (AF, 15 mm, 0,59 g)
 1700. Kao gore (AF, 15 mm, 0,62 g)
 1291. Kao gore (AF, 15 mm, 0,57 g)
 1797. Kao gore (AE, 14 mm, 0,54 g)
 1293. Kao gore (AE, 15 mm, 0,46 g)
 1294. Kao gore (AE, 15 mm, 0,56 g)
 1295. Kao gore (AE, 14 mm, 0,39 g)
 1296. Kao gore (AE/AR, 14 mm, 0,52 g)
 1297. Kao gore (AE, 14 mm, 0,56 g)
 1298. Kao gore (AE, 14 mm, 0,54 g)
 1299. Kao gore (AE, 15 mm, 0,49 g)
 1300. Kao gore (AE, 14 mm, 0,41 g)

1301. Kao gore (AE, 14 mm, 0,49 g)
 1302. Kao gore (AE, 13,5 mm, 0,55 g)
 1303. Kao gore (AE, 14 mm, 0,50 g)
 1304. Kao gore (AE, 15 mm, 0,52 g)
 1305. Kao gore (AE, 14 mm, 0,62 g)
 1306. Kao gore (AE/AR, 15 mm, 0,45 g)
 1307. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,51 g)
 1308. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,52 g)
 1309. Kao gore (AE, 14 mm, 0,49 g)
 1310. Kao gore (AE, 14 mm, 0,55 g)
 1311. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,59 g)
 1312. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,55 g)
 1313. Kao gore (AE, 15 mm, 0,53 g)
 1314. Kao gore (AE, 15,5 mm, 0,50 g)
 1315. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,57 g)
 1316. Kao gore (AE, 14 mm, 0,45 g)
 1317. Kao gore (AE, 14 mm, 0,54 g)
 1318. Kao gore (AE, 14 mm, 0,48 g)
 1319. Kao gore (AE, 14 mm, 0,59 g)
 1320. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,55 g)
 1321. Kao gore (AE, 15 mm, 0,54 g)
 1322. Kao gore (AE, 14 mm, 0,57 g; probušen)
1323. Kao gore (AE, 14 mm, 0,59 g)
 1324. Kao gore (AE, 15 mm, 0,59 g)
 1325. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,45 g)
 1326. Kao gore (AE, 14 mm, 0,55 g)
 1327. Kao gore (AE, 13,5 mm, 0,55 g)
 1328. Kao gore (AE, 14 mm, 0,47 g)
 1329. Kao gore (AE, 14 mm, 0,60 g)
 1330. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,52 g)
 1331. Kao gore (AE, 15 mm, 0,50 g)
 1332. Kao gore (AE, 15 mm, 0,60 g)
 1333. Kao gore (AE, 14 mm, 0,64 g)
 1334. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,52 g)
 1335. Kao gore (AE, 15 mm, 0,52 g)
 1336. Kao gore (AE, 14 mm, 0,45 g)
 1337. Kao gore (AE, 14 mm, 0,54 g)
 1338. Kao gore (AE, 14 mm, 0,59 g)
 1339. Kao gore (AE, 15 mm, 0,44 g)
 1340. Kao gore (AE, 13,5 mm, 0,55 g)
 1341. Kao gore (AE, 13,5 mm, 0,60 g)
 1342. Kao gore (AE, 14 mm, 0,52 g)
 1343. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,52 g)
 1344. Kao gore (AE, 14 mm, 0,55 g)
 1345. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,59 g)
 1346. Kao gore (AE, 14 mm, 0,57 g)
 1347. Kao gore (AE, 14 mm, 0,45 g)
 1348. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,49 g)
 1349. Kao gore (AE, 14 mm, 0,45 g)
 1350. Kao gore (AE, 14 mm, 0,47 g)
 1351. Kao gore (AE, 14 mm, 0,56 g)
 1352. Kao gore (AE, 14 mm, 0,43 g)
 1353. Kao gore (AE, 14,5 mm, 0,55 g)
 1354. Kao gore (AE, 14 mm, 0,59 g)
 1355. Kao gore (AE, 14 mm, 0,62 g)
 1356. Kao gore (AE, 14 mm, 0,51 g)
 1357. Kao gore (AE, 13,5 mm, 0,50 g)
- Friedrich (1411—1439.)
 1358. Vierer
 Av: +DVX • FRIDRICVS između 2 b. k., u polju grbovni šit Austrije preko grčkog križa
 Rv: +COMES • TIROL između 2 b.k.; u polju orao raširenih krila.
 (AR, 14,5 mm, 0,49 g; Fiala E. 1895, 168, 2626)
1359. Kao gore (AR, 15 mm, 0,35 g; probušen)
 1360.* Kao gore (AR, 15 mm, 0,33 g)
- ITALIJA
- AOUILEJA
- Antonio II Panciera (1402—1411)
 1361. Denar
 Av: +ANTONIVS (osmerokraka zvijezda) PATRIARCA u polju grb patrijarha : vodoravno odsječen štit, u gornjem većem dijelu koso položena greda s tri re, da kvadrata; dolnje sedmerokraka zvijezda.
 Rv: (osmerokraka zvijezda) AQV (zvijezda) ILE (zvijezda) GEN (zvijezda) SIS ; akvilejski orao raširenih krila, glava na l.
 (AR, 17 mm, 0,37 g; CNI VI, 37, 4)
1362. Kao gore (AR, 17 mm, 0,38 g)
 1363. Kao gore (AR, 17,5 mm, 0,65 g)
 1364. Kao gore (AR, 17 mm, 0,34 g)
 1365. Kao gore (AR, 18 mm, 0,51 g)
 1366.* SI. kao gore
 Av: +ANTONIVS (rozeta) PATRIARCA; kaobr. 1355
 (AR, 18 mm, 0,43 g; si. CNI VI, 37,7)
- Lodovico II di Teck (1412—1437)
 1367. Soldo ili denar
 Av: +LODOVICVS o DVX o DoTECH ; grb patrijarha s kosim rombima.
 Rv: PATHA AOUILE ; Bogorodica sjedi i drži Isusa na d. koljenu.
 (AR, 19 mm, 0,42 g; CNI VI, 38, 2)
- 1368* Kao gore (AR, 18 mm, 0,54 g)
 1369. Kao gore (AR, 17,5 mm, 0,36 g)
 1370. Kao gore (AR, 18 mm, 0,50 g)
 1371. Kao gore (AR, 17 mm, 0,47 g)
 1372. Kao gore (AR, 17,5 mm, 0,42 g)
 1373. Kao gore (AR, 18,5 mm, 0,59 g)
 1374. Kao gore (AR, 18 mm, 0,52 g)
 1375. Kao gore (AR, 17 mm, 0,62 g)
 1376. Kao gore (AR, 18 mm, 0,46 g)
 1377. Kao gore (AE, 17 mm, 0,47 g; otkrnut)
 1378. Kao gore (AR, 17 mm, 0,45 g)
 1379. Kao gore (AR, 17 mm, 0,39 g)
 1380. Kao gore (AR, 18 mm, 0,40 g)
 1381. Kao gore (AR, 17,5 mm, 0,47 g)
 1382. Kao gore (AR, 17 mm, 0,39 g; napuknut)
 1383. Kao gore (AR, 18 mm, 0,55 g)
 1384. Kao gore (AR, 18 mm, 0,67 g)
 1385. Kao gore (AR, 18 mm, 0,42 g; otkrnut)
 1386. Kao gore (AR, 18 mm, 0,53 g)
 1387. Kao gore (AR, 17 mm, 0,50 g)
 1388. Kao gore (AR, 18 mm, 0,55 g; otkrnut)
 1389. Kao gore (AR, 17,5 mm, 0,57 g)
 1390. Kao gore (AR, 18 mm, 0,59 g)
 1391. Kao gore (AR, 18 mm, 0,58 g)
 1392. Kao gore (AR, 17,5 mm, 0,59 g)
 1393. Kao gore (AR, 18 mm, 0,35 g)

BOLOGNA

- 1394.* Quattrino (2 pol. 14—1. pol. 15. st.)
 Av: (papinska tiara) DEoBOoNOoNIA ; dva ukrštena ključa, povezana s donje strane
 Rv: oSoPETR ONIVSo ; sv. Petronije u biskupskom ornatu stoji, licem, d. blagoslivlje, u lj. drži model grada
 (AE, 16,5 mm, 0,53 g; Corpus nummorum italicorum X/2, Roma 1927, 25, 28)
1395. SI. kao gore
 Av: (tiara)oDE • BOoNOoNIAo ; kao gore
 Rv: kao gore
 (AR, 16 mm, 0,49 g; si. CNI X/2, 25, 29)
1396. SI. kao br. 1394 (AR, 15 mm, 0,36 g)

MILANO

- François I d'Angoulême (1515—1522)
 1397.* Trillina
 Av: +FR'DG'FRANCOR'REX' u polju F između dva zarezna.
 Rv: (ljiljan) MEDIOLANI'DVVET'C u polju križ.
 (AE, 16,5 mm, 1,05 g; Corpus nummorum italicorum V, Roma 1914, 223, 24)

MLECI

- Andrea Gritti (1523—1539)
 1398. Bezzo ili 1/2 solda
 Av: ANDREAS • GRITI • DVX grčki križ s po tri točke na krajevima.
 Rv: IN'HOCS- ;lav sv. Marka stupa na l.; glava en face, d. noga na knjzi; u egzergu: *VINCIT
 (AR, 15 mm, 30 g; dvostruki kov; Corpus nummorum italicorum, VII, Roma 1915, 282)
1399. Da 16/18 soldi, 1521-stolju, predaje zastavicu duždu
 Av: ANDREAS GRITI. DVXSMVENET ; sv. Marko sjedi l. na prijestolju, predaje zastavicu duždu koji kleči d.
 Rv: GLORIA- TIBI • SOLI • Spasitelj s aureolom sjedi na prijestolju, licem, d. blagoslivlje, u lj. drži Evandjelje; dolje l. i d. Z M • (Zorzi Memmo)
 (AR, 28 mm, 4,79 g; CNI VII, 239, 5)
- 1400.* Marcello
 Av: •AND-GRITr:-S|iM|-[V|E|N|E]jTI; Sv. Marko stoji l. i predaje barjak duždu koji kleči d.; b. k.
 Rv: TIBISOLI- GLORIA- Krist sjedi d. na prijestolju, licem, s aureolom, d. blagoslivlje u lj. drži Evandjelje; IC XC l. i d.
 (AR, 26 mm, 3,18 g; CNI VI, 280, 355)
- Pietro Lando (1539—1545)

1401. Marcello, 1541-
 Av: PETLANDO SMVENETI • ;kao gore; l. i d.: P P (Pietro di Priuli); šesterokraka zvijezda u egzergu.
 Rv: TIBISOLI GLORIA; IC XC l. i d.; kao gore
 (AR, 26 mm, 3,20 g; CNI VII, si. 304, 118)
1402. Anonimni mezzanino 1516-
 Av: lav sy. Marka; aureola linearna.
 Rv: grčki križ s točkom na krajevima
 (AR, 14 mm, 0,32 g; Corpus nummorum italicorum VIII, Roma 1917, 561, 18)

*NJEMAČKA**AUGSBURG*

- Maksimilijan I (1493—1519)
 1403. 1/2 šilinga 1515
 Av: MAXIMILIA AVG (rozeta) CAESAR između 2 b. i l. k. ;poprsje Maksimilijana I s krunom i dugom kosom, u oklopu na d.; dolje grbovni štit s rozetom
 Rv: +AVGVSTA (rozeta) VIN (obrnuto) DELICORVM između 2 b.k.; u polju grb Austrije; gore: MDⁱ XV
 (AR, 22 mm, 1,90 g)
- Karlo V (1519—1556)
 1404. Schilling 1523
 Av: IMP (trokut) CAES (trokut) CAROLI (trokut) AVG (trokut) V (trokut) MVNVS između 2 b.k. ; u polju okrunjeni dvoglavi orao s austrijskim grbom
 Rv: +AVGVSTA (trokut) VINDELICORVM između 2 b.k.; u polju grbovni štit sa češerom (Augsburg); gore: 1523
 (AR, 25 mm, 3,85 g; Fiala, Eduard. Collection Ernst Prinz zu Windisch-Grätz III, Prag 1903, 945, 13.823)
1405. Kao gore (AR, 25,5 mm, 3,85 g)
 1406. Kao gore (AR, 25 mm, 4,0 g)
 1407. Kao gore (AR, 25,5 mm, 3,90 g)

BAVARSKA (MUNCHEN)

- Albert IV Mudri (1456—1508)
 1408.* 1/2 Batzen 1506
 Av: ALBERTVS • DVX • BAVARIE 1506 između 2 b.k.; grb Bavorske: kosi rombi.
 Rv: +IVST9 • NON • RELIN9VETVR između vanjske b. i unutarnje l.k.; lav se propinje na l.
 (AR, 22 mm, 1,95 g; Beierlein, J. P. Die Medaillen und Münzen des Gesamthauses Wittelsbach I. München 1901, 30, 198)

1409. SI. kao gore
Av: +ALBERTVS • DVS • BAVARIE 1506; si. kao gore.
Rv: oIVST9 • NON • DERELINqETVR; kao gore.
(AR, 22 mm, 2,12 g; Beierlein 31,200)
1410. SI. kao gore
Rv: • IVST9 • NON • DERELINqVE-TVR; kao gore.
(AR, 22 mm, 1,88 g)
- 1411.* SI. kao gore
Av: +ALBERTVS • DVX • BAVARIE 1506; kao gore
Rv: +IVST9 • NON • DERELINqETVR; kao gore
(AR, 22 mm, 1,78 g; Beierlein 200 a/a)
1412. Kao gore (AR, 22 mm, 2,12 g)
1413. SI. kao gore
Av: +ALBERTVS • DVX • BAVARIE • 1506, kao gore
(AR, 22 mm, 1,88 g; Beierlein 200 b/a)
1414. SI. kao gore (AR, 22 mm, 1,95 g)
1415. SI. kao gore
Av: ALBERTVS • DVXBAVARIE1506; drugačiji oblik grbovnog štita.
Rv: XIVST9NONDERELIN9VETVR; kao gore
(AR, 21,5 mm, 2,48 g; Beierlein 201)
1416. SI. kao gore
Av: +ALBERTVS • DVXBAVARIE1506; kao gore
Rv: +IVST9NONDERELINqVETVR; kao gore.
(AR, 23 mm, 1,88 g; Beierlein 201, d/?b; dvostruki kov)
1417. SI. kao gore
Av: +ALBERTVS • DVX • BAVARIE 1506; kao gore
Rv: +IVST9 • NON • DERELINqVE-TVR; kao gore
(AR, 21,5 mm, 1,98 g; Beierlein 201)
1418. Kao gore (AR, 1,92 g, 22 mm; si. kao gore)
1419. SI. kao gore
Av: +ALBERTVS • DVX • BAVARIE 1506; kao gore
(AR, 22 mm, 1,77 g)
1420. Kao gore (AR, 21 mm, 1,92 g)
1421. SI. kao gore
Av: kao br. 1408
Rv: +IVSTQ • NON • DERELINqVE-TVR; kao gore
(AR, 22 mm, 1,79 g)
1422. Kao gore (AR, 22 mm, 1,82 g)
1423. Kao gore (AR 22 mm, 2,00 g)
1424. Kao gore (AR, 21 mm, 1,87 g)
1425. Kao gore (AR, 21,5 mm 1,98 g)
1426. Kao gore (AR, 22 mm, 2,02 g)
1427. Kao gore (AR, 22 mm, 1,92 g)
1428. Kao gore (AR, 22 mm, 1,88 g)
1429. Kao gore (AR, 21,5 mm, 1,48 g)
1430. Kao gore (AR, 22 mm, 1,88 g)
1431. Kao gore (AR, 22,5 mm, 1,80 g)
1432. Kao gore (AR, 22 mm, 1,73 g)
1433. Kao gore (AR, 22 mm, 1,79 g)
1434. Kao gore (AR, 22 mm, 2,01 g)
1435. Kao gore (AR, 22 mm, 1,98 g)
1436. SI. kao gore
Av: +ALBERTVSDVXBAVARIE1506; kao br. 1406
Rv: +IVST9N (obruto) ON (obruto) 'DERELIN (obruto) VETVR; kao br. 1399.
(AR, 21,5 mm, 1,58 g)
- Wilhelm IV Postojani i Ludwig X (1516—1545)
1437. 1/2 Batzen 1525
Av: +WILH • ET • LVD • DVC • BAVARIE između 2 l.k.; u španjolskom grbovnom štitu bavarski grb koso položenih rombova; gore: 15Z5
Rv: +SI • DE9 • NOBISC • QS • CON • NOS između 2 l.k.; si. kao br. 1399.
(AR, 22,5 mm, 1,45 g; Beierlein I, 39, 246, a/?a)
- 1438.* SI. kao gore
Rv: lav bez krune
(AR, 22 mm, 1,85 g)
1439. SI. kao gore
Rv: +SI. DE9 • NOBISC • OS. CON • NOS; lav s krunom
(AR, 22 mm, 1,95 g)
1440. 1/2 Batzen 1530
Av: kao br. 1428; iznad grba: 1530
Rv: +SI DE9 • NOBISC • QS • CON " NO ; između 2 b.k.; u polju lav koji se propinje na l., bez krune
(AR, 21 mm, 1,97 g; Beierlein I, 40, 247, a/e)
1441. SI. kao gore
Av: kao br. 1437 ; 1530
Rv: SI • DE9 • NOBISC • QS • CON • NO; kao gore
(AR, 22 mm, 1,70 g; Beierlein I, 40, 247)
1442. Sechser 1536
Av: +WILH • ET • LVD • DVC • BAVARIE ; dva grbovna štita vise kao na trakama, u l. lav, u d. rombi; dolje: 1536
Rv: +SI • DE9 • NOBISC • QS • CON • N ; u polju srcoliki grbovni štit s lavom.
(AR, 23,5 mm, 2,47 g, Beierlein I, 40, 249)
1443. Kao gore (AR, 23 mm, 2,30 g)
1444. SI. kao gore
Av: +WILH • ET • LVD • DVC • BAVARI ; kao br. 1442
Rv: +SI • DE9 • NOBISC • QS • CON • NO ; kao br. 1442
(AR, 24 mm, 2,36 g; Beierlein I, 40, 249, dl)
1445. SI. kao gore
Rv: +SI • DE9 • NOBISC • QS • CON' 'NO
(AR, 24 mm, 2,37 g; Beierlein I, 40, 249, d/a)

BAVARSKA — LANDSHUT (LANDSHUT)

Friedrich I (1375—1393)

1446* Pfenig

Av: minuskulno gotičko F između dva križa.

Rv: u kosom kvadratu šljem.
(AR, 15 mm, 0,30 g; Beierlein I, 508, 3423)

Heinrich IV Bogati (1393—1450)

1447.* Pfenig

Av: gotičko minuskulno H između dvije rozete s po četiri latice.

Rv: šljem u l.k.
(AR, 15,5 mm, 0,37 g; Beierlein I, 509, 4326)

1448*. SI. kao gore

Av: gotičko minuskulno H između dva kružića.
(AR, 15 mm, 0,30 g, Beierlein I, 509, 3428)

CAMPEN (NIZOZEMSKA)

Maksimilijan I (1493—1519)

1449.* 1/2 batzen 1511

Av: • MON- NO : CI VITATIS (rozeta) između 2 b.k.; u polju okrunjeni dvoglavi orao; dolje grbovni štit s K

Rv: + CAMPIDONENSIS (rozeta) 1511 • između 2 b. k. 9 u polju grb Austrije.

(AR, 23 mm, 2,10 g)

1450. 1/2 batzen 1512

Av: kao gore

Rv: +CAMPIDONENSIS (rozeta) 1512 (rozeta) kao gore.

(AR, 22mm, 1,92 g)

1451. Kao gore (AR, 22 mm, 2,05 g)

1452. SI. kao gore

Rv: +CAMPIDONENSIS (rozeta) 151Z (rozeta) kao gore.

(AR, 22,5 mm, 1,96 g)

1453. Kao gore (AR, 22 mm, 1,94 g)

1454. 1/2 Batzen 1513

Av: kao br. 1449

Rv: +CAMPIDONENSIS (rozeta) 1513 (rozeta); kao br. 1449

(AR, 23 mm, 1,87 g)

1445. 1/2 Batzen 1514

Av: si. kao 1449

Rv: +CAMPIDONENSIS (rozeta) 1514 ; kao br. 1449

(AR, 22 mm, 1,97 g)

1456. SI. kao gore

Av: MON • NO : CI VITATIS (rozeta); ; kaobr. 1449

Rv: +CAMPIDONENSIS (rozeta) 1514; ; kao br. 1449

(AR, 21,5 mm, 1,99 g)

1457. Kao gore (AR, 22 mm, 1,76 g)

1458. SI. kao gore

Av: -MONNO : CI VITATIS: (rozeta) • ;kao br. 1449

Rv: kao gore

(AR, 23 mm, 2,00 g)

1459. 1/2 Batzen 1515

Av: -MON • NO : CI VITATIS (rozeta): ; kao br. 1449

Rv: +CAMPIDONENSIS (rozeta) 1515: ; kao br. 1449

(AR, 21,5 mm, 1,72 g)

1460. 1/2 Batzen 1518

Av: kao br. 1449

Rv: +CAMPIDONENSIS (rozeta) 1518 (AR, 21,5 mm, 1,92 g)

Karlo V (1519—1556)

1461. 1/2 Batzen 1520

Av: kao gore

Rv: (rozeta) CAMPIDONENSIS (rozeta) 15ZO ;kao br. 1449

(AR, 22,0 mm, 1,90 g)

1462. Kao gore (AR, 23 mm, 1,99 g)

1463. 1/2 Batzen 1521

Av: kao gore

Rv: (rozeta) CAMPIDONENSIS (rozeta) 15Z1; kao br. 1449

(AR, 22 mm, 1,90 g)

1464. 1/2 Batzen 1522

Av: kao gore

Rv: (rozeta) CAMPIDONENSIS (rozeta) 15ZZ; kao gore

(AR, 21 mm, 1,75 g)

1465. SI kao gore.

Rv: (rozeta) CAMPIDONENSIS (rozeta) 15ZZ- ; kao gore

(AR, 21,5 mm, 1,87 g)

1466. 1/2 Batzen 1523

Av: kao gore

Rv: (rozeta) CAMPIDONENSIS (rozeta) 15Z3 ; kao gore

(AR, 22 mm, 1,82 g)

1476. Kao gore (AR, 21,5 mm, 1,85 g)

1468. 1/2 Batzen 1529

Av: MO : NO : CI VITATIS: ; kao br. 1449

Rv: (rozeta) CAMPIDONENSIS (rozeta) 15Z9 ; kao br. 1449

(AR, 21 mm, 1,76 g)

1469. 1/2 Batzen ?1530

Av: MON • MON • NO : C IVITATIS • ; kao br. 1449

Rv: (rozeta) CAMPIDONEN • SIS153 [; kao br. 1449

(AR, 21 mm, 1,88 g)

1470. 1/2 Batzen 1532

Av: NO : MO : CI VITATIS: ; kao br. 1449

Rv: (rozeta) CAMPIDONENSIS : 153Z ; kao br. 1449

(AR, 22 mm, 2,10 g)

COLMAR

1471* Groš bez godine

Av: + MONETA (rozeta) NO'COLMAR između 2 b. k.; jednoglavi orao raširenih krila.

Rv: S'MA RTIN 9 (2 rozete) PA TRO9 u odsječcima grčkog križa, između 2 b.k.

(AR, 20 mm, 1,30 g; Fiala, E. 1903, 917, 13.358)

CONSTANZ

1472.* Rollbatzen bez godine

- Av: 8M0NETA0CIVITATIS0C0NSTA-
NE (rozeta) ; gradski grb u sedme-
rolistu.
Rv: 8TIBI0SOLI0GLORIA0
ET0HONOR8 između 2 b. k.; u
polju jednoglavni orao, glava na l.
(AR, 2,75 mm, 3,66 g; Fiala, E. 1903,
1054, 15421)
1473. SI. kao gore
Av: (rozeta) MONETA0CIVITATIS0
CONSTANE ; kao gore.
Rv: (rozeta) 8TIBI8SOLI8GLORIA8ET
8HONOR8 ; kao gore.
(AR, 27 mm, 3,16 g)
1474. SI. kao gore
Av: (rozeta) 8MONETA • CIVITATIS-
CONSTANE8 ; kao gore.
Rv: kao br. 1473
(AR, 27 mm, 3,31 g)
1475. SI. kao gore
Av: (rozeta) MONETACIVITATISCON-
STANE; kao gore
Rv: kao br. 1473
(AR, 28 mm, 3,42 g)
1476. SI. kao gore
Av: (rozeta) MONETACIVITATISo
CONSTANE; kao gore
Rv: kao br. 1473
(AR, 28 mm, 3,41 g)
1479. SI. kao gore
Av: kao br. 1475
Rv: (rozeta) oTIBIoSOLIoGLORIAo
ET0HONOR0 ; kao gore
(AR, 26,5 mm, 3,08 g)
1478. Kao gore (AR, 27 mm, 2,92 g)
- 1479.* 1/2Batzen bez godine
Av: 0MONETACIVITATISCONST0 ;
u polju grb grada u trolistu; go-
gore jednoglavni orao u kružnici;
dolje l. i d. orlova krila.
Rv: SCORRAD EPSCONST ; sv. Kon-
rad u biskupskom ornatu sjedi
na prijestolju d. blagoslivlje, lj.
drži pastirsku palicu.
(AR, 22 mm, 1,63 g; Fiala, E. 1903, 1054,
15420)
1480. SI. kao gore (AR, 22 mm, 1,52 g)
1481. Kao gore (AR, 22 mm, 1,55 g)
Maksimilijan I (1493—1519) / Hugo v. Landen-
berg (1496—1529)
1482. Rollbatzen 1519
Av: (rozeta) MONETAoEPIoCON-
STANCIENSIS ; u polju rasčete-
reni grb; gore: 1519
Rv: (rozeta) MAXSIMILIANVSoRO-
MANORVoREX između 2 b. k.;
u polju jednoglavni orao raširenih
krila, glava na l.
(AR, 28 mm, 3,33 g; Fiala, E. 1903, 1127,
16495)
- 1483.* SI. kao gore
Av: (rozeta) MONETAo EPIo CON-
STANCIENSIS ; kao gore
(AR, 28,5 mm, 3,12 g)
- FREIBURG IM BREISGAU*
- 1484.* Vierer (Pfenig) bez godine
Av: +MONETAoFRIBVRGI ; u polju
grb grada: tri kule različite visine.
Rv: -fSANCTVSoNICOLAVS ; u po-
lju križ
(AE, 15 mm, 0,36 g; Fiala, E. 1903, 1056,
15448)
1485. SI. kao gore
Rv: +MONET • FRIBVRGI ; kao gore
Rv: +SANCTVSNICOLVS ; kao gore
(AE, 15 mm, 0,36 g)
- GLATZ*
- Ulrich v. Hardeck (-1534)
- 1486.* Pfenig 1521
Av: u pravokutniku dva grbovna štita;
gore: 5·1Z ; dolje: H
(AR, 155 mm, 0,37 g; Welzl v. VVellen-
heim, Leopold. Verzeichniss der Miinz
und Medaillen-Sammlung des —, II,
Wien 1845, 326, 6963)
- GOERLITZ*
- 1487.* Pfenig
Av: u kvadratu b.k. s gotičkim: GOr
Rv: lavlja glava d.
(AR, 15 mm, 0,32 g; probušen; Welzl v.
VVellenheim. II, 327, 6975)
- HENNEBERG*
- Heinrich VIII (1340—1347)
1488. Jednostrani pfenig bez godine
Av: dva grbovna štita l. orao rašire-
nih krila raste iz šahovskog po-
lja; d. kokoš l.; gore: (rozeta) g
(rozeta); dolje: (rozeta) C (rozeta)
(AR 18 mm, 0,46 g; Fiala, E. 1903., 1194,
17365)
- 1489.* Kao gore (AR, 17 mm, 0,38 g)
1490. Kao gore (AR, 17 mm, 0,34 g)
1491. Kao gore (AR, 16,5 mm, 0,36 g)
VVilhelm V (1480—1559)
- 1492.* Jednostrani pfenig 1534
Av: dva grbovna štita, kao br. 1478; go-
re: 15H34; dolje: (rozeta) W (roze-
ta)
(AR, 16 mm, 0,42 g)
1493. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,45 g)
1494. Jednostrani pfenig 1536
Av: kao br. 1448; gore: o15H36o; dolje:
oWo
(AR, 16 mm, 0,35 g)
1495. Jednostrani pfenig bez godine
Av: kao br. 1488; gore: (rozeta) H (ro-
zeta); dolje: (rozeta) W (rozeta)
(AR, 17 mm, 0,45 g)
- ISNY*
- Maximilian I (1493—1519)
1496. Rollenbatzen 1508

- Av: GRA'oMAXIMILoRoREG' ;šesterokraka zvijezda; u uglovima još pet manjih šestokrakih zvijezda; gore orao
Rv: (strijela) MoNOV'oCIVIT" YSNIo 1508 ; u polju jednoglavi orao raširenih krila glava na l.; s gradskim grbom (potkova)
(AR, 27,5 mm, 3,35 g; Fiala, E. 1903, 1049, 15322)
- 1497.* Rollenbatzen 1517?
Av: oGRHAoMAXIMILIoROMoREG' ;• ; si. kao gore
Rv: (zvijezda) MONEoNOVAoCIVITo-ISNE (rozeta) 151? ; kao gore
(AR, 16,5 mm, 2,88 g)
- Karlo V (1519—1556)
1498. Rollenbatzen 1523
Av: 'GRA : CAROLVS ; ROM : REG" ; šesterokraka zvijezda; gore orao
Rv: MON : NOVA : CIVITAT : ISNI .Z3; kao br. 1496
(AR, 26 mm, 3,24 g)
1499. Kao gore
Rv: 'MON : NOVA : CIVITATIS : ISNI.Z3 ; kao gore
(AR, 26 mm, 3,23 g)
1500. Kao br. 1498 (AR, 26 mm, 3,19 g)
1501. Rollenbatzen 1524
Av: kao br. 1498.
Rv: MON : NOVA : CIVITATIS : ISNI.24 ;kao br. 1498
(AR, 26 mm, 3,22 g)
- 1502.* Rollenbatzen 1531
Av: (zvijezdica) CARLVS (zvijezdica) ROMA (zvijezdica) IMP (zvijezdica) AVGVs ; kao br. 1498
Rv: (monogram) (rozeta) MONE (rozeta) CIVITATIS (rozeta) ISNENSIS (rozeta) 31 (rozeta); kao br. 1498
(AR, 27 mm, 3,22 g)
- KOENIGSTEIN**
- Eberhard IV (1481—1535) / Maximilian I (1493—1519)
- 1503.* Široki groš 1516
Av: + EBERHARD (dvije rozete, jedna iznad druge) COM (rozeta) IN (obrnuto) (dvije rozete) KVN nuto) GSTEIN (obrnuto) između 2 b. k.; u polju dva grbovna štita; gore: M • D- XVI ; dolje: (rozeta) A (rozeta)
Rv: +CAEMAXIMILI' VRB (2 rozete) AVG (2 rozete) DEFE između 2 b.k.; orao raširenih krila, glava na l.
(AR, 27,5 mm, 3,99 g; Fiala, E. 1903, 1233, 1790n)
- Eberhard IV (1481-1535) / Karlo V (1519—1556)
- 1504.* Široki groš 1520
Av: kao gore; gore: (rozeta) 1520 (rozeta)
- Rv: +CAE (2 rozete) KAROLVS VRB (2 rozete) AVG (2 rozete) DEF ; kao gore; dolje grbovni štiti
(AR, 3,95 g, 27 mm)
1505. Široki groš 1521
Av: kao gore; gore: (rozeta) 1521 (rozeta)
Rv: +CAE (trokut) KAROLVS VRB (trokut) AVG (trokut) DEFE; kao br. 1504
(AR, 27 mm, 3,82 g; Fiala, E. 1903, 1233, 17902)
1506. Široki groš 1532
Av: +EBERHARD9 (2 rozete) C (2 rozete) I (2 rozete) KVNGSTEIN; kao br. 1493; gore: (rozeta) 1532 (rozeta)
Rv: O (2 trokuta) CAE (trokut) KAROLVS (trokut) VRB (trokut) AV (trokut) D (trokut); si. kao br. 1504
(AR, 25,5 mm, 3,20 g; Fiala, E. 1903, 1233, 17905)
1507. SI. kao gore
Av: kao gore
Rv: (rozeta) • CAE8KAROLV S8VRB-8AV8D ; si. kao gore
(AR, 26,5 mm, 3,25 g; Fiala, E. 1903, 1233, 17905)
- LEUCHTENBERG**
- Georg III (1531—1555) / Karlo (1519—1556)
- 1508.* Dvostruki groš 1533
Rv: + GEORG (2 zvijezdice) LANGRA (2 zvijezdice) IN (2 zvijezdice) LEVCHT ; grb s vodoravnom gredom (Bindenschild); gore: (rozeta) 1533 (rozeta)
Rv: + CAROLVS (2 zvijezdice) ROM (2 zvijezdice) IMP (2 zvijezdice) SEMP (2 zvijezdice) AVGV ; dvoglavi orao
(AR 26,5 mm, 3,54 g; Fiala, E. 1903, 1201, 17476)
1509. Dvostruki groš 1535
Av: si. kao gore; gore: (rozeta) 1535 (rozeta)
Rv: kao gore
(AR, 26,5 mm, 3,68 g)
- MANSFELD**
- Günther IV (-1484), Ernst II (-1530), Hoyer VI (-1540), Gebhard VII (-1558), Albert VII (-1560) (1486[^]-1526)
1510. Široki groš bez godine
Av: C (zvijezda) GROSoNOVoCOMoDOoDoMANS ; rasčtvereni grbovni štiti, gore šljem s plastom na l.
Rv: GROSoNOVoCOMoDOoDoMANS ; rasčtvereni grbovni štiti, licem.
(AR, 26 mm, 2,48 g; Fiala, E. 1903, 1238, 17980)
- 1511.* Široki groš 1520
Rv: C (zvijezda) GROSoNOoCOMoDOoDoDAN; kao gore

Rv: GROS0NOV0COM0D0D0DAN0-
ZOo ; kao gore
(AR, 27,5 mm, 2,85 g)

NOERDLINGEN

Maximilian I (1493—1519)

1512.* Groš ?1505

Av: +MAXMILIANVSoROMANORVM-
oREX između 2 b.k.; u šesteroli-
stu grb grada

Rv: +MONETA 8 NOVA8NORDLING8
15058 ; jednoglavni orao.

(AR, 20,5 mm, 1,20 g; Fiala, E. 1903, 956,
13990)

1513.* Široki groš 1519

Av: +CAE (2 zvijezdice) MAXIMILI
VRB (2 zvijezdice) AVG (2 zvijezdi-
ce) DEFE ; u polju jednoglavni
orao, dolje grb sa češerom.

Rv: +M0N (obrnuto) ETA (2 zvijez-
diće) N (obrnuto) OVA (2 zvijezdi-
ce) N (obrnuto) ORDLIN (obrnuto)
GEN' (obrnuto); dva grbovna štita;
gore: M • D • XIX ; dolje: (ro-
zeta N (obrnuto) rozeta)

(AR, 27 mm, 3,96 g)

Karlo V (1519—1556)

1514. Široki groš 1521

Av: KAROLVS (2 rozete) ROMAN (o-
brnuto) O (2 rozete) IMPER ;
poprsje Karla V s krunom, žez-
lom i jabukom d.

Rv: +MONETA (2 rozete) NOVA (2
rozete) NORDLINGEN ; dva gr-
bovna štita; gore: MDXXI ; dolje
(rozeta) N (obrnuto) (rozeta)

(AR, 26,5 mm, 3,62 g)

1515. Široki groš 1523

Av: KAROLVS (2 rozete) ROMANO (2
rozete) IMPER ; kao gore

Rv: si. kao gore; gore: (rozeta) 1523
(rozeta); dolje: (rozeta) N (roze-
ta)

(AR, 27 mm, 3,32 g)

1516.* Groš 1527

Av: (zvijezdica) KAROLVS (zvijezdica)
ROMANO (zvijezdica) IM (zvijez-
dica) ; si. kao gore.

Rv: +MONETA (zvijezdica) NOVA
(zvijezdica) NORDLING ; rasčete-
reni grbovni štit; gore: 1527

(AR, 22 mm, 1,78 g; Fiala, E. 1903, 956,
14006)

1517. Široki groš 1531

Av: (zvijezda) KAROLVS (2 zvijezde)
ROMANO (2 zvijezde) IM: (zvije-
zda) kao br. 1514.

Rv: +MONETA (2 zvijezdice) NOVA
(2 zvijezdice) NORDLING ; si. kao
br. 1514; gore: (zvijezdica) 1531
(zvijezdica); dolje: (zvijezdica) N
(zvijezdica)

(AR, 27 mm, 3,78 g)

NUERENBERG

1518. 1/2 Schilling

Av: MEDIVMOSOLIDVS8NURMERG' ;
u četverolistu gradski grb; dolje:
N (obrnuto)

Rv: +MONETA0NOVA0ARGENTEA0-
MIN' ; jednoglavni orao.

(AR, 21 mm, 1,14 g; Fiala, E. 1903, 957,
14016)

1519. SI. kao gore

Av: MEDIVM8SOLIDVS8NURMBERG'
; kao gore

Rv: +MONETA8NOVA8ARGENTEA8-
MINO ; kao gore

(AR, 21 mm, 1,22 g) n

1520. SI. kao gore (AR, 20,5 mm, 1,20 g)

1521* SI. kao gore

Av: kao br. 1518

Rv: 8MONETA0NOVA0ARGENTEA8-
MIN ; kao gore

(AR, 20,5 mm, 1,30 g)

OETTINGEN

VWolfgang I i Joachim (-1520)

1522.* Batzen 1516

Av: WOLFGAN (obrnuto) G7IOACHIM-
8OTIN (obrnuto) G ; dva grbovna
štita; gore: (rozeta) 1516 (rozeta);
dolje: (rozeta) O (rozeta)

Rv: +SAN (obrnuto) CTVS (2 rozete)
SEBASTIAN (2 rozete) MARTIR ;
polulik sv. Sebastijana privezanog
za drvo i probodenog strijelicama

(AR, 27 mm, 3,90 g; Fiala, E. 1903, 1250,
18133)

1523. Batzen 1518

Av: +WOLFGAN (obrnuto) G7IOAC-
HIM (2 zvijezdice) OTIN (obrnuto)
G; kao gore; gore: (rozeta) 1518
(rozeta)

Rv: kao gore

(AR, 26,5 mm, 3,47 g; Fiala, E. 1250,
13135)

1524. Kao gore (AR, 27,5 mm, 3,76 g)

1525. Batzen 1519

Av: kao br. 1522; gore: (rozeta) 1519
(rozeta)

Rv: kao gore

(AR, 26 mm, 3,64 g; Fiala, E. 1903, 1250,
18136)

1526.* 1/2 Batzen ili Schilling 1519

Av: +WOLFGANG (zvijezdica) IOAC-
HIM (zvijezdica) OTIN (obrnuto)
G; grbovni štit; gore: 1519

Rv: SAN (obrnuto) CTVS (rozeta) SE-
BASTIAN (obrnuto); čitav lik sv.
Sebastijana svezana za drvo i pro-
bodena strijelama.

(AR, 22 mm, 1,93 g; Fiala, E. 1250,18139)

1527. Batzen 1520

Av: kao br. 1522; gore: (rozeta) 1520
(rozeta)

Rv: kao br. 1522

(AR, 26 mm, 3,82 g)

1528. kao gore (AR, 27 mm, 3,92 g)

VWolfgang I (1474—1522), Martin (-1549), Lud-
wig XIV (-1548)

1529. Batzen ?1521
Av: +WOLFGAN(obruto)G7MARTIN (obruto) (2 rozete) LVD. I (2 rozete) OTIN (obruto); kao br. 1522; gore: (rozeta) 1521 (rozeta)
Rv: kao br. 1522 (AR, 27 mm, 3,70 g)
Carl Wolfgang (-1549), Ludwig XV (-1557), Martin (-1549), Luchvig XIV (-1548)
1530.* Batzen 1524
Av: +KARL (2 zvjezdice) LUDWIG (2 zvjezdice) MARTIN7LVD; kao br. 1522; gore: (zvjezdica) 1524 (zvjezdica)
Rv: +MONETA (2 zvjezdice) COMITATVS (2 zvjezdice) OTTNG ; polulik sv. Sebastijana privezana za stablo i probodena strijelama, licem
(AR, 27,5 mm, 3,82 g; Fiala, E. 1903, 1521, 18143)
- PASSAU*
- Wigileus Fröschl von Marzoll (1500—1516)
1531.* Rollbatzen 1516
Av: +.WIGILEVS • EPS • PATAVIENS ; grbovni štit sa četiri polja; gore: 1516
Rv: OSVB0TVO0PRESIDIO ; polulik sv. Stjepana Prvomučenika nad grbovnim štitom
(AR, 26 mm, 3,24 g; Fiala, E. 1903, 1158, 16901)
1532. Kao gore
Av: +WIGILEVS . EPS . PATAVIENS ; kao gore
Rv: oSVBoTVO oPRESIDIOo ; kao gore
(AR, 26 mm, 3,22 g)
- 1533.* Jednostrani pfenig bez godine
Av: u kosom kvadratu trodjelni grbovni štit; I. W., d. F?
(AR, 15 mm, 0,29 g; Fiala, E. 1903, 1158, 16903.)
1534. Jednostrani pfenig bez godine
Av: grbovni štit u kosom kvadratu; gore: W
(AR, 14,5 mm, 0,24 g)
- 1535.* Kao gore (AR, 14 mm, 0,24 g)
Ernst von Bayern (1516—1540)
1536. Rollbatzen 1519
Av: +ERNEST9 • ADMI • E • PA • DVX • BAVA ; četverodjelni grbovni štit; gore: 1519
Rv: SVBoTVO • PRESIDIO; kao br. 1531
(AR, 22,5 mm, 3,22 g)
1537. SI. kao gore
liv: SVBoTVO PRESIDIOo ; kao br. 1531
(AR, 24,5 mm, 3,00 g)
1538. Rollbatzen 1520
Av: si. kao br. 1536; gore: 15ZO
Rv: SVB::TVO PRESIDIO; kao. br. 1531
(AR, 26,5 mm, 3,25 g)
1539. SI. kao gore
Av: +ERNEST9 • ADMI • E • PA • DVX • BA; kao gore
Rv: SVBoTVOo PRESIDIOo; kao br. 1531
(AR, 26,5 mm, 3,32 g)
1540. Rollbatzen 1521
Av: kao gore; gore: 15ZI
Rv: SVBoTVO PRESIDIO ; kao br. 1531
(AR, 25 mm, 3,36 g; Fiala, E. 1158, 16904)
- 1541.* SI. kao gore
Av: +ERNEST9 • ADMI • E • PA • DVX • B ; kao gore
Rv: kao gore
(AR, 26 mm, 3,27 g)
1542. Kao br. 1530 (AR, 26 mm, 2,86 g)
1543. Kao gore (AR, 26,5 mm, 3,17 g)
1544. Rollbatzen 1522
Av: si. kao 1536; gore: 15ZZ
Rv: SVBoTVOo PRESIDIO ; kao br. 1536
(AR, 26,5 mm, 3,15 g)
1545. Rollbatzen 1523
Av: si. kao br. 1539 ;gore: 15Z3
Rv: kao br. 1540
(AR, 26 mm, 2,97 g)
1546. SI. kao gore
Av: +ERNEST • ADMI • E • PA • DVX • BA • ; kao gore
Rv: kao br. 1544
(AR, 25 mm, 2,90 g)
- 1547.* 1/2 gulden 1524
Av: +ERNESTVSo VTRIVSQo BAVARIEo DVX8o 8o ; rasčtetvereni grbovni štit s grbovima Bavarske i Pasau; gore: 15Z4 (obruto)
Rv: +ADMINISTRATOR0ECCLESIE0 PATAVIEN ; ransčtetvereni groovni štit.
(AR, 29 mm, 4,79 g)
1548. Batzen 1524
Av: si. kao br. 1529; gore: 15Z4
Rv: kao br. 1540
(AR, 26 mm, 3,27 g)
1549. Kao gore (AR, 26 mm, 3,19 g)
1550. Jednostrani Zweier 1527
Av: dva grbovna štita, Passau l., Bavarske d.; gore; 15Z7; dolje: (rozeta) E (rozeta)
(AR, 16,5 mm, 0,42 g)
1551. Jednostrani Zveier 1528
Av: kao gore; gore: 15Z8
(AR, 18 mm, 0,54 g; Fiala, E. 1903, 1158, 16905)
1522. Kao gore (AR, 17 mm, 0,44 g)
1533. Jednostrani Zweier 1529
Av: si. kao br. 1550; gore: 15Z9
(AR, 17,5 mm, 0,56 g)
1554. Kao gore (AR, 18 mm, 0,54 g)
1555. Kao gore (AR, 17,5 mm, 0,56 g)
1556. Jednostrani Zweier 1531
Av: kao br. 1550; gore: 1531
(AR, 18 mm, 0,44 g; Fiala, E. 1903, 1158, 16907)
1557. Kao gojre (AR, 17 mm, 0,46 g)

1558. Kao gore (AR, 17 mm, 0,55 g)
 1559.* Kao gore (AR, 17 mm, 0,49 g)
 1560. Jednostrani Zweier 1532
 Av: kao br. 1550; gore: 153Z
 (AR, 17 mm, 0,44 g)
 1561. Kao gore (AR, 17 mm, 0,55 g)
 1562. Kao gore (AR, 18 mm, 0,54 g)
 1563. Jednostrani Zvveier 153? (AR, 17 mm,
 0,62 g)
 1564. Kao gore (AR, 17 mm, 0,42 g)
 1565. Kao gore (AR, 16 mm, 0,76 g)
 1566. Kao gore (AR, 15 mm, 0,30 g)
 1567. Kao gore (AR, 15 mm, 0,31 g)
 1568. Kao gore (AR, 13 mm, 0,19 g)
 1569. Kao gore (AR, 15 mm, 0,28 g)
 1570. Kao gore (AR, 14 mm, 0,17 g)
 1571. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,27 g)
 1572. Kao gore (AR, 15 mm, 0,28 g)
 1573. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,39 g)
 1574. Kao gore (AR, 14 mm, 0,27 g)
 1575. Kao gore (AR, 14 mm, 0,27 g)
 1576. Kao gore (AR, 14 mm, 0,31 g)
 1577. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,25 g)
 1578. Kao gore (AR, 15 mm, 0,31 g)
 1579. Kao gore (AR, 15 mm, 0,32 g)
 1580. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,34 g)
 1581.* Kao gore (AR, 16 mm, 0,34 g)
 1582. Kao gore (AR, 14 mm, 0,23 g)
 1583. Kao gore (AR, 15 mm, 0,29 g)
 1584. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,33 g)
 1585. Kao gore (AR, 14 mm, 0,29 g)
 1586. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,30 g)
 1587. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,27 g)
 1588. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,32 g)
 1589. Kao gore (AR, 15 mm, 0,31 g)
 1590. Kao gore (AR, 15 mm, 0,34 g)
 1591. Kao gore (AR, 14 mm, 0,30 g)
 1592. Kao gore (AR, 15 mm, 0,39 g)
 1593. Kao gore (AR, 15 mm, 0,39 g)
 1594. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,36 g)
 1595. Kao gore (AR, 14 mm, 0,27 g)
 1596. Kao gore (AR, 15 mm, 0,39 g)
 1597. Kao gore (AR, 15 mm, 0,33 g)
 1598. Kao gore (AR, 13 mm, 0,22 g)
 1599. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,40 g)
 1600. Kao gore (AR, 15 mm, 0,32 g)
 1601. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,24 g)
 1602. Kao gore (AR, 15 mm, 0,28 g)
 1603. Kao gore (AR, 15 mm, 0,26 g)
 1604. Kao gore (AR, 15 mm, 0,36 g)
 1605. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,35 g)
 1606. Kao gore (AR, 14 mm, 0,37 g)
 1607. Kao gore (AR/AE, 14,5 mm, 0,32 g)
 1608. Kao gore (AR/AE, 15 mm, 0,26 g)
 1609. Kao gore (AE/AE, 15 mm, 0,36 g)
 1610. Kao gore (AR, 14 mm, 0,33 g)
 1611. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,43 g)
 1612. Kao gore (AR, 15 mm, 0,40 g)
 1613. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,28 g)
 1614. Kao gore (AR, 16 mm, 0,31 g)
 1615. Kao gore (AR, 13 mm, 0,26 g)
 1616. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,30 g)
 1617. Kao gore (AR, 14 mm, 0,21 g)
 1618. Kao gore (AR, 15 mm, 0,34 g)
 1619. Kao gore (AR, 15 mm, 0,33 g)
 1620. Kao gore (AR, 14 mm, 0,34 g)
 1621. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,30 g)
 1622. Kao gore (AR, 15,5 mm, 0,36 g)
 1623. Kao gore (AR, 14 mm, 0,31 g)
 1624. Kao gore (AR, 15 mm, 0,34 g)
 1625. Kao gore (AR, 15 mm, 0,42 g)
 1626. Kao gore (AR, 15 mm, 0,30 g)
 1627. Kao gore (AR, 15 mm, 0,34 g)
 1628. Kao gore (AR, 15 mm, 0,34 g)
 1629. Kao gorē (AR, 15 mm, 0,45 g)
 1630. Kao gore (AR, 13,5 mm, 0,34 g)
 1631. Kao gore (AR, 15 mm, 0,24 g)
 1632. Kao gore (AR, 15 mm, 0,27 g)
 1633. Kao gore (AR/AE, 13,5 mm, 0,27 g)
 1634. Kao gore (AR, 15 mm, 0,39 g)
 1635. Kao gore (AR, 15 mm, 0,34 g)
 1636. Kao gore (AR, 14 mm, 0,29 g)
 1637. Kao gore (AR, 14 mm, 0,29 g)
 1638. Kao gore (AR, 15 mm, 0,29 g)
 1639. Kao gore (AR, 14 mm, 0,34 g)
 1640. Kao gore (AR, 15 mm, 0,29 g)
 1641. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,25 g)
 1642. Kao gore (AR, 14 mm, 0,35 g)
 1643. Kao gore (AR, 14 mm, 0,30 g)
 1644. Kao gore (AR/AE, 14 mm, 0,30 g)
 1645. Kao gore (AR/AE, 15 mm, 0,26 g)
 1646. Kao gore (AR, 15 mm, 0,26 g)
 1647. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,33 g)
 1648. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,29 g)
 1649. Kao gore (AR, 14 mm, 0,28 g)
 1650. Kao gore (AR, 15 mm, 0,38 g)
 1651. Kao gore (AR, 14 mm, 0,33 g)
 1652. Kao gore (AR, 16 mm, 0,39 g)
 1653. Kao gore (AR, 14,5 mm, 0,31 g)
 1654. Kao gore (AR, 12,5 mm, 0,25 g)
 1655. Kao gore (AR, 14 mm, 0,31 g)
 1656. Kao gore (AR, 13 mm, 0,13 g)
 1657. Kao gore (AR, 13 mm, 0,13 g)
 1658.* Kao gore (AR, 15 mm, 0,35 g)
 SI. kao gore (vuk na d.; AR/AE, 15 mm,
 0,26 g)
- PFALZ (AMBERG, NABURG)*
 Friedrich II Mudri (1508—1556)
 1659.* Batzen 1533
 Av: +FRIDERI • D • G • CO PAL • RE
 • DVX • BAV između 2 b. k.; gr-
 bovni štit Bavorske (kosi rombi);
 gore: (rozeta) 1533 (rozeta); uoko-
 lo lanac reda Zlatnog runa.
 Rv: +NO • MICHI • DNE • S3 • NOI •
 • TVO • DA • GLO između 2 b. k.;
 falački okrunjeni lav se propinje
 na l.
 (AR, 27 mm, 3,63 g)
- PFALZ (NEUBURG)*
 Otto Heinrich (1507—1559) i Philipp (1507—
 —1548)
 1660. Široki groš 1510
 Av: +OTH (2 rozete) 7 (2 rozete) PHI
 (2 rozete) COI (2 rozete) PA (2 roz-
 zet) RE (2 rozete) D (2 rozete) BA
 (2 rozete) FR ; okrunjeni lav se
 propinje na l.
 Rvn: +MONE (2 rozete) N (obrnuto)
 OVA (2 rozete) N (obrnuto) EV-
 BVRGN (obrnuto) S ; dva grbovna

- štita: 1. falački lav koji se propinje na d.; d. bavarski rombi; gore: 1510; dolje: (rozeta) N (obruto) (rozeta)
(AR, 27 mm, 4,00 g)
- 1661.* Groš 1515
Av: +OTHEIN (obruto) : 7 : PHI : PAL : RE : DV : B' okrunjeni lav se propinje na l.
Rv: +GROSSVS : N (obruto) OWS : N (obruto) EVBVRGE ; bavarski grb; gore: ol5150
(AR, 23 mm, 1,59 g; Fiala, E. 1903, 939, 13.726)
1662. Široki groš 1516
Av: +OTH (rozeta) 7 (rozeta) PHI' CO' I (2 rozete) PA (2 rozete) RE (2 rozete) D (2 rozete) BA (rozeta) F; lav na l.
Rv: +MON (obruto) E (2 rozete) N (obruto) OVA (2 rozete) N (obruto) EVBVRGEN (obruto) S; kao br. 1660; gore: (rozeta) 1516 (rozeta);
(AR, 26,5 mm, 3,56 g)
- 1663.* Široki groš 1519
Av: +OTH (rozeta) 7 (rozeta) PHI (2 rozete) COI (2 rozete) PA (rozeta) RE (rozeta) D (2 rozete) BA (rozeta) FR ; kao gore
Rv: +MONE (2 rozete) NOVA (rozeta) NEVBVRGENSI ; kao gore; gore: (rozeta) 1519 (rozeta)
(AR, 26,5 mm, 3,67 g; Fiala, E. 1903, 939, 13.730)
1664. Kao gore
Av: +OTHEPHI • COI • PA • RE • D • • BA FRA ; kao gore
Rv: kao gore
(AR, 27,5 mm, 3,13 g)
1665. Široki groš 1521
Av: kao gore
Rv: +MONE • NOVA • NEVBVRGENSIS ; si. kao gore; gore: 1521
(AR, 27 mm, 3,77 g)
1666. Široki groš 1522
Av: +OTH • EPHI • COI • PA • RE • D • BA • FR; kao gore
Rv: si. kao gore; gore: 1522-; dolje: (trollist) N (obruto) (trollist)
(AR, 26,5 mm, 3,65 g; Fiala, E. 1903, 939, 13.731)
1667. Široki groš 1523
Av: kao gore
Rv: kao gore; gore: 1523-
(AR, 26,5 mm, 3,61 g; Fiala, E. 1903, 939, 13.733)
1668. SI. kao gore (AR, 17 mm, 3,84 g)
1669. Groš 1525
Av: +OTH • Z • PHI • COI • PA • RE • D • BA • FR; kao br. 1661
Rv: -fGROSSVS • NOVVS • NEVBVRGEN ; kao br. 1661; gore: 1525
(AR, 22 mm, 1,67 g)
1670. Široki groš 1533
Av: +OTH E • PHI • COI • PA • RE • D • BA • FRA ; kao br. 1660
Rv: +MONE (rozeta) NOVA (rozeta) NEVBVRGENSIS (rozeta); kao br. 1666; gore: 1533.
(AR, 27 mm, 3,84 g)

REGENSBURG

1671. Groš 1511
Av: +M0N (obruto) E: CIVITATIS :RATISPON (obruto) EN (obruto); grbovni štit s dva ukrštena ključa; gore: 1511
Rv: S: WVOLFANG (obruto) GORAPRON (obruto); polulik sv. Wolfanga u biskupskom ornatu, n
(AR, 23 mm, 1,82 g)
1672. SI. kao gore
Av: n +M0N (obruto)E: CIVITATIS: RATISPON (obruto) E; kao gore; gore: ol5110
Rv: S: WOLFANG : ORAPRON (obruto) O ; kao gore
(AR, 22,5 mm, 1,55 g)
- 1673.* SI. kao gore
Av: kao br. 1671; gore: ol5110
Rv: kao br. 1672
(AR, 23 mm, 1,80 g)
- 1674.* Široki groš/dvostruki schilling 1516
Av: +M0N (obruto) ECIVITATIS (2 rozete) RATISPON (obruto); grbovni štit s dva ukrštena ključa; gore: ol5160
Rv: S (2 rozete) WVOLFAN (obruto) G (2 rozete) ORAPRO'; kao gore
(AR, 17 mm, 3,92 g; Fiala, E. 1903, 964, 14.128)
1675. Široki groš/dvostruki schilling 1519
Av: (rozeta) MON (obruto) E (2 rozete) CIVITATIS (2 rozete) RATISPO kao br. 1671; gore: (rozeta) 1519 (rozeta)
Rv: si. kao gore
(AR, 26,5 mm, 3,70 g)
1676. Široki groš 1522
Av: (rozeta) MONEoCIVITATIS : RATISPO ; kao gore; gore: 1522
Rv: si. kao gore
(AR, 26,5 mm, 3,84 g)
- Karlo V (1519—1556)
- 1677.* 1/4 talira / Fünfbätzner 1530
Av: (trollist) MONE (2 rozete) NOVA (2 rozete) CIVITATIS (2 rozete) RATISPO (2 rozete); grbovni štit s dva ukrštena ključa, uokolo lišće; gore: 1530
Rv: KAROLVS (2 rozete) ROMANO (2 rozete) IMPE (2 rozete) SE (2 rozete) AVG ; okrunjeni dvoglavi orao.
(AR, 30 mm, 5,62 g; Fiala, E. 1903, 964 14.129)

SACHSEN (LEIPZIG)

Friedrich III Mudri, Albrecht Srčani i Johann Ustrajni (1486—1500)

1678. Groš bez godine (Zins- ili Muthgroschen)
 Av: FRJ (rozeta) AL (rozeta) IO (rozeta) D (rozeta) G (rozeta) DVCES (rozeta) SAX0 (zvijezda); grb s ukrštenim mačevima, gore šljem i plašt
 Rv: GROSSVS (rozeta) NOVVS (rozeta) DVCVM (rozeta) SAX0 (zvijezda); grb Saske, gore šljem na l. s plaštem
 (AR, 25 mm, 2,61 g; Haupt, W. Sächsische Münzkunde³, II, Berlin 1974, 207)
- 1679.* SI. kao gore
 Av: (rozeta) FRI (rozeta) AL (rozeta) IO (rozeta) D (rozeta) G (rozeta) DVCES (rozeta) SAXO ; kao gore
 Rv: GROSSVS (rozeta) NOVVS (rozeta) DVCVM (rozeta) SAXON (zvijezda); si. kao gore
 (AR, 25,5 mm, 2,60 g)
1680. SI. kao gore
 Av: (rozeta) FRI (rozeta) AL (rozeta) IO (rozeta) D (rozeta) G (rozeta) DVCES (rozeta) SAXON (rozeta); kao gore
 Rv: GROSSVS (rozeta) NOVVS (rozeta) DVCVM (rozeta) SAXON (zvijezda); kao gore
 (AR 25 mm, 2,60 g)
1681. Kao gore (AR, 25 mm, 2,49 g)
1682. SI. kao gore
 Av: FRI (rozeta) AL (rozeta) IO (rozeta) D (rozeta) G (rozeta) DVCES (rozeta) SAXONI ; kao gore
 Rv: GROSSVS (rozeta) NOVVS (rozeta) DVCVM (rozeta) SAXONJ (zvijezda); kao gore
 (AR, 25 mm, 2,50 g)
1683. Kao gore (AR, 25 mm, 2,65 g)
1684. SI. kao gore
 Av: FRIoALohDGóDVCESoSAXONIE (zvijezda); kao gore
 Rv: GROSSVSoNOVVSSoDVCVMoSAXONIE (zvijezda)
 (AR, 27 mm, 2,40 g)
1685. SI. kao gore
 Av: FRI (rozeta) AL (rozeta) IO (rozeta) D (rozeta) G (rozeta) DVCES (rozeta) SAXONIE (zvijezda) ;kao gore
 Rv: GROSSVS (rozeta) NOVVS (rozeta) DVCVM (rozeta) SAXONI (zvijezda); kao gore
 (AR, 25 mm, 2,60 g)
1686. SI. kao gore
 Av: oFRI8AL8I08D8G8DVCES8SAXONI ; kao gore
 Rv: (zvijezda) GROSSVS (rozeta) NOVVS (rozeta) DVCVM (rozeta) SAXO; kao gore
 (AR, 26 mm, 2,55 g)
1687. Groš 1496
 Av: FRIoALoI08DoGoDVCESoSAXONIE (zvijezda) (Sic!); kao gore
 Rv: GROSSVSoNOVVSdVCVMoSAXONIE96 (sic!); kao gore
 (AR, 26 mm, 2,67 g; Haupt, W. 1974, p. 207)
1688. Groš 1499
 Av: FRIALIODGDVCESSAXONI (zvijezda); kao gore
 Rv: GROSSVS8NOVVS8DVCVM8SAXONI99 ; kao gore
 (AR, 26 mm, 2,76 g)
 Kovnica Annaberg, kovničar: Augustin Horn (-1498—1501)
1689. Groš bez godine
 Av: (rozeta) FRI (rozeta) AL (rozeta) IO (rozeta) D (rozeta) G (rozeta) DVCES (rozeta) SAXON (rozeta) ; kao gore
 Rv: GROSSVS (rozeta) NOVVS (rozeta) DVCVM (rozeta) SAXON (list djeteline); kao gore
 (AR, 26 mm, 2,62 g; Haupt, W. 1974, p. 207)
 Kovnica Freiberg, kovničar Nicolaus Hausmann (1491—171525)
1690. Groš bez godine
 Av: (rozeta) FRI (rozeta) AL (rozeta) IO (rozeta) DG (rozeta) CVDES (sic!) (rozeta) SAXO; kao gore
 Rv: GROSSVS (rozeta) NOVVS (rozeta) DVCVM (rozeta) SAXON; kao gore
 (AR, 26 mm, 2,55 g)
1691. SI. kao gore
 Av: (rozeta) FRI (rozeta) AL (rozeta) IO (rozeta) D (rozeta) G (rozeta) DVCES (rozeta) SAX (rozeta); kao gore
 Rv: GROSSVS8NOWS8DVCVM8SAXONIE ; kao gore
 (AR, 25,5 mm, 2,75 g)
 Kovnica Freiberg, kovničar ?Hans Hausmann (1499—1541)
1692. SI. kao gore
 Av: (dvostruki ljljan) FRI (rozeta) AL (rozeta) IO (rozeta) D (rozeta) G (rozeta) DVCES (rozeta) SA [; kao gore
 Rv: GROSSVS (rozeta) NOVVS (rozeta) DVCVM (rozeta) SA [; kao gore
 (AR, 25,5 mm, 2,67 g)
 Friedrich III Mudri, Georg i Johann (1500—1507)
 Kovnica PAnnaberg
1693. Groš bez godine
 Av: FRI (rozeta) GE (rozeta) IO (rozeta) D (rozeta) G (rozeta) DVCES (rozeta) SAX ; kao gore
 Rv: (zvijezda) GROSSVS (rozeta) NOVVS (rozeta) DVCVM (rozeta) SAXO ; kao gore
 (AR, 26 mm, 2,55 g; Haupt, W. 1974, p. 208)
1694. SI. kao gore
 Av: (zvijezda) FRI (rozeta) GE (rozeta) D (rozeta) G (rozeta) DVCES (rozeta) SAXO ; kao gore

- Rv: (zvijezda) GROSSVS (rozeta) NOVVS (rozeta) DVCVM (rozeta) SAXO (rozeta); kao gore
(AR, 25,5 mm, 2,64 g)
1695. SI. kao gore
Av: (zvijezda) FRI (rozeta) GE (rozeta) IO (rozeta) DVCES (rozeta) SAX (rozeta); kao gore
Rv: GROSSVS (rozeta) NOWS (rozeta) DVCES (sic!) (rozeta) SAXON (zvijezda); kao gore
(AR, 25,5 mm, 2,54 g)
1696. SI. kao gore
Av: FRI (rozeta) GE (rozeta) IO (rozeta) D (rozeta) G (rozeta) DVCES (rozeta) SAXO; kao gore
Rv: GROSSVS (rozeta) NOVVS (rozeta) DVCVM (rozeta) SAXON (zvijezda) kao gore
(AR, 26 mm, 2,69 g)
- Kovnica Annaberg
1697. SI. kao gore
nAv: FRIoGEo [] DVCESoSAXo ; kao gore
Rv: (rozeta) GRO [] SoNOVVSso DVCVMoSAXO ; kao gore
(AR, 26 mm, 2,54 g)
1698. SI. kao gore
Av: oFRI8GE8IO8D8G8DVCES8SAXO ; kao gore
Rv: (rozeta) GROSSVSsoNOVVSsoDVCVMoSAXO ; kao gore
(AR, 26 mm, 2,45 g)
1699. SI. kao gore
Av: FRI (rozeta) GE (rozeta) IO (rozeta) [] DVCES (rozeta) SAXO; kao gore
Rv: (rozeta) GROSSVS (rozeta) NOVVS (rozeta) DVCVM (rozeta) SAXO ; kao gore
(AR, 26 mm, 2,48 g)
1700. SI. kao gore
Av: FRIoGEoIOoDoGoDVCESoSAXO
Rv: (rozeta) GROSSVSsoNOVVSsoDVCVMoSAXON ; kao gore
(AR, 27 mm, 2,63 g)
1701. SI. kao gore
Av: FRIGEoIOoDoGoDVCESoSAXON ; kao gore
Rv: (rozeta) GROSSVSsoNOVVSsoDVCVMoSAXO ; kao gore
(AR, 27 mm, 2,48 g)
1702. SI. kao gore
Av: FRI8GE8IO8D8G8DVCES8SAXON ; kao gore
Rv: (rozeta) GROSSVS8NOVVS8DVCVM8SAXO8 ; kao gore
(AR, 26 mm, 2,73 g)
1703. SI. kao gore
Av: kao gore
Rv: (rozeta) GROSSVS8NOVVS8DVCVM8SAXON ; kao gore
(AR, 27 mm, 2,71 g)
1704. Kao gore (AR, 26,5 mm, 2,50 g)
1705. SI. kao gore
Av: FRI8GE8IO8D8G8DVCES8SAXONI ; kao gore
- Rv: kao br. 1703
(AR, 27 mm, 2,58 g)
1706. SI. kao gore
Av: FRI (rozeta) GE (rozeta) IO (rozeta) D (rozeta) G (rozeta) DVCES (rozeta) SAX (rozeta); kao gore
Rv: GROSSVS (rozeta) NOVVS (rozeta) DVCVM (rozeta) SAXO (rozeta); kao gore
(AR, 26 mm, 2,55 g)
1707. SI. kao gore
Av: FRI (rozeta) GE (rozeta) IO (rozeta) D (rozeta) G (rozeta) DVCES (rozeta) SAXO ; kao gore
Rv: GROSSVS (rozeta) NOVVS (rozeta) DVCVM (rozeta) SAXO (rozeta); kao gore
(AR, 26,5 mm, 2,65 g)
1708. SI. kao gore
Av: FRI (rozeta) GE (rozeta) IO (rozeta) D (rozeta) G (rozeta) DVCES (rozeta); kao gore
Rv: GROSSVS (rozeta) NOVVS (rozeta) DVCVM (rozeta) SAXON (rozeta); kao gore
(AR, 25 mm, 2,30 g)
1709. SI. kao gore
Av: FRI (rozeta) GE (rozeta) IO (rozeta) D (rozeta) G (rozeta) DVCES (rozeta) SAXO (rozeta); kao gore
Rv: GROSSVS (rozeta) NOVVS (rozeta) DVCVM (rozeta) SAXON (rozeta); kao gore
(AR, 25 mm, 2,64 g)
- Kovnica Buchholz (T)
1710. SI. kao gore
Av: FRI8GE8IO8D8G8DVCES8SAXO ; kao gore
Rv: ToGROSSVS8NOVVS8DVCVM8SAXO ; kao gore
(AR, 27 mm, 2,61 g; Haupt, W. 1974, p. 208)
- 1711.* SI. kao gore
Av: FRIoGEoIOoDoGoDVCESoSAXOo ; kao gore
Rv: ToGROSSVS8NOVVS8DVCVM8SAXON ; kao gore
(AR, 27 mm, 2,29 g)
1712. SI. kao gore
Av: FRI8GE8IO8D8G8DVCES8SAXONI ; kao gore
Rv: ToGROSSVS8NOVVS8DVCVM8SAXON ; kao gore
(AR, 27 mm, 2,45 g)
1713. SI. kao gore
Av: FRI8GE8IO8D8G8DVCES8SAXON ; kao gore
Rv: ToGROSSVS8NOVVS8DVCVM8SAXO ; kao gore
(AR, 26,5 mm, 2,54 g)
1714. SI. kao gore
Av: FRI (rozeta) GE (rozeta) IO [] D (rozeta) G (rozeta) DVCES (rozeta) SAXON ; kao gore
Rv: ToGROSSVS (rozeta) NOVVS (rozeta) DVCVM (rozeta) SAXO; kao gore

- (AR, 26 mm, 2,75 g)
Kovnica Freiberg, kovničar Hans Hausmann (1499—1541)
1715. SI. kao gore
Av: FRIoGEoIoDoGoDVCESoSAXON ; kao gore
Rv: (dvostruki ljiljan) GROSSVSoNOVVSoDVCVMoSAXONI; kao gore (AR, 27 mm 2,44 g; Haupt, W. 1974, p. 208)
1716. SI. kao gore
Av: FRIoGEoIoDoGoDVCESoSAXONIE ; kao gore
Rv: (dvostruki ljiljan) GROSSVSoNOVVSoDVCVMoSAXON; kao gore (AR, 26,5 mm, 2,54 g)
1717. SI. kao gore
Av: FRIoGEoIoDoGoDVCESoSAXONIE ; kao gore
Rv: kao br. 1715 (AR, 27 mm ; 2,69 g)
1718. SI. kao gore
Av: kao gore
Rv: (dvostruki ljiljan) GROSSVSoNOVVSoDVCVMoSAXONIE ; kao gore (AR, 26 mm, 2,52 g)
- Neodređena kovnica
1719. SI. kao gore (finiji rad)
Av: FRI (rozeta) GE (rozeta) IO (rozeta) D (rozeta) G (rozeta) DVCES (rozeta) SAXO (rozeta) ; kao gore
Rv: GROSSVS8NOVVS8DVCVM8-SAXONI ; kao gore (AR, 27 mm, 2,50 g)
1720. SI. kao gore (grublji rad)
Av: FRIoGEoIoDoGoDVCESoSAX ; kao gore
Rv: ?GROSSVSoNOVVSoDVCVMoSAXO; kao gore (AR, 27 mm, 2,55 g)
1721. SI. kao gore
Av: FRI (rozeta) GE (rozeta) E (rozeta) IO (rozeta) [] DVCES (rozeta) SAXO ; kao gore
Rv: dvostruki kov (AR, 26,5 mm, 2,67 g)
- Friedrich III, Johann i Georg (1508—1525)
Kovnica Annaberg, kovničar Heinrich Stein (1499_1511)
1722. SI. kao gore
Av: FRIoIoGEoDoGoDVCESoSAXONIE ; kao gore
Rv: (zvijezda) GROSSVSoNOVVSoDVCVMoSAXON ; kao gore (AR, 27 mm, 2,48 g; Haupt, W. 1974, p. 209)
1723. SI. kao gore
Av: FRIoIoGEoDoGoDVCESoSAXONIE ; kao gore
Rv: (zvijezda) GROSSVSoNOVVSoDVCVMoSAXONIE ; kao gore (AR, 27 mm, 2,32 g)
1724. SI. kao gore
Av: FRIoIoGEoDoGoDVCESoSAXONIE ; kao gore
- Rv: (zvijezda) GROSSVS0NOVVS0DVCVMoSAXON ; kao gore (AR, 27 mm, 2,28 g)
- 1725.* SI. kao gore
Av: FRIoIoGEoDoGoDVCESoSAXONIE ; kao gore
Rv: (zvijezda) GROSSVSoNOVVSoDVCVMoSAXONIE ; kao gore (AR, 27 mm, 2,88 g)
1726. Kao gore (AR, 27 mm, 2,40 g)
1727. Kao gore (AR, 27,5 mm, 2,47 g)
Kovnica Annaberg, kovničar Albrecht v. Schreibersdorf (1512—1523)
1728. SI. kao gore
Av: FRIoIoGEoDoGoDVCESoSAX ; kao gore
Rv: +GROSSVS0NOVVS0DVCVM0-SAX ; kao gore (AR, 26 mm, 2,64 g; Haupt, W. 1974, p. 209)
1729. Kao gore (AR, 26 mm, 2,80 g)
1730. Kao gore (AR, 27 mm, 2,75 g)
1731. Kao gore (AR, 26,5 mm, 2,55 g)
1732. Kao gore (AR, 27 mm, 2,42 g)
1733. Kao gore (AR, 27 mm, 2,64 g)
1734. Kao gore (AR, 27 mm, 2,60 g)
1735. SI. kao gore (AR, 26 mm, 2,58 g)
1736. SI. kao gore (AR, 27 mm, 2,39 g)
1737. SI. kao gore (AR, 26,5 mm, 2,52 g)
1738. Kao gore (AR, 7 mm, 2,50 g)
1739. Kao gore (AR, 27 mm, 2,55 g)
1740. Kao gore (AR, 26,5 mm, 2,71 g)
1741. Kao gore (AR, 26 mm, 2,65 g)
1742. Kao gore (AR, 28 mm, 2,71 g)
1743. Kao gore (AR, 27 mm, 2,53 g)
1744. Kao gore (AR, 27 mm, 2,45 g)
1745. Kao gore (AR, 27 mm, 2,35 g)
- J746. Kao gore CAR, 27,5 mm, 2,37 g)
1747. Kao gore (AR, 27,5 mm, 2,38 g)
1748. Kao gore (AR, 27,5 mm, 2,70 g)
1749. Kao gore (AR, 27 mm, 2,67 g)
1750. Kao gore (AR, 28 mm, 2,52 g)
1751. Kao gore (AR, 26 mm, 2,20 g)
1752. Kao gore (AR, 27 mm, 2,63 g)
1753. Kao gore (AR, 27 mm, 2,62 g)
1754. Kao gore (AR, 26,5 mm, 2,79 g)
1755. Kao gore (AR, 27 mm, 2,22 g)
1756. Kao gore (AR, 26 mm, 2,65 g)
1757. SI. kao gore (AR, 26 mm, 2,32 g)
1758. Kao gore (AR, 26 mm, 2,62 g)
1759. Kao gore (AR, 27 mm, 2,61 g)
1760. SI. kao gore
Av: FRIoIoGEoDoGoDVCESoSAS (sic!); kao gore
Rv: si. kao gore (AR, 26,5 mm, 2,72 g)
1761. Kao gore (AR, 27 mm, 2,47 g)
1762. SI. kao br. 1749 (AR, 26,5 mm, 2,56 g)
1763. SI. kao gore
Av: FRIoIoGEoDoGoDVCESoSAX ; kao gore
Rv: + GROSSVSoNOVVSoDVCVMoSAXO ; kao gore (AR, 27 mm, 2,71 g)
1764. Kao gore (AR, 27 mm, 2,56 g)
1765. Kao gore (AR, 27,5 mm, 2,36 g)
1766. Kao gore (AR, 27 mm, 2,14 g)

1767. Kao gore (AR, 27,5 mm, 2,67 g)
 1768. Kao gore (AR, 27,5 mm, 2,67 g)
 1769. Kao gore (AR, 28 mm, 2,57 g)
 1770. Kao gore (AR, 26,5 mm, 2,76 g)
 1771. Kao gore (AR, 27 mm, 2,84 g)
 1772. Kao gore (AR, 28 mm, 2,70 g)
 1773. Kao gore (AR, 27 mm, 2,46 g)
 1774. Kao gore (AR, 27,5 mm, 2,72 g)
 1775. SI. kao gore (AR, 27 mm, 2,56 g)
 1776. Kao gore (AR, 27 mm, 2,74 g)
 1777. SI. kao gore
 Av: FRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAX ;
 kao gore
 Rv: +GROSSVS0NOVVS0DVCVM0-
 SAX ; kao gore
 1778. SI. kao br. 1763 (AR, 26,5 mm, 2,25 g)
 (AR, 27 mm, 2,43 g)
 1779. SI. kao gore
 Av: si. kao br. 1777
 Rv: +GROSSVS0NOVVS0DVCVM0-
 SAXONI ; kao gore
 (AR, 27 mm, 2,20 g)
 1780. SI. kao gore
 Av: FRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAXO ;
 si. kao gore
 Rv: +GROSSVS0NOVVS0DVCVM0-
 SAX ; kao gore
 (AR, 27,5 mm, 2,62 g)
 1781. SI. kao gore
 Av: FRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAXOo
 ; kao gore
 Rv: kao gore
 (AR, 27 mm, 2,39 g)
 1782. SI. kao gore (AR, 27 mm, 2,70 g)
 1783. SI. kao gore
 Av: FRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAXO ;
 kao gore
 Rv: +GROSSVS0NOVVS0DVCVM0-
 SAXO ; kao gore
 1784. Kao gore (AR, 27,5 mm, 2,70 g)
 1785. Kao gore (AR, 28 mm, 2,42 g)
 1786. SI. kao gore
 Av: oFRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAXO
 ; kao gore
 Rv: kao gore
 (AR, 28 mm, 2,54 g)
 1787. SI. kao br. 1783 (AR, 26 mm, 2,30 g)
 1788. Kao gore (AR, 28 mm, 2,66 g)
 1789. Kao gore (AR, 26 mm, 2,59 g)
 1790. SI. kao br. 1780 (AR, 26 mm, 2,72 g)
 1791. SI. kao br. 1783 (AR, 26,5 mm, 2,62 g)
 1792. SI. kao gore
 Av: FRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAXOo
 ;kao gore
 Rv: +GROSSVS0NOVVS0DVCVM0-
 SAXO; kao gore
 (AR, 27 mm, 2,54 g)
 1793. SI. kao gore
 Av: OFRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAXOo
 ;kao gore
 Rv: +GROSSVS0NOVVS0DVCVM0-
 DVCVMoSAXON (obrnuto) OVVS0-
 DVCVMoSAXON (obrnuto) ; kao
 gore
 (AR, 27,5 mm, 2,50 g)
 1794. Kao gore (AR, 27,5 mm, 2,47 g)
 1795. SI. kao gore
 Av: kao gore
 Rv: 4-GROSSVS0N (obrnuto) OVVS0-
 DVCVMoSAXON (obrnuto)o ; kao
 gore
 (AR, 27,5 mm, 2,39 g)
 1796. SI. kao gore
 Av: FRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAXO ;
 kao gore
 Rv: +GROSS VS0NOV VS0D VCVMo-
 SAXON ; kao gore
 (AR, 27 mm, 2,47 g)
 1797. Kao gore (AR, 27 mm, 2,68 g)
 1798. SI. kao gore
 Av: FRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAXO ;
 kao gore
 Rv: +GROSSVS0NOVVS0DVCVM0-
 SAXONI ; kao gore
 (AR, 27,5 mm, 2,57 g)
 1799. Kao gore (AR, 27,5 mm, 2,48 g)
 1800. SI. kao gore
 Av: OFRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAXO-
 SAXOo ;kao gore
 Rv: +GROSSVS0NOVVS0DVCVMo-
 SAXONI ; kao gore
 (AR, 27 mm, 2,64 g)
 1801. Kao gore (AR, 27,5 mm, 2,34 g)
 1802. SI. kao gore
 Av: FRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAXON
 ; kao gore
 Rv: +GROSSVS0NOVVS0DVCVM0-
 SAXON ; kao gore
 (AR, 27 mm, 2,69 g)
 1803. SI. kao gore (AR, 27 mm, 2,63 g)
 1804. SI. kao gore
 Av: FRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAXON
 ; kao gore
 Rv: +GROSSVS0NOVVS0DVCVM0-
 SAXONIE ; kao gore
 (AR, 27,5 mm, 2,50 g)
 1805. SI. kao gore (AR, 26 mm, 2,54 g)
 1806. SI. kao gore
 Av: FRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAXO-
 NI ;kao gore
 Rv: +GROSSVS0NOVVS0DVCVMo-
 SAXO ; kao gore
 (AR, 27 mm, 2,20 g)
 1807. SI. kao gore
 Av: kao gore
 Rv: kao br. 1800
 (AR, 27,5 mm, 2,36 g)
 1808. SI. kao gore
 Av: si. kao gore
 Rv: +GROSSVS0NOVVS0DVCVM0-
 SAXONIE ; kao gore
 (AR, 27 mm, 2,44 g)
 Kovnica Buchholz
 1809. SI. kao gore
 Av: FRIOOoGEOoDoGoDVCESSAX ;
 kao gore
 Rv: TGROSSVS0NOVVS0DVCVM0-
 SAX ; kao gore
 (AR, 28 mm, 2,50 g)
 1810. Kao gore (AR, 27 mm, 2,71 g)
 1811. Kao gore (AR, 27 mm, 2,59 g)
 1812. SI. kao gore (AR, 26 mm, 2,74 g)
 1813. SI. kao gore
 Av: kao gore

- Rv: ToGROSSVSoNOVVS0DVCVMo-SAX ; kao gore
(AR, 27 mm, 2,75 g)
1814. Kao gore (AR, 26,5 mm, 2,63 g)
1815. SI. kao gore
Av: kao gore
Rv: ToGROSSVSoNOVVS0DVCVMo-SAXo ; kao gore
(AR, 26,5 mm, 2,30 g)
1816. SI. kao gore
Av: FRIOIoGEoDoGoDVCESoSAX ; kao gore
Rv: TGROSSVSoNOWSoDVCVMo-SAXO ; kao gore
(AR, 27,5 mm, 2,54 g)
1817. SI. kao gore (AR, 26 mm, 2,77 g)
1818. Kao gore (AR, 27,5 mm, 2,81 g)
1819. SI. kao gore
Av: kao gore
Rv: TRGOSSVSoN (obrnuto) OVVS0DVCVMoSAXO ; kao gore
(AR, 28 mm, 2,67 g)
1820. SI. kao gore
Av: FRIOIoGEoDoGoDVCESoSAX ; kao gore
Rv: ToGROSSVSoNOVVS0DVCVMo-SAXO ; kao gore
(AR, 26 mm, 2,44 g)
1821. SI. kao gore (AR, 27 mm, 2,75 g)
1822. SI. kao gore
Av: kao gore
Rv: TGROSSVSoNOVVS0DVCVMo-SAXONI ; kao gore
(AR, 27,5 mm, 2,75 g)
1823. SI. kao gore
Av: si. kao gore
Rv: ToGROSSVSoNOVVS0DVCVMo-SAXO ; kao gore
(AR, 27 mm, 2,52 g)
1824. SI. kao gore
Av: FRIOIoGEoDoGoDVCESoSAXO ; kao gore
Rv: TGROSSVSoNOVVS0DVCVMo-SAX ; kao gore
(AR, 27 mm, 2,5 g)
1825. Kao gore (AR, 28 mm, 2,46 g)
1826. *ICar, sur-p, CAR, 28 mm, 2,22 g*
1827. Kao gore (AR, 27 mm, 2,55 g)
1828. Kao gore (AR, 27,5 mm, 2,73 g)
1829. SI. kao gore
Av: FRIOIoGEoDoGoDVCESoSAXO ; kao gore
Rv: TGROSSVSoNOVVS0DVCVMo-SAXO ; kao gore
(AR, 27 mm, 2,59 g)
1830. Kao gore (AR, 28 mm, 2,27 g)
1831. Kao gore (AR, 27,5 mm, 2,64 g)
1832. SI. kao gore (AR, 27 mm, 2,61 g)
1833. SI. kao gore (AR, 27 mm, 2,62 g)
1834. SI. kao gore (AR, 26 mm, 2,66 g)
1835. SI. kao gore (AR, 27 mm, 2,45 g)
1836. SI. kao gore
Av: si. kao gore
Rv: TGROSSVSoNOVVS0DVCVMo-SAXON ; kao gore
(AR, 26,5 mm, 2,64 g)
1837. SI. kao gore
- Av: FRIOIoGEoDoGoDVCESoSAXO ; kao gore
Rv: TGROSSVSoNOVVS0DVCVMo-SAXONI ; kao gore
(AR, 27 mm, 2,56 g)
1838. Kao gore (AR, 27 mm, 2,47 g)
1839. Kao gore (AR, 27 mm, 2,60 g)
1840. SI. kao gore
Av: FRIOIoGEoDoGoDVCESoSAXON ; kao gore
Rv: TGROSSVSoOVVS (sic) o DVCVMoSAXON ; kao gore
(AR, 27,5 mm, 2,68 g)
1841. SI. kao gore (AR, 27,5 mm, 2,64 g)
1842. SI. kao gore
Av: si. kao gore
Rv: ToGROSSVSoNOVVS0DVCVMo-SAXONI ; kao gore
(AR, 27 mm, 2,44 g)
1843. SI. kao gore
Av: FRIOIoGEoDoGoDVCESoSAXON ; kao gore
Rv: ToGROSSVSoNOVVS0DVCVMo-SAXONIE ; kao gore
(AR, 27 mm, 2,65 g)
1844. SI. kao gore (AR, 27 mm, 2,44 g)
1845. SI. kao gore
Av: FRIOIoGEoDoGoDVCESoSAXONI ; kao gore
Rv: TGROSSVSoNOVVS0DVCVMo-SAXO ; kao gore
(AR, 27 mm, 2,40 g)
1846. SI. kao gore
Av: si. kao gore
Rv: ToGROSSVSoNOVVS0DVCVMo-SAXON ; kao gore
(AR, 28 mm, 2,42 g)
1847. SI. kao gore (AR, 27 mm, 2,50 g)
1848. SI. kao gore
Av: FRIOIoGEoDoGoDVCESoSAXONI ; kao gore
Rv: TGROSSVSoNOVVS0DVCVMo-SAXONI ; kao gore
(AR, 27 mm, 2,52 g)
1849. SI. kao gore (AR, 26 mm, 2,53 g)
1850. SI. kao gore
Av: kao gore
Rv: ToGROSSVSoNOVVS0DVCVMo-SAXONIE ; kao gore
(AR, 27,5 mm, 2,67 g)
1851. SI. kao gore
Av: FRIOIoGEoDoGoDVCESoSAXONIE ; kao gore
Rv: ToGROSSVSoNOVVS0DVCVMo-SAXONIE ; kao gore
(AR, 27 mm, 2,35 g)
- Kovnica Freiberg: kovničar Hans Hausmann (1499—1541)
1852. SLkao gore
Av: 0FRIOIoGEoDoGoDVCESoSAXO ; kao gore
Rv: (dvostruki ljiljan) GROSSVSoNOVVS0DVCVMoSAXON ; kao gore
(AR, 27,5 mm, 2,40 g; Haupt, W. 1974, p. 209)
1853. SI. kao gore

- Av: FRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAXON
; kao gore
Rv: (dvostruki ljljan) GROSSVSoNO-
VVSoDVCVMoSAXON; kao gore
(AR, n27 mm, 2,58 g)
1854. Kao gore (AR, 27 mm, 2,54 g)
1855. Kao gore (AR, 27 mm, 2,65 g)
1856. SI. kao gore
Av: si. kao gore
Rv: (dvostruki ljljan) GROSSVSoNO-
VVSoDVCVMoSAXONI ; kao go-
re
(AR, 27 mm, 2,59 g)
1857. Kao gore (AR, 27,5 mm, 2,68 g)
1858. SI. kao gore
Av: kao gore
Rv: (dvostruki ljljan) GROSSVSoNO-
VVSoDVCVMoSAXONIE ; kao
gore
(AR, 27 mm, 2,49 g)
1859. SI. kao gore
Av: FRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAXO-
NI ; kao gore
Rv: (dvostruki ljljan) GROSSVSoNO-
VVSoDVCVMoSAXONI ; kao gore
(AR, 27,5 mm, 2,60 g)
1860. SI. kao gore (AR, 27 mm, 2,41 g)
1861. SI. kao gore
Av: FRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAXO-
NI ; kao gore
Rv: (dvostruki ljljan) GROSSVSoNO-
VVSoDVCVMoSAXONIE ; kao go-
re
(AR, 28 mm, 2,54 g)
1862. SI. kao gore
Av: FRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAXO-
NIE ; kao gore
Rv: si. kao gore
(AR, 27 mm, 2,55 g)
1863. Kao gore (AR, 26 mm, 2,70 g)
1864. Kao gore (AR, 27,5 mm, 2,53 g)
Kovnica Freiberg; kovničar Hans Hausmann
(1499-1541)
1865. SI. kao gore
Av: FRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAXO ;
kao gore
Rv: (stilizirani dvostruki ljljan) GROS-
SVSoNOVVSoDVCVMoSAXO
; kao gore
(AR, 27 mm, 2,74 g)
1866. SI. kao gore
Av: n FRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAX ;
kao gore
Rv: (ljljan: 4 kružnice) GROSSVSo-
NOVVSoDVCVMoSAX ; kao gore
(AR, 28 mm, 2,57 g)
1867. Kao gore (AR, 27 mm, 2,38 g)
1868. Kao gore (AR, 28 mm, 2,50 g)
1869. Kao gore (AR, 27 mm, 2,57 g)
1870. Kao gore (AR, 27 mm, 2,68 g)
1871. Kao gore (AR, 27 mm, 2,48 g)
1872. SI. kao gore (AR, 27 mm, 2,55 g)
1873. SI. kao gore (AR, 26 mm, 2,75 g)
1874. Kao gore (AR, 26 mm, 2,43 g)
1875. SI. kao gore
Av: FRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAXO ;
kao gore
- Rv: si. kao gore
(AR, 27 mm, 2,47 g)
1876. Kao gore (AR, 27 mm, 2,42 g)
1877. Kao gore (AR, 27,5 mm, 2,54 g)
1878. Kao gore (AR, 26,5 mm, 2,64 g)
1879. SI. kao gore
Av: FRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAX
; kao gore
Rv: (4 kružnice) GROSSVSoNOVVSo-
DVCVMoSAXO ; kao gore
(AR, 28 mm, 2,69 g)
1880. Kao gore (AR, 27,5 mm, 2,75 g)
1881. Kao gore (AR, 26,5 mm, 2,48 g)
1882. Kao gore (AR, 27 mm, 2,47 g)
1883. Kao gore (AR, 27 mm, 2,47 g)
1884. SI. kao gore (AR, 27 mm, 2,67 g)
1885. SI. kao gore (AR, 27 mm, 2,52 g)
1886. Kao gore (AR, 27 mm, 2,75 g)
1887. SI. kao gore (AR, 26,5 mm, 2,55 g)
1888. Kao gore (AR, 27 mm, 2,47 g)
1889. SI. kao gore (AR, 26,5 mm, 2,60 g)
1890. SI. kao gore (AR, 26 mm, 2,85 g)
1891. Kao gore (AR, 26,5 mm, 2,45 g)
1892. SI. kao gore
Av: FRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAXO ;
kao gore
Rv: si. kao gore
(AR, 27,5 mm, 2,59 g)
1893. Kao gore (AR, 27 mm, 2,60 g)
1894. Kao gore (AR, 27 mm, 2,61 g)
1895. SI. kao gore (AR, 27 mm, 2,26 g)
1896. SI. kao gore
Av: oFRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAXO
; kao gore
Rv: (4 kružnice) GROSSVSoNOVVSo-
NOVVSoDVCVMoSAXO ; kao go-
re
(AR, 26,5 mm, 2,65 g)
1897. SI. kao br. 1892 (AR, 28 mm, 2,50 g)
1898. Kao gore (AR, 27 mm, 2,29 g)
1899. Kao gore (AR, 28 mm, 2,52 g)
1900. SI. kao br. 1896 (AR, 27 mm, 2,47 g)
1901. SI. kao gore
Av: FRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAXO ;
; kao gore
Rv: (4 kružnice) GROSSVSoNOVVSo-
DVCVMoSAXONI ; kao gore
(AR, 26 mm, 2,50 g)
1902. SI. kao gore (AR, 26,5 mm, 2,50 g)
1903. SI. kao gore
Av: FRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAXON
; kao gore
Rv: (4 kružnice) GROSSVSoNOVVSo-
DVCVMoSAXON ; kao gore
(AR, 26 mm, 2,65 g)
1904. SI. kao gore (AR, 27 mm, 2,66 g)
1905. SI. kao gore
Av: FRIOOoGEOoDoGoDVCESo-
SAXONI ; kao gore
Rv: (4 kružnice) GROSSVSoNOVVSo-
DVCVMoSAXONI8 ; kao gore
(AR, 27 mm, 2,57 g)
Kovnica Schneeberg; kovničar Andreas Func-
ke (1501-)
1906. SI. kao gore
Av: FRIOOoGEOoDoGoDVCESoSAX ;
kao gore

- Rv: XGROSSVSoNOVVS0DVCVMO-SAX ; kao gore
(AR, 26,5 mm, 2,65 g)
1907. Kao gore (AR, 27 mm, 2,51 g)
1908. Kao gore (AR, 26 mm, 2,46 g)
1909. Kao gore (AR, 27 mm, 2,57 g)
1910. SI. kao gore (AR, 26,5 mm, 2,40 g)
1911. SI. kao gore
Av: kao gore
Rv: XGROSSVSoNOVVS0DVCVMO-SAXON ; kao gore
(AR, 27 mm, 2,65 g)
1912. SI. kao gore
Av: FRIOIoGEoDoGoDVCESoSAXO ; kao gore
Rv: XGROSSVSoNOVVS0DVCVMO-SAXO ; kao gore
(AR, 27 mm, 2,68 g)
1913. Kao gore (AR, 27,5 mm, 2,75 g)
1914. Kao gore (AR, 27,5 mm, 2,67 g)
1915. Kao gore (AR, 27 mm, 2,65 g)
1916. SI. kao gore (AR, 27,5 mm, 2,54 g)
1917. SI. kao gore (AR, 28 mm, 2,52 g)
1918. SI. kao gore (AR, 27 mm, 2,65 g)
1919. SI. kao gore
Av: si. kao gore
Rv: XGROSSVSoNOVVS0DVCVMO-SAXON ; kao gore
(AR, 27 mm, 2,35 g)
1920. SI. kao gore (AR, 26,5 mm, 3,20 g)
1921. SI. kao gore
Av: FRIOIoGEoDoGoDVCESoSAXON ; kao gore
Rv: XGROSSVSoNOVVS0DVCVMO-SAXONI ; kao gore
(AR, 27 mm, 2,52 g)
1922. SI. kao gore
Av: FRIOIoGEoDoGoDVCESoSAXONI ; kao gore
Rv: XGROSSVSoNOVVS0DVCVMO-SAXONI ; kao gore
(AR, 27 mm, 2,55 g)
1923. SI. kao gore (AR, 27 mm, 2,48 g)
1924. SI. kao gore
Av: FRIOIoGEoDoGoDVCESoSAXONI ; kao gore
Rv: XGROSSVSoNOVVS0DVCVMO-SAXONIE ; kao gore
(AR, 27 mm, 2,50 g)
1925. Groš 1525
Av: FRIOIoGEoDoGoDVCESoSAXOo15Z5o ; kao gore
Rv: XoGROSSVSoNOVVS0DVCVMO-SAXONIo ; kao gore
(AR, 27 mm, 2,48 g; Haupt, W. 1974, p. 209)
- Neodređena kovnica
1926. SI. kao br. 1722
Av: FRIOIoGEoDoGoDVCESoSAXON ; kao gore
Rv:]GROSSVSoNOVVS0DVCVMO-SAXONI ; kao gore
(AR, 26,5 mm, 2,70 g)
- Johann der Beständige (1525—1532)
Kovnica Zwickau
- 1927,* Groš bez godine
- Av: IOANNES • ELECTOR • FIERI • • FECIT ; grb s ukrštenim mačevima
- Rv: MONETA • NOVA • DVCIS • SAXONIAE • X • ; grb Saske
(AR, 25,5 mm, 2,74 g; Haupt, W. 1974, p. 210)
- Johann i Georg (1525—1530)
Kovnica Annaberg, kovničar Melchior Irmsch (1523—1533)
1928. Groš bez godine
Av: oIOANoELECTOR&GEORoFIoFo; koso položeni grb s mačevima
Rv: (trolist) 0GROSSVS0NOVVS0DVCVMOsAXO ; koso položeni saski grb.
(AR, 24,5 mm, 2,39 g; Haupt, W. 1974, p. 211)
1929. SI. kao gore
Av: 0IOAN0ELECTOR0ET0GEOR0FIFE ; kao gore
Rv: (trolist) GROSSSVSoNOVVS0DVCVMOsAX ; kao gore
(AR, 25 mm, 2,74 g)
1930. SI. kao gore
Av: IOAN0ELECTOR0ET0GEOR0FIF ; kao gore
Rv: (trolist) 0GROSSVS0NOVVS0DVCVMOsAXO ; kao gore
(AR, 24,5 mm, 2,42 g)
1931. Kao gore (AR, 25,5 mm, 2,44 g)
1932. SI. kao gore
Av: IOAN0ELECTOR0ET0GEOR0FIEoFE ; kao gore
Rv: (trolist) GROSSSVSoNOVVS0DVCVMOsAX ; kao gore
(AR, 25 mm, 2,57 g)
1933. SI. kao gore
Av: 0IOAN8ELECTOR8ET8GEOR8FIE8FE ; kao gore
Rv: (trolist) GROSSVS0NOVVS0DVCVMOsAX ; kao gore
(AR, 25 mm, 2,62 g)
1934. SI. kao gore
Av: si. kao gore
Rv: (trolist) 8GROSSVS8NOVVS8DVCVM8SAX ; kao gore
(AR, 25 mm, 2,54 g)
- 1935.* SI. kao gore
Av: 0IOAN0ELECTOR0ET0GEOR0FIEoFE ; kao gore
Rv: (trolist) 0GROSSVS0NOVVS0DVCVMOsAXO ; kao gore
(AR, 24,5 mm, 2,54 g)
1936. SI. kao gore
Av: 0IOAN0ELECTOR0&0GEOR0FIEoFE ; kao gore
Rv: (trolist) GROSSVSoNOVVS0DVCVMOsAXO ; kao gore
(AR, 23,5 mm, 2,28 g)
1937. SI. kao gore
Av: kao br. 1933
Rv: kao br. 1936
(AR, 25 mm, 2,07 g)
- Kovnica Buchholz
1938. SI. kao gore

- Av: 0IOAN0ELECTOR0ET0GEOR0-FIEoFE ; kao gore
Rv: ToGROSSVSoNOVVSoDVCVMoSAX ; kao gore
(AR, 25 mm, 2,65 g)
1939. SI. kao gore
Av: kao gore
Rv: ToGROSSVSoNOVVSoDVCVMoSAXO ; kao gore
(AR, 26 mm, 2,34 g)
1940. SI. kao br. 1938 (AR, 25 mm, 2,50 g)
- 1941.* SI. kao gore
Av: IOHANoELEC0EToGEORoFIEoRIoFECE ; kao gore
Rv: ToGROSSVSoNOVVSoDVCVMoSAXOo ; kao gore
(AR, 25 mm, 2,64 g)
1942. Groš 1528
Av: IOAN0ELEC0ET0GEOR0FIERIoFECE ; kao gore
Rv: TGROSSVSoNOVVSoDVCVMoSAXOoZ8 ; kao gore
(AR, 25,5 mm, 2,33 g)
Kovnica Freiberg; kovničar Hans Hausmann (1499—1541)
1943. Groš bez godine
Av: IOANoELEC0EToGEORoFIEoFEo ; kao gore
Rv: (dvostruki ljljan) GROSSVSoNOVVSoDVCVMoSAX ; kao gore
(AR, 25 mm, 2,34 g; Haupt, W. 1974, p. 211)
1944. SI. kao gore
Av: kao gore
Rv: (dvostruki ljljan) GROSSVSoNOVVSoDVCVMoSAXO ; kao gore
(AR, 25 mm, 2,59 g)
1945. SI. kao gore (AR, 24,5 mm, 2,35 g)
1946. SI. kao gore
Av: oIOANoELECTORoEToGEORoFIEoFo ; kao gore
Rv: (dvostruki ljljan) 0GROSSVSoNOVVSoDVCVMoSAX ; kao gore
(AR, 25 mm, 2,44 g)
1947. SI. kao gore
Av: kao gore
Rv: (dvostruki ljljan) 0GROSSVSoNOVVSoDVCVMoSAXO ; kao gore
(AR, 25 mm, 2,48 g)
1948. SI. kao gore
Av: 0IOAN0ELECTOR0ET0GEOR0FIEoFEo ; kao gore
Rv: (dvostruki ljljan) GROSSVSoDVCVMoSAX ; kao gore
(AR, 24,5 mm, 2,79 g)
1949. SI. kao gore
Av: oIOANoELECTORo&oGEORoFIEoFEo ; kao gore
Rv: (dvostruki ljljan) GROSSVSoNOVVSoDVCVMoSAX ; kao gore
(AR, 25 mm, 2,68 g)
1950. SI. kao gore
Av: IOANoELEC0EToGEORoFIEoFEo ; kao gore
Rv: (dvostruki ljljan) GROSSVSoNOVVSoDVCVMoSAX ; kao gore
(AR, 25 mm, 2,54 g)
1951. SI. kao gore (AR, 24,5 mm, 2,70 g)
1952. Kao gore (AR, 25 mm, 2,72 g)
1953. SI. kao gore (AR, 25 mm, 2,39 g)
1954. SI. kao gore
Av: 0IOAN8ELECTOR8ET8GEOR8FIEo8FE ; kao gore
Rv: si. kao gore
(AR, 25 mm, 2,27 g)
1955. SI. kao gore (AR, 26 mm, 2,60 g)
1956. SI. kao gore
Av: IOAN0ELECTOR0&0GEOR0-FIEoF ; kao gore
Rv: (dvostruki ljljan) GROSSVSoNOVVSoDVCVMoSAXO ; kao gore
(AR, 24,5 mm, 2,47 g)
1957. SI. kao gore
Av: IOAN0ELECTOR0ET0GEOR0FIEoFE0 ; kao gore
Rv: (dvostruki ljljan) GROSSVSoNOVVSoDVCVMoSAXO ; kao gore
(AR, 24 mm, 2,44 g)
1958. SI. kao gore
Av: kao br. 1954
Rv: (dvostruki ljljan) 8GROSSVS8NOVV8DVCVM8SAXO ; kao gore
(AR, 26 mm, 2,47 g)
1959. Kao gore (AR, 25 mm, 2,55 g)
Kovnica Schneeberg, kovničar Sebastian Funcke (1525—1569)
1960. SI. kao gore
Av: IOAN0ELECTOR0ET0GEOR0FIEoF ; kao gore
Rv: XGROSSVSoNOVVSoDVCVMoSAXO ; kao gore
(AR, 24,5 mm, 2,30 g)
1961. SI. kao gore
Av: 0IOAN0ELECTOR0ET0GEOR0-FIEoFE0 ; kao gore
Rv: XGROSSVSoNOVVSoDVCVMoSAX ; kao gore
(AR, 25 mm, 2,52 g)
Georg ber Bärtige (1500—1530—1533—1539)
Kovnica Annaberg, kovničar Melchior Irmsch (1523—1527—1533)
1962. Groš 1530
Av: (trolist) NAVV0GR0HERZOG0GEORGoZUoSAXo ; koso položeni grbovni štit Saske s plaštem i šljemom.
Rv: NOCH0DEM0ALTEN0SCHROT0-VoKORol530 ; koso položeni grbovni štit s lavom koji se propinje na l.; sa šljemom i plaštem, na perjanici glava dvorske lude.
(AR, 24,5 mm, 2,63 g; Haupt, W. 1974, p. 212)
1963. Groš 1532
Av: (trolist) NAVVoGROSoHERZOG0GEORoZUoSAX ; kao gore
Rv: NACH0DE0ALTEN0SCHROT0V0-Kol53Z ; kao gore
(AR, 24,5 mm, 2,63 g)
1964. Groš bez godine
Av: (Trolist) NAWoGROSoHERZOG0-GEORGoZUoSAX ; kao gore
Rv: NACH0DEM0ALTEN0SCHROT0-VoKO ; kao gore.
(AR, 24 mm, 2,51 g)

1965. Jednostrani pfenig bez godine
Av: dva grbovna štita, l. Saske, d. lav koji se propinje na l.; gore: G; dolje trolist
(AR, 15 mm, 0,28 g; Haupt, W. 1974, p. 212)
- Kovnica Freiberg, kovničar Hans Hausmann (1499—1541)
1966* Groš 1531
Av: (dvostruki ljiljan) NAWoGR0So-HERZOG0GEOR0ZU0SAX; kao br. 1952
Rv: NACHoDEMoALTENoSCHROTo-VoKol531; kao br. 1962
(AR, 25 mm, 2,78 g; Haupt, W. 1974, p. 212)
1967. Groš 1532
Av: (dvostruki ljiljan) NAWoGROSo-HERZOG0GEOR0ZU0SAX; kao gore
Rv: NACHoDEoALTENoSCHROTo-VoKol53Z; kao gore
(AR, 24,5 mm, 2,52 g)
- Bez oznake kovnice
1968. Groš 1530
Av: NAVVEoGROSoHERZOG0GEORo-ZU0SAXo; kao gore
Rv: NACHoDEMoALTENoSCHROTo-VoKORol530; kao gore
(AR, 25,5 mm, 2,33 g); Haupt, W. 1974, p. 212)
1969. Groš 1531
Av: NAWoGRoHERZOG0GEOR0ZU0SAX; kao gore
Rv: NACHoDEMoALTENoSCHROTo-VoKol531; kao gore
(AR, 23 mm, 2,57 g)
1970. Groš, godina nečitka
Av: NAWoGROSoHERZOG0GEORo-ZU0SAX; kao gore
Rv: NACHoDEMoALTENoSCHROTo-VoK(; kao gore
(AR, 24 mm, 2,44 g)
- Johann Friedrich der Grossmitige i Georg (1534—1539)
Kovnica Annaberg, kovničar Wolf Hiinerkopf (1533—1539)
1971. Groš 1534
Av: 8IOHANFRIDoELEC0DVXoSAXOoFIEoF; grbovni štiti s ukrštenim mačevima, sa šljemom na l. perjanicom i plaštem.
Rv: (zvijezda s križem gore) GEORGIVSoDVXoSAXoFIERIoFol534; tri grbovna štita, gore Saske, dolje l. lav se propinje na d.; l. lav se propinje na l.
(AR, 24 mm, 2,80 g; Haupt, W. 1974, p. 214)
- 1972.* SI. kao gore
Av: 8IOHANFRIoELEC0DVXoSAXOoFIEoFE; kao gore
Rv: (zvijezda s križem) GEORGIVSoDVXoSAXOoFIERIoFE1534; kao gore
(AR, 24 mm, 2,35 g)
- 1973.* Jednostrani pfenig 1535
Av: dva grbovna štita, l. ukršteni mačevi Meissena, l. grb Saske; gore: 1535; dolje: oznaka kovnice (zvijezda s križem)
(AR, 15 mm, 0,22 g; Haupt, W. 1974, p. 212)
1974. Groš 1535
Av: 8IOHANFRIDoELEC0DVXoSAXOoFIEoF; kao br. 1971
Rv: (zvijezda s križem) GEORGIVSoDVXoSAXOoFIERIoF1535; kao br. 1971
(AR, 25 mm, 2,59 g)
1975. Groš 1537
Av: 8IOHANFRIDoELEC0DVXo-SAXOoFIEoF; kao gore
Rv: (zvijezda s križem) GEORGIVSoDVXoSAXOoFIEoFol537; kao gore
(AR, 25 mm, 2,65 g)
1976. SI. kao gore
Av: 8IOHANFRIDoELEC0DVXoSAXo-FIEoF; kao gore
Rv: (zvijezda s križem) GEORGIVSoDVXoSAXOoFIEoFEol537o; kao gore
(AR, 25 mm, 2,44 g)
1977. SI. kao gore
Av: kao br. 1975
Rv: si. kao gore
(AR, 24 mm, 2,37 g)
- 1978.* Groš 1538
Av: kao br. 1975
Rv: (zvijezda s križem) GEORGIVSoDVXoSAXOoFIERIoFEol538; kao gore
(AR, 25,5 mm, 2,50 g)
1979. Groš s nečitkom godinom
Av: kao br. 1976
Rv: si. kao bi. 1975
(AR, 24 mm, 2,69 g)
- Kovnica Buchholz
1980. Groš 1534
Av: IOAN FRID • ELECT • ET • GEOR • D • S; kao gore
Rv: +MONE • NOVA • EXCVSSA • ANNO1534; kao gore; dolje: T
(AR, 25 mm, 2,69 g; Haupt, W. p. 214)
- Kovnica Freiberg: kovničar Hans Hausmann (1499—1541)
1981. Groš 1534
Av: (dvostruki ljiljan) IOHANFRIDoELEC0DVXoSAXoFoF; kao gore
Rv: (dvostruki ljiljan) GEORGIVSoDVXoSAXOoFIERIoFo; kao gore; gore: 1534
(AR, 25 mm, 2,69 g; Haupt, W. 1974, p. 214)
1982. SI. kao gore (AR, 24 mm, 2,59 g)
1983. Groš 1535
Av: 8IOHANFRIDoELEC0DVXoSAXo-FIEoFE; kao gore
Rv: (dvostruki ljiljan) GEORGIVSoDVXoSAXOoFIEoF1535; kao gore
(AR, 24 mm, 2,65 g)
1984. SI. kao gore
Av: 8IOHANFRIDoELEC0DVXo-SAXOoFIEoFE; kao gore

- Rv: (dvostruki ljljan) GEORGIVSo-
DVXoSAXOOoFIERIoFEol535 ;kao
gore
(AR, 24 mm, 2,59 g)
1985. Kao gore (AR, 25 mm, 2,55 g)

SCHWABACH (BRANDENBURG-ANSBACH-BAIREUTH)

Georg der Fromme (1515—1543)

1986.* Rollbatzen 1532

Av: +GEORG (rozeta) MARCH (roze-
ta) BRAN (rozeta) 7VTTVT ; u po-
lju dva grbovna štita; gore: (ro-
zeta) 1532 (rozeta); dolje: (rozeta)
S (rozeta)

Rv: +MONET (rozeta) NOVA (rozeta)
SWOBACHNS ; jednoglavi orao,
glava na l.

(AR, 26,5 mm, 3,70)

1987. SI. kao gore (AR, 26,5 mm, 2,65 g)

1988. Rollbatzen 1534

Av: si. kao gore; gore: (rozeta) 1534
(rozeta)

Rv: kao gore

(AR, 27 mm, 3,69 g)

SCHWABACH (BRANDENBURG-FRANKEN)

Friedrich IV (1495—1515)

1989. 1/2 Schilling bez godine

Av: MEDIVS8SOLIDVS8BVRGGRAVI
; grbovni štiti s lavom koji se pro-
prinje na l., u četverolistu; dolje:
S

Rv: +MONETA8NOVA8ARGENTEA8
MINOR; jednoglavi orao.

(AR, 20 mm, 1,32 g; Fiala, E. 1903, 892,
12.950; Schrötter, F. Brandenburg-Frän-
kisches Miinzwesen I, 1927, N. 396 ff)

1990. SI. kao gore

Av: MEDIVS8SOLIDVS8BVGGRAV ;
kao gore

Rv: kao gore

(AR, 21 mm, 1,09 g)

1991. Kao br. 1989 (AR, 20 mm, 1,09 g)

1992. SI. kao gore (AR, 21,5 mm, 1,10 g)

1995. Kao gore (AR, 20 mm, 1,05 g)

1993.* Kao gore (AR, 20,5 mm, 1,22 g)

1994. Kao gore (AR, 21 mm, 1,22 g)

1996. Kao gore (AR, 20 mm, 1,14 g)

SCHWAEBISCH HALL

Maximilian I (1493—1519)

1997.* Batzen 1516

Av: +MON (obrnuto) ETA (2 rozete)
N (obrnuto) OVA (2 rozete) SWE-
BISCH (2 rozete) HAL ; dva gr-
bovna štita: l. križ, d. ruka; gore:
M • D- XVI ; dolje: (rozeta) H (ro-
zeta)

Rv: +MAXIMILIAN (obrnuto) (2 ro-
zete) ROMANOR (2 rozete) IMPRA
; dvoglavi okrunjeni orao s au-
strijskim grbom.

(AR, 28 mm, 3,62 g; Welzl v. Wellenheim
II, 141, 3408)*UGARSKA*

Matija I Korvin (1458—1490)

1998. Denar (1482—1486)

Av: +M • MATHIE • R • VNGARI ;
grbovni štiti Korvina preko rasče-
tverenog grba Ugarske, Dalmacije
itd.

Rv: • PATRON VNGARI ; Bogorodica
s Kristom; l. K, d. V/A

(AR, 16 mm, 0,40 g; Unger, E. Magvar
eremhatarozo I. Budapest 1974, 101, 565
d)

1999.* SI. kao gore (1482—1490)

Av: +M. MATHIE. R. VNGARIE ; kao
gore

Rv: PATRON VNGARI; Bogorodica s
Isusom s l. strane. l. K, d. P/(ro-
zeta)

(AR, 16 mm, 0,48 g; Unger E. 1974, 101,
566 c)

2000. SI. kao gore

Av: si. kao gore

Rv: PATRONA VNGARIE ; kao gore
(AR, 15,5 mm, 0,68 g)

2001. SI. kao gore (1482—1486)

Av: +M • MATHIE • R • HUNGAR ;
kao gore

Rv: • PATRON VNGARI ; kao br. 1998;
l. K, d. P/V

(AR, 17 mm, 0,42 g; Unger, E. 1974, 101,
565 a)

2002. SI. kao gore (1485—1490)

Av: +MONET VNGARIE ; si. kao go-
re; dolje mali grbovni štiti.

Rv: PATRO VNGARI ; kao br. 1999; l.
S, d. W

(AR, 15 mm, 0,47 g; Unger, E. 1974, 101,
569a)

POPIS LITERATURE

- Adamček, J. — I. Kampuš. Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću. Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest. Izvori za hrvatsku povijest 3. Zagreb 1976.
- Beierlein, J. P. Die Medaillen und Miinzen des Gesamthauses Wittelsbach, I. München 1901.
- Bojničić-Kninski, I. Kraljevske darovnice odnoseće se na Hrvatsku. Iz kraljevskih registarturnih knjiga »Libri regii«. *Vjesnik Hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arhiva*, 7/1905.
- CNI = Corpus nummorum italicorum, V, Roma 1914; VI, Roma 1922; VII, Roma 1915; VIII, Roma 1917; X/2, Roma 1927.
- Fiala, E. Collection Ernst Prinz zu Windischgrätz, I. Prag 1895; III, 1903.
- Haupt, W. Sächsische Miinzkunde², II. Berlin 1974.
- Haupt, W. Tabellen zur sächsischen Miinzkunde. *Arbeits- und Forschungsberichte zur S'dch-sischen Bodenkmalpflege, Beiheft 3*, Dresden 1963.
- Krug, G. Die meissnisch-sächsischen Groschen 1338 bis 1500. *Veröffentlichungen des Landesmuseums für Vorgeschichte Dresden*, Band 13, Berlin 1974.
- Klaić, N. Povijest Zagreba 1, Zagreb 1982.
- Klaić, N. Zadnji knezi Celjski v deželah sv. Krone. Celje 1982.
- Luschin v. Ebengreuth, A. Umriss einer Miinzesgeschichte der altösterreichischen Lande vor 1500. *Numismatische Zeitschrift*, N. F. 2/1909, 137-190.
- Marki, M. Die Miinzen, Medaillen und Prägungen mit Namen und Titel Ferdinand I, I-II. Prag 1896.
- Miller zu Aichholz, V.v. Oesterreichische Miinzprägungen 1519—1918. Wien 1920.
- Mirković, M. Ekonomska historija Jugoslavije. Zagreb 1968.
- Rentzmann, W. Numismatisches Legenden=Lexicon des Mittelalters und Neuzeit, I-II. Berlin 1863, 1866.
- Rentzmann, W. Numismatisches Wappen=Lexicon des Mittelalters und der Neuzeit. Berlin 1876.
- Schrötter, F.v. Brandenburg-fränkisches Miinzwesen I. 1927.
- Schrötter, F.v. Wörterbuch der Miinzkunde. Berlin/Leipzig 1930.
- Šišić, F. Acta comitialia regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae, 1= *Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, 33/1912.
- Unger, E. Magyar éremhatározó I. Budapest 1979.
- Welzl, v. Wellenheim, L. Verzeichniss der Miinz= und Medaillensammlung des — ..., I. 1845.

SKRAĆENICE

- AE — *aes* (mjed, bakar)
 AR — *argentum* (srebro)
 bk — biserna kružnica
 d — desno
 l — lijevo

NAPOMENA: tekući brojevi u katalogu označeni zvjezdicom označavaju primjerke novca reproducirane na tablama.

OPIS TABLI
TAFELNVERZEICHNIS

Tabla 1 — 6

Brojevi na tablama odgovaraju tekućim brojevima kataloga. Svi primjerci reproducirani su u mjerilu 1:1 osim brojeva 1400, 1448, 1449, 1471, 1472, 1483, 1497, 1502, 1503, 1504, 1508, 1511, 1513, 1516, 1521, 1522, 1526 i 1530 koji su za 2,5 mm manji od originala.

Tafel 1—6

Die Nummern auf den Tafeln entsprechen den Katalognummern. Alle Exemplare sind im Maasse 1:1 reproduziert, ausser den Nummern 1400, 1448, 1449, 1471, 1472, 1497, 1502, 1503, 1504, 1508, 1511, 1513, 1516, 1521, 1522, 1526, und 1530, die um 2,5 mm verkleinert wurden.

Tabla 6

A — kositrena čutura, visina 195 mm; B — željezna kopča izgubljene kutije, zatvorena čavlom, visina 56 mm.

Tafel 6

Feldflasche aus Zinn, Höhe 195 mm; B — Schloss der verschollenen Eisenschachtel; Höhe 56 mm.

ZUSAMMENFASSUNG
MUNZENFUNDE AUS KROATIEN

IV

DER SCHATZ VON SILBERMÜNZEN DES 14-16. JAHRHUNDERTS AUS
TKALCI

Am Sonntag, dem 28. September 1982, gingen zwei Arbeiter eines Bauunternehmens aus Krapina in der Nähe des Dorfes Tkalci spazieren. Dort befindet sich ein Wäldchen, genau oberhalb der weltbekannten paläolithischen Fundstätte Hušnjakovo bei Krapina liegend, und in dem Wäldchen die Ruinen der gotischen, später barokisierten und öfters umgebauten Kapelle der Heiligen drei Könige. Eine Spalte in der südöstlichen Mauer des Heiligtums hat die Aufmerksamkeit der Arbeiter besonders auf sich erweckt und in einigen Minuten hatten sie schon mit blossen Händen ein Loch in der Mauer, in dem eine Feldflasche aus Zinn und eine stark vom Rost zerfressene ovale Eisenschachtel eingemauert lagen freigelegt. Die Feldflasche, sowie die Kassette waren voll von Silbermünzen. Die Arbeiter übergaben alles ihren Vorgesetzten, die den geborgenen Schatz in das Museum von Krapina und der Umgebung brachten. Nur die eiserne Schachtel wurde in das Gebüsch, wo sie gänzlich zerfiel, geworfen, und nur der Schloss der mit einem Nagel verschlossen war wurde gerettet. Das ganze Material wurde dem Archäologischen Museum in Zagreb zur laboratorischen und wissenschaftlichen Bearbeitung übergeben. Da es sich um mehr als 2000 Münzen handelte, dauerte diese etwas länger. Die Arbeit wurde auch durch den Mangel der speziellen Bibliothek der Numismatischen Abteilung des Museums an neuerer Fachliteratur, besonders der die die Münzkunde des deutschen Mittelalters behandelt erschwert.

Die Feldflasche ist ziemlich gut erhalten, hat die Grösse 95X66X195, und ein rechtwinkliges Profil mit ausgebauchten Seiten, von denen die Breiteren mit einem Punzierten Andreaskreuz verziert sind. Der Mund hat einen Stöpsel der sich schraubenartig verschliesst, und der Stöpsel wurde noch mit einem ähnlichen aber kleineren, leider nicht mehr vorhandenen Pfropf verschlossen. An den engeren Seiten waren vier rechtwinklige, schmale Osen für den Lederriemen auf dem die Flasche getragen wurde, von denen nun die oberen zwei vorhanden sind zu sehen.

Nach der Reinigung aller Münzen konnte man feststellen dass der Schatz aus der Kapelle der Heiligen drei Könige unmittelbar nach dem Jahre 1544 vermauert wurde, denn die jüngste Münze war ein einseitiger Pfennig des Erzbischofs von Salzburg, Ernst von Bayern (1540—1554) aus dem Jahre 1544 (Katalog Nr. 1160). Alle die neueren Münzen sind in einem sehr guten Zustand und zeigen fast keine Umlaufspuren. Grösstenteils gehören alle Exemplare der ersten Hälfte des 16. Jahrhunderts, aber es gibt auch viele aus einem viel älteren Zeitalter. Da zum Beispiel befinden sich etliche Pfennige vom bayerischen Fürsten Friedrich (1373—1393 (Katalog Nr. 1446), von Heinrich VIII Grafen von Henneberg (1340—1347) (Kata-

log Nr. 1448—1451) geprägt, sowie einige quattrini aus Bologna unter päpstlicher Herrschaft aus der zweiten Hälfte des 14. und der ersten Hälfte des 15. Jahrhunderts (Katalog Nr. 1392—1396). Die Münzen des 15. Jahrhunderts sind keineswegs selten.

Der Inhalt des Schatzes ist eine richtige numismatische Sammlung. Der größte Teil gehört jedoch den deutschen Staaten, sowie den Erbländern des Erzhauses Habsburg und Oesterreich im Ganzen: Niederösterreich, Oberösterreich, Kärnten, Krain, Steiermark, Schlesien, Böhmen, Görz, Salzburg und Tirol unter österreichischen Stücken; Aquileja, Bologna, Mailand und Venedig unter italienischen; Münzen von Campen in Niederlanden, sowie Augsburg, Bayern-München, Bayern-Landshut, Brandenburg-Ansbach-Bayreuth, Brandenburg-Franken, Constanz, Freiburg im Breisgau, Glatz, Görlitz, Henneberg, Isny, Königstein, Leuchtenberg, Mansfeld, Nördlingen, Nürnberg, Oettingen, Passau, Pfalz-Amberg, Pfalz-Neuburg, Regensburg, Sachsen, und Schläbisch Hall unter deutschen, sowie einige ungarische Denare Matthias I. Das ganze gibt eine weitläufige Gallerie weltlicher und geistlicher Herren und Städte.

Die Silbermünzen unterscheiden sich untereinander nicht nur durch ihre Grösse, ihren Gewicht, sondern auch durch den Wert, denn sie in einem gewissen Zeitabschnitt in einem bestimmten Raum hatten. Hier befinden sich Batzen (21 Stück), Halbbatzen (72 Stück), Halbbatzen oder Schillinge (1 Stück), Bezzo oder 1/2 Soldo (1 Stück), Denare (5 Stück), Denare oder Soldi (33 Stück), Halbdenare (60 Stück), Pfundner (1 Stück), Groschen (359 Stück), Doppelgroschen (1 Stück), (3 Stück), Halbgulden (1 Stück), Kreuzer (71 Stück), Marcello (2 Stück), Mezzanino (1 Stück), Obol (1 Stück), Pfennige (627 Stück), Quarti (99 Stück), Quattrini/Vierer (155 Stück), Rollbatzen (32 Stück), Schillinge (4 Stück), Halbschillinge (4 Stück) »Da 16-18 soldi« (1 Stück), Vierteltaler (1 Stück), Trillina (1 Stück), dreifacher Kreuzer, Vierer/Pfennige (4 Stück), Zehner (2 Stück) und Zweier (388 Stück).

Der, für uns für immer unbekannter, Eigentümer des Schatzes war kein sehr reicher Mann, aber darf auch nicht als ein armer Mann genommen werden. Falls man die zeitgenössischen Urkunden liest, kann man den Schatz nicht mit grösseren vergleichen, z.B. mit 1000 ungarischen Goldmünzen, die für Šmrčovec, ein Besitz in Zagreber Gespannschaft im Jahre 1534 bezahlt wurden oder 2000 Dukaten für die Gora, eine Burg die in derselben Gespannschaft im denselben Jahre verpfändet wurde. Es kann auch nicht mit einem bescheidenen Betrag von 42 Dukaten, für die die Besitze Visoka und Krajakovec in Kreuzer Gespannschaft im Jahre 1545 ausgegeben wurden.

Ein besseres Bild kann uns die »Limitatio rerum vendibilium per regnicolas regni Sclauoniae facta 1528«, eine Maximalpreisliste für viele Erzeugnisse geben. Hier wird der Höchstpreis für ein Paar Schuhe aus Ziegenfell auf 8 Denare gestellt; ein ganzes Ziegenfell kostete 10 Denare. Ein Kapaun kostete 2 Denare. Eine Schlachtkuh konnte man für einen Dukaten, einen Ochsen, einen Schlacht- oder Zugochsen, für zwei Dukaten bekommen. Ein einjähriges Stier kostete 25 Denare, ein dreijähriges 32, und Kalb unter einem Jahr 18 Denare. Hähnchen hatten einen Preis von je einem Denar, ein Ferkel zwei, und Zicklein vier Denare. Ein gut gemastetes Schwein konnte man für einen Dukaten bekommen. Die Käsepreise, je

nach ihrer Grösse, lagen zwischen zwei und vier Denaren. Die wirklichen Preise waren zurzeit der Vermauerung des Schatzes, der wachsenden Tiirkengefahr wegen, bestimmt viel höher.

Seines Inhaltes wegen kann man annehmen dass der Schatz aus Tkalci grösstenteils aus Deutschland, aus einer Zahlung stammt und dass er im Ganzen nicht als Frucht einen jahrzentenlangen Sparens, sondern nur teihweise als solches betrachtet werden kann. Die österreichische und ungarische Währung ist vielleicht doch zum Schatze in Krapina beigegeben worden, aber die meisten Münzen kamen wahrscheinlich iiber den alten Handelsweg der von Ptuj iiber Varaždin und Krapina nach Zagreb gefiihrt hat. Als ein wichtiger Punkt auf diesem Wege hat sich Krapina besonders seit der Herrschaft der Fiirsten von Celje (Cilli) entwickelt.

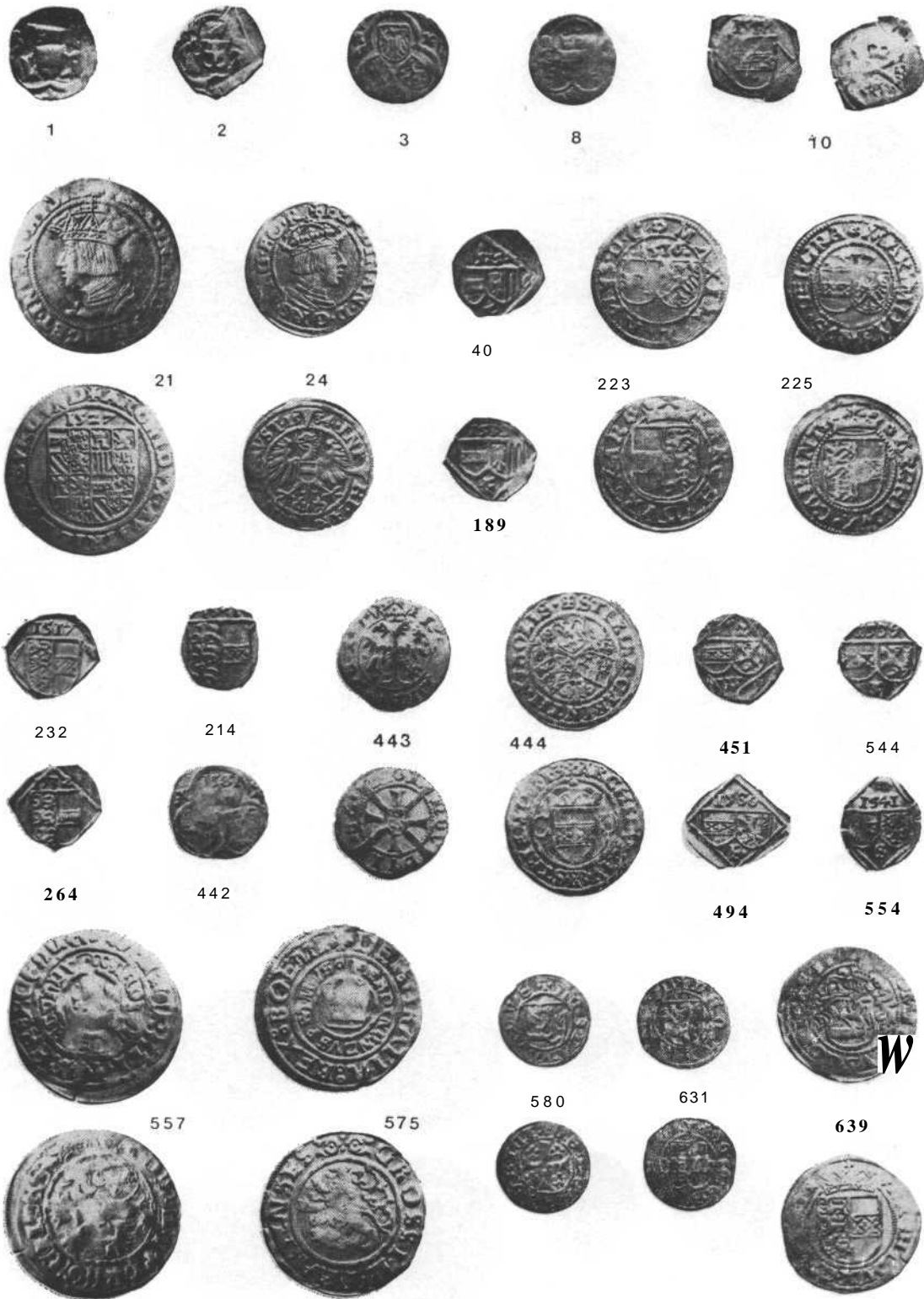
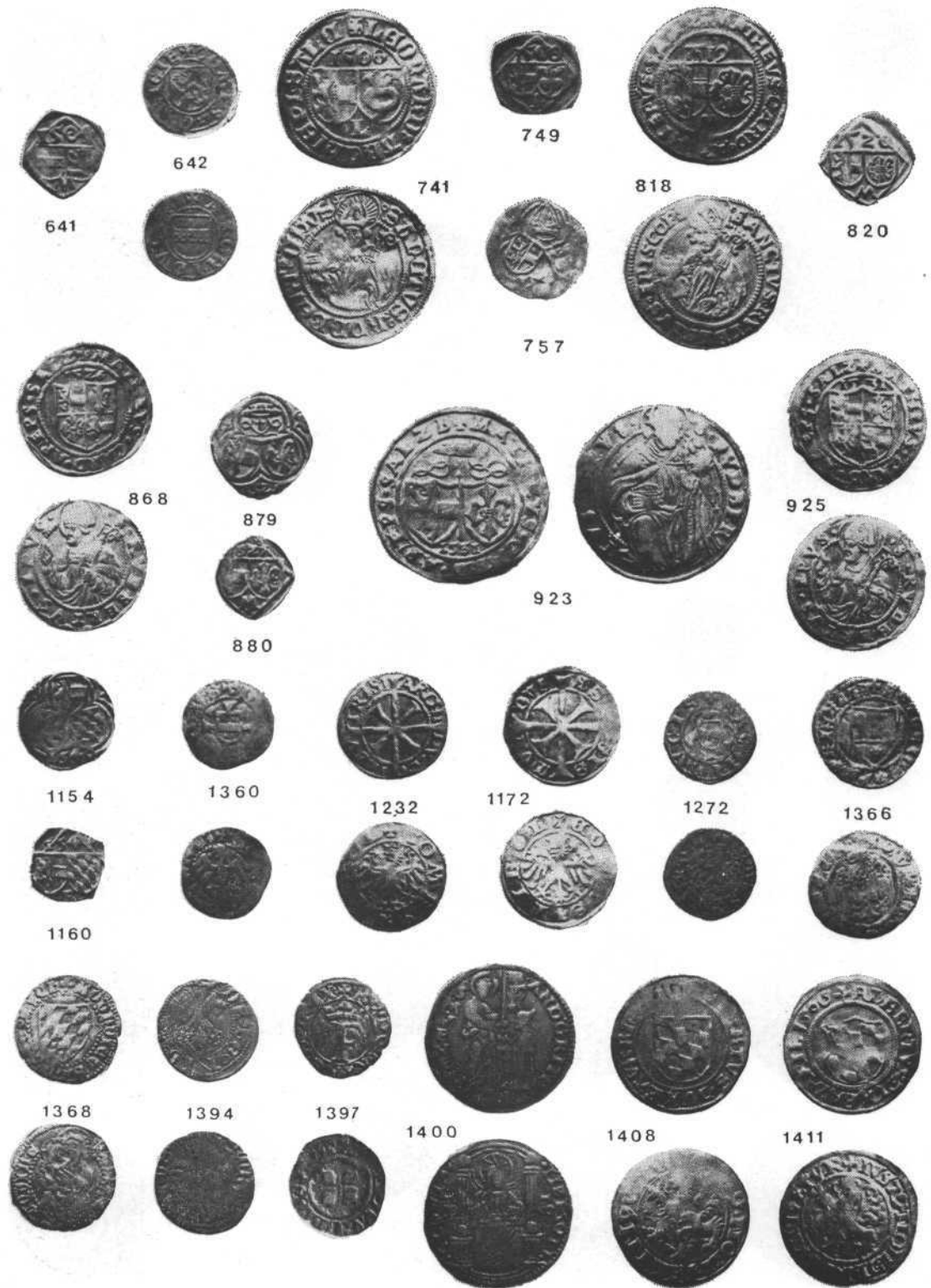
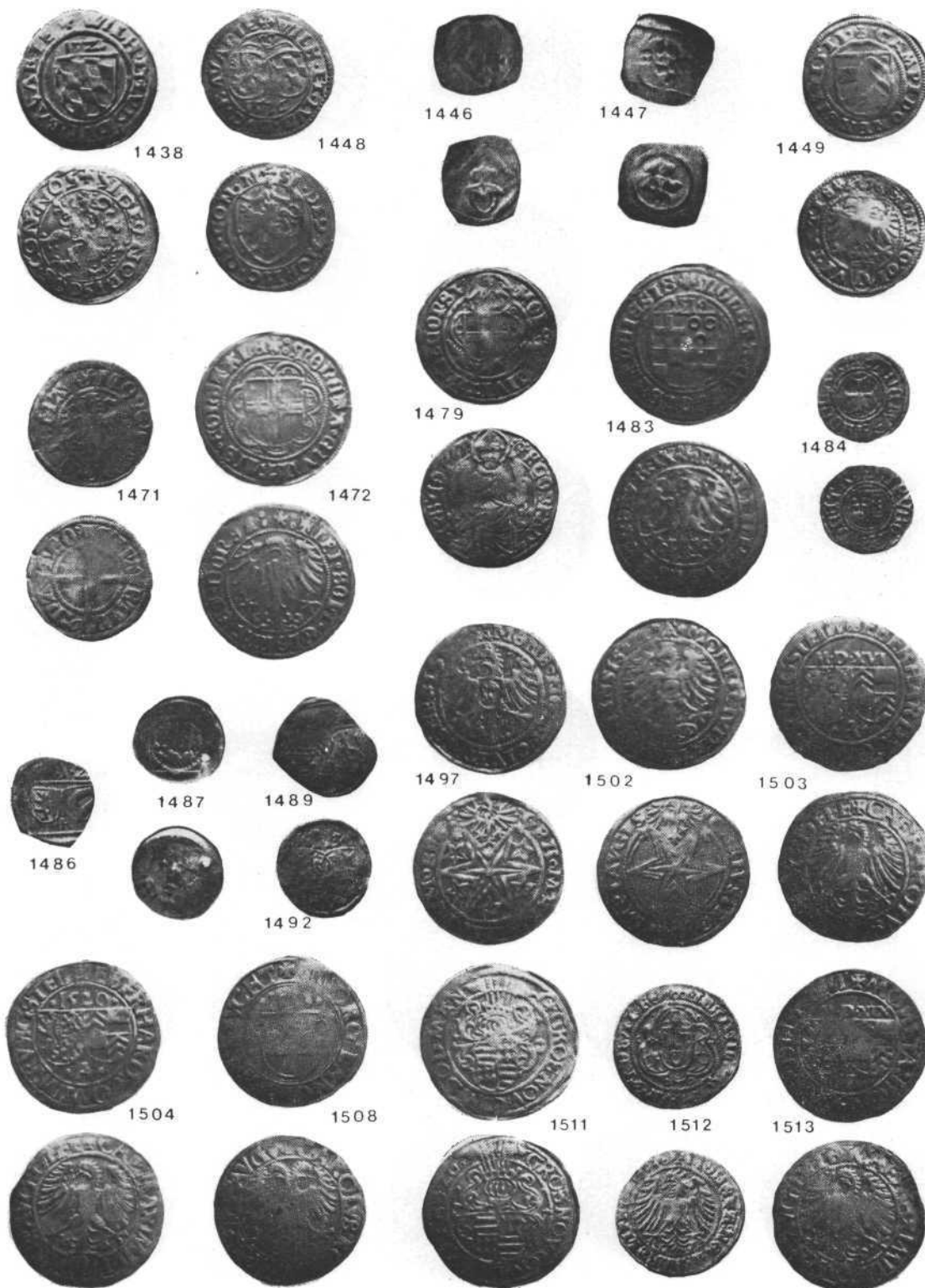

Tabla 2

[. MIRNIK: Srebrnici iz Tkalaca, VAMZ, 3. s., XVI-XVII (1983-1984)

1677

1679

1711

1725

1881

1927

1935

1941

1966

1972

1973

1978

1985

1886

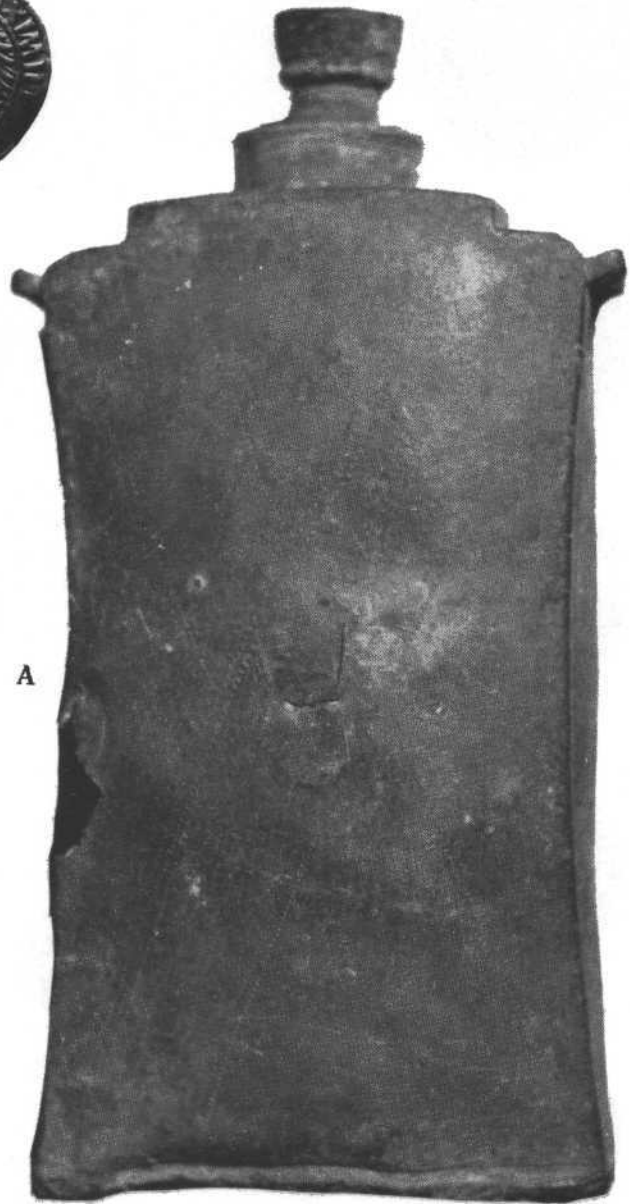
1893

1897

1899

A

B

ZORISLAV HORVAT

Arhitektonski biro »Centar« — Zagreb

KAPELA SV. TRI KRALJA U TKALCIMA NAD KRAPINOM

UDK 72.033.5(497.13)"15/18"

Izvorni znanstveni rad

Autor analizira ruševine kapele sv. Tri kralja nedaleko Krapine, izgrađene u više faza. Prvotna kapela sastojala se od poligonalnog svetišta nastalog između 1544 i 1601., uz koju je kasnije sagrađeno predvorje, čiji krov su nosila četiri stupca. Još kasnije je dozidan dugačak brod s pjevalištem, a s južne strane svetišta i barokni zvonik. U nastavku se navodi i nekoliko sličnih primjera kasnogotičke arhitekture u nas.

Na prilazu Krapini s juga, dva objekta nadvisuju defilej Krapinčice: desno Stari grad a lijevo, kao kontrapunkt, kapela sv. Tri kralja — točnije — njezin zvonik. To je proštenišno mjesto, starije od Trškog vrha. Sama pozicija na kojoj se kapela nalazi — ponešto zaravnjeni vrh brda — djelomice je okružena šumom sa sjevera i zapada, a prema jugu otvaraju se daleki vidici. Vjetrometina se osjeća tek po fijuku vjetra, gore u krošnjama . . .

Crkva je danas ruševna — stradala je u ratu, nije popravljena i zub vremena, a i ljudi, učinili su svoje; građevina kopni. Krovu više niti traga nema, barokna kapa zvonika jako je oljuštena (Tabla 1:1) i stoji jer je visoko gore. Kor je srušen, trijumfalni luk također, kameni okviri svih vratiju su nestali, a zidovi broda se na nekim mjestima opasno približavaju ledini.

Objekt se sastoji od svetišta i oduljeg broda jednake širine te baroknog zvonika, smještenog uz južnu stranu svetišta; u prizemlju zvonika nekad je bila barokno svođena sakristija. Na sjevernoj strani crkve prizidan je nekakav pomoćni objekt, vjerojatno sanitarije (Tabla 3). Interesantno da se u zidu te prigradnje nalazi spolij gotičkog duha — jedan torus, 0 4 cm. Sve je zidano kamenom lomljenjakom, s mjestimičnim korištenjem opeka. Predvorje pred kapelom, prije nego je prezidano u brod, nosila su četiri stupca od klesanog kamena.

Svetište je trostrano završeno, bez kontrafora (Tabla 3), i čini se da je ponajprije ono bilo zazidano; brod je dodan kasnije. U ovom trenutku nema jasnih tragova da li je svetište nekad bilo svođeno; to možemo tek predmijevati po zadebljanju zida u sjeverozapadnom uglu svetišta. Prije nego je kapela napuštena

svetište je bilo ravno pokriveno, kao i brod. Na dvije strane završetka svetišta vide se tragovi zazidanih prozora, zaobljenih nadvoja izrazito kasnogotičkih formata (Tabla 2,2). Koliko se nazire ispod žbuke, izvedba prozora čini se prilično rustikalnom iako je izgleda, korišten klesani kamen. Na južnom zidu svetišta nalazio se jedan, očito kasnije otvoren, barokni prozor (Tabla 3); na tom mjestu danas je zid značajnije oštećen. Izvana je svetište naznačeno soklom, jednostavno zakošenim.

Svetište i brod povezivao je niski trijumfalni luk gotičkog oblikovanja, premda rustikalne obrade. Stranice luka samo su koso zasječene (Tabla 1,2; 2,1).

Brod je, s obzirom na svoju neveliku širinu, relativno dugačak i, kao što ćemo vidjeti, nastao u nekoliko etapa. Ispod otučene žbuke naziru se četiri stupca, koji su valjda nosili krovnište natkrivenog predvorja — lopice. Predvorje je kasnije zazidano, tako da je kapela dobila minijaturni brod. Još kasnije, u razdoblju baroka dozidan je dugački, ravno natkriti brod s pjevalištem na kamenim stupcima i svodovima. Na pjevalište se penjalo malim zidanim stubištem. U kapelu se ulazilo kroz dvoja vrata, na zapadnom i na južnom pročelju. Na južnom zidu bila su tri jednostavna prozora segmentnih nadvoja, te još jedan pravokutan, na zapadnom pročelju.

Zapadno pročelje bilo je vrlo jednostavno, samo s dva pilastra na uglovima a horizontalno pak dijeljeno s dva vijenca (Tabla 1,1). Jedinu ukras su tri niše polukružnog nadvoja, međutim nije jasno da li su se tu ikada nalazile kakve skulpture.

Zvonik je jednostavan građevni element, prizidan uz južnu stranu svetišta, i gore završen karakterističnom baroknom lukovicom (Tabla 1,1). Prizemlje zvonika je svođeno, i tu je očito nekad bila sakristija, vratima spojena na svetište. U sakristiju se moglo ući izvana vratima u istočnom zidu. Na prvi se kat penjalo vanjskim, valjda drvenim, stubištem uz zapadnu stranu zvonika, a dalje, do zvona — ljestvama. Najgornja etaža zvonika perforirana je na sve četiri strane velikim otvorima. Izvana, na uglovima zvonika su u žbuci bili izvedeni pilastri, od kata do kata, tj. od vijenca do vijenca.

Prema podacima Gj. Szaba¹, kapela sv. Tri kralja spominje se već 1639. god. Nešto kasnije—1665. navodi se da je zidana i da je dobila novi svod (= »zidani strop«). Vizitator 1677. god. opisuje kapelu kao zidanu, da ima atrij, dvoja mala vrata i drveni kor, a pred ulazom da je stajao zidani zvonik s jednim zvonom. God. 1746. zvonik je povišen a 1756. uređena je u njegovu donjem dijelu sakristija; 1768. obnovljen je drveni strop a 1786. kapela je posvećena.

Szabo je još uspio na jednom od stupova pjevališta pročitati 1794. god. a nad ulazom u sakristiju — godinu 1797. Za inventar kapele Szabo navodi — bilo je to još početkom stoljeća — da je »slabašan«².

Ovih dana A. Horvat piše da je na svetištu pročitana god. 1601^{2a}.

Van sumnje je da je ovu kapelu prvotno činilo samo svetište, sagrađeno valjda na izmaku gotičkog razdoblja. Prema nedavnom skupnom nalazu novaca, koji

¹ Gj. Szabo. Spomenici kotara Krapina i Zlatar. V HAD, NS, 13, 1913—14, 156.

^{2a} Anđela Horvat. Barok u kontinentalnoj Hrvatskoj. Zagreb 1982, 17.

² Gj. Szabo, o. c, p. 156,

potječu iz XV. i XVI. stoljeća sve do 1544. god., možemo pretpostaviti da je kapela podignuta nešto poslije tog vremena. Kao *terminus post quem non* uzet ćemo god. 1601, koja je zapisana na svetištu. Te dvije godine — 1544. i 1601. omeđuju vrijeme nastanka kapele sv. Tri kralja. Druga polovina XVI. st. nepovoljna je po Hrvatsku zbog učestalih turskih napada, unutrašnjih problema (seljačka buna) i teške gospodarske situacije. Dakle, kapela je mogla biti sagrađena u rasponu od 50 godina, tijekom druge pol. XVI. st. Sudeći po bilješkama vizitatora, te po samom objektu, izgleda da se na kapeli stalno nešto gradilo i mijenjalo, čak više nego se može naslutiti na prvi pogled. Možda možemo pretpostaviti razlog: ovako istaknuto mjesto moralo je privlačiti munje, koje su pak izazivale požare. Karakteristično da kapela već 1665. god. dobija novi svod.

Još 1667. god. izgleda da je kapela sv. Tri kralja bila, kao i na samom početku, bez broda, što međutim znači da je pred ulazom stajao zvonik s jednim zvonom. Možemo se zapitati, da li to označuje preslicu ili se možda odnosi na današnji zvonik, naravno u skromnijem izdanju? Možda ipak ovo drugo, s obzirom da je zvonik 1746. povišen.

Početkom XVI. st. sagrađena je kasnogotička kapela sv. Vuka u Vukovdolu kraj Klenovnika u Hrvatskom zagorju kao jednodostoran objekt, svodjen s dva polja križnog svoda i s kontraforima izvana (Tabla 4, a). A. Horvat smatra za ovu kapelu da je samo još formalno gotička, oblicima arhitekture i profilacijama, međutim da je svojim principima i koncepcijom prostora nova, tj. renesansna³. To je nova vrsta prostora, A. Horvat ga naziva laiciziranim prostorom, koji je oko 1500. god. prodro u naše krajeve, i zatim konzervativno korišten tijekom XVI — XVII. st. kao maniristički⁴.

Nedaleko od Radoboja, u Veterničkom Kuzmincu, na travnatom proplanku smještena je kapela sv. Marije Magdalene, ona je možda najbliža našoj kapeli u Tkalcu, bar u nekim bitnim postavkama. Srž kapele je — uvjetno rečeno — svetište bez kontrafora, dakle jednodostor, s gotičkim portalom na zapadnom pročelju. Kasnije je na zapadnoj strani prizidano prostrano predvorje, s arkadom na kamenim kolumnama te zidani oltar i zidana propovjedaonica (Tabla 4, c). Misa se služila na otvorenom, *suh divo*, tako da je brod bio cijeli proplanak i Ivančica i okolne doline. Prema istraživanjima D. Baričević, kapela potječe iz 1677. god., međutim, možemo se zapitati otkud gotički dovratnik na kapeli — da li je ovamo prenesen s nekog starijeg objekta, ili je ova kapela sagrađena na mjestu starije kapele ili nešto treće? Profil tog jednostavnog gotičkog portala jako je sličan portalima s broda kapele sv. Jakova na Očuri, po obliku, veličini, izradi.

Szabo u popisu spomenika kotara Krapine i Zlatara navada ruševnu kapelu sv. Justa (ili Jodoka — pravo ime ne pamti tradicija), koja je potpadala pod župu Petrovsko i koja je napuštena već 1771. god. Vizitacija 1665. god. bilježi da je kapela ima svodeno svetište, sakristiju i atrij, sve zidano, a zvonik drven. Vizitator 1677. god. za ovaj objekt piše da je »capella antiquissima«⁵. Za nas su interesantne slijedeće konstatacije:

³ Anđela Horvat. Između gotike i baroka. Zagreb 1982, 32-33.

⁴ Anđela Horvat, o. c. pp. 148-150, 289.

⁵ Gj. Szabo, o. c. p. 180.

- da u opisu vizitatora iz 1665. god. prepoznamo i našu kapelu u Tkalcu, odnosno da su u principu jako slične;
- da sv. Just ne bi bio nazivan »capella antiquissima« 1677. god. da je građen u godinama neposredno prije; tako da možemo skupa sa Szabom naslutiti u njoj gotičku građevinu;
- da je kapela sv. Justa bila udaljena tek nekoliko kilometara od sv. Tri kralja, jer je toliko udaljeno i Petrovsko.

Sličnih tlocrta su kapele sv. Jurja na Jezeru (oko 1622), kapela u Kostelskim bregima kraj Pregrade (1670) i kapele u blizini Karlovca: Liplje, Donje Prilišće, Umol, Erdelj⁶. Ja bih još naveo ruševinu kapele sv. Katarine kraj Josipodola (Ogulin)⁷; prema obliku prozora i jednostavnosti, vjerojatno je iz XVII — XVIII. st., no s identičnim tipom tlocrta (Tabla 4, d).

I, konačno, tijekom XVII. — XVIII. st. dosta drvenih kapela ima takav tlocrtni oblik koji je derivirao iz jednostavnih jednodimenzionalnih gotičkih i kasnije renesansno-baroknih kapela.

Kapela sv. Tri kralja mogla je nastati tijekom druge polovine XVI. st. na fizmaku gotike, po primjeru nekih sačuvanih objekata kao npr. sv. Vuka u Vukovoju ili čak po opisu kapele sv. Justa u petrovskoj župi, udaljenoj tek nekoliko kilometara zračne linije od Tkalca. Kako je naša kapela izgledala — ne znamo, no nalaz elementa gotičke profilacije u zidu pomoćnog objekta daje određene, gotičke indicije. Možda je i Sv. Marija Magdalena u Veterničkom Kuzmincu isto rezultat konstantnih pregrađivanja.

Potkraj XV. st. — početkom XVI. st. javljaju se sakralni objekti jedinstvenog prostora, vjerojatno pod utjecajem renesanse: crkva Lučica kraj Lipovca, gradska kapela burga Ružice kraj Orahovice i već pominjani Sv. Vuk u Vukovoju. Anđela Horvat to smatra »laiciziranjem prostora svetišta. Međutim, usporedimo li veličine prostora jedne crkve Sv. Luke, kapele sv. Vuka i kapela sv. Tri kralja i (Tabla 4, b), vidimo da je naša kapela vrlo mala, te ona ne mora da je takvog prostora svetišta i broda — i tako je prostor za vjernike vani — već da se tu radi o slobodnom prihvaćanju jednog tlocrtnog oblika, koji je poslije dugo reproduciran u duhu manirizma. Za prihvaćanje jednog takvog tlocrtnog, odnosno prostornog oblika, vjerojatno nije nevažan ekonomski moment, jer gradnja jednog tako pojednostavljenog objekta iziskuje manje sredstva za gradnju.

⁶ A. Horvat, o. c. p. 289.

⁷ Na ovu kapelu me je upozorila A. Hor-

vat prilikom jednog obilaska terena, na čemu joj se ovom prilikom zahvaljujem.

OPIS TABLI
TAFELNVERZEICHNIS

Tabla 1

1. Tkalci, kapela sv. Tri Kralja, pogled sa sjeverozapada, stanje god. 1959. (Snimio N. Vranić; fototeka Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu)
2. Tkalci, kapela sv. Tri kralja, unutrašnjost, pogled s pjevališta, stanje god. 1959. (Snimio N. Vranić; fototeka Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu)

Tafel 1

1. Tkalci, die Kapelle der Hl. drei Könige, Ansicht vom Nordwesten, Zustand im Jahre 1959. (Aufnahme: N. Vranić; Fotothek des Denkmalamtes für Republik Kroatien in Zagreb)
2. Tkalci, die Kapelle der Hl. drei Könige, das Innere vom Chor, Zustand im Jahre 1959. (Aufnahme: N. Vranić, Fotothek des Denkmalamtes für Republik Kroatien in Zagreb)

Tabla 2

1. Tkalci, kapela sv. Tri kralja, unutrašnjost, pogled prema svetištu, stanje god 1959. (Snimio N. Vranić; fototeka Republičkog zavoda za zaštitu spomenika kulture u Zagrebu)
2. Tkalci, kapela sv. Tri kralja, detalj svetišta, desno uz zazidani prozor rupa u kojoj je nađeno blago; stanje god. 1980. (Snimio I. Mirnik)

Tafel 2

1. Tkalci, die Kapelle der Hl. drei Könige, das Innere gegen das Heiligtum, Zustand im Jahre 1959. (Aufnahme von N. Vranić; Fotothek des Denkmalamtes für Republik Kroatien in Zagreb)
2. Tkalci, die Kapelle der Hl. drei Könige, Detail des Heiligtums, rechts neben dem zugemauerten Fenster das Loch in dem der Schatz gefunden wurde; Zustand im Jahre 1980. (Aufnahme: I. Mirnik)

Tabla 3

Tkalci, kapela sv. Tri kralja, tlocrt.

Tafel 3

Tkalci, die Kapelle der Hl. drei Könige, Grundriss

Tabla 4

- a. Vukovoj kraj Klenovnika, kapela sv. Vuka, tlocrt
- b. Tkalci kraj Krapine, kapela sv. Tri kralja, prvotni tlocrt
- c. Veternički Kuzminec kraj Radoboja, kapela sv. Marije Magdalene, tlocrt
- d. Josipdol kraj Ogulina, kapela sv. Katarine, tlocrt

Tafel 4

- a. Vukovoj bei Klenovnik, die Kapelle des Hl. Vuk, Grundriss
- b. Tkalci bei Krapina, die Kapelle der Hl. drei Könige, ursprünglicher Grundriss
- c. Veternički Kuzminec bei Radoboj, die Kapelle der Hl. Maria Magdalena, Grundriss
- d. Josipdol bei Ogulin, die Kapelle der Hl. Katharina, Grundriss

ZUSAMMENFASSUNG

DIE KAPELLE DER HEILIGEN DREI KÖNIGE IN TKALCI
OBERHALB KRAPINA

Die Kapelle der Heiligen drei Könige im Dorfe Tkalci bei Krapina ist heute bloß eine Ruine. Sie hat durch den letzten Krieg stark gelitten und wurde später nicht mehr repariert, so dass die Zeit und Menschenhände ihres getan haben. Von dem Dach sind keine Spuren mehr zu sehen, die barocke Glockenturmkappe ist stark beschädigt und steht nur deshalb noch weil sie ihrer Höhe wegen unerreichbar ist. Das Chor ist zerstört, wie auch der Triumphbogen, alle steinerne Tür- und Fensterrahmen sind weggetragen, während die Schiffsmauern teilweise dem Rasen nähern.

Das Gebäude besteht aus einem Heiligtum, einem länglichen Schiff von derselben Breite wie das Heiligtum, und aus einem barocken Glockenturm der sich an die Südwand des Heiligtums lehnt, in dessen Grundgeschoss sich einst die Sakristei, mit einem barocken Gewölbe bedeckt, befand. Auf der Nordseite dieser Kirche stand noch ein niedriger Bau — in einer Mauer dieses Anexes wurde ein Spolium mit gotischen Zielen, ein Thorus mit einem Durchmesser von 4 cm, eingebaut. Das Ganze ist aus Bruchsteinen, teilweise aus Ziegeln, gebaut.

Das Heiligtum hat eine dreiseitige Apsis, ohne Strebepfeiler an der äußeren Seite. So scheint es dass dieses zuerst gebaut wurde, und dass das Schiff erst später dazugebaut wurde. Dass das Heiligtum einst gewölbt war können wir nur aufgrund einer Verdickung der Mauer in der nordwestlichen Ecke feststellen, jedoch bevor die Kapelle ihrem Schicksal überlassen wurde, war die Decke des Heiligtums, sowie des Schiffes flach. Zwei Seiten der Apsismauer zeigen Spuren von zugemauerten Fenstern mit runden Bögen von spätgotischen Format. Das was man unter dem abgefallenen Verputz sehen kann, erlaubt uns festzustellen dass die Ausführung der Fenster, obwohl es sich wahrscheinlich um bearbeitete Steinblöcke handelt, eine besonders rustikale war. In der Südwand des Heiligtums stand ein offensichtlich erst später durchgebrochenes barockes Fenster, und an dieser Stelle zeigt die Mauer die stärksten Zerstörungen. Das Äußere des Heiligtums hat eine einfache schiefe Sockelprofilation.

Das Heiligtum war mit dem Schiff durch einen niedrigen rustikalen gotischen Triumphbogen verbunden. Das Schiff ist ziemlich eng, hat aber eine relativ große Länge, und gehört einigen Bauperioden an. Auf den Stellen wo der Wandverputz nicht mehr besteht kann man vier Pfeiler aus bearbeitetem Stein, die das Dach einer Vorhalle, die später an die Kapelle angebaut wurde, trugen, unterscheiden. Noch später wurde ein langes barockes Schiff mit einem flachen Decke und einem Chor, dass auf einem, auf zwei monolithen Steinpfeiler stehenden Gewölbe lag, angebaut. In das Innere der Kapelle konnte man durch zwei Türen, die eine im Westen und die andere im Süden, oder durch die Sakristei im Turm, gelangen. Die westliche Fassade ist sehr schlicht und hat je ein Pilaster an den Ecken und zwei Gesimse, während ihr einziger Schmuck die drei Nischen, für die man heute schwer sagen könnte ob diese Statuen enthielten, waren. Ähnlich

ist auch der dreistöckige Glockenturm durch Eckpilaster und Gesimse gegliedert, während am Grundgeschoss Quader als Dekoration angebracht waren.

Die Kapelle der Heiligen drei Könige wird in verschiedenen Urkunden, meistens über Visitationen, des 17. und 18. Jahrhunderts erwähnt. Auf einem der Pfeiler die das Chor trugen stand das Jahr 1794, und oberhalb der Sakristeiir war das Jahr 1797 vermerkt. Im Heiligtum war auf einer Stelle das Jahr 1601 zu lesen. Da der Schatz der im Heiligtum der Kapelle gefunden wurde mit einer Münze aus dem Jahr 1544 datiert ist, können wir die Erbaungszeit des Heiligtums zwischen 1544 und 1601 annehmen.

Der Verfasser erwähnt auch einige Beispiele ähnlicher Sakralbauten, z. B. die spätgotischen Kapellen des Heiligen Vuk in Vukovoj bei Klenovnik, der Heiligen Maria Magdalena in Veternički Kusinec bei Radoboj, des Heiligen Justus bei Petrovsko, des Heiligen Georg in Jezero, der Heiligen Katharina bei Josipdol U.S.A.V. Die Kapelle der Heiligen drei Könige gehört zu dem einschiffigen Typ des Sakralbaues, die unter dem Einfluss der Renaissancearchitektur viele Jahrzehnte hindurch gebaut wurden. Die offensichtliche Einfachheit des Baues kann man als von ökonomischen Gründen diktiert, annehmen.

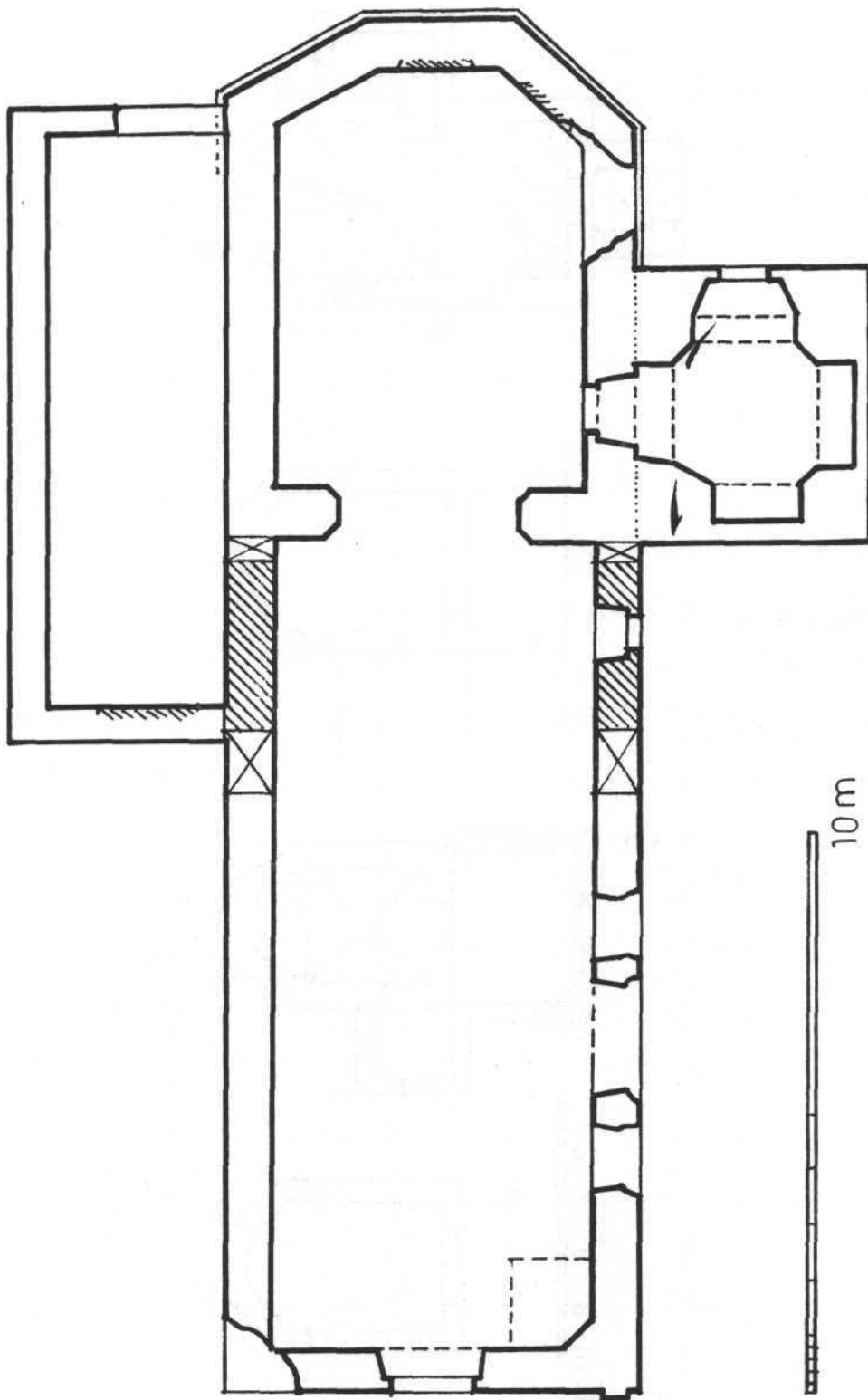

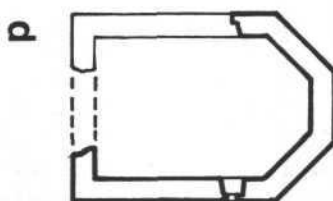
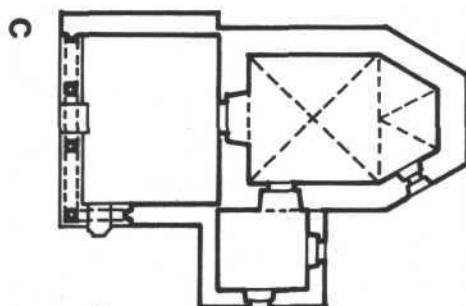
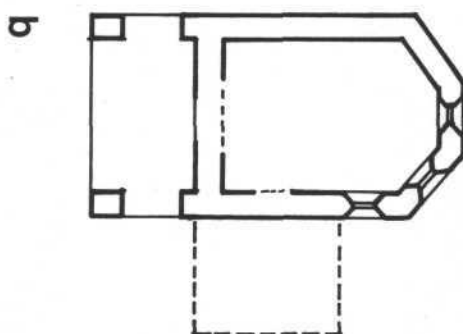
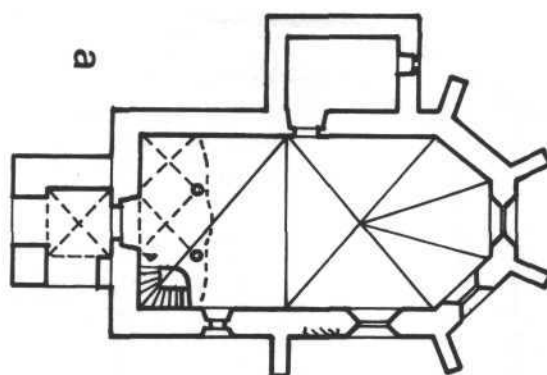
1

2

KRONIKA ISKOPAVANJA

ISTRAŽIVANJA U KOMINU 1982. i 1983. g.

Cjelokupno područje sela Komina (općina Zelina), gdje je locirano rimsko naselje Pyrri, sistematski je i detaljno istraživano u razdoblju od 1976. do 1978. g. a rezultati tog istraživanja objavljeni su u »Vještima muzealaca i konzervatora Hrvatske« god. XXVI, broj 2, Zagreb 1977. i u »Vjesniku AMZ« 3/X-XI 1977/78. Mnogobrojni površinski nalazi rimskog materijala koji su tom prilikom evidentirani na oranicama u rasponu od 1500 X 300 m, ukazali su da se radi o većem rimskom naselju, ali bez iskopavanja se nije moglo dobiti podatke o dubini i debljini sačuvanog, odnosno uništenog, antičkog sloja. Prva iskopavanja, (u suradnji Arheološkog muzeja u Zagrebu i Zavičajnog muzeja u Zelini) započeta su u proljeće 1982. g. na istaknutom položaju Brda, gdje se terasasto, u pravcu sjever-jug, protežu uske oranice. Povod za to bio je slučajni nalaz desetak velikih rimskih kamenih blokova na terasi-parceli A. Prevareka koja je znatno viša od ostalih i ističe se valovitim reljefom. Pri iskopavanju je ustanovljeno da blokovi pripadaju podnožju rimske grobnice, građene na pravokutnoj supstrukciji od kamena lomljenjaka. Sjeverno od ove grobnice otkriven je temelj zida drugog objekta koji je u istočnom dijelu sjeo na sjeverni rub supstrukcije prve grobnice. Južno od prve grobnice također je otkriven temelj zida objekta koji se izvan iskopa širi prema jugozapadu. Oba temelja građena su tehnikom zidanja na dva lica. Unutar iskopa nađena je veća količina ulomaka keramičkih posuda, zastupljene su vrste i oblici od II. do IV. st., te lokalna panonska fibula i firma lampica s ušicom iz I. st. Zapadno od supstrukcije grobnice, između južnog i sje-

vernog zida, nađeni su ostaci rimskih grobova sa žarama iz II-III. st., dok su u sjevernom dijelu probijene baze supstrukcije otkriveni ostaci dvaju kasnorimskih skeletnih ukopa. Uz lubanju jednoga nađeni su stilos, karičica i novac Konstantina I. To ukazuje na vremenski raspon (od I. do IV. st.) korištenja tog dijela groblja koji pripada zapadnoj naseobinskoj nekropoli i prati perifernu prometnicu i zapadni rub pretpostavljene naselja.

Međutim, širenje nekropole prema zapadu i odnos grobova, odnosno grobnica, još nije bio vidljiv, pa je zbog toga kod iskopavanja u 1983. g. iskop proširen prema sjeveru i jugu na istoj terasi a također i na zapadno ležeću terasu. Ustanovljeno je da oba zida otkrivena 1982. g. pripadaju rimskim grobnicama. U sjevernom dijelu proširenju otkrivena je grobnica veličine 4,20X4,70 m, koja položajem u prostoru prati konturu i širinu terase, a njezini su ostaci zbog klizanja terena pretrpjeli oštećenja i deformacije. Uz zapadni rub urušenja istočnog zida nađen je mramorni češer pinije s olovnom trnom za usađivanje, koji je kao ukrasno-simbolični element bio na vrhu pročelja ili krova grobnice. Sva tri sačuvana zida temelja širine 50 cm građena su tehnikom na dva lica. U unutrašnjosti grobnice na dubini temelja nađeno je više ulomaka sive i crvene, grublje i finije keramike od posuda raznih oblika, a u jugoistočnom dijelu novac cara Galijena (253—268). U sredini grobnice prema zapadnom zidu pronađen je grob sa žarama. U grobnoj jami nenravnog kružnog oblika ističu se nalazi dvije sive manje žare, crveni vrčić i firma svjetiljka sa tri bradavke i pečatom majstora VIBI čiji je otvor bio pokriven brončanom pločicom, te zlatna lijevena naušnica s kvadratičnom rozetom u imitaciji filigrana sa štapičastim pri-

vjeskom. Ostali prilozi iz groba bili su rastvoreni i usitnjeni vjerojatno kod oštećenja groba prilikom izgradnje grobnice. Po sačuvanom inventaru grob se može datirati u prvu pol. II. st.n.e a grobnica, koja je građena potkraj II. st. ponad tog groba, izgleda da je sredinom III. st. srušena i opljačkana (novac cara Galijena).

Ipak i poslije toga vršen je ukop na toj istraženoj lokaciji. Nađeni su ostaci triju skeleta koji se mogu datirati u IV. st. po novcu koji je nađen ispod lubanje prvoga pokojnika, položene u udubljenje na zapadnom zidu opisane grobnice, i po masivnoj brončanoj polukružnoj kopči ovalnog presjeka koja je nađena s kostima lubanje drugog pokojnika, također na zapadnom zidu. Donja čeljust trećeg pokojnika ustanovljena je u zapadnoj stijeni iskopa. Ta tri ukopa, zajedno s prethodno navedenim iz 1982. g., pripadaju kasnoantičkom groblju na redove. Očito je da se pri kasnoantičkim ukopima nije više vodilo računa niti o ranijim grobovima i grobnicama a niti o rasporedu terasa duž kojih se protezalo groblje iz I — III. st., a korištenje ruševina za podlogu bilo je slučajno i rezultiralo je samo iz rasporeda grobova.

U južnom proširenju na istoj terasi otkrivena je i istražena u cijelosti druga grobnica veličine 5,8#X5,90 m. Tehnika građenja zidova širine 55 cm prilično je ujednačena i izvedena na dva lica a vezivo je neobično jak pješćani agregat bez vapna. Po načinu gradnje i po prostornim odnosima može se zaključiti da je i ova grobnica građena potkraj II. st. U urušenju unutarnjeg prostora grobnice nađeno je više ulomaka keramike od posuda raznih veličina, te brončani novac cara Trajana (98 — 117). U grobnici je također otkriven grob iz prve polovice II. st., ali s ostatkom grobne konstrukcije od preklopnica. Grobni prilozi nađeni i unutar i izvan grobne konstrukcije usitnjeni su i spaljeni, to dokazuje da je grob uništen vjerojatno pri rušenju i pljačkanju grobnice.

Na zapadno ležećoj terasi istražena su dva bloka 5X5 mi otkriveno je pogrebno polje ograđeno s tri strane zidovima,

dok je istočna strana bila cijelom širinom otvorena. Zidovi su građeni od kamena lomljenjaka i valuča širine 45 cm u tehnici *opus incertum* i sačuvani u visini dva reda kamena bez vapnenog veziva. Na cijeloj površini iskopa unutar ograde nađeno je nešto ulomaka sive i crvene keramike debljih stijenki, a otkriveni su i ostaci dvaju grobova. Ostatak prvoga nalazio se u sjeverozapadnom uglu grobne ograde, a sačuvan je jedan ugao od preklopnica. Unutar groba nađena je žućkastosmeđa manja trbušasta posuda i veća crvena žara u kojoj je uz nešto kosti nađen tanki ovalni okov od srebrnog lima. Objema posudama nedostaje dio trbuha, a izgleda da je to oštećenje nastalo pri oranju. U grobu se nalazio još i neoštećen crveni tanjur uvinutog ruba koji na dnu ima žig *planta pedis*. Drugi je grob otkriven na sredini prostora grobnog polja, a imao je ogradu, dno i pokrov od preklopnica na kojima su nađeni pečati opekara IVN F (IVNIVS FIR-MUS) koji je radio u Ptuju na prelazu iz I. u II. st. Grobni prilozi bili su ispreturani unutar groba i oko njega, a nađeno je nešto ulomaka crvene keramike, kovanih čavala, kostiju, spaljenog drva i paljevina s ostacima nagorenog brončanog lima. Po svim nalazima moglo se zaključiti da je istraženi dio nekropole na zapadnoj terasi korišten u prvoj polovici II st. i istovremen s opisanim žarnim grobovima.

Kod produbljivanja iskopa uz vanjski rub južnog zida grobnog polja na njegovom grubo prekinutom istočnom kraju otkriven je ostatak malog groba bunara od kojeg je sačuvan ostatak zida u visini dva reda manjih kamena i ulomaka preklopnice. Prema dubini, ispod dna temelja južnog krila, i položaju moglo se zaključiti da je taj grob stariji od grobne ograde i grobova unutar nje i da vremenski odgovara nalazu grobnih priloga iz I. st., raspršenih na nižoj terasi, koji su pripadali istovremenim uništenim grobovima.

Podaci dobiveni istraživanjem na zapadnoj terasi upotpunili su sliku korištenja šireg područja groblja na obje terase, a govore i o složenim fazama života

naselja. Iskopavanja nekropole nastaviti će se, a pokušat će se, također, utvrditi i areal stambenog dijela naselja.

M. GORENC
D. NEMETH-EHRLICH

BENKOVAC

istraživanja 1982/1983. god.

Istraživački radovi tijekom 1982. god. odvijali su se na izdvojenoj i zaštićenoj parceli u Otrncima u Benkovcu kod Okučana. Otvorene su tri sonde u onim dijelovima gdje do sada još nisu bila vršena ispitivanja. Ovim je zahvatom definitivno istražena njezina cijela površina, a time je dobivena slika situacije najbliže okoline vile kao i novi podatak o organizaciji vodoopskrbe unutar same vile.

Sonda 1/82 vel. 10X4 m pravca sjever-jug, locirana po prilici na sredini zapadne fasade vile, obuhvatila je njezin sjeverozapadni dio s rubom mozaika i njegovom supstrukcijom, te istočni dio cisterne.

U novoistraženom unutrašnjem prostoru cisterne, među građevnim urušenjem, isticali su se veliki grumenovi kombinirane višeslojne, hidrauličke žbuke koja je povezivala oplatu od opeka. Oplata je gotovo posve uništena i dislocirana, a sačuvana je samo kamena podloga zida i prihvatna žbuka na podu. Po prilici na sredini zajedničkog zida, između cisterne i prostorije s mozaikom, uočena je stepenica duž. 2 m, šir 0,20 m, obložena jače crvenom hidrauličkom žbukom s tragovima ciglene oplate. Na njezinom sjevernom rubu nastavlja se pilastar, građen od lomljenih opeka, koji prema istoku prelazi u koljenasto zaobljen zidić uskog kanala i proteže se dalje prema sjeveru s unutrašnje strane supstrukcije zgrade i poda prostorije s mozaikom. Na mjestu gdje spomenuti pilastar ulazi u konstrukciju zajedničkog zida ugrađena je olovna cijev prom. 0,065 m s horizontalnim uskim rubom i šavom s gornje strane. Pravilno je položena prema istoku, a otvor joj s te strane pada na liniju opločenja kanala. Zapadni zid kanala danas je ogoljeni dio zajedničkog kame-

nog temeljnog zida, a istočni je građen od trećine opeka (širina mu je 0,10 — 0,12 m) čvrsto vezanih hidrauličkom žbukom, sačuvan do visine 0,50 m. Pri njegovom dnu vidljivi su ostaci opeka kojima je kanal bio popođen. Dug je cca 2 m i povezuje cisternu s malim bazenom (1,50X1,50 m) smještenim u sjeverozapadnom kutu prostorije s mozaikom, odnosno vile, tako da su im zapadni i sjeverni perimetralni zidovi zajednički. Južni i istočni zid bazena građeni su od opeka vezanih hidrauličkom žbukom, a cijela njegova unutrašnjost bila je obložena seskvipedalnim opekama uložnim u čvrstu jednaku žbuku. Oplata je sačuvana u istočnoj polovici bazena, ali je s perimetralnih zidova posve nestala, kao što je u tom dijelu oštećen i pod.

Spomenuti okvirni zidovi bazena (južni i istočni) bili su podignuti iznad razine poda s mozaikom, a podna supstrukcija — prosloji žbuke na valuću i zemljanom naboju — pravilno raspoređeni oko njih kao i preko kanala sve dok objekt nije devastiran. Vađenjem opeka iz zidova i podova oštećeni su rubovi mozaičkog poda i njegova podloga, a u ispunu bazena, kanala, bivših masivnih zidova i cisterne upale su velike količine građevnog materijala.

U ostale dvije sonde (jugozapadno od vile sonda 2/82, sjeveroistočno sonda 3/82) otkriveni su ostaci urušenja, odnosno mogao se pratiti smjer padanja zidova vile, prema istoku i jugu. U sondi 2/82 konstatiran je i antički obalni sloj, a na dnu sonde 3/82 vjerojatno antička naplavina.

Novootkriveni i istraženi detalji uvjerljivo potvrđuju činjenicu da je oblikovanje i funkcioniranje rimske ladanjske vile u Benkovcu bio rezultat dobro smišljenog i cjelovitog plana te solidne tehničke izvedbe.

God. 1983. nastavljena su istraživanja parcele južno od vile (vlasništvo Milke Radosavljević iz Benkovca), na čijoj je površini, u proljeće 1981. god, prilikom obilaska terena, zapažena velika količina krupnog rječnog valuća, sitnijeg šljunka, te rimske vezivne žbuke i ulomaka ope-

ka. Navedeni materijal, ovalno oblikovan protezao se do polovice parcele, od sjeveroistoka prema jugozapadu. Takvo stanje između vile na sjeveru i novootkrivenog objekta na zapadu izazvalo je potrebu za daljnjim istraživanjima.

Dvije sonde — 1/83 i 2/83, vel. 8X3 m, postavljene su tako da pokriju središnji dio, a treća 3/83 sjeverozapadni kut parcele. Gotovo identični slojevi zgusnutog većeg valuča i šljunka (0,30 m) sa sitnim ulomcima rimske opeke i keramike, te čvrstog muljevitog taloga (cea 0,40 m) na tamnijem sloju ranije površine tla, u prve dvije sonde dali su podatke o bivšem toku rijeke Slobošćine i smještaju vile. Naime, kada se uspoređi stanje i nalazi u obje sonde s dosadašnjim tokom i reljefom obale rijeke Slobošćine, može se zaključiti da su se topografske prilike više puta mijenjale, a to je imalo utjecaja na izbor mjesta izgradnje vile, kao i oblikovanje njezinog gospodarskog okoliša. Ona je bila smještena na zaštićenoj, ali istaknutoj sjeverozapadnoj okuci obale koja se blago prema jugu spuštala, a dalje prema zapadu ponovo uzdizala. Na sniženom dijelu obale, za vrijeme velikih poplava, rijeka se razlijevala i ostavila debele slojeve naplavljenog šljunka, mulja i zemlje, te dislociranog materijala s ulomcima keramike, što je sve sa sobom povlačila.

Situacija u sondi 3/83, koja je bila smještena dosta sjevernije i bliže vili, kao i gospodarskom objektu na zapadu, bitno se razlikovala od one u prethodne dvije sonde. Tu nije bilo traga šljunčanom nanosu, već se u slojevima žućkastosmeđe zemlje, od 0,40—1 m nailazilo na sitnije i veće ulomke rimske opeke i nešto keramike. Čini se da ti ostaci pripadaju spomenutom gospodarskom objektu na susjednoj zapadnoj parceli; nađeni su dislocirani, jer na tom mjestu nije bilo druge zgrade.

Ovogodišnja istraživanja bliže okolice vile u Benkovcu dala su nove podatke o njezinom smještaju u antičkom pejzažu, kao i argumentaciju o potrebi daljnjih ispitivanja u smjeru jugozapada i zapada gdje se mogu očekivati ostali prateći objekti.

CAGE

Kako je istraživanjem 1981. g. potvrđeno postojanje velikog izgrađenog antičkog kompleksa na položaju »Staro Selo« (parceta Mile Vujčića iz Caga), iskorištena je ove godine mogućnost da se nastavi sa sistematskim sondiranjem. Budući da je oranica bila slobodna, za početak su određene dvije sonde na širem rasponu (vel. 6X2 m). Sonda 1 bliža sjevernoj granici parcele i udaljena prema zapadu za 62 m od današnje ceste Okučani — Lipik bila je orijentirana na istok-zapad, sonda 2 povučena je južnije, a od spomenute ceste udaljena 67 m na zapad, 16,5 m od južne granice parcele, njezin smjer je sjever-jug.

Istovremeno su započeti radovi na obje sonde, ali se ustanovilo da sadržina prve, u drugom otkopnom sloju, pokazuje samo urušenje bez zidova i temelja. U drugoj sondi javili su se tragovi zidova već na dub. 5—15 cm, a dalje i temelji koji su se pružali na sve strane, pa je zaključeno da se ova sonda proširi, a u prvom prestane s radom. Nakon proširenja prema sjeveru i zapadu dobivena je površina cea 72 m² (9X8 m). Na njoj su otkrivene dvije čitave prostorije s istoka ztvorene perimetralnim zidom (pravca sjever-jug), a na ostale tri strane nastavljaju se novi prostori koji su oslobođeni samo 0,50 — 0,80 m do ruba iskopa. Prostorije su označavane redosljedom kako su otvarane brojevima I — VI.

U prostoriji I, za sada najvećoj i čitavoj (5X3,65 m), sačuvan je djelomice pod koji, iako oštećen urušenjem a vjerojatno i devastacijom, ima sve karakteristike solidne izgradnje (na naboju od gline položeno je valuča, povezano i sa glađeno bjelkastom žbukom, te popločeno opekama, od koje je sačuvana samo dva komada *in situ*). Na cijeloj površini poda za vrijeme iskopavanja nailazilo se na veliku količinu ulomaka svih vrsta opeka i tubula, te nekoliko željeznih klinova krovne konstrukcije. U prostoriji II, koja se prislanja na ovu sa sjeverne strane, kao i u najjužnijoj (VI), otkrivene su 0,50 — 0,80 m, sačuvani su samo manji ulomci podnih opeka, položenih na glinu ili tanki sloj žbuke. Prema zapadu

protežu se dvije prostorije, III i IV, također samo djelomice oslobođene. S južne strane na prostoriju I. prislanja se prostorija V, također čitava i nešto uža (3,20 m), ali bez bilo kakovih tragova čvrstog poda, pa i drugog urušenja, što bi mogao biti rezultat naknadnog pročišćavanja terena kod poljoprivredne obrade. U njoj su, u sjeveroistočnom, sjeverozapadnom i jugoistočnom kutu, uz pregradne zidove i istočni perimetralni, otvoreni istražni rovovi, radi ispitivanja dubine i strukture temelja. Isti takav rezanj otkriven je i u jugoistočnom kutu prostorije II. Tom prilikom ustanovilo se da su se temelji zgrade vrlo solidni, vis. cca 0,70 m, svi jednako građeni i da pripadaju istom vremenu. Gornji dijelovi zidova sačuvani su, na žalost, samo mjestimice od 0,10 — 0,30 m, a zidani su opekom, ili kombinirano kamenom lomljenjakom. Seskvipedalne opeke slagane su po dužini na širinu zida (0,40 m), vezane kvalitetnom žbukom sitnog agregata s dosta vapna.

Uz veliku količinu svih vrsta rimskog građevnog materijala nađeno je razmjerno malo ulomaka keramičkog posuđa (crvene, tamnije sive i žućkaste boje, debljih stijenki), nešto željeznih čavala i klinova, te jedan željezni ključ i oštećeni srpoliki nož.

Sagledavajući nove rezultate ovogodišnjih istraživanja, te poznate podatke otprije, može se već sada govoriti o velikom objektu iz II — IV. st.n.e., ali njegov konačan oblik i namjenu pokazat će daljnja istraživanja.

V. DAMEVSKI

ISTRAŽIVANJA U ŠČITARJEVU 1982 — 1983. GOD.

Sustavna iskopavanja u Ščitarjevu — antičkoj Andautoniji odvijala su se 1982. godine na dva lokaliteta, i to u voćnjaku Župnog ureda i na položaju Savišče — Luka.

Lokalitet I

Iskop u voćnjaku Župnog ureda leži zapadno od perimetralnog zida rimskog

kupališta, istraženog 1981. god., kada je i postavljena blokovska mreža, pa je signatura blokova nastavljena na onu prethodnu. Dužina ispitanog prostora iznosi 18 m, širina 15 m, a na 2 m ušlo se u sloj zdravice.

U blokovima 4/82, 5/82, 6/82 i u polubloku 6A/82 otkrivena je na dub. od 0,60 m široka rimska ulica, pokrivena kamenim pločama. Zasad je oslobođena u dužini od 18 m, a u potpunoj širini od 6,20 m (s rubnim bankinama). Građena je od ploča pretežno veličine 0,70x0,50 m, no ima i nešto većih. Debljina im je 10—15 cm. Na mnogim mjestima ploče nedostaju pa se vidi šljunčana podloga ulice. Mjestimice su uočljivi tragovi kola, a uz zapadni rub kanalić širine 10 cm u koji se cijedila voda s ulice. Od masivnih rubnih blokova nađeno je *in situ* samo tri, od toga jedan dužine 2,45 m. Širina bankine je 60 cm, a visina 35 cm.

Svojim dimenzijama, kvalitetom i smjerom pružanja, te položajem u odnosu na arhitekturu, otkrivena ulica predstavlja dio glavne prometnice — *Cardo* — koja je spajala sjeverne dijelove naselja na Gradišću s južnim njegovim dijelovima na Kotelu. Sjeverni njezin nastavak otkriven je 1970. u sondi 19, koja leži u središnjem dijelu antičkog naselja. Na samoj površini ulice nađeno je među pločama nekoliko rimskih novaca, i to: cara Konstantina I, Konstantina II i Konstanca II, kao i tri novca, nečitljiva, iz druge pol. 4. st. Oni ne određuju vrijeme nastanka ove ulice nego ukazuju na njezinu dugu upotrebu.

U blokovima 7/82, 8/82 i 11/82 ispitana je situacija zapadno od linije rimske ulice. Na prostoru od 10x5 m otkriveni su dijelovi arhitekture koji pripadaju raznim fazama izgradnje. Neposredno na rimsku prometnicu nadovezuje se trijem širine 2 m, od kojeg je zasad oslobođen dio fasade s portalom i začelni zid, te dva pilona. I sa istočne strane ulice, između nje i zapadnog perimetralnog zida rimskog kupališta, nalazio se je također trijem od kojeg su 1981. otkrivena dva pilona (u bloku 1/81 i 3/81). Čini se da se s bankina ulazilo neposredno u trijem kroz portal koji je u drugoj fazi

gradnje bio flankiran masivnim pilonima. Ostaci starijeg pilona, jednog masivnog zida unutar trijema, te dva poda razne kvalitete i nivoa, kao i nalazi keramike, jasno govore da su postojale barem dvije građevne faze. Analiza situacije zapadno od trijema, gdje je na dub. od 0,45 m nađen kasnoantički zid, pokazuje da je u tom dijelu postojala i treća građevinska faza. Nalazi novca cara Galijena (2) i Klaudija II (1) u bloku 11/82 omogućuju određivanje nastanka začelnog zida trijema u 3 st.n.e. Tokom 4 st. došlo je do daljnjih pregradnji.

U toku istraživanja u svim slojevima nađeno je vrlo mnogo sitnog arheološkog materijala, a najviše keramike, zatim željeznih čavala i novaca od Hadrijana do Valentinijana II.

Istraživanja u voćnjaku Župnog ureda pokazala su da se zapadno od rimskog kupališta nastavlja intenzivna izgradnja tijekom nekoliko stoljeća, koja se uklapa u iste vremenske okvire kao i kupališni kompleks koji je nastao u doba cara Hadrijana, a trajao sve do u vladavinu Valentinijana II.

Svi novi nalazi potkrijepljuju već raniju konstataciju da je Andautonija bila veliko i urbanizirano naselje.

Lokalitet 2

Nalazi se na okuci starog rukava Save, istočno od križanja poljskog puta s onim koji prati stari savski nasip. Na širem području ovog lokaliteta, otkriven je 1870. žrtvenik posvećen bogu Savu, a na samom reljefu terena uočljiva su pravilna ispupčenja i udubljena koja signaliziraju prisustvo nekakve arhitekture (pačetvorinasti raster prostorija).

Iskolčeno je nekoliko sondi veličine 6X2 m, od toga tri smještene uz obalu Save i na nasipu rukava, a jedna zapadno od njih na livadi ispod nasipa, dok su četiri reznja vel. 1,50X1,50 m u uglovi- ma reljefno istaknute površine.

Sve četiri sonde pokazale su prisustvo antičke izgradnje ali i potpunu devastaciju arhitekture, od koje su ostali samo slabi tragovi (čestice rimskih opeka i sitni fragmenti keramike) i reznjevi koji su zamijenili iščupane rimske zidove. U sondi 4/82 nađen je recentni zid, građen

djelomice od rimskog kamena i opeke, a u ispuni slojeva pored recentne i srednjovjekovne keramike bilo je i nekoliko ulomaka rimske.

Rezultati sistematskih sondiranja na rukavcu Savišće — Luka ostavljaju otvorenu mogućnost da se opsežnijim iskopavanjima otkriju veće i određenije površine rimskodobne arhitekture, odnosno rimskih lučnih uređaja, što se u kampanji 1982. god. nije moglo realizirati.

Sustavna istraživanja u Ščitarjevu 1983. god. vršena su na prostoru Župnog dvorišta, gdje je ranije u njegovu zapadnom dijelu otkriveno rimsko kupalište (1971 i 1973. god.). Kako tadašnja situacija nije omogućavala otkrivanje cijelog termalnog kompleksa (velika gospodarska zgrada, povrtanjak i voćnjak), moralo se čekati niz godina da bi se pružila mogućnost daljnjih arheoloških radova na toj lokaciji.

Zahvaljujući financijskoj pomoći USIZ-a grada Zagreba, demontirana je i preseljena gospodarska zgrada, a teren raskrčen i pripremljen za iskopavanja.

Od linije iskopa 1973. iskolčen je prostor od 20X15 m, te je od juga prema sjeveru dobiveno 12 blokova u tri reda (5X5 m). Signatura blokova nastavljena je na onu iz 1973. god. (X — XXI/83).

Na prostoru od 300 m² ispitan je i oslobođen istočni dio rimskog kupališta, no nije se došlo do perimetralnog zida, koji prema rasporedu prostorija leži vjerojatno nekoliko metara istočnije. Time je kupališni kompleks širi od 27 m, dok mu je dužina veća od 30 m, što će se točno utvrditi daljnjim istražnim radovima.

Stratigrafija slojeva vrlo je slična onoj u zapadnom dijelu kupališta (1973). Prva dva sloja su navežena, a zatim dolazi treći otklopni sloj (0,40—0,60 m) koji je rimski i sadrži pored građevnog gruha i dosta ulomaka kasnoantičke keramike. Na 0,60 m javlja se gotovo na cijelom iskopu tanki sloj paljevina, a na 0,70 m ušlo se u stratum rezorene ranocarske nekropole iznad koje je izgrađeno kupalište. U sjeveroistočnom i jugoistočnom dijelu iskopa došlo je do proboja antičkog horizonta, pa se pored rimskog javlja i recentni materijal.

Novooslobođeni istočni dio terma sadrži devet prostorija i prostora različitih dimenzija i namjene. S južne strane prostorije su flankirane dugim i uskim hodnikom koji je građen u dva navrata. Dug je zasad 15 m, a širina mu je 2 m. U prostoriji 4 i 6 sačuvani su ulazi s pragom i dovratnicima na kojima se vide okrugli utori za vrata. U prostoriji 7 nađen je ostatak suspenzure (3,50X1,25 m).

Zidovi su sačuvani pretežno u temelju a samo nekoliko imaju i dio gornjih partija zidova. Građeni su od dvije vrste kamena, žućkastog vapnenca i od bjelkasto-sivkastog litavca, na redove. Tehnika gradnje i vrsta kamena ukazuju na dvije građevne faze iz i jednu adaptacijsku (umetnuti zidovi građeni od kamena i opeke u prostoriji 3), što je potvrđeno i ostalim arheološkim materijalom, osobito keramikom i novcima.

Za vremensko određivanje nastanka i trajanja ovog termalnog kompleksa znatno pomažu sitni arheološki nalazi — metalni, keramički, stakleni — koji pružaju čvrsto uporište za datiranje pojedinih faza izgradnje i funkcioniranja. Oni ujedno govore o vrlo intenzivnom životu i stvaralaštvu na tlu Andautonije, osobito u drugom i trećem stoljeću Rimskog Carstva.

Istraživanja u istočnom dijelu dvorišta nisu do kraja završena jer se nisu mogli ispitati svi prostori do zdravice, nego su svedeni na približnu niveletu od 0,70 m. Ovo je učinjeno stoga što je po prvi put odlučeno da se iskop ostavi otvoren, odnosno nepokrit, kako bi se mogao konzervirati, a ujedno privremeno zaštititi od obilnih atmosferilija. To je samo prva etapa u planu da se cijeli kompleks rimskog kupališta oslobodi, do kraja istraži i prezentira javnosti u okviru arheološkog parka koji bi postao turističkom atrakcijom zagrebačke regije.

Tokom istraživanja svi radovi i rezultati bogato su fotografski i tehnički dokumentirani.

B. Vikić-Belančić

VARAŽDINSKE TOPLICE

Tijekom god. 1982. i 1983. nastavljena su kratka istraživanja u južnom i u jugo-

zapadnom dijelu foruma, a najpotrebniji zaštitni zahvati izvršeni su na cijelom kupališnom i forumskom kompleksu.

Na mjestu gdje nedostaje opločenje, u središnjem dijelu južnog forumskog prostora, otvorena je sonda veličine 7,40 X 2,30 m, uz donju stepenicu stilobata. U slojevima žute sipke sedre bilo je komada stupova od pješčenjaka i pločastih, na uglovima zaobljenih ulomaka mramora. Slijedeći, sivoplavičasti muljeviti sloj, s mrvicama bjelkaste žbuke i tragovima paljevine drveta, prekrpio je ostatke zidova i poda (s hidrauličkom žbukom) jedne prostorije, unutar zgrade, koja je bila podignuta prije gradnje i oblikovanja foruma. Nešto dalje prema istoku, cijelom širinom sonde, otkriven je veliki kanal, smjera sjever — jug, ukopan u gustu masnu ilovaču. Njegov zapadni masivni zid, širok 0,95 — 1 m, s dosegnutom visinom 1,20 m izgrađen je od velikih duguljastih blokova moljenjaka, s nutarnje strane kanala, pravilno složenih na redove i čvrsto vezanih žbukom. Istočni zid mnogo je kompliciraniji zbog ugrađenog izljeva pokrajnjeg, njeemu istočno ležećeg kanala, te s vremenom izvedenih pregradnja u kanalu kao i na samom zidu. Suprotno od ravne i jednolike površine zapadnog zida, ovaj istočni je horizontalno i vertikalno razveden izgradnjom koljenaste istake koja doseže i flankira dno i okvire perforacije izljeva. Ovaj otvor, ljevasto oblikovan, vrlo solidno izveden, (0,50 m širok) služio je kao ušće spomenutog istočnije priključenog kanala, kojemu je protočni smjer bio pažljivo izračunat s otklonom prema jugu.

Nakon detaljnog čišćenja zidova uočen je plitki rigol usječen dosta nepravilno u tjemenu dograđenog istočnog zida, pravca sjeveroistok — jugozapad. Plitki rigol, slične fature, nazire se i na tjemenu masivnog zapadnog zida, ali mu je smjer suprotan, tj. sjeverozapad — jugoistok. Zbog razlike nivoa, s obzirom na oba zida kanala, gotovo je sigurno da pripadaju različitim vremenima.

Premda je otkriven samo mali dio velikog kolektora prikupljeni su novi podaci o tehničkim rješenjima i mogućno-

stima ove, za antičke Toplice važne grane građevinarstva koja je stoljećima živjela i prilagođavala se prilikama.

Novootkriveni dio zgrade u zapadnoj polovici sonde pripada većem kupališnom kompleksu, koji je već prije bio istražen ispod sjevernih prostora Konstantinova kupališta, te dijelova južnog trijema i njegovih prigradnji.

Nakon tehničke i foto-dokumentacije ispitani dijelovi arhitekture i iskopa solidno su drenirani i ponovno prekriveni zemljom.

Na zapadnoj stijeni iskopa djelomice je demontiran recentni cigleni zid (12 m dužine) kanala, koji je prije otkriven, a sjeo je na antičke zidove i stilobat u jugozapadnom dijelu trijemova foruma. Tom prilikom oslobođen je cea 2 m sjeverni stilobat trijema, kao i njegov južni perimetralni, jače oštećen zid. Na taj način izbjegnuta je zabuna, koju je stvaralo ukošenje recentnog kanala, prema pravokutnom rasporedu i smjeru sačuvanih antičkih zidova. Stijena iskopa je dobro učvršćena; u njezinom podnožju produbljen je drenažni bunar, povećan odvodni otvoreni kanalić i u jednom dijelu zaštićen tankim kamenim pločama koje ne odudaraju od poravnanja foruma.

Uz istraživačke radove, detaljno su očišćeni svi prostori, zidovi, pregledani podovi u kupališnom kompleksu, kao i na trgu s kapitelijem, a popravljeno je više oštećenih temelja i slobodno stojećih zidova.

V. DAMEVSKI

STALNI POSTAV

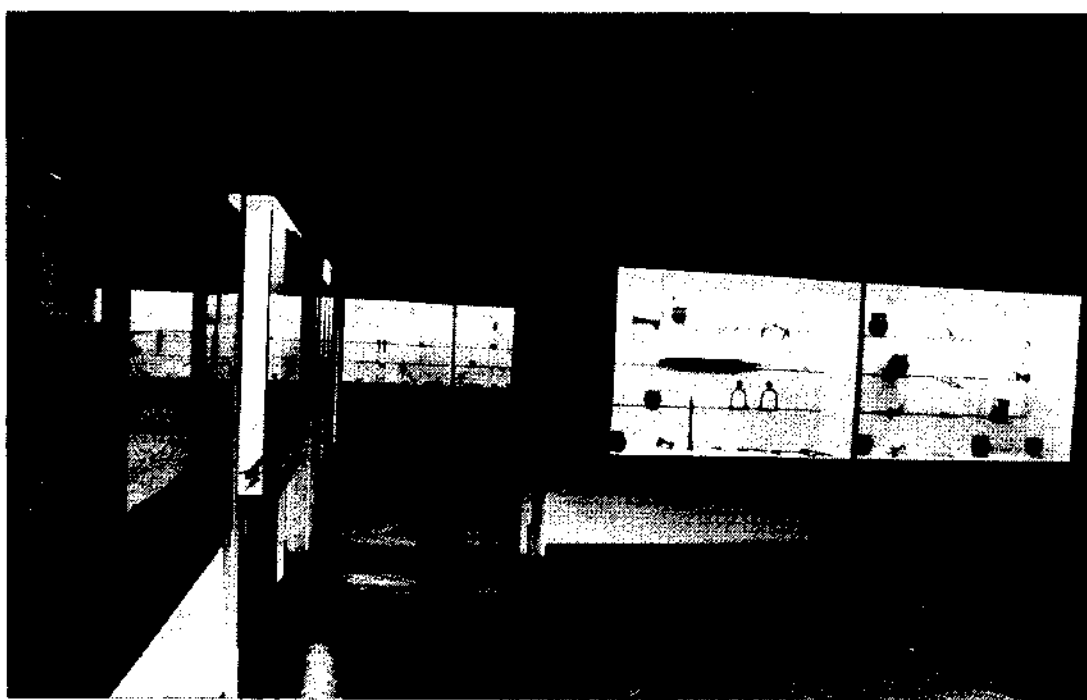
U POVODU NOVOG STALNOG POSTAVA RANOSREDNJOVJEKOVNE ZBIRKE ARHEOLOŠKOG MUZEJA U ZAGREBU

U prosincu 1982. godine Arheološki muzej u Zagrebu otvorio je preuređenu ekspoziciju ranosrednjovjekovne zbirke u vidu stalnog postava. Na taj način nastavljena je praksa koju Muzej uspješno provodi već niz godina, tj. pokušava stvoriti moderan arheološki muzej, temeljen na najsuvremenijim naučnim i muzeološkim principima. Nakon prehistorij-

ske i egipatske zbirke (III kat) i numizmatičke zbirke (dio prizemlja), javnosti je ponovo prístupna ranosrednjovjekovna zbirka (dio II kata). Novačana sredstva za radove, kao i za novu opremu ekspozicije, osigurao je USIZ za kulturu grada Zagreba u okviru srednjoročnog plana obnove i uređenja muzejsko-galerijskih ustanova grada Zagreba. Projekt za vitrine i panoe, način izlaganja materijala, etiketiranje i legendiranje izradio je prof. J. Ladović, koji je svojim ostvarenjima uspješno iskoristio neprikladan prostor prilagodivši ga novoj, izložbenoj namjeni. Popratnu fotodokumentaciju izradio je fotograf J. Vranić.

Izuzetno bogata i vrijedna zbirka ranosrednjovjekovnog arheološkog materijala, kao i u prethodnom postavu, izložena je kronološkim redoslijedom. Ona obuhvaća arheološke predmete različitih etničkih skupina koje su boravile ili prolazile područjem naše zemlje, u razdoblju od 5. do 13. stoljeća. U okviru kronološkog izlaganja tematski su izložene starohrvatske naušnice, slavenska keramika — na žalost samo manji izbor jedne od najvećih zbirki te vrste u Jugoslaviji — i zbirka kamenih spomenika. Predmeti iz groblja izloženi su na taj način da su se respektirale grobne cjeline. Da bi posjetiocima bilo lakše pratiti i shvatiti izloženi materijal, ekspoziciju prate legende, kojima se sažeto tumače najvažnija razdoblja, pojave i promjene koje su se zbivale na području naše zemlje, kao i najbitniji podaci o većim i značajnijim istraživanim lokalitetima. Nadalje, tu su i karte rasprostranjenosti s naznačenim lokalitetima izloženog materijala. Sve to upotpunjeno je fotografijama terenskih snimki i pojedinačnih predmeta. Radi sigurnosti predmeti od zlata nisu izloženi, a njihove kopije za sada muzej ne posjeduje. Sadržaj vitrina objašnjen je etiketažom, i to dvojezično: na hrvatskom i engleskom jeziku.

Ranosrednjovjekovna zbirka oblikovana je postupno skupljanjem predmeta iskopavanjima, poklonima i otkupom. Posebna zasluga u njenom nastajanju i formiranju pripada dru. Z. Vinskom, koji je u poslijeratnim godinama pojmljivim

Stalni postav ranosrednjovjekovne zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu (snimio Ante Rendić-Miočević)

sukcesivnim tipološkim odabiranjem iz drugih zbirki izdvojio onu arheološku građu koja vremenski pripada ranom i razvijenom srednjem vijeku. Tako je nastala, iako ne najveća, po raznolikosti i zastupljenosti svih važnijih vremenskih razdoblja i zbivanja u okviru ranosrednjovjekovne arheologije, može se slobodno reći, najbogatija zbirka te vrste u Jugoslaviji.

U zbirci je zastupljena arheološka građa iz kontinentalne Hrvatske, Like, Dalmacije i AP Vojvodine — posebice Srijema — (bivše područje djelovanja muzeja). Germanski materijal iz 5. i 6. stoljeća, može se pripisati Gotima, Gepidima i Langobardima, a gotovo je jednako zastupljen nakit (fibule, kopče, ukrasne igle, narukvice, ogrlice i dr.) kao i oružje (koplja, mačevi-spate, šljemovi, bojna sjekira i dr.). Naročito se ističe kneževski grob ratnika iz Batajnice s raskošno ukrašenim šljemom tipa Naron-Baldenheim, kopljem, mačem, umbom, karičastom oklopnom zaštitom i posudicom. Pri izlaganju vodilo se računa i o romaniziranim starosjediocima. Vrijeme seobe Južnih Slavena u savezništvo s Avarima dokumentirano je značajnim pojedinačnim nalazima, kao i onim iz avarsko-slavenskih groblja. Tom vremenu pripadaju skupocjeni srebrni artefakti ranog 7. stoljeća iz podravske Čađavice. Rimska opeka s grčkim natpisom izuzetan je dokument i svjedočanstvo avarske trogodišnje opsade antičkog velegrada Sirmija u poodmaklom 6. stoljeću. Slijede avarsko-slavenski grobovi 7. stoljeća iz Osijeka i Bijelog Brda, te niz tipičnih garnitura jezičaca i okova remenja s više nalazišta avarsko-slavenske kulture 8. stoljeća. Posebnu pažnju zaslužuje pojedinačni grobni nalaz slavenskog ratnika iz Medvedičke blizu Đurđevca s kraja 8. stoljeća. Uz karolinški mač i rijedak nalaz jezička, iz ovog groba je i izrazito slavenska bojna sjekira. Djelomice uništena avarsko-slavenska groblja, pronađena u posavskom dijelu zagrebačke regije na Krugama u Zagrebu, Velikoj Gorici i čiču Novom,

značajno su svjedočanstvo slavenske prisutnosti na području grada i njegove okolice oko 800. godine. K tome, značajni su kasnoavarsko-ranoslavenski grobovi iz Brodskog Drenovca, te karolinški mačevi iz Podsuseda kod Zagreba i Prozora kod Otočca, iz 9. stoljeća. Takozvana bjelobrdska panonsko-slavenska kultura, s težištem na 11. stoljeću, zastupljena je s nekoliko većih i manjih groblja: Bijelo Brdo, Vukovar, Kloštar Podravski i dr. Rijedak je nalaz kamenog kalupa za lijevanje grozdolikih naušnica bjelobrdske tipa; to je dokaz postojanja radio-nice slavenskog nakita u srednjovjekovnom Sisku. Odgovarajući nalazi nakita iz uništenih grobova na zagrebačkom Kaptolu su svjedočanstvo o postojanju slavenskog naselja još prije početka gradnje prve katedrale. Za sada jedino istraženo slavensko gradište u Hrvatskoj, Mr-sunjski Lug u blizini Slavenskog Broda, predstavljeno je manjim izborom materijala koji je u njemu pronađen. K tome, iz razdoblja 13—14. stoljeća izložen je dragocjen skupni nalaz srebrnog feudalnog nakita iz srijemskih Slakovaca.

Zasebno je izložen skučen izbor kamenih spomenika, a među njima posebno mjesto zauzima dio oltarne kamene grede iz crkvice sv. Petra u dalmatinskom selu Muć Gornji kod Sinja. Spomenik je ukrašen predromaničkim ornamentom, a na njemu je uklesan znameniti natpis s imenom hrvatskog kneza Branimira i 888. godinom. To je ujedno najstariji slavenski spomenik s uklesanom godinom. Ovaj spomenik zauzima središnji dio prostori-je a oko njega su na panoima ostali kamene ulomci predromaničkog obilježja. Ima ih nekoliko iz Siska, jedan je iz Lobora, rijedak primjerak s kasnijim degeneriranim prepletom iz Volarice u Lici, romanički stup iz srednjovjekovne crkvice u Iloku, polukapitel iz Rakovca i osebu- jan romanički spomenik s antropomorf- nom obrazinom iz razrušene opatije u Rudinama nedaleko od Slavonske Požege.

K. S.

IZLOŽBE

TRAGOVİ RIMSKOG CARSTVA U
ZELINSKOM PRIGORJU

Već nekoliko godina u suradnji Arheološkog muzeja u Zagrebu i Zavičajnog muzeja u Zelini vrše se arheološka istraživanja Zelinskog prigorja da bi se otkrilo razdoblje rimske dominacije u tom području. Rezultat tih istraživanja je izložba »Tragovi Rimskog Carstva u Zelinskom prigorju«, postavljena 11. 3. 1983. g. Predviđeno je da izložba ostane otvorenom sve do uređenja cjelokupne kulturnohistorijske zbirke.

Premda rezultati istraživanja još nisu zaokruženi, ova opsegom mala izložba na kojoj su arheološkim materijalom zajedno s foto-povećanjima, kartama i opširnim legendama ilustrirani i povezani do sada poznati podaci svjedoči o kulturnoj prisutnosti i živoj graditeljskoj djelatnosti Rimljana na velikom području. Antička cesta koja je povezivala Posavinu s Podravinom i Zagorjem istaknuta je na foto-povećanju karte iz 18. st., što jasno pokazuje da je još tada bila vidljiva, da je s juga preko Zeline i Komina išla u Zagorje, te da se siječe i prepliće s današnjom cestom Zagreb-Varaždin. Izložene su snimke terena na kojima su i danas uočljivi tragovi antičke ceste (na južnom brežuljkastom prilazu Kominu i na prelazu preko potoka Moravčaka), te nalazi novca i drugog antičkog materijala sa njezine trase. Ovom je prilikom prvi put izložen dio nalaza rimskog novca, slučajno nađen još 1918. g. u Kominu. Nalazi novca i ostatka rimskog građevnog materijala, posuda i drugih predmeta, poktanuli su pretpostavku da se tu nalazilo manje rimsko vojničko uporište ili rimska poštanska stanica Pyrri. Prezentirani izbor nalaza keramike, stakla i novca iz razdoblja I — IV. st. n. e., sakupljen sedamdesetih godina sjevernije od kominske crkve između Rebrenica, Kamenica i Starog Sela gdje se mogao nazrijeti areal rimskog naselja, a također i tehnički snimci prozora u tornju crkve u kojima su uzidani antički kame-

ni blokovi, jasno pokazuju da je nasuprot dosadašnjim pretpostavkama tu moralo biti veće naselje. Avionski snimak Komina i fotografije pretpostavljenog urbaniziranog područja otkrivaju posjetiocu smisao i sposobnost rimskih graditelja da za naselje izaberu istaknuti ali ipak dovoljno zaštićeni položaj. Prvo iskopavanje 1982. g. započeto slučajnim nalazom rimskih kamenih blokova, čiji su rezultati potakli postavljanje ove izložbe, vršeno je na položaju Brdo i otkrilo je zapadnu naseobinsku nekropolu koja se protezala uz zapadnu zaobilaznicu. Otkriveni dijelovi zidova dviju pravokutnih grobnica, te kvadratična supstrukcija treće grobnice na kojoj su ležali spomenuti kameni blokovi, prikazani su foto-povećanjima i ilustrirani tehničkom dokumentacijom. Ostaci grobova sa spaljenim, odnosno ukopanim pokojnicima, čiji su prilozi izloženi (keramika, kopča, novac i drugo), i nađeni između ova tri grobna objekta, pokazuju kontinuitet ukapanja od I. do IV. st. n. e. Ovaj nalaz dijela nekropole u Kominu potvrđuje pretpostavku o postojanju velikih stambenih zona naselja Pyrri sa životnim i vremenskim kontinuitetom.

Izložba je popraćena katalogom-prospektom, a predstavlja još jedan doprinos upoznavanju antike zelinskog kraja. Istraživanja i iskopavanja se nastavljaju, pa će novi rezultati biti prikazani na sljedećim izložbama.

D. N.-E.

GRČKE VAZE

Izložba grčkih vaza bila je već proteklih godina prikazana u nekoliko gradova naše Republike, a tokom 1983. god. vidjeli su je mnogi posjetioci u novim sredinama. Arheološki muzej, naime, nastavlja svoju vrlo plodnu dugogodišnju suradnju s muzejskim i njima sličnim ustanovama širom zemlje, pa je i ova izložba dio te zajedničke suradnje.

Najprije je bila postavljena i 26. XI. 1982. otvorena u Zavičajnom muzeju u Novoj Gradiški povodom Dana Republi-

ke; nakon dva mjeseca prenesena je u Muzej Brodskog Posavlja, Slav. Brod. Radi velike zainteresiranosti kolega iz muzeja slavonske i baranjske regije izložba je nastavila svoj put prema Osijeku, Iloku, Bačkoj Palanki i završila u Gradskom muzeju u Vukovaru, gdje je ostala otvorena oko tri mjeseca, sve do povratka u Zagreb 15. X. 1983. god.

Izborom od oko 100 kom. grčkih i južnoitalskih oslikanih vaza različitih oblika i veličina, iz bogate zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu, predstavljeno je nekoliko stilova u razvoju slikarstva na vazama, u vremenskom razdoblju od VIII. do III. st. pr.n.e. Aribali, vrč, skifos i poklopac s geometrijskim i stiliziranim biljnim te životinjskim motivima najstariji izloženi eksponati (VIII. — VI. st. pr. n. e.), a nekoliko lekita i skifosa sa crnim figurama pripadaju crnofiguralnog stila apulskih i lukanskih radionica iz IV. st. pr. n. e. Na širokoj lepezi oblika javljaju se scene iz Dionizijeva kulta, pogrebnog ritusa, ili su posve profanog karaktera, te pojedinačni likovi Erosa, Satira, menade, golog mladića i žene s raznim atributima. Uz bogatu upotrebu florealnih i geometrijskih motiva kao dodatnih ukrasnih elemenata primjenjena je žuta, bijela i narančasta boja u pastoznim namazima. Grupom vaza njih oblika ukrašenih samo biljnim i geometrijskim motivima gnathia stila (III. st. pr. n.e.) vrlo suptilno izvedenim završava se prikaz zanatsko-umjetničkog stvaralaštva na grčkim vazama.

Izložba je bila popraćena legendama, crtežima tipova vaza, fotosima pojedinih oblika i njihovih detalja. Svaki je muzej izradio propagandne materijale (katalog, plakat, pozivnice), koristeći se k tome i informiranjem u lokalnom tisku i radio-stanicama.

V. D.

PRIKAZI

STAROHRVATSKA PROSVJETA

Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu pokrenuo je ponovo, nakon četrnaestogodišnjeg zastoja, svoj časopis »Starohrvatska prosvjeta«. Budući da je to jedini časopis u Jugoslaviji koji se bavi isključivo srednjovjekovnom problematikom i jedan je od starijih arheoloških časopisa kod nas, potrebno je dati bar nekoliko uvodnih napomena o njegovu historijatu. Časopis »Starohrvatska prosvjeta« započeo je izlaziti 1895. godine u Kninu kao glasilo Hrvatskog starinarskog društva. Pokrenuo ga je fra Luio Marun, osnivač društva, a urednik bio mu je Frane Radić. U prvoj seriji, koja izlazi do 1904. godine, izašlo je 16 svezaka i 6 dvobroja časopisa »Starohrvatska prosvjeta«, pretežno s prilogima njegova urednika. Prestanak izlaženja ovog časopisa, koji je utro puteve hrvatskoj arheologiji i svratio pažnju svjetske a naročito slavenske kulturne javnosti na ostatke naše kulture, bio je za nju kao i Kninski muzej od presudnog značenja.

Obnovom Hrvatskog starinarskog društva 1927. godine časopis je ponovo pokrenut. Bio je označen drugom serijom a urednici su mu bili M. Abramić, Č. M. Iveković i F. Šišić. Njegovi suradnici znanstvenici iz čitave zemlje, svojim su prilogima dali glasilu znanstveni karakter. Na žalost, od druge serije izašla su samo tri dvobroja pa časopis prestaje izlaziti završetkom 1928. godine. Obnovljen je nakon rata inicijativom uprave Muzeja hrvatskih starina u Splitu, a taj je ušao u sastav Jugoslovenske akademije, koja je time preuzela i muzejsko glasilo. Treća serija časopisa, kojoj je urednik S. Gunjaca, izlazi od 1949. godine. Svrha obnovljenog časopisa je obrađivanje arheološko-historijske građe samog muzeja i srodnih ustanova koje obrađuju hrvatsku prošlost. Do 1968. godine izašlo je 10 svezaka III serije časopisa, a onda dolazi do četrnaestogodišnjeg zastoja u izlaženju. Sada se ponovo izdaje u nepromijenjenom obliku i formatu, ali is-

ključivo kao glasilo Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Uredništvo čine Z. Vinski, I. Petricioli, Ž. Rapanić i D. Jelovina koji je ujedno odgovorni urednik.

STAROHRVATSKA PROSVJETA, ser. III. sv. 11, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split 1981, 8", str. 250, table, slike i planovi.

Z. Vinski, O nalazima karolinških mačeva u Jugoslaviji

Kako nam sam naslov govori, autor se ponovo vraća temi koju je obrađivao u nekoliko navrata. Ovim izuzetnim radom sustavno je obradio, sistematizirao i predložio sve do sada poznate mačeve karolinškog podrijetla iz Jugoslavije. Zadržavajući tipološku nomenklaturu J. Petersena, koja je uobičajena u Evropi, uočio je da se karolinški mačevi iz Jugoslavije mogu svrstati u tri tipa po njegovoj klasifikaciji. Ukupan broj karolinških mačeva iznosi 21 primjerak, a od toga su zastupljeni Petersenov poseban tip, tip H i pretežno tip K (odnosno i prijelazni tip K-O). U okviru tipoloških grupa kojima pripadaju, autor analizira posebice sve nalaze. U poseban tip uvrstio je 6 nalaza mačeva, a među njima su podravski nešto raniji, tj. datira ih u vrijeme ratova Karla Velikog s Avarima, približno prije ili oko 800. godine. S matičnog područja hrvatske kneževine su četiri mača, a oni su iz prve polovice 9. stoljeća. Autor smatra da su ovi mačevi izrađeni tijekom druge polovice 8. stoljeća kao franački oružarski proizvodi ranokarolinškog vremena u Porajnju. Mačevi posebnog tipa 1 i 2 rasprostranjeni su inače u sjevernoj i srednjoj Evropi, pa mačevi iz Jugoslavije predstavljaju, prema sadašnjem stanju istraživanja, najjužnije primjerke posebnog tipa 1.

Slijede mačevi tipa H koji je inače vrlo raširen, posebice na evropskom sjeveru, a u Jugoslaviji su za sada pronađena samo 4 primjerka tog tipa. Autor pretpostavlja da su ti mačevi proizvodi

oružarskih radionica u Porajnju, te da su na dalmatinsko tlo importirani također preko alpskih prijevoja i sjeverne Italije u prvoj polovici 9. stoljeća. Mačevi ovog tipa su u upotrebi od 8. do u 11. stoljeće.

Preostaje skupina mačeva tipa K i K-O kojih ukupno ima 10 primjeraka. Izuzum li se nalazi iz Norveške (23 komada), ovaj tip je u Jugoslaviji, i to u dalmatinskom zaleđu istočnojadranske obale, najbrojnije zastupljen. Oni su za sada najjužniji takvi nalazi u Evropi. Neki od njih imaju signaturu ULFBERHT što označava franačku radionicu. Najstariji sačuvan i jasno datiran u rano 9. stoljeće jest mač iz groba 1 Biskupija-Crkvine. Ostali grobovi sa spatama tipa K pripadaju prvoj polovici 9. stoljeća, približno do poslije 850. godine. Uspoređujući karolinške kulturne utjecaje u Jugoslaviji (posebice u dalmatinskom zaleđu) s onima na području Velike Moravske, autor uočava niz poiedinosti. Mač tipa H koji je u Jugoslaviji zastupljen sa 4 primjerka, u Čehoslovačkoj je zastupljen sa 14 primjeraka, a za razliku od toga tip K u Jugoslaviji sa 10, a u Čehoslovačkoj samo jednim primjerkom. Konstatira da je, bez obzira na tipove mačeva, karolinški kulturni utjecaj očit kod oba naroda. Autor pretpostavlja da je kod Hrvata to u vezi s pokrštavanjem koje su provodili franački misionari, a da su mačevi importirani bilo da se radi o darovima vladajućem sloju ili pak o dragocjenoj trgovačkoj robi. Importirali su se u Hrvatsku nakon 800. godine ili od početka do u drugu polovicu 9. stoljeća. Postavlja se oitanje zašto je u zoni dalmatinskog zaleđa tako brojno zastupljen tip K, inače vrlo rijedak u podunavskoj srednjoj Evropi ga nema. Jedan od odgovora je i pretpostavka autora da nakon misionara dolaze trgovci ili trgujući oružari-kovači koji su davali prednost tipu K. Isključuje mogućnost da su ih radili domaći oružari, koji su mogli kasnije, u 10. i 11. stoljeću, imitirati karolinške mačeve i ostruge. Premda je autor usredotočio pažnju na ovu kategoriju karolinškog obrambenog oružja, osvrnuo se i na neke nalaze importiranih ostruga, posebice one iz grobnih cjelina s mačevima.

U post scriptumu osvrće se na rad W. Menghina, *Neue Inschriftenschwerter aus Süddeutschland und die Chronologie karolingischer Späthen auf dem Kontinent*, koji je izašao iz štampe nakon završetka ove rasprave. Polazište pisca su spate s natpisom ULFBERHT na sječivu iz Rajne i gornjeg Dunava. Premda je pisac vrstan poznavalac fundusa ranosrednjovjekovnih mačeva, uočavaju se neke razlike u tumačenju tipološkog razvoja prethodnika tipa K. W. Menghin smatra da su za tip K prethodnice spate tipa Mannheim, a Z. Vinski da su se razvile iz prijelaznog oblika posebnog tipa 1, o čemu se govori u ovoj raspravi. Djelomice se osvrnuo i na knjigu J. Beloševića, *Materijalna kultura Hrvata od VII do IX stoljeća*, jer se ne slaže s datiranjem trojnog groba 322 koji sadrži karolinški mač. Smatra da je mač iskovan početkom 9. stoljeća, pa grob nije moguće datirati istovremeno s nastankom mača.

Ovoj raspravi nedostaje sažetak na jednom od stranih jezika jer je u nešto obimnijem obliku tiskana u časopisu »*Jahrbuch des Römisch-Germanischen Zentralmuseums*« 30, 1983. u Mainzu na njemačkom jeziku.

D. Jelovina, D. Vrsalović, Srednjovjekovno groblje na »Begovači« u selu Biljanima Donjim kod Zadra

Autori u uvodnom dijelu daju prikaz rekognosciranja i istraživanja koja su vršena u okolici Kašica i Smilčića kod Zadra u vremenu od 1954. do 1958. godine. Najvećem, u nekoliko kampanja sustavno istraživom lokalitetu, a to je groblje uz crkvu na Begovači, u ovom je radu posvećeno ponajviše pozornosti. To je starohrvatsko groblje, smješteno na kompleksu vile rustike oko starohrvatske crkvice, i jedno je od većih groblja na tlu ranofeudalne hrvatske države. Istražena su 604 groba, a prema svim karakteristikama i nalazima groblje se datira u početak 9. stoljeća s trajanjem do 16. stoljeća. Kronologija grobova izvršena je isključivo prema grobnom inventaru. Autori uočavaju da na nekropoli ne-

ma jedinstvene orijentacije grobova, a dubine i dimenzije grobova variraju. Primijećeno je i dosta oštećenja grobova. Postoje tri sloja ukopavanja, od kojih je najstariji s kraja 8. do približno sredine 9. stoljeća; srednjem sloju od 9. do 12. stoljeća pripada najviše grobova, a najmlađi sloj je iz 13. do 16. stoljeća.

C. Fisković, Ranosrednjovjekovne ruševine na Majsanu

U ovom radu autor objavljuje zanimljive ostatke kršćanskog i ranosrednjovjekovnog kompleksa koji su pronađeni na otoku Majsanu. Pogodan smještaj u Pelješkom kanalu uz sjeveroistočnu obalu otoka Korčule, na položaju koji kontrolira pomorski promet na toj točki istočnojadranske obale, uvjetovao je kontinuitet naseljavanja. Otkriće rimskog groba u uvali Lučić, još 1940. godine, potaknulo je autora na sustavno arheološko iskopavanje i istraživanje. Ustanovljeno je da je Majsan bio naseljen već u prethistoriji. Kasnije ga naseljavaju poganski Rimljani o čemu svjedoče ostaci vile rustike. Nadalje, iz razdoblja 4 — 6. stoljeća jest ranokršćansko svetište, odnosno memorija sa svečevim grobom. Ono je bilo posvećeno sv. Maksimu, po čemu je otok i dobio ime Majsan. Pored svetišta otkrivena je mala predromanička crkvice s oltarom. Smještena je u jugozapadnom uglu postojećeg građevinskog kompleksa. To je jednostavna pravokutna crkvice s oltarom. Smještena je u jugozapadnom uglu postojećeg građevinskog kompleksa. To je jednostavna pravokutna crkvice s polukružnom apsidom u koju su uklopljene dvije lezene. Oblik tlocrta, način gradnje i dimenzije, pronađeni dijelovi kamenog crkvenog namještaja s karakterističnim ukrasnim motivima kuka i pletera, koji odgovaraju predromaničkim ili romaničkim crkvicama u Dalmaciji i Istri, upućuju autora na njeno datiranje u 10 — 11. stoljeće. U grobovima u crkvi i izvan nje nisu nađeni nikakvi prilozi, jer su bili oštećeni i otvarani davno prije istraživanja. Nešto predmeta koji su pronađeni izvan

grobova autor prema analogijama datira u 9 — 11. stoljeće. Brojni su i nalazi keramičkih posuda ukrašenih valovnicom, od nepročišćene gline s primjesama kalcita, što je tipično slavensko, odnosno hrvatsko obilježje. Autor se osvrnuo i na tragove zidnih slikarija koje su otkrivene u memoriji. Prve su nastale u 5. — 6. stoljeću, a na njih su kasnije došle one iz 10 — 11. stoljeća. Na posljekku, autor zaključuje da su na otoku živjeli Slaveni, koji su nastavili obožavanje tamošnje memorije. Ostaje otvoreno pitanje da li je na otoku bio i predbenediktinski samostan i da li su benediktinci bili ti koji su sagradili predromaničku ili romaničku crkvu.

/ . *Petricioli*, Ciborij iz zadarske crkve sv. Tome

Prilikom rušenja školske zgrade, koja se nalazila u Zadru iznad crkve sv. Tome, pronađeni su brojni ulomci crkvenog namještaja i druge arhitektonske građe. Među njima veliki je broj onih koji su pripadali ciboriju, važnom spomeniku skulpture iz prve polovice 11. stoljeća. Pomnim analizama, povezivanjem i komparacijom, autor je ustanovio da je ciborij bio četverostran. Rekonstruirati su se mogle tri njegove strane, a od četvrte su pronađena samo dva ulomka. Pri rekonstrukciji njegova izgleda autoru su pomogle brojne analogije s ciborijem prokonzula Grgura. Premda se uočavaju razlike u kvaliteti modelacije detalja a ciborij sv. Tome je dotjeraniji i pomnijivije obrađen, autor smatra da su proizašli iz iste klesarske, odnosno kiparske radionice. K tome ustvrđuje da je radionica djelovala u vrijeme dalmatinskog prokonzula Grgura, a to je prva polovica 11. stoljeća.

M. Ivanišević, Neobjelodanjeni rano-srednjovjekovni latinski natpisi iz Trogira

Pored šest poznatih latinskih natpisa iz Trogira kojima autor daje svoje čita-

nje, objavljuje još osam znanosti nepoznatih natpisa. Osim njihova opisa i čitanja pokušava ih datirati na temelju postojećih analogija. Dva su iz prve polovice 9. stoljeća, dva oko sredine, a jedan je vjerojatno nastao u toku 10. stoljeća; jedan je iz 11. stoljeća, a dvoma od njih teško je odrediti vrijeme nastanka. Ovim radom upotpunjen je broj predromaničkih i romaničkih spomenika iz Trogira.

Ž. *Rapanić*, Bilješka uz četiri Branimirova natpisa

Osvrćući se na čitanje poznatih natpisa s uklesanim imenom hrvatskog kneza Branimira, autor pokušava bolje rasvijetliti lik tog ranosrednjovjekovnog vladara i načinje neka nova pitanja u vezi s ranijim čitanjem tih natpisa. Analizirajući svaki spomenik posebice, najprije se osvrće na ulomak oltarne pregrade iz Muca, a uz njega donosi još jedan fragment grede s istog lokaliteta. Ovaj fragment pokazuje iste osobitosti u ornamentu i natpisu ali ga za sada nije moguće razriješiti. Uzevši u obzir sva ranija čitanja natpisa iz Muca, zaključuje da se natpis ne može korektno restaurirati, pa ni prevesti, iako je posve jasno što tu otprilike treba stajati.

U vezi s natpisom iz Nina predlaže smjelu pretpostavku da se uz Branimira — *domno Branimero* — pojavljuje još jedna osoba — *dux Sclavorum*. Taj ključak proizlazi iz činjenice da se radi 0 različitim padežima (u prvom slučaju je ablativ a u drugom nominativ). Analogna neslaganja u padežima javljaju se 1 kod natpisa iz Šopota, o čemu autor raspravlja u daljnjem tekstu. Prema ranijim čitanjima Branimir bi na ovom natpisu imao dvije titulature (*comex* i *dux*), a to se Ž. Rapaniću čini nemogućim. Slaže se sa čitanjem Jelovine da bi u prvom redu trebalo čitati *Branimiro comite*, pa bi prema tome to bio *ablativ temporis*. Preostaje natpis iz Ždrapnja, koji se sastoji od tri sačuvana komada, a od njih se nesumnjivo spajaju dva. Prema nekim ranijim restitucijama (Gu-

njača, Karaman i Barada) treći fragment, koji je po visini manji i tanji, a razlikuje se i po izvedbi kuka, pridruživao se drugima s prednje strane. Na njemu se nalazi natpis *animer*. Autor se ne slaže s ranijom restitucijom natpisa, na što ga, osim navedenih razlika među fragmentima, upućuju i neke nepravilnosti, odnosno neslaganje padeža, što se ne može uvijek objasniti kao greška sastavljača teksta ili klesara. Autor uočava da se ime Branimira na oba spomenika, koji se ne mogu do kraja pročitati, povezuje uz različite titulature, tj. *dux*, *dominus* i *comes*. Uzmemo li se u obzir drugi kameni natpisi i diplomatski izvori, vidjet ćemo da se i tu imena hrvatskih vladara javljaju uz različite titulature, pa ni to ne doprinosi rješenju problema. Iako se izrazitija diferencija u titulaturi javlja od vremena Zdeslava i Branimira, autor zaključuje da bi ispitivanje titulatura u diplomatskom materijalu papinske kancelarije moglo pridonijeti rješavanju problema i boljem objašnjavanju naših naziva. Ovaj rad je značajan pokušaj i poticaj za drukčije shvaćanje o hrvatskim vladarima, posebice Branimira, a time i tadašnje hrvatske povijesti.

M. Dragičević, Četiri fragmenta tekstila iz starohrvatskih grobova

Jednom zanimljivom i do sada zanemarivanom temom, a to su ostaci tekstila u starohrvatskim grobovima, bavi se M. Dragičević. Tri fragmenta potječu iz grobnih cjelina s nalazišta Biskupija-Crkvina, a četvrti je, koji pokazuje iste likovne i tehnološke karakteristike, iz sela Plavna kod Knina. Svim fragmentima zajedničko je da su izrađeni u tehnici *macrame* koja se sastoji od preplitanja i uzlanja, a spada u primarne tekstilne tehnike. Dva fragmenta imaju kao osnovni motiv u teksturi deformirani kvadrat, a druga dva deformirani romb, odnosno sva četiri imaju manje ili više razrađen motiv kvadrata, odnosno romba. Radi se o istovjetnoj mrežastoj tvorbi koja je nastala preplitanjem pozlaćenih niti. Po

ispravnom mišljenju autorice, datiranje ovih fragmenata ne može se promatrati odvojeno od ostalih predmeta grobnog inventara. Stoga fragmente s Biskupije-Crkvine datira u 9. stoljeće a fragment iz Plavna, iako van grobne cjeline, istovremeno ja sa njima jer pokazuje jednake tehnološke i likovne osobine. Autorica smatra da je funkcija predmeta koji su bili izrađeni od ovog tekstila nesumnjivo dekorativna, ali je zbog fragmentarnosti tekstila teško odrediti pravu namjenu.

V. Delonga, Bizantski novac u zbirci Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu

U ovoj se radnji obrađuje, iako brojčano skromna, s povijesnog i arheološkog gledišta vrlo vrijedna zbirka bizantskog novca. Nedostatak koji ne umanjuje njen značaj jest pomanjkanje najosnovnijih podataka o mjestu i okolnostima većine nalaza, jer je zbirka nastajala već u vrijeme osnivanja Muzeja u Kninu. Od ukupno 63 komada ove zbirke 47 je zlatnika i 16 komada bakrenog novca, dok srebrnjaci nedostaju. Brojčano je najviše zastupljen zlatnik cara Konstantina V Kopronima i njegova sina Lava IV (751 — 775), a gotovo svi su kovani u bizantskoj kovnici u Sirakuzi. To se objašnjava činjenicom da se nakon gubitka egzarhata u Raveni (751. godine) povećala aktivnost sirakuške kovnice. Iz istog razloga Bizant posvećuje više pažnje posjedima u Dalmaciji, što uvjetuje oživljavanje gospodarskog života u tom dijelu Carstva. Brojne su i zlatne nomizme cara Romana III Argira (1028 — 1034), uglavnom iz zagorskog dijela Dalmacije. Kako se često zastupljeni zlatnici ove zbirke javljaju baš u pet starohrvatskih grobova na poznatom srednjovjekovnom lokalitetu Biskupija-Crkvina, autorica se detaljnije osvrnula na te novce. Uzimajući u obzir mišljenja raznih autora u pogledu datacije grobova, slaže se s njima i zaključuje da novci mogu biti samo pomoćno sredstvo pri datiranju arheološ-

kog materijala, odnosno samo grubi *terminus post quem*.

D. Jelovina, Djelatnost Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika od 1968. do 1980. godine

Budući da je u izlaženju časopisa »Starohrvatska prosvjeta« došlo do zastoja od 14 godina, ovim izvještajem obuhvaćena su važnija zbivanja u djelatnosti Muzeja tijekom tog perioda. Pored personalnih izmjena i dopuna, otvaranje nove zgrade Muzeja, a nakon toga i novog stalnog postava, svakako je jedan od najvažnijih događaja.

STAROHRVATSKA PROSVJETA, ser. III. sv. 12, Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, Split 1982, 8°, str. 247, table, slike i planovi

Z. Vinski, šljem epohe seobe naroda nađen u Sinju

Nalaz željeznog šljema na četiri provjesla bio je povod za ovu raspravu o šljemovima. Podrijetlo i pripadnost sinjskog šljema, kojemu nedostaju neposredne paralele, otvara niz složenih pitanja u vezi s odgovarajućim obrambenim oružjem. Zbog lakšeg sagledavanja složene problematike autor je šljemove, prema njihovoj konstrukciji, podijelio na nekoliko skupina. Raspravu započinje analizom kosnoantičkih šljemova koje je rimska vojska preuzela u prednjoj Aziji od Sasanida. Zatim slijede neukrašeni željezni šljemovi s tjemnom trakom nastali tijekom 5. stoljeća kao derivati skukocjenih kasnoantičkih barbariziranih šljemova. Toj skupini pripadaju i dva šljema iz antičke Narone. Mlađoj skupini tzv. istočnog tipa šljema iz Jugoslavije valja pripisati samo jedan primjerak, a pronađen je blizu Legrada na Dravi. To su također željezni šljemovi bez za-

kovica sa šipkolikim provjeslima, a katkada su pokriveni lamelama.

Najviše pažnje autor je posvetio skupini tzv. zapadnog tipa šljema na 4 ili 6 bakrenih provjesla. U dosadašnjoj arheološkoj literaturi bili su poznati kao tip Baldenheim, a *Z. Vinski* opravdano predlaže naziv Narona-Baldenheim. Naime u Naroni su, osim onih željeznih, pronađena još dva šljema od kojih jedan ima 4 a drugi 6 provjesla, dvije osnovne tipološke varijante šljemova s bakrenim provjeslima. U Jugoslaviji je za sada pronađeno 5 primjeraka šljemova tipa Narona-Baldenheim. Radionički krug je ranobizantsko-sjevernoitalski, a uvriježeno je mišljenje da je centar proizvodnje bio u Raveni. *Z. Vinski* pretpostavlja da je osim Ravene još jedno radioničko središte moglo biti i u Saloni. Prema priloženoj karti rasprostiranja evidentno je da su šljemovi tipa Narona-Baldenheim raštrkani širom Evrope od Sredozemlja do Baltika i od Potisja do gornje Rhône i da su nešto brojniji šljemovi na 6 provjesla. Nalazišta iz grobova svjedoče da su ih upotrebljavala brojna germanska plemena, i to: Gepidi, Alamani, Franci, Tirinžani i panonski Langobardi. Autor s pravom pretpostavlja da su i italjski Ostrogoti nosili šljemove tipa Narona-Baldenheim što potvrđuju emisije novca s Totilinim likom, koji na glavi ima nešto poput šljema na provjesla. Šljemovi na 4 i 6 provjesla iz Narone također bi mogli biti ostavština Ostrogota iz ranijeg 6 stoljeća, ali nije isključena mogućnost da su dospjeli u zemlju i nakon 535. godine, odnosno oni su možda ranobizantski. Na posljetku autor rezimira svoja zapažanja i uočava da se već na rimsko-kasnoantičkim šljemovima razabire stanoviti iranski utjecaj, a isto vrijedi i za njihove kasnoantičke-barbarizirane derivate. Za razliku od toga pravi šljemovi na provjesla nastali su preuzimanjem konstrukcije na četiri provjesla, svojstvene sasanidskom Iranu, ali u istočnorimskom Sredozemlju. Neovisno o njima postoji nešto mlađa tzv. istočna skupina željeznih šljemova, koji po konstrukciji i tipološki odudaraju od šljemova ostalih skupina. Šljemovi zapadne skupine, od-

nosno tip Narona-Baldenheim, rađeni su u ranobizantsko-romanskim radionicama, najvjerojatnije u ravenatsko-jadranskom krugu za postojanja italsko-ostrogotske države, ali i nakon njene propasti. Odatle su takvi šljemovi preneseni u vlasništvo germanskog vladajućeg sloja širom Evrope. Što se tiče šljema iz Sinja, autor smatra da je ranobizantske radioničke pripadnosti i da je po svoj prilici bio u ranobizantskoj upotrebi u 6. stoljeću, najvjerojatnije u justinijansko vrijeme. Po konstrukciji je srodan sa skupinom Narona-Baldenheim.

D. Jelovina, Starohrvatsko groblje na »Mastirinama« u selu Kašiću kod Zadra

Autor objavljuje manje starohrvatsko groblje s ukupno 136 istraženih grobova, koje je smješteno uz južnu i jugoistočnu stranu poznate šesterolisne crkve na lokalitetu Mastirine u Kašiću. Nakon opisa slijedi analiza groblja i tipološki pregled nalaza. Autor zaključuje da se radi o tipičnom starohrvatskom groblju. S obzirom na grobnu arhitekturu najčešće je zastupljen ovalni tip groba, zatim pačevtorinasti i, najmanje, trapezoidni tip. Orijentacija grobova nije pravilna zbog konfiguracije terena. Nalazi su pronađeni u 56 grobova, a uglavnom se radi o nakitu, i to naušnicama i prstenju. Prema općim značajkama, a naročito po načinu pokapanja i arheološkim nalazima u grobovima, autor ovo groblje stavlja u vrijeme trajanja ranofeudalne hrvatske države, tj. od početka 9. do završetka 11. stoljeća.

V. Delonga, Fragmenti predromaničkog crkvenog namještaja iz Ostrovice

Na širem području Ostrovice kod Skradina, koje je zbog svojih povoljnih prirodnih uvjeta bilo nastanjeno od prapovijesnog vremena s kontinuitetom u srednji vijek, do sada nisu vršena sustavna arheološka istraživanja. Jedinu podacu kojima se autorica mogla koristiti su inventari arheološke građe muzeja u Zadru,

Šibeniku, Splitu i Benkovcu, kao i bilješke iz dnevnika fra L. Maruna. U uvodnom dijelu autorica opširno obrađuje arheološku topografiju Ostrovice. Na osnovi brojnih površinskih nalaza željezodobne keramike i ostataka suhozidnog liburnskog bedema pretpostavlja da je u Ostrovici bilo gradinsko naselje, koje u dosadašnjoj arheološkoj literaturi nije bilo registrirano.

U drugom dijelu radnje autorica objavljuje 6 ulomaka crkvenog namještaja pronađenih u Ostrovici za vrijeme radova na popravljanju crkve sv. Ante 1911. godine. Po načinu klesanja i epigrafskim elementima zaključuje da su ovi ulomci, osim ulomka pilastra oltarne pregrade, dijelovi iste oltarne grede koja je bila obrađena u dva pojasa. U gornjem dijelu su kuke a u donjem je tekao natpis. Sačuvani dio teksta ukazuje na posvetni karakter natpisa. V. Delonga zaključuje da je crkva bila podignuta u čast Marije i dvojice mučenika od kojih je jedan sv. Anastazije. Na osnovi analogija s oltarnom pregradom iz Biskupija-Crkvine, te po stilsko-dekorativnim elementima, smatra da se radi o tipu arhitrava predromaničke crkvene oltarne pregrade i pretpostavlja da bi mogla biti iz 10. stoljeća. Ubikacija tog romaničkog objekta za sada nije moguća, pa predlaže više položaja unutar mjesta Ostrovice.

C. Fisković, Mjedeni pladnjevi 15 — 17. stoljeća u Hrvatskoj

U ovom opsežnom radu autor objavljuje kasnogotičke mjedene pladnjeve koji su rasprostranjeni u velikom dijelu Jugoslavije: Dalmaciji, središnjoj Hrvatskoj, Istri i na otocima. Oni su trgovačka roba koja se morskim i kopnenim putovima uvozila iz Njemačke, što svjedoči o jakim trgovačkim vezama. O vezama Njemačke s Dubrovnikom u 15. stoljeću na svoj način govori i Orlandov stup. Namjena pladnjeva bila je dvostruka: crkveno-obredna i kućno-obiteljska; inače dijele se na dvi tipa na pladnjeve s prizorom i bez njega. Autor zaključuje da su po uzoru na ove, domaći majstori mo-

gli kasnije raditi slične pladnjeve diljem cijele naše zemlje.

T. Marasović — M. Zekan, Istraživanje ranosrednjovjekovne crkve sv. Mihovila »na obali« u Splitu

Crkva sv. Mihovila, srušena početkom 20. stoljeća, nalazila se tijekom srednjeg vijeka na obali. Istraživanjima crkve rukovodili su stručnjaci Urbanističkog zavoda Dalmacije i Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika, dok je tehnička dokumentacija izrađena u Zavodu za zaštitu spomenika kulture. Na istraženom prostoru utvrđeno je 7 razvojnih faza. Prva, mala, ranosrednjovjekovna crkvića, s polukružnom apsidom na istočnoj strani, izgrađena je već u 7 — 8. stoljeću i vezuje se uz djelovanje Ivana Ravenjanina, prvog splitskog nadbiskupa. Druga faza crkve, kada je ona bila posvećena, pripada predromaničkom i ranoromaničkom razdoblju, tj. 10 — 11. stoljeću. Sredinom 15. stoljeća dolazi do znatnih pregradnji predromaničke crkve i ona dobiva elemente cvjetne gotike. Nove pregradnje poprima u razdoblju renesanse i baroka. Nakon istraživanja ostaci crkve su konzervirani u svim fazama njenog razvitka.

T. Burić, Predromanička skulptura u Trogiru

U ovom radu objavljuju se vrijedni predromanički ostaci skulpture, od kojih se veći dio nalazi u lapidariju Muzeja grada Trogira, a manji dio je uzidan u profane i sakralne objekte u gradu i okolicama. Za većinu od tih spomenika nisu na žalost, poznate okolnosti nalaza. Na osnovi stilsko-tipoloških osobina ipak se mogu identificirati pojedine cjeline i srodne skupine spomenika. Autor ponajprije kataloški obrađuje građu prema vrstama spomenika: nadvratnici, impost-kapiteli, konzole, tranzene, pluteji, pilastri, kapiteli, arhitravi oltarnih pregrada, lukovi, zabati, arkade-košare ciborija, poklopci sarkofaga i nedefinirani ulomci. Prevede-

ne analize ukazuju da trogirski skulptura ima niz sličnosti sa splitskom, odnosno sa srednjodalmatinskim područjem i da se razlikuju od suvremenih spomenika u sjevernoj i južnoj Dalmaciji. Za ovu prostorno-vremensku skupinu autor predlaže naziv splitsko-trogirski predromanički krug. Spomenike dijeli u tri grupe, odnosno faze, od kojih prva obuhvaća vrijeme 8. i 9., druga 9. i 10. i treća 11. stoljeće.

M. Dragičević, Nekoliko fragmenata tekstila iz grobova nekropole sv. Spas u selu Cetini kod Vrlike

Tri fragmenta tekstila koji su pronađeni u starohrvatskim grobovima, a čuvaju se u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika, tema su ovog rada. Svi su izrađeni u tehnici finog fileta, te stilskim i tehničkim značajkama predstavljaju zasebnu cjelinu. Oni pokazuju visok stupanj vezilačke tehnike i likovne obrade. Osnovna tekstilna tvorba napravljena je od dvije vrste niti: jedna je svilena a druga ovijena srebrnom ovojnicom (kod fragmenta 1), a kod fragmenta 2 i 3 druga nit je srebro s pozlatom. Fragment 1 ima motiv svastike i saovastike koji se naizmjenice ponavljaju. Kod fragmenta 2 uočavaju se dva ukrasna motiva, i to stilizirani grifon i geometrijski oblikovan stilizirani cvijet. Treći fragment kao temeljni motiv ima tzv. armenski križ. Zbog oskudnog pratećeg inventara (samo jedan par trojagodnih naušnica) otežano je datiranje fragmenata. Starohrvatske trojagodne naušnice općenito se datiraju od 9. do 11. stoljeća, a naušnice iz groba 808 bi, prema tipološkim karakteristikama, mogle biti iz vremena 10. do 11. stoljeća. Spektrografska analiza metala ovojnice pokazala je da je srebro dominirajući metal kod fragmenta 1, a zlato kod fragmenta 2 i 3. Nadalje, analize su pokazale da je zlato s Cipra gdje su se zlatne niti proizvodile već oko 1000. godine, a proizvodnja je evala i u slijedećem stoljeću, pa i kasnije. Na osnovi fragmenta iz groba 808 i druga dva se, zbog zajedničkih komponenti koje ih

povezuju, datiraju u isto vrijeme. Autorica smatra da su izrađeni u našoj, domaćoj sredini i da nisu import, iako su na svima zastupljeni orijentalni motivi.

N. Jakšić, Solidus Romanatus na istočnoj jadranskoj obali

Autor obrađuje optjecaj bizantinskog novca na istočnom Jadranu u 11. stoljeću. Najprije se osvrće na izvore iz 11. stoljeća u kojima se, uz različite pridjeve (*solidus*, *solidus aureus*, *solidus romanus*, *solidus romanatus*), kao nominala javlja bizantski zlatnik. Uočava da se ipak najčešće javlja pridjev *romanatus*. On je izveden iz imena cara Romanusa (Roman III Argir 1028 — 1034). Na osnovi različitih izvora primjećuje da se zlatnici Romana Argira u Dalmaciji javljaju u mnogo većem broju nego ostali bizantski zlatnici. To potvrđuje i statistička slika prema sačuvanim zlatnicima u muzejima koji djeluju na tom prostoru. Budući da je Roman III vladao samo 6 godina, začuđuje pojava tako velike količine njegova novca i zahtijeva posebno objašnjenje jer je nesumnjivo rezultat određene povijesne epizode tridesetih godina 11. stoljeća. Ovu pojavu uočio je još prije 20 godina D. M. Metcalf i kao moguće objašnjenje nudi rješenje s kojim se autor ovog rada ne slaže. Prema vijestima Kekaumena dalmatinski arhont i toparh Dobronja dva puta je išao na poklonstvo caru Romanu i oba puta je bio blagonaklono primljen i ispraćen kući s velikim blagom. Zadarski arhont Dobronja identificira se s dalmatinskim prokonzulom Grgurom ili je to njegov brat. Prokonzul Grgur je dao podići ciborij u zadarskoj katedrali, a iz istog vremena je niz vrijednih skulptorskih i građevinskih ostvarenja. Ovu činjenicu N. Jakšić povezuje s Dobronjinim — Grgurovim posjetama Carigradu i bogatim darovima koje je odonud donio. Također smatra da ranoromanička faza u graditeljstvu bez Argirovih zlatnika ne bi bila niti u kvalitativnom niti u kvantitativnom smislu onakva kakvu poznajemo. Pokidane veze između Dalmacije i Carigrada očituju se u nedostatku nalaza bizantskih zlatnika poslije vremena Romana III, a njegovi zlatnici su ostali kao platežno sredstvo još čitava dva stoljeća.

A. Milošević, Kasnosrednjovjekovna nekropola sa stećcima pod Borinovcem u Trilju

Zbog ugroženosti nekropola je morala biti istražena a neki od stećaka preneseni su u park osnovne škole u Trilju. Desetak stećaka uništeno je ranije pri gradnji okolnih kuća. Ovo je jedna od rijetkih istraženih nekropola sa stećcima u Hrvatskoj. Premda skromna po priložima, donosi nove spoznaje o obredu pokapanja i grobnoj arhitekturi. Prema usporedbama s drugim dalmatinskim kasnosrednjovjekovnim nekropolama, autor je datira u drugu polovicu 15. i početak 16. stoljeća.

D. Vrsalović, Frano Radić znanstveni izvjestitelj »Hrvatskog starinarskog društva« u Kninu i glavni urednik »Starohrvatske prosvjete« (1857 — 1933)

U povodu 50. obljetnice smrti Frane Radića jednog od pionira hrvatske nacionalne arheologije, čiji rad nije u dovoljnoj mjeri proučen niti vrednovan, nedavno preminuli autor donosi niz novih do sada nepoznatih podataka iz njegova rada i života. Ovaj iscrpan prikaz upotpunjen je bibliografijom radova F. Radića s područja arheologije i povijesti umjetnosti, koja broji 127 jedinica, a ta brojka govori sama za sebe o njegovom marljivom, korisnom i neumornom radu, entuzijazmu i ljubavi za spomenike starohrvatske arheologije.

Na završetku su prikazi i ocjene knjige J. Belošević, Materijalna kultura Hrvata od VII — IX stoljeća (D. Jelovina) i monografije S. Ercegović-Pavlović, Sirmium XII (Z. Vinski). Slijedi izvještaj o djelatnosti Muzeja hrvatskih arheoloških spomenika u godini 1981. (D. Jelovina), nadalje nekrolozi dvojici znanstvenika čiji je životni vijek i djelovanje u

potpunosti (S. Gunjaca) ili djelomično (D. Vrsalović) vezan uz Muzej hrvatskih arheoloških spomenika. Autor prvog je M. Suić a drugog M. Zaninović.

K. Simont

G. WERDNIG. Le oselle, monete-medaglie della Repubblica di Venezia. Ed. Lint, Trieste 1983.

Od pamtivijeka je svaki mletački dužd bio obavezan u mjesecu prosincu dostojanstvenicima i patricijima predati darove u naturi, osobito u divljim pticama (*ucelli*, u mletačkom narječju *oselli*). Od vremena Antonija Grimanija (1521—1523). pa sve do posljednjeg dužda Lodovika Manina (1789—1797), duždovi su umjesto ptica darivali srebrnike, katkada i zlatnike, kovane za tu prigodu svake godine po uzoru na neke postojeće nominale mletačke kovnice. Taj novac-medalja dobio je ime *osella*.

Godine 1889. tiskano je na njemačkom jeziku kod c. i k. knjižara Wilhelma Frigka, tj. u tiskari Carl Fromme u Beču, kapitalno djelo G. Werdniga »Die Osellen oder Miinz-Medailen der Republik Venedig«. Za tu knjigu Werdnig je upotrijebio obilati materijal koji se tada čuvao u muzejima Beča, Graca, Trenta, Trsta, Venecije, Padove, Parme, Milana, Torina, Berlina, Leipziga, Miinchena, Stuttgarta, Londona i Pariza, uz nekoliko značajnih privatnih zbirki u Beču i Donaueschingenu. Sadržaj ove knjige se u prvom dijelu odnosi na postanak osela, potkrijepljen arhivskim podacima, etimološko podrijetlo naziva, obaveze dužda na davanje godišnjih darova, broj godišta kada su se osele kovale, njihovu rijetkost, kao i zlatne osele. Slijedilo je poglavlje o dvostrukim oselama, njihovoj finoći i variranju u vrijednosti i težini. Također se nije zaboravilo na optičaj osela i na oselu kao medalju. Werdnig je također obradio i, način kovanja i kovničare, kao i ostale s legendom »REGINA CELI« i »REDENTOR MVNDI«, te osele gradića Murana. Drugi dio monografije predstavlja u najsitnije detalje obrađeni katalog osela od Antonija Grimanija (1521—1523) do Lodovika Manina (1789—1797). Na kraju

knjige je 12 tabli tiskanih u tehnici heliogravure i indeksi.

Werdnigova je zasluga što se njegov rad nije sveo na suhoparno opisivanje pojedinih primjeraka osela, već je svako poglavlje obogatio i povezo s povijesnim događajima koji su se odrazili na oselama. Osobito je kataloški dio vrijedan spomena, jer je opis osela svakog dužda popraćen kraćim biografskim podacima i obiteljskim grbom.

Za zagrebačku numizmatičku zbirku ova je knjiga bila od velike važnosti, jer se u zbirci nalazi velik broj srebrnih i zlatnih osela, koji je u sastav muzeja ušao najvećim dijelom otkupom zbirke riječkog liječnika dra Gjura Cattija (1849—1936) godine 1894, zbirke koja je u ono vrijeme važila kao najpotpunija naša zbirka mletačkog i dalmatinskog novca.

U mletačkoj numizmatici koja pozna samo strogo skamenjenu i stoljećima ponavljaju ikonografiju od samih početaka, pa sve do pada Republike sv. Marka, osele zauzimaju istaknuto mjesto zbog svojeg iznenađujućeg slobodnog dijapazona prikaza na licu, katkada i na naličju, s porukom namijenjenom isključivo mletačkom patricijskom staležu, što je također rijetkost u povijesti novčarstva. Zbog toga interes za mletačke kao i za muranske osele (ove posljednje obradio je V. Zanetti u djelu »Delle medaglie di Murano denominate Oselle«, Venezia 1881; reprint Bologna 1970) nije do danas jenjao. Nešto manje od stoljeća nakon prvog izdanja, potkraj godine 1983, pojavilo se novo izdanje Werdnigova djela u Trstu, tiskano kod izdavačke kuće Lint, u odličnom prijevodu Elde Winsemann Falghera (ne znamo da li je trebalo prevesti i naslov djela J. C. Wagenseila »Der adriatische L6w« iz godine 1704. na »Il leone adriatico«). Knjiga je, kao i original, tiskana u kvartu, vrlo luksuzno, uz cijenu od 75.000 Lit. Od prvotnog izdanja razlikuje se po tome što nisu tiskane table, već je kataloški dio odmah i na licu mjesta ilustriran snimcima osela iz dvije velike privatne zbirke. Predgovor ovom novom izdanju napisao je Giovanni Gorini, nekadašnji kustos bo-

gate numizmatičke zbirke koju čuva poznati Museo Bottacin u Padovi, a kasnije njegov direktor, te odnedavna sveučilišni profesor na drevnom padovanskom sveučilištu. Njegov tekst obrazlaže potrebu ponovnog izdavanja Werdnigove

knjige i komentira dosadašnju literaturu s istom temom. Također navodi još neka neriješena pitanja u vezi s kovanjem asela. Napomenimo još i to da je opaskama ažurirao Werdnigov katalog,
/ . *Mirnik*

Lektor:

SALIH ISAAC

Prijevodi:

DORIS BARIČEVIĆ, IVAN MIRNIK, ZDENKO VINSKI (njemački jezik);
NIKOLINA JOVANOVIĆ, IVAN MIRNIK, BARBARA SMITH (engleski jezik)

Lektura tekstova na stranim jezicima:

ĐURĐICA GAVRANČIĆ (njemački); SONIA BICANIĆ, BRANKA VIKIĆ-BELANČIĆ (engleski)

CORRIGENDA

strana	bilješka	red odozgo	ispravak	pogreška
Seite	Anmerkung	Zeile von oben	Berichtigung	Druckfehler
7		38	procunsul	proconsul
48		1	Jougoslawiens	Jugoslavians
51		25	rano	ranog
53		13	tmulima	tumulima
54		13	podataka	podatak
55	43	6	bronze	Bronze
55	43	1	Central	Continental
58		5	Imimo	Imamo
61		23	Formdatails	Formdetails
61		32	za	zu
62		19	Schwerbruch-	Schwertbruch-
			stiick	stiick
62		28	Klinger	Klinge
63		24	Grabhiiheln	Grabhiigeln
63		38	Deckenmarkt	Neckenmarkt
66		11	ist	weist
91		3	Konfucija	Kornuficija
93		29	veiled	veiled
93		35	1937	1397
109		2	pa	za
111		22	naziv	nalaz
114		12	spomenika	spomenute
127		23	6/68	8/68
138		4	cisok	visok
145		27	utrdenih	utvrdenih
150		16	objeki	objekti
157		9	lukjovičasta	lukovičasta
159		14	Hrvatskin	Hrvatskim
159		19	zpoceo	zapoceo
166		16	by for	for
166		32	Drnova	Drново
166		32	Jažabet	Jalžabet
167		13	kadionica	kadionica,
167		20	zaostaju	ostaju
169	5	1	or	or-
175		5	—	UDK 904:615.47 (497.13)
175		6	—	Izvorni znanst-
			—	veni rad
175	1	2	—	175—198.
189		11	p. m.	popis mačeva
189		21	utjecaje	utjecajne
193	39	2	katolog	katolog
194		12	al-	alp-
201		20	diese Fürstentum	dieses Fürsten-
				tums
201		31	Kleinkunstden-	Kleinkunstdenk-
212		20	taci	ostaci
216		20	Universitats	Universitetets
217		15	Gaze	Geze
218	28	1	VVikings,	Víkings,
219	32	9	Zariečie	Zariečie
221	47	5	Ypej	Ypej
221	50	2	72	52
221	50	10	Oakeshot	Oakeshott
221	50	13	Oakashettova	Oakeshottova
221	57	1	Odeschalchi	Odescalchi
222	63	1	Oakashottova	Oakeshottova
223		25	Oakeshotova	Oakeshottova
223	72	30	XVIII:3	XVIII:8
224	78	1	Monostajice	Monastajice
226	86	8	tveaggede sveard	tveaggede svaerd
227	104	2	Otkeshott	Oakeshott
228		1	Trenčín	Trenčín
228	105	1	29: : 6b.	29:6b.
228	108	1	Tab 1:1	Tab 1:1, 87.
229	109	7	zakošenih	zakošenih
229	109	10	grbu	grbu
230	119	1	bron	bron
230	119	2	Wroclaw	Wroclaw
230	122	1	i 17.	i 75.
236		14	pregleed	pregled
238		33	Wheller's	VVheeler's
238		33	brasil-nut	brazil-nut
239		28	pommil	pommel
239		32	his	this
239		33	it's	its
240		6	44	144
240	42	29	typ	type
293		17	Vukovdolu	Vukovoju
309		12	g.	g. u Zelini.
310		19	riji	riji su
310		22	nog stila	nom stilu VI i V st. Najbrajni- su izložci crvenofiguralnog sti- la.
310		32	njih	manjih

ETC.
